

ο Ασπροπόταμος
στο χώρο και το χρόνο

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΡ. ΑΥΔΙΚΟΣ

ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ ΤΖΟΥΡΤΖΙΑΣ ΤΗΣ ΑΘΑΜΑΝΙΑΣ (Φ.Α.Τ.Α.)

ΤΡΙΚΑΛΑ 2008

*Στους Ασπροποταμίτες
απανταχού της γης*

ΕΚΔΟΤΗΣ
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΑ
ΤΖΟΥΡΤΖΙΑΣ ΤΗΣ ΑΘΑΜΑΝΙΑΣ (Φ.Α.Τ.Α.)

Επιμέλεια Έκδοσης
Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος

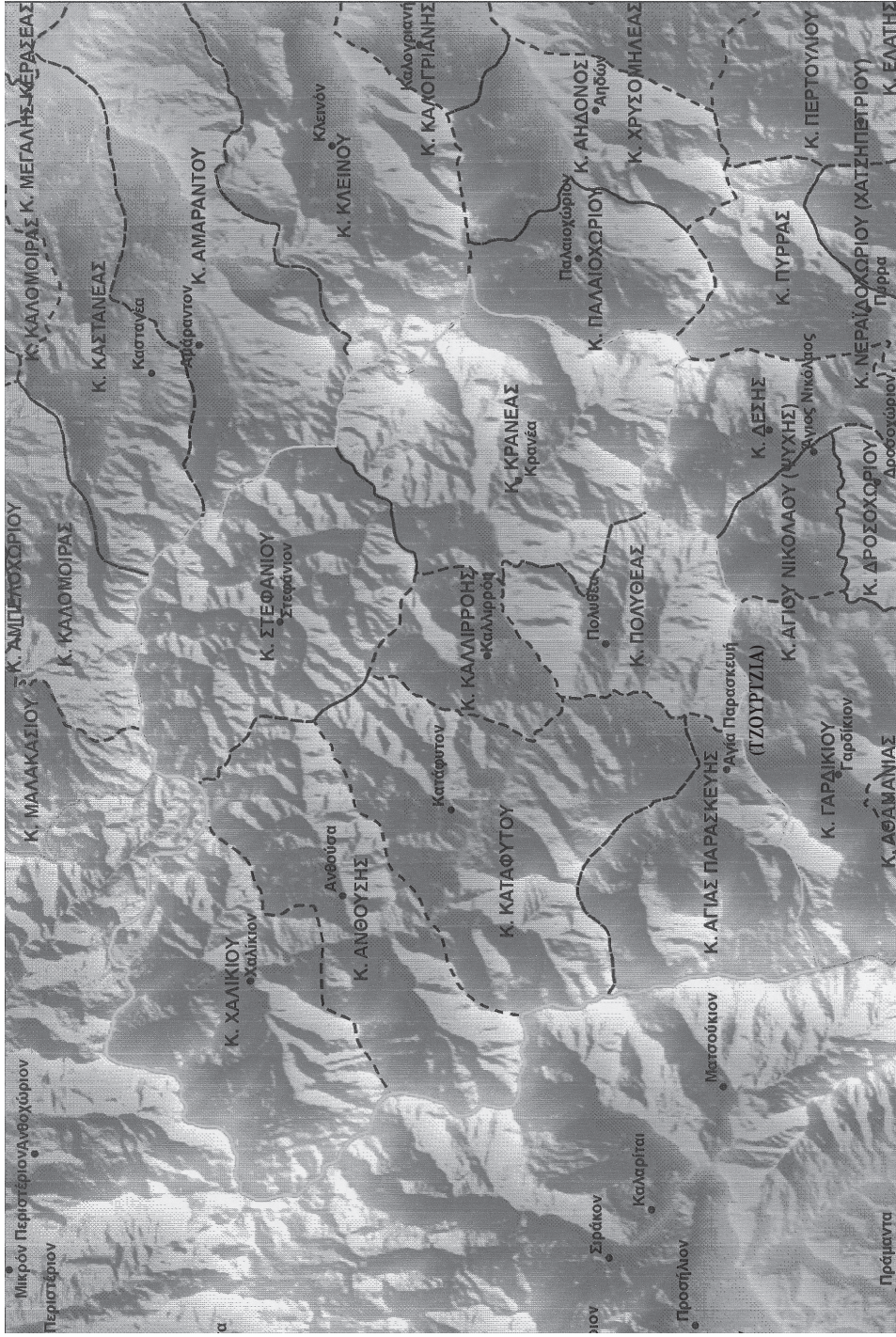
Υπεύθυνος Έκδοσης
Αθανάσιος Ηλ. Μουστάκας
Πρόεδρος Φ.Α.Τ.Α.

ISBN: 978-960-98755-0-9

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:
Βογιατζόγλου Θρασύβουλος
3ο χλμ. Τρικάλων - Καρδίτσας • Τηλ.: 24310 26635

ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ Ν. ΤΡΙΚΑΛΩΝ

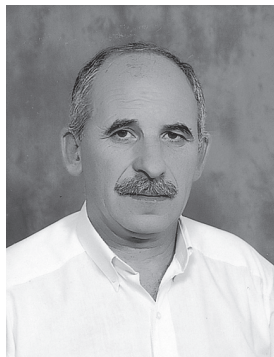

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΡ. ΑΥΔΙΚΟΣ: ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ: ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ	ΣΕΛ. 20
Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ: ΔΙΑΣΧΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΙΝΔΟ: ΟΙ ΔΙΑΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟ	ΣΕΛ. 40
ΓΙΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ - ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΑΥΡΟΜΑΤΗ: Ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ 21 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΙ	ΣΕΛ. 50
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΟΥΛΤΗΣ: Ο ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΒΛΑΧΟΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟ-ΔΥΤΙΚΗΣ ΠΙΝΔΟΥ: ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ	ΣΕΛ. 64
ΣΩΤΗΡΗΣ ΑΠ. ΓΟΡΓΟΓΕΤΑΣ: ΤΑ ΠΕΤΡΙΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	ΣΕΛ. 74
ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΛΑΪΤΣΟΣ: Τα τοπωνύμια ως πηγή της μεσαιωνικής ιστορίας του Ασπροποτάμου	ΣΕΛ. 98
ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ: ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΕΞΟΔΟΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟ: ΤΕΛΗ 18 ^{ΟΥ} -ΑΡΧΕΣ 19 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	ΣΕΛ. 116
ΔΡ. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΝΗΜΑΣ: Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821	ΣΕΛ. 130
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΕΣ: Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΑΛΙΚΙΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ: Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΒΟΣΚΗΣ ΤΩΝ ΚΟΠΑΔΙΩΝ ΣΤΑ ΘΕΡΙΝΑ ΒΟΣΚΟΤΟΠΙΑ	ΣΕΛ. 150
ΕΙΡΗΝΗ ΧΑΡ. ΑΛΕΞΙΟΥ: ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ Δ.Κ. ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ ΕΚΤΑΤΙΚΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΠΑΡΕΛΘΟΝ - ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ	ΣΕΛ. 172

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΩ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ: ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΣΕ ΑΣΤΙΚΑ ΚΥΡΙΩΣ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 19 ^{ος} -20 ^{ος} αι.	ΣΕΛ. 188
ΠΟΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ: Ο ΠΟΛΥΤΟΠΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΒΛΑΧΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΡΑΝΙΑΣ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	ΣΕΛ. 224
ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΠΥΡΟΣ: Συλλογικές Ταυτοτητες στο Γαρδικι Ασπροποταμου	ΣΕΛ. 238
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ - ΚΑΜΗΛΑΚΗ: «ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ» ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΔΕΕ. ΧΑΤΖΗΓΑΚΗ	ΣΕΛ. 252
ΔΡ. ΦΑΝΗ ΜΠΑΛΑΜΩΤΗ: Στην Κεντημενη σου Ποδια μωρ' Βλαχα. Μια περιγραφική και ερμηνευτική προσέγγιση της γυναικείας φορεσιάς του Ασπροποτάμου, με έμφαση στον ρόλο της ποδιάς'	ΣΕΛ. 282
ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ: Ο ΗΧΟΣ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ ΝΟΤΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ	ΣΕΛ. 292
ΜΑΡΙΑ ΤΑΜΠΑΚΙΩΤΗ - ΣΙΜΟΥ: Το Πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής (Τζούρτζιας) Ασπροποτάμου. Ονειροπολήσεις του χειμώνα ~ γλέντια του καλοκαιριού. Μια βιωματική προσέγγιση.	ΣΕΛ. 300
ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜΑΣ: Ο ΧΟΡΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	ΣΕΛ. 320
ΔΗΜΗΤΡΑ ΒΑΡΓΙΑΜΗ: Ο ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΑΚΡΗΣ ΩΣ ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	ΣΕΛ. 354

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΗΛ. ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ 9ΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ Φ.Α.Τ.Α.

ΤΑΜΙΑΣ Π.Ο.Π.Σ.Β.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Παραδίδουμε στην κρίση των συμπατριωτών Ασπροποταμιτών, αλλά και κάθε άλλου ενδιαφερομένου για την ιστορία και τον πολιτισμό, την οικονομία και το χώρο, τον τόμο με τίτλο «Ο Ασπροπόταμος στο Χώρο και το Χρόνο», στον οποίο συμπεριλαμβάνονται όλες οι εισηγήσεις του 9^{ου} Συμποσίου Ιστορίας, Λαογραφίας, Παραδοσιακής Μουσικής και Χορού, του οποίου η διοργάνωση ανατέθηκε από την Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων (Π.Ο.Π.Σ.Β.) στην Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας της Αθαμανίας (Φ.Α.Τ.Α.). Το συμπόσιο διεξήχθη στα Τρία Ποτάμια Ασπροποτάμου, στην περίοδο 11- 13 Μαΐου 2007. Συμμετείχαν μέλη πολλών συλλόγων από όλη την Ελλάδα, που είχαν την ευκαιρία να γνωρίσουν την απaráμιλλη ομορφιά της περιοχής μας αλλά και την ευγένεια των κατοίκων.

Στο τριήμερο διεξαγωγής του συνεδρίου εισηγητές διαφόρων ειδικοτήτων ανέπτυξαν πλευρές της ιστορίας του τόπου κι έφεραν στην επιφάνεια καινούργια στοιχεία για τον Ασπροπόταμο. Ήταν ένα συμπόσιο που συνδύασε το υψηλό επίπεδο των ανακοινώσεων με τη φιλοξενία και την ευχάριστη διαμονή σε διάφορες κοινότητες της περιοχής.

Για μας η έκδοση των πρακτικών ολοκληρώνει ένα όνειρο, που ξεκίνησε με την αποδοχή της πρότασής μας από την Π.Ο.Π.Σ.Β. για ανάληψη της ευθύνης διεξαγωγής. Είναι ο τόμος των πρακτικών κιβωτός μνήμης για την ιστορική πορεία του τόπου μας αλλά και οφειλή στη μνήμη όλων εκείνων των Ασπροποταμιτών που πότισαν με ιδρώτα τις βουνοκορφές του Ασπροποτάμου. Η σκέψη μας ταξιδεύει, μέσα από τις σελίδες του τό-

μου, στους κτηνοτρόφους και τους γαλατάδες, τους κυρατζήδες, τους εμπόρους που ξενιτεύθηκαν στα πέρατα της γης και μεγαλούργησαν, στις Ασπροποταμίτισσες που στάθηκαν όρθιες ενάντια σ' όλες τις αντιξοότητες. Μας θυμίζει ο τόπος τα ήθη και τα έθιμά μας: το γάμο και τη γέννηση, τα πανηγύρια που μας ένωναν όλους.

Ακόμη, ο τόμος των πρακτικών που δίνουμε στο αναγνωστικό κοινό, θα γίνει για μας ένας σύμβουλος για το μέλλον. Πρέπει να υπάρχει σε κάθε μαξιλάρι Ασπροποταμίτη θυμίζοντας το χρέος όλων μας να κρατήσουμε τον τόπο μας όρθιο, να μεταλαμπαδεύσουμε τη λαχτάρα στα παιδιά μας και να αγωνιστούμε για την ανάπτυξή του με τρόπο που θα σέβεται το περιβάλλον και την ιστορία μας.

Όμως, η διοργάνωση του συνεδρίου ήταν μια επίπονη προσπάθεια, η οποία χρειαζόταν συνεργασία για να υλοποιηθεί. Για το λόγο αυτό θέλω να ευχαριστήσω τον Ευάγγελο Γρ. Αυδίο, καθηγητή Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και επιστημονικό υπεύθυνο του συμποσίου, γιατί συνέβαλε καθοριστικά στην επιστημονική προετοιμασία του. Ακόμη, ευχαριστίες οφείλω στο Διοικητικό Συμβούλιο της Φ.Α.Τ.Α., που μού συμπαραστάθηκε ποικιλότροπα. Πρόκειται για τον αντιπρόεδρο Γεώργιο Κονταξή, το Γενικό Γραμματέα Αλέξανδρο Λεπενιώτη, τον ειδικό Γραμματέα Αθανάσιο Πλατή, τον ταμία Παντελή Ράπτη, την υπεύθυνη Δημοσίων Σχέσεων Ευαγγελία Τσιρογιάννη και την υπεύθυνη χορευτικών τμημάτων Αποστολία Κούτσια. Οφείλω, επιπλέον, να εξάρω το έργο που έφεραν σε πέρας οι Αλέξανδρος Λεπενιώτης, Αποστολία Κούτσια και Ευαγγελία Τσιρογιάννη, χωρίς τη βοήθεια των οποίων η υλοποίηση του συμποσίου θα ήταν αδύνατη.

Πέρα απ' αυτά, ήταν σημαντική η οικονομική υποστήριξη που προσέφεραν στο συμπόσιο ο Ασπροποταμίτης Υφυπουργός Οικονομίας και Οικονομικών κ. Νικόλαος Λέγκας, ο Νομάρχης κ. Ηλίας Βλαχογιάννης, ο πρόεδρος της Διευρυμένης Κοινότητας Ασπροποτάμου κ. Δημήτριος Βουρλίτσης, ο Δήμαρχος Αιθίων κ. Κωνσταντίνος Μπατατόλης, ο πρόεδρος του Επιμελητηρίου Τρικάλων Βασίλειος Γιαγιάκος καθώς και ο επιχειρηματίας κ. Βασίλειος Τσίνας. Τους ευχαριστώ όλους.

Κοντά σ' αυτά, οι Ασπροποταμίτες άνοιξαν τις καρδιές και τα σπίτια τους, για να διευκολύνουν τη φιλοξενία. Ο Μητροπολίτης Αυλώνος κ. Χριστόδουλος, η Σοφία σύζυγος Θεοδώρου Ράπτη, ο Ιωάννης Αθ. Κούτσιας, η Μαρία και Χριστίνα Αθ. Μουστάκα και ο Χαρίλαος Ντίνος από τη Τζούρτζια και η Θεοδότα Καλογεροπούλου από την Πολυθέα, έθεσαν

στη διάθεσή μας τα σπίτια τους, όπου φιλοξενήθηκαν σύνεδροι. Τους ευχαριστώ από την καρδιά μου.

Στο τέλος ευχαριστώ όσους Ασπροποταμίτες παρακολούθησαν το συνέδριο. Ιδίως όμως, είμαι ευγνώμων σ' αυτούς που πρωταγωνίαστησαν στο συνέδριο με τις ανακοινώσεις τους. Χάρη στη διάθεσή τους έχουμε έναν τόμο πρακτικών που πλουτίζει τον Ασπροπόταμο.

Δ.Σ. της Φ.Α.Τ.Α. 13-5-2007.

Όρθιοι (από αριστερά): Αθανάσιος Πλατής, Ευαγγελία Τσιρογιάννη,
Αποστολία Κούτσια, Αλέξανδρος Λεπενιώτης.

Καθιστοί: Γεώργιος Κονταξής, Αθανάσιος Μουστάκας, Παντελής Ράπτης.

Αγία Μαρίνα 1957 της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Τζούρτζιας της Αθαμανίας.
Αρχείο Μητροπολίτη Αυλώνας κ.κ. Χριστόδουλου Μουστάκα.

Αγία Μαρίνα 1968 της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Τζούρτζιας της Αθαμανίας.
Ανακαινισμένη εκ βάθρων μετά το σεισμό του Μαΐου 1967.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι αυξημένο το ενδιαφέρον τα τελευταία χρόνια για τη διοργάνωση συνεδρίων για το γενέθλιο τόπο. Αποτελεί έκφραση ωριμότητας στη δράση των συλλόγων, που συνειδητοποιούν ότι χρειάζεται να διασώσουν στοιχεία της ιστορίας και του πολιτισμού του τόπου τους. Πρόκειται για τις γενιές εκείνες που γεννήθηκαν στους μικρούς τόπους και επιθυμούν να δώσουν φωνή και υπόσταση στο παρελθόν. Η νοσταλγία της αθώτητας της παιδικής ηλικίας λειτουργεί ως κίνητρο για την επιστροφή, που στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα γίνεται με όρους συμφιλίωσης με την εικόνα του τόπου, που πλήγωνε πολλούς από τους εσωτερικούς μετανάστες στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

Συνήθως, αυτά τα συνέδρια διοργανώνονται από συλλόγους που εδρεύουν στα αστικά κέντρα. Αποτελούν έκφραση ενός νεοτοπικού λόγου, που προκύπτει από την ανάγκη του κατοίκου στο αστικό κέντρο να έχει διέξοδο σε κάποιο χωριό για τα Σαββατοκύριακα και τις ημέρες της σχολής. Ταυτόχρονα, είναι η απάντηση στην πίεση και την ομογενοποίηση του αστικού χώρου, που επιβάλλει την αντίσταση μέσω της προσφυγής στην πολιτισμική διαφορετικότητα του τόπου καταγωγής. Οι καταγόμενοι από την περιοχή επιθυμούν να διασώσουν την πολιτισμική τους κληρονομιά αλλά ταυτόχρονα αντιλαμβάνονται τη σημασία της για την ανάπτυξη του τόπου, μέσω εναλλακτικών μορφών τουρισμού, που θα επανατοποθετήσει την τοπικότητα σε νέα βάση.

Σ' αυτό το πλαίσιο διοργανώθηκε το 9^ο Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας, Παραδοσιακής Μουσικής και Χορού με θέμα «Ο Ασπροπόταμος στο

Χώρο και το Χρόνο». Η ζωνηρή επιθυμία τους συναντήθηκε με το επιστημονικό ενδιαφέρον αλλά και το δεσμό φιλίας του υποφαινόμενου τόσο με τον πρόεδρο της Φ.Α.Τ.Α. κ. Αθανάσιο Μουστάκα όσο και με πολλούς άλλους Ασπροποταμίτες (π.χ. τον αειθαλή πρώην πρόεδρο της κοινότητας Τζούρτζιας Γιώργο Ζώγα), που ξεκίνησε με την έρευνα για το πανηγύρι της αγίας Μαρίας στην Τζούρτζια.

Στο συνέδριο έλαβαν αρκετοί εισηγητές, εξειδικευμένοι επιστήμονες (ιστορικοί, λαογράφοι, κοιν. ανθρωπολόγοι, οικονομολόγοι, δασολόγοι) όσο και εραστές της τοπικής ιστορίας και του λαϊκού πολιτισμού του Ασπροποτάμου.

Οι ανακοινώσεις στο συμπόσιο οργανώθηκαν από τους παρακάτω θεματικούς άξονες.

1. Χώρος. Επιχειρείται να κατανοηθεί η συγκρότηση του χώρου και ο μετασχηματισμός του γεωγραφικού ανάγλυφου σε κοινωνικό και πολιτισμικό χώρο. Το φυσικό περιβάλλον ιστορεί στην ιστορική του διαδρομή το μετασχηματισμό του σε χώρο και τις διαδικασίες διαμόρφωσης τοπικότητας. Η σχέση με τον τόπο είναι μια προσπάθεια ορισμού των σχέσεων, που προσδιορίζονται όχι μόνο από τη δράση των υποκειμένων της τοπικότητας αλλά και από εξωγενείς παράγοντες που αναδιατάσσουν τα όρια και το αίσθημα του ανήκειν. Ο Ασπροπόταμος αντιμετωπίζεται ως μέρος της ενιαίας νότιας Πίνδου και γι' αυτό επιχειρείται η ανασυγκρότηση των οδικών αξόνων και του αμυντικού συστήματος, όπως επιβαλλόταν από τη γεωμορφολογία (Ι. Πίκουλας). Επιπλέον, η μελέτη των γεφυριών αναδεικνύει το φυσικό ανάγλυφο αλλά και το πολυσύνθετο σύστημα επικοινωνίας με την άλλη πλευρά της Πίνδου (προς Ήπειρο, Θ. Σούλτης), καθώς και το ρόλο των γεφυριών στο αμυντικό σύστημα της περιοχής (Σ. Γοργογέτας). Το φυσικό περιβάλλον παράγει υψηλά δείγματα τέχνης.

Ο χώρος της νότιας Πίνδου είναι κυρίαρχος στον αναπαραστατικό λόγο περί Ασπροποτάμου. Αυτό είναι ιδιαίτερα αισθητό στο μυθικό λόγο, που χαρακτηρίζεται από διαπερατότητα των ορίων, σε σημείο που το κοινό μυθολογικό υπόστρωμα διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για τη μετουσίωση του φυσικού γεωγραφικού χώρου σε τόπο, σε ιδιαίτερο τόπο (Ε. Αυδίκος). Η τεχνολογία στην εποχή μας προσφέρει τα μέσα, ώστε να μελετηθεί και να προβληθεί ο χώρος με διαφορετικό τρόπο (Ι. Θεοδωρίδης).

2. Ιστορία. Γέφυρα με την προηγούμενη κατηγορία αποτελούν τα τοπωνύμια (Σ. Λαΐτσιος). Χρησιμοποιούνται ως τεκμήρια για τη μελέτη των πληθυσμιακών εγκαταστάσεων στην περιοχή. Έτσι, φαίνεται πως ένα μέ-

ρος του πληθυσμού της περιοχής ήταν γλωσσικά εκρωμαϊσμένο (ή είχε καταστεί δίγλωσσο) πριν από την έλευση κι εγκατάσταση των Σλάβων νεήλυδων κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα. Ο Ασπροπόταμος, όμως, δεν φιλοξένησε μόνο διάφορους πληθυσμούς. Πολλοί αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν με το ζωικό τους κεφάλαιο στη Μακεδονία κι αλλαχού εξαιτίας των φορολογικών επιδρομών του Αλή Πασά και της διάθεσής του να καθυποτάξει το ελεύθερο φρόνημα των Ασπροποταμιτών με καταστροφές και δολοφονίες (Α. Κουκούδης). Δεν είναι τυχαίος ο μακρύς κατάλογος των Βλάχων Ασπροποταμιτών, που έλαβαν μέρος στην απελευθερωτική δράση του 1821 (Θ. Νημάς).

3. Οικονομία. Η κτηνοτροφία ήταν η βάση της οικονομικής οργάνωσης στον Ασπροπόταμο, γεγονός που, σε συνδυασμό με το υψόμετρο, προσέδωσε το χαρακτήρα του ημινομαδισμού ως βασικό στοιχείο της οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης. Σ' αυτό εξετάζεται η πανίδα και η χλωρίδα του τόπου και ο ρόλος που μπορούν να έχουν ως μοχλοί ανάπτυξης της περιοχής (Ε. Αλεξίου). Ακόμη, με τη μελέτη ενός παραδειγματικού χωριού (Χαλίκι) εξετάζεται η οργάνωση των θερινών βοσκοτόπων που φανερώνει, όπως και στα αντίστοιχα βοσκοτόπια των άλλων χωριών, τη σοφή διαχείριση του χώρου από τους κτηνοτρόφους, ενώ φωτίζει ακόμη πιο πολύ τη σχέση ανάμεσα στην οικονομική δραστηριότητα και τα τοπωνύμια (Ε. Καραμανές). Παράλληλα με την κτηνοτροφία, οι Ασπροποταμίτες είχαν αναπτύξει εμπορευματική δραστηριότητα. Από νωρίς (19^{ος} αιώνας) παρατηρείται ένας ιδιαίτερα έντονος αποδημητισμός, με επαγγέλματα που συχνά ασκούσαν κατ' αποκλειστικότητα στα αστικά κέντρα της κεντρικής και νότιας Ελλάδας (Π. Καμηλάκης) ως μικροεπαγγελματίες (στραγαλάς, σαλεπιτζής, χαλβατζής, πωλητής φρούτων και καρπών, λούστρος) και έμποροι (μπακαλήδες, έμποροι τυροκομικών προϊόντων, κ.λ.π.).

4. Πολιτιστικές ταυτότητες. Αυτή η ενότητα αποτελείται από δύο υποομάδες. Στην πρώτη ανήκουν δύο άρθρα. Το πρώτο (Π. Ποτηρόπουλος) εξετάζει τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της Κρανιάς, που συγκροτούν την τοπολογία της, όπως διαμορφώθηκε στην ιστορική της πορεία από την επιλογή, την οργάνωση και τις πολλαπλές χρήσεις του χώρου. Ο δεύτερος (Θ. Σπύρος) εστιάζει στο Γαρδίκι και στη διαδικασία συγκρότησης συλλογικής ταυτότητας. Διαπιστώνει πως η διοικητική ιστορία του χωριού, η γεωγραφία των γαμήλιων ανταλλαγών αλλά και των κτηνοτροφικών τους διαδρομών είχαν ως αποτέλεσμα τη μερική διαφοροποίηση,

υλική και συμβολική, των Γαρδικιωτών από τους υπόλοιπους Βλάχους του Ασπροποτάμου.

Στην δεύτερη ομάδα περιλαμβάνονται άρθρα που αναφέρονται σε πολλές πτυχές της πολιτισμικής ταυτότητας των Ασπροποταμιτών. Μια απ' αυτές είναι οι παραδόσεις, που συγκροτούν ένα σύστημα αντιλήψεων, απόψεων και συμπεριφορών ικανών να μας οδηγήσουν στον τρόπο δημιουργίας, τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση αλλά και στη θέση τους ως κανονιστικού λόγου στην κοινωνική οργάνωση. Η Αι. Πολυμέρου-Καμηλάκη χρησιμοποιεί το έργο του Ασπροποταμίτη Αλεξ. Χατζηγάκη, για να αναδείξει αυτόν τον πολύ σημαντικό πλούτο.

Η αναζήτηση της πολιτισμικής ταυτότητας των Ασπροποταμιτών επιδιώκεται μέσω: α). της ποδιάς που μαρτυρά τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου αλλά και τα επαγγέλματα των κατοίκων και τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες τους (Φ. Μπαλαμώτη). β). της μουσικής που αποκαλύπτει το ήθος του τόπου. Στην ορεινή Θεσσαλία, στα χωριά της νότιας Πίνδου, η μουσική παράδοση διατηρεί στοιχεία που ανάγονται σ' ένα απώτατο παρελθόν (Γ. Παπαδάκης). γ). του καλοκαιρινού πανηγυριού (Μ. Ταμπακιώτη-Σίμου), που αποτελούσε την κορύφωση του ετήσιου κυκλικού χρόνου για τα ασπροποταμίτικα χωριά. Εκεί, ανανεωνόταν η συλλογική ταυτότητα, καθώς έσπευδαν όλοι, όπου κι αν βρίσκονταν, να επισκεφτούν το χωριό εκείνες τις ημέρες, αλλά και αναπαραγόταν το χωριό (συνοικέσια, γάμοι). δ). του χορού (Γ. Δήμας), που αποτελεί βασική έκφραση της συλλογικής ταυτότητας. Μέσα από την έρευνα σε δώδεκα χωριά τεκμηριώνεται η πολιτισμική συγγένεια των χωριών αυτών, παρά τη διαφοροποίηση στη διοικητική ένταξή τους.

Ο τόμος αυτός συγκεντρώνει υλικό χρήσιμο για τα χωριά του Ασπροποτάμου, ενώ ταυτόχρονα εμπεριέχει ερμηνευτικές προτάσεις για την προσέγγιση και την κατανόηση της οικονομίας, της κοινωνίας, του πολιτισμού, του χώρου. Έτσι, συνιστά μια σημαντική κατάθεση για την τοπική ιστοριογραφία.

Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος
Καθηγητής Λαογραφίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Σεπτέμβριος 2008
Σκαμνούλα/Πρέβεζα

ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ: ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ

Το παρόν κείμενο αποτελεί έκφραση του ενδιαφέροντός μου για τη σχέση των κατοίκων της νότιας Πίνδου με το γενέθλιο τόπο. Σε άλλο, παλιότερο κείμενο επεχείρησα να διερευνήσω αυτή τη σχέση στα Τζουμέρκα, τη δυτική πλευρά του ορεινού όγκου που χωρίζει τη Θεσσαλία από την Ήπειρο. Στόχος αυτού του άρθρου είναι να ανιχνεύσει αυτή τη σχέση στην ανατολική πλευρά, ιδίως στην περιοχή που ονομάζεται Ασπροπόταμος, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί και ως το «μαξιλάρι» της Θεσσαλίας στο άπλωμά της ως το Αιγαίο πέλαγος.

Ωστόσο, χρειάζεται μια περαιτέρω διευκρίνιση για τα όρια του γεωγραφικού όρου «Ασπροπόταμος». Πολλοί, τόσο στην καθημερινότητά τους¹ όσο και στα γραφτά τους, συμπεριλαμβάνουν στον Ασπροπόταμο τα χωριά που αναπτύσσονται στις όχθες του ως και τα όρια του νομού Άρτας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Ηλία Προβόπουλου που επιχειρεί περιήγηση στον «λαβωμένο Άσπρο», τη γεωγραφική περιοχή που υπάγεται στη Διευρυμένη Κοινότητα Νεράιδας Τρικάλων². Ακόμη, ο Μαλαβάκης, σε βιβλίο για το χωριό του Πολυθέα, υπολογίζει σε 73 τα χωριά του Ασπροποτάμου ακολουθώντας το προαναφερθέν κριτήριο³. Φαίνεται πως οι συγκεκριμένες γεωγραφικές ταξινομήσεις αντανακλούν παλιότερες διοικητικές πρακτικές που είναι πιθανό να έλαβαν υπόψη τους την

¹ Θυμάμαι τη σύγχυση που προκλήθηκε όταν ανέφερα σε φίλη από τα Θεοδώρια της Άρτας πως της τηλεφώνουσα από τον Ασπροπόταμο. «Είσαι στα μέρη μας;» με ρώτησε. Της εξήγησα πως βρισκόμουν στην άλλη μεριά, στην Τζούρτζια.

² Ηλίας Γ. Προβόπουλος. 2007. *Ορεινή Πατρίδα, Στην Πίνδο, Στον Πίνδο*. Αθήνα: Διευρυμένη Κοινότητα Νεράιδας Τρικάλων, σ.16. Στην ίδια περιοχή αναφέρεται και το κλέφτικο το αφιερωμένο στον Θύμιο Τσεκούρα, που δρούσε ως Κλέφτης στα λημέρια του Μυρόφυλλου και της ευρύτερης γεωγραφικής ενότητας (από τη γέφυρα Κοράκου νότια ως και τη Νεράιδα Τρικάλων βόρεια). Ευχαριστώ το συνάδελφο Δημήτριο Ράπτη, που μου παραχώρησε το κείμενο του κλέφτικου που τραγουδιέται στη γενέτειρά του Μυρόφυλλο Τρικάλων.

Απόψε είδα στον ύπνο μου, είδα στο είνονό μου,

Είδα τον Άσπρο κόκκινο και το Γκορφάρι μαύρο,

Το δόλιο το Μυρίκοβο κι αυτόνο πρασινίζει

³ Νίκος Χ. Μαλαβάκης, *Πολυθέα Ασπροποτάμου*, Σύνδεσμος των εν Αθήναις εκ Πολυθέας Απροποτάμου 1995, σσ.7-9.

επιχωριάζουσα λαϊκή μυθολογία για την ονομασία του ποταμιού. Δεν είναι τυχαίο ότι το ποτάμι, καθώς παρακάμπτει τα κεντρικά Τζουμέρκα οδεύοντας προς την Αργιθέα και τα Ραδοβύζια, μετασηματίζεται σε Αχελώο. Για τους περισσότερους η μετονομασία του ποταμού γίνεται μετά τη γέφυρα του Κοράκου⁴, καθώς το ποτάμι εισέρχεται στην Αιτωλοακαρνανία. Ενδεχομένως, η απόφαση του Αλή Πασά να οργανώσει το αρματολίκι του Ασπροποτάμου με έδρα τα Στουρναρέικα και με έκταση που οριζόταν από τα βουνά Κόζιακας, Άγραφα και Τζουμέρκα ενσωματώνει τη γεωγραφική αναπαράσταση του χώρου στην εποχή του⁵, που βεβαίως είναι παράγωγο και άλλων δεδομένων: οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών⁶. Όλη η περιοχή που οργανώνεται γύρω από το ποτάμι βιώνει, έτσι κι αλλιώς, ένα γεωγραφικό αποκλεισμό που ορίζεται ως αδυναμία πρόσβασης σε διοικητικά κέντρα⁷, γεγονός που διογκώθηκε μετά την ένταξη της περιοχής στο εθνικό κράτος. Ως τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες οι οδικοί άξονες ήταν ανύπαρκτοι και μόνο οι βλαχόστρατες προσέφεραν τη δυνατότητα επικοινωνίας. Ως εκ τούτου, το ποτάμι είναι φυσικό να λειτουργεί ως ενοποιητικό στοιχείο αυτής της περιοχής, η οποία στα χρόνια του Αλή Πασά, προφανώς, εγγραφόταν ως συγκριτικό πλεονέκτημα για αυτόν που ασκούσε στρατιωτικό έλεγχο στους κάθετους άξονες της Πίνδου αλλά και στις παραποτάμιες διόδους. Αυτό ακριβώς το στοιχείο εμπεριέχει η περιγραφή του Αλεξίου. «Ευρύτερα ο Ασπροπόταμος περιλαμβάνεται μέσα στον κύκλο που σχηματίζεται από τα στενά Πόρτα-Παναγιάς(πορταϊκός ποταμός, παραπόταμος του Πηνειού), από τα βουνά Λέουσα, του παραπόταμου Αρέντας κοντά στο Μυρόφυλλο και φτάνει ίσαμε τα σύνορα της Άρτας και από τα στενά Καλαμπάκας-Πηνειός, βουνό Λάκμος, ίσαμε τη διάβαση Ζυγός. Από τη μεριά του Θεσσαλικού κάμπου κλείνεται ο χώρος αυτός με το βουνίσιο φράχτη του βουνού Κόζιακα (Κερκέτιο όρος)»⁸.

Πέρα από την προαναφερθείσα διευρυμένη χρήση του γεωγραφικού όρου «Ασπροπόταμος», συχνά μπορούσε να στενέψει εστιάζοντας σε πιο συγκεκριμένη γεωγραφική ενότητα. Ο Weigand, για παράδειγμα, στα τέλη

⁴ «Το διαμέρισμα του Ασπροποτάμου τελειώνει στο μοναστήρι της Βερνίστας που βρίσκεται κοντά σ' ένα βράχο, που δεσπόζει πάνω από μια πέτρινη γέφυρα με οχτώ καμάρες και που ονομάζεται Γεφύρι του Κοράκου». Φραγκίσκου Πουκεβίλ. 1994. *Ταξίδι στην Ελλάδα. Ηπειρος*, μετ. Παναγιώτα Γ. Κώτσου. Αθήνα: Εκδόσεις Αδελφών Τολίδη, σ. 334.

⁵ Ο.π., σ.12.

⁶ Filippo Coarelli. 1990. «Ρώμη», στο βιβλίο: Fernand Braudel, Maurice Aymard, Filippo Coarelli, *Η Μεσόγειος. Ο χώρος και η ιστορία*, μετ. Εφη Αβδελά-Ρίκα Μπενβενίστε. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.117.

⁷ Δώρα Ε. Λαφαζάνη. 1997. «Χώρος και κοινωνικές σχέσεις. Χώρος και κοινωνικός αποκλεισμός», στο βιβλίο: Σωτήρης Δημητρίου (επιμ.), *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του*. Αθήνα: Ιδεοκίνηση, σ.198.

⁸ Δημήτριος Α. Αλεξίου, *Η Λιπίντζα Ασπροποτάμου*, Πολιτιστικός Σύλλογος Ανθούσης 1998, σ.10.

του 19^{ου} αιώνα χρησιμοποιεί τον όρο «Άνω Ασπροπόταμος»⁹, όταν θέλει να αναφερθεί στα βλαχοχώρια της περιοχής που εκτείνονται κατά μήκος του ποταμού¹⁰. Με τον ίδιο τρόπο χρησιμοποιεί τον όρο ο Μακρής, παρόλο που τα χωριά πλησιάζουν τον αριθμό του Μαλαβάκη. Η διαφορά συνίσταται στο ότι δεν περιλαμβάνονται εκείνα που βρίσκονται γύρω από τη Μεσοχώρα. Από την άλλη μεριά, ο Μακρής γράφει ότι «επί τουρκοκρατίας με το όνομα επαρχία Ασπροποτάμου ονομάζετο ιδιαίτερον διαμέρισμα της Θεσσαλίας παρά τας πηγάς του Αχελώου ποταμού (κοινώς «Ασπροπόταμος») περιλαμβάνον 67 χωριά, κατά τον όλον χριστιανικά, μεταξύ των οποίων τα χωριά των τέως Δήμων Λάκμωνος, Χαλκίδος Ασπροποτάμου, Αιθίκων, και τέλος τα χωριά του τέως Δήμου Αθαμάνων, το Γαρδίκι, τη Μοτσιάρα, τη Τζούρτζια, το Τυφλωσέλι, το Καμιάι και τη Δέση»¹¹.

Μολονότι η ταξινόμηση αυτή περιλαμβάνει αρκετά χωριά, δημιουργεί τις προϋποθέσεις, ώστε η αναπαράσταση του γεωγραφικού όρου να ταυτιστεί πολιτισμικά με τους Βλάχους ημινομάδες κατοίκους της περιοχής, των οποίων η παρουσία τεκμαίρεται από αρκετούς αιώνες πριν¹². Όσο κι αν μαρτυράται η μετακίνηση Σαρακατσάνων στην περιοχή¹³ αλλά και η ύπαρξη ελληνόγλωσσων κοινοτήτων και κατοίκων¹⁴, η περιοχή του Ασπροποτάμου είναι συνώνυμη με τους Βλάχους κατοίκους που προσδίδουν και το κύριο πολιτισμικό φορτίο του γεωγραφικού όρου «Ασπροπόταμος». Ο χώρος, με άλλα λόγια, επιβάλλει, παραφράζοντας τον Braudel, το είδος του πολιτισμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων¹⁵. Δεν είναι στις

⁹ «Στον κυρίως Ασπροπόταμο (ανώτερο ρου) ομιλούνται, κατά κανόνα, τα βλάχικα», γράφει ο Δ. Αλεξίου, *ό.π.* Ο Πουκεβίλ αναφέρεται σε διαμέρισμα του Ασπροποτάμου, το οποίο οριοθετείται με το βουνό Μπάρος από την Ήπειρο. Αυτή την περιοχή ονομάζει Ανωβλαχία. Φραγκίσκου Πουκεβίλ, *ό.π.*, σ. 321

¹⁰ Gustav Weigand. 2001. *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι), τόμος Α'. Ο χώρος και οι άνθρωποι*, μετ. Thede Kahl. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη/Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, σ. 235.

¹¹ Λεωνίδας Α. Μακρής, *Ήθιμα-έθιμα και παραδόσεις της Αθαμανίας 1920-1925*, Τρίκαλα 1956 (Ανατύπωση από το Σύλλογο απανταχού Αθαμάνων «Η Αγία Παρασκευή, Πειραιάς 1990), σ. 7. Από την άλλη μεριά ο Δ. Αλεξίου, *ό.π.*, γράφει. «Στενότερα, Ασπροπόταμο εννοούμε την περιοχή στην οποία περιλαμβάνονται τα χωριά: Χαλίκι, Ανθούσα (Λίπιντζα), Κατάφυτο (Κότορι), Στεφάνι (Σκληνιάσα), Κρανιά, Καλιρρόη (Βελίτσαϊνα), Δολιανά, Πολυθέα (Δραγοβίτσι), Μηλιά, Αγία Παρασκευή (Τζούρτζια), Γαρδίκι, Αθαμανία (Μοτσιάρα), Δροσοχώρι (Τυφλωσέλι), Άγιος Νικόλαος (Καμιάι), Δέση, Πύρρα, Νεραϊδοχώρι (Βέτερνικ) και Περτούλι». Πβ. Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, «Acta Stagorum. Τα υπέρ της επισκοπής Σταγών παλαιά βυζαντινά έγγραφα (των ετών 1163, 1336 και 1393). Συμβολή στην ιστορία της επισκοπής», *Τρικαλινά* 13 (1993), 51, 60 και 63.

¹² Αστέριος Ι. Κουκούδης. 2000. *Οι Μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, σσ. 82-83.

¹³ *Ο.π.*, σ. 80, 127 και 138. Στην Κρανιά οι τσελιγκάδες χρησιμοποίησαν Σαρακατσαναίους τσομπάνους. Βλ. Μαρούλα Κλιάφα, *Μούλτι χερετίματι ντι λα Κόρνου. Μικρό χρονικό της Κρανιάς Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 2003, σ.32.

¹⁴ Θεωδωρής Σπύρου, «Από το Γαρδίκι στο Γαρδικάκι: διαδικασίες αστικοποίησης μιας Βλάχικης κοινότητας των Τρικάλων», *Δοκιμές* (Έκδοση μεταπτυχιακών φοιτητών, τμήμα κοινωνιολογίας παντείου πανεπιστημίου) 8 (1999) 96

¹⁵ Fernand Braudel. 2001. *Γραμματική των πολιτισμών*, μετ. Άρης Αλεξάκης. Αθήνα : Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σ.61.

προθέσεις μου να περιορίσω τα αναλυτικά εργαλεία στον οικολογικό ντετερμινισμό¹⁶. Το μόνο που ισχυρίζομαι είναι ότι μέσα από ιστορικές και κοινωνικές διεκκυστίδες ο Ασπροπόταμος επιβλήθηκε ως ο χώρος που οι Βλάχοφωνοι ημινομάδες ανέπτυξαν τους μόνιμους οικισμούς τους, έχοντας ως πολιτισμικό «μαξιλάρι» τους ομόγλωσσους Βλάχους της νότιας Πίνδου, στην οποία περιλαμβάνεται η περιοχή του Μαλακασίου αλλά και τα χωριά της περιοχής Μετσόβου, ιδίως δε τα πέντε βλαχοχώρια της δυτικής πλευράς της νότιας Πίνδου (Συρράκο, Καλαρρύτες, Ματσούκι, Βαθύπεδο, Παλιοχώρι Συρράκου).

Ο ΧΩΡΟΣ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ

Ο χώρος, λοιπόν, της νότιας Πίνδου είναι κυρίαρχος στον αναπαραστατικό λόγο περί Ασπροποτάμου. Αυτό είναι ιδιαίτερα αισθητό στο μυθικό λόγο, που χαρακτηρίζεται από διαπερατότητα των ορίων, σε σημείο που το κοινό μυθολογικό υπόστρωμα διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για τη μετουσίωση του φυσικού γεωγραφικού χώρου σε τόπο, σε «ιδιαιτέρο τόπο»¹⁷. Αναφερόμαστε στο μύθο για το μυθικό γενάρχη Αθάμαντα από τη μια μεριά και τις παραδόσεις για τον Ασπροπόταμο από την άλλη.

Ο ΑΘΑΜΑΣ ΚΑΙ Η ΑΘΑΜΑΝΙΑ

Στην πρώτη περίπτωση ο μύθος λειτουργεί ως αφηγηματικό σώμα για τη συγκρότηση ενός τόπου αναφοράς για την καταγωγή¹⁸. «Η μυθολογία μας λέγει ότι η χώρα των Αθαμάνων οφείλει τ' όνομά της εις τον βασιλέα αυτής Αθάμαν που ήτο παιδί του Αιόλου και εβασίλευσεν κατ' αρχάς των Μινυών του Ορχομενού της Βοιωτίας και εν συνεχεία της υπ' αυτού ονομαθείσης κατά την μυθολογίαν Αθαμανίας της Θεσσαλίας. Σημειωτέον ότι ευρέθησαν μέχρι τούδε εις διάφορα σημεία της περιοχής αυτής αρκετά νομίσματα φέροντα την εικόνα της Διώνης Αθηνάς με την επιγραφήν "Αθαμάνων"¹⁹.

Ο μύθος αυτός είναι διάχυτος και στην πλευρά των Τζουμέρκων, δια του οποίου επιδιώκεται η ανάδυση ενός μυθικού γενάρχη που θα αποτελεί το συνεκτικό ιστό μιας περιοχής κατακερματισμένης από τη γεωμορφολογία

¹⁶ N. Lovell.1998. "Introduction", στον τόμο: *Locality and Belonging*. London and New York: Routledge, σσ.1-23. I.K. Ζαρκιά, «Η συμβολή της ανθρωπολογίας του χώρου», *Εθνολογία* 1(1993)75-82.

¹⁷ Θεανώ Σ. Τερκενλή, «Ο δεσμός με τον ιδιαιτέρο τόπο: πολιτισμική διαφοροποίηση στον χώρο», στον τόμο *Ανθρωπολογία του χώρου. 1^η Διεθνής Συνάντηση Σύρου Σεπτ.* 1995. Αθήνα: Εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνοψης Ε.Μ.Π., σ. 111.

¹⁸ Jan Vansina. 1985. *Oral Tradition As History*. London: James Currey, σ.21.

¹⁹ Λ. Μακρής, *ό.π.*, σ. 13.

της²⁰. Είναι γνωστό πως οι Βλαχόφωνοι του Ασπροποτάμου μετακινήθηκαν στην περιοχή σε μεταγενέστερο, ιστορικό χρόνο²¹. Ωστόσο, η ανάγκη για δημιουργία μιας «οικείας» γεωγραφίας²², με το μετασχηματισμό του φυσικού χώρου σε τόπο εγκιβωτισμένο στην ιστορική μνήμη οδηγεί στην υιοθέτηση του μύθου για τον Αθάμαντα ως αφήγησης που τεκμηριώνει τη δική τους σχέση. Παρά το γεγονός ότι ο μύθος, έτσι κι αλλιώς, είναι άχρονος, γεγονός που χαρακτηρίζει την αρχετυπική φάση της πολιτισμικής και ιστορικής παρουσίας μιας πληθυσμιακής ομάδας²³, εντούτοις είναι το αφηγηματικό σύμβολο²⁴ που αναλαμβάνει τη συγκρότηση ενός φαντασιακού εδάφους²⁵, πάνω στο οποίο στηρίζουν τα δικαιώματά τους στον τόπο²⁶.

Ο μύθος, λοιπόν, ως αφηγηματικό σώμα συμβολικοποιεί τη μετεξέλιξη από το χώρο στον τόπο, όπως ειπώθηκε. Τούτο είναι εμφανές σ' έναν άλλο μύθο, που δημοσιεύεται από τη Μαρούλα Κλιάφα. «Όταν ο Αθάμας, που βασίλευε στη Βοιωτία, εξορίστηκε από τους Βοιωτούς δεν ήξερε πού να πάει να μείνει. Έστειλε τότε ανθρώπους του στο μαντείο των Δελφών και ζήτησε χρησμό.

- Να εγκατασταθείς εκεί που τα άγρια θηρία θα σου δώσουν να φας, του είπε ο χρησμός.

Πήρε το λοιπόν ο Αθάμας το δρόμο προς το βορρά και περιπλανιόταν νηστικός ώσπου κάπου, σε μια ερημιά της Θεσσαλίας, συνάντησε μια αγέλη από λύκους, που μόλις είχαν επιτεθεί σε ένα κοπάδι πρόβατα και τα κατασπάραζαν. Μόλις οι λύκοι είδαν το βασιλιά με την κουστωδιά του, φοβήθηκε και το έβαλαν στα πόδια. Πεινασμένος ο Αθάμας και οι συνοδοί του χόρτασαν την πείνα τους με τα υπολείμματα των προβάτων. Και επειδή ο Αθάμας θυμήθηκε το χρησμό των θεών, αποφάσισε να εγκατασταθεί στον

²⁰ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Αναπαραστάσεις των Τζουμέρκων στον επιστημονικό και δημόσιο λόγο των Τζουερκιωτών. Αναζητώντας την ταυτότητα του άλλου», Πρακτικά συνεδρίου (υπό δημοσίευση).

²¹ Αστέριος Ι. Κουκούδης, 2000. *Οι Μητροπόλεις και η Διασπορά των Βλάχων*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, σσ. 82-91.

²² Για τη χρήση του όρου πβ. Renée Hirschon-Φιλιππάκη, 1993. «Μνήμη Και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στον τόμο: Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.341.

²³ Jan Vansina, *ό.π.*, σ. 23.

²⁴ Maurice Bloch, 1998. «Χρόνος, αφηγήσεις και η πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος», στο βιβλίο: Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες τάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 211.

²⁵ Πβ. Benedict Anderson, 1983. *Imagined Communities: Reflection of the Origin and the Spread of Nationalism*. London: Verso Editions.

²⁶ Anthony P. Cohen, 1992. *The Symbolic Construction of Community*. London-New York: Routledge, σ.15. Χρήστος Παπακώστας, 2007. *Χορευτική –Μουσική Ταυτότητα και Ετερότητα: η περίπτωση των Ρομά της Ηράκλειας του ν. Σερρών, Διδακτορική Διατριβή*. Βόλος: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας/Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, σ. 96.

τόπο που τον τάισαν οι λύκοι. Εκεί έφτιαξε ένα νέο βασίλειο που ονομάστηκε Αθαμανία»²⁷.

Το μυθολογικό σώμα που αναφέρεται στον Αθάμαντα αναγνωρίζει την καθοριστική σημασία του στην πολιτισμικοποίηση της περιοχής και γίνεται αποδεκτός ως αρχετυπικός πρόγονος, που επέβαλε την ανθρώπινη παρουσία στον ορεινό όγκο της νότιας Πίνδου. Η αναφορά δε στα πρόβατα που αποτελούν το βασικό κεφάλαιο της περιοχής υπαινίσσεται τη μετατροπή μιας άναρχης, εν πολλοίς, οικονομικής δραστηριότητας, σε οργανωμένη κοινωνική συμπεριφορά με την ανάληψη της πρωτοβουλίας για εγκαθίδρυση ενός αρχηγέτη στην περιοχή και, κατά συνέπεια, για τη συγκρότηση θεσμικού μορφώματος.

Όμως, επιβάλλεται να σημειωθεί ότι η αναπαράσταση αυτή δεν είναι συστατικό στοιχείο της προφορικής μνήμης των Ασπροποταμιτών. Είναι προϊόν της τοπικής ελίτ που επιδιώκει την ένταξη των Βλαχόφωνων πληθυσμών σε ένα αποδεκτό ιστορικό πλαίσιο. Ο Αθάμας εγγράφεται μέσα από μονογραφίες, αρθρογραφίες και διοικητικές πράξεις στη συλλογική μνήμη των Ασπροποταμιτών ως ένας πρόγονος που νομιμοποιεί την ιστορική τους παρουσία στον Ασπροπόταμο, αλλά και τεκμηριώνει το δικαίωμα στην τοπικότητα. Πρόκειται για το ίδιο φαινόμενο που συναντιέται σε πολλές περιοχές της χώρας, όπου οι ντόπιοι συμπεριλαμβάνουν την ύπαρξη αρχαίων ερειπίων, καθώς και την αρχαία μυθολογία, στην προσπάθειά τους να συγκροτήσουν μίαν τοπική αφήγηση με ιστορική αφετηρία την προϊστορική ή κλασική περίοδο.

Υπ' αυτή την έννοια, τα σχόλια της Καρακασίδου αποκτούν ευκρινέστερη εργαλειακότητα στην κατανόηση της σχέσης του μύθου με το χώρο. Ο μύθος είναι ένας αναπαραστατικός λόγος. «Στην πραγματικότητα, κάθε φορά που ρωτούσα για το απώτερο παρελθόν της Ασσήρου, οι περισσότεροι χωρικοί απαντούσαν με μύθους που ανάγονταν, όπως αυτός, στην αρχαία εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Οι αφηγήσεις τους επικαλούνταν έναν εννοιολογικό χώρο, στον οποίο συγχέονταν σχεδόν χωρίς διάκριση ο μύθος, ο θρύλος και η ιστορία, μια αντίληψη στην οποία η προγονική καταγωγή δεν αναφερόταν στην οικογένεια, αλλά στην ιδιότητα του μέλους μιας ευρύτερης κοινότητας»²⁸.

²⁷ Μαρούλα Κλιάφα. 2006. *Μύθοι και θρύλοι της Θεσσαλίας*. Αθήνα: Κέδρος, σ.55.

²⁸ Αναστασία Καρακασίδου. 2000. *Μακεδονικές ιστορίες και πάθη 1870-1990*. Αθήνα: Οδυσσέας, σ.80.

Ο μύθος είναι ένας αναπαραστατικός λόγος, που συμβάλλει στη σύνδεση των Ασπροποταμιτών με το παρελθόν της γεωγραφικής ενότητας στην οποία ανήκουν, τη νότια Πίνδο. Σ' αυτή την προσπάθεια είναι καθοριστικός ο ρόλος των λογίων της περιοχής, που συγγράφουν μονογραφίες για τα χωριά του Ασπροποτάμου²⁹. Σ' αυτές είναι πάντα παρούσα η αναφορά στην Αθαμανία, που συγκροτεί το φανταστικό έδαφος που συνενώνει όλο τον ορεινό όγκο της νότιας Πίνδου: το Μαλακάσι, τα Τζουμέρκα, τα Ραδοβύζια³⁰.

Όμως, η διαμόρφωση του πεδίου γίνεται από τις διοικητικές πράξεις του εθνικού κράτους, όταν η περιοχή εντάχθηκε σ' αυτό. «Τμήμα μικρόν της τότε επαρχίας Ασπροποτάμου αποτελεί η περιοχή του τέως Δήμου Αθαμάνων με τα έξι χωριά» σημειώνει ο Μακρής³¹. Η αυτοδιοικητική οργάνωση της περιοχής επιλέγεται, στο επίπεδο της ονοματοδοσίας³², να συνδεθεί με την Αθαμανία, τη μυθική γη της τοπικότητάς τους. Προφανώς, η επιλογή αυτή εμπεριέχει και την πρόθεση της διοίκησης να αντιροπήσει το λόγο περί εθνολογικής και πολιτισμικής διαφοροποίησης των κατοίκων της περιοχής³³. Η προβολή της αρχαιότητας στο παρελθόν χρησιμοποιείται ως νομιμοποιητικό πλαίσιο, στο οποίο εγκιβωτίζεται το παρόν. Η απόφαση να χρησιμοποιήσουν τον τίτλο «Δήμος Αθαμάνων» εντάσσει τον Ασπροπόταμο σε μια ευρύτερη τοπικότητα, το εθνικό κράτος, που αντλεί τη νομιμοποίησή του, σύμφωνα με τους όρους του 19^{ου} αιώνα, από την εξ αίματος σχέση με την αρχαία Ελλάδα³⁴.

Αυτή η σχέση αντανakλάται και στην ονοματοδοσία της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Τζούρτζιας Αθαμανίας, που συγκροτείται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα³⁵. Οι ιδρυτές της αδελφότητας δεν επιλέγουν την αναφορά στο Δήμο αλλά στη γεωγραφική ενότητα Αθαμανία. Δεν είναι εύκολη η διατύπωση εικασιών για τις προθέσεις τους. Όμως, κρίνοντας εκ των υστέρων

²⁹ Penelope Cecilia Papaïlias, 2001. *Genres of Recollection: History, Testimony and Archive in Contemporary Greece*, Ph. D, University of Michigan, σσ.17-20.

³⁰ Νικ. Χ. Παπακώστας, *Ηπειρωτικά*, Αθήναι 1967, σ.16.

³¹ Λ. Μακρής, *ό.π.*, σ. 13.

³² Πβ. την άποψη του Bourdieu για το πώς η ανάγκη για παραγωγή του κοινού νοήματος, με άλλα λόγια για τη νομιμοποίηση της «επιβολής της νόμιμης θεώρησης του κοινωνικού κόσμου, οι δρώντες επιστρατεύουν το συμβολικό κεφάλαιο που έχουν αποκτήσει». Pierre Bourdieu. 1999. *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, μετ. Κική Καψαμπέλη. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, σ. 347.

³³ Πβ Michael Herzfeld. 2002. *Πάλι Δικά μας. Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωσή της Σύγχρονης Ελλάδας*, μετ. Μαρίνος Σαρηγιάννης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 20.

³⁴ Ο.π. Με άλλους όρους θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τα αναλυτικά εργαλεία του Gupta, ο οποίος εστιάζει στη σχέση συναιθημάτων και πολιτισμού για τη συγκρότηση του εθνικού κράτους. Dipankar Gupta. 2000. *Culture, Space and the Nation-State*. New Delhi-Thousand Oaks-London: Sage Publications, σ.9.

³⁵ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας Αθαμανίας (Φ.Α.Τ.Α.): μετάβαση από τη μεθοριακότητα του άλλου τόπου στην αναπαραγωγή της τζουρτζιώτικης συλλογικότητας», *Τρικαλινά* 26 (2006) 563-604.

την απόφαση θεωρώ πως με την επιλογή τους παρέκαμψαν ένα διοικητικό σχήμα που έπαυσε να υπάρχει μετά το 1912. Έτσι, η αναφορά στην Αθαμανία εισάγει τη μυθική γεωγραφία στον καθημερινό λόγο, καθιστώντας την οικείο λόγο, συστατικό στοιχείο της συλλογικής μνήμης των Τζουρτζιωτών, μια και είναι γνωστός ο ρόλος που διαδραμάτισε η αδελφότητα στην αναπαραγωγή της συλλογικής οντότητας των κατοίκων της Τζούρτζιας για παραπάνω από εξήντα χρόνια³⁶.

Ο ΑΣΠΡΟΣ, Ο ΑΡΑΧΘΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Αν ο Αθάμας λειτουργεί ως μυθικός γενάρχης και η Αθαμανία συντελεί στη διαμόρφωση μιας μυθικής γεωγραφίας, οι παραδόσεις για τα ποτάμια αποτελούν συστατικά στοιχεία αυτής της γεωγραφίας που από μυθική μεταλλάσσεται σε πολιτισμική, καθώς το αφηγηματικό σώμα των παραδόσεων «βάζει ταυτόχρονα σε τάξη την πρακτική εμπειρία, την εθιμική πρακτική και τη σχέση μεταξύ τους»³⁷. Ο Sahllins έχει δίκιο γιατί οι παραδόσεις από τη μια μεριά οργανώνουν την εμπειρία των ανθρώπων και από την άλλη ενεργούν ως θεμέλιοι άξονες για τη συγκρότηση του φαντασιακού εδάφους.

Πρόκειται για ένα μοτίβο που ιχνηλατείται στις λαϊκές παραδόσεις και των δύο περιοχών, Τζουμέρκων και Ασπροποτάμου, σε σημείο που αναδεικνύεται σε δομικό γνώρισμα της πολιτισμικής συγγένειας που διαμορφώθηκε στη γεωγραφική ενότητα της Αθαμανίας.

«Κατά την λαϊκήν παράδοσιν, τρία αγαπημένα αδέρφια, ο ήρεμος και σοβαρός Άραχθος, η ωραία και σιγανοπερπατούσα Σαλαμπριά (Πηνειός) και ο νεαρός, πεντακάθαρος, ασπροντυμένος και εκ γενετής ατίθασος Ασπροπόταμος έπεσαν να κοιμηθούν κάποτε, επειδή τους πήρε η νύχτα μακριά από κατωκημένο χωριό, στην υψηλότερη κορυφή της Πίνδου, στο Περιστέρι. Τη νύχτα η Σαλαμπριά, για λόγους που μόνον μια όμορφη γυναίκα είναι δυνατόν να ξέρη, παράτησε τα αδέρφια της και προφυλαχτικά και αθόρυβα στον κάμπο της Θεσσαλίας, για να καταλήξει στα ρομαντικά Τέμπη του Ολύμπου. Ήλπιζε, κατά την παράδοσιν—να συναντήσει κάποιον από τους 12 Θεούς του Ολύμπου... όμως εις την προσδοκίαν της και απογοητευθείσα πνίγηκε στο Αιγαίο. Τη φυγή της αδελφής του αντελήφθη, νύχτα ακόμη, ο Άραχθος που ανήσυχος και λυπημένος ετράπη εις

³⁶ Benedict Anderson. 1983. *Imagined Communities: Reflection of the Origin and the Spread of Nationalism*. London: Verso Editions.

³⁷ Marshall Sahllins. 2003. *Πολιτισμός και πρακτικός λόγος, μετ. Ν. Κούρκουλος*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, σ.111.

αναζητήσιν της προς την Ήπειρον, ψάχνοντας δε ασκόπως έφθασε και έπεσε λόγω της απελπισίας του από το χαμό της αδελφής του στο Ιόνιο πέλαγος. Στα χαράματα αντελήφθη τελευταίος και ο Ασπροπόταμος τον αναπάντεχο χαμό των αδελφών του, ξαφνιασμένος δε τότε και έξαλλος από την λύπη και την απελπισιά του, κατρακύλησε, όπως ήτο ασπροντυμένος προς Νότον, πηδώντας γκρεμούς και χαράδρες, διασχίζων βουνά και λαγκάδια και παρασύρων εις τον φρενήρη δρόμο του κάθε εμπόδιο φυσικόν ή τεχνητόν, αναζητώντας από τότε μέχρι σήμερα με γοηρές κραυγές τα χαμένα αδέλφια του»³⁸.

Η παράδοση αυτή, όπως επισημάνθηκε, οργανώνεται γύρω από το μοτίβο της αναζήτησης του χαμένου αδελφού που είναι κοινός τόπος στο λαϊκό πολιτισμό³⁹. Στα Τζουμέρκα και τον Ασπροπόταμο, που βρίσκεται στο υπογάστριο των Τζουμέρκων από τη μια μεριά και του Μαλακασίου από την άλλη, είναι πολλές οι παραλλαγές με τις οποίες εμφανίζεται η παράδοση⁴⁰.

Σ' όλες υπάρχουν τρία αδέρφια, εκ των οποίαν τα δύο αναζητούν το τρίτο που χάθηκε, έπεσε θύμα απαγωγής ή αθέτησε τη συμφωνία τους να ξεκινήσουν όλοι μαζί την πορεία τους το πρωί. Η διαφορά ανάμεσα στην Τζουμερκιώτικη⁴¹ και την Ασπροποταμίτικη παραλλαγή συνίσταται στο φύλο του προσώπου που αθέτησε τη συμφωνία: στην Ασπροποταμίτικη είναι γυναίκα, η Σαλαμπριά-Πηνειός, και στην Τζουμερκιώτικη άντρας, Ο Λούρος-Βουβός. Έτσι, για την πρώτη περίπτωση η παραβίαση της συμφωνίας είναι «εγγενής» στη γυναικεία φύση, ενώ η απόφαση του Λούρου εντοπίζεται στο λαϊκό παρατσούκλι. Ονομάζεται Βουβός, γεγονός που υπαινίσσεται κάποια ιδιορρυθμία στο χαρακτήρα.

Το σημαντικότερο, πέρα από τις διαφορές, είναι το ίδιο το μοτίβο που ενυπάρχει με παραλλαγές σ' όλη την Αθαμανία. Υπ' αυτή την έννοια, λειτουργούν οι παραδόσεις αυτού του είδους ως ενός ιστός σημασιών που

³⁸ Λ. Μακρής, *ό.π.*, σσ.11-12.

³⁹ Antti Aarne -Stith Thompson 1961. *The Types of Folklore*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, σ. 162(AT 471) και 209(AT567^Α).

⁴⁰ «Μια παλιά ιστορία λέει πως η Σαλαμπριά (Πηνειός) είχε δύο αδελφούς, τον Αώο και τον Αχελώο. Μια μέρα τα τρία αδέρφια πήγαν όλα μαζί στο βουνό για να μαζέψουν ξύλα. Τους έπιασε όμως η νύχτα. Έψαξαν τότε, βρήκαν ένα μέρος απάγκιο και λάγιασαν. Το πρωί, όταν οι δύο αδελφοί ξύπνησαν, είδαν πως η Σαλαμπριά έλειπε. Άρχισαν τότε να την ψάχνουν. Ο ένας τράβηξε κατά δω και ο άλλος κατά κει. Όμως όσο κι αν την έψαξαν, δεν την βρήκαν γιατί, γιατί το κορίτσι το είχαν αρπάξει οι νεράιδες και το είχαν κρύψει στα κατάβαθα της γης. Πέρασε καιρός. Και μια μέρα που οι νεράιδες είχαν πάει στο λιβάδι να μαζέψουν χόρτα, η Σαλαμπριά κατάφερε να βρει ένα πέρασμα και να το σκάσει. Σα βγήκε έξω στο φως, είδε από ψηλά τη Θεσσαλία, της άρεσε και αποφάσισε να κατέβει στον κάμπο. Και από τότε κυλάει ήσυχα τα νερά της, έτσι όπως ταιριάζει σε κάθε σεμνή κοπέλα». Μαρούλα Κλιάφα, *ό.π.*, σ. 133.

⁴¹ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, *ό.π.*

διατρέχει τη γεωγραφική ενότητα⁴². Συγκροτούν ένα αφηγηματικό σώμα που τροφοδοτεί τη συλλογική μνήμη των κατοικούντων την περιοχή. Είναι αυτή η πολιτισμική ύλη που επιτρέπει την αναφορά στην Αθαμανία ως προγονική γη, γεγονός που εγγράφεται στην ονοματοδοσία δήμων και πολιτιστικών συλλόγων.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΑΜΑΝΙΑ ΣΤΟΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟ

Η Αθαμανία, λοιπόν, λειτουργεί ως υπερ-τόπος που στεγάζει και ενοποιεί τον κατακερματισμένο όγκο των Τζουμέρκων και του Ασπροπόταμου⁴³. Με τον τρόπο αυτό, οι κάτοικοι ένθεν κακείθεν της νότιας Πίνδου αισθάνονται ως έχοντες κοινοκτημοσύνη στον «ιδιαίτερο» τόπο τους.

Πρόκειται για αίσθημα που καλλιεργεί η νομαδική κτηνοτροφία ως βασική οικονομική δραστηριότητα και στις δυο πλευρές. Τα γειτονικά βοσκοτόπια Χαλικίου και Συρράκου, ο Καταραχιάς που χωρίζει τα Τζουρτζιώτικα μαντριά από το Συρράκο, η Κακαρδίτσα που αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς για Γαρδικιώτες και Ματσουκιώτες, η στράτα της Καλαρρυτιώτικης κτηνοτροφίας μέσα από τον Ασπροπόταμο στη μετακίνησή της από τους Καλαρρύτες στο Θεσσαλικό κάμπο κι αντίστροφα, τα Ματσουκιώτικα κοπάδια που πέρναγαν από τη λαγκαδιά του Τζουρτζιώτικου, οι Ματσουκιώτες που είχαν το δικαίωμα να δανείζονται από τη Φ.Α.Τ.Α., οι φιλικές σχέσεις και η ανταλλαγή επισκέψεων στα πανηγύρια ανάμεσα σε Τζούρτζια και Ματσούκι, αλλά και οι γαμήλιες ανταλλαγές συγκροτούσαν ένα σύνολο σημείων του υπερ-τόπου 'Αθαμανία'. Στα όρια αυτού διαμορφωνόταν μια νέα τοπικότητα, όπου ο μύθος χανόταν μέσα στο αφηγηματικό σώμα του θρύλου και χωνευόταν από τη διαρκή ανάγκη του κατοίκου του ορεινού όγκου να υπερνικήσει τις περιβαλλοντικές συνθήκες διασφαλίζοντας το ζωικό του κεφάλαιο. Τα ποτάμια συμπυκνώνουν τη συνάντηση όλων των προαναφερθέντων στοιχείων. Το ίδιο συμπεριφέρονται τα βουνά και τα βοσκοτόπια, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως το θέατρο πολεμικών συγκρούσεων, ληστρικών περιπετειών, εδαφικών διεκδικήσεων που κατέληγαν σε φονικά. Όλα αυτά είναι στοιχεία που τροφοδοτούν την κοινή μνήμη, γύρω από την οποία υφαίνεται η φανταστική συλλογικότητα της Αθαμανίας. Ενδεικτικό παράδειγμα στο οποίο αποτυπώνεται η φανταστική συλλογικότητα είναι ο Αλή Πασάς⁴⁴. Κάθε χωριό έχει διασώσει μαρτυρίες για

⁴² Clifford Geertz.1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, σ.5.

⁴³ Για τη χρήση του όρου «υπερ-τόπος» βλ. Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, *ό.π.*

⁴⁴ «Γύρω στα 1790 ο Αλή Πασάς φέρεται να κάλεσε στα Γιάννενα πολλούς από τους προκρίτους του Ασπροπόταμου, προσπαθώντας να μεθοδεύσει τη διαδικασία της υποταγής τους». Αστέρης Κουκούδης, *ό.π.*, σ. 126. Την

τα δεινά που υπέστησαν, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγεται η αναγκαστική εγκατάλειψη του γενέθλιου χώρου.

Κοντά σ' όλα αυτά, συνυπολογίζεται και η σχέση εντοπιότητας που διανομορφώνεται με το χώρο⁴⁵. Για όλους τους ημινομάδες το βουνό ορίζει την εντοπιότητά τους, ενώ ο κάμπος βιώνεται ως υπερορία⁴⁶. Παράγωγο αυτού του αισθήματος είναι ο τελετουργικός χρόνος που ταυτίζεται με το βουνό και το καλοκαίρι⁴⁷. Την περίοδο αυτή αναπαράγεται η κοινότητα με επίκεντρο τα πανηγύρια, τα οποία αναπτύσσονται στα όρια του ίδιου χρονικού τόξου για όλα τα χωριά. Σημείο εκκίνησης του τελετουργικού χρόνου για τη νότια Πίνδο, πιο συγκεκριμένα για τους Βλαχοφώνους ημινομάδες, είναι το Σιγκέντρον (Αγίου Πέτρου στην αρχή, Σύναξις 12 Αποστόλων αργότερα) στις 30 Ιουνίου⁴⁸. Τότε, οι κτηνοτρόφοι ανεβαίνουν πιο ψηλά, στα πάνω μαντριά στην Τζούρτζια⁴⁹. Το τόξο κλείνει στις οχτώ (8) Σεπτεμβρίου⁵⁰. Παρόλα αυτά, το βάρος πέφτει στην Αγία Παρασκευή στις 26 Ιουλίου, του Σωτήρος στις 6 Αυγούστου και της Κοίμησης της Θεοτόκου στις 15 Αυγούστου. Το ενδιαφέρον εδράζεται στη διαφοροποίηση των δύο πλευρών της νότιας Πίνδου όσον αφορά το κεντρικό πανηγύρι. Η δυτική οργανώνει την κορύφωση του τελετουργικού της χρόνου γύρω από το Δεκαπενταύγουστο, ενώ η ανατολική προτιμά την Αγία Παρασκευή, γεγονός που συνδέει τα Βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου με τα αντίστοιχα της κεντρικής Πίνδου.

Ωστόσο, η ένταξη της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος και η οργάνωση διοικητικής δομής δημιούργησε προϋποθέσεις για μετανάστευση πολλών κατοίκων τόσο στα Θεσσαλικά αστικά κέντρα (Τρίκαλα, Καρδίτσα) όσο

ιστορία αυτή που έγινε αφορμή να αυτό-εξοριστούν αφηγούνται με περηφάνια οι Τζουρτζιώτες για τη σθεναρή στάση των προγόνων τους. Παρόμοιες ιστορίες δόλιας συμπεριφοράς του Αλή προς τους Ασπροποταμίτες είναι ο κανόνας.

⁴⁵ Anthony. P. Cohen. 1982. "Belonging: the Experience of Culture", στον τόμο: A. P. Cohen (επιμ.), *Belonging: Identity and Social Organization in British Rural Cultures*. Manchester: Manchester University Press, σσ. 14-15. Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος. 2002. *Χάλασε το Χωριό μας Χάλασε, ό. π.*, σσ.195-99. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Δια την σύστασιν και ωφέλειαν της κοινότητας και του χωριού'. Σχέσεις και σύμβολα της εντοπιότητας σε μια αιγιακή κοινωνία», στον τόμο: Μ. Κομνηνού – Ε. Παπαταξιάρχης(επιμ.), *Κοινότητα και Ιδεολογία. Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας και η προβληματική των κοινωνικών επιστημών*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ.335.

⁴⁶ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Πολιτισμικός δυϊσμός στο έργο του Κ. Κρυστάλλη: ο κάμπος και το βουνό», *περιοδικό Σκουφάς(Αρτα) Θ'*: 84 (1994) 522-28.

⁴⁷ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Χρόνος και κοινωνική οργάνωση στους νομάδες του ελληνικού χώρου», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 76 (2000) 38

⁴⁸ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος . 2006. «Φιλεκαπαιδευτική Αδελφότητας Τζούρτζιας Αθαμανίας (Φ.Α.Τ.Α.): μετάβαση από τη μεθοριακότητα του άλλου τόπου στην αναπαραγωγή της τζουρτζιώτικης συλλογικότητας», ό. π., σ.585. Πβ. Σπύρος Χ. Νταλαούτης, *Συρράκο-Τοπωνύμια. Ένα ταξίδι στο χώρο και στο χρόνο*. Πρέβεζα 2005, σσ.160-61.

⁴⁹ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, ό.π., σ.578.

⁵⁰ Νίκος Μαλαβάρης, ό.π., σ. 40.

και στην Αθήνα ή και το εξωτερικό. Η πληθυσμιακή έξοδος δημιούργησε αστικούς πυρήνες, γεγονός που είχε ως συνέπεια να αντιληφθούν την περιοχή τους ως μέρος του νομού Τρικάλων, μια και η επίλυση των σοβαρών προβλημάτων (έλλειψη δρόμου, απομόνωση) επιδιωκόταν από τις διοικητικές αρχές του νομού.

Παρά το γεγονός ότι επιλέγουν ως αυτό-αναφορική εντοπιότητα την Αθαμανία στην περίοδο του Μεσοπολέμου, εντούτοις διολισθαίνουν στη βαθμιαία αντικατάσταση της Αθαμανίας από τον Ασπροπόταμο. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του επαγγελματικού συλλόγου που ιδρύεται το 1917 με την ονομασία «Σύνδεσμος των εξ Αθαμανίας Οينوπαντοπωλών Πειραιώς»⁵¹. Είναι γνωστό πως η περιοχή, ιδίως η Τζούρτζια⁵², είχε πολλούς μπακάληδες στην Αθήνα, που αποτελούν συστατικό στοιχείο του αναπαραστατικού λόγου για τα συγκεκριμένα χωριά. Πέρα απ' αυτό, η αναπαραστατική εικόνα συμπληρωνόταν από τη ροή πολλών Ασπροποταμιτών σε πλανόδια επαγγέλματα, κυρίως στην Αθήνα⁵³.

Οι μετανάστες Ασπροποταμίτες πολύ γρήγορα εγκαταλείπουν την αναφορά στην Αθαμανία, δεδομένου ότι, πλέον, γι' αυτούς ο γενέθλιος τόπος δεν αντιμετωπίζεται ως μέρος του παραγωγικού χρόνου τους. Είναι ο χώρος των διακοπών και της εξισορρόπησης των δυσμενών, ενδεχομένως, συνθηκών που βιώνουν στα αστικά κέντρα. Είναι ο χώρος της νοσταλγίας και της χαμένης αθωότητας.

Η μετάβαση, ωστόσο, από την Αθαμανία στον Ασπροπόταμο, σε περιορισμό της τοπικότητας στα όρια της Νομαρχίας Τρικάλων, είναι παρενέργεια της λειτουργίας του διοικητικού συστήματος στο οποίο εντάσσονται. Αυτό είναι πιο έντονο ανάμεσα στους Ασπροποταμίτες που διαμένουν στα Τρίκαλα. Το 1923 «συγκεντρώθηκαν στο καφενείο του Βλάχου και αντάλλαξαν απόψεις για θέματα που απασχολούσαν την περιοχή τους όπως η έλλειψη οδοποιίας, τηλεφωνικής επικοινωνίας κ.λπ. Αφού συζήτησαν επί πολύ αποφάσισαν να ιδρύσουν μια ένωση Ασπροποταμιτών η οποία και θα προωθούσε τα ζητήματα που απασχολούσαν τους κατοίκους της περιοχής»⁵⁴. Υλοποίηση αυτής της πρωτοβουλίας ενδεχομένως να είναι η οργάνωση το 1927 του Α' συνεδρίου του Συνδέσμου Κοινοτήτων Ασπροποτάμου. «Στο Σύνδεσμο, που σκοπό είχε την έμπρακτη αλληλεγγύη και την καταβολή

⁵¹ Θεόδωρος Σπύρος, «Από το Γαρδίκι στο Γαρδικάκι: διαδικασίες αστικοποίησης μιας Βλάχικης κοινότητας των Τρικάλων», *Δοκίμης* 8 (1999) 82.

⁵² Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, *ό.π.*, σσ.566-67(σημ. 7 και 8).

⁵³ Κ. Φαλταίτς, «Οι πλανόδιοι τεχνίτες στην Ελλάδα», *Ελληνικά Γράμματα* 3(1928) 9.

⁵⁴ Μαρούλα Κλιάφα, *ό.π.*, σ. 42.

συλλογικών προσπαθειών ώστε η επαρχία Καλαμπάκας να δει καλύτερες ημέρες, συμμετείχαν οι Κοινότητες: Χαλίκι, Ανθούσα, Κατάφυτο, Στεφάνι, Κρανιά, Δολιανά, Καλλιρόη, Πολυθέα, Καστανιά και Αμάραντος»⁵⁵.

Και στα δύο παραδείγματα είναι εμφανής η μετατόπιση από την Αθιμανία στον Ασπροπόταμο, η οποία διευκολύνει την ανάπτυξη πρωτοβουλιών και την υλοποίησή τους μέσα από συγκεκριμένες διοικητικές δομές. Αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το συνέδριο έγινε «υπό την εποπτεία του Νομάρχη Τρικάλων Νικολάου Λάππα»⁵⁶. Παρατηρείται, λοιπόν, μια ποιοτική μεταβολή στην αναπαράσταση του χώρου, η οποία ολοκληρώνεται μεταπολεμικά. Ο ορεινός χώρος κατακερματίζεται με τη διοικητική διαίρεση σε νομούς, γεγονός που διαμορφώνει την αίσθηση μιας εντοπιότητας των ορίων⁵⁷. Αυτό αποτυπώνεται με σαφήνεια στην παρατήρηση που κάνει ο ανθρωπολόγος Σπύρος, προϊόν της επιτόπιας έρευνάς του. «Οι ίδιοι οι Γαρδικιώτες λένε αστειευόμενοι πως το χωριό τους βρίσκεται στο 'τριεθνές'»⁵⁸.

Ήδη από το Μεσοπόλεμο που διαμορφώνονται οργανωμένοι πληθυσμιακοί πυρήνες Ασπροποταμιτών στα Τρίκαλα, την Καρδίτσα και την Αθήνα μεταλλάσσεται η σχέση με το χώρο. Η περιοχή, πλέον, είναι απομονωμένο τμήμα ενός νομού. Βρίσκεται στα σύνορα με άλλες διοικητικές ενότητες (νομοί Ιωαννίνων και Άρτας) και η Πίνδος δεν είναι ο συνδετικός ιστός με τη δυτική πλευρά της νότιας Πίνδου αλλά η οριοθετική γραμμή που τους εντάσσει στο νομό των Τρικάλων. Έτσι, οι Ασπροποταμίτες κάτοικοι των αστικών κέντρων, ιδίως των Τρικάλων, αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για τη θεραπεία της απομόνωσης. Ως μετανάστες πρώτες γενιάς είναι διαποτισμένοι από νοσταλγία για το γενέθλιο τόπο⁵⁹, τον οποίο

⁵⁵ Ο.π., σ. 44.

⁵⁶ Ο.π. Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται και στη δεκαετία του 1930, κατά τη διάρκεια του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου. Ο Νομάρχης Κατσαμπής επισκέφτηκε τον Αύγουστο του 1938 τον Ασπροπόταμο, για να προεδρεύσει στη συνεδρίαση του Συνδέσμου Κοινοτήτων Ασπροποτάμου και να πείσει από τη μια μεριά τους κατοίκους, οι οποίοι τον υποδέχτηκαν στην Κρανιά- με επικεφαλής τον κοινοτάρχη Γ. Βίρβο-, κρατώντας αναμμένες λαμπάδες (μαθητές των σχολείων) και έχοντας ανάψει φωτιές στα γύρω υψώματα, να λάβουν μέρος με προσωπική εργασία στη διάνοιξη της οδού του Ασπροποτάμου (να υπενθυμίσω ότι ο δρόμος στην Τζούρτζια έφτασε μεταπολεμικά) και από την άλλη τους κοινοτάρχες να συνεισφέρουν οικονομικά στο έργο. Βλ. Θάρρος (εφ. Τρικάλων), αρ. φύλλου 9521, 30/8/1938.

⁵⁷ Fr. Barth. 1969. "Pathan Identity and its Maintenance", στο βιβλίο: Fr. Barth (επιμ.), *Ethnic Groups. Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. London: George Allen and Unwin, σσ.129-30. A. P. Cohen. 1985, ό.π., σ.12.

⁵⁸ Θεωδωρής Σπύρος, «Ανθρωπολογία ενός σύ(λ)λη(π)του χώρου: «τόπος» και «κοινότητα» σε έναν πρώην ημινομαδικό πληθυσμό», *Δοκίμες* 13-14(2005)108.

⁵⁹ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, 1992. «Η κοινότητα στον αστικό χώρο. Αντιστάσεις και λειτουργίες. Η περίπτωση των Συρρακιωτών της Πρέβεζας», στον τόμο: *Η ελληνική κοινότητα. Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, μέρος τρίτο (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων)*, παράρτημα 50, σσ.61-2.

επισκέπτονται στα καλοκαιρινά πανηγύρια, επιδεικνύοντας τον πλούτο και την πολιτισμική υπεροχή τους και εισάγοντας νέα ήθη. Στην Τζούρτζια οι κτηνοτρόφοι και οι αστοί (Τρικαλινοί και Αθηναίοι) συγκρούονταν στην πλατεία στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής στην προσπάθεια κάθε ομάδας να εκφράσει και να επιβάλει τη συμβολική κυριαρχία στην πλατεία, τον «ομφαλό» της συλλογικότητάς τους⁶⁰. Ακόμη, στην Κρανιά οι «αστικοποιημένοι Κρανιώτες εγκαταλείπουν το τσάμικο και χορεύουν ταγκό» στις καλοκαιρινές εκδηλώσεις⁶¹.

Οι κατοικούντες τα αστικά κέντρα Ασπροποταμίτες πρωταγωνιστούν στη διαμόρφωση μιας άλλης αναπαράστασης για το χώρο, που τους απομακρύνει από την Αθαμανία. Ιδίως για τους εγκατεστημένους στα Τρίκαλα⁶², από τους οποίους πολλοί αναπτύσσονται επιχειρηματικά αλλά και πολιτικά (οι έδρες των περισσότερων κοινοτήτων βρίσκονται στα Τρίκαλα τη χειμερινή περίοδο), ο Ασπροπόταμος είναι μέρος της τοπικής αγοράς αλλά και ο τόπος από όπου μπορούν να αντλήσουν κύρος. Ο Ασπροπόταμος είναι ένα πεδίο προβολής συμβόλων κύρους και εξουσίας για την προώθηση, κυρίως, της θέσης τους στο νέο χώρο εγκατάστασης (Τρίκαλα, Καρδίτσα⁶³, Αθήνα)⁶⁴.

Στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, ο Ασπροπόταμος υφίσταται ρωγμή στη σχέση του με τον ορεινό όγκο. Η κτηνοτροφία συνεχίζει να ανθεί. Ακόμη, οι Ασπροποταμίτες εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν το ορεινό χωριό ως οίκο τους, από το οποίο απλώς απουσιάζουν τη χειμερινή περίοδο. Είναι όλοι αυτοί που έχουν ανάγκη τη διάνοιξη του δρόμου και την άρση της απομόνωσης. Ωστόσο, μεγθύνεται η πληθυσμιακή ομάδα που μεταναστεύει σε αστικά κέντρα. Οι τελευταίοι μεταλλάσσουν σταδιακά τη σχέση τους με το χωριό. Παύει να είναι ο οίκος και γίνεται η αλησμόνητη πατρίδα, την οποία επιδιώκουν να επισκεφτούν στα καλοκαιρινά πανηγύρια. Είναι η κιβωτός της μνήμης, στην οποία εμβαπτίζονται με τη συμμετοχή στα πανηγύρια και τις διακοπές. Πρόκειται, ωστόσο, για μια διαδικασία που δεν υπόκειται στο κλασικό σχήμα «ορεινός/πεδινός χώρος», στο οποίο ο πρώτος πόλος είχε την πρωτοκαθεδρία ως τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Πλέον, ο καλοκαιρινός χρόνος χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για

⁶⁰ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος, «Φιλεκαπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας Αθαμανίας», *ό.π.*, σ.599.

⁶¹ Μαρούλα Κλιάφα, *ό.π.*, σ. 48.

⁶² Ν. Κατσόγιανος, *Τα Τρίκαλα και οι συνοικισμοί τους*, Λάρισα 1992, σ. 191.

⁶³ Θεόδωρης Σπύρος, «Από το Γαρδικί στο Γαρδικάκι», *ό.π.*, σ.81. Ακόμη, Α. Καρανάσιος, *Ιστορικά-Λαογραφικά, Παραδόσεις Γαρδικίου*, Τρίκαλα 1979, σ. 95.

⁶⁴ Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος. 1993. *Η ταυτότητα της περιφέρειας στο Μεσοπόλεμο. Το παράδειγμα της Ηπείρου*. Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, σ. 92. Βασίλης Γ. Νιτσιάκος, 1995, *ό.π.*, σ.114.

την ανασυγκρότηση μιας κατακερματισμένης φαντασιακής εντοπιότητας που διαχέεται στον κάμπο όπου δημιουργούνται νέες αξιολογήσεις και ιεραρχήσεις της τοπικότητας. Παράλληλα με τη διαμόρφωση ενός νέου αισθήματος του ανήκειν στην τοπικότητα του κάμπου, εκδηλώνεται τους καλοκαιρινούς μήνες και η ανάγκη ανάδυσσης της φαντασιακής εντοπιότητας που επιβεβαιώνεται στα καλοκαιρινά πανηγύρια⁶⁵.

Αυτή η ρωγμή στη σχέση με τον Ασπροπόταμο μεγαλώνει στα μεταπολεμικά χρόνια, όταν καταρρέει η κτηνοτροφία και οι κτηνοτρόφοι, στην πλειοψηφία τους, επιλέγουν να εγκατασταθούν μόνιμα στον κάμπο. Οίκος, πλέον, των Ασπροποταμιτών γίνεται ο κάμπος. Το ορεινό χωριό τους, ιδίως μετά τη δεκαετία του 1980, μεταβάλλονται σε πολιτισμικές βαλβίδες για τους κατοίκους του κάμπου. Λειτουργούν ως αντι-δομή⁶⁶, παραλλάσσοντας τον Turner, που προσφέρει χρήσιμες διεξόδους στον πιεστικό, σύγχρονο τρόπο ζωής. Δεν είναι τα πανηγύρια και ο καλοκαιρινός χρόνος μέρος του τελετουργικού, αναπαραγωγικού χρόνου.

Το πανηγύρι ως τελετουργία υπηρετεί τη δομή του παραγωγικού χρόνου στο σύγχρονο κόσμο, ο οποίος χρειάζεται πολιτισμικές βαλβίδες εκτόνωσης. Το ορεινό χωριό λειτουργεί συμπληρωματικά προς την πόλη και τον κάμπο. Δεν έχει αυτονομία, παρόλο που τις τελευταίες δεκαετίες έχει αυξηθεί η οικοδομική δραστηριότητα. Νέα σπίτια χτίζονται, γίνονται ξενώνες και ξενοδοχεία, ανοίγουν ταβέρνες. Όμως, δε συνοδεύεται αυτή η κινητικότητα από μετακίνηση του πληθυσμού. Ακόμη και το αίτημα για ανάπτυξη κινείται στη λογική που υιοθέτησαν οι παραθαλάσσιοι τουριστικοί προορισμοί, οι οποίοι συγκεντρώνουν πολύν ετερόκλητο κόσμο το καλοκαίρι αλλά ερημώνουν το χειμώνα.

Ο.Α.Σ.Π.Ε.: ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Η Ομοσπονδία Ασπροποτάμιων Συλλόγων Πολιτισμικής Ενότητας (Ο.Α.Σ.Π.Ε.) ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1995⁶⁷. Σ' αυτήν έλαβαν μέρος οι σύλλογοι Τζούρτζιας, Χαλικίου, Ανθούσας, Κρανιάς, Καλλιρρόης, Μηλιάς, Στεφανίου, Πολυθέας, Καταφύτου, Δολιανών, Γαρδικίου⁶⁸.

⁶⁵ Πβ. M. Bloch. 1989. *Ritual, History and Power*. London: Athlone, σ.39.

⁶⁶ Victor Turner. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca: Cornell University Press.

⁶⁷ Οι ιδρυτές χρησιμοποιούν την ηχητική συγγένεια του αρκτόλεκτου με τη βλάχικη λέξη «οάσπι» (=φιλοξενούμενος), για να δηλώσουν τη φιλόξενη διάθεση της ομοσπονδίας αλλά και της δικές τους προθέσεις. Βλ. Αρχείο Ο.Α.Σ.Π.Ε.

⁶⁸ Εφ. Πρωινός Λόγος (Τρίκαλα), 18.3.1997.

Τη χρονιά αυτή, πραγματοποιείται η πρώτη εναρκτήρια λαϊκή συνέλευση, στο πλαίσιο των νέων αντιλήψεων που εισάγονται από τους πολιτιστικούς συλλόγους στα αστικά κέντρα, στη θέση «Τρία Ποτάμια», η οποία στη συνέχεια εξελίσσεται σε εμβληματικό χώρο της Ασπροποταμίτικης συνείδησης και των αρχετυπικών γνωρισμάτων της Ασπροποταμίτικης εντοπιότητας. Στη σφραγίδα της ομοσπονδίας υπάρχουν τα τρία ποτάμια, στο πάνω μέρος το φόντο είναι βουνά της νότιας Πίνδου κι ένα έλατο, ενώ αριστερά και δεξιά απεικονίζονται η πέστροφα και η αρκούδα, που ανήκουν στην πανίδα του Ασπροποτάμου.

Ο εκπρόσωπος των συλλόγων Γιάννης Δήμας, που αργότερα εξελέγη πρόεδρος της ομοσπονδίας, ανέπτυξε με ευσύνοπτο τρόπο την αναγκαιότητα που οδήγησε στην ίδρυση της Ο.Α.Σ.Π.Ε., καθώς και τους βασικούς άξονες δράσης.

«-Διατήρηση και διαφύλαξη της ιδιαίτερης πολιτιστικής ταυτότητας, εάν υπάρχει, του κάθε χωριού χωριστά.

-Διάσωση των παλιών παραδοσιακών τραγουδιών στη βλάχικη διάλεκτο.

-Δημιουργία ενιαίου κεντρικού χορευτικού συγκροτήματος Ασπροποτάμου.

-Διατήρηση παραδοσιακών καλντεριμιών μέσα στις κοινότητες.

-Αξιοποίηση των ποταμών για την διεξαγωγή αθλημάτων όπως καγιάκ, κανό

-Προτροπή προς όλους τους Πολιτιστικούς Συλλόγους της περιοχής για ένταξή τους στην Πανελλήνια Ένωση Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων»⁶⁹.

Οι στόχοι της ομοσπονδίας οργανώνονται σε τρία επίπεδα.

-Διάσωση πολιτιστικής κληρονομιάς

-Ανάδειξη της βλάχικης ιδιαιτερότητας των Ασπροποταμιτών

-Δημιουργία υποδομών και ανάπτυξη της περιοχής

Συνεκτικός ιστός των τριών στόχων είναι η κοινή δράση. Υπ' αυτήν την έννοια, η ομοσπονδία επιχειρεί να πάρει τη σκυτάλη από την προπολεμική εποχή και τον Σύνδεσμο Κοινοτήτων. Η διαφορά συνίσταται στο ότι, πλέον, ο Ασπροπόταμος άδειασε από τον πληθυσμό του και η πόλη

⁶⁹ Αρχείο Ο.Α.Σ.Π.Ε. Ευχαριστώ τον Γιάννη Δήμα, τέως πρόεδρο της ομοσπονδίας, που έθεσε στη διάθεσή μου το αρχείο.

των Τρικάλων έχει αναλάβει να φιλοξενήσει τους προβληματισμούς και τα σχέδια για την πατρογονική γη, που βρίσκεται μακριά από τους αναπτυξιακούς σχεδιασμούς, ξεχασμένη από τον τουρισμό, άδεια από κατοίκους που τη θυμούνται μόνο στα καλοκαιρινά πανηγύρια⁷⁰.

Η ομοσπονδία επιχειρεί να μετασηματίσει την αίσθηση της κοινής πολιτισμικής κληρονομιάς σε δράση τόσο για τη διάσωση όσο και για την αναγέννηση της περιοχής. Οι εορτασμοί της πρωτομαγιάς που διοργανώνονται στην περιοχή του Ασπροποτάμου⁷¹, τα river parties⁷², τα ποδοσφαιρικά τουρνουά και οι αθλητικοί αγώνες στην περίοδο του καλοκαιριού⁷³, τα ανταμώματα⁷⁴, οι επιστημονικές ημερίδες αποτελούν εκφάνσεις ενός πρακτικού λόγου για την ανάγκη συστηματοποίησης μιας νεο-Ασπροποταμίτικης συνείδησης. Λαμβάνοντας υπόψη τον Bourdieu, όλες αυτές οι δραστηριότητες δεν είναι παρά ένας λόγος που δηλώνει την πράξη⁷⁵.

Η Ο.Α.Σ.Π.Ε. ως συλλογικό όργανο συγκροτήθηκε με προσανατολισμό τη δράση τόσο στον Ασπροπόταμο όσο και στο αστικό κέντρο. Στην πρώτη περίπτωση συμπεριλαμβάνονται οι εκδηλώσεις που συσπειρώνουν τους κατοικούντες στα Τρίκαλα είτε με τη μορφή συγκεντρώσεων γυναικών⁷⁶ είτε με τη διοργάνωση χορών και Ασπροποταμίτικων γλεντιών, ή με την κοπή πρωτοχρονιάτικης πίτας⁷⁷. Όλες αυτές οι εκδηλώσεις μεταφράζουν

⁷⁰ Τον πόνο για την ερήμωση του Ασπροποτάμου εκφράζει με ποιητικό του σχεδιάσμα ο Κωνσταντίνος Αγγέλης, που διετέλεσε γραμματέας της ομοσπονδίας.

*Καμένη Ασπροπόταμη
με τα νερά τα κρύα.
Πέσμου πού είναι ο πόρος σου
και το παλιό γεφύρι.
Όπου περνούσαν πρόβατα
περνούσαν τσελιγκάτα
κι οι κираτζίδες οι παλιοί
με τις ψαριές τις μούλες.
Διάβαιναν τα Βελίτσαινα
τα τρία τα ποτάμια
και σκαπετούσαν στα βουνά
ψηλά στους Καραρίτες (Αρχείο Ο.Α.Σ.Π.Ε.)*

⁷¹ Πρωτομαγιάτικο γλέντι (1996) στα Τρία Ποτάμια. Πρωτομαγιά με φασουλάδα και κλαρίνα το 1999 (Αρχείο Ο.Α.Σ.Π.Ε.).

⁷² River party στα Τρία Ποτάμια για την νεολαία και για νέους κάθε ηλικίας (1996). Αρχείο

⁷³ «Στον Ασπροπόταμο το ποδόσφαιρο ζει. Με μεγάλη επιτυχία πραγματοποιήθηκε τουρνουά ποδοσφαίρου στην Αγ. Παρασκευή (Τζούρτζια) που διοργάνωσε η Ομοσπονδία Ασπροποταμιτών Συλλόγων Πολιτισμικής Ενότητας από 31.7 έως 14.8», εφ. *Πρωινός Λόγος* (Τρίκαλα), 19 Αυγούστου 1999, σ.26.

⁷⁴ «Στην Πολυθέα πραγματοποιήθηκε το φετινό πολιτιστικό αντάμωμα των Ασπροποταμιτών από την Ομοσπονδία Ασπροποταμιτών Συλλόγων Πολιτισμικής Ενότητας και τον τοπικό πολιτιστικό σύλλογο, την περασμένη Παρασκευή στις 13-8-99 με την επωνυμία Ασπροπόταμος '99», εφ. *Η Ενημέρωση* (Τρίκαλα), 18 Αυγούστου 1999, σ. 9.

⁷⁵ Pierre Bourdieu. 2006. *Η αίσθηση της πρακτικής*, μετ. Θεόδωρος Παραδέλλης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.57.

⁷⁶ «Με επιτυχία έγινε το απογευματινό γυναικών της Ο.Α.Σ.Π.Ε.», εφ. *Τρικαλινά Νέα* (Τρίκαλα), 4/11/1998.

⁷⁷ «Η Ο.Α.Σ.Π.Ε.» έκοψε την πίτα», εφ. *Έρευνα* (Τρίκαλα), 21/2/1997.

σε πράξη το λόγο της ομοσπονδίας για σφυρηλάτηση της Ασπροποταμίτικης συνείδησης. Μέρος της πράξης ήταν η προσπάθεια για σύσταση κοινής ποδοσφαιρικής ομάδας στη θέση των προϋπαρχουσών⁷⁸ (Α.Ο. Τζούρτζιας που αγωνίστηκε στις τοπικές κατηγορίες των Τρικάλων και Α.Ο. Γαρδικίου που έπαιξε στο περιφερειακό πρωτάθλημα)⁷⁹. Το φιλόδοξο σχέδιο δεν ευοδώθηκε. Επιχειρήθηκε να εξισορροπηθεί με την ενίσχυση σε έμπυχο υλικό του Α.Ο. Γαρδικίου, γεγονός που οδήγησε σταδιακά τον αιμοδοτή σύλλογο (Α.Ο. Τζούρτζιας) σε αναστολή της αγωνιστικής του δράσης.

Σ' όλες τις παραπάνω δράσεις η ομοσπονδία ενεργοποιείται για έναν τόπο εκτός τόπου. Οι Ασπροποταμίτες ζουν στο αστικό κέντρο και ο γενέθλιος τόπος βιώνει την απομόνωση. Είναι κατανοητό ότι είναι ένας τόπος που πορεύεται χωρίς τους ανθρώπους του. Οι καλοκαιρινές εκδηλώσεις ενισχύουν την άποψη ότι στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και στις αρχές του 21^{ου} διαμορφώθηκε και αποκρυσταλλώθηκε η αναπαράσταση του Ασπροποτάμου ως ενός τόπου εκτός τόπου.

Πέρα όμως από τη συγκεκριμένη δράση, η Ο.Α.Σ.Π.Ε. συστρατεύεται στο βλάχικο ζήτημα, με αιχμή του δόρατος το συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στη Λάρισα (Ιούνιος 1998) το Κέντρο Έρευνας Μειονοτικών Ομάδων (Κ.Ε.Μ.Ο.). Η ομοσπονδία Ασπροταμιτών αντιδρά έντονα και έτσι εντάσσει τον Ασπροπόταμο σε μια άλλη ενότητα, όπου το έδαφος της Πίνδου αντικαθίσταται από το φανταστικό έδαφος της πολιτισμικής συγγένειας όλων των Βλάχων της Ελλάδας. Αναλαμβάνει η Ο.Α.Σ.Π.Ε. ρόλο και ευθύνες που υπηρετούν το εθνικό κράτος, απομακρυνόμενη από την εστίαση στην πατρογονική γη⁸⁰.

Η ομοσπονδία δεν ευτύχησε να μακροημερεύσει. Αδρανοποιήθηκε. Με τη δράση της επιχείρησε να δώσει σάρκα στη νέα, μεταπολεμική αναπαράσταση του Ασπροπόταμου. Δεν μπόρεσε να αποφύγει την διάσπαση του κοινού ιστού που προσπάθησε να συγκροτήσει. Οι κοινότητες του Ασπροποτάμου εντάχθηκαν σε ξεχωριστές διοικητικές ενότητες (Δήμος Αιθίων, Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου).

⁷⁸ Δημήτρης Παπαγεωργίου. 1998. *Μια «άλλη» Κυριακή: «τρέλα» και «αρρώστια» στα ελληνικά γήπεδα*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, σ. 14.

⁷⁹ «Στόχος η ίδρυση ομάδας», *εφ. Τρικαλινά Νέα* (Τρίκαλα), 21 Αυγούστου 1999.

⁸⁰ Αυτή η μετακίνηση είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, καθώς δημιουργεί τις προϋποθέσεις, ώστε οι αντιπρόσωποι των Ασπροποταμίτικων συλλόγων στην Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων (Π.Ο.Π.Σ.Β.) να συγκροτήσουν συλλογικότητα στη λειτουργία τους στα όρια των δραστηριοτήτων της Π.Ο.Π.Σ.Β. Αυτό που δεν μπόρεσαν να διατηρήσουν ως Ο.Α.Σ.Π.Ε. το κατάφεραν στα όρια της ευρύτερης πολιτισμικής συγγένειας.

Παρ' όλα αυτά, εισήγαγε με τις προγραμματικές της θέσεις μια νέα πρόταση που μπορεί να δημιουργήσει προϋποθέσεις για την επανασύνδεση του Ασπροποτάμου με την περιοχή της νότιας Πίνδου. Δεσμεύτηκε να αγωνιστεί για τη διάνοιξη της διόδου από το Χαλίκι στο Μέτσοβο. Δεν επανήλθε, βεβαίως, στην Αθαμανία. Κατανόησε, όμως, την ανάγκη σύνδεσης του Ασπροποτάμου με το παρελθόν του. Αυτή είναι και η κληρονομιά που κληροδότησε η Ο.Α.Σ.Π.Ε. στους Ασπροποταμίτες, που διεκδικούν τη διάνοιξη των δύο διόδων (μέσω Μπάρου σε Καλαρρύτες και Συρράκο και μέσω Ανθούσας στο Μέτσοβο) προς τη δυτική πλευρά της νότιας Πίνδου. Με τον τρόπο αυτό, ο Ασπροπόταμος επανακαλύπτει το παρελθόν του με νέους όρους, που μπορεί να αποτελέσει κι αντίβαρο στον εκτός τόπου τόπο του Ασπροποτάμου.

Η ενεργοποίηση των συλλόγων στο πλαίσιο της Π.Ο.Σ.Π.Β. διευκολύνει την επανασύνδεση με την οικεία γεωγραφία του Ασπροποτάμου. Το 9^ο συνέδριο της Π.Ο.Σ.Π.Β που διοργάνωσε η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας Αθαμανίας (Φ.Α.Τ.Α.), σε συνεργασία με τη διευρυμένη κοινότητα Ασπροποτάμου, το Δήμο Αιθίων και άλλους πολιτιστικούς συλλόγους της περιοχής, λειτούργησε ως το όχημα για την επιστροφή του Ασπροπόταμου ως κοινής γεωγραφίας, πάνω στην οποία θα διεκδικήσουν οι Ασπροποταμίτες την οικοδόμηση της νέας Ασπροποταμίτικης συνείδησης, η οποία θα εδράζεται στην ανάγκη να διεκδικήσουν το δικό τους χώρο στην τηλεοπτική ρητορική, γεγονός που θα συμβάλει στην ανάπτυξη της περιοχής. Σ' αυτό το πνεύμα προβάλλεται και η διάνοιξη των κάθετων αξόνων της νότιας Πίνδου. Ο Ασπροπόταμος ξανασυναντιέται μ' αυτήν την περιοχή. Ωστόσο, η Αθαμανία ως μυθολογικός τόπος, πλέον, έχει εγκαταλειφθεί και η συνάντηση πραγματοποιείται στα όρια της γεωγραφικής ενότητας της νότιας Πίνδου. Η κτηνοτροφία ως παραγωγική δραστηριότητα που δημιουργούσε προϋποθέσεις πολιτισμικών ανταλλαγών και συλλογικής μνήμης αντικαθίσταται από το αίτημα της τουριστικής ανάπτυξης των ορεινών όγκων.

Το φυσικό περιβάλλον λοιπόν ιστορεί στην ιστορική του διαδρομή το μετασηματισμό του σε χώρο και τις διαδικασίες διαμόρφωσης τοπικότητας. Η σχέση με τον τόπο είναι μία προσπάθεια ορισμού των σχέσεων, που προσδιορίζονται όχι μόνο από τη δράση των υποκειμένων της τοπικότητας αλλά και από εξωγενείς παράγοντες που αναδιατάσσουν τα όρια και

⁸¹ Πβ. Julie Hartley-Moore, "The Song of Gryon: Political Ritual, Local Identity, and the Consolidation of Nationalism in Multiethnic Switzerland", *Journal of American Folklore* 120:476(2007)209-10.

το αίσθημα του ανήκειν⁸¹. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, ωστόσο, εξέλιξη είναι η συγκρότηση της φαντασιακής εντοπιότητας που διαμορφώθηκε στις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα. Πρόκειται για ένα καινούργιο αίσθημα συλλογικότητας που υπαγορεύεται τόσο από συναισθηματικούς λόγους των μεταναστών πρώτης γενιάς στον κάμπο όσο και από τις ανάγκες των κατοίκων των αστικών κέντρων για εκτόνωση αλλά και από τις νέες ευκαιρίες για επιχειρηματική δραστηριότητα που συνδυάζει όλα τα παραπάνω. Ο Ασπροπόταμος είναι μια περιοχή που έχει αρχίσει να λειτουργεί ως εμβληματική γεωγραφία της νέας συλλογικότητας. Η φαντασιακή εντοπιότητα ενισχύει την ανάγκη για αξιοποίηση αυτής της εμβληματικής γεωγραφίας.

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΔΙΑΣΧΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΙΝΔΟ: ΟΙ ΔΙΑΒΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟ

Ο τίτλος της ανακοινώσεως παραπέμπει ευθέως σε ερευνητικό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Έχω, ήδη, σε προγενέστερες δημοσιεύσεις μου παραθέσει και αναλύσει ενδελεχώς το σκεπτικό, τη μέθοδο, αλλά και τα πρώτα αποτελέσματα του συγκεκριμένου προγράμματος, ώστε να περιττεύει η επανάληψή τους¹. Επιγραμματικώς μόνον, δίκην εισαγωγής και αδρομερούς υπενθύμισης, σημειώνω ότι το συγκεκριμένο πρόγραμμα, πενταετούς διάρκειας, με τον τίτλο «Διασχίζοντας την Πίνδο: Διαβάσεις και άμυνα» (2002–2006), πραγματοποιήθηκε από το οικείο Τμήμα (Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας) του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας μετά από άδεια του ΥΠΠΟ². Υπεύθυνος σχεδιασμού και πραγμάτωσης της έρευνας είναι ο υπογραφόμενος. Το πρόγραμμα απέβλεπε στην επισήμανση, καταγραφή και μελέτη του οδικού δικτύου της Πίνδου και των σημείων άμυνας της περιοχής, ώστε να διερευνηθεί η σχέση οδικού και αμυντικού δικτύου. Η οροσειρά της Πίνδου αντιμετωπίζεται διαχρονικώς και ως σύνολο, από τα Κονιτοχώρια και τα Ζαγοροχώρια του Νομού Ιωαννίνων, στα Βλαχοχώρια και Κουπατοχώρια των Γρεβενών, στον Ασπροπόταμο και Κόζιακα (Ν. Τρικάλων) και στα χωριά των Αγράφων, τα πιο γνωστά ως χωριά της Αργιθέας (Ν. Καρδίτσας).

Η έρευνα στην οροσειρά της Πίνδου, έχοντας πραγματοποιήσει σε τρία έτη τον μακεδονικό της σχεδιασμό, τα του Νομού Γρεβενών (2002–2004)³, πέρασε την περίοδο 2005–2006 και στη Θεσσαλία, στον Ν. Τρικάλων⁴, ολοκληρώνοντας έτσι τον πενταετή κύκλο της. Απομένουν λιγοστές αυτομίες επιβεβαιώσεων και βέβαια η τελική δημοσίευση των αποτελεσμάτων.

¹ Βλ. σχετικά δημοσιεύματα Πίκουλας 2002α, 189–192· Πίκουλας 2002β, 77–89.

² Άδειες ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Α3/ Φ40/25711/1159/2.8.02, Φ40/2221/239/12.6.03, Φ40/2606/1520/2.7.2004, Φ40/12605/471/4.7.2005 και Φ40/68397/949/4.8.2006.

³ Βλ. Πίκουλας 2002α, 189–192· Πίκουλας 2002γ, 669–678· Πίκουλας 2003, 611–618· Πίκουλας 2004, 641–647.

⁴ Βλ. Πίκουλας 2002β, 2005, 2006.

Ι. Στην παρούσα ανακοίνωση, λοιπόν, επικεντρώνω το ενδιαφέρον μας στον Ασπροπόταμο ή Άσπρο, τον Άνω δηλαδή Αχελώο, η διάβαση του οποίου, καθόλο το μήκος του, απετέλεσε διαχρονικώς μείζον ζήτημα. Το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται σε δύο θέματα: κατ' αρχάς στον καθορισμό του Άσπροπόταμου και μετά στη διάκριση των οδικών αξόνων, που σχετίζονται μαζί του, ώστε να οριοθετηθεί ο γεωγραφικός χώρος της αναφοράς μου.

1. Είναι γνωστό σε όλους ότι οι απαρχές του Ασπροπόταμου εντοπίζονται στο Περιστέρι/Λάκμος (κορυφή Τσουκαρέλα: 2294μ.) και στον περίγυρο του χωριού Χαλίκι, τον βορειότερο οικισμό της Διευρυμένης Κοινότητας Ασπροποτάμου, που αποτελούν σημαντική λεκάνη απορροής, παρέχοντάς του αέναη υδατοπαροχή, πηγαία και όμβρια (βλ. χάρτη). Εάν, λοιπόν, το Χαλίκι ορίζει την αφετηρία του ποταμού και ταυτόχρονα το βόρειο όριο της πραγματέυσής μου, ως νότιο θεωρώ ότι πρέπει να εκληφθεί η πολυθρύλητη Γέφυρα του Κοράκου, νοτιότερα από το «τριεθνές» σημείο των συνόρων των σημερινών Νομών Άρτας, Τρικάλων, Καρδίτσας. Αυτή η διαδρομή του ποταμού, Χαλίκι – Γέφυρα του Κοράκου, είναι που φέρει δικαιωματικά το υδρωνύμιο Άσπρος και ορίζεται ως Άνω Αχελώος. Νοτιότερα και εξής ονοματίζεται Αχελώος, ενώ, επιπλέον, και η αλλαγή της μορφολογίας της κοίτης του φανερά το υποδηλώνει: η βαθυαγκής κοίτη γίνεται αίφνης ευρεία, πλάτους χιλιομέτρου και τα ορμητικά νερά του χάνουν παφλασμό και αφρούς, κυλώντας ήρεμα σε πολυσχιδείς κλώνους. Αυτή τη διαδρομή του ποταμού, τον Άσπρο δηλαδή, την καθορίζουμε με τα ακόλουθα έξι κομβικά σημεία, πάντοτε από βορρά προς νότο: Χαλίκι, Μονή Γαλακτοτροφούσας-Γεφύρι Μίχου⁵, Τρία Ποτάμια, (νεώτερη) Γέφυρα Αλεξίου⁶, Γεφύρι Μεσοχώρας/Βιτσιστάς (ή Κόκου Χατζηπέτρου)⁷ και Γέφυρα Κοράκου⁸. Παρακάτω αναδεικνύεται η γεωγραφική σημασία τους.

2. Η πολύχρονη έρευνά μου, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος που προανέφερα, κατέληξε ότι πέντε οδικοί άξονες εξασφάλιζαν διαχρονικώς την επικοινωνία μεταξύ των δύο περιφερειών, Ηπείρου και Θεσσαλίας, από το Ιόνιο Πέλαγος δηλαδή στο Αιγαίο. Τους παραθέτω από βορρά προς νότο και από δύση προς ανατολή (βλ. χάρτη):

⁵ Βλ. Γαλερίδης κά. 220.

⁶ Βλ. Παπαζήσης 314.

⁷ Βλ. Γαλερίδης κά. 237. Η γέφυρα κτίστηκε από τον Πραμανιώτη μάστορα Κώστα Μπέκα το 1890–91.

⁸ Βλ. Βοκοτόπουλος ΑΔ 22(1967) Β 2, 355. Μαντάς 31–33. Γαλερίδης κα. 86–91. Το γεφύρι ανατινάχθηκε το 1949 (28.3.1949) κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο και τις μοναδικές φωτογραφίες του τις οφείλουμε στον Σπύρο Μελετζή (1976, 179).

- 1) η Κάλε Μάρε (Μέτσοβο–Καλαμπάκα)
- 2) η της Ελάτης (Θεοδώριανα–Μεσοχώρα–Ελάτη–Πύλη)
- 3) η της Μεσοχώρας (Θεοδώριανα–Μεσοχώρα–Παλιοκαρυά–Πύλη)
- 4) η της Αργιθέας (Ασπροπόταμος–Αργιθέα/Κνίσοβο–Μουζάκι)
- 5) η του Δροσάτου (Ασπροπόταμος–Δροσάτο–Μουζάκι)⁹

Η πρώτη, προφανώς εκτός της περιοχής μας, αναφέρεται μόνο και μόνο, ώστε να υπάρχει πλήρης εικόνα, αφού μαζί με μία από τις υπόλοιπες τέσσερις – μάλλον εκείνη της Αργιθέας, αρ. 4 – αποτελούσαν τις δύο κύριες αρτηρίες και κατά κανόνα τους δρόμους που ακολούθησαν οι μεγάλες στρατιές στη μακραίωνη ιστορία του τόπου. Με τον Ασπροπόταμο σχετίζονται άρρηκτα – και πώς θα ήταν αλλιώς; – οι τέσσερις υπόλοιπες (αρ. 2–5). Υπενθυμίζω αδρομερώς τη διαδρομή τους από τα δυτικά προς τα ανατολικά:

2^η Ελάτης: Άρτα...–Βουλγαρέλι...–Θεοδώριανα...–Λαφίνα/Σκλίβενο...–Αετός/Ντοβρόι...–διάσχιση Ασπροπόταμου/Αχελώου–Μεσοχώρα/Βιτσιόστα...–απέναντι από το Παλιοχώρι...–Άγιος Νικόλαος/Καμνάι... Πύρρα... Χατζηπέτριο–Νεραϊδοχώρι/Βετερνίκ...–Ελάτη/Τίρνα...–Καλόγηροι–Άγιος Προκόπιος/Ζιόλι–Πύλη/Πόρτα (Παζάρ).

3^η Μεσοχώρας: [κοινό αρχικό τμήμα με τη 2η]–Μεσοχώρα/Βιτσιόστα...–Καψάλι...–Βαθύρρευμα...–Άνω Παλιοκαρυά...–Μέση Παλιοκαρυά...–Κάτω Παλιοκαρυά...–Λογγιές...–Πύλη/Πόρτα (Παζάρ).

4^η Αργιθέας: Μηλιανά...–Πηγές/Βρεστενίτσα...–Γεφύρι Κοράκου–Συκιά...–αυχένας Πέντε Αδέρφια...–Αργιθέα/Κνίσοβο...–Βατσουνιά ή Δρακότρυπα/Σκλάτινα...–Πορτή–Μουζάκι.

5^η Δροσάτου: Μηλιανά...–Πηγές/Βρεστενίτσα...–Γεφύρι Κοράκου–Συκιά...–αυχένας Πέντε Αδέρφια...– Αετοχώρι/Μαρκελέσι...–Δροσάτο/Μεζίλο...–Βλάσι...–αυχένας Αγίου Νικολάου...– Ρέμα Μ. Αγίας Τριάδας–Τρυγώνα/Κιάνα...– Μουζάκι.

II. Έχοντας ορίσει τον Ασπροπόταμο, από το Χαλίκι στη Γέφυρα Κοράκου, και τις τέσσερις κύριες διαβάσεις κατά μήκος της συγκεκριμένης διαδρομής του ας καταθέσουμε και τα αναγκαία σχόλια. Στην πραγματικότητα, οι τέσσερις διαδρομές χρησιμοποιούσαν μόνον δύο περάσματα του Άσπρου, όπου και επέτρεπε ο τελευταίος την ευχερέστερη και, το μείζον, ασφαλέστερη διάβασή του. Συνειδητά αποφεύγω τον όρο ζεύξη, για να

⁹ Για τις αρ. 2–5 βλ. αναλυτική πραγμάτευση Πίκουλας 2002δ. Σημειώνω ότι ανάμεσα στην 1η και 2η μόνη δυνατή εναλλακτική –δευτερεύουσα ως δύσκολη– διάβαση είναι αυτή του Μπάρου (Ανθούσα – Καλαρίτες). Ευχαριστώ θερμά τον Λεπενισιώτη Δημήτρη Σωτ. Τύμπα (1945).

αποτρέψω παρανοήσεις. Κατά την αρχαιότητα κατά πάσα πιθανότητα ξυλοκατασκευές θα επέτρεπαν τη διάβασή του, αφού οι λίθινες γέφυρες ήταν σπανιότατες έως ανύπαρκτες για πληθώρα λόγων. Συχνά οι πόροι του ποταμού, ιδίως τη θερινή περίοδο, παρείχαν τη λύση στη διέλευση μιας στρατιάς. Τα δύο περάσματα είναι αντίστοιχα της Μεσοχώρας και του Κοράκου, όπου και τα νεώτερα ομώνυμα γεφύρια. Σε αυτά, διαβαίνοντας κανείς τον Άσπρο είχε διττή επιλογή – εξ ου και οι τέσσερις διαδρομές – για Καμναίτικο και Ελάτη ή για Μεσοχώρα και Παλιοκαρυά με κοινή κατάληξη την Πύλη· αντίστοιχα, από τη Γέφυρα του Κοράκου για Αργιθέα/Κνίσσοβο ή για Δροσάτο/Μεζίλο με κοινή, επίσης, κατάληξη το Μουζάκι, πλησιόχωρα στην κραταιά πόλη των Γόμφων, που έλεγχε είσοδο και έξοδο όλων των διαδρομών, και των τεσσάρων. Ήδη, υπάρχουν σχετικές δημοσιεύσεις μου για τους παραπάνω οδικούς άξονες, και μάλιστα για τα σημεία άμυνάς τους, ώστε να περιττεύει η επανάληψή τους¹⁰.

Επανέρχομαι, όμως, στον Άσπρο για να διευκρινίσουμε ορισμένες επιπλέον παραμέτρους. Δικαίως, μπορεί να υπάρξουν απορίες, εάν όχι ενστάσεις, αφού είναι γνωστό – ιδίως στους γηγενείς – ότι υπήρχαν και υπάρχουν και άλλα σημεία διαβάσεως του ποταμού, εκτός των δύο που προαναφέρθηκαν. Εάν θυμηθούμε τα έξι κομβικά σημεία με τα οποία καθόρισα τη διαδρομή του Άσπρου – Χαλίκι, Μονή Γαλακτοτροφούσας–Γεφύρι Μίχου, Τρία Ποτάμια, (νεώτερη) Γέφυρα Αλεξίου, Γεφύρι Μεσοχώρας/Βιτσιστας (ή Κόκου Χατζηπέτρου), Γέφυρα Κοράκου –, και από τα οποία αναφέρθηκα μόνο στα δύο τελευταία, τότε παρέχεται απάντηση σε τυχόν απορίες. Τα υπόλοιπα τέσσερα είναι ακριβώς αυτά που παρέχουν τις παραπληρωματικές διαβάσεις του Άσπρου, που προστιθέμενες στις τέσσερις κύριες ολοκληρώνουν το οδικό δίκτυο του ποταμού.

Έτσι, το Χαλίκι ως αφητηρία του Άσπρου σηματοδοτεί μία παραπληρωματική οδό προς τα βόρεια, το νεώτερο Μέτσοβο, και την αρχαία αρτηρία που ταυτίζεται με τη μεταγενέστερη Κάλε Μάρε. Αυτή η διαδρομή θα ήταν αδιανόητο να μην υπάρχει, ως *εκτροπή* της κύριας οδού από την Ήπειρο στη Θεσσαλία, αφού την υποδεικνύει πληθώρα δεδομένων. Υπήρχε, δηλαδή, προέκταση του άξονα του Άσπρου και βόρεια, ώστε να συνδέεται με την Κάλε Μάρε. Όσοι έχουν διασχίσει τον μαλακό αυχένα (±1610μ.) στη Ράχη του Χότζα (ή Μάτρα Χότζα· αμέσως ΝΔ από το Θεοδόσι, 1741μ.) και το δάσος της Ρόνας, εννοούν ευχερέστερα σε τί αναφέρομαι.

¹⁰ Βλ. σχετικά στην εδώ βιβλιογραφία.

Ως δεύτερο σημείο έθεσα τη Μονή Παναγίας Γαλακτοτροφούσας και το Γεφύρι του Μίχου, ένα πραγματικό τρίστρατο (Χαλίκι, Καλαρίτες, Ανθούσα/Λεπενίτσα), γιατί εδώ καταλήγει η διάβαση του Μπάρου. Ο περιώνυμος αυχένος Μπάρος, από τα υψηλότερα περάσματα με τα $\pm 1950\text{m}$. του, αποτελούσε διαχρονικά τον κύριο δρόμο από τα Χουλιανοχώρια, Πράμαντα, Σιράκο, Καλαρίτες για τη Θεσσαλία. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι τον έλεγχε σημαντικός αρχαίος οχυρός οικισμός στο «Άβατον», μεταξύ Μπασούκι και Καλαρίτες¹¹. Στην απορία, γιατί δεν συμπεριλαμβάνεται ο Μπάρος στις κύριες διαδρομές, θα υπενθύμιζα, ως απάντηση, το μεγάλο του υψόμετρο, που καθιστά απαγορευτική την πολύμηνη χρήση του. Από εδώ η κάθοδος στην Καλαμπάκα γινόταν ή από Ανθούσα, Σκάλα Γκαβογιαννάκη, Παλιά Γκουντοβάσδα..., ή από τα Τρία Ποτάμια.

Τα Τρία Ποτάμια, το τρίτο σημείο, ορίζει, επίσης ως τρίστρατο, την από τον Ασπροπόταμο κάθοδο στην πεδινή Θεσσαλία, την έξοδο στην κοιλάδα του Πηνειού από τον ξακουστό αυχένα της Κιάτρα Μπροάστρα (1410μ.) – όνομα και πράγμα – ή και από την Κρανιά – Κλεινό/Κλινοβό¹². Η σημερινή διοικητική ανάδειξη της θέσεως Τρία Ποτάμια μόνον τυχαία δεν είναι.

Ως τέταρτο σημείο όρισα τη νεώτερη γέφυρα του Αλεξίου. Είναι εδώ που καταλήγει ο σύγχρονος ασφαλτόδρομος από τα θέρετρα πια του Κόζιακα, Ελάτη και Περούλι, που αδρομερώς ακολούθησε αρχαία διάνοιξη, όπως προανέφερα, και την οποία έλεγχαν τουλάχιστον δύο σημεία, η Τσούκα – Αγία Παρασκευή Νεραϊδοχωρίου¹³ και βέβαια η Φουνίσκα της Πύρρας¹⁴. Δεν είμαστε, όμως, βέβαιοι – κάθε άλλο θα έλεγα – για το εάν η αρχαία οδός διάβαινε τον Άσπρο στο ίδιο σημείο με τη σημερινή. Κρίνοντας από τα δεδομένα της Τουρκοκρατίας, αλλά και τα πενιχρά αρχαιολογικά κατάλοιπα, ίσως θα πρέπει να την αναζητήσουμε νοτιότερα. Έτσι θα εξυπηρετούσε καλύτερα τον αρχαίο οικισμό στο Παλιοχώρι/Κεράσοβο (στις Ρούνες ή Βρύσες), που τόσους θρύλους για τον μυθικό Αθάμα τροφο-

¹¹ Βλ. Hammond 254–255.

¹² Η γνωστή Βλαχόστρατα: Κρανιά – Γκολέμι – Χαλάσματα – Κλινοβό – Καρούτσια... πέραςμα Μπάμπας... Ευχαριστώ θερμά τον Κρανιώτη Θεόφιλο Σωτ. Ρούβαλη (1942).

¹³ Το περίοπτο ύψωμα με τις απύθμενες βραχώδεις κόψεις, που ορθώνεται αμέσως ΑΝΑ από την Πύρρα, φιλοξενούσε οχυρό οικισμό της αρχαιότητας (άξονες 150 X 60μ.), κλασικά –ελληνιστικά χρόνια, άγνωστο στη βιβλιογραφία: μελαμβαφή και άβαφα όστρακα, κεραμίδες με υποτυπώδες γάνωμα και άβαφες, θραύσματα πήθων, θραύσμα μολύβιθου (τελευταία αυτοψία 10.6.2007: GPS 39°32.310N 021°24.810E, 1303μ. η κορυφή). Για την Αγία Παρασκευή βλ. Παπαζήσης 305–306.

¹⁴ Πρώτος το εντόπισε ο Heuzey, βλ. Heuzey – Daumet 413–414 και Heuzey 106 (ελλ. μτφρ. 133). Βλ. και Hammond 256. Η Φουνίσκα βρισκόταν στην απόληξη αντερείσματος στην πρώτη μεγάλη στροφή μετά την Πύρρα. Η διάνοιξη του δρόμου και το εκεί λατομείο για αδρανή υλικά εξάλειψαν παντελώς την αρχαιολογική θέση, αλλοιώνοντας τρομερά τον τόπο (GPS 39°32.149N 021°23.696E). Η επισταμένη αυτοψία (10.6.2007) στο αντέρεισμα Μακριά Ράχη (GPS 39°32.038N 021°18.728E), στη συμβολή Άσπρου και Καμναϊτικού, δεν απέφερε τίποτε.

δότησε¹⁵. Η σημασία του περάσματος καταδεικνύεται και από το οχυρό (;) πλησιόχωρα και αμέσως ΒΑ (±1χλμ.) από το Γαρδίκι στον Γουλά¹⁶, στη συμβολή του Μουτσιαρίτικου με τον Άσπρο. Σημειώνω, πάντως, πως η ευρύτερη περιοχή απαιτεί υιοθεσία, ώστε να αποκαλύψει τα μυστικά της, αφού οι γνώσεις μας είναι πενιχρές, όντας ως τόπος για την έρευνα *terra incognita*¹⁷. Είναι η περιοχή που αδρομερώς αποδίδουμε στους Αίθικες και κυρίως στους Αθαμάνες, φύλα ηπειρωτικά, αφού η αρχαία Θεσσαλία εκτεινόταν αρκετά ανατολικότερα από τον Ασπροπόταμο.

III. Αποτελούσε, λοιπόν, ο Ασπροπόταμος αδιαμφισβήτητα το πιο δύσκολο σημείο διαχρονικώς όλων των διαδρομών, τόσο των τεσσάρων κύριων, με τα δύο μόνο περάσματα, Μεσοχώρας και Κοράκου, όσο και των τεσσάρων παραπληρωματικών: εάν εξαιρέσουμε αυτή στο Χαλίκι, των υπολοίπων Μπάρου – Γεφύρι Μίχου, Τρία Ποτάμια, Γέφυρα Αλεξίου. Προφανώς, και θα υπήρχε ένα πυκνό δίκτυο ατραπών-μονοπατιών, για την εξυπηρέτηση των τοπικών αναγκών, συμπληρωματικό των παραπάνω. Οι θρύλοι και οι παραδόσεις που συνοδεύουν κάθε συζήτηση στα χωριά του Ασπροπόταμου σχετικά με το πέρασμα τούτου του φυσικού συνόρου, συχνά με απώλειες, ιδίως όταν ήταν «κατεβασμένος», αναδεικνύει την καθοριστική σημασία του για την περιοχή. Από τη μια ζωοδότης και πραγματική ειδοποιός διαφορά για τον τόπο και από την άλλη φυσικό εμπόδιο με απολύτως επιτακτική, όσο και δυσεπίτευκτη την υπερκέρασή του.

Βιβλιογραφία

Hammond N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967 [ανατ. N. York 1981].

Heuzey Daumet L. Heuzey – H. Daumet, *Mission archéologique de Macedoine*, Paris 1876.

Heuzey Léon Heuzey, *Excursion dans la Thessalie Turque en 1858*, Paris 1927. Ελλ. μτφρ. Χρ. Ι. Δημητρουλόπουλος, Σχόλια – Επιμ. Θ. Νημάς, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Θεσσαλονίκη 1991.

¹⁵ Βλ. Οδηγός 1998, 133 και 135. Εκκρεμεί η αυτοψία στις θέσεις.

¹⁶ Βλ. Γοργογέτας 218, εικ. 1. Το περίοπτο ύψωμα, από σαθρό πέτρωμα, έχει υποστεί μεγάλες κατολισθήσεις, καθιστώντας δύσκολη την ανάβαση. Σήμερα, η νέα διάνοιξη από την Αγία Παρασκευή/Τζούρτζια για το Γαρδίκι διέρχεται από τον αυχένα αμέσως στα δυτικά του.

¹⁷ Ευχαριστώ θερμά για τις πληροφορίες τον σεβαστό ιερέα Γαρδικιώτη Νικόλαο Μπουντούρη (1928-2008) και την κόρη του Ευαγγελία.

Γαλερίδης κά. Α. Γαλερίδης, Κ. Σπανός, Κ. Μακρής, Γ. Πυργιώτης, Β. Παπαγεωργίου, Β. Κάλφα, *Τα πέτρινα γεφύρια της Θεσσαλίας*, ΤΕΕ Τ.Κ.Δ. Θεσσαλίας, Αθήνα 1995.

Γοργοέτας Σ. Απ. Γοργοέτας, *Γαρδίκι Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 2007.

Μαντάς- Σ. Μαντάς, *Τα Ηπειρώτικα γεφύρια*, Αθήνα 1984 [1987²].

Μελετζής Σ. Μελετζής, *Με τους αντάρτες στα βουνά*, Αθήνα 1976 [πολλαπλές ανατ.].

Οδηγός 1998. Οδηγός, *Πίνδος, Μετέωρα, Αχελώος, Χάσια*, Κέντρο ανάπτυξης Καλαμπάκας-Πύλης, Λάρισα 1998².

Παπαζήσης Τρ. Δ. Παπαζήσης, *Πολιτιστικός Τουριστικός Οδηγός Επαρχίας Τρικάλων*, Τρικαλινό Ημερολόγιο 17(1996), Τρίκαλα 1996.

Πίκουλας 2002α Γ. Α. Πίκουλας, «Διασχίζοντας την [βόρεια] Πίνδο. Διαβάσεις και άμυνα: σχεδιάσμα», Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου: Γρεβενά. Ιστορία - Τέχνη - Πολιτισμός, Γρεβενά 1-3.2.2002, Θεσσαλονίκη 2004, 189-192.

Πίκουλας 2002β Γ. Α. Πίκουλας, «Οδικό δίκτυο και άμυνα: Η δίοδος της Παλαιοκαρυάς», Πρακτικά 6ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, Τρίκαλα 8-10.11.02, *Τρικαλινά* 23 (2003) 77-89.

Πίκουλας 2002γ Γ. Α. Πίκουλας, «Διασχίζοντας την Πίνδο. Α' περίοδος (2002-03): Ν. Γρεβενών», *ΑΕΜΘ* 16(2002)669-678.

Πίκουλας 2002δ Γ. Α. Πίκουλας, «Από τη Νικόπολη στη Θεσσαλία [Τ. Λιν. XXXII 15, 6. Tab. Reut.]», Πρακτικά Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για την αρχαία Νικόπολη, Πρέβεζα 11-15.9.2002, Πρέβεζα 2007, τόμ. Ι 213-218.

Πίκουλας 2003 Γ. Α. Πίκουλας, «Διασχίζοντας την Πίνδο. Β' περίοδος (2003): Ν. Γρεβενών», *ΑΕΜΘ* 17(2003)611-618.

Πίκουλας 2004 Γ. Α. Πίκουλας, «Διασχίζοντας την Πίνδο. Γ' περίοδος (2004): Νότια μεθόριος Ν. Γρεβενών», *ΑΕΜΘ* 18(2004)641-647.

Πίκουλας 2005 Γ. Α. Πίκουλας, «Διαβάσεις και άμυνα: Από την Πύλη/ Πόρτα στα Στουρναραίικα/Κούτσενα και την Ελάτη/Τύρνα», Πρακτικά 7ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, Τρίκαλα 11-13.11.2005, *Τρικαλινά* 26(2006)201-218.

Πίκουλας 2006 Γ. Α. Πίκουλας, «Το πρόγραμμα του ΠΘ/ΙΑΚΑ "Οι διαβάσεις της Πίνδου: Οδικό δίκτυο και άμυνα". Θεσσαλικά πεπραγμένα», 20 *ΑΕΘΣΕ*, Βόλος 16-19.3.2006 [υπό έκδοση].

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

Χάρτης του Ασπροπόταμου με σημειωμένες τις πέντε κύριες
(και παραπληρωματικές) διαδρομές (ΕΣΥΕ 1:200.000)

12-8-1971. Ματσουκιώτες Λα Νουτς (Καριές) της Τζούρτζιας. Σπουδαιότατο κονάκι στην βλαχόστρατα Τρίκαλα - Τζούρτζια - Ματσούκι.

Η φωτογραφία είναι από το αρχείο του Δημητρίου Καλούσιου.

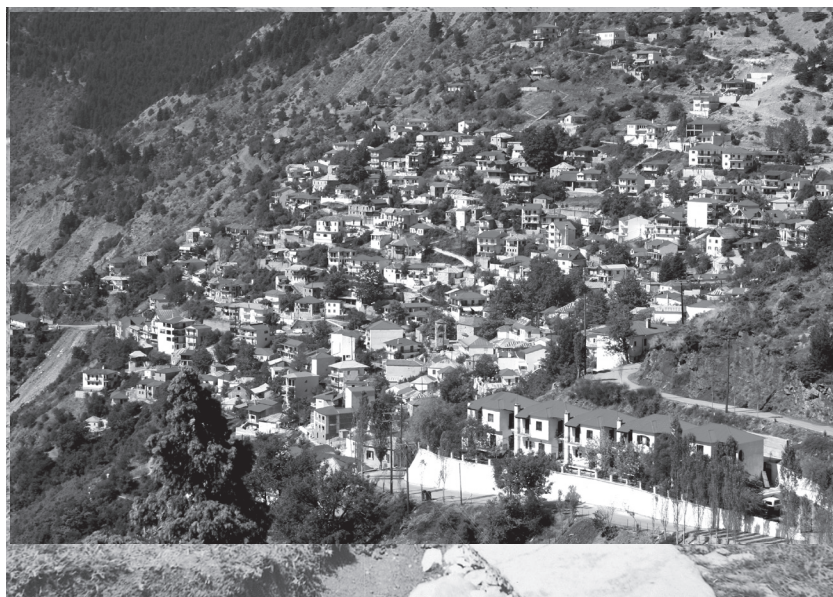
Τζουρτζιώτες δημογέροντες.

1924 αρχείο ΦΑΤΑ.

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

Τζούρτζια

Γαρδίκι

Ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ ΤΟΥ 21^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΑΣΤΡΟΛΑΒΟΙ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ανέκαθεν οι ταξιδιώτες (στο εξής θα τους καλούμε, Περιηγητές) χρησιμοποιούσαν εργαλεία για να πραγματοποιούν το στόχο τους, που ήταν η επαφή με νέους κόσμους (από το να οργανώνουν το ταξίδι και να χαράζουν την πορεία τους, μέχρι να περιηγούνται στους νέους τόπους). Τα εργαλεία αυτά εξελίχθηκαν στο χρόνο και από τα παραδοσιακά όργανα προσανατολισμού, τους χάρτες και τις εγκυκλοπαίδειες (και τα δύο σε έντυπη μορφή), περάσαμε στα τέλη του 20^{ου} αιώνα στην πληροφόρηση μέσω του Internet, τους ψηφιακούς χάρτες και τα ηλεκτρονικά συστήματα γεωαναφοράς.

Διαχρονικά, το σενάριο που ακολουθεί ένας Περιηγητής αποτελείται από 4 βήματα:

απόφαση για την υλοποίηση του ταξιδιού – όπου λαμβάνεται η απόφαση για την επίσκεψη σε έναν τόπο,

συγκέντρωση πληροφοριών – όπου καταγράφονται πληροφορίες σχετικά με τον τόπο (άνθρωποι, φύση, υποδομές) και τη διαδρομή (είδος ταξιδιού, ιδιαιτερότητες, ενδεχόμενοι κίνδυνοι και πλάνα αντιμετώπισης),

υποστήριξη και καταγραφή – όπου ο Περιηγητής δέχεται βοήθεια από ανθρώπους, όργανα και συνοδευτικό υλικό για να εκτελέσει το σχέδιό του,

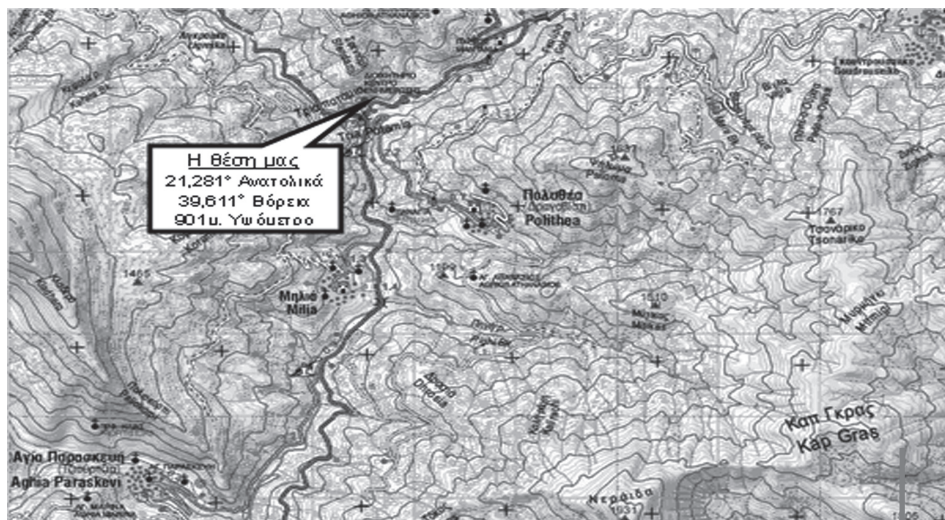
οργάνωση της γνώσης που αποκτήθηκε – όπου μετά την επιστροφή στην έδρα του, οργανώνει τις αναμνήσεις του και τις δημοσιοποιεί στο περιβάλλον του.

Τα βήματα #1 και #2 χρονικά προηγούνται του ταξιδιού, το βήμα #3 υφίσταται κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, ενώ το βήμα #4 έπεται του ταξιδιού. Όπως προαναφέρθηκε, το σενάριο αυτό των 4 βημάτων (απόφαση για το ταξίδι – προετοιμασία – εκτέλεση – οργάνωση αναμνήσεων) είναι διαχρονικό: έτσι γινόταν ένα ταξίδι στο παρελθόν, έτσι γίνεται σήμερα και έτσι θα γίνεται στο (ορατό, τουλάχιστον) μέλλον.

Εστιάζοντας το ενδιαφέρον μας στην πληροφορία που διακινείται μέσα σε αυτό το σενάριο, η λέξη-κλειδί είναι η *γεωαναφορά*. Κάθε τοποθεσία μπορεί να ταυτοποιηθεί από τρεις γεωγραφικές συντεταγμένες: γεωγραφικό μήκος – γεωγραφικό πλάτος – υψόμετρο. Ένα παράδειγμα γεωαναφοράς δίνεται στην Εικόνα 1.

Με αυτή την παρατήρηση ως ερέθισμα, η παρούσα εργασία έχει ως στόχο την καταγραφή των εργαλείων που σε διάφορες εποχές βοήθησαν τον Περιηγητή στο κρίσιμο έργο της γεωαναφοράς και των δυνατοτήτων που προσφέρουν σήμερα οι σύγχρονες Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ), με μια προσπάθεια να διαβλέψουμε το μέλλον (τα εργαλεία που θα έχει στη διάθεσή του ο Περιηγητής του 21^{ου} αιώνα).

Η δομή του κειμένου που ακολουθεί έχει ως εξής: στην Ενότητα 2 γίνεται μια σύντομη επισκόπηση των εργαλείων που είχε στη διάθεσή του ο Περιηγητής κατά το παρελθόν. Η Ενότητα 3 αναφέρεται στο παρόν, το οποίο υποστηρίζεται από το Internet, τους ψηφιακούς χάρτες και τα παγκόσμια συστήματα γεωαναφοράς. Η Ενότητα 4 επιχειρεί μια προβολή στο άμεσο μέλλον και προτείνει ένα εργαλείο ‘όλα-σε-ένα’, τον Προσωπικό Βο-

Εικόνα 1: Παράδειγμα γεωαναφοράς: θέση Τρία Ποτάμια, Ασπροπόταμος Τρικάλων

ηθό Περιήγησης (Personal Traveler Assistant – PTA). Τέλος, η Ενότητα 5 ολοκληρώνει την εργασία καταγράφοντας συνοπτικά τα συμπεράσματά της.

2. ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΠΕΡΙΓΗΓΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Αν επιχειρήσουμε μια ανασκόπηση των εργαλείων γεωαναφοράς του παρελθόντος (που οριοθετείται χρονικά από την αρχαιότητα μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα), αυτά διακρίνονται σε:

παραδοσιακά όργανα προσανατολισμού για το ταξίδι και έντυπο υλικό για πληροφορίες σχετικά με τον προορισμό.

Τα όργανα προσανατολισμού (κυρίως για χρήση στη ναυσιπλοΐα) επιτύγχαναν προσανατολισμό με βάση τη θέση των αστέρων και συμπεριλάμβαναν τον αστρολάβο (1^{ος} π.Χ. – 18^{ος} αιώνας, Εικόνα 2), τον εξάντα (18^{ος} – 20^{ος} αιώνας), τη μαγνητική πυξίδα (από το 120 αιώνα) και τη γυροπυξίδα (από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα). Από την άλλη πλευρά, το υλικό πληροφόρησης ήταν έντυπο και αποτελούταν από ναυτικούς χάρτες και εγκυκλοπαίδειες.

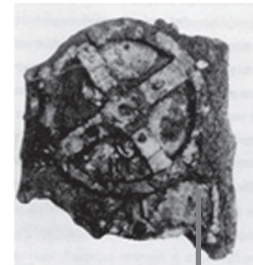
Κοινά χαρακτηριστικά των παραπάνω εργαλείων αποτελούν: α) η εξειδικευμένη χρήση (λίγοι κάτοχοι της σχετικής γνώσης μπορούσαν να χειριστούν τα εργαλεία ή να διαβάσουν τους χάρτες), β) η στατική πληροφορία (για να ενσωματωθεί μια νέα γνώση έπρεπε να κατασκευαστεί ο χάρτης ή η εγκυκλοπαίδεια εξαρχής) και γ) ο περιορισμένος όγκος (η λεπτομέρεια που μπορούσε να αποτυπωθεί στο χάρτη ήταν συνάρτηση του μεγέθους του). Αυτά τα τρία μειονεκτήματα αντιμετωπίστηκαν με την τεχνολογία του σήμερα, όπως θα παρουσιαστεί στην επόμενη Ενότητα.

Τα εργαλεία του Περιηγητή σήμερα

Στην εποχή μας η διαχείριση και ανάλυση γεωγραφικών δεδομένων αποτελεί πεδίο μείζονος σημασίας. Υπολογίζεται ότι το 80% των αποφάσεων που παίρνουμε καθημερινά εμπλέκουν (άμεσα ή έμμεσα) γεωγραφικές πληροφορίες. Σήμερα έχουμε στη διάθεσή μας:

χάρτες σε ψηφιακή μορφή και εργαλεία διαχείρισης γεωγραφικής πληροφορίας,

Αστρολάβος των Αντικυθήρων: Αστρονομικό και γεωδαιτικό όργανο, πιθανά εφεύρεση του Αρχιμήδη. Πολυσύνθετο σύστημα οδοντωτών τροχών από ορείχαλκο που έδειχνε αστερισμούς του ζωδιακού κύκλου, μήνες του έτους, ανατολές και δύσεις πλανητών, φάσεις της σελήνης, ανατολές και δύσεις της. Το πρωτότυπο φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών.

Εικόνα 2: Αστρολάβος των Αντικυθήρων

ηλεκτρονικά όργανα προσανατολισμού και τεράστιο όγκο από υλικό πληροφόρησης στο Internet.

Στις επόμενες υποενότητες θα παρουσιάσουμε σε μεγαλύτερη έκταση την καθεμία από αυτές τις τρεις συνιστώσες, οι οποίες συνθέτουν τα 'όπλα' του σύγχρονου Περιηγητή.

Ψηφιακοί χάρτες

Οι ψηφιακοί χάρτες είναι ευρέως διαδεδομένοι σήμερα. Οι άνθρωποι ανατρέχουν σε αυτούς όντας είτε σε στάση (στο γραφείο, στο σπίτι κλπ.) είτε σε κίνηση (πεζοί στο δρόμο, οδηγοί στο αυτοκίνητο κλπ.). Οι συσκευές που υποστηρίζουν ψηφιακούς χάρτες περιλαμβάνουν μια ευρεία γκάμα, από υπολογιστές γραφείου (PC), φορητούς (laptop), παλάμης (palm-top), αυτοκινήτου, ακόμη και κινητές τηλεφωνικές συσκευές. Δύο ενδεικτικά παραδείγματα απεικονίζονται στις Εικόνες 3α και 3β.

Το λογισμικό που διαχειρίζεται ψηφιακούς χάρτες ονομάζεται Γεωγραφικό Πληροφοριακό Σύστημα (Geographical Information System - GIS). Μεταξύ των δυνατοτήτων που προσφέρει ένα λογισμικό GIS στο χρήστη του είναι ενδεικτικά: η μετακίνηση πάνω στο χάρτη (λειτουργία pan), η μεγέθυνση / σμίκρυνση ώστε να παρουσιαστούν στην οθόνη της συσκευής περισσότερες λεπτομέρειες / πιο αφαιρετική εικόνα (λειτουργία zoom in/out), το σημάδεμα μιας θέσης πάνω στο χάρτη και ο εμπλουτισμός του με συνοδευτική πληροφορία για τη συγκεκριμένη θέση (λειτουργία mark). Πιο προηγμένες λειτουργίες περιλαμβάνουν τη μέτρηση αποστάσεων μεταξύ δύο σημείων (είτε Ευκλείδεια είτε δικτυακή απόσταση), τον ορισμό, αποθήκευση και αναπαραγωγή αγαπημένων διαδρομών κ.α.

Είναι προφανές ότι η αντιπαραβολή με τις δυνατότητες που προσφέρει ένας 'κλασικός' έντυπος χάρτης είναι συντριπτική υπέρ της ψηφιακής εκ-

Εικόνα 3: Συσκευές που υποστηρίζουν ψηφιακούς χάρτες

δοχής. Το ερώτημα όμως που γεννάται είναι πώς μπορεί να γίνει η γεωαναφορά σε συνδυασμό με τον ψηφιακό χάρτη, δηλαδή να τοποθετηθεί το στίγμα μας πάνω σ' αυτόν. Αυτό γίνεται σήμερα με τη βοήθεια συστημάτων γεωαναφοράς, με πιο δημοφιλή εκπρόσωπο το παγκόσμιο σύστημα εντοπισμού θέσης GPS.

3.2. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΥ ΘΕΣΗΣ GPS

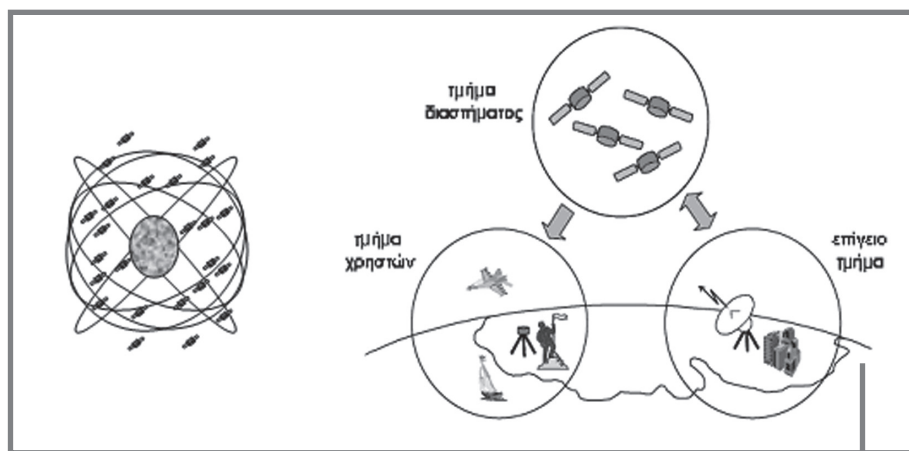
Βασικό συστατικό των νέων τεχνολογιών που ενδιαφέρουν το σύγχρονο Περιηγητή είναι η δυνατότητα γεωαναφοράς όπου και αν αυτός βρίσκεται. Αυτό σήμερα επιτυγχάνεται με τη βοήθεια του Παγκόσμιου Συστήματος Εντοπισμού Θέσης (Global Positioning System - GPS)¹. Το σύστημα GPS βασίζεται σε ένα σύμπλεγμα 24 δορυφόρων και παρέχει πληροφορίες θέσης και ταχύτητας (α) σε παγκόσμια κλίμακα, (β) ανεξαρτήτως καιρικών συνθηκών, (γ) 24 ώρες το 24ωρο και (δ) σε απεριόριστο αριθμό χρηστών.

Τεχνικά, το σύστημα GPS λειτουργεί ως εξής [2],[7],[9]. Ένα σύμπλεγμα δορυφόρων κινείται σε γνωστές τροχιές γύρω από τη γη (Εικόνα 4α). Οι θέσεις των δορυφόρων («τμήμα διαστήματος» στην Εικόνα 4β) είναι πάντοτε γνωστές και προσδιορίζονται σε συνδυασμό με την απόστασή τους από γνωστές θέσεις στο έδαφος («επίγειο τμήμα» στην Εικόνα 4β). Αυτές οι θέσεις συνδυάζονται με τις αποστάσεις τους από το δέκτη, δηλαδή τη συσκευή GPS που έχει στα χέρια του ή στο όχημά του ο χρήστης («τμήμα χρηστών» στην Εικόνα β), και έτσι προκύπτει η θέση του δέκτη. Πρακτικά για να γίνει αυτό χρειάζεται να επιτευχθεί οπτική επαφή του δέκτη με τουλάχιστον 4 δορυφόρους ώστε, με κατάλληλους μαθηματικούς υπολογισμούς που κάνει ο δέκτης, να προκύψουν οι τιμές για τις τέσσερις μεταβλητές που αναζητούμε: το γεωγραφικό πλάτος (*latitude*), το γεωγραφικό μήκος (*longitude*), το υψόμετρο (*altitude*) της θέσης που βρίσκεται ο δέκτης, καθώς και ο χρόνος (*time*) που καταγράφηκε η συγκεκριμένη θέση. Με την τεχνική αυτή, η ακρίβεια που προκύπτει είναι ιδιαίτερα υψηλή (ακρίβεια θέσης ~10 μέτρα, ακρίβεια στιγμιαίας ταχύτητας ~0.03 μέτρα ανά δευτερόλεπτο).

Οι εφαρμογές GPS είναι πάμπολλες: από τις παραδοσιακές που υποστηρίζουν εύρεση τοποθεσίας (ερωτήματα της μορφής «πού βρίσκομαι;»), παρουσίαση πλησιέστερων σημείων ενδιαφέροντος («τι υπάρχει τριγύρω;»)

¹ Το Αμερικανικό σύστημα εντοπισμού θέσης GPS θα έχει σύντομα έναν 'ανταγωνιστή', το Ευρωπαϊκό σύστημα Galileo που αναμένεται να μπει σε χρήση γύρω στο 2010.

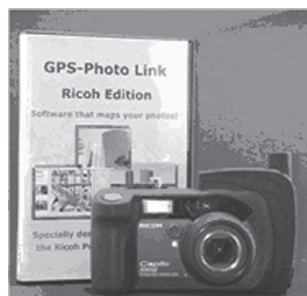
και δρομολόγηση με πρόταση συντομότερης διαδρομής («πώς θα φτάσω στον προορισμό μου;») μέχρι αναδυόμενες εφαρμογές όπως 'μινιατούρες' κινητές τηλεφωνικές συσκευές για κλήσεις επείγουσας ανάγκης και φωτογραφικές μηχανές με ενσωματωμένο GPS για γεωαναφερόμενες φωτογρα-

Εικόνα 4α και 3β: Το σύστημα GPS

φήσεις (Εικόνα 5).

Τα συστήματα γεωαναφοράς αποτελούν βασική συνιστώσα των Συστημάτων Κινητής Θέσης (Mobile Location Systems – MLS) τα οποία είναι συστήματα που προσδιορίζουν τη θέση ενός κινούμενου συνδρομητή και, με βάση αυτή τη θέση, του παρέχουν σχετική πληροφόρηση και υπηρεσίες [14]. Τα συστήματα MLS θεωρούνται από τις πιο ενδιαφέρουσες αναδυ-

Εικόνα 5: Αναδυόμενες εφαρμογές GPS
α) φωτογραφική μηχανή με ενσωματωμένο GPS
β) κινητό άμεσης ανάγκης

όμενες τεχνολογίες των ΤΠΕ και αναμένεται να προσφέρουν πολλές εφαρμογές, ειδικά στο πεδίο της κινητής τηλεφωνίας.

3.3. Το INTERNET ΩΣ ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

Το Internet και ο Παγκόσμιος Ιστός (World Wide Web – WWW) συγκαταλέγονται δίκαια ανάμεσα στα μεγάλα επιτεύγματα του 20^{ου} αιώνα στο χώρο των ΤΠΕ, κυρίως διότι ξέφυγαν από τα στενά όρια της χρήσης μεταξύ των ειδικών (επιστημόνων Πληροφορικής) και έδωσαν τη δυνατότητα σε ανθρώπους διαφορετικής κουλτούρας και επιπέδου μόρφωσης να προσεγγίσουν ένα ασύλληπτο όγκο πληροφόρησης, αρκεί να έχουν στη διάθεσή τους έναν Η/Υ με σύνδεση στο Δίκτυο.

Είναι γνωστό ότι στο Internet ο υποψήφιος Περιηγητής μπορεί να προσπελάσει ιστοσελίδες με τεράστιο όγκο πληροφορίας, από εγκυκλοπαίδειες και χάρτες μέχρι συλλογές φωτογραφιών και video. Έτσι μπορεί να λάβει σχετική πληροφόρηση για τον τόπο του μελλοντικού του ταξιδιού, έχοντας μάλιστα στη διάθεσή του και πληροφορίες από ιστοσελίδες καθαρά τοπικού ενδιαφέροντος, που περιλαμβάνουν ομαδικές ή ατομικές πρωτοβουλίες (τοπικών φορέων, φίλων του τόπου κ.α.) αλλά και εμπειρίες, σχόλια, κριτικές τρίτων (π.χ. επισκεπτών)².

Δεν αποτελεί υπερβολή να λεχθεί ότι το Internet αποτελεί «πεδίο δόξας λαμπρό» για την έννοια της ‘παγκοσμιοποίησης’ αφού ο καθένας μπορεί να προσφέρει και να λάβει πληροφόρηση ανεξάρτητα από τον τόπο διαμονής ή την κοινωνική του κατάσταση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της *παγκοσμιοποιημένης γνώσης* είναι ορισμένοι εξαιρετικά δημοφιλείς δικτυακοί τόποι, όπως η Wikipedia [17], το TrekEarth [15], το Flickr [18] και το YouTube [6]. Επιγραμματικά:

Wikipedia – Αποτελεί μια πρωτοποριακή προσπάθεια συλλογής λημμάτων όπου όλοι οι συμμετέχοντες συνεισφέρουν με νέα λήμματα, διορθώνουν ή σχολιάζουν υπάρχοντα (στην Εικόνα 6α απεικονίζεται μια ενδεικτική σελίδα με λήμμα για τον Ασπροπόταμο Τρικάλων).

² Ενδεικτικά παραδείγματα σχετικά με τους Βλάχους και τα Βλαχοχώρια: για την Πανελλήνια Ομοσπονδία Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων (URL: vlahos.xan.duth.gr), για τους Βλάχους (URL: www.vlahoi.net), για την Τζούρτζια Ασπροποτάμου Τρικάλων και τους Βλαχοφώνους Έλληνες (URL: www.tamos.gr), για την Ανθούσα (Λιπνίτσα) Ασπροποτάμου Τρικάλων (URL: www.lipinita.gr), για το Γαρδίκι Τρικάλων (URL: www.gardiki.gr), για το Δήμο Αιθίων Ν. Τρικάλων (URL: www.dimosaitikon.gr), για το Συρράκο Ιωαννίνων (URL: www.syr-rako.gr), για το Μέτσοβο Ιωαννίνων (URL: www.metsovo.gr), για το Περιβόλι Γρεβενών (URL: www.perivoli.gr), για τη Βλάστη (Μπλάτσι) Κοζάνης (URL: www.blatsi.gr), για το Λιβάδι Λαρίσης (URL: www.livadi.gr) και πολλά άλλα.

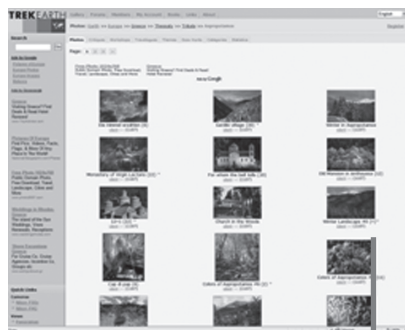
TrekEarth - Αποτελεί ένα ψηφιακό φωτογραφικό άλμπουμ με εικόνες από τόπους που έχουν επισκεφθεί οι χρήστες του (η Εικόνα ββ περιλαμβάνει φωτογραφίες από την περιοχή του Αστροπόταμου).

Flickr - Πρόκειται για άλλο ένα ψηφιακό φωτογραφικό άλμπουμ με χιλιάδες νέες καταχωρήσεις καθημερινά και με κύριο χαρακτηριστικό του τον αυτόματο τρόπο καταχώρησης γεωαναφερόμενων φωτογραφιών (όπως αυτές από τον ορεινό όγκο της Νότιας Πίνδου που παρουσιάζονται στην Εικόνα βγ).

YouTube - άλμπουμ από video που προσφέρουν οι εγγεγραμμένοι χρήστες και μπορούν να ανακαλέσουν οι επισκέπτες του δικτυακού τόπου (ενδεικτικές καταγραφές για το Περούλι Τρικάλων στην Εικόνα βδ).

(α) Wikipedia

(β) TrekEarth

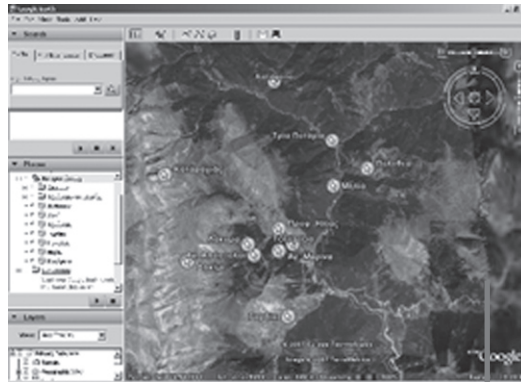

(γ) Flickr

(δ) YouTube

Πέρα από τους προαναφερθέντες διακτυακούς τόπους, ιδιαίτερη αναφορά αξίζει σε ένα εργαλείο του Παγκόσμιου Ιστού που δικαίως έχει θεωρηθεί 'επανάσταση' για το χώρο της ψηφιακής χαρτογράφησης και εν γένει της γεωγραφικής πληροφορίας, το σύστημα Google Earth [5]. Το Google Earth οργανώνει και διαχειρίζεται έναν τεράστιο όγκο δορυφορικών φωτογραφιών υψηλής ανάλυσης, παγκόσμιας κάλυψης και ελεύθερης διάθεσης στον κάθε χρήστη του συστήματος. Αξιοσημείωτο χαρακτηριστικό του (προς την κατεύθυνση της υποστήριξης του σύγχρονου Περιηγητή) είναι ότι αποτελεί ένα σύστημα ανοικτό στον κάθε χρήστη για προσθήκες υλικού, τις οποίες προσθήκες μπορεί απλά να βλέπει ο ίδιος στην οθόνη του (όπως φαίνεται στην Εικόνα 7 με προσθήκες για τον

Εικόνα 7: Ενδεικτική οθόνη δικτυακού τόπου Google Earth

Ασπροπύργο Τρικάλων) ή ακόμη και να τις μοιράζεται με όλους τους χρήστες του Google Earth.

Συμπερασματικά, στην ψηφιακή εποχή που ζούμε σήμερα υπάρχουν πάρα πολλές πηγές απ' όπου μπορεί ο σύγχρονος Περιηγητής να αντλήσει πληροφορία για τον προσορισμό του αλλά και να μεταδώσει προς τα έξω τη δική του γνώση (σε πολλαπλές μορφές: κείμενα, φωτογραφίες, video).

4. Ο ΠΕΡΙΗΓΗΤΗΣ ΣΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Η επισκόπηση που προηγήθηκε σχετικά με τα εργαλεία γεωαναφοράς και τις πηγές συλλογής πληροφοριών που έχει σήμερα στη διάθεσή του ο Περιηγητής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα 'όπλα' που έχει στη διάθεσή

του πια είναι πάρα πολλά. Αυτό όμως που λείπει είναι η ευκολία στη συγκέντρωσή τους, την αλληλοσυμπλήρωση και το συντονισμό τους για το μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα, πάνω στο μοτίβο - σενάριο που παραμένει अपαράλλακτο:

Αποφασίζω να επισκεφτώ το ... (απόφαση για την υλοποίηση του ταξιδιού)

Συγκεντρώνω πληροφορίες σχετικά με ... (συγκέντρωση πληροφοριών)

Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μου έχω υποστήριξη από ... και καταγράφω τα ... (υποστήριξη και καταγραφή)

Μετά την επιστροφή οργανώνω και δημοσιοποιώ τα ... (οργάνωση της γνώσης που αποκτήθηκε)

Η πρόκληση για το μέλλον (για τον Περιηγητή του 21^{ου} αιώνα) μπορεί απλά να αποτυπωθεί στη φράση «όλα-σε-ένα». Δηλαδή ένα εργαλείο, με τη χρήση του οποίου ο Περιηγητής θα εκτελεί τις τέσσερις παραπάνω ενέργειες εύκολα - γρήγορα - σωστά - αποτελεσματικά.

Το εργαλείο που προτείνουμε ονομάζεται *προσωπικός βοηθός περιήγησης* και στις επόμενες υποενότητες θα παρουσιάσουμε την προτεινόμενη λειτουργικότητά του (Ενότητα 4.1), κάποιες προσπάθειες (πρωτόλειες ακόμη) που γίνονται προς αυτή την κατεύθυνση (Ενότητα 4.2) καθώς και ενδιαφέρουσες προοπτικές πάνω στην αρχική προσέγγιση (Ενότητα 4.3).

4.1. Η ΠΡΟΚΛΗΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ: Ο ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΣ ΒΟΗΘΟΣ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗΣ

Ο *προσωπικός βοηθός περιήγησης* (Personal Traveler Assistant - PTA) θα είναι μια ψηφιακή «όλα-σε-ένα» πλατφόρμα (υλικό και λογισμικό) που θα προσφέρει την ακόλουθη λειτουργικότητα:

ΠΡΙΝ ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ - θα συλλέγει πληροφορίες για τον τόπο και τη διαδρομή. Συγκεκριμένα, με έξυπνη αναζήτηση στο Internet (για παράδειγμα, στους δικτυακούς τόπους που παρουσιάστηκαν στην Ενότητα 3.3), θα συγκεντρώνει πληροφορίες για τη διαδρομή και τον τόπο προορισμού υποστηρίζοντας απαιτήσεις του τύπου «πώς θα πάτε», «τι θα δείτε / κάνετε (συνοπτικά)», «πού θα μείνετε».

ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΤΑΞΙΔΙΟΥ - θα συμβουλεύει για το τι και πώς και θα καταγράφει. Συγκεκριμένα, με συνεχή ενημέρωση γεωαναφοράς (όπως αυτή επιτυγχάνεται με την τεχνολογία που παρουσιάστηκε στην Ενότητα 3.2), θα δίνει συμβουλές του τύπου «τι θα κάνετε» (αναλυτικά, όπως π.χ. «ποια σημεία αξίζει να επισκεφθείτε»), και θα καταγράφει πληροφορία (ήχους, εικόνες, video).

ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ – θα οργανώνει αυτά που κατέγραψε και θα τα δημοσιοποιεί. Συγκεκριμένα, με ειδικά εργαλεία ανάλυσης περιεχομένου (κειμένου [1] ή πολυμέσων [4],[10]), θα φιλτράρει / περιγράφει / αποθηκεύει την πληροφορία που θα έχει συγκεντρωθεί, την οποία στη συνέχεια θα δημοσιοποιεί στο Internet ενημερώνοντας σχετικά φίλους κλπ. (γενικά, την κοινότητα χρηστών που ενδεχομένως θα ενδιαφέρεται για την πληροφο-

SPOKESMANREVIEW.COM

The 21st Century Shoebox
Hosted by Doug Dobbins

Now that you have a digital camera for your photos, a mini digital video camera for movies and lots of mp3 music files, what can you do to keep from losing them? ... You certainly have more options than when your parents or grandparents took Super 8 movies and the photos from their 110 cameras and put them in a shoebox in the attic or the basement ...

(α) The 21st Century 'Modern Digital' Shoebox

Lifelog is smart software that's intuitive to use ... Store, organize, browse, search, and edit your multimedia files from the phone or PC ...

Take a picture with your phone and post it to the Web in less than a minute ...

Just open Lifelog on your phone and scroll through your images, videos, and more ...

Save your best shots in the Favorites timeline for quick access ...

NOKIA Lifelog

(β) NOKIA Lifelog

ρία αυτή).

Μια συσκευή αυτής της λειτουργικότητας θα αποτελεί αναπόσπαστο εργαλείο του μελλοντικού Περιηγητή και το στοίχημα είναι αυτή η συσκευή να είναι προσιτή και εύχρηστη για τον καθένα.

4,2, ΠΡΩΤΟΛΕΙΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ

Η ερευνητική κοινότητα έχει κάνει τα πρώτα βήματα προς αυτή την κατεύθυνση μέσα από σχετικά ερευνητικά προγράμματα [12]. Ενδεικτικά

αναφέρουμε το PlaceLab project της εταιρείας Intel [8] που προσφέρει τεχνολογίες για τη μετάδοση πληροφοριών γεωαναφοράς σε ψηφιακές συσκευές μέσω ασύρματου δικτύου (Wi-Fi), το World-Wide Media eXchange project της εταιρείας Microsoft [11] που 'τοποθετεί' με έξυπνο τρόπο φωτογραφικές εικόνες πάνω στο χάρτη και, τέλος, το ZoneTag project της εταιρείας Yahoo [19], στο οποίο πληροφορίες γεωαναφοράς λαμβάνονται από προηγμένες συσκευές κινητής τηλεφωνίας και, με βάση αυτές, οι φωτογραφίες που έχουν τραβηχτεί με τις συσκευές αυτές φορτώνονται στο δικτυακό τόπο Flickr και τοποθετούνται σωστά στο χάρτη του.

Πέρα από τις ερευνητικές προσπάθειες που είναι σε εξέλιξη, ήδη τα πρώτα προϊόντα (ατελή ακόμη όσον αφορά στη λειτουργικότητά τους), τα οποία ακολουθούν τη λογική του 'όλα-σε-ένα', υπάρχουν στην αγορά. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται το ψηφιακό κουτί των αναμνήσεων (The 21st Century 'Modern Digital' Shoebox) [3] και το προσωπικό δια βίου ημερολόγιο (NOKIA Lifeblog) [13] (Εικόνα 8).

Η πρόταση για το 21st Century 'Modern Digital' Shoebox (το ψηφιακό κουτί των αναμνήσεων του 21^{ου} αιώνα) αφορά στην κατάλληλη οργάνωση του υλικού που συγκεντρώνει ο χρήστης (φωτογραφίες, video, μουσικά κομμάτια) σύμφωνα με τις απαιτήσεις του. Από την άλλη πλευρά, το NOKIA Lifeblog (το προσωπικό δια βίου ημερολόγιο) οργανώνει φωτογραφίες, video, ήχους, και επιπλέον δημοσιεύει αυτό το υλικό στο Internet σε κατάλληλα ορισμένα web logs (blogs). Σίγουρα όμως υπάρχει αρκετός δρόμος που πρέπει να διανυθεί για να προσεγγίσουμε τον στόχο, όπως περιγράφηκε παραπάνω.

4.3. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Μια ενδιαφέρουσα επέκταση της προσέγγισης PTA που προτείνουμε αφορά στο συνδυασμό περιεχομένου (content) και συμφραζομένων (context). Όταν γνωρίζουμε, από το περιεχόμενο, ότι μια εικόνα αναφέρεται, για παράδειγμα, σε πηγές ποταμού μπορούμε να αναζητήσουμε μέσα στο αρχείο εικόνων για πηγές ποταμών ώστε να εντοπίσουμε την ακριβή θέση της. Αν όμως από τα συμφραζόμενα υπάρχει η πληροφορία ότι η εικόνα αναφέρεται στον Ασπροπόταμο (για παράδειγμα, στις πηγές Βερλίγκα στο Χαλίκι Τρικάλων) η αναζήτηση περιορίζεται αισθητά και η ταυτοποίηση / χωροθέτηση γίνεται πιο αποτελεσματικά. Ήδη κάποια πρώτα ερευνητικά αποτελέσματα φανερώνουν ότι τα συμφραζόμενα μιας εικόνας (τόπος, χρόνος, γεγονός που καλύφθηκε κ.α.) μπορούν να προβλέψουν καλύτερα

αυτό που δέχεται ως παράσταση κάποιος που βλέπει μια φωτογραφία από το ίδιο το περιεχόμενο [12].

Τέλος, ένα σοβαρό θέμα που υπεισέρχεται στο παραπάνω σενάριο αφορά την ιδιωτικότητα. Σύμφωνα με τον Alan Westin, η ιδιωτικότητα ορίζεται ως η απαίτηση ενός ατόμου, μιας ομάδας ατόμων ή ενός οργανισμού να καθορίζει για τον εαυτό του πότε, πώς και σε ποια έκταση θα μεταφερθεί σε τρίτους πληροφορία που αφορά σε αυτόν [16]. Το ζήτημα της ιδιωτικότητας και της προστασίας των προσωπικών δεδομένων είναι κρίσιμο στη σημερινή εποχή. Θεωρούμε ότι με τη λογική του ΡΤΑ που περιγράψαμε παραπάνω ο Περιηγητής έχει μεγάλο (αν όχι, απόλυτο) έλεγχο στο μέρος της πληροφορίας που θα δώσει έξω σε τρίτους. Πάντως, χρειάζεται προβληματισμός και περαιτέρω έρευνα για την απόλυτη προστασία της ιδιωτικότητας, κάτι που σίγουρα θα απασχολήσει τους ερευνητές τα προσεχή χρόνια.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας, αποτελεί κοινή παραδοχή ότι οι νέες και αναδυόμενες ΤΠΕ προσφέρουν πια τις δυνατότητες για το άλμα που χρειάζεται να κάνουν οι τοπικές κοινωνίες για να δώσουν προς τα έξω αυτά που προσφέρει ο τόπος τους (τη φυσική ομορφιά, την τοπική παράδοση, τις υποδομές). Εκτιμούμε ότι οι εμπλεκόμενοι φορείς (επιστημονική κοινότητα, παραγωγόι τεχνολογίας, πάροχοι περιεχομένου) πρέπει να αδράξουν την ευκαιρία και να στοχεύσουν στις ανάγκες του Περιηγητή του 21^{ου} αιώνα διότι έχουμε ήδη μεταβεί στην Κοινωνία της Πληροφορίας και Γνώσης.

Εν κατακλείδι, ως motto μπορούμε να θεωρήσουμε ότι: Δεν υπάρχουν πλέον άγνωστοι τόποι, μόνο νέοι τόποι που περιμένουν να τους δούμε από κοντά!

Βιβλιογραφία

A. Carzaniga and A. L. Wolf, "Content-based Networking: A New Communication Infrastructure", *Proceedings of NSF Workshop on an Infrastructure for Mobile and Wireless Systems*, LNCS 2538, Springer-Verlag, 2001.

G.M. Djunkic and R.E. Richton, "Geolocation and Assisted GPS", *IEEE Computer*, 34(2):123-125, 2001.

D. Dobbins, "Organizing the 'modern digital shoebox'", *spokesmanreview.com*.

URL: <http://www.spokesmanreview.com/blogs/txt/archive/?postID=912>

M. Flickner et al., "Query by Image and Video Content: the QBIC System", *IEEE Computer*, 28(9):23-32, 1995.

Google Inc. Google Earth. URL: <http://earth.google.com>

Google Inc. YouTube. URL: <http://www.youtube.com/>

B. Hofman-Wellenhoff, *Global Positioning System: Theory and Practice*, 4th ed., Springer, 1997.

Intel, PlaceLab project. URL: <http://placelab.org>

E. Kaplan, *Understanding GPS Principles and Applications*, Artech House, 1996.

M. Lew et al., "Content-based Multimedia Information Retrieval: State of the Art and Challenges", *ACM Transactions on Multimedia Computing, Communications, and Applications*, pp. 1-19, 2006.

Microsoft Research, World-Wide Media eXchange project. URL: : <http://wwmx.org/>

M. Naaman, "Eyes on the World", *IEEE Computer*, 39(10):108-111, 2006.

Nokia Corp. NOKIA LifeBlog. URL: <http://r2.nokia.com/nokia/0,,71739,00.htm>

G. Swedberg, "Ericsson's Mobile Location Solution", *Ericsson Review*, 4, 1999.

TrekEarth. URL: <http://www.trekearth.com/>

A. F. Westin, *Privacy and Freedom*, Atheneum Press, 1967.

Wikipedia. URL: <http://wikipedia.org/>

Yahoo! Inc. Flickr. URL: <http://flickr.com/>

Yahoo! Research, ZoneTag project. URL: <http://zonetag.research.yahoo.com>

Ο ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΒΛΑΧΟΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟ-ΔΥΤΙΚΗΣ ΠΙΝΔΟΥ: ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ

Το θέμα που θα μας απασχολήσει είναι οι σχέσεις που ανέπτυξαν στην ιστορική διαδρομή του χρόνου τα βλαχοχώρια του Ασπροπόταμου με εκείνα της Νοτιοδυτικής Πίνδου. Πριν όμως επικεντρωθούμε στο συγκεκριμένο και εξειδικευμένο αυτό ζήτημα, θα περιηγηθούμε για λίγο στον χώρο και το χρόνο. Στην αρχή θα μας απασχολήσουν οι έννοιες Πίνδος, τα Αθαμανικά όρη ή Τζουμέρκα και ο Ασπροπόταμος. Και τούτο για το λόγο ότι τα βλαχοχώρια που ανέφερα, αυτά του Ασπροπόταμου στην Νοτιοανατολική Πίνδο και τα άλλα στη Νοτιοδυτική Πίνδο, τα χωρίζει μόνο ο αυχένας της οροσειράς. Αυτά της Νοτιοδυτικής Πίνδου τα ονομάζουν και Βλαχοτζουμέρκο, όρο που προσωπικά δεν προτιμώ, γιατί πιστεύω ότι εκεί που τελειώνουν τα βλαχοχώρια αυτά, αρχίζει η οροσειρά των Τζουμέρκων ή Αθαμανικών ορέων.

Η Πίνδος (ή ο Πίνδος) είναι η μεγαλύτερη οροσειρά της Ελλάδας καταλαμβάνοντας όλο τον κορμό της. Υπό τη στενή έννοια, διακρίνεται στην Βόρεια, την Κεντρική και τη Νότια Πίνδο. Το Βλαχοτζουμέρκο από την πλευρά του Νομού Ιωαννίνων και ο Ασπροπόταμος από την πλευρά του Νομού Τρικάλων αποτελούν την Νότια Πίνδο.

Η Πίνδος είναι μια οροσειρά με μεγάλη βιοποικιλότητα. Στον όγκο της συναντά κανείς όλα τα είδη του φυτικού και ζωικού βασιλείου, που απαντώνται στη χώρα μας. Τα πετρώματα της είναι Καρστικά με κύρια χαρακτηριστικά τα στενά κοιλώματα, και τις σουβλερές ράχες.

Ετυμολογικά προέρχεται από την πελασγική λέξη πουνδ ή φουνδ (= απέραντη, ατελείωτη) ή από την Ελληνική λέξη πιδάω (= αναβρύζω), από όπου η λέξη πίδαξ, δηλαδή σημαίνει τον πλούσιο τόπο σε νερά. Παρόμοια με την πελασγική, είναι και η βλάχικη λέξη φουντ (= βάθος, τέλος), που θα μπορούσε να συσχετιστεί με τη εξεταζόμενη λέξη, αφού η οροσειρά αυτή δεν έχει τέλος (νου άρι φουντ).

Μυθολογικά υπάρχει ο θρύλος, με ελαφρές διαφοροποιήσεις, ότι κάποτε στη Θεσσαλία ένας βασιλιάς είχε δυο γιους. Ο ένας έμενε κοντά στον

πατέρα του, ενώ ο άλλος που τον έλεγαν Πίνδο, έφευγε συχνά για μήνες και κυνηγούσε στα δάση της Ηπείρου. Όταν ο βασιλιάς πέθανε, κάλεσαν τον Πίνδο που ήταν πρωτότοκος να αναλάβει το βασίλειο. Αυτός όμως αρνήθηκε, γιατί προτιμούσε την ελεύθερη ζωή στη φύση. Έτσι έγινε βασιλιάς ο αδερφός του. Εκεί στα βουνά ο Πίνδος είχε για φύλακα του ένα δράκο, που τον είχε κάνει φίλο, γιατί του έδινε μερίδιο από το κυνήγι του. Ο αδερφός του όμως, επειδή πίστευε ότι κάποτε ο Πίνδος θα γυρίσει και θα του διεκδικήσει το βασίλειο, ανέβηκε στα βουνά και σκότωσε τον Πίνδο. Τότε ο δράκος κυνήγησε τον κακό αδερφό και τον έφαγε. Έτσι το βουνό πήρε το όνομα του αδικοχαμένου Πίνδου, που αργότερα έγινε «η Πίνδος».

Τα Αθαμανικά όρη ή Τζουμέρκα αποτελούν τη συνέχεια της Πίνδου προς νότο. Είναι ψηλά και απόκρημνα βουνά με μυτερές κορφές. Στα χαμηλά τους σημεία είναι δασωμένα, στα μεγάλα όμως υψόμετρα παρουσιάζουν αλπική μορφή, όπου βόσκουν ή έβοσκαν εκατοντάδες χιλιάδες αιγοπρόβατα και βοοειδή.

Τα Αθαμανικά όρη πήραν το όνομά τους από τον μυθικό Αθάμαντα. Ο Αθάμας, σύμφωνα με τη μυθολογία, ήταν Βασιλιάς της Βοιωτίας. Από την πρώτη του γυναίκα, τη Νεφέλη, είχε δύο παιδιά, τον Φρίξο και την Έλλη με την γνωστή ιστορία του Ελλήσποντου και του «χρυσόμαλλου δέρατος» και από τη δεύτερη γυναίκα του την Ινώ, την κόρη του Κάδμου, τον Λέαρχο και τον Μελικέρτη. Η Ήρα, θυμωμένη τόσο μαζί του, όσο και με τη γυναίκα του, αφ' ενός με το θέμα του Φρίξου και της Έλλης, αφ' ετέρου με τον μικρό Διόνυσο που είχαν πάρει ν' αναθρέψουν, τους παίρνει τα λογικά και τους σπρώχνει, εκείνον μεν να σκοτώσει το γιο του Λέαρχο, περνώντας τον για ελάφι, την Ινώ πάλι να ρίξει τον μικρό Μελικέρτη σ' ένα καζάνι ζεματιστό νερό και έπειτα, παίρνοντας το νεκρό κορμί του στην αγκαλιά, να πέσει μαζί του στη θάλασσα του Σαρωνικού.

Διωγμένος από τη Βοιωτία για το φόνο του παιδιού του, χωρίς γυναίκα και παιδιά, ο Αθάμας καταφεύγει στον Απόλλωνα των Δελφών για να μάθει σε ποιο τόπο του μελλόταν να ζήσει από κει και μπρος. Η απόκριση που παίρνει είναι κάπως παράξενη: «Όπου δεις να σου κάνουν τραπέζι τα άγρια θηρία, εκεί να καθίσεις», Ύστερα από πολλές περιπλανήσεις, ο Αθάμας φτάνει κάποτε στις πλαγιές της Πίνδου. Εκεί βλέπει μια μέρα κάτι λύκους να έχουν πέσει σε πρόβατα και να τα σπαράζουν, μόλις όμως τον είδαν, τα άφησαν και πήραν δρόμο. Ο Αθάμας κατάλαβε πως αυτό ήταν το τραπέζωμα που εννοούσε ο χρησμός και αποφασίζει να εγκατασταθεί στη χώρα αυτή, που από τότε ειπώθηκε Αθαμαντία, αργότερα δε και Αθαμανία.

Ασπροπόταμος (παλιά Εστιαιώτις, Δολοπία, Αθαμανία κλπ.) λέγεται ο άνω ρους του Αχελώου ποταμού, δηλαδή η περιοχή των πηγών του, που βρίσκεται στο Νομό Τρικάλων και περιλαμβάνει 73 χωριά, από τα οποία τα περισσότερα είναι βλαχόφωνα. Η ονομασία του άνω ρου του Αχελώου ως Άσπρος ή Ασπροπόταμος οφείλεται στο ότι τα χαλίκια του ποταμού είναι άσπρα ή στο ότι τα νερά του αφρίζουν (ασπρίζουν) από την ορμητικότητά τους.

Ο θρύλος λέγει ότι τρία αδέρφια ανέβηκαν στο Περιστερί για να αγναντέψουν. Ο Άσπρος, ο Άραχθος και η Σαλαμπριά (Πηνεϊός). Η Σαλαμπριά χάθηκε για μια στιγμή και τα αδέρφια της άρχισαν να την αναζητούν, κατηγορίζοντας ο καθένας από διαφορετικό δρόμο, δυναμώνοντας τα κλάματα τους καθώς κατέβαιναν. Υπάρχουν και άλλες, πολλές, εκδοχές του θρύλου, που όμως όλες συμβολίζουν την ορμητικότητα και το πολύβουο του ποταμού.

Στις ιστορικές εποχές η Πίνδος κατοικήθηκε από τους Περραιβούς, τους Αίθικες, τους Δόλοπες, τους Τυμφαίους, τους Ορέστες τους Παρόρειους κ.α., τα δε Αθαμανικά όρη από τους Αθαμάνες.

Στη σημερινή τους μορφή τα βλαχοχώρια της Νοτιοδυτικής Πίνδου ήταν ήδη συγκροτημένα ως οικιστικά σύνολα κατά τον 15^ο αιώνα.

Ειδικότερα στα τέλη του 14^{ου} αιώνα ή στις αρχές του 15^{ου} αιώνα δημιουργήθηκαν τα πρώτα ορεινά βλαχοχώρια, δηλαδή το Ματσούκι και οι Καλαρρύτες και περί τα μέσα του 15^{ου} αιώνα το Συρράκο. Για το θέμα αυτό ο Άγγλος περιηγητής Ληκ κατέγραψε στους Καλαρρύτες το 1805 μια παράδοση από τον 15^ο αιώνα, που έλεγε: «Κάστρο Βήλιζα, Ματσούκι κασαμπάς, Ακαλαρύτες μαχαλά, Σεράκου πέντε σπίτια». Ο Κρυστάλλης αναφέρει ότι στο Συρράκο, εκτός από τους Παλιοχωρίτες, εγκαταστάθηκε και η μεγάλη οικογένεια των Ζαμαναίων από το Μέτσοβο, ο δε Ληκ αναφέρει ότι στους Καλαρρύτες εγκαταστάθηκαν κάποιες από τις επισημότερες οικογένειες του Χαλικιού και ο Πουκεβίλ προσδιορίζει την εγκατάσταση αυτή στις αρχές του 13^{ου} αιώνα.

Για τα χωριά του Ασπροπόταμου οι πληροφορίες λένε ότι τα περισσότερα συγκροτήθηκαν αργότερα, δηλαδή κατά τον 16^ο ή 17^ο αιώνα και τα περισσότερα μετά το 1720, εποχή κατά την οποία ενέσκηψε στην περιοχή μεγάλη επιδημία πανούκλας που αποδεκάτισε τον πληθυσμό. Όσοι επέζησαν, έκαψαν και εγκατέλειψαν τα μολυσμένα κτίσματα και δημιούργησαν τους σημερινούς οικισμούς σε άλλες θέσεις.

Κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας τα βλαχοχώρια της περιοχής που εξετάζουμε διατήρησαν προνόμια, υπαχθέντα στην προστασία της βασιλομήτορος Βαλιδέ Σουλτάνας. Ο Άνθιμος Γαζής λέγει ότι το Συρράκο ήταν αυτόνομο επικεφαλής 42 χωριών και ότι οι Καλαρρύτες υπάγονταν στη δημογεροντία του Ζαγορίου. Ο Αλή πασάς κατήργησε τα προνόμια αυτά και επέφερε μεγάλες συμφορές στα παραπάνω χωριά.

Ο Ασπροπόταμος ήταν αρματολίκι, το οποίο περικλειόταν από τα βουνά Κόζιακας, Αγραφα και Τζουμέρκα και είχε πρωτεύουσα τα Κούτσιανα (Στουρναρέικα). Ο Αλή πασάς χώρισε το αρματολίκι σε δύο, το ένα με έδρα τα Κούτσιανα και αρχηγό τον Θύμιο Στουρνάρα και το άλλο με έδρα τον Κλεινοβό και αρχηγό τον Γρηγόρη Λιακατά.

Οι παραπάνω περιοχές ένθεν και ένθεν της Νότιας Πίνδου την εποχή εκείνη, βοηθούσης και της μορφολογίας του εδάφους, με κοινές προσπάθειες επιχείρησαν ποικιλότροπα να αποτινάξουν τον Οθωμανικό ζυγό, αναδεικνύοντας τους αρματολούς και τους κλέφτες της περιοχής, εξέθρεψαν δε αναρίθμητα απελευθερωτικά κινήματα, τα οποία, όμως, καταπνίγηκαν στο αίμα, με κυριότερο αυτό του, βλάχου στην καταγωγή, Επισκόπου Τρίκκης Διονυσίου του Φιλόσοφου ή Σκυλόσοφου, το 1611 στα Γιάννενα. Η ευκαιρία όμως στους οπλαρχηγούς της περιοχής για μια συντονισμένη προσπάθεια αποτίναξης του Τουρκικού ζυγού δόθηκε το 1821, όταν ξέσπασε η επανάσταση στη νότια Ελλάδα και κύρια στην Πελοπόννησο. Ήδη από το 1820 τουρκικά στρατεύματα πολιορκούσαν στα Γιάννενα τον επαναστατημένο Αλή πασά. Μέχρι τότε οι Έλληνες οπλαρχηγοί της Ηπείρου, Θεσσαλίας και Αιτωλοακαρνανίας τηρούσαν φιλική στάση προς τα σουλτανικά στρατεύματα, που πολιορκούσαν τον Αλή, με επικεφαλής τον Χουρσίτ. Μάλιστα, προσέτρεξαν προς πολιορκία του τυράννου ο Καραϊσκάκης από τα Άγραφα και ο Νικόλαος Στουρνάρας από τον Ασπροπόταμο. Τότε παρέσχον βοήθεια στον Κωλέττη να διαφύγει νύχτα από τα Γιάννενα, από την Αυλή του Αλή πασά για να προετοιμάσει στη συνέχεια την επανάσταση στην περιοχή, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω. Στη συνέχεια όμως στράφηκαν εναντίον του Χουρσίτ. Έτσι τον Απρίλιο του 1821 οι Έλληνες οπλαρχηγοί του Ασπροπόταμου αποφάσισαν να εξεγερθούν κατά των Τούρκων. Αργότερα, το Μάιο, συγκεντρώθηκαν στο Βουργαρέλι οι οπλαρχηγοί των Τζουμέρκων, του Ραδοβιζίου και του Βάλτου και αποφάσισαν να κηρύξουν την επανάσταση στις περιοχές τους. Μόλις το έμαθε ο Χουρσίτ, ένα από τα πολλά μέτρα που πήρε, ήταν να αποστείλει στο Συρράκο και στους Καλαρρύτες 700 Τουρκαλβανούς για φρούρηση και περιστολή της επανάστασης. Παρά τα προληπτικά μέτρα του Χουρσίτ ο

Ιωάννης Κωλέττης, ο Γεώργιος Τουρτούρης και ο Μάρκος Μπότσαρης σε συνεννόηση με τους οπλαρχηγούς του Ραδοβιζίου, των Τζουμέρκων, του Ασπροπόταμου και του Βάλτου, εκπόνησαν στα μέσα Ιουνίου ένα επαναστατικό σχέδιο επιχειρήσεων με σκοπό την απελευθέρωση της Ηπείρου και στη συνέχεια, της Θεσσαλίας και Αιτωλοακαρνανίας. Σύμφωνα με το φιλόδοξο αυτό σχέδιο, οι οπλαρχηγοί των Τζουμέρκων Γώγος Μπακόλας και Μήτρος Κουτελίδας θα καταλάμβαναν τα Κατσανοχώρια, οι οπλαρχηγοί του Ασπροπόταμου Νικόλαος Στουρνάρης και του Βάλτου Γιαννάκης Ράγκος το Συρράκο και τους Καλαρρύτες και ο Μάρκος Μπότσαρης με τους Σουλιώτες του και τους, φίλους του Αλή, Αλβανούς το χάνι του Αγίου Δημητρίου, που βρισκόταν στην άκρη του λεκανοπέδιου των Ιωαννίνων προς την περιοχή του Σουλίου. Μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων και των γύρω περιοχών, θα επιχειρούνταν και η απελευθέρωση της υπόλοιπης Ηπείρου και της Θεσσαλίας και Αιτωλοακαρνανίας. Στο επαναστατικό αυτό σχέδιο συμμετείχε και ο Αλή πασάς για τους δικούς του λόγους, καθώς είχε σηκώσει μπαϊράκι κατά της Υψηλής Πύλης. Όμως, το σχέδιο αυτό για πολλούς και διάφορους λόγους απέτυχε και η επανάσταση στο Συρράκο και στους Καλαρρύτες καταπνίγηκε στο αίμα από τα στρατεύματα του Χουρσίτ. Παρόμοια τύχη είχε και η επανάσταση που εκδηλώθηκε την ίδια εποχή (Ιούλιο 1821) στα στενά της Πύλης Τρικάλων μέχρι τον Κλεινοβό. Τότε, οι οπλαρχηγοί Στουρνάρας, Λιακατάς, Μάνταλος και Χατζηπέτρος κήρυξαν την επανάσταση στην παραπάνω περιοχή, αλλά οι Τούρκοι τους χτύπησαν από τα Τρίκαλα και από την Ήπειρο, εισχώρησαν στον Ασπροπόταμο, λεηλατώντας τα χωριά του και έτσι οι οπλαρχηγοί αναγκάστηκαν να συνθηκολογήσουν με τον όρο να μη μπαίνουν οι Τούρκοι στον Ασπροπόταμο.

Στη συνέχεια εκδηλώθηκαν και άλλα επαναστατικά κινήματα, που είχαν αναφορά στις παραπάνω περιοχές, όπως αυτό του 1854, όλα αποτυχημένα, έως ότου το 1881 απελευθερώνεται η Θεσσαλία και τμήμα της Ηπείρου. Όριο τέθηκε τότε ο ποταμός Άραχθος και ο παραπόταμος αυτού Χρούσιας, με αποτέλεσμα να προστεθεί στο Ελληνικό Κράτος όλη η περιοχή του Ασπροπόταμου και τμήμα της Ηπείρου εκτεινόμενο ανατολικά του Αράχθου, ήτοι στην προκειμένη περίπτωση το Ματσούκι και οι Καλαρρύτες. Παρέμειναν στην Τουρκική κατοχή το Συρράκο και τα άλλα βλαχοχώρια, που απελευθερώνονται το 1912.

Όπως ανέφερα παραπάνω, οι δύο εξεταζόμενες περιοχές, βρίσκονται τόσο κοντά, αλλά και τόσο μακριά μεταξύ τους. Και τούτο γιατί τις χωρίζει ο αυχένος της νότιας Πίνδου. Οι κάτοικοί τους είναι, κατά βάση, μετα-

κινούμενοι. Και οι μεν Συρρακιώτες έχουν στραμμένο το βλέμμα τους αποκλειστικά προς τους πλούσιους κάμπους της Άρτας και της Πρέβεζας, το ένα μάτι των Ματσουκιωτών βλέπει προς την Αιτωλοακαρνανία κλπ. και το άλλο προς τη Θεσσαλία και τέλος, η μεγάλη πλειοψηφία μόνο των Καλαρρυτινών παραχειμάζει ή δραστηριοποιείται στον Θεσσαλικό κάμπο. Απ' την άλλη μεριά, ο Ασπροπόταμος μετακινείται αποκλειστικά και μόνο προς τον κάμπο της Θεσσαλίας και της Στερεάς. Υπό αυτές τις συνθήκες, επόμενο είναι οι σχέσεις των κατοίκων των περιοχών αυτών να είναι περιορισμένες.

Ο εκτεταμένος αυχένας της Κεντρικής και Νότιας Πίνδου επέτρεπε λίγα μόνο περάσματα. Έτσι, στην Κεντρική Πίνδο διαμορφώθηκε του πέρασμα του «Ζυγού» της Κατάρας στο Μέτσοβο και στην Νότια Πίνδο το πέρασμα του «Μπάρου» στους Καλαρρύτες και των «Κριθαριών» στο Ματσούκι. Ο Μπάρος ήταν η κεντρική οδική αρτηρία, που οδηγούσε τους Καλαρρυτινούς κτηνοτρόφους το φθινόπωρο στον κάμπο της Θεσσαλίας και την άνοιξη πάλι στον τόπο τους. Η διαδρομή ήταν Καλαρρύτες - Μπάρος - Κούτσουρο - Ανθούσα - Καλλιρρόη - Κιάτρα Μπροάστα κλπ. Τα κριθάρια ήταν ή άλλη οδική αρτηρία που οδηγούσε τους Ματσουκιώτες στη Θεσσαλία. Η διαδρομή στην περίπτωση αυτή ήταν Ματσούκι - Κριθάρια - Καταρραχιάς - Τζιούρτζια - Τρία ποτάμια - Κιάτρα Μπροάστα κλπ. Οι Ματσουκιώτες ακολουθούσαν και τη διαδρομή των Καλαρρυτινών, αλλά ενίοτε και την πιο σύντομη διαδρομή Ματσούκι - Καγκέλια - Τζιούρτζια, στη τελευταία όμως περίπτωση πάντα με τα πόδια και χωρίς ζώα.

Έτσι, το Συρράκο, που δεν είχε άμεση πρόσβαση σε κανένα από τα παραπάνω περάσματα, δημιούργησε κάποιες σχέσεις με το όμορο Χαλίκι, κυρίως μεταξύ των κτηνοτρόφων, στις συναντήσεις τους στα υψίπεδα του Περιστερίου. Πολλοί Χαλικιώτες κτηνοτρόφοι διευκόλυναν Συρρακιώτες συναδέλφους τους να διασχίσουν τους βοσκότοπους του Χαλικού προκειμένου να μεταβούν στην Καλαμπάκα ή στα Τρίκαλα και να πωλήσουν ή να αγοράσουν κοπάδια από αιγοπρόβατα. Το φθινόπωρο του 1955 ο πατέρας μου μετέβη από το Συρράκο, διαμέσου του Χαλικιού, στα Τρίκαλα, όπου στο παζάρι (ζωοπανήγυρη) που γινόταν εκεί, πώλησε μέρος από το κοπάδι του για να παντρέψει την αδερφή του. Δεν έλειψαν και οι συγγενικοί δεσμοί μεταξύ τους. Χαρακτηριστικά αναφέρω ότι η μητέρα του Κωλέττη, η Ξάνθη ή Ξανθή Τσομάγκα, ήταν από το Χαλίκι και καταγόταν από την περίφημη οικογένεια Δημάκη, είχε συγγένεια με την οικογένεια Χατζηπέτρου, ήταν δε δευτέρα εξαδέλφη του Καλαρρυτινού συμβούλου του Αλή πασά Γεωργίου Τουρτούρη, κατά άλλη δε εκδοχή κουνιάδα του.

Η παράδοση αναφέρει ότι στην ακμή της κτηνοτροφίας στο Συρράκο, τότε που οι κάτοικοι εξέτρεψαν 40 έως 80.000 γιδοπρόβατα και αδυνατούσαν να τραφούν στους θερινούς βοσκότοπους της περιοχής, Συρρακιώτες μισθωναν την περιοχή «Κούτσουρο» του Κατάφυτου (Κότορης) Ασπροποτάμου. Ακόμα και σήμερα, η θέση αυτή μισθώνεται σε Πραμαντιώτες κτηνοτρόφους.

Οι Καλαρρυτινοί είχαν αποκτήσει πολύ περισσότερες σχέσεις με τους Ασπροποταμίτες, αφού από κει ήταν το πέρασμά τους, δυο φορές το χρόνο. Έτσι απέκτησαν σχέσεις με τα όμορα χωριά της Τζιούρτζιας, της Μηλιάς, της Πολυθέας, της Καλλιρρόης, του Κατάφυτου, της Ανθούσας, του Χαλικιού, αλλά και με όλα τα χωριά από τα οποία περνούσαν για το πολήμερο ταξίδι τους στα χειμαδιά. Οι σχέσεις τους αυτές ήταν απότοκες της ανάγκης να διαπεράσουν την περιοχή αυτή, αλλά μόνο αυτό. Βαθύτερες κοινωνικές σχέσεις, όπως συγγενικές και άλλες, σπάνια δημιούργησαν, γιατί η περιοχή αυτή αποτελούσε πέρασμα για τον προορισμό τους, που ήταν πάντα ο θεσσαλικός κάμπος ή η επιστροφή τους στην πατρίδα.

Τις περισσότερες κοινωνικές σχέσεις με τα χωριά του Ασπροπόταμου δημιούργησε το Ματσούκι. Σύμφωνα με μαρτυρίες του Ματσουκιώτη δάσκαλου Θανάση Μακρή, οι δεσμοί των Ματσουκιωτών με τους Ασπροποταμίτες Βλάχους χάνονται στα βάθη του χρόνου. Οι Ματσουκιώτες διατηρούσαν ανέκαθεν σχέσεις και επαφές με τα μεγάλα αστικά κέντρα της Δυτικής Θεσσαλίας και κυρίως με τα Τρίκαλα και την Καλαμπάκα. Εμπορευόταν συνήθως αλάτι και λάδι, που προμηθευόταν από Λευκάδα, Μεσολόγγι, Αμφιλοχία και το αντάλλαζαν με σιτάρι ή καλαμπόκι στις αγορές της Θεσσαλίας. Ο Θωμάς Καλόγηρος, ετών 97 σήμερα, θυμάται ότι μια οκά αλάτι ανταλλαζόταν με δύο οκάδες σιτάρι ή καλαμπόκι και μία οκά λάδι με 18-20 οκάδες σιτάρι ή καλαμπόκι παρακαλώ! Το σιτάρι και το καλαμπόκι - προϊόντα ανταλλαγής - μεταπουλιόνταν στο παζάρι που γινόταν κάθε Κυριακή στα Πράμαντα. Στο ίδιο παζάρι οι Ματσουκιώτες πουλούσαν και προϊόντα δικής τους αποκλειστικά παραγωγής, όπως μαλλιά, αμνοερίφια, τυριά κ.ά. Ακόμη μερικοί πουλούσαν και κρασί που το αγόραζαν από το χωριό Μποροβίκο (σημερινό Αμπελοχώρι) Τρικάλων. Οι σχέσεις που είχαν αναπτύξει οι Ματσουκιώτες με τα βλαχοχώρια του Ασπροπόταμου, όπως Χαλίκι, Ανθούσα Κότορη, Γαρδίκι, Μουτσιάρα, Πολυθέα, Κρασιά, ήταν ιδιαίτερες. Περισσότερες όμως και ξεχωριστές σχέσεις ανέπτυξε το Ματσούκι με την Τζούρτζια. Ήταν ο πρώτος σταθμός, το πρώτο και πιο κοντινό χωριό που συναντούσαν στη διαδρομή τους για τη Θεσσαλία. Όμως η Τζούρτζια ήταν και προορισμός για τους Ματσουκιώ-

τες. Παλιότερα, Ματσουκιώτες ραφτάδες επισκέπτονταν κάθε φθινόπωρο τη Τζούρτζια και έραβαν μάλλινα, όπως σακάκια, παντελόνια, πουκάμισα, πόλκες, φούστες, ζακέτες, πορπόδια, σακιά, ταϊστάρια, σχολικές σάκες κ.ά., για τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους. Ένας από τους τελευταίους ραφτάδες ήταν και ο Βαγγέλης Μακρής. Οι Τζουρτζιώτες τόσο τον εκτιμούσαν και τον αγαπούσαν, που τον έλεγαν «Βαγγέλη ανόστρου». Για πάνω από τριάντα χρόνια ο Βαγγέλης Μακρής κάθε Σεπτέμβρη, με τα πρωτοβρόχια φόρτωνε τη ραπτομηχανή του και τα υπόλοιπα σύνεργα και αναχωρούσε για τη Τζούρτζια, όπου για ένα και πλέον μήνα έραβε τα χρειώδη των μετακινούμενων Τζουρτζιωτών κτηνοτρόφων. Επίσης, καποτάδες έραβαν κάπες από τραγόμαλλο. Ακόμη, Ματσουκιώτες μαραγκοί εργάζονταν τους καλοκαιρινούς μήνες στη Τζούρτζια. Οι κτηνοτρόφοι, λόγω των κοινών συνόρων, είχαν σχεδόν καθημερινή επαφή, αναπτύσσοντας φιλικές, αλλά και σχέσεις καλής γειτονίας. Αρκετοί Ματσουκιώτες κτηνοτρόφοι παραχείμαζαν στον Θεσσαλικό κάμπο. Ο δρόμος από τη θέση «Κριθάρια» είχε καθημερινή κίνηση από το τέλος της άνοιξης, μέχρι τον ερχομό του χειμώνα. Αγωγιάτες και από τα δύο χωριά μετέφεραν αγαθά από και προς τα «Τρία ποτάμια», όπου κατέληγε ο αμαξιτός δρόμος από τα Τρίκαλα. Επίσης από το δρόμο αυτό δεν έλειπαν οι μαστόροι της ευρύτερης περιοχής των Τζουμέρκων, που εργαζόταν στα χωριά του Ασπροπόταμου, καθώς και Πραμαντιώτες κτηνοτρόφοι, που νοίκιαζαν τα καλοκαιρινά λιβάδια της περιοχής. Ματσουκαώτες τυροκόμοι εργάζονταν στα καλοκαιρινά τυροκομεία της περιοχής του Ασπροπόταμου. Ακόμα, αρκετοί ήταν αυτοί που, κατά τους χειμερινούς μήνες, εργαζόταν στα μεγάλα τυροκομεία της Θεσσαλίας, που διατηρούσαν ονομαστοί Ασπροποταμίτες τυρέμποροι, όπως ο Κλιάφας, ο Ζαφόλιας κ.ά. Οι επαφές και οι σχέσεις αυτές είχαν σαν αναπόφευκτο αποτέλεσμα την κτήση συγγενικών σχέσεων μεταξύ τους, ήτοι τη σύναψη γάμων, η οποία συνεχίζεται πια και σήμερα στα μεγάλα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας, όπως στα Τρίκαλα, όπου κατοικούν μόνιμα πια περί τις 200 οικογένειες Ματσουκιωτών.

Οι παραπάνω αυτές σχέσεις (οικονομικές, επαγγελματικές, εμπορικές, κοινωνικές, οικογενειακές) επέδρασαν ευεργετικά και σ' όλους τους τομείς της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Ήθη, έθιμα, χοροί, τραγούδια, ενδυμασία, τρόπος παρασκευής φαγητών, είναι μερικοί τομείς, στους οποίους διακρίνει κανείς την αλληλεπίδραση. Ιδιαίτερα θα πρέπει να αναφέρω κάτι, που αποτελεί και προσωπική εμπειρία, ότι δηλαδή όσα τραγούδια ακούγονται στην πλατεία της Τζούρτζιας τα καλοκαιρινά πανηγύρια, ακούγονται και στην πλατεία του Συρράκου, πόσο μάλλον στην πλατεία των Κα-

λαρρυτών και του Ματσουκιού. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι η βλάχικη γλώσσα είναι πλήρως κατανοητή στις παραπάνω περιοχές, χωρίς να υπάρχει σχεδόν καμία διαφοροποίηση όχι μόνο στην προφορά, αλλά και στις επί μέρους λέξεις, φράσεις και ιδιωτισμούς.

Επιβεβαίωση λοιπόν αυτής της σχέσης των Ματσουκιωτών με τους Τζουρτζιώτες είναι η -μέχρι σήμερα ακόμη- ετήσια επίσκεψη μεγάλου αριθμού προσκυνητών (ακόμη και 150 ατόμων) από τη Τζούρτζια στο μοναστήρι της Βίλιζας Ματσουκιού την παραμονή του 15Αύγουστου, όπου και τους επιφυλάσσεται ξεχωριστή φιλοξενία. Σε ανάμνηση, μάλιστα, της πάλαι ποτέ εποχής, μερικοί τολμηροί διανύουν την απόσταση Τζιούρτζια - Βίλιζα με τα πόδια, μια διαδρομή 8 ωρών!

Βιβλιογραφία.

- Αλεξίου Δημήτριος, *Η Λίπιντζα Ασπροποτάμου*, εκδ. 1998.
 Ελληνική Μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών εκδ. 1986, Αθήνα.
 Καλούσιος Δημήτριος, *Το Ματσούκι Ιωαννίνων*, εκδ. 1994, Ματσούκι.
 Καρανάσιος Αχιλλέας, *Ιστορικά, λαογραφικά, παραδόσεις Γαρδικίου Αθιμάνων*, εκδ. 1979, Τρίκαλα
 Κούτσιος Γεώργιος, *Τζούρτζια, αναδρομή στο χρόνο*, εκδ. 1986, Τρίκαλα.
 Κρυστάλλη Άπαντα, Επιμέλεια Γ. Βαλέτα, εκδ. 1959, Αθήνα.
 Κρυστάλλη Άπαντα, Επιμέλεια Π. Βοβολίνη, Αθήνα.
 Μακρή Θανάση, δάσκαλου μαρτυρίες, 2007.
 Μαλαβάκης Νίκος, *Πολυθέα Ασπροποτάμου*, εκδ. 1995.
 Μπάρμπαλης Χρίστος, *Το Χαλίκι, ιστορικά σημειώματα*, εκδόσεις Χρ. Μπακάλη & Κ. Κωνσταντινίδη, 1955, Τρίκαλα.
 Πατσέλης Νικόλαος, *Ιωάννης Κωλέττης*, εκδ. 1931, Ιωάννινα.
 Πνευματικό Κέντρο Συρράκου, Συρράκο, Πέτρα - Μνήμη - Φως, τ. Α΄ και Β΄, έκδ. 2004, Ιωάννινα.
 Πουκεβίλ Φραγκίσκος, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Ήπειρος*, έκδοση 1820, Παρίσι, έκδοση στην Ελληνική Αφών Τολίδη, 1994, Αθήνα.
 Πουκεβίλ Φραγκίσκος, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Μακεδονία, Θεσσαλία*, έκδοση 1820, Παρίσι, έκδοση στην Ελληνική Αφών Τολίδη, 1995, Αθήνα.

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΤΑ ΠΕΤΡΙΝΑ ΓΕΦΥΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Τα επιβλητικά μονότοξα και πολύτοξα πέτρινα γεφύρια του Ασπροποτάμου έργα μεγάλα και δύσκολα για την εποχή τους, ακόμα και σήμερα προκαλούν τον θαυμασμό και την περιέργειά μας. Οι απλοί άνθρωποι που πάντα στέκονται με δέος μπροστά σε κάθε μεγάλο κατασκεύασμα, δεν ήταν δυνατόν να δεχθούν πως κάποιος όμοιός τους μπόρεσαν να χτίσουν τούτα τα γεφύρια, χωρίς τη βοήθεια κάποιας ανώτερης δύναμης. Μία δύναμη που έπρεπε να την εξευμενίσουν, θυσιάζοντας προς τιμήν της κάτι πολύτιμο. Γι' αυτό και η λαϊκή μυθοπλασία θέλει ανθρωποθυσία στο θεμελίωμά τους. Η προσπάθεια του ανθρώπου να υποτάξει μέσα στους αιώνες το ατίθασο στοιχείο του ποταμού, να γεφυρώσει τις όχθες του, να το βλέπει το ίδιο στην υπηρεσία του, δε στάθηκε χωρίς θυσίες.

Το γεφύρι είναι από τα δυσκολότερα χτίσματα. Κι όμως πόση αρμονία, πόση άνεση στο τόξο του. Ακριβώς γιατί είναι καρπός ομιλίας της Ανάγκης με τον Άνθρωπο.

Το μεράκι του ανώνυμου πρωτομάστορα-δημιουργού, συνταιριασμένο με τον ένθεο οίστρο, χάραξε και χάρισε στα ποτάμια του Ασπροποτάμου καμαρωτά γεφύρια άφθαστης στερεότητας κι αθάνατης ομορφιάς. Τόξα, δόξα του μεγαλείου του, που φιλιώνουν και παντρεύουν και τις πιο άγριες όχθες μ' ένα δέσιμο σφραγισμένο με την αρμονία και τη χάρη. Δέσιμο που, ξέχωρα απ' όλα τα άλλα, δείχνει και όλο το μέγεθος της ανθρώπινης σοφίας και διαστέλλει στο χώρο και στο χρόνο τις απροσμέτρητες δυνατότητες του δημιουργού ανθρώπου.

Οι πρωτομάστορες-γεφυροποιοί προκαλούν κατάπληξη για την τεχνική, έμφυτη κατάρτισή τους και η θέση τους είναι δίπλα στους μεγάλους της ακαδημαϊκής τεχνικής της εποχής τους, αλλά και της εποχής μας και κάθε εποχής, γιατί στάθηκαν οι πρόδρομοι στον τομέα τους. Ύψωσαν, μαζί με τα ανώνυμα τσιράκια τους, τα μνημεία αυτά της τέχνης και της τεχνικής, συλλήμεις υψηλής λαϊκής έμπνευσης και θαυμαστής άρτιας εκτέλεσης. Τα παλιά γεφύρια που στέργισαν με αίμα και κόπο, κειμήλια ιερά

της πατρώας γης, ένδοξα μνημεία τέχνης, καμωμένα από πέτρα και όνειρο, που υψώνονται περήφανα πάνω από χαράδρες και ποτάμια της τρικαλινής γης, που ενώνουν και φιλιώνουν τους ανθρώπους, που διευκολύνουν την επικοινωνία των ψυχών, που πάνω τους διάβηκαν στρατιές βαρβάρων και σελπές λιτανείες ειρηνοφόρες, που πάνω τους πέρασαν μηνύματα και πράξεις και πόθοι και πάθια της φυλής και μόχθος πολύς και κάματος των ανθρώπων, στέκονται ασάλευτα στους αιώνες τονίζοντας την απaráμιλλη τεχνική τελειότητα των λαϊκών μαστόρων.

Ο πρωτομάστορας δεν είναι μόνον ο υπεύθυνος για το γεφύρι, αλλά και εκείνος που φροντίζει για όλα. Βρίσκει τη δουλειά, πληρώνει το μπουλούκι του (τσιράκια) και επιστατεί από την αρχή ως το τέλος του έργου. Είναι ο μηχανικός και αρχιτέκτονας, που παρακολουθεί υπεύθυνα και σχολαστικά κάθε φάση της εργασίας. Ξακουστοί μαστόροι που έχτιζαν σπίτια, εκκλησιές, γεφύρια κ.λπ. ήταν από τα μαστοροχώρια της Κόνιτσας και των Τζουμέρκων. Εργάζονταν με ευσυνειδησία και τέχνη, με πολλή σχολαστικότητα για να δώσουν στο έργο τους στερεότητα και ομορφιά. Έβαζαν μέσα την ψυχή τους, δημιουργούσαν. Με το προφητικό αισθητήριό τους έλυσαν πολλά προβλήματα, που σήμερα χρειάζονται βαθιά γνώση της τεχνικής. Έτσι, με την μακραίωνη εμπειρία τους, κατόρθωσαν να θεμελιώσουν τα γεφύρια τους όχι μόνον σε στέρεο έδαφος αλλά και στην ιλύ (Σαρακίνας, Αλή Εφένδη), και να ρίξουν τις θαυμάσιες και τόσο γραφικές καμάρες τους πάνω από απέραστα και αδάμαστα ποτάμια (Ασπροπόταμος, Πηνειός).

Οι λαϊκοί αυτοί γεφυροποιοί έμειναν σχεδόν άγνωστοι. Τα παλιά πέτρινα γεφύρια, που τα θαυμάζουμε σήμερα για την τεχνική και αισθητική τους αρτιότητα, στάθηκαν, πρώτ' απ' όλα, αποφασιστικοί παράγοντες της οικονομικής και εθνικής ζωής των κατοίκων του Ν. Τρικάλων κατά την τουρκοκρατία, όπου οι Τούρκοι, όπως και οι Σέρβοι παλαιότερα, διατήρησαν τα Τρίκαλα ως πρωτεύουσα ολοκλήρου της Θεσσαλίας και Ηπείρου. Δια μέσου των Τρικάλων διενεργείτο όλο το εμπόριο σιτηρών και άλλων αγαθών προς την Ήπειρο και μέρους της Δυτικής Μακεδονίας. Έτσι, τα γεφύρια, εξασφάλιζαν την διακίνηση του εμπορίου και των μεταφορών και κατά τον χειμώνα, που οι ορμητικές νεροκατεβασιές έκαναν αδιάβατα τα ποτάμια για τα καραβάνια.

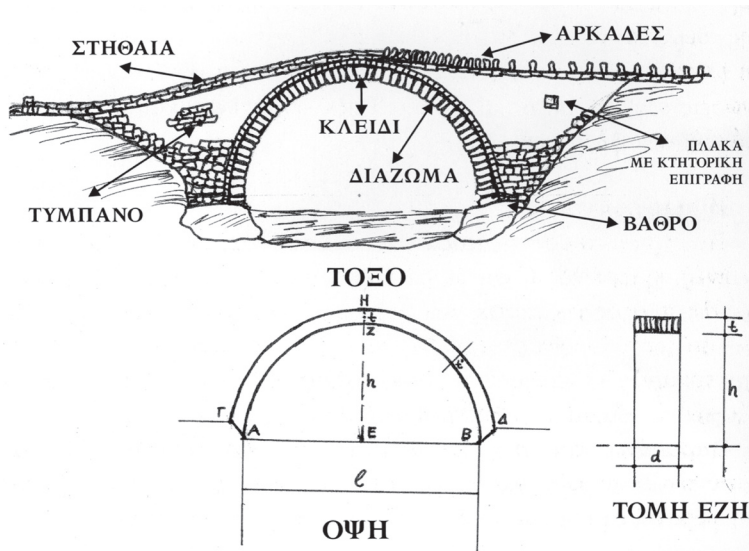
Αλλά τα παλιά γεφύρια, τα περήφανα και καμαρωτά, που για το στέργιμά τους θυσίασαν οι πρωτομάστορες γυναίκες αγαπημένες, για χατήρι των ανθρώπων που τα διάβαιναν και στο όνομα της προόδου, της ειρηνικής επικοινωνίας και συνεργασίας, έπαιξαν σοβαρό ρόλο και στην εθνική

μας ζωή. Βοήθησαν αφάνταστα την άμυνα των επαναστατών κατά την τουρκοκρατία αλλά και το στρατό μας, αργότερα, στους απελευθερωτικούς πολέμους του. Υπήρξαν δε σημαντικοί παράγοντες της νίκης και του θριάμβου του.

Γι' αυτό, λοιπόν, τα γεφύρια αυτά δεν είναι τουριστικά αξιοθέατα, αλλά εθνικά μνημεία, που πρέπει να τα διατηρήσουμε και να τα θαυμάζουμε και γι' αυτήν, ιδιαίτερα, την προσφορά τους.

Τα γεφύρια ήταν πάντα υπόσχεση ζωής. Όταν γκρεμίζονταν ένα γεφύρι, υψώνονταν ένας αόρατος τοίχος, ο τοίχος της απομόνωσης, ο τοίχος του θανάτου. Τα γεφύρια συμβολίζουν το θρίαμβο του μόχθου, της επινοητικότητας και της φαντασίας του ανώνυμου λαϊκού τεχνίτη.

ΜΟΝΟΤΟΞΑ

Τα μονότοξα γεφύρια

Στις ορεινές περιοχές του Ν. Τρικάλων, κατασκευάστηκαν γεφύρια που αποτελούνται, συνήθως, από ένα τόξο, λόγω του μικρού πλάτους της κούτης των ποταμών. Το σημαντικό πλεονέκτημα, των γεφυριών αυτών, είναι η θεμελίωση τους σε συμπαγή βράχο. Για το λόγο δε αυτό και σε συνδυασμό με την αρτιότητα της κατασκευής τους, τα περισσότερα που έχουν διασωθεί βρίσκονται στις ορεινές περιοχές. Λόγω του μειωμένου ανοιγμάτος τους, επιτεύχθηκε και σημαντική οικονομία στην κατασκευή, επειδή

το βραχώδες έδαφος της θεμελίωσης βρίσκεται σε στενώσεις των ρεμάτων-ποταμών. Οι μαστόροι της εποχής εκείνης απέδειξαν ότι διέθεταν στατικές γνώσεις από ένστικτο και εμπειρία που ανέπτυξαν και διέθεσαν σε διάστημα πολλών γενιών.

ΓΕΦΥΡΙΑ ΠΟΥ ΣΩΖΟΝΤΑΙ ΟΛΟΚΛΗΡΑ

A/A	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΧΩΡΙΟ Ή ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ	ΠΟΤΑΜΙ Ή ΡΕΜΑ
1	Γεφύρι του Άσπρου	Χαλίκι	Άσπρος
2	Γεφύρι του Καπτραρία	Χαλίκι	Καπτραρίας
3	Γεφύρι του Φίλου	Χαλίκι	Άσπρος
4	Γεφύρι της Ανθούσας	Ανθούσα	Λεπενίτσης Ρ.
5	Γεφύρι του Μίχου	Ανθούσα	Ασπροπόταμος
6	Γεφύρι Κατούνα	Κρασιά	Κρασιώτικο Ρ.
7	Γεφύρι του Γκίκα	Κρασιά	Κρασιώτικο Ρ.
8	Γεφύρι Δέσης (νεότερο)	Δέση	Παλαιομάντρι Ρ.
9	Γεφύρι της Πύρρας	Πύρρα	Κρυόβρυση Ρ.
10	Γεφύρι Πύρρας (νεότερο)	Πύρρα	Κρυόβρυση Ρ.
11	Γεφύρι Χατζηπέτρου	Νεραϊδοχώρι	Περτουλιώτικο Ρ.
12	Γεφύρι Κ. Χατζηπέτρου	Μεσοχώρα	Ασπροπόταμος
13	Γεφύρι Κορακονησιού	Πολυνέρι	Αρέντας Ρ.

1. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΥ ΣΤΟ ΧΑΛΙΚΙ

Θέση

Βρίσκεται στην είσοδο του χωριού Χαλίκι και γεφυρώνει το ρέμα «Άσπρος» που πηγάζει από τις πλαγιές της Ρόνας (κύρια πηγή του Ασπροπόταμου). Από εδώ γινόταν παλιά η επικοινωνία με τ' άλλα χωριά της περιοχής Ασπροποτάμου. Το Χαλίκι απέχει από τα Τρίκαλα 100 χλμ.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλικό τόξο, χτισμένο πάνω σε βράχο και έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 7,10 μέτρα

Ύψος τόξου: 4,30 μέτρα

Πάχος διαζώματος τόξου: 0,45 μέτρα

Πλάτος φορέα-καταστρώματος: 2,30μ.-1,40μ.

Διαστάσεις στηθαίων: πλάτος: 0,45 μέτρα

Διαστάσεις στηθαίων: ύψος: 0,50 μέτρα

Συνολικό ύψος γεφυριού: 5,80 μέτρα

Συνολικό μήκος γεφυριού (ανάπτυγμα): 16,50 μέτρα

Το 1980 συντηρήθηκαν τα στηθαία και επικαλύφθηκαν με τσιμέντο.

Υλικά κατασκευής

Το γεφύρι είναι κατασκευασμένο από ασβεστολιθικές πέτρες.

Τα τόμπανα από λιθοδομή με οριζόντιους αρμούς, ενώ τα διαζώματα με πεληκητές πέτρες. Τα ξανακατασκευασμένα στηθαία από αργολιθοδομή.

Ιστορικό

Προφορικές μαρτυρίες αναφέρουν ότι το γεφύρι χτίστηκε τον 18^ο αιώνα.

Το γεφύρι του Άσπρου στο Χαλίκι

2. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΚΑΠΡΑΡΙΑ ΣΤΟ ΧΑΛΙΚΙ

Θέση

Βρίσκεται στη δυτική άκρη του χωριού Χαλίκι και γεφυρώνει το ρέμα «Καπραρίας» που πηγάζει από την τοποθεσία «Βερλίγκα» του όρους «Περισιτέρι» (δεύτερη πηγή του Ασπροπόταμου). Το γεφύρι εξυπηρετεί τη διάβαση των κατοίκων προς την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου (18ος αι.), κοντά στο χωριό.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλικό τόξο, θεμελιωμένο πάνω σε βράχο και έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 7,20 μέτρα

Ύψος τόξου: 6,10 μέτρα

Πάχος διαζώματος τόξου: 0,45 μέτρα

Πλάτος φορέα-καταστρώματος: 2,25μ.-1,45μ.

Διαστάσεις στηθαίων: πλάτος: 0,40 μέτρα

Διαστάσεις στηθαίων: ύψος: 0,35 μέτρα

Συνολικό ύψος γεφυριού: 8,50 μέτρα

Συνολικό μήκος γεφυριού (ανάπτυγμα): 12,20 μέτρα.

Το γεφύρι συντηρήθηκε και επισκευάστηκε το 1991 από την Δ.Τ.Υ.Ν. Τρικάλων.

Το γεφύρι του Καπραρία στο Χαλίκι

Υλικά κατασκευής

Το γεφύρι είναι κατασκευασμένο από ασβεστολιθικές πέτρες, τα μεν διαζώματα με πελεκητές, το δε υπόλοιπο τμήμα από αργολιθοδομή.

Ιστορικό

Το γεφύρι χτίστηκε τον 18^ο αιώνα, αφού τότε χτίστηκε και η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου την οποία εξυπηρετούσε.

3. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΦΙΛΟΥ ΣΤΟ ΧΑΚΙΚΙ**Θέση**

Βρίσκεται πάνω στο παλιό καλντεριμωτό μονοπάτι που οδηγούσε προς το χωριό Καλομοίρα (Γουδοβάσδα) κι από εκεί προς το Θεσσαλικό κάμπο. Από το χωριό Χαλίκι απέχει περίπου τρία χιλιόμετρα και χρησιμοποιείται σήμερα μόνον από κτηνοτρόφους. Γεφυρώνει το ρέμα Άσπρος που πηγάζει από την πηγή Καζάνι της Ρόνας.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλικό τόξο, θεμελιωμένο πάνω σε βράχους και έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 8,20 μέτρα

Ύψος τόξου: 4,20 μέτρα

Πάχος διαζώματος τόξου: 0,40 μέτρα

Πλάτος φορέα-καταστρώματος: 2,35μ.-1,65μ.

Διαστάσεις στηθαίων: πλάτος: 0,35 μέτρα

Διαστάσεις στηθαίων: ύψος: 0,30-0,40 μέτρα

Συνολικό ύψος γεφυριού: 5,40 μέτρα

Συνολικό μήκος γεφυριού (ανάπτυγμα): 16,30 μέτρα

Οι πέτρες στα ημικατεστραμμένα στηθαία είναι πιο ογκώδεις, ανισόδομες και μάλλον τοποθετήθηκαν αργότερα.

Υλικά κατασκευής

Τα τύμπανα του γεφυριού είναι κατασκευασμένα από λιθοδομή μορφής οριζώντιων αρμών, ενώ τα διαζώματα και το εσωρράχιο από λαξευτές πέτρες. Το πέτρωμα είναι ασβεστολιθικό.

Ιστορικό

Το γεφύρι χτίστηκε γύρω στα 1800 και χρηματοδότης του ήταν ο άρχοντας και αρχιτσέλιγκας του Χαλικιού Μιχαλάκης Φίλος. Έργα του είναι

επίσης, η περίφημη «Σκάλα» (καλντερίμι) που οδηγεί από το Χαλίκι στο γεφύρι και η ομώνυμη σκεπαστή βρύση.

Η σκάλα του Φίλου στο Χαλίκι

Το γεφύρι του Φίλου στο Χαλίκι

4. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΑΝΘΟΥΣΑΣ

Θέση

Βρίσκεται στην είσοδο του χωριού Ανθούσα (Λίπιντζα) και γεφυρώνει το ρέμα «Λεπενίτσης» που πηγάζει από τις Ν.Δ. πλαγιές του βουνού Τρίκορφο (1727μ.) του σχηματισμού της Μοράβας και χύνεται στον Ασπρόποταμο. Η Ανθούσα απέχει από τα Τρίκαλα 97 χλμ.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλικό τόξο, και έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 6,80 μέτρα

Ύψος τόξου: 3,40 μέτρα

Πάχος διαζώματος τόξου: 0,35 μέτρα

Συνολικό ύψος γεφυριού: 4,00 μέτρα

Συνολικό μήκος γεφυριού (ανάπτυγμα): 11,50 μέτρα.

Το πλάτος του φορέα και του καταστρώματος είναι 2,70μ. αφού δεν υπάρχουν πέτρινα στηθαία.

Δίπλα στο γεφύρι έχει κατασκευαστεί πέτρινος τοίχος αντιστήριξης του δρόμου.

Υλικά κατασκευής

Το γεφύρι είναι κατασκευασμένο από ασβεστολιθικές πέτρες, τα μεν διαζώματα με πεληκητές πέτρες, το δε υπόλοιπο τμήμα από αργολιθοδομή.

Ιστορικό

Η ύπαρξη τριών μεταλλικών (σιδηρών) ελκυστήρων μαρτυρεί ότι το γεφύρι χτίστηκε μετά το πρώτο ήμισυ του 18ου αιώνα. Το γεφύρι εξυπηρέτουσε την επικοινωνία των κατοίκων της Ανθούσας με τ' άλλα χωριά της περιοχής Ασπροποτάμου.

Το γεφύρι της Ανθούσας

5. Το Γεφύρι του Μιχού στην Ανθούσα

Θέση

Βρίσκεται κοντά στον επαρχιακό δρόμο *Τρία Ποτάμια-Χαλίκι* και λίγο πριν τη διακλάδωση προς *Ματσούκι, Καλαρρύτες* και *Ανθούσα*. Γεφυρώνει τον ποταμό *Ασπροπόταμο* και η λειτουργία του είναι σημαντική ακόμη και σήμερα, αφού αποτελεί πέρασμα για το παρακείμενο μοναστήρι *Κοιμήσεως Θεοτόκου* (έτος ανέγερσης το 1799).

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι τρίτοξο, με κυρίως τόξο και δύο βοηθητικά. Το βοηθητικό τόξο, προς την αριστερή όχθη, είναι επιχωμένο από τα προϊόντα εκσκαφής που προήλθαν από τη διάνοιξη του δρόμου *Τρία Ποτάμια* προς *Ανθούσα, Χαλίκι*. Το δεξιό ακρόβαθρο πατάει πάνω σε βράχο και δίπλα του κατασκευάστηκε πέτρινος πτερυγότοιχος όταν αυτό παρουσίασε πρόβλημα αποκόλλησης.

Το κυρίως τόξο έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα: 12,40 μέτρα

Ύψος: 5,20 μέτρα

Πάχος διαζώματος: 0,50 μέτρα

Το βοηθητικό τόξο έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα: 3,60 μέτρα

Ύψος: 2,70 μέτρα

Πάχος διαζώματος: 0,45 μέτρα

Το πλάτος του φορέα είναι 2,50μ. και το πλάτος του καταστρώματος 2,30μ.

Το συνολικό μήκος του γεφυριού (ανάπτυγμα) είναι 24,50μ.

Τα στηθαία είναι εντελώς κατεστραμμένα εκτός από δυο-τρεις όρθιες πέτρες. Σ' αυτό το γεφύρι τα στηθαία ήταν κατασκευασμένα από όρθιες πέτρες, η μία δίπλα στην άλλη, που χρησίμευαν σαν προστατευτικά πεζούλια. Οι όρθιες αυτές πέτρες ονομάζονται «*Αρκάδες*».

Υλικά κατασκευής

Το γεφύρι είναι κατασκευασμένο από ασβεστολιθική λιθοδομή οριζόντιων αρμών για τα τόμπανα και πελεκητό ασβεστόλιθο για τα τόξα.

Ιστορικό

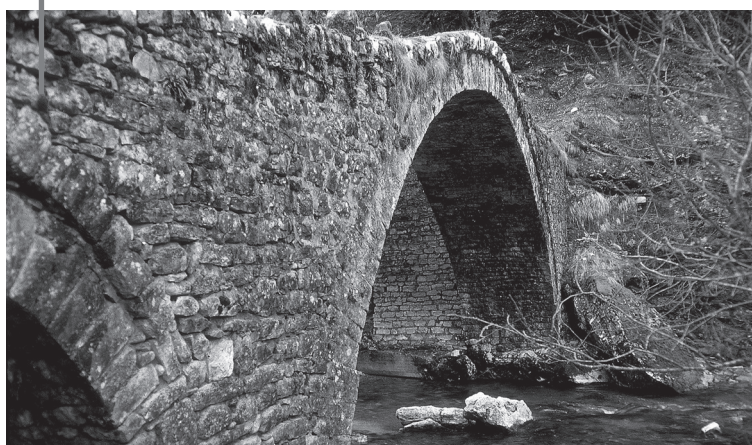
Η παράδοση αναφέρει ότι το γεφύρι κτίστηκε μετά την ανέγερση της *Ι.Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου* (1799) της *Ανθούσας*.

Επειδή σ' αυτή την τοποθεσία ο Ασπροπόταμος ήταν αδιάβατος, κτίστηκε το γεφύρι για να εξυπηρετήσει την επικοινωνία του μοναστηριού με το χωριό Ανθούσα. Το γεφύρι ήταν επίσης πέρασμα και για τα χωριά Ματσούκι και Καλαρρύτες του Ν. Ιωαννίνων.

Το όνομά του, το γεφύρι, το οφείλει μάλλον σε τυχαίο συμβάν. Λέγεται ότι, κάποιος Μίχος έχασε τη ζωή του στο γεφύρι (από ατύχημα ή συμπλοκή).

Το γεφύρι του Μίχου στην Ανθούσα

6. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΚΑΤΟΥΝΑ ΣΤΗΝ ΚΡΑΝΙΑ

Θέση

Βρίσκεται στην είσοδο του χωριού Κρανιά και παλιότερα συνέδεε τις δύο συνοικίες του Αγίου Δημητρίου και της Αγίας Παρασκευής. Γεφυρώνει το Κρανιώτικο ρέμα, παραπόταμο του Ασπροπόταμου. Η Κρανιά απέχει από τα Τρίκαλα 79 χλμ.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με καταβιβασμένο τόξο και έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 15,20 μέτρα

Ύψος τόξου: 6,10 μέτρα

Το πάχος του διαζώματος αρχίζει από 1,50μ. στις γενέσεις για να καταλήξει στο κλείδωμα με 0,90μ. Ο καταβιβασμός τόξου είναι 0,22 (το βέλος είναι 3,30μ.).

Το πλάτος του φορέα είναι 3,90μ., του καταστρώματος 3,10μ. ενώ τα στηθαία έχουν διαστάσεις: πλάτος 0,40μ. και ύψος 0,50μ. Το συνολικό μήκος του γεφυριού (ανάπτυγμα) είναι 28,50μ.

Η ευρεία κοίτη του ποταμού έχει πλάτος 21,0μ. ενώ η βαθιά κοίτη βρίσκεται στο αριστερό ακρόβαθρο, με πλάτος 6μ. Για τη σύνδεσή του με τον αμαξιτό δρόμο, κατασκευάστηκε τοιμεντένια σκάλα, ενώ τα στηθαία επικαλύφθηκαν με σκυρόδεμα.

Υλικά κατασκευής

Το υλικό κατασκευής του γεφυριού είναι ο ψαμμίτης.

Τα τύμπανα είναι χτισμένα από αργολιθοδομή, τα διαζώματα από λαξευτές πέτρες και το εσωρράχιο από λιθοδομή μορφής οριζόντιων αρμών.

Ιστορικό

Προφορικές μαρτυρίες αναφέρουν ότι το γεφύρι χτίστηκε το 1860-70. Αυτό πιστοποιείται κι από τη μορφή του τόξου (καταβιβασμένο).

Το γεφύρι φέρει το όνομα «ΚΑΤΟΥΝΑ» από παλιά παρακείμενη ομώνυμη βρύση.

Πριν από το 1900 έγινε γενική συντήρηση του γεφυριού, επί Δημάρχου του άλλοτε Δήμου Χαλκίδος Ασπροποτάμου (πρωτεύουσα η Κρανιά), Κων/νου Λέγκα (Μπέκα), με πρωτομάστορα τον Σκούφια από το χωριό Βούρμπιανη Ιωαννίνων.

Τότε στην Κρανιά τραγουδούσαν:
 «Φουστανέλλα με γαζί,
 Κώστα Λέγκας (Μπέκας) τη φορεί,
 τη φορεί και την τινάζει
 κι η Κρανιά αναστενάζει».

Το γεφύρι Κατούνα στην Κρανιά |

7. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΓΚΙΚΑ ΣΤΗΝ ΚΡΑΝΙΑ

Θέση

Βρίσκεται ένα χιλιόμετρο περίπου ανατολικά του χωριού Κρανιά και γεφυρώνει το Κρανιώτικο ρέμα. Παλιά αποτελούσε πέρασμα των κατοίκων προς το Θεσσαλικό κάμπο μέσω Παλιοχωρίου. Σήμερα χρησιμοποιείται από τους κτηνοτρόφους της περιοχής.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλικό τόξο, με το αριστερό βάθρο θεμελιωμένο πάνω σε συμπαγή βράχο και έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 7,80 μέτρα

Ύψος τόξου: 4,80 μέτρα

Πάχος διαζώματος τόξου: 0,40 μέτρα

Πλάτος φορέα-καταστρώματος: 2,70μ.-1,80μ.

Πλάτος στηθαίων: 0,45 μέτρα

Ύψος στηθαίων: 0,50 μέτρα

Συνολικό μήκος γεφυριού (ανάπτυγμα): 20,50 μέτρα

Στο τόξο υπάρχουν 4 μεταλλικοί ελκυστήρες.

Υλικά κατασκευής

Τα βάρθρα του γεφυριού και το τόξο έχουν κατασκευασθεί από λαξευτό ψαμμίτη. Τα υπόλοιπα τμήματα από αργολιθοδομή.

Ιστορικό

Το γεφύρι πήρε το όνομά του από τον μυλωνά Γκίκα, που είχε εκεί κοντά χτισμένο το Νερόμυλό του.

Η ύπαρξη των 4 εγκαρσίων μεταλλικών ελκυστήρων στο τόξο, μαρτυρεί ότι το γεφύρι χτίστηκε το δεύτερο ήμισυ του 18ου αιώνα.

Το γεφύρι του Γκίκα στην Κρανιά

8. ΤΟ ΝΕΟΤΕΡΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΔΕΣΗΣ

Θέση

Βρίσκεται 200μ. περίπου πριν το χωριό ερχόμενοι από Τρίκαλα, δίπλα από τον καινούργιο δρόμο. Γεφυρώνει το ρέμα Παλαιομάντρι που χύνεται στον Καρναϊτικό ποταμό. Παλαιότερα εξυπηρετούσε τη συγκοινωνία των Τρικάλων με τη Δέση.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Πρόκειται για μονότοξο γεφύρι με ημικυκλικής μορφής τόξο.

Το άνοιγμα του τόξου είναι 8,40μ. και το ύψος (κλείδωμα-κοίτη) 4,20μ.

Το πλάτος του από σκυρόδεμα διαζώματος τόςου είναι 0,50μ.

Το πλάτος του φορέα είναι 10,60μ. και του καταστρώματος 9,50μ.

Τα στηθαία έχουν πλάτος 0,50μ. και ύψος 0,60μ.

Το συνολικό μήκος του γεφυριού (ανάπτυγμα) είναι 33,10μ.

Υλικά κατασκευής

Πρόκειται για κατασκευή από σκυρόδεμα, επενδεδυμένη από επιμελημένη λιθοδομή με πελεκητούς λίθους. Το αρμολόγημα είναι επιμελημένο και έγινε από ασβεστοσιμεντοκονίαμα μεγάλης περιεκτικότητας σε τσιμέντο.

Ιστορικό

Η γέφυρα κατασκευάστηκε το 1956 επί προέδρου, πρώην Κοινότητας Δέσης, Μαγγιώση Κων/νου.

Το γεφύρι της Δέσης |

9. ΤΟ ΠΑΛΙΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΠΥΡΡΑΣ

Θέση

Βρίσκεται στη νότια είσοδο του χωριού και γεφυρώνει το ρέμα Κρυόβρυση (Πυργιώτικο) που χύνεται στον Καμναίτικο ποταμό. Απέχει από τα Τρίκαλα 58 χλμ. δια μέσου Περτουλίου και 52 χλμ. δια μέσου της τοποθεσίας Κόρμπου (δασικός δρόμος). Το γεφύρι συνέδεε παλιά την Πύρρα με το Νεραϊδοχώρι (Βετερνίκο) δια μέσου ενός απότομου και επικίνδυνου καλντεριμωτού μονοπατιού (Σκάλα Πύρρας), που άρχιζε κοντά στο γεφύ-

ρι. Το μονοπάτι καταστράφηκε από τα μπάζα κατά την διάνοιξη του δασικού δρόμου Νεραϊδοχωρίου-Πύρρας το 1954.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλικό τόξο και έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 8,20 μέτρα

Ύψος τόξου: 3,90 μέτρα

Πάχος διαζώματος τόξου: 0,60 μέτρα

Πλάτος φορέα-καταστρώματος: 2,65 μέτρα

Συνολικό μήκος γεφυριού (ανάπτυγμα): 18,30 μέτρα

Τα στηθαία του γεφυριού έχουν καταρρεύσει εντελώς.

Υλικά κατασκευής

Το διάζωμα και τα ακρόβαθρα είναι από ψαμμίτη λαξευτό, το εσωρράχιο από ψαμμιτική λιθοδομή μορφής οριζόντιων αρμών και το υπόλοιπο τμήμα από ψαμμιτική αργολιθοδομή.

Ιστορικό

Το 1823 οι Τουρκαρβανίτες, του Δερβέναγα Τρικάλων Σελιχτάρ Μπόδα, εισέβαλαν στο «Ασπροπόταμο» και πυρπόλησαν τα χωριά Περτούλι, Βετερνίκο (Νεραϊδοχώρι) και Πύρρα. Μετά την καταστροφή της Πύρρας οι Τουρκαρβανίτες έπεσαν σε ενέδρα του Καπετάνιου των Χασίων Νάσιου Μάνταλου, στη στενή και απότομη «Σκάλα» της Πύρρας κοντά στο πέτρινο γεφύρι. Ο πανικός των Αρβανιτάδων, ήταν τέτοιος, ώστε τσακίστηκαν έως ότου περάσουν την τοποθεσία «Κόρμπου» και τα στενά του Δραμιζιού (Κοτρώνι). Τον Νάσιο Μάνταλο είχε καλέσει για βοήθεια, ο αρχηγός της Επανάστασης Νικολός Στορνάρης. Η παράδοση αναφέρει ότι οι Τουρκαρβανίτες κατεβαίνοντας τη μεγάλη «Σκάλα» της Πύρρας, δεν μπόρεσαν να περάσουν στο πέτρινο γεφύρι του μεγάλου Πυργιώτικου ρέματος. Λένε ότι η Αγία Παρασκευή εμπόδισε τους Αρβανίτες να περάσουν το γεφύρι, για να προφυλάξει το χωριό. Μερικοί Αρβανίτες καβαλλικεμένοι, πέσανε στο ρέμα και πνιγήκανε. Μερικοί όμως περάσανε και κάψανε το χωριό. Μετά έπεσαν σε ενέδρα του Νάσιου Μάνταλου. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το γεφύρι κτίστηκε πριν το 1823. Άγνωστη παραμένει όμως η ακριβής χρονολογία κατασκευής του.

Το γεφύρι Πύρρας

10. ΤΟ ΝΕΟΤΕΡΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΗΣ ΠΥΡΡΑΣ

Θέση

Βρίσκεται πάνω στην εθνική οδό Τρικάλων-Άρτας, μεταξύ των χωριών Νεραΐδοχωρίου και Πύρρας. Γεφυρώνει το ρέμα Κρυόβρυση που χύνεται στον Καμναΐτικο ποταμό. Σήμερα εξυπηρετεί την συγκοινωνία προς τα χωριά Πύρρα, Δέση, Γαρδίκι κ.ά.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το ελεύθερο άνοιγμα των 16,50μ. του μονότοξου γεφυριού έχει μορφή ημικυκλικού τόξου.

Το μέγιστο ύψος (απόσταση κλειδιού-πυθμένα κοίτης) είναι 18,50μ., ενώ το βέλος του τόξου είναι 8,20μ.

Το πλάτος του από σκυρόδεμα διαζώματος είναι 0,70μ.

Το πλάτος του φορέα είναι 8,60μ. και του καταστρώματος 7,50μ.

Τα στηθαία έχουν πλάτος 0,50μ. και ύψος 0,65μ.

Το συνολικό μήκος του γεφυριού είναι 57,10μ.

Υλικά κατασκευής

Πρόκειται για κατασκευή από σκυρόδεμα, επενδεδυμένη από επιμελημένη λιθοδομή με πελεκητούς λίθους.

Το αρμολόγημα έχει γίνει με μεγάλη επιμέλεια, από ασβεστοσιμεντοκονίαμα μεγάλης περιεκτικότητας σε τσιμέντο

Ιστορικό

Η γέφυρα κατασκευάστηκε το 1965.

Το νεότερο γεφύρι της Πύρρας

11. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΥ ΣΤΟ ΝΕΡΑΪΔΟΧΩΡΙ

Θέση

Βρίσκεται δύο περίπου χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του χωριού Νεραΐδοχώρι και γεφυρώνει το Περτουλιώτικο ρέμα, λίγο πριν τη σμίξη του με το ρέμα Κόρμπου. Το γεφύρι συνδέει παλιά τα χωριά του Ασπροποτάμου, πέραν Νεραΐδοχωρίου, με τον Τρικαλινό κάμπο. Συνδέεται με καλντεριμωτό μονοπάτι «Σκάλα Κόρμπου» που οδηγεί στην περιοχή της Ελάτης. Το γεφύρι χρησιμοποιείται σήμερα μόνο από φυσιολάτρες.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλικό τόξο, με το αριστερό βάθρο θεμελιωμένο πάνω σε συμπαγή βράχο και το δεξιό σε γαιώδες έδαφος. Έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

Άνοιγμα τόξου: 14,30 μέτρα

Ύψος τόξου: 7,70 μέτρα

Πάχος διαζώματος τόξου: 0,55 μέτρα

Πλάτος φορέα-καταστρώματος: 2,80 μέτρα

Το συνολικό μήκος του γεφυριού (ανάπτυγμα) είναι 30,50 μέτρα και το συνολικό ύψος είναι 8,60 μέτρα.

Στο κλείδωμα του τόξου διακρίνεται κάποια ασυμμετρία που πιθανώς να έγινε από κατασκευής του γεφυριού.

Είναι χαρακτηριστική η αισθητική παραμόρφωση του γεφυριού με την προσθήκη των κακότεχνων υποτυπωδών τσιμέντινων στηθαίων και την επικάλυψη του καταστρώματος με σκυρόδεμα, μετά από πρόχειρη συντήρηση που έγινε από την πρώην Κοινότητα Νεραϊδοχωρίου πριν από είκοσι χρόνια, για να αποτραπεί η κατάρρευση του γεφυριού.

Υλικά κατασκευής

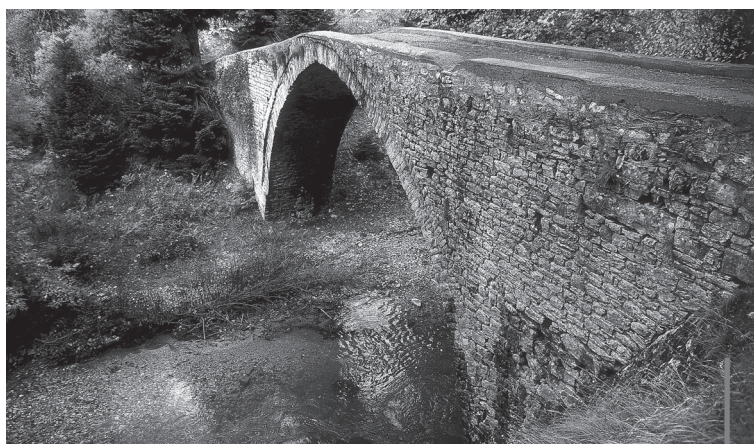
Το υλικό κατασκευής του γεφυριού είναι ο μαργαϊκός ψαμμίτης. Το τόξο από λαξευτές πέτρες και τα τύμπανα από λιθοδομή μορφής οριζόντιων αρμών.

Ιστορικό

Προφορικές μαρτυρίες αναφέρουν ότι το γεφύρι χτίστηκε στο δεύτερο ήμισυ του 18^{ου} αιώνα και χρηματοδότης του ήταν ο αρχιτοτέλικας και επίσημος προεστός Ασπροποτάμου και με μεγάλη περιουσία Γούσιος (: δηλ. Γεώργιος) Χατζηπέτρος, πατέρας του αγωνιστή της Επανάστασης και στρατηγού Χριστόδουλου Χατζηπέτρου από το Νεραϊδοχώρι (π.ο. Βετενίκο). Ο Γούσιος Χατζηπέτρος είχε συνδέσει το όνομά του με κοινωφελή έργα. Έργο του είναι και η περίφημη «Σκάλα Κόρμπου». Το όνομά του αναφέρεται στα μοναστήρια Αγ. Παρασκευής (1792) Νεραϊδοχωρίου και Αγ. Τριάδος (1798) Δέσης και στις εκκλησίες Αγ. Νικολάου (1763) Νεραϊδοχωρίου και Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (1863) Περτουλίου.

Η σκάλα του Χατζηπέτρου στο Νεραϊδοχώρι

Το γεφύρι του Χατζηπέτρου στο Νεραϊδοχώρι

12. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ ΚΟΚΟΥ ΧΑΤΖΗΠΕΤΡΟΥ ΣΤΗ ΜΕΣΟΧΩΡΑ

Θέση

Βρίσκεται λίγο μετά το χωριό Μεσοχώρα, στη θέση Αρατζόρεμα, και απέχει από τα Τρίκαλα 73 χλμ. Γεφυρώνει τον ποταμό Αχελώο (Ασπροπόταμο) και συνδέει την Μεσοχώρα με τα πέραν του Αχελώου χωριά του Ν. Τρικάλων και την Ήπειρο. Τμήμα του γεφυριού έχει επιχωθεί από τις εργασίες κατασκευής του φράγματος Μεσοχώρας και το τοπίο έχει αλλοιωθεί.

Σε δυο-τρία χρόνια το γεφύρι θα σκεπαστεί από τα νερά του ταμιευτήρα και θα χαθεί έτσι ένα αρχιτεκτονικό αριστούργημα απaráμιλλης τέχνης και ομορφιάς

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι χτισμένο σε τοπικό βραχοστένωμα του Αχελώου (Ασπροπόταμος) που του εξασφαλίζει ασφαλή θεμελίωση. Τα βάθρα του είναι θεμελιωμένα πάνω σε συμπαγή βράχο, γεγονός που αποτέλεσε κύριο κριτήριο για την επιλογή της θέσης και της μορφής του. Το γεφύρι αυτό είναι αποτέλεσμα συνδυασμού της υψηλής κατάρτισης των μηχανικών στο τέλος του 19^{ου} αιώνα και μετέπειτα, με την αριστουργηματική επιδεξιότητα και τέχνη των Ηπειρωτών λαϊκών μαστόρων της εποχής.

Αξιοσημείωτος είναι ο άψογος βαθμός επεξεργασίας των λαξευτών πετρών όλων των ειδών της λιθοδομής του γεφυριού. Ο τέλειος συνδυασμός των πετρών του διαζώματος του τόξου, δημιουργούν την αίσθηση χυτής κατασκευής.

Το γεφύρι είναι μονότοξο αποτελούμενο από το κύριο τόξο του που γεφυρώνει τη βαθιά κοίτη του ποταμού και από δύο δευτερεύοντα ανοίγματα εκατέρωθεν του τόξου.

Εκατέρωθεν του κυρίου τόξου υπάρχουν επίσης, συμμετρικά, τρία ανακουφιστικά ανοίγματα (ψευδοκαμάρες) τοποθετημένα στο ύψος των μεγάλων πλημμυρικών σταθμών.

Πάνω από το γεφύρι για την εξυπηρέτηση των τροχοφόρων τοποθετήθηκε, το 1979-80, γέφυρα τύπου «Μπέλεϋ» πλάτους 5μ. η οποία διοχετεύει τα φορτία στα ακρόβαθρα του τόξου. Οι κραδασμοί όμως από τη διέλευση βαρέων οχημάτων δημιούργησαν διαμήκεις και εγκάρσιες μικρορηγματώσεις κυρίως στα τόξα των βοηθητικών ανοιγμάτων καθώς και κατάρρευση τμημάτων των πέτρινων στηθαίων.

Το κύριο τόξο του γεφυριού έχει άνοιγμα 30 μέτρα. Το ύψος του κλειδιού από τη χαμηλή στάθμη του νερού είναι 13,00μ. Τα δύο μεγάλα δευτερεύοντα ανοίγματα έχουν ύψος 9,00μ., πλάτος 7,40μ. και καταλήγουν σε ημικυκλικό τόξο.

Το πάχος του διαζώματος τόξου είναι 0,70μ. και το πάχος του 2ου διαζώματος στη θέση του κλειδιού είναι 0,40μ. ενώ στις θέσεις των γενέσεων αυξάνεται σε 1,80μ.

Το πλάτος του φορέα-καταστρώματος είναι: 3,00μ.-2,40μ.

Τα πέτρινα στηθαία έχουν ύψος 1,10μ. και πλάτος 0,30μ. και η στέψη τους καλύπτεται από μονοκόμματες λαξευτές ορθογωνισμένες πέτρες. Κάτω από τα στηθαία διακρίνεται καλογραμμένη κορωνίδα.

Το συνολικό μήκος του γεφυριού (ανάπτυγμα) είναι 57,00 μέτρα.

Υλικά κατασκευής

Το πέτρωμα από το οποίο ελήφθησαν οι πέτρες κατασκευής του γεφυριού, είναι ψαμμιτικό.

Οι λιθοδομές των τόξων, βάθρων, κορωνίδας και στηθαίων, είναι ορθογωνικές λαξευτές, με άριστο βαθμό επεξεργασίας των λίθων. Αποτέλεσμα των πιο πάνω ήταν να προκύψουν λεπτότατοι αρμοί που μόλις διακρίνονται. Τα τύμπανα είναι κατασκευασμένα από λιθοδομή μορφής οριζόντιων αρμών.

Το κονίαμα που χρησιμοποιήθηκε ήταν ποζολάνη (σκόνη) φερμένη από ηφαίστειο της Ιταλίας.

Ιστορικό

Το γεφύρι χτίστηκε το 1894, με πιστώσεις που διατέθηκαν από το δημόσιο, ύστερα από ενέργειες του βουλευτή Τρικάλων Κων/νου (Κόκκου) Χατζηπέτρου, αντιπροσώπου της περιοχής στη Βουλή, γι' αυτό και οι κάτοικοι των γύρων χωριών, σε ένδειξη ευγνωμοσύνης, δώσανε στο γεφύρι το όνομά του.

Πρωτομάστορας-εμπειροτέχνης ήταν ο Γεώργιος Μπέκας από το χωριό Πράμαντα Ιωαννίνων. Την επίβλεψη εκ μέρους του δημοσίου είχαν οι επιστάτες εργοδηγοί Γεώργιος Καζαμπάκος και Αχιλλέας Τακιντζής.

Το γεφύρι του Κ. Χατζηπέτρου στη Μεσοχώρα

Ο Κων/νος (Κόκκος) Χατζηπέτρος, απόγονος του αγωνιστή του 1821 Χριστόδ. Χατζηπέτρου, γεννήθηκε το 1862. Εκλέχτηκε βουλευτής της επαρχίας Τρικάλων το 1892, 1895, 1899 και 1902. Σκοτώθηκε το πρωί της 18ης Ιουνίου του 1904, έξω από την Αθήνα, σε μονομαχία, από τον τότε υπουργό Παιδείας Σπ. Στάη, ύστερα από ένα οξύτατο επεισόδιο στη Βουλή. Σημειωτέον ότι ο Κ. Χατζηπέτρος ήταν τρομερά μύωπας.

Το γεφύρι του Κ. Χατζηπέτρου στη Μεσοχώρα |

13. ΤΟ ΓΕΦΥΡΙ ΤΟΥ «ΚΟΡΑΚΟΝΗΣΙΟΥ»

Θέση

Γεφυρώνει το ρέμα Αρέντας, 400 μέτρα περίπου, πριν τη συμβολή του με τον Αχελώο, στην τοποθεσία «Κορακονήσι». Εξυπηρετούσε την επικοινωνία των χωριών Μυροφύλλου & Πολυνερίου με τα Ελληνικά και από εκεί προς Μουζάκι, Τρίκαλα, Καρδίτσα. Η παράδοση αναφέρει ότι από το γεφύρι περνούσε η αρχαία οδός «Αμβρακία» που ένωνε τη Θεσσαλία με την Ήπειρο. Σήμερα το γεφύρι είναι απροσπέλαστο. Τα παλιά μονοπάτια, που οδηγούσαν σ' αυτό, έκλεισαν από διάφορες επιχωματώσεις και κατολισθήσεις.

Περιγραφή-Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το γεφύρι είναι μονότοξο με ημικυκλική μορφή τόξου.

Το άνοιγμα του τόξου έχει μήκος 9,20 μέτρα και το ύψος του γεφυριού από την κοίτη του ποταμού είναι 6,30μ.

Το διάζωμα τόξου έχει πάχος 0,45μ. και το κλειδί του διαζώματος 0,50μ.

Το πλάτος του φορέα είναι 2,50μ. και το πλάτος καταστρώματος 2,20μ.

Το συνολικό μήκος της γέφυρας είναι 23,30μ. (ανάπτυγμα).

Το δεξιό βάθρο του είναι θεμελιωμένο σε συμπαγή βράχο και το αριστερό στην κοίτη του ποταμού. Λόγω της μορφολογίας του εδάφους, το αριστερό σκέλος της γέφυρας έχει πολύ μεγαλύτερη κλίση από το δεξιό.

Τα στηθαία είναι εντελώς κατεστραμμένα. Υπάρχουν μεμονωμένες «αρκάδες» (όρθιες πέτρες).

Υλικά κατασκευής

Για την κατασκευή της γέφυρας έχει χρησιμοποιηθεί ψαμμίτης. Στο διάζωμα του τόξου οι πέτρες είναι επιμελώς λαξευτές και στο εσωράχιο με λιθοδομή μορφής οριζόντιων αρμών. Τα τύμπανα κτίστηκαν από αργολιθοδομή.

Ιστορικό

Εντοιχισμένη πλάκα, στο αριστερό τύμπανο (κατάντι) του γεφυριού, φέρει χρονολογία κατασκευής 1241.

Όμως η τεχνοτροπία κατασκευής της γέφυρας ανάγεται στον 18^ο αιώνα. Ίσως η εντοιχισμένη πλάκα με την χρονολογία να ανήκει σε παλιότερο γεφύρι που ήταν στη θέση του σημερινού.

Το γεφύρι του Κορακονησιού

ΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Στον καθηγητή
Johannes KODER

ελάχιστο πνευματικό αντίδωρο για τα 65^α γενέθλιά του

ΠΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το έργο ενός Βενεδικτίνου μοναχού του 12^{ου} αιώνα καταλήγει: «Από το ρόδο του πριν, υπάρχει μόνον το όνομα. Σ' εμάς έχουν απομείνει ονόματα γυμνά»¹. Το ρόδο του πριν δεν είναι τίποτε άλλο παρά η συμβολική εικόνα του πολυσχιδούς παρελθόντος, κλεισμένο σ' ένα όνομα. Η προσπέλαση, η κατανόηση της πολλαπλότητας των ονομάτων συνιστά το πρώτο βήμα γνωριμίας με το παρελθόν αλλά και το παρόν του χώρου της έρευνάς μας, στην προκειμένη περίπτωση της περιοχής του Ασπροποτάμου.

Η ετυμολογία, όπως και η ερμηνεία των γεωγραφικών ονομάτων, προκάλεσαν ανέκαθεν το ενδιαφέρον ειδικών ερευνητών² και μή. Όχι αβάσιμα. Η γνώση, στην πραγματικότητα, της προέλευσης και της σημασίας των τοπωνυμίων των οικιστικών κέντρων είτε μικρών είτε μεγάλων, των ορωνυμίων, των υδρωνυμίων και των μικροτοπωνυμίων συμβάλλει στη διαλεύκανση της χρονολόγησης και του τρόπου συγκρότησης των εγκαταστάσεων³ καθώς και στον προσδιορισμό της εθνοτικής⁴ και γλωσσικής

* Θα ήθελα κι από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω τον Γαρδικιώτη συνάδελφο Κωνσταντίνο Πηλιγκο για το βιβλιογραφικό και τοπογραφικό υλικό καθώς και για τις γόνιμες συζητήσεις μας για τον Ασπροπόταμο.

¹ Φαίδων Μαλιγκούδης (επιμ.), *Το παιχνίδι με την ιστορία, Ιδεολογικά στερεότυπα και υποκειμενισμός στην ιστοριογραφία*, (Βιβλιοθήκη Σλαβικών Μελετών 4, Θεσσαλονίκη 1994), σελ. 55: «Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus» και 79 υποσημ. 1.

² Ειδικά για την αξιοποίηση των τοπωνυμίων ως ιστορικής πηγής βλέπε τις σημαντικές εργασίες των: Faedon Malingoudis, *Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands I. Slavische Flurnamen aus der messenischen Mani*. (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1981, Nr 3), Mainz 1981 και Johannes Koder, «Προβλήματα της ολαβικής εποίκησης και τοπωνυμίας στη Μεσαιωνική Ήπειρο», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 9-35. Τοπωνυμικές μελέτες:1) για το θεσσαλικό χώρο: Δικαίος Βαγιακάκος, «Η τοπωνυμική θεώρησις του θεσσαλικού χώρου», *Αθηνά ΟΘ'* (1983-84) 253-350. 2) για την Ήπειρο: Κώστας Οικονόμου, *Τα οικωνύμια του Νομού Ιωαννίνων. Γλωσσολογική εξέταση*. Ιωάννινα 2002.

κατάστασης των πληθυσμών. Επιπλέον μας διαφωτίζει για την οργάνωση του χώρου και τις παραγωγικές δραστηριότητες που τον χαρακτήριζαν στο παρελθόν. Εκτός αυτών μας παρέχει χρήσιμες γλωσσικές και ιστορικές ειδήσεις, των οποίων η αξία επαυξάνεται, ιδιαίτερα, όταν δεν διαθέτουμε αντίστοιχες γραπτές μαρτυρίες ούτε κάποια άλλη μορφή κειμενικής παράδοσής τους.

Η σύντομη αυτή μελέτη δε φιλοδοξεί να αλώσει αλλότρια πεδία. Η συμβολή της περιορίζεται στην προσπάθεια να δείξει με μερικά κατάλληλα παραδείγματα, με ποιο τρόπο, κατά τη γνώμη μας, τα τοπωνύμια της περιοχής του Ασπροποτάμου μπορούν να αξιοποιηθούν και να δώσουν απαντήσεις σε μια σειρά ζητημάτων, όπως αναφέραμε και παραπάνω, και τα οποία θα διεξέλθουμε διεξοδικότερα στη συνέχεια.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ - ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Πριν προχωρήσουμε σε μια σύντομη περιγραφή και τον προσδιορισμό των γεωγραφικών ορίων του υπό διερεύνηση χώρου, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε καταρχήν τα μεθοδολογικά προβλήματα της έρευνας του τοπωνυμικού του Ασπροποτάμου και στη συνέχεια μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα, θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε, ότι τα τοπωνύμια της περιοχής μπορούν να αξιοποιηθούν ερευνητικά και να απαντήσουν σε ζητήματα που αφορούν αφενός στην οργάνωση και λειτουργία του χώρου κι αφετέρου στην εθνολογική κατάσταση των πληθυσμών του Ασπροποτάμου κατά τη μεσαιωνική περίοδο.

Τα ερωτήματά μας αφορούν κατά κύριο λόγο στη μεσαιωνική, δηλαδή τη βυζαντινή περίοδο της περιοχής. Καθώς οι γραπτές μαρτυρίες που έχουμε στη διάθεσή μας, αναφορικά με την περιοχή του Ασπροποτάμου,

³ Από έγγραφο του 1336, που καθορίζει τα όρια της επισκοπής Σταγών και το εξέδωσε, λίγο μετά την ανακατάληψη της Θεσσαλίας, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ', τεκμηριώνεται η ύπαρξη αρκετών οικισμών (Γρεβενοσέλι, Κορνήσια, Λιμπόχοβο, Μηλέα Ζυγού, Μοτζάρα, Μυρόκοβο, Οροχομπιάνα, Χαλίκι) της περιοχής ήδη στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Βλέπε σχετικά: Δημήτρης Ζ. Σοφιανός, «Acta Stagorum. Τα υπέρ της θεσσαλικής επισκοπής Σταγών παλαιά βυζαντινά έγγραφα (των ετών 1163, 1336 και 1393). Συμβολή στην ιστορία της επισκοπής Σταγών», στο: *Τρικαλινά* 13 (1993) σελ. 7-67. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι η βορειοδυτική Θεσσαλία ως τμήμα της βυζαντινής επαρχίας της Μεγάλης Βλαχίας ανήκε στην επικράτεια του Δεσποτάτου της Ηπείρου κι οι οικισμοί στις ορεινές διόδους της Πίνδου ή της Άνω Βλαχίας ήταν οργανωμένοι με το σύστημα της «πρόνοιας» από τους Δεσπότες της Ηπείρου κατά τον 13^ο αιώνα. Γενικά βλέπε: Νικόλαος Ζιάγκος, *Φεουδαρχική Ηπειρος και Δεσποτάτο της Ηπείρου. Συμβολή στο Νέο Ελληνισμό*. Αθήναι 1974. Donald M. Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*. Oxford 1984. Evangelos Chrysos (επιμ. εκδ.), *The Despotate of Epirus*. (Proceedings of the International Symposium "The Despotate of Epirus", Arta, 27-31 May 1990).

⁴ Για τα περιεχόμενα των όρων εθνοτικός, εθνοτισμός βλέπε διεξοδικότερα: Marcus Banks, *Εθνοτισμός*. Αθήνα 2005.

γί' αυτή την περίοδο είναι από ελάχιστες έως ανύπαρκτες, αποκτά ιδιαίτερη σημασία η μελέτη των τοπωνυμίων τόσο για την περιγραφή της ιστορικής εικόνας του χώρου όσο και για την ερμηνεία και κατανόηση του χωροχρόνου της.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί, ότι θα εξακολουθήσει να παραμένει ένα desideratum για την επιστήμη η διεξοδική και συστηματική έρευνα, καταγραφή και μελέτη τόσο των ονομάτων των οικισμών, όσο και κυρίως του μικροτοπωνυμικού του Ασπροποτάμου. Στόχος μιας τέτοιας έρευνας θα πρέπει να είναι, αφενός η συγκέντρωση των τοπωνυμίων που παραδίδονται στις μεταγενέστερες, απ' όσο γνωρίζουμε, γραπτές πηγές κι αφετέρου η επιτόπια έρευνα και καταγραφή τους. Η δεύτερη, από τη μια, συμβάλλει στη συγκέντρωση και καταγραφή του μικροτοπωνυμικού κυρίως υλικού κι από την άλλη, διευκολύνει τον ερευνητή, προκειμένου, να ταυτίσει με τις συγκεκριμένες τοποθεσίες στις οποίες αναφέρεται και περιγράφει. Έτσι καθίσταται δυνατό να εξαχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα για την οργάνωση του χώρου και ν' απαντηθούν μια σειρά ερωτημάτων, καθώς τα τοπωνύμια μαρτυρούν μέσω των σημασιών τους ποικίλες φυσικές και ιστορικές καταστάσεις κι εξελίξεις: αλλαγές στο περιβάλλον, στο κλίμα, στο καθεστώς των υδάτων, νέους εποικισμούς, κατακτήσεις και ερημώσεις οικισμών, ανάκτηση εγκαταλελειμμένων τόπων (ακόμη και από αλλότριους πληθυσμούς), αλλαγές στο οικιστικό σύστημα και πολλά άλλα.

Οι γραπτές πηγές από τις οποίες αντλήσαμε το υλικό της παρουσίασης που ακολουθεί είναι ασφαλώς όλες μεταγενέστερες. Η παρούσα εργασία δε συνιστά σε καμία περίπτωση προϊόν διεξοδικής επιτόπιας έρευνας από την πλευρά μας, πράγμα που αποτελεί προς το παρόν αδυναμία για μια ολοκληρωμένη ιστοριογεωγραφική προσέγγιση κι επεξεργασία του υλικού. Άλλωστε κάτι τέτοιο δεν είναι εδώ η άμεση προτεραιότητά μας, καθώς σκοπός της μικρής αυτής μελέτης είναι να αναδείξει, μέσα από το παράδειγμα του Ασπροποτάμου, τα προβλήματα που θέτει η τοπωνυμία ως βοηθητική ιστορική επιστήμη σε συνάρτηση και με τη μελέτη της βλαχικής παρουσίας στο συγκεκριμένο χώρο.

Τα έγγραφα και οι προθέσεις των Μονών των Μετεώρων καθώς και τα τουρκικά κατάστιχα, (προερχόμενα από την υστεροβυζαντινή και πρώιμη οθωμανική περίοδο) παραδίδουν τα ονόματα των οικισμών κι αποτελούν την πρώτη ομάδα άντλησης γραπτών ειδήσεων για το χώρο του Ασπροποτάμου⁵. Τοπωνυμικό υλικό αντλεί κανείς κι από τα κείμενα των ξένων περιηγητών⁶.

Η χρονική εγγύτητα των γραπτών αυτών ειδήσεων στην περίοδο, που ερευνούμε, δε μειώνει βέβαια σε τίποτα την αξία του πλούσιου τοπωνυμικού υλικού, που βρίσκεται κατάσπαρτο στις εργασίες τοπικών λογίων και το οποίο καταγράφηκε μεταγενέστερα. Τα δεύτερο έχει σε πολλές περιπτώσεις το πλεονέκτημα της επιτόπιας καταγραφής και της αντίστοιχης περιγραφής των προσδιοριζόμενων θέσεων.

Στη μικρή αυτή μελέτη θα κάνουμε διεξοδικότερη μνεία και χρήση της τοπωνυμικής συλλογής του Αλέξανδρου Χατζηγάκη, «Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τοπωνυμικά»⁷. Η εργασία αυτή αποτελεί την πρώτη προσπάθεια συλλογής και συστηματοποίησης του τοπωνυμικού υλικού της περιοχής. Η εργασία του Χατζηγάκη είχε σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων τόσο για τη γλωσσική κατάσταση όσο και για την εθνολογική προέλευση και συγκρότηση των πληθυσμών που κατοικούσαν κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους στην «ασπροποταμίτικη χώρα». Η ιδιαίτερη αξία του υλικού της προαναφερόμενης συλλογής έγκειται στο γεγονός της καταγραφής από το συγγραφέα όχι μόνο των ονομάτων των οικισμών αλλά κι ενός αξιόλογου κι ευάριθμου μικροτοπωνυμικού υλικού. Αυτό καταγράφηκε και δημοσιεύτηκε στα μέσα του εικοστού αιώνα. Το γεγονός συνέπεσε χρονικά με τη μετάβαση κι οριστική εγκατάσταση στα αστικά κέντρα του μεγαλύτερου μέρους των κατοίκων της περιοχής. Η τελευταία εξέλιξη είχε ως συνέπεια τη διακοπή σημαντικού μέρους των παραδοσιακών δραστηριοτήτων, που ασκούσαν ως τότε αδιάλειπτα στο χώρο του Ασπροποτάμου κι έχουν αποτυπωθεί ιδιαίτερα στα μικροτοπωνύμια. Καθώς αυτές οι δραστηριότητες εγγράφονται στα φαινόμενα της μακράς διάρκειας, το γλωσσικό υλικό, που τις περιγράφει, αποκτά πολύπλευρα ξεχωριστή σημασία τόσο για τους μελετητές των βλαχικών ιδιολέκτων, όσο και για τους ανθρωπολόγους, τους γεωγράφους και τους ιστορικούς. Οι αδυναμίες του έργου του Περ-

⁵ Διεξοδικά ασχολήθηκαν με τη μελέτη αυτού του υλικού οι: Βασίλειος Κ. Σπανός, *Οι οικισμοί της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία (από τον ΙΔ' έως τον ΙΘ' αιώνα). Εισαγωγή στην ιστορία της Θεσσαλίας από την ύστερη Βυζαντινή εποχή έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα*. Θεσσαλονίκη 2004 και ο Κωνσταντίνος -Τιμόθεος Ρωμανός, *Ιστορία της Αρχιεπισκοπής Φαναρίου και Νεοχωρίου*, (ανέκδοτη δ.δ., Τμήμα Θεολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2005).

⁶ Lion Heuzey, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, (ελλ. μτφρ. Χρίστος Δημητρουλόπουλος, Εκδ. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων), Θεσσαλονίκη 1991. F. Rouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα-Ήπειρος*, (ελλ. μτφρ. Παναγιώτα Κώτσου), Αθήνα 1994. William Leak, «*Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809*» και «*Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-10*» στο: *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 29 (1996) σελ. 33-74 και 38 (2000) 144-172.

⁷ Αλέξανδρου Χατζηγάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τοπωνυμικά*. Τρίκαλα 1950. Ο Αλ. Χατζηγάκης, Ασπροποταμίτης Βλάχος ο ίδιος, κατάγονταν από το Περτούλι. Υπήρξε συγγραφέας μιας σειράς έργων με αντικείμενο την ιστορία, τη λαογραφία, τις παραδόσεις, τα τοπωνύμια, τη γενεαλογία τόσο της ιδιαίτερης πατρίδας του Περτούλι, όσο και της ευρύτερης περιοχής του Ασπροποτάμου, που τον κατατάσσουν αυτοδίκαια στην κατηγορία των σημαντικότερων τοπικών λογίων.

τουλιώτη λογίου, οι οποίες αντανακλούν στις συχνά εσφαλμένες τόσο ετυμολογικές όσο και σημασιολογικές ερμηνείες του, εγγράφονται, ερμηνεύονται και κατανοούνται στα πλαίσια των ρομαντικών κι αρχαιοκεντρικών αντιλήψεων για τη φυλετική καθαρότητα του έθνους. Σ' αυτές πρέπει να συνυπολογιστεί κι η ιδιαίτερη επίδραση των ιδεολογικών ανταγωνισμών και των συσχετισμών της πρώιμης ψυχροπολεμικής, βαλκανικής, πολιτικής πραγματικότητας⁸. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο συγγραφέας οδηγείται εκ των πραγμάτων σε εσφαλμένη αξιολόγηση του συλλεγμένου υλικού του. Σ' αυτό συνέβαλλε κι η μη επαρκής γλωσσολογική παιδεία του Χατζηγάκη, πράγμα που φαίνεται τόσο στην καταγραφή⁹ και φωνητική απόδοση του τοπωνυμικού υλικού του όσο και στις μη αποδεκτές γλωσσολογικά ετυμολογήσεις αυτού. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται αφενός στην κατάρτιση των πινάκων του παραρτήματος και την κατάταξη των τοπωνυμίων σ' αυτούς κι αφετέρου στο συμπέρασμα, ότι «στην ασπροποταμίτικη χώρα, δεν φαίνεται να γίνηκε σοβαρός σλαβικός εποικισμός»¹⁰ κι ότι οι «σλαβικοί μικροσυνοικισμοί υπήρξαν σποραδικοί»¹¹.

Γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, ότι το μεθοδολογικό πρόβλημα καθιστά αναγκαία πρώτον, την εκ νέου συλλογή και καταγραφή του τοπωνυμικού υλικού του Ασπροποτάμου και δεύτερον, την ανάγνωσή του σε συνάρτηση με τα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας και την αρχαιολογική έρευνα στο βαθμό που αυτή είναι δυνατή. Κι αυτό διότι στην περιοχή του, στην οποία ζουν μέχρι σήμερα βλαχικοί πληθυσμοί, εγκαταστάθηκαν Σλάβοι στον πρώιμο κι Αλβανοί καθώς κι Αρβανιτόβλαχοι στον ύστερο Μεσαίωνα¹². Τα φύλα αυτά εγκαταστάθηκαν μόνιμα και ιδιαίτερα τα σλαβικά, φαίνεται να διατήρησαν τη γλωσσική τους ταυτότητα για ικανό χρονικό

⁸ Στα πλαίσια της νέας ψυχροπολεμικής πραγματικότητας κάθε τι σλαβικό αν δε θεωρούνταν αυτόματα φιλοσοβιετικό και κομμουνιστικό εκλαμβάνονταν ως πανσλαβιστικό. Αρκούσε μόνο μια τέτοια σύζευξη για να θεωρείται ύποπτη η ενασχόληση εν γένει με τα σλαβικά πράγματα. Πολύ δε περισσότερο που ο βορειοελλαδικός χώρος είχε νωπά βιώματα από τη δράση του πανσλαβιστικού κινήματος, το οποίο είχε επανέλθει μετά το 2° παγκόσμιο πόλεμο με νέο περιβλήμα και περιεχόμενο. Για τη σχετική συζήτηση βλέπε ειδικότερα στο: Φαίδων Μαλιγκούδης, *Βραχέα Χρονικά 1991-1996*. Θεσσαλονίκη 1996, σελ 45-49 και 13-16' αντίστοιχα.

⁹ Σχεδόν εξομολογητικά ο συγγραφέας σημειώνει σε υποσημείωση στον πίνακα (I) του παραρτήματος της εργασίας του με χαρακτηριστικό τρόπο, ότι, «τα τοπωνύμια έχουν καταγραφή κατά προσέγγισιν». Βλέπε, Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 171.

¹⁰ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 177. Του ιδίου, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*. Αθήναι 1961, σελ. 70-72.

¹¹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 177.

¹² Γεώργιος Χρ. Σούλης, «Περί των μεσαιωνικών αλβανικών φύλων των Μαλακασίων, Μπουϊών και Μεσαριτών», στο: *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 23 (1953) σελ. 213-216. Του ιδίου, «Βλαχία - Μεγάλη Βλαχία - Η εν Ελλάδι Βλαχία. Συμβολή εις την ιστορικήν γεωγραφίαν της μεσαιωνικής Θεσσαλίας», στο: *ΕΕΒΣ* 28 (1958) σελ. 489-497. Georgios Soulis, «The Thessalian Vlachia», στο: *Zbornik Radova Vizantilozkog Instituta* 8/1 (1963) 271-273. Titos Jochalas, *Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland. Eine zusammenfassende Betrachtung*, (Dissertationes Albanicae, Munich 1971), σελ. 89-106. Paul Magdalino, «Between Romania: Thessaly and Epirus

διάστημα. Αυτό μαρτυρούν τα τοπωνύμια, τα οποία σχηματίστηκαν από τη γλώσσα των φύλων αυτών και, μετά την εθνολογική αφομοίωση των αρχικών φορέων, εξακολούθησαν να επιζούν στα βλαχικά ιδιόλεκτα της περιοχής, συνιστώντας μια αντικειμενική ιστορική πηγή. «Πηγή, από την οποία μπορεί ο σημερινός ερευνητής», σύμφωνα με το Μαλιγκούδη¹³, «να αντλήσει λίγες, αλλά αντικειμενικές πληροφορίες τόσο για την εσωτερική ιστορία των επήλυδων, όσο και το φαινόμενο της συμβίωσής τους» με το προϋπάρχον ρωμαϊκό, δίγλωσσο ή λατινόφωνο στοιχείο. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα, πώς είναι δυνατό να εξηγηθεί η σημερινή αλλά και η άμεσα μαρτυρούμενη στις πηγές βλαχική παρουσία¹⁴ δέκα τουλάχιστον αιώνων, όταν τα σλαβικά¹⁵ τοπωνύμια, ιδιαίτερα των οικισμών, κυριαρχούν στο χώρο; Η τοπωνυμική μελέτη που έχει ως σκοπό να διευκρινίσει τα διάφορα τοπωνυμικά στρώματα, μπορεί να δώσει μια απάντηση σ' αυτό το ζήτημα, που να συναρτάται στις σποραδικές όντως ειδήσεις της βυζαντινής ιστοριογραφίας για τη βλαχική παρουσία στην Πίνδο και τον ευρύτερο κεντρικό ελλαδικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, οι Βλάχοι, που οι ιστοριογραφικές μαρτυρίες του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα αναφέρουν, ότι κατοικούσαν στην περιοχή της Πίνδου (Ηπείρου και Θεσσαλίας)¹⁶, θεωρούμε ότι βρίσκονταν στις εγκαταστάσεις τους αυτές, ήδη, από το 270 μ.Χ. περίπου. Την τελευταία εκείνη περίοδο ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός¹⁷, ενίσχυσε τα φρούρια και τις κλεισούρες του Ιλλυρικού¹⁸ με ρωμαϊκό πληθυσμό που μετέφερε από τη ρωμαϊκή επαρχία

in the Later Middle Ages», στο: *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. Benjamin Arbel/Bernard Hamilton/David Jacoby (London 1989) 87-110; Alain Ducellier, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα (13^{ος} -15^{ος} αι.)*. Η μετανάστευση μιας κοινότητας. (Όψεις της Βυζαντινής Κοινωνίας, 15, έκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν), Αθήνα 1994. Ηλίας Γ. Σκουλίδας, «Μετοικεσίες Αλβανόφωνων στον ελλαδικό χώρο», στο: *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33 (1998-99) σελ. 277-290. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Μεγάλη και Μικρή Βλαχία», *Τρικαλινά* 20 (2000) 171-179. Antonios Risos, «Zur Bevölkerungsgeschichte Thessaliens anhand der Häufigkeit gewisser Konsonanten in dortigen Familiennamen der Gegenwart», στο: *Südost-Forschungen* 61/62 (2002/2003) 49-76. Αστέρης Κουκούδης, «Η Μεγάλη Βλαχία κι η βυζαντινή κοινοπολιτεία, (13^{ος} - 14^{ος} αιώνας): ισορροπώντας ανάμεσα στην ανεξαρτησία και την υποτέλεια μέσα από γάμους και προδοσίες, συμμαχίες και πολέμους», (υπό έκδοση).

¹³ Φαίδων Μαλιγκούδης, *Ελληνισμός και σλαβικός κόσμος*. Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 209.

¹⁴ Δημήτρης Τσουγκαράκης (εκδ. μτφρ. επιμ.), *Κεκαυμένος. Στρατηγικόν*, (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας 2, Αθήνα 1996), σελ. 216-238.

¹⁵ Johannes Koder, *Der Lebensraum der Byzantiner. Historisch-geographischer Abriss ihres mittelalterlichen Staates im östlichen Mittelmeerraum*, ²Wien 2001, σελ. 143 όπου σημειώνει μεταξύ άλλων (η μτφρ. δική μας): «οι Σλάβοι έποικοι...εγκαθίσταντο στις ορεινές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας...». Ιδιαίτερα ενδεικτικός είναι ο χάρτης με τα στατιστικά στοιχεία στη σελ. 144 της έκδοσης.

¹⁶ Τσουγκαράκης, *Κεκαυμένος*, σελ. 236-238.

¹⁷ Nikos Bees (εκδ.), «Ioannes Apokaukos: Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Ioannes Apokaukos», στο: *Byzantinische-Neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1974) σελ. 61: «έφησε γάρ, ως Αβριλιόνης τις, Ρωμαίων άποικος, όνομα Κωνσταντίνος, Βλάχος τούτο τό γένος ό καιρός ώνόμασεν άνθρωπος». Petre Năsturel, «Vlachobalkanica», στο: *Byzantinische-Neugriechische Jahrbücher* 22 (1978) 222-248, εδώ 231κ.ε. Κοσμάς Λαμπρόπουλος, *Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του*, (Ιστορικές Μονογραφίες 6, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος), Αθήνα 1988, σελ. 157, 271κ.ε., και 281-282. Ευάγγελος Χρυσός, «Πολιτικός χώρος και βυζαντινή Ηπειρος», στο: *Εισηγήσεις Α' Συνάντησης των Βυζαντινολόγων της Ελλάδος και της*

Δακία νότια του Δούναβη. Μια σειρά λατινογενών τοπωνυμίων στην Πίνδο αναφορικά με την οργάνωση του «δημόσιου δρόμου» και του αμυντικού συστήματος ενισχύει την υπόθεση αυτή για την οποία οι σύγχρονες της γραπτές μαρτυρίες είναι ελάχιστες και κυρίως έμμεσες¹⁹. Ως τέτοια αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά τα τοπωνύμια «Ρόνα» και «Μουργκάνι» που χρονολογούνται στην υστερορωμαϊκή περίοδο. Και τα δύο αφορούν άμεσα στην υπό εξέταση περιοχή και θα τα εξετάσουμε διεξοδικότερα παρακάτω. Σημειώνουμε επίσης, ότι δεχόμαστε, πως η σημαντικότερη έμμεση μαρτυρία της μακρόχρονης παρουσίας των Βλάχων στην Πίνδο²⁰, όπως υποστήριξε ο Ευάγγελος Χρυσός για την περίπτωση της Ηπείρου, «μαρτυρείται από το γεγονός ότι οι βλάχικες περιοχές και τα χωριά έχουν σλαβικά ονόματα και η ονοματοθεσία αυτή εξηγείται καλύτερα, εάν υποθέσουμε, ότι η εγκατάσταση του βλαχικού πληθυσμού είχε προηγηθεί της σλαβικής εγκατάστασης κι ονοματοδοσίας»²¹. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο η σλαβική εγκατάσταση κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο (6^{ος}-8^{ος} αι.) όσο κι η αλβανική κατά την υστεροβυζαντινή (14^{ος} αι.) έγιναν ειρηνικά²². Τόσο η πρώτη όσο κι δεύτερη, παρά

Κύπρου, Ιωάννινα 1999, σελ. 22-23. Διεξοδική συζήτηση κι ανάλυση αυτών των ειδήσεων γίνεται στο: Stergios Laitzos, «Die Konstruktion der Vlachen von 1640 bis 1720» στο: ed. Helmut Reimitz/ Bernhard Zeller, *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Frühes Mittelalter und Europäische Erinnerungskultur*. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 14), Wien 2009.

¹⁸ Για το Ιλλυρικό βλέπε: Johannes Koder, «Οι όροι Ιλλυριός και Ιλλυρικών στις ελληνικές πηγές της βυζαντινής εποχής», στο: *Διεθνές Συμπόσιο Βυζαντινή Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη, 82), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 149-155. Bernard Bavant, «Το Ιλλυρικό», στο: Cécile Morrisson (εκδ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος. Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (330-641). Τόμος Α'.* (ελλ. μτφρ. εκδόσεις Πόλις, Historia), Αθήνα 2007, σελ. 395-440, εδώ σελ. 420-426. Την ίδια πολιτική με τον Αυρηλιανό ακολούθησε κι ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός, που εγκατέστησε «Ρωμάνους» από την Ιταλία όχι μόνο στις κλεισούρες του Ιλλυρικού αλλά και σε αστικά κέντρα της Δαλματίας, όπως το Ασπάλαθον και η Διόκλεια Ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος στο έργο του *De administrando imperio* αναφέρεται διεξοδικά στην εγκατάσταση των «Ρωμάνων» την περίοδο των αυτοκρατόρων Διοκλητιανού (3^{ος} /4^{ος} αι.) και του Ηρακλείου (7^{ος} αι.) στο Ιλλυρικό στα σχετικά κεφάλαια περί της Δαλματίας και των εκεί κατοικούντων λαών (κεφάλαια 29 και 30). Για περισσότερες πληροφορίες και σχόλια βλέπε: Klaus Belke/Peter Soustal, (γερμ. μτφρ. κι έκδ.), *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die de administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos für seinen Sohn Romanos*, (Byzantinische Geschichtsschreiber 19, Wien 1995) σελ. 142-145, 158-161, 165-168, 173, 179 και 182.

¹⁹ Αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά ορισμένα από τα σωζόμενα λατινογενή τοπωνυμικά κατάλοιπα, όπως, Άρματα, Ιμπεράτορια, Πρεζίντια, Μπούτσινι, Πρετόρια, Πούντσα αλου Τσέζαρι, σε σημαντικά σημεία κατά μήκος των δόδων της Πίνδου, τα οποία ταυτίζονται σύμφωνα με τους μελετητές με τις θέσεις ενός δικτύου φρουριών. Πρόκειται για το γνωστό διοκλητιανείο σύστημα της άμυνας σε βάθος. Για το διοκλητιανείο σύστημα άμυνας βλέπε διεξοδικότερα στο: Δημήτρης Σαμσάρης, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας*. Θεσσαλονίκη 1987. Από τα παραπάνω ενισχύεται η υπόθεση της ρωμαϊκής στρατιωτικής παρουσίας στην Πίνδο κατά την ύστερη Αρχαιότητα.

²⁰ Antonios Risos, «The Vlachs of Larissa in the 10th century», στο: *Byzantinoslavica* 51 (1990) σελ. 202-207.

²¹ Χρυσός, «Πολιτικός χώρος», σελ. 22-23.

²² Ο Koder, «Προβλήματα», σελ. 12 παρατηρεί αναφορικά με τη σλαβική εγκατάσταση στην Ήπειρο για την ιουστινιάνεια περίοδο ότι: «τα κάστρα αυτά τα φρουρούσαν μικρές, και μάλιστα όχι ντόπιες φρουρές, που με τη σλαβική επιδρομή εξαφανίστηκαν». Νωρίτερα για το ίδιο θέμα ο Χρυσός, «Συμβολή», σελ. 69 αναφέρει σχετικά: «Φαίνεται ότι οι κάτοικοι των φρουριών δεν είχαν εμπιστοσύνη στις αμυντικές δυνατότητές τους και προτίμησαν

τα όποια διαφορετικά χαρακτηριστικά τους, συνέβαλλαν σημαντικά στη δημογραφική ανάπτυξη του κυρίως ελλαδικού χώρου.

Στην ηπειρωτοθεσσαλική Πίνδο, όπου κι ο Ασπροπόταμος, τα γνωστά σλαβικά τοπωνύμια οικισμών συναντώνται σε πυκνότητα τέτοια που θεωρείται από τις μεγαλύτερες στον ελλαδικό χώρο²³. Στην υπό έρευνα περιοχή πρέπει να υποθέσουμε καταρχήν πολλά διαφορετικά γλωσσικά στρώματα για την προέλευση των τοπωνυμίων: αρχαιοελληνική (ηπειρωτική-θεσσαλική), ρωμαϊκή-πρώιμη βυζαντινή (ελληνικά και λατινικά ονόματα), σλαβική (από τη φάση της εποίκησης 6^{ος}-7^{ος} αιώνας και την περίοδο της βουλγαρικής κατοχής 10^{ος}-αρχές 11^{ου} αιώνα κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο), βλαχική από την ίδια περίοδο, αλβανική²⁴ κυρίως και σερβική λιγότερο απ' το 14^ο αιώνα κι ύστερα, τουρκική από την οθωμανική περίοδο και τέλος τα νεοελληνικά ονόματα των οικισμών ως αποτέλεσμα διοικητικών πράξεων κατά τον 20^ο αιώνα²⁵.

ΤΑ ΟΡΙΑ

Ο γεωγραφικός χώρος που ενδιαφέρει την έρευνά μας ορίζεται από την Πίνδο στα δυτικά (η κορυφογραμμή του Λάκμου ανάμεσα στο Περιστέρι στα βόρεια και την Κακαρδίτσα στα νότια), τον ορεινό όγκο του Κόζιακα²⁶

να φύγουν στα βουνά». Ο Μαλιγκούδης, «Το σλαβικό πρόβλημα στην Ελλάδα. Απόπειρα καταγραφής», στο: του ιδίου, *Ελληνισμός και Σλαβικός κόσμος*, Θεσσαλονίκη, 2006, σελ 42-43 σημειώνει: «Φτάνοντας, τώρα, στη σλαβική παρουσία στο μεσαιωνικό ελλαδικό χώρο θα πρέπει να επισημανθούν εδώ οι τυπολογικές αναλογίες με τα προηγούμενα δεδομένα, ότι δηλ.: α) Η ειρηνική διείσδυση και μόνιμη εγκατάσταση των Σλάβων γεωργών στον ελλαδικό χώρο εννοείται από τη δημογραφική κατάσταση στην οποία βρίσκεται το γηγενές στοιχείο και β) ότι τα σλαβικά φύλα, τα οποία συμβιώνουν με το γηγενή (ελληνόγλωσσο) πληθυσμό δεν κατορθώνουν να δημιουργήσουν κάποιο κρατικό μόρφωμα και εντάσσονται διοικητικά στο βυζαντινό σύστημα». Για την αλβανική εγκατάσταση βλέπε: Σούλης, «Περί των μεσαιωνικών», σελ. 127-130. Alain Ducelier, «Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα από τα τέλη του Μεσαίωνα στη νεώτερη εποχή», στο: *Τα Ιστορικά* 5 (1986) σελ. 19-44, εδώ σελ. 31-33. Ducelier, *Οι Αλβανοί*, σελ. 14: «παρουσία Αλβανών στη Θεσσαλία το 1315», σελ. 17: «οι Αλβανοί παρουσιάζονται ως γνήσιοι νομάδες, από τη Θεσσαλία ως την Αττική». Αντώνης Ρίζος, «Αρβανίτες και Καραγκούνηδες τον 14^ο αιώνα», στο: *Τα Ιστορικά* 28-29 (1998) 231-239. Risos, «Zur Bevölkerungsgeschichte», όπου και διεξοδική συζήτηση.

²³ Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*. Leipzig ²1970. Johannes Koder/Friedrich Hild, *Tabula Imperii Byzantini 1. Hellas und Thessalia*, Wien 1976. Peter Soustal, /Johannes Koder, *Tabula Imperii Byzantini 3. Nikopolis und Kephallenia*. Wien 1981. Koder, *Der Lebensraum*, σελ. 144: όπως προκύπτει από την έρευνα του Koder, 45 ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

²⁴ Ducelier, *Οι Αλβανοί*, σελ. 16: την παρουσία των Αλβανών στα ορεινά της Πίνδου «επιβεβαιώνει ο Καντακουζηνός, γύρω στα 1334». Ειδικότερα βλέπε: Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, έκδ. Βόννης, τ. Ι, ΙΙ, 28, σελ. 474: «...διατρίβοντα δέ εν Θετταλία βασιλεία οί τά όρεινά τής Θετταλίας νεμόμενοι Άλβανοί άβασιλευτο Μαλακάσι-οι καί Μπούοι καί Μεσαρίται από τών φυλάρχων προσαγορευόμενοι ...».

²⁵ Γεώργιος Σούλης, «Η πρώτη περίοδος της Σερβοκρατίας εν Θεσσαλία (1348-1358)», στο: *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 20 (1950) σελ. 56-73. P. Topping, «Albanian settlements in medieval Greece: some Venetian testimonies», στο: Angeliki Laiou-Thomadakis (ed.), *Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, New Brunswick, N.J., 1980. Koder, «Προβλήματα», σελ. 11. Δημητρίου Αλεξίου, *Η Λίπιντζα του Ασπροπόταμου*. (φωτο-

(Κερκέτιο όρος) στα ανατολικά, τα Στενά της Πόρτα Παναγιάς στο νότο και τον άξονα που συνδέει τα αντίστοιχα περάσματα του Μουργκάνι και του Ζυγού στο βορρά²⁷.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η πολύ έντονη κατάτμηση που επιβάλλει το ανάγλυφο του εδάφους της οροσειράς της Πίνδου δεν καθιστά δύσκολες μόνο τις επικοινωνίες. Έχει και είχε ως συνέπεια οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις να είναι λίγες και κατακερματισμένες. Πρόκειται για μικρά βαθμιδωτά λεκανοπέδια κατά μήκος των κοιλιάδων²⁸, τις οποίες διαρρέουν υδάτινα ρεύματα. Οι ημιονικοί οδοί ακολουθούσαν τις αντίστοιχες υδάτινες. Κυριαρχούν οι ορεινοί όγκοι κι οι ζώνες με τα αλπικά βοσκοτόπια, εξού και η δυνατότητα για ανάπτυξη κτηνοτροφικής δραστηριότητας. Τα παραπάνω δημιούργησαν τις βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του οικιστικού συστήματος της περιοχής. Αυτό παρουσιάζει αναλογίες μεταξύ άλλων με το αντίστοιχο των πρωτοβυζαντινών επαρχιών, όπως της Παλαιάς Ηπείρου, στη Διοίκηση του Ιλλυρικού²⁹, ή ακόμη και της Ανατολικής Μακεδονίας³⁰ του 10^{ου} αιώνα για τις οποίες έχουν γίνει τόσο ειδικές όσο και συγκριτικές έρευνες. Σχηματίζεται από δίκτυα χωριών σε υψόμετρο που κυμαίνεται μεταξύ των 400, ή 800 και των 1200 μέτρων³¹. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των προαναφερόμενων ερευνών και με βάση τα στοιχεία που έχουμε για τον Ασπροπόταμο, μπορούμε να υποθέσουμε, ότι οι οικισμοί της μεσαιωνικής περιόδου αποτελούνταν συνήθως από μικρό αριθμό σπιτιών και σχημάτιζαν ανά ομάδες των 4 έως και 8 οικισμών συνοικισμούς³². Οι οικισμοί

αναστατική έκδοση, Πολιτιστικός Σύλλογος Ανθούσης, 1998), σελ. 20-24.

²⁶ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 194. Κόζιακας σημαίνει γιδοτόπι.

²⁷ Χατζηγάκη, *Ιστορικά*, σελ. 44. Άννα Αβραμέα, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204. Συμβολή εις την ιστορικήν γεωγραφίαν*. Δ.δ. Αθήναι 1974. Αλεξίου, *Λίπιντζα*, σελ., 10. Ιδιαίτερα για τα όρια (γεωγραφικά, διοικητικά, κ.ά.) βλέπε την πρόσφατη διεξοδική διαπραγμάτευσή τους από τον Σπανό, *Οι οικισμοί*, σελ. 15-24.

²⁸ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 130: «Γίνι», σελ. 134. «Κανίκ» ή «Κ-νίκι» ή «κανίκια». Κούτσιας σελ. 33. «Μπουτόκο» βλέπε: Vasmer, *Slaven*, σελ. 56αρ.2, σελ. 74αρ76, σελ. 112αρ17. Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 139 «Λούνκα αλ Μάμαλη» «Λούνκα αλ Χατζή», «Λούνκα αλ Μάνου», βλέπε: Vasmer, *Slaven*, σελ 63αρ18 και σελ. 92, επίσης Μαλιγκούδης, *Studien*, σελ. 66.

²⁹ Αντίστοιχα δεδομένα έχουν προκύψει από τις σχετικές έρευνες σε επαρχίες του βυζαντινού Ιλλυρικού με χαρακτηριστική για τον ελλαδικό χώρο τη γειτονική του Ασπροποτάμου ρωμαϊκή επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου. Σημειώνουμε ότι η πρωτοβυζαντινή Θεσσαλία, όπως και η Παλαιά Ήπειρος, αυτή την εποχή είναι επαρχίες της Διοίκησης του Ιλλυρικού. Για περισσότερα βλέπε: Bavant, «Το Ιλλυρικό», σελ. 420-426. Koder / Hild, ό.π., *Hellas*. Soustal, /Koder, ό.π., *Nikopolis*.

³⁰ Jacques Lefort, «En Macédoine orientale au Xe siècle: Habitat rurale, communes et domaines», στο: *Occident et Orient au Xe Siècle*. Actes du IXe congrès de la société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, Dijon, 2-4 juin 1978. (Publications de l'Université de Dijon, vol. LVII, Paris 1979), σελ. 251-273.

³¹ Αλεξίου, *Λίπιντζα*, σελ. 4-10.

αυτοί μπορεί να αντιστοιχούσαν σε ένα σύνολο από πατριές, που με τη σειρά τους συγκροτούσαν μια μικρή φυλή. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με την καλλιέργεια μικρών εκτάσεων στις κοιλάδες ή ασκούσαν ημινομαδική³³ κτηνοτροφία στις αλπικές ζώνες³⁴. Επομένως η παραγωγή εδώδιμων προϊόντων και δημητριακών³⁵ φαίνεται να προορίζονταν στην αυτοκατανάλωση ή στις ανταλλαγές σε μικρή απόσταση στα όρια του οικιστικού δικτύου της περιοχής του Ασπροποτάμου. Η συχνότητα με την οποία εμφανίζονται τοπωνυμίες με πρώτο συνθετικό τη λέξη «παλιό» < παλαιό + κυριώνυμο (δηλ. το όνομα του οικισμού), όπως, «Παλιοχώρι», «Παλιόβλασσα»³⁶, «Παλιόλαγα»³⁷, «Παλιογκορτζιές»³⁸, «Παλιά Γουδοβάσδα»³⁹, «Παλιοκαρυά»⁴⁰, φανερώουν το μεταβλητό χαρακτήρα τέτοιων εγκαταστάσεων⁴¹. Οι μαρτυρούμενες από το τοπωνυμικό υλικό και την επιτόπια έρευνα οχρωμένες θέσεις όπως, η «Βαλαώρα»⁴², το «Γκαρντίτσι»⁴³, «Κεράσοβο»⁴⁴, το «Μπούτσιμου»⁴⁵, το Παλέτζι⁴⁶, οι «Πέντε Πύργοι»⁴⁷, το «Παλιόκαστρο»⁴⁸,

³² Αναφέρουμε για παράδειγμα τις τοπικές παραδόσεις για τη συνοίκηση μικροοικισμών. Στο Κεράσοβο συνωκίσθηκαν 4 οικισμοί και στον Κλεινοβό 8 οικισμοί. Βλέπε Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 122 και Αλεξίου, *Λίπντζα*, σελ. 21.

³³ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 117: «Κατούνα». Κατούνες συναντούμε ως πtn περισσότερες φορές σε χαμηλό υψόμετρο που προσφέρεται για την παραχείμαση ποιμνίων.

³⁴ Bavant, «Ιλλυρικό», σελ. 422, 431 και 439.

³⁵ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 139: «Λ' άργεα βιάκλι» δηλ. παλιάλωνα, «Άργεα νκαλτσάτα» δηλ. καλιγωμένο αλώνι, που σημαίνει πλακόστρωτο αλώνι. (Τοποθεσίες στα χωριά: Κρανιά, Δέση, Σκληνιάσα). Μουάρα, σελ. 139.

³⁶ Παλαιόβλασσα πtn σύνθετο παλαιά + βλάσσα < βλάχα. Με τον όρο Βλάσσοι αυτοπροσδιορίζονται οι Βλάχοι στη Σερβία. Η ονομασία φανεώνει σερβική επιρροή πιθανότατα από την περίοδο της Σερβοκρατίας στη Θεσσαλία (14^{ος} αι.). Σε έγγραφο του Πατριάρχη Αντωνίου Δ' από το 1393 αναφέρεται το πtn «Παλιοβλάχους» κοντά στο σημερινό χωριό Βασιλική Τρικάλων. Ειδικότερα με το ζήτημα αυτό ασχολήθηκε πρόσφατα ο Stelian Brezeanu, «Palaiovlachoi – Stari Vlah. Medieval Balkan History and Toponymy», στο: *Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica* 2 (2000) σελ. 41- 49, εδώ σελ. 41. Για τη σλαβική μορφή του τοπωνυμίου στην περιοχή του Σεράγεβο βλέπε: Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucharest, 1959, σελ. 33.

³⁷ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 139. Το πtn σύνθετο από τη λέξη παλιό + παλαιοσλ. Loka δηλ. λιβάδι. Βλέπε Vasmer, *Slaven*, σελ 63αρ18 και σελ. 92.

³⁸ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. Βλέπε Vasmer, *Slaven*, σελ. 141 αρ6.

³⁹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 116. Γουδοβάσδα, σημ. Καλομοίρα Βλέπε Vasmer, *Slaven*, σελ.37 και www.vallidelnatisone.com/cultura-paesit-toponimi-toposanpietro.html Κοβόσδα γελαδότοπος < Govejak (presso Montefosca) = «pascolo di bovini») (sl. govredo = bestiame bovino), za Govejak (Platichis); Kravjak (sui Matajur) «pascolo di mucche»; da notare che «govejak» e «kravjak» nel dialetto sloveno delle Valli non significano, come nella lingua slovena letteraria, «sterco di bue o di mucca») ma «il pascolo o l' allevamento di questi animali».

⁴⁰ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 122.

⁴¹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 115-122.

⁴² Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 115, σημαίνει βλαχοχώρι. Σώζονται ερείπια τειχών και πληθώρα κεραμικών θραυσμάτων. Διεξοδικότερη ανάλυση του πtn στο κυρίως κείμενο.

⁴³ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 116. Γκαρντίτσι και Γαρδίκι σημαίνει κάστρο. Διεξοδικότερη ανάλυση του πtn στο κυρίως κείμενο.

⁴⁴ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 122.

⁴⁵ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 142. Μπούτσιμου < λατ. buciniium σημαίνει φρούριο σαλπικτών. Συναντάται στο Μέτσοβο και στο Περιβόλι σε πέρασμα όπως και στον Ασπροπόταμο. Επίσης το πtn. απαντάται συχνά μ' αυτή τη σημασία στην Κάτω Ιταλία τον 11^ο αιώνα και σε περιοχές κατά μήκος των σταθμών του ρωμαϊκού cursus publicus στις Άλπεις όπως και του limes. Επίσης Κώστας Οικονόμου, *Τοπωνυμικό Ζαγορίου*, Ιωάννινα 1986, σελ. 521.

που χρονολογούνται στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, βρίσκονται σε ζώνες με μέσο υψόμετρο, μεταξύ 400 και 1100 μέτρων περίπου⁴⁹ και σε τοποθεσίες απ' όπου διέρχονται κι ελέγχονται οι χερσαίοι δρόμοι επικοινωνίας⁵⁰. Μαρτυρίες για τον εκχριστιανισμό της περιοχής κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο δεν διαθέτουμε. Τα κυρίαρχα ελληνικά αγιωνυμικά τοπωνύμια συνηγορούν μάλλον για μια μεσοβυζαντινή χρονολόγησή του. Η μορφή των παραδιδόμενων βλαχικών (Σινκέτρου, Σουμπτουλίου, Σταβίνιοι)⁵¹ φανερώνει μια βόρεια⁵² διαλεκτική επίδραση. Αυτή υποθέτουμε ότι συντελέστηκε κατά το πρώτο τέταρτο του 14^{ου} αιώνα με την εγκατάσταση αρβανιτοβλάχικων πληθυσμιακών ομάδων στην περιοχή. Η υπόθεσή μας φαίνεται να ενισχύεται και από την ύπαρξη αντίστοιχων εκκλησιαστικών μνημείων από την τελευταία αυτή περίοδο και μετά. Από τα μέχρι σήμερα γνωστά δεδομένα είναι δύσκολη η ανασύσταση της δημογραφικής κατάστασης της περιοχής έως και τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Οι ιστοριογραφικές ειδήσεις για την περιοχή της βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά τους πρώιμους μεσαιωνικούς χρόνους είναι σποραδικές. Η συχνότητά τους γίνεται πιο τακτική κατά τη μεσο- κι υστεροβυζαντινή περίοδο κι οφείλεται στην αυξημένη σημασία που αποκτούν οι δίοδοι⁵³ της Πίνδου από την περίοδο των νορμανδικών επιδρομών τον 11^ο αιώνα και πολύ αργότερα εξαιτίας της σερβικής επέκτασης⁵⁴. Η μόνη κοντινή τειχισμένη «πόλις» που αναφέρεται στις πηγές από τους χρόνους του Ιου-

⁴⁶ Γ. Κούτσια, *Τζούρτζια*, σελ. 13 Λα παλέτζι = στο παλάτι < λατ. palatium.

⁴⁷ Κούτσια, *ό.π.*, σελ. 13.

⁴⁸ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 157.

⁴⁹ Bavant, «Ιλλυρικό», σελ. 421.

⁵⁰ Οι τοποθεσίες που περιγράφουν τα αναφερόμενα τοπωνύμια βρίσκονται κατά μήκος των μεσαίων (Γαρδίκι -Καλλαρύτες) (Χαλίκι-Μέτσοβο) ημιονικών οδών, που συνδέαν την «ασπροποταμίτικη χώρα» με την Ήπειρο.

⁵¹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 146: Σινκέτρου -άγιος Πέτρος, Σουμπτουλίου-αη-Λιάς, Σταβίνιοι-αγία Παρασκευή. Τα αγιωνύμια Σινκέτρου και Σουμπτουλίου φανερώνουν αλβανική ή καλύτερα αρβαντοβλάχικη επίδραση στο σχηματισμό τους. Τα βλαχικά αγιωνύμια στα νότια ιδιώματα σχηματίζονται με τη λέξη άγιου+όνομα. Τα προαναφερόμενα σχηματίζονται με το αλβανικό shen+όνομα και συνιστούν σαφή ένδειξη του εποικισμού της «ασπροποταμίτικης χώρας» κατά τους υστεροβυζαντινούς χρόνους από αλβανικό ή αρβαντοβλάχικο πληθυσμό. Βλέπε και Ρίζος, «Αρβανίτες», σελ. 234, υποσημ. 17.

⁵² Για τη διάκριση των βλαχικών ιδιόλεκτων σε βόρεια και νότια βλέπε: Νίκος Κατσάνης/Κώστας Ντίνας, *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής*. Θεσσαλονίκη 1989.

⁵³ Koder/ Hild, Hellas, σελ. 92. Την περιοχή του Ασπροποτάμου διέσχισαν τέσσερις ημιονικοί οδοί. Η βορειότερη περνούσε το Ζυγό του Μετσόβου και ακολουθούσε την κοιλάδα του Πηνηϊού. Η πρώτη ενδιάμεση ημιονική αρτηρία οδηγούσε απ' το Μέτσοβο μέσω των τοποθεσιών «Ρόνα» στο Χαλίκι, τη Λιπινίτζα κι από κει στη Θεσσαλία. Η δεύτερη ενδιάμεση περνούσε από το Συράκο και τους Καλλαρίτες στην Ήπειρο για να καταλήξει στη Θεσσαλία μέσω του Ασπροποτάμου (Μουτσιάρα, Γαρδίκι). Η νοτιότερη αφού διέρχονταν τα Στενά των «Μεγάλων Πυλών» και τη Μεσοχώρα κατέληγε στο Βουλγαρέλι και τα Θεοδωριανά της Ηπείρου. Βλέπε περιγραφή του Lion Heuzey, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*. Paris 1927, σελ. 104-105 και Αλεξίου, *Λίπιντζα*, σελ. 7.

⁵⁴ Μελπομένη Κατσαροπούλου, *Ένα πρόβλημα της ελληνικής μεσαιωνικής ιστορίας. Η σερβική επέκταση στην δυτική*

στινιανού είναι η Τρίκα⁵⁵, οι «Τρικαλίται»⁵⁶ Βλάχοι κάτοικοι της οποίας αναφέρονται από τον Κεκαυμένο κατά τον 11^ο αιώνα. Κατά τους 13^ο και 14^ο αιώνα αναδεικνύονται σε σημαντικά, περιφερειακά, πολιτικοστρατιωτικά κι εκκλησιαστικά κέντρα η Πόρτα Παναγιά⁵⁷, τα Τρίκαλα⁵⁸ κι η επισκοπή Σταγών⁵⁹ αντίστοιχα.

Η πρώτη γραπτή αναφορά της ονομασίας Ασπροπόταμος για τον ποταμό Αχελώο παραδίδεται στο χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ' του έτους 1336, όπου ανάμεσα στις κτήσεις της επισκοπής Σταγών αναφέρεται κι η Μονή της Θεοτόκου «έν τῷ Ἀσπροποτάμῳ»⁶⁰. Από τις προθέσεις των Μονών των Μετεώρων προκύπτουν κι άλλα περιεχόμενα του όρου καθώς αναφέρεται τόσο ως ονομασία μιας ευρύτερης περιοχής όσο και μεμονωμένου οικισμού⁶¹.

Στην παρούσα σύντομη μελέτη μας απασχολεί εκείνο το περιεχόμενο του όρου που εμπεριέχει κι αφορά στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Η κατεξοχήν ορεινή περιοχή του Ασπροποτάμου συνδέει τη Θεσσαλία με την Ήπειρο μέσα από διαβάσεις και οδούς που διασχίζουν τις κοιλάδες των υδάτινων ρευμάτων και τους αυχένες των ορεινών όγκων. Οι άλλοτε ημιονικές αυτές οδοί εξυπηρετούσαν μέχρι και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο την επικοινωνία με την Άρτα και τα Γιάννινα⁶².

Στη συνέχεια, η ανάλυση, ερμηνεία, και χρονολόγηση των ονομασιών των σημαντικών τοποθεσιών, «Ρόνα» και «Μουργκάνι», του εγκαταλειμμένου οικισμού «Βαλαώρα» και του υφιστάμενου μέχρι σήμερα οικισμού «Γαρδίκι», αποσκοπεί στην ένταξή τους στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο και τη διαλεύκανση ζητημάτων, που αφορούν από τη μια στη βλαχική παρουσία και από την άλλη στον σλαβικό εποικισμό της περιοχής. Θεωρούμε ότι μια τέτοια προσέγγιση, με βάση τα συγκεκριμένα γλωσσικά

κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 18^{ου} αι. (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Παράρτημα 3, Θεσσαλονίκη 1989), σελ. 51-54

⁵⁵ Προκόπιος, *Περί των Κτισμάτων*, 4.3.5.2-4.

⁵⁶ Τσουγκαράκης, *Κεκαυμένος*, ό.π., σελ. 220.

⁵⁷ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 245-246.

⁵⁸ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 277-278.

⁵⁹ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 262-263.

⁶⁰ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 117, υποσημ. 1, 2 και 3. Ο Αλέξανδρος Χατζηγάκης σημειώνει ότι «ο όρος τ' Ασπροπόταμον αναφέρεται από του 10^{ου} αιώνας» δίχως να μας δίνει την πηγή της πληροφορίας του. Γ' αυτό νομίζω ότι θα πρέπει να δεχτούμε την τεκμηριωμένη άποψη των αυστριακών βυζαντινολόγων Koder/ Hild.

⁶¹ Αλεξίου, *Λιπιντζα*, σελ. 10. Σπανός, *Οικισμοί*, σελ. 15-24.

⁶² Lion Heuzey, *Excursion*, σελ. 104-105. Αβραμέα, *Θεσσαλία*, σελ. 96-97. Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 92. Δημήτρης Ανωγάτης-Πελέ, «Σχέσεις δρόμου και χωριών στην Βαλκανική χερσόνησο τον 18^ο αιώνα», στο: *Τα Ιστορικά 4*

κατάλοιπα και σε συνδυασμό με τις ειδήσεις των ιστορικών πηγών, μπορεί να συμβάλλει στην αναπαράσταση της εθνολογικής συγκρότησης του εξεταζόμενου χώρου κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα.

Οι δύο πρώτες εξεταζόμενες τοπωνυμίες προσδιορίζουν το βορειοδυτικό και βορειοανατολικό όριο της περιοχής του Ασπροποτάμου αντίστοιχα. Πρόκειται για τα τοπωνύμια «Ρόνα» του Λάκμου και «Μουργκάνι» στην άνω κοιλάδα του Πηγειού. Τα δύο μορφολογικά διαφορετικά μεταξύ τους τοπωνύμια έχουν την ίδια σημασία, δηλαδή, σημαίνουν όριο, σύνορο. Διόλου τυχαία περιγράφουν αφενός τα φυσικά όρια της περιοχής κι αφετέρου προσδιορίζουν θέσεις απ' όπου διαχρονικά διέρχονται βασικές οδικές αρτηρίες στα περάσματα από την Ήπειρο στη Θεσσαλία ή τη Θεσσαλία στη Μακεδονία κι αντίστροφα.

Το τοπωνύμιο «Ρόνα» είναι λατινογενές και το συναντούμε και στις ορεινές διαβάσεις στις περιοχές των ελβετοϊταλικών Άλπεων⁶³. Ετυμολογικά ο ρωμανικός τύπος *rona* προέρχεται όπως κι ο αντίστοιχός του *aurona* (με τη σημασία πέρασμα, δίοδος, διχάλα, όριο) από τον ύστερο λατινικό όρο *orum* που σημαίνει το όριο, το σύνορο, το πέρασμα, η δίοδος. Η «Ρόνα» είναι όριο και σημείο ελέγχου της διόδου από τη «χώρα Μετσόβου» προς τη «χώρα Ασπροποτάμου» κι αντίστροφα.

Το τοπωνύμιο «Μουργκάνι»⁶⁴ είναι υδρωνύμιο, προέρχεται από λατ. **murga* < **morgia* < gall. **morgâ* και σημαίνει σύνορο, υδάτινο σύνορο. Το συναντούμε, όπως και το «Ρόνα» σε λατινόφωνες περιοχές ως περιγραφικό των ορίων των ρωμαϊκών επαρχιών Gallia Belgica και Raetia με τη μόνη διαφορά ότι αυτό εμπεριέχει αποκλειστικά την έννοια του υδάτινου συνόρου.

Στη δική μας περίπτωση το υδάτινο ρεύμα του «Μουργκάνι» χωρίζει την ασπροποταμίτικη χώρα από τον ορεινό όγκο των Χασίων και την περιοχή της Καλαμπάκας και τέμνει τις διόδους από Θεσσαλία προς Ήπειρο και Μακεδονία.

Η «Ρόνα» είναι το βουνό σύνορο ενώ το «Μουργκάνι» είναι ο ποταμός σύνορο. Και τα δύο τοπωνύμια περιγράφουν αφενός τα φυσικά κι αφετέρου τα διοικητικά όρια μιας ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής. Καθώς αυτά συμβαίνει να τέμνονται ή και να συμπίπτουν εν μέρει μεταξύ τους, εύκο-

(1985) σελ. 405-422. Γιώργος Α. Μακρής-Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Το χειρσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή Πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*. Αθήνα 1990, σελ.159-180 και 195-214.

⁶³ Για περισσότερες πληροφορίες για το τοπωνύμιο βλέπε στο: <http://www.alpeve.it> με θέμα Etimologia e Toponomastica. Λήμμα "Rona < Aurona. Rona = Bocchetta, punta, forchetta. In dialetto "Avrona", toponimo che deriverebbe dal tardo latino "orum" con il significato di orlo e limite. In svizzero la Bocchetta omonima è chiamata "chaltwasserpäss" (passo dell' acqua fredda". www.alpeveglia.it

λα ταυτίζονται στη συνείδηση του πληθυσμού με τα πλησιέστερα διοικητικά όρια των ρωμαϊκών επαρχιών της Θεσσαλίας και Παλαιάς Ηπείρου το πρώτο, της Θεσσαλίας και Μακεδονίας το δεύτερο⁶⁵.

Τα δύο τοπωνύμια που εξετάσαμε, χρονολογούνται από τους αντίστοιχους μελετητές τους Bandle και Nyffenegger στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο και αποτελούν σημαντική μαρτυρία για την ένταξη της εξεταζόμενης περιοχής ήδη κατά την ύστερη Αρχαιότητα όχι μόνο στο ρωμαϊκό σύστημα διοίκησης αλλά και της λατινοφωνίας συνάμα.

Στη συνέχεια ακολουθεί η επεξεργασία των τοπωνυμίων «Βαλαώρα» και «Γαρδίκι», που απαντώνται και προσδιορίζουν γειτνιάζουσες τοποθεσίες στο νότιο πινδικό πέρασμα του Ασπροποτάμου. Το πρώτο αναφέρεται σε κατεστραμμένο οικισμό και είναι γοθτικής ετυμολογικής προέλευσης ενώ το δεύτερο αναφέρεται σε υπάρχοντα οικισμό με βλαχικό πληθυσμό κι είναι σλαβικής ετυμολογικής προέλευσης.

Το ελληνικό τοπωνύμιο «Βαλαώρα» προήλθε από παρετυμολόγηση σε βλάχ+χώρα του σύνθετου παλαιογερμανικού uualachweihs < λατ. Uualachouuis, δηλ. βλαχοχώρι. Η πρώτη μνεία του τοπωνυμίου Uualachouuis, δηλ. βλαχοχώρι γίνεται σε έγγραφο του 8^{ου} αι. από τη Βαυαρία. Πρόκειται για την παλαιογερμανική μετάφραση του ρωμανικού vicus Romaniscus που απαντάται σε έγγραφα του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα για την περιοχή. Το κυριώνυμο Uualachouuis < uualachô (γεν. πληθ.) του παλαιογερμανικού uualach δηλ. Ρωμαίος + uuis < weihs < λατ. vicus δηλ. χωριό. Από το παλαιογερμανικό σύνθετο Uualachouuis > βαυαρικό Wals με τη σημασία «βλαχικός οικισμός, χωριό των Βλάχων»⁶⁶. Είναι σήμερα αποδεκτό από την ιστορική έρευνα ότι ο όρος Βλάχος κατάγεται από το σλαβικό Vlah, κι αυτός με τη σειρά του από τον γερμανικό όρο Walch, ονομασία με την οποία προσδιόριζαν τα γερμανικά φύλα των Αλαμανών και Βαυαρών τους γείτονές τους Ρωμαίους των Άλπεων. Από αυτούς τον δανείστηκαν οι Σλάβοι της Καρινθίας για να προσδιορίσουν κι αυτοί στη συνέχεια τους γειτονικούς τους ρωμαϊκούς πληθυσμούς των Άλπεων.

⁶⁴ Για το όνομα του ποταμού Μουργκάνι ο Oskar Bandle προτείνει δύο ερμηνευτικές προτάσεις: 1) Murgani < murga zu gall. *murga < *morgia < gall. *morgâ = σύνορο. 2) merg, morg zu alteuropäisch *merg, *morg 'έλος'. Βλέπε στο: Oskar Bandle, *Einleitung zum Thurgauer Namenbuch*. Thurgau 2003, σελ. 106.

⁶⁵ Eugen Nyffenegger, «Die Beggeligrenze in einer Zeit des Sprachwandels. Beobachtungen mit dem Material des Thurgauer Namenbuches», in: 14. Arbeitstagung zur alemannischen Dialektologie, www.ortsnamen.ch/Texte/Beggeligrenze.pdf Eugen Nyffenegger/Oskar Bandle, *Die Siedlungsnamen des Kantons Thurgau. Herkunft und Bedeutung der Namen der Ortschaften, Weiler und Höfe im Kanton Thurgau*. Bd. 1.1 und Bd. 1.2. Frauenfeld, 2003.

⁶⁶ Ernst Schwarz, «Baiern und Walchen», στο: *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 33 (1970) σελ. 857-938, εδώ σελ. 914: «pagus Trunwalha, qui dicuntur Romanos tributales». Bruno Krusch, *Der Bayernname. Der Kosmograph von Ravenna und die Fränkische Völkertafel*, in: *Neues Archiv* 47 (1928) 29-76, bes. 47: Τον 9^ο αιώνα παραδίδεται σε

Με τη μετανάστευση των Σλάβων προς το νότο και την εγκατάστασή τους στα εδάφη του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους διαδόθηκε κι επικράτησε αργότερα ο όρος στο Βυζάντιο⁶⁷. Θεωρούμε ότι ο αρχικός φορέας του σημερινού ελληνικού τοπωνυμίου «Βαλαώρα» στον Ασπροπόταμο ήταν γερμανόφωνοι μισθοφόροι⁶⁸ που συνάντησαν κατά την έλευσή τους στην περιοχή (το αργότερο στα τέλη του 5^{ου} αιώνα) λατινόφωνη ρωμαϊκή εγκατάσταση. Στη χρονολόγηση αυτή συνηγορεί και το γεγονός ότι το λεκτικό θέμα του τοπωνυμίου μαρτυρεί γοθτικό εποικισμό πριν από τον παλατισμό, δηλαδή τη μετάθεση του συμφώνου (l), Walch > Vlah. Από τα παραπάνω ενισχύεται η αρχική μας υπόθεση ότι στις διαβάσεις της ηπειρωτοθεσσαλικής Πίνδου κατοικούσαν λατινόγλωσσοι ή και δίγλωσσοι ρωμαϊκοί πληθυσμοί ήδη πριν την έλευση κι εγκατάσταση των Σλάβων επήλυδων.

Η ονομασία Γαρδίκι⁶⁹ (βλαχικά Γκαρντίστι) του γνωστού ασπροποταμίτικου οικισμού, όπως αναφέρει ο Koder, είναι ευρύτατα διαδεδομένη στην κεντρική και βόρειο Ελλάδα, ακόμη και σε σύνθετη χρήση (π.χ. Παλαιογαρδίκι, Βλαχογαρδίκι). Το λεκτικό του θέμα μαρτυρεί έναν σλαβικό εποικισμό πριν από τη μετάθεση των υγρών *gard>grad και η κατάληξή του (-ικι) ελληνική ανάκτηση. Σημαίνει κάστρο, οχυρό, ή οχυρωμένος οικισμός. Προφανώς ο Σλάβοι έποικοι δε συνάντησαν κάποιο τοπωνύμιο που να μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν στη συνέχεια σε κάποιους ερημωμένους τόπους (ίσως ερείπια ενός στρατοπέδου ή κάστρου) κι έτσι του έδωσαν αυτό το όνομα εξαιτίας των οικοδομικών καταλοίπων που βρήκαν εκεί.

Από την εξέταση των παραπάνω τοπωνυμίων προκύπτει ότι τα δύο πρώτα (Ρόνα, Μουργκάνι) χρονολογούνται στην ύστερη Αρχαιότητα (το αργότερο έως τον 3^ο αι.) και τη φάση του εκρωμαϊσμού της ευρύτερης περιοχής. Το τοπωνύμιο «Βαλαώρα» παραπέμπει στο μεταίχμιο της υστερορωμαϊκής (4^{ου}-5^{ου} αι.) προς την πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Σε συνδυασμό με τις ιστορικές μαρτυρίες φανερώνει ότι ο εκρωμαϊσμός είχε συντελεστεί και ο τοπικός πληθυσμός είχε καταστεί τουλάχιστον δίγλωσσος. Το τελευταίο γλωσσικό παράδειγμα (Γαρδίκι), που εξετάσαμε, τοποθετείται χρονικά στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο (7^{ου} αι.) και μαρτυρά τον εποικισμό της μικροπεριοχής

σημείωμα χειρογράφου μια αρκετά φορτισμένη σύγκριση των Βαυαρών με τους Βλάχους (όπου Βλάχοι εννοούνται οι Ρωμαίοι): «stulti sunt Romani. Tole sint Walha. Sapienti sunt Paioari, spahe sint Peigira. Modica est sapientia in Romana. Luzic ist spahe in Walhum. Plus habent stultitia quam sapientia. Mera habent totalciti denne spahi».

⁶⁷ Herwig Wolfram, *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien 1995, σελ. 295-297. Του ίδιου, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. (MIÖG Erg. Bd. 31, Wien 1995), σελ. 30 υποσημ. 92-95 και σελ. 51 υποσημ. 226-228.

⁶⁸ Τις σχετικές ειδήσεις για την εγκατάσταση Γότθων υπόσπονδων στην Ήπειρο διαπραγματεύεται ο Χρυσός, «Συμβολή», σελ. 62 και 63 όπου κι η αναφορά στις επιγαμίες μεταξύ Γότθων μισθοφόρων και Ρωμαίων Ηπειρω-

από σλαβικό πληθυσμό. Τα τοπωνύμια «Ρόνα», «Μουργκάντι», «Βαλαώρα» είναι δηλωτικά της ρωμαϊκής παρουσίας σε σημαντικές τοποθεσίες της περιοχής, όπως οι ορεινές διαβάσεις, για τον έλεγχο των οποίων ενδιαφέρονταν πάντα η αυτοκρατορική καθώς και η όποια διάδοχή της τοπική εξουσία. Το σλαβικό τοπωνύμιο «Γαρδίκι» βρίσκεται στην ίδια μικροπεριοχή, όπου ο εγκαταλειμμένος οικισμός «Βαλαώρα», κι αποτελεί μαρτυρία ενδεικτική της έκτασης της σλαβικής διείσδυσης κι εγκατάστασης στο χώρο.

Το σλαβικό τοπωνυμικό υλικό του Ασπροποτάμου, ανάγεται σύμφωνα με τους μελετητές, όπως και στις περισσότερες περιπτώσεις του κυρίως μεσαιωνικού ελληνικού χώρου (Ηπειρος, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα και Πελοπόννησος), προπάντων σε μια πρωϊμότατη εξελικτική φάση της σλαβικής γλώσσας⁷⁰ (π.χ. Γαρδίκι, Γκλόκοβο, Δολιανά, Γουδοβάσδα, Κεράσοβο, Κλεινό, Οριάχοβο).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα τοπωνύμια, που ανάγονται στους υστεροβυζαντινούς χρόνους. «Οί τά όρεινά τῆς Θετταλίας νεμόμενοι Άλβανοί άβασίλευτοι»⁷¹ του Ιωάννη Καντακουζηνού φαίνεται να είναι οι ονοματοθέτες του υστεροβυζαντινού οικισμού Χαλίκι, που, όπως γνωρίζουμε, μνημονεύεται το 1336 στο χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ'⁷² ανάμεσα στα «χωρία» της επισκοπής Σταγών. Η παρουσία των Αλβανών στα ορεινά της Πίνδου ήδη από το 1334 μας ενθαρρύνει να δεχθούμε ότι η ονομασία του οικισμού Χαλίκι⁷³, προέρχεται από το αλβανικό φυτώνυμιο *halë, hala* δηλ. μαύρη πεύκη + κατάληξη -ικι (ελληνική ανάκτηση). Αλβανικής ετυμολογικής προέλευσης είναι κι η ονομασία του ορεινού όγκου της Κακαρδίτσας⁷⁴, που σημαίνει σαλαμάνδρα και είναι περιγραφική του σχήματός του.

Η βλαχική ονομασία Τζούρτζια⁷⁵ < Γεώργιος του ομώνυμου οικισμού είναι προσωπονομική. Κάποια σχέση με τον ευρισκόμενο στον οικισμό ναό του αγίου Γεωργίου δεν τεκμηριώνεται επαρκώς αν και η πλέον πιθανή. Χρονολογείται προς τα τέλη της υστεροβυζαντινής περιόδου αν και ο οικισμός αναφέρεται με βεβαιότητα για πρώτη φορά ως «χωρίον Τζούρτζα» της επισκοπής Σταγών σε πρόθεση της Μονής Δουσίκου του 1688⁷⁶.

τισσών γυναικών.

⁶⁹ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 116. Vasmer, *Slaven*, σελ. 88. Koder, «Προβλήματα», σελ. 16. Οικονόμου, *Οικωνύμια*, σελ. 73-74.

⁷⁰ Koder, «Προβλήματα», σελ. 12.

⁷¹ Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. 1, II, 28, σελ. 474.

⁷² Miklosich - Müller, *Acta et diplomata*, εδω τ. V σελ. 272.

⁷³ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 171. Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 139. Robert Elsie, «Dendronymica Albanica: a Survey of Albanian Tree and Shrub Names», στο: *Zeitschrift für Balkanologie*, Wiesbaden, 34/2 (1998) σελ. 163-200.

⁷⁴ Robert Elsie, «Hydronymica Albanica: a Survey of River Names in Albania», στο: *Zeitschrift für Balkanologie*,

Στην περίοδο της Σερβοκρατίας αποδίδεται ο σχηματισμός μεταξύ άλλων των τοπωνυμίων Αιβάν⁷⁷ < Γιοβάνον < Ιβάν δηλ. στου Ιωάννη και Κράλη⁷⁸ < κράλης, ο τίτλος του σέρβου ηγεμόνα.

Μέσα από το τοπωνυμικό υλικό που εξετάσαμε ξεδιπλώνεται το πολύπτυχο της ιστορικογεωγραφικής εικόνας του Ασπροποτάμου. Τα ονόματα μας επέτρεψαν να προσεγγίσουμε την καθημερινή ζωή του «κόσμου της αγροτικής καλύβας», για να χρησιμοποιήσουμε την επιτυχή περιγραφική έκφραση του Μαλιγκούδη. Διαφορετικές εκφάνσεις της, όπως η μορφή και η οργάνωση του χώρου, η γεωργική και κτηνοτροφική δραστηριότητα, η οικιακή οικονομία, οι μεταφορές εγγράφονται στα ονόματα των μικρών τόπων. Το ίδιο καθαρά τα τοπωνύμια μας παρουσιάζουν την εθνολογική συγκρότηση των πληθυσμών που κατοίκησαν στην περιοχή του Ασπροποτάμου.

Από τα παραδείγματα που παρουσιάσαμε παραπάνω ενισχύεται η αρχική μας υπόθεση ότι ένα μέρος του πληθυσμού της περιοχής ήταν γλωσσικά εκρωμαϊσμένο (ή είχε καταστεί δίγλωσσο) ήδη πριν την έλευση κι εγκατάσταση των Σλάβων νεήλυδων κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα. Καθώς φαίνεται να ήταν προσδεμένο στο άρμα της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας θα πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία ένταξης κι αφομοίωσης των σλαβικών πληθυσμιακών ομάδων στο βυζαντινό σύστημα. Ανάλογες διαδικασίες υποθέτουμε και για την υστεροβυζαντινή περίοδο, όταν οι αλβανικοί κι αρβαντοβλάχικοι πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν στο χώρο του Ασπροποτάμου. Γι' αυτό και θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε, ότι οι διαδικασίες αφομοίωσης κι επιπολιτισμού ήταν αρκετά περίπλοκες, για να μπορούμε να ισχυριστούμε σήμερα ότι είναι εύκολη η παρακολούθησή τους, παρά το γεγονός της τελικής εθνολογικής αφομοίωσης του σλαβικού κι αλβανικού στοιχείου από τον προϋπάρχοντα λατινόφωνο ή και δίγλωσσο ρωμαϊκό πληθυσμό, ο οποίος διασώθηκε σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, όπως φανερώνει η παρουσία των Βλάχων του Ασπροποτάμου, ως τις μέρες μας.

Wiesbaden, 30/1 (1994) σελ. 1-46, εδώ σελ. 15.

⁷⁵ Για τη μετατροπή του γ σε τζ (συμφωνισμός) βλέπε Νίκος Κατσάνης, *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νέβεσκας)*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 23. Επίσης ο Κατσάνης, *Ονομαστικό*, σελ. 63 αναφέρει: «Τζούτζιας ΕΠ, προφανώς υποκοριστικό του Γεώργιος». Παρόμοια σχηματίζονται και τα ππν *Τζιούρτζιον* (πόλη της Ρουμανίας), *Τζιούρτζεβο* σερβοκρατικό.

⁷⁶ Konstantinos Romanas, *Die Sprengelgrenzen der Bistümer der Metropolis Larissa in den Prothesis-Büchern des Dousikon-Klosters*. (Diplomarbeit, Wien, 1996), σελ. 114. Κωνσταντίνος-Τιμόθεος Ρωμανάς, *Ιστορία της Αρχιεπισκοπής Φαναρίου και Νεοχωρίου*, (ανέκδοτη δ.δ., Τμήμα Θεολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2005).

⁷⁷ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 115. Ο οικισμός βρίσκεται κοντά στα ερείπια των κατεστραμμένων οικισμών «Παλιογορτζιές» και «Παλιοχώρι».

⁷⁸ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 117. Ίσιωμα μεταξύ των οικισμών Γρεβενό και Μουτσιάρα, όπου ερείπια κάστρου.

Το οικιστικό δίκτυο του Ασπροποτάμου. Αλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Τ'Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά, Αθήνα 1961, σελ. 66.

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΕΞΟΔΟΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟ: ΤΕΛΗ 18^{ΟΥ}-ΑΡΧΕΣ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ¹

Όταν γύρω στα 1770 ξέσπασε το κίνημα των Ορλωφικών, τα βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου¹ βρίσκονταν σε μία πορεία ανάπτυξης, όπως κι άλλες ορεινές και προνομιούχες, για τα τότε δεδομένα, περιοχές της Ελλάδας. Από τότε και μέχρι τα 1832 και τη δημιουργία του πρώτου ελληνικού κράτους, για περισσότερες από δύο γενιές, μία σειρά από δύσκολες κι αζετέραστες καταστάσεις ήρθαν να αποδυναμώσουν, σταδιακά, και τελικά να εξαφανίσουν σχεδόν ολοκληρωτικά τις συνθήκες για μεγαλύτερη πρόοδο. Τα γεγονότα αυτής της περιόδου είχαν ως αποτέλεσμα αλυσιδωτές πληθυσμιακές εξόδους, τα κύματα των οποίων έφτασαν σε μακρινές περιοχές, συντελώντας στην ενίσχυση άλλων βλάχικων εγκαταστάσεων ή τη δημιουργία νέων.

Κατά τη διάρκεια των Ορλωφικών, ο Ασπροπόταμος φαίνεται πως βρέθηκε αντιμέτωπος μόνο με παράπλευρες κι αντανακλαστικές επιπτώσεις. Τα χωριά του απεφύγανε τις καταστροφές στο μέγεθος που τις γνώριζαν η Μοσχόπολη κι οι άλλοι βλάχικοι οικισμοί στις βορειότερες προεκτάσεις της Πίνδου. Είναι, μάλιστα, πιθανό τα μεγαλύτερα από τα βλαχοχώρια της περιοχής, όπως η Καστανιά, να δέχθηκαν κάποια κύματα ομόγλωσσων προσφύγων ως ασφαλέστερες περιοχές². Αν και σύμφωνα με παραδόσεις, κάποια χωριά δέχτηκαν ληστρικές επιθέσεις από τους Τουρκαλβανούς, που διέσχισαν την Πίνδο κατευθυνόμενοι προς την Πελοπόννησο ή όταν επέστρεφαν από αυτή μετά την καταστολή του επαναστατικού κινήματος. Ωστόσο, το πλέον ισχυρό πλήγμα ήρθε όταν οι οθωμανικές αρχές της Θεσσαλίας κατόρθωσαν να απαλλαχθούν από τους φερόμενους ως τους πλέον

¹ Στην παρούσα μελέτη ως χωριά του Ασπροποτάμου εξετάζονται όλα τα βλαχόφωνα χωριά του δυτικού τμήματος του σημερινού Νομού Τρικάλων, δηλαδή τα χωριά του καθατού Ασπροποτάμου, τα χωριά της Ορεινής Καλαμπάκας και τα χωριά της Χώρας Μετσόβου που είχαν αποσπαστεί από αυτή στα 1881. Ιστορικά στοιχεία για τα χωριά της περιοχής, βλέπε: Σπανός, Βασίλειος Κ., *Οι οικισμοί της βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία, από τον 14^ο έως τον 19^ο αιώνα*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004.

² Παπανικολάου, Νικόλαος Γ., *Καστανιά (το χωριό μου)*, με την επιμέλεια και διαπάνη του Μορφωτικού και Ευεργετικού Συλλόγου Καστανιάς «Ο Στίνος», Τρίκαλα 1997, σσ.32-33, 357.

δυναμικούς από τους δημογέροντες του Ασπροποτάμου μαζί με ένα μεγάλο αριθμό υποστηρικτών τους, ίσως το πιο δραστήριο στοιχείο στην περιοχή των Τρικάλων. Τα διαδραματιζόμενα γεγονότα έχουν παρουσιαστεί σε διάφορες εκδοχές και με διαφορετικούς πρωταγωνιστές. Μία από αυτές αναφέρει πως δύο ισχυροί δημογέροντες του Ασπροποτάμου, ο Δημάκης κι ο Γιωργάκης, βρίσκονταν σε έντονη αντιπαράθεση³. Το πείσμα των δύο μερίδων οδήγησε σε εκδίκηση κι επίλυση της αντιπαράθεσης από τον Αγά Πασά, έναν από τους τρεις πασάδες της Λάρισας. Μετά από προτροπή των αρχών οι αντιδίκιοι έφτασαν στη Λάρισα συνοδευμένοι από όσους περισσότερους υποστηρικτές τους μπορούσαν να συγκεντρώσουν. Στις 9 Μαρτίου του 1770 οι κυρίαρχοι άρπαξαν την ευκαιρία και κατέσφαξαν το συγκεντρωμένο πλήθος των αντιδίκων. Σύμφωνα με έγγραφο του αρχείου του βενετικού προξενείου στη Θεσσαλονίκη, οι εκτελεσθέντες ανέρχονταν σε 700 Τρικαλινούς και 20 Λαρισαίους⁴. Το γεγονός αυτό δεν πρέπει να ήταν μεμονωμένο. Την ίδια χρονιά στην Κωνσταντινούπολη, συνελήφθησαν κι εκτελέστηκαν τα μέλη μιας αποστολής προκρίτων από την Καστανιά κι ανάμεσά τους ο Ηλίας Πύρρος, πατέρας του ιατροφιλόσοφου Διονύσιου Πύρρου⁵. Τελικά, αν και τα αρματολίτικα σώματα του Ασπροποτάμου κινητοποιήθηκαν και συμμετείχαν στα πολεμικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη Ρούμελη, τα ίδια τα βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου παρέμειναν αμέτοχα στο κίνημα των Ορλωφικών. Οι κοτζαμπάσηδες παρουσίασαν αυτοσυγκράτηση, φοβούμενοι μεγαλύτερες καταστροφές στα ίδια τους τα χωριά. Από τότε όμως ξεκινά μία νέα περίοδο ανοικτής σύγκρουσης ανάμεσα στους αρματολούς και τις οθωμανικές αρχές, τοπικές ή κεντρικές.

Στα 1785, ο περίφημος Αλή Πασάς των Ιωαννίνων κατόρθωσε να τοποθετηθεί από τις αρχές στην Κωνσταντινούπολη ως δερβεντζής της Θεσσαλίας, δηλαδή αρχηγός του σώματος για την ασφάλεια των οδικών αρτηριών και των ορεινών διαβάσεων. Ο Αλή βάλθηκε να ξεκαθαρίσει τη Θεσσαλία όχι μόνο από τους ληστές, αλλά και να υποτάξει ή και να εξαφανίσει τους ισχυρούς καπεταναίους των αρματολών και τους δυναμικούς δημογέροντες του Ασπροποτάμου και του Μαλακασίου, όπως έπραξε αργότερα και στην περιοχή του Ολύμπου. Οι σχέσεις, όμως, του Αλή με την περιοχή

³ Για την πιθανή καταγωγή του άρχοντα Δημάκη από την Καστανιά και όχι από το Χαλίκι, βλέπε: Παπανικολάου, ό.π., σσ.42-68.

⁴ Χατζηγάκης, Αλέξ. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου*, Ιστορικά, Μαυρίδης, Αθήνα 1961, σσ.220-227. Μέρτζος, Κωνσταντίνος Δ., *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Ε.Μ.Σ. 7, Θεσσαλονίκη 1947, σσ.416-417. Αρσενίου, Λάζαρος Α., *Η Θεσσαλία στην τουρκοκρατία, Επικαιρότητα*, Αθήνα 1984, σσ.236-237.

⁵ Παπανικολάου, Ν., *Διονύσιος Πύρρος ο Θεσσαλός*, Μορφωτικός και Ευεργετικός Σύλλογος Καστανιάς «Ο Στίνας», Τρίκαλα 1996, σσ.7.

και τους άρχοντες της ίσως είχαν ξεκινήσει πολύ νωρίτερα. Σύμφωνα με παραδόσεις, όταν στην αρχή της σταδιοδρομίας του ο Αλή είχε έρθει σε σύγκρουση με συγγενείς του κι άλλους ισχυρούς Τουρκαλβανούς τοπάρχες αναζήτησε καταφύγιο στον Ασπροπόταμο. Εκεί, ίσως, είχε βρεθεί στη δούλεψη κάποιων κοτσαμπάσηδων κι αρχιτσελιγκάδων, είτε πιθανότερα των Χατζηπετραίων του Νεραϊδοχωρίου είτε των Δημακαίων του Χαλικίου ή της Καστανιάς. Τότε φέρεται πως έγινε η πρώτη συνάντηση του νεαρού Αλή με τον Κοσμά τον Αιτωλό, ο οποίος παρουσιάζεται να προφήτεψε τόσο την άνοδο όσο και την πτώση του⁶.

Όταν πια από τα 1788 εξελίχθηκε σε απόλυτο κύριο της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, οι προσπάθειές του στράφηκαν στο να ιδιοποιηθεί τον πλούτο και των βλαχοχωριών, αποσπώντας όλο και μεγαλύτερες εισφορές. Σε πολλές περιπτώσεις απώτερος στόχος του ήταν να μετατρέψει τα πλούσια κεφαλοχώρια των Βλάχων σε δικά του τσιφλίκια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στα 1814 ο Γάλλος πρόξενος και περιηγητής F. Rouqueville:

«Οι Μεγαλοβλαχίτες έπεσαν στο ζυγό του σατράπη των Ιωαννίνων. Ο Αλή Πασάς άλλους απ' αυτούς άρχισε να τους χαϊδεύει, να τους εξαγοράζει και να τους μετατρέπει σε καταδότες των συμπατριωτών τους, και γενικά να τους διαιρεί και να τους διαφθείρει και έτσι να οδηγεί μια φυλή περήφανη και μέχρι τότε αξιοσέβαστη για τις αρχές της, στην ανηθικότητα και σε μια μελλοντική καταστροφή».

Έφτανε μέχρι το σημείο να διευθετεί ακόμη και τις συγγενικές σχέσεις, μέσω των επιγαμιών, ανάμεσα στους κοτσαμπάσηδες και τους καπεταναίους. Όπως όταν, γύρω στα 1816, επέβαλε στον αρχιαρματολό του Ασπροποτάμου Νικόλαο Στουρνάρα από την Κουτσιάνα (Στουρναραίικα) να δώσει για σύζυγο την κόρη του Ευαγγελή, αλλά και ένα τμήμα του αρματολικίου του, αυτό του Κλινόβο Κολ, ως προίκα, στο νεότερο αρματολό και Σαρακατσάνο στην καταγωγή Γρηγόρη Λιακατά⁷.

Γύρω στα 1790 ο Αλή Πασάς φέρεται να κάλεσε στα Γιάννενα πολλούς από τους προκρίτους του Ασπροποτάμου, προσπαθώντας να μεθοδεύσει τη διαδικασία της υποταγής τους. Ο Αλή παρουσιάζεται να ζήτησε από τη συνέλευση των κοτσαμπάσηδων ένα μεγάλο χρηματικό ποσό και τους τίτλους

⁶ Χατζηγάκης, *ό.π.*, σσ.165, 180, 224. Παπαναστασίου, Έλλη, Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, ο ελευθερωτής και η τελευταία μονομαχία, Αθήνα 1995, σσ.87.

⁷ Πίσπας, Ι. Σ., *Κλεινοβός Καλαμπάκας*, Καλαμπάκα 1995, σσ.25. Αλεξίου, Δ. Α. - Τρίτας, Γ. Θ. - Τρίτας, Δ. Θ., *Ιστορικά, λαογραφικά του χωριού μας*, Πολιτιστικός Σύλλογος Αθηνούσης «Η Λιπινίτσα», Αθήνα 1987, σσ.37-38.

ιδιοκτησίας κάποιων βλαχοχωριών του Ασπροποτάμου. Μετά από αυτή τη συνέλευση εξόρισε τον προύχοντα της Καστανιάς Γιάννη Δημάκη, ο οποίος προφανώς στεκόταν εμπόδιο στις διαθέσεις του, με απώτερο όμως σκοπό να εκφοβίσει τους υπόλοιπους. Σύμφωνα με παραδόσεις, ανάμεσα στους προκρίτους μιας τέτοιας συνέλευσης φέρεται να ήταν κι ο Αθανάσιος Ντάκος ή Καλαμαρτζής από την Αγία Παρασκευή. Οι παραδόσεις παρουσιάζουν τον Καλαμαρτζή να αντιστάθηκε στις πιέσεις και τα βασανιστήρια του Αλή. Όταν τελικά αποφυλακίστηκε κι επέστρεψε στο χωριό του ενημέρωσε τους συγχωριανούς του και φέρεται να τους παρότρυνε να το εγκαταλείψουν, αναγνωρίζοντας πως σύντομα ο Αλή θα τους έφερνε σε αδιέξοδο. Οι πανικόβλητοι κάτοικοι φέρονται να εγκατέλειψαν συλλογικά το χωριό και να διασκορπίστηκαν προς τις περιοχές της Βέρροιας και των Σερρών. Οι περισσότεροι επέστρεψαν μόνο μετά την πτώση του Αλή, ύστερα από δεκαοκτώ περίπου χρόνια. Στο διάστημα αυτό, στα λιβάδια της Αγίας Παρασκευής αναφέρεται πως είχε εγκατασταθεί κάποια ομάδα Σαρακαταναίων. Μπροστά στην αντίσταση των Ασπροποταμιτών ο Αλή μεθόδευσε ασφυκτικότερες πιέσεις. Γύρω στα 1894, υποκίνησε επιθέσεις έμπιστων σε αυτόν Τουρκαλβανών, όπως ο Γιουσούφ Αράπης, σπέρνοντας την τρομοκρατία στα χωριά που αντιστέκονταν στις διαθέσεις του. Έτσι, ένας απροσδιόριστος αλλά μάλλον σημαντικός αριθμός ανθρώπων αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις εστίες του και να φύγει από την επικράτεια του Αλή⁸.

Είναι ενδεικτικό πως το 1795 ο Αλή καταστρατήγησε τα ισχυρά προνόμια της γειτονικής «Χώρας Μετσόβου», αποσκοπώντας στον πλήρη έλεγχο των διαβάσεων και στην οικονομική απομύζηση των δραστήριων κατοίκων της περιοχής. Από τότε και μέχρι τα μετεπαναστατικά χρόνια ένας ακαθόριστος αριθμός Μετσοβιτών, κυρίως εμπορευόμενοι κι επαγγελματίες, εγκατέλειψε σταδιακά τις εστίες του κι αναζήτησε ασφάλεια σε μέρη μακριά από την επικράτεια του Αλή, συνήθως εκεί όπου είχαν ήδη αναπτύξει κάποιες επαγγελματικές δραστηριότητες. Πολλοί εγκαταστάθηκαν σε διοικητικά, αστικά και οικονομικά κέντρα της Ανατολικής Μακεδονίας, άλλοι έφτασαν μέχρι τη Φιλιππούπολη⁹ κι άλλοι οριστικοποίησαν την παραμονή τους στις παροικίες στα εδάφη των Αμβούργων και της Ρωσίας.

⁸ Κούτσιος, Γ. Ι., *Τζούρτζια, αναδρομή στο χρόνο*, Τρίκαλα 1986, σσ.58-60. Χατζηγάκης, ό.π., σσ.183-184, 187-188, 231-232, 302-303. Καφταντζής, Γ. - Τενεκετζής, Θ., *Η ιστορία της Ηράκλειας νομού Σερρών και λαογραφικά Ηράκλειας*, Τόμος Α', Τόμος Β', Σέρρες 1973, σσ.58.

⁹ Μυρτίλος - Αποστολίδης, Κοσμάς, *Η της Φιλιππούπολης Ιστορία*, Αθήνα 1959. Μυρτίλος - Αποστολίδης, Κοσμάς, Δύο έγγραφα εκ Φιλιππουπόλεως από των αρχών του 19ου αιώνα, *Θρακικά* 2, 1929, σσ.346-347. LORY, B., *Immigration et integration sociale a Plovdiv au XIXe s.*, *Revue du Monde Musulman et de la Mediterranee*, no 66, 1992/4, σσ.97-98.

Από τότε και μέσα στα επόμενα χρόνια μικρές ομάδες Μετσοβιτών φαίνεται πως έφτασαν μέχρι το Κρούσοβο, το Μοναστήρι, ακόμη και στη Μηλόβιστα, δηλαδή στις βλάχικες εγκαταστάσεις της Πελαγονίας στην Άνω Μακεδονία. Την ίδια πορεία προς το βορρά φαίνεται πως ακολούθησαν και κάποιοι φυγάδες από διάφορα χωριά του Ασπροποτάμου¹⁰.

Μετά το 1803 κι αφού καθυπόταξε τους Σουλιώτες, ο Αλή αφαίρεσε και κατήργησε όλα τα προνόμια που είχαν απομείνει και στο εξής τα βλαχοχώρια, όπως κι άλλα μέρη, εξαρτιόνταν απόλυτα από τη θέλησή του. Ο Αλή Πασάς ακολούθησε μια στρατηγική προσαύξησης των φόρων και των έκτακτων εισφορών. Η στρατηγική που ακολούθησε για την απομύζηση του πλούτου που είχε συγκεντρωθεί στα χέρια των Βλάχων, με απώτερο στόχο την υποταγή των κοινοτήτων τους, γίνεται εμφανής στην περίπτωση των Καλαριτών. Οι οφειλές των κατοίκων της μικρής αλλά πλούσιας πολιτείας αυξήθηκαν από 14.000 σε 45.000 γρόσια, με αποτέλεσμα να οδηγηθούν σε συλλογικό δανεισμό από μουσουλμάνους πιστωτές στα Γιάννενα¹¹. Η περίπτωση του γειτονικού Ματσουκίου είναι ακόμη πιο χαρακτηριστική για το πώς μεθόδευε την οικονομική εξαθλίωση των κεφαλοχωριών, ώσπου οι κάτοικοι να εξαναγκαστούν να του πουλήσουν τα χωριά τους. Έτσι, ανάμεσα στα 1805 με 1818, μη μπορώντας να ανταποκριθούν στις οικονομικές απαιτήσεις του Αλή, οι Ματσουκιώτες σκόρπισαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Κατέφυγαν κυρίως στα Άγραφα, αλλά και στην Άρτα, τα Τρίκαλα, το Καρπενήσι, την Υπάτη, τη Λαμία και τη Μενδενίτσα της Φθιώτιδας¹².

Μπορεί το Ματσούκι να ήταν ένα σχετικά εύκολο θύμα για τον Αλή, σύντομα όμως στράφηκε και προς τα πιο μεγάλα και πιο δυναμικά κεφαλοχώρια. Το 1812 ο Αλή κάλεσε στα Γιάννενα τον Ιακωβάκη Οικονόμου, προύχοντα του Κλεινού, και τον γιο του Δημήτρη μαζί με άλλους εννέα προκρίτους. Ύστερα από ατυχείς διαπραγματεύσεις για την πώληση του Κλεινού έπνιξε στη λίμνη των Ιωαννίνων όλα τα μέλη της αποστολής¹³. Την ίδια περίπου διαδικασία ακολούθησε και με την Καστανιά. Αυτή τη φορά όμως έδρασε ο γιος του Αλή, ο Βελή Πασάς. Αντιμέτωπος με την αντίσταση που πρόβαλαν οι δημογέροντες του χωριού μπροστά στην επιθυμία του να μετατρέψει την Καστανιά από κεφαλοχώρι σε τσιφλίκι, ο Βελή

¹⁰ Weigand, Gustav., *Die Aromunen*, τόμος Α', Leipzig 1895, σσ.33. HACIU, Anastase N., *Aromanii: Comert, industrie, arte, expansiune, civilizatie*, Focani 1936, σσ.114, 180. Μπάλλας, Νικόλαος, *Ιστορία του Κρούσοβου*, Ε.Μ.Σ. 56, Θεσσαλονίκη 1962.

¹¹ Leake, William Martin, *Travels in Northern Greece*, Vol.I, Amsterdam 1967, (ανατύπωση έκδοσης Λονδίνου, 1835), σσ.277-278.

¹² Καλούσιος, Δ. Γ., *Το Ματσούκι Ιωαννίνων*, Α' Ιστορικά, Ματσούκι - Τρίκαλα 1994, σσ.44-49.

¹³ Πίτσας, Ι. Σ., *Κλεινοβός Καλαμπάκας*, Καλαμπάκα 1995, σσ.25-27.

κρέμασε τελικά από τη γέφυρα της Λάρισας το μεγάλο κοτζαμπάση της Καστανιάς Κωνσταντίνο Παπαπολύμερο. Όταν οι Καστανιώτες, με τις ισχυρές διασυνδέσεις που φέρονται να διέθεταν, κίνησαν έλεγχο της Υψηλής Πύλης για την εκτέλεση, η απάντηση που έλαβαν ήταν πως «είχε γίνει λάθος». Πριν από αυτά τα γεγονότα πολλοί Καστανιώτες, λόγω της στενότητας του χώρου, είχαν ήδη αρχίσει να εκπατρίζονται αναζητώντας καλύτερη τύχη κι εμπορικές δραστηριότητες σε άλλα μέρη. Οι παρεμβάσεις όμως του Αλή Πασά, τόσο οι έμμεσες, όπως οι συχνές επιθέσεις των Τουρκαλβανών ληστών, όσο και οι άμεσες, όπως η δολοφονία του Παπαπολύμερου, οδήγησαν πολλούς Καστανιώτες σε απόγνωση κι αναγκαστικό εκπατρισμό. Η Καστανιά φαίνεται πως έχασε, σταδιακά, τους μισούς από τους 6.000 κατοίκους που ίσως είχε μέχρι τότε. Αρκετοί από αυτούς στράφηκαν προς τα αστικά και εμπορικά κέντρα της Ανατολικής Ρωμυλίας και της Ανατολικής Μακεδονίας, (Πέστερα, Αλιστράτη, Προσωτσάνη, Σέρρες, Σωχός κ.ά). Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία πως, ανάμεσα στα 1800 με 1840, δηλαδή τόσο πριν όσο και μετά τις καταστροφές της επανάστασης του 1821, ένας σημαντικός αριθμός οικογενειών από την Καστανιά εγκαταστάθηκε, κυρίως ως επαγγελματίες, στο Αϊβαλί στα παράλια της Αιολίδας στη Μικρά Ασία. Λέγεται πως είχαν φτάσει να έχουν 42 εμποροβιοτεχνικά καταστήματα. Μετά την Μικρασιατική καταστροφή, οι απόγονοί τους κατάφυγαν στην Ελλάδα μαζί με τους υπόλοιπους Μικρασιάτες¹⁴.

Οι περισσότερες από τις ληστρικές επιθέσεις που δέχτηκαν εκείνη την περίοδο τα διάφορα βλαχοχώρια φαίνεται πως υποκινούνταν από τον ίδιο τον Αλή ή λάμβαναν χώρα με την ανοχή του. Τον Αύγουστο του 1809, ο γνωστός αγωνιστής της ελληνικής επανάστασης Γεώργιος Καραϊσκάκης, που τότε βρισκονταν στην υπηρεσία του, επιτέθηκε κι έκαψε το μισό χωριό της Πολυθέας¹⁵. Το 1816 κάποιος ληστής κατάστρεψε το Χαλίκι, καθώς οι κάτοικοι δεν ήταν σε θέση να του παραδώσουν το ποσό που απαιτούσε. Μετά τον εμπρησμό του χωριού, ένα μέρος των κατοίκων αναφέρεται πως έφυγε κρυφά και σκόρπισε σε διάφορα μέρη της Μακεδονίας¹⁶. Αν κι ο Αλή Πασάς φέρεται να είχε καλές σχέσεις με τους προκρίτους του Χαλικίου, η ληστρική επίθεση ίσως αποτελούσε σχέδιό του. Σύμφωνα με κάποιες παραδόσεις, πολλοί Χαλικιώτες έφυγαν από το χωριό τους μπροστά στην

¹⁴ Μορφωτικός & Ενεργητικός Σύλλογος Καστανιάς «Ο στίνος», Διονύσιος Πύρρος ο Θεσσαλός, Τρίκαλα 1996, σσ.8. Παπανικολάου, ό.π., σσ.73, 360-361.

¹⁵ Παπασωτηρίου, ό.π., σσ.219.

¹⁶ Μπαρμπαλής, Χ. Β., Το Χαλίκι, Ιστορικά Σημειώματα, Τρίκαλα 1953, σσ.13-14.

επιθυμία του Αλή να το μετατρέψει σε τσιφλίκι του¹⁷. Τελικά, αρκετά από τα πιο αδύναμα βλαχοχώρια της περιοχής υπέκυψαν κι έγιναν τσιφλίκια του Αλή και των γιών του. Ως αποτέλεσμα ήταν άλλοι από τους κατοίκους να αναγκαστούν να εκπατριστούν, ενώ αυτοί που παρέμειναν βρέθηκαν στη θέση να πληρώνουν ενοίκιο για να μπορούν τα κοπάδια τους να βόσκουν ανεμπόδιστα στα προγονικά ορεινά λιβάδια. Τέτοια τύχη αναφέρονται πως είχαν τα χωριά: Ματονέρι, Αμπελοχώρι, Ορθοβούνι, Καλομοίρα, Ελάφι, Περούλι, Πύρρα, Δέση, Άγιος Νικόλαος, Δροσοχώρι, Αγία Παρασκευή, Γαρδίκι και Αθαμανία¹⁸.

Αυτοί που εγκατέλειπαν τότε τα χωριά τους ήταν κυρίως όσοι που κινδύνευαν περισσότερο από την αρχηγική μανία του Αλή Πασά. Ήταν οι ευκατάστατοι πρόκριτοι, τσελιγκάδες, έμποροι και τεχνίτες. Έφευγαν μεμονωμένα ή κατά ομάδες, ακολουθούμενοι από τις οικογένειές τους και τις οικογένειες που εξαρτιόνταν από αυτούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των περιπετειών που έζησαν μεμονωμένα άτομα ή και οικογένειες αποτελεί η περίπτωση του Γούσιου Χατζηπέτρου, ενός δραστήριου προύχοντα, μεγαλοτέλιγκα κι εμπόρου μάλλινων ειδών από το Νεραϊδοχώρι. Είχε μάλιστα υπάρξει προεστός και στην πόλη των Τρικάλων. Αν και προηγουμένως είχαν αναπτύξει καλές σχέσεις με τον Αλή, οι Χατζηπετραίοι έπεσαν στη δυσμένειά του καθώς αρνούσαν την ακόμη στενότερη συνεργασία και την υποταγή. Η οικογένεια καταστράφηκε οικονομικά και στα 1812 οι δύο μικρότεροι από τους τρεις γιους του Γούσιου, ο Γιαννάκης και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, αναζήτησαν καλύτερη τύχη στις Σέρρες, όπου η οικογένεια είχε ήδη αναπτύξει εμπορικές δραστηριότητες. Από εκεί ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος ταξίδεψε μέχρι τη Βιέννη μαζί με άλλους εμπόρους από τις Σέρρες. Αποτέλεσε μέλος μιας επιτροπής Ελλήνων που συνάντησε τον Ναπολέοντα και ζήτησε την αρωγή του για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Αργότερα, στα 1817, ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος επέστρεψε στην περιοχή και βρέθηκε στην αυλή και την υπηρεσία του Αλή Πασά ως δεύτερος γραμματικός. Στην πορεία έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1821 και υπήρξε υπασπιστής του Όθωνα, ιδρύοντας τη σημερινή προεδρική φρουρά και στελεχώνοντάς την κυρίως με Ασπροποταμίτες¹⁹.

Για να γίνει κατανοητό το μέγεθος των εξόδων και των δημογραφικών μεταβολών αρκεί μία σύγκριση των πληθυσμιακών στοιχείων που μας δίνει

¹⁷ Λαμπρίδης, Ι., *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τόμος 2, *Ο Τεπελενλής Αλή Πασάς*, Εν Αθήναις, 1887, σσ.37.

¹⁸ Χατζηγάκης, ό.π., σσ.183.

¹⁹ Γιαννούλης, Ν. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος*, Αφοί Κυριακίδη, Φ.Ι.Α.Ο.Σ Τρικάλων 6, Θεσσαλονίκη 1992, σσ.60-61. Χατζηγάκης, ό.π., σσ.268-276. Περισσότερα για το Χριστόδουλο Χατζηπέ-

ο F. Rouqueville για την περίοδο ανάμεσα στα 1806 με 1815 με τα δημογραφικά δεδομένα του «Κώδικα Τρίκκης» του 1820, ο οποίος συντάχθηκε με εντολή του Αλή για φορολογικούς λόγους. Αν μάλιστα αναλογιστούμε πως τα στοιχεία του Rouqueville καταγράφηκαν στα 1806 με 1815 και πως οι έξοδοι είχαν ξεκινήσει σταδιακά αρκετά χρόνια νωρίτερα, τότε μπορούμε εύκολα να υποθέσουμε πως ο αριθμός των ανθρώπων, που εγκατέλειψαν τα βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου, κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας του Αλή Πασά (1788-1820), ίσως να έφτανε και να ξεπερνούσε το 1/3 του πληθυσμιακού δυναμικού που είχαν στα τέλη του 18ου αιώνα. Θα πρέπει όμως να επισημανθεί πως, παρά τις απώλειες, αυτοί οι οικισμοί συνέχισαν να αποτελούν εξαιρέσεις για τα δημογραφικά δεδομένα της περιοχής των Τρικάλων, σε σύγκριση με τα χωριά του κάμπου ή άλλων ορεινών περιοχών, όπως τα Χάσια²⁰.

Όμως, ακόμη κι όταν τα θύματα του Αλή Πασά κατόρθωναν να ξεφεύγουν από την επιτήρησή του κι έβρισκαν καταφύγιο κι ασφάλεια σε άλλες περιοχές, ο Αλή δεν έπαυε να τους αναζητά. Το 1816 είχε θορυβηθεί πια τόσο πολύ ώστε μαζί με το γιο του Βελή, που ήταν τότε μουτεσερίφης του σαντζακίου Τρικάλων, κίνησαν διαδικασία για τον εντοπισμό κάποιων φυγάδων και τον εξαναγκασμό τους να επιστρέψουν στις προηγούμενες εστίες τους. Κινώντας τις διασυνδέσεις τους με την Υψηλή Πύλη, εκδόθηκε φερμάνι του σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ με το οποίο διατάσσονταν να επιστρέψουν στις παλιές τους εστίες όλοι όσοι είχαν φύγει από τον καζά των Τρικάλων μέσα στα προηγούμενα δέκα χρόνια κι είχαν καταφύγει στις περιοχές της Θεσσαλονίκης, των Σερρών, της Ζίχνης, της Κομοτηνής κι αλλού. Σύμφωνα με το φερμάνι, ο Αλή αναζητούσε ονομαστικά 800

τρο, βλέπε: Παπαναστασίου, *ό.π.*

²⁰ ROUQUEVILLE, *ό.π.*, σσ.320-335. Τα στοιχεία του Κώδικα Τρίκκης «καταγραφή των οσπιτίων του βιλαετίου Τρίκκης και Σταγών, (29-09-1820)», βρίσκονται στην εργασία: Γιαννούλης, Νίκος, Κώδικας της Τρίκκης, Αθήνα 1980, σσ.101-103.

	Rouqueville	Κώδικας		Rouqueville	Κώδικας
Χαλίκι	300 οικ.	130 οικ.	Κρανιάς	300 οικ.	150 οικ.
Ανθούσα	100 οικ.	60 οικ.	Δολιανά	40 οικ.	15 οικ.
Κατάφυτο	50 οικ.	35 οικ.	Νεραϊδοχώρι	300 οικ.	40 οικ.
Καλλιρόη	40 οικ.	15 οικ.	Πύρρα	200 οικ.	75 οικ.
Γαρδίκι	120 οικ.	70 οικ.	Δέση	80 οικ.	70 οικ.
Αγία Παρασκευή	60 οικ.	40 οικ.	Δροσοχώρι	40 οικ.	28 οικ.
Αθαμανία	80 οικ.	28 οικ.	Άγιος Νικόλαος	40 οικ.	28 οικ.

Ενδεικτικό είναι επίσης το γεγονός πως, το 1820, στο Βαρόσι, τη χριστιανική συνοικία των Τρικάλων, καταγράφηκαν μόνο 65 οικογένειες. Πέρα από την πολιτική του Αλή Πασά, για τη μείωση του πληθυσμού θα πρέπει, ίσως, να συνυπολογιστούν και οι επιπτώσεις της μεγάλης επιδημίας που έπληξε την Θεσσαλία και την Ήπειρο ανάμεσα στα 1813 με 1816.

άτομα που είχαν εγκαταλείψει τον καζά των Τρικάλων²¹. Παρόλες τις στρατηγικές κινήσεις του Αλή, οι έξοδοι δε σταμάτησαν και μάλλον πήραν δραματικές διαστάσεις. Θα πρέπει όμως να επισημανθεί πως οι έξοδοι βλαχοφώνων από την επικράτεια του Αλή ήταν ταυτόχρονες με ανάλογες εξόδους γειτονικών ελληνόφωνων κι αλβανόφωνων πληθυσμών της επικρατείας του, ακόμη και μουσουλμάνων. Στο απόγειο της παντοδυναμίας του στα 1820, η επικράτειά του απλωνόταν στα νότια μέχρι πέρα από τη Λειβαδιά, στα βόρεια μέχρι ανάμεσα τη Φλώρινα και το Μοναστήρι και στα ανατολικά μέχρι τις όχθες του Αξιού στα πρόθυρα της Θεσσαλονίκης. Έτσι, άλλοι τράβηξαν για τη Βοιωτία, την Αττική και την Εύβοια και άλλοι για την Πελαγονία ή για την Ανατολική Μακεδονία

Η πτώση του Αλή Πασά κι ο θάνατός του το 1822 δεν απάλλαξαν τα βλαχοχώρια από τις καταστροφές, καθώς συνέπεσαν με τα πρώτα γεγονότα της ελληνικής επανάστασης. Τα αρματολίκια του Ασπροποτάμου αναστατώθηκαν κι ακολούθησαν το κάλεσμα, αν και οι κοτζαμπάσηδες παρέμεναν επιφυλακτικοί. Τα *Στρατιωτικά Ενθυμήματα* του αγωνιστή Νικολάου Κ. Κασομούλη, ο οποίος έζησε τα τοπικά δρώμενα από κοντά, παραμένουν μία από τις ισχυρότερες μαρτυρίες για τα γεγονότα εκείνων των χρόνων²².

Από τα βλαχοχώρια που πλήρωσαν σκληρότερα τη συμμετοχή τους στην επανάσταση ήταν το Συρράκο και οι Καλαρίτες, οι κάτοικοι των οποίων ήταν γείτονες και συγγενείς των Ασπροποταμιτών. Οι δύο ευημερούσες μέχρι τότε κοινότητες είχαν ελάχιστες γνώσεις στα άρματα. Θεωρήθηκαν, όμως, απρόσβλητες όχι μόνο λόγω της ασφάλειας των ορεινών θέσεών τους, αλλά κυρίως λόγω της πολιτικής ισχύος των προκρίτων τους. Τον Ιούλιο του 1821 τα κατασταλτικά στρατεύματα λεηλάτησαν και κατέστρεψαν συθέματα τα δύο χωριά. Οι κάτοικοι και οι Γιαννιώτες που είχαν καταφύγει εκεί διασκορπίστηκαν στα Τζουμέρκα και τα Άγραφα. Αρκετοί κατάφυγαν στο Μεσολόγγι και χάθηκαν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας και της εξόδου το 1826. Άλλοι βρέθηκαν στα Επτάνησα, κυρίως στη Ζάκυνθο και την Κέρκυρα, και κάποιοι μέχρι τα λιμάνια της Ιταλίας στην Αδριατική. Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως στα 1831, όταν οι κάτοικοι των δύο οικισμών είχαν πια αμνηστευτεί, στους Καλαρίτες είχαν καταμετρηθεί μό-

²¹ Βακαλόπουλος, Απόστολος, *Ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1992, σσ.477-478.

²² Κασομούλης, Νικόλαος Κ., *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833*. Προτάσσεται ιστορία του Αρματολισμού, Τόμος Α', εισαγωγή - σημειώσεις: Γιάννης Βλαχογιάννης, Εκδόσεις Δημιουργία - Απ. Α. Χαρίσης, Αθήνα 1997. Περισσότερα στοιχεία για τα γεγονότα της επανάστασης και τις ιδεολογικοπολιτικές τάσεις στον Ασπροπόταμο, βλέπε: Γιαννούλης, Ν. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος*, Αφοί Κυριακίδη, Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων 6, Θεσσαλονίκη 1992.

νο 26 οικογένειες από τις 500 και πλέον που φέρονται να κατοικούσαν εκεί πριν την καταστροφή. Είναι φανερό πως οι περισσότεροι από αυτούς που μπόρεσαν να επιβιώσουν στα δύσκολα επαναστατικά χρόνια προτίμησαν να εγκατασταθούν οριστικά κυρίως στα Γιάννενα, αλλά και στα Επτάνησα και τις πόλεις του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, όπως την Πάτρα, τον Πύργο, τη Χαλκίδα, τη Λειβαδιά και την Αθήνα²³. Οι κάτοικοι του Μετσόβου δεν μπόρεσαν να πάρουν ενεργό μέρος στην επανάσταση, καθώς οθωμανικά στρατεύματα είχαν εδραιωθεί εκεί ελέγχοντας τη διάβαση του Ζυγού. Ωστόσο, ούτε το Μέτσοβο μπόρεσε να αποφύγει τη μερική έστω καταστροφή. Οι επαναστατημένοι αρματολοί του Ασπροποτάμου, προσπαθώντας να παρασύρουν και τους Μετσοβίτες ή έχοντας διάθεση εκδίκησης για τη μη συμμετοχή τους στην επανάσταση, επιτέθηκαν και έκαψαν 180 σπίτια. Το 1822 ο Χουρσίτ Πασάς πήρε ως ομήρους έναν αριθμό προκρίτων του Μετσόβου, προσπαθώντας να αποτρέψει οποιαδήποτε κίνησή τους. Το γεγονός ότι αργότερα εκτέλεσε τους ομήρους μπορεί να δηλώνει τις διαθέσεις των Μετσοβιτών σε σχέση με την επανάσταση. Έτσι κάτω από τις συνθήκες γενικής ανασφάλειας ένας αριθμός οικογενειών αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το Μέτσοβο και πάλι²⁴.

Τον Ιούνιο του 1823 στρατεύματα Τουρκαλβανών, υπό την αρχηγία του Σελιχτάρ Μπόντα ή Πόδα, πρώην στενού συνεργάτη του Αλή, επιχείρησαν να εισβάλουν στον Ασπροπόταμο. Ξεκινώντας από την Πύλη Τρικάλων ανέβαιναν για τα βλαχοχώρια, λεηλατώντας και καταστρέφοντας τα πάντα στο πέρασμά τους. Οι κάτοικοι εγκατέλειψαν τις εστίες τους και κατέφυγαν στην ασφάλεια των βουνών. Τα μεγάλα και ακμαία μέχρι τότε χωριά Περτούλι, Νεραϊδοχώρι και Πύρρα κυριολεκτικά ισοπεδώθηκαν. Όταν το 1826 πέρασε από αυτά τα χωριά, ο Νικόλαος Κασομούλης δεν ήταν σε θέση να αναγνωρίσει ούτε καν πού βρίσκονταν άλλοτε τα θεμέλια των σπιτιών²⁵. Με τα ίδια γεγονότα καταστράφηκαν και κάποια γειτονικά ελληνόφωνα χωριά, όπως η Πύλη Τρικάλων. Μετά την καταστροφή οι κάτοικοι της Πύλης ακολούθησαν τα κύματα εξόδου προς τα ανατολικά και πολλοί βρέθηκαν μαζί με τους βλαχόφωνους γείτονές τους στις περιοχές

²³ Καρατζένης, Δ. Φ., *Επανάστασις και καταστροφή Καλαρρυτών - Συρράκου, Ιούλιος 1821*, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 1988. Παπαγεωργίου, Γεώργιος, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, διδακτορική διατριβή, έκδοση Β', Ινστιτούτο Μελετών Ιονίου και Αδριατικού Χώρου 10, Ιωάννινα 1988, σσ.118, 125-126, 173-174. Κονόμος, Ντίνος, *Ηπειρώτες στη Ζάκυνθο*, Ιωάννινα 1964. Στούπης, Σπ., *Οι Ξένοι εν Κερκύρα*, Κέρκυρα 1960. Περισσότερα για τις περιπέτειες και τη διασπορά των Συρρακιωτών, βλέπε: Πνευματικό Κέντρο Κοινότητας Συρράκου, *Συρράκο, πέτρα - μνήμη - φως*, τόμοι 1-2, Ιωάννινα 2004.

²⁴ Βακαλόπουλος, Κωνσταντίνος. Α., *Ηπειρος*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 227.

της Θεσσαλονίκης και των Σερρών²⁶. Καθώς όμως τα χωριά έμειναν άδεια από κατοίκους έγιναν εύκολος στόχος λεηλασίας, ακόμη κι από γνωστούς αγωνιστές, όπως τον Γεώργιο Καραϊσκάκη, ο οποίος το 1824 λεηλάτησε την άδεια από κατοίκους Κρανιά²⁷.

Ανάλογα κύματα εξόδου είχαν ως εστία εκκίνησης και τη γειτονική Μηλιά Μετσόβου. Παραδόσεις αναφέρουν πως ίσως μέχρι κι 80 οικογένειες στράφηκαν προς τα ανατολικά και πολλοί φέρονται να αναζητήσαν ασφάλεια στη μακρινή Θράκη, κυρίως στην Αδριανούπολη και την περιοχή της²⁸. Την ίδια περίοδο, το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων του Αμάραντου εγκατέλειψε το χωριό, αναζητώντας καλύτερη τύχη μακριά από τις καταπιέσεις και τα πολεμικά γεγονότα. Κατευθύνθηκαν κυρίως προς τις πόλεις και τα κεφαλοχώρια της Ανατολικής Μακεδονίας. Πριν από την έξοδο το χωριό φέρεται να είχε 500 οικογένειες. Λόγω των συνθηκών έφυγαν συλλογικά από τον Αμάραντο, αφού εκποίησαν τις όποιες περιουσίες τους, και οι οικογένειες των εξισλαμισμένων Βλάχων, οι οποίοι αναφέρεται πως ζούσαν μέχρι τότε εκεί²⁹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα παροικίας που δημιούργησαν οι κάτοικοι του Αμάραντου στην Ανατολική Μακεδονία είναι η περίπτωση του χωριού Περιθώρι του Νευροκοπίου³⁰.

Μετά την υποταγή του Ασπροποτάμου, πολλοί από τους αγωνιστές της περιοχής ακολούθησαν τους καπεταναίους και συνέχισαν να μάχονται στη νοτιότερη Ελλάδα. Αρκετοί ήταν αυτοί που βρέθηκαν στο Μεσολόγγι, όπου πολέμησαν κι έπεσαν ηρωικά κατά την πολιορκία και την έξοδο του 1826. Άλλοι πάλι πέρασαν στο Μοριά και πολέμησαν μέχρι και στην Πύλο³¹. Είναι προφανές πως τους αγωνιστές είχαν ακολουθήσει κι ομάδες οικογενειών που βρέθηκαν να περιπλανιούνται στη νοτιότερη Ελλάδα. Μία τέτοια μικρή ομάδα από την Πύρρα φέρεται να δημιούργησε ή να ενίσχυσε δημογραφικά το χωριό Πυρί, σήμερα συνοικία της Θήβας³². Ο G. Weigand αναφέρει πως, πολλά χρόνια αργότερα, στα 1889, στη Θήβα υπήρχαν 50

²⁵ Κασμούλης, *ό.π.*, σσ.259, 302, 312.

²⁶ Παπασωτηρίου, Ι. Β., *Επαρχία Τρικάλων*, Τρικαλινά 7, Φ.Ι.ΛΟ.Σ. Τρικάλων, Τρίκαλα 1987, σσ.165.

²⁷ Νημάς, Θ. Α., *Τρίκαλα, Καλαμπάκα, Μετέωρα, Πίνδος, Χάσια*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, σσ.329.

²⁸ Λαμπρίδης, Ι., *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τεύχος 5, *Μαλακασιακά, Μέτσοβο και Σεράκου*, Εν Αθήναις 1888, σσ.15. Πουρνάρας, Σ. Ι., *Η Βλαχομηλιά της Πίνδου*, Αμέρου, Εκδοση Πολιτιστικού Συλλόγου Μηλιάς, Θεσσαλονίκη 1987, σσ.58-62.

²⁹ Παπασωτηρίου, *ό.π.*, σσ.207.

³⁰ Λαούρδας, Βασίλειος, *Η Μητρόπολη Νευροκοπίου 1900-1907*, Εκθέσεις των μητροπολιτών Νικόδημου και Θεοδώρητου, Θεσσαλονίκη 1961, σσ.50-52, 80-81, 119-120, 159-163, 186-187, 213-214, 253. Καραθανάσης, Αθανάσιος Ε., *Ο ελληνισμός και η Μητρόπολη του Νευροκοπίου κατά τον Μακεδονικό Αγώνα*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου 221, Θεσσαλονίκη 1991, σσ.83, 97.

³¹ Δήμου, Απόστολος, *Αναμνήσεις Νεραϊδοχωριού ή Βετερνίκ*, Αθήνα 1982, σσ.5-7.

περίπου οικογένειες Βλάχων με καταγωγή από διάφορα χωριά του Ασπροποτάμου, όπως την Πύρρα, το Κατάφυτο και την Ανθούσα, μαζί με κάποιες λίγες οικογένειες χρυσοχόων από το Νυμφαίο της Φλώρινας³³. Αυτές οι προσφυγικές οικογένειες των Ασπροποταμιτών Βλάχων, που δεν επέστρεψαν πίσω στις εστίες τους στα μετεπαναστατικά χρόνια, εγκαταστάθηκαν οριστικά εκεί γύρω στα 1840. Αυτοί ήταν οι φορείς του αποκριάτικου εθίμου του «Βλάχικου Γάμου» που επιβίωσε μέχρι τις μέρες μας στη Θήβα³⁴.

Η κατάσταση στην περιοχή παρέμενε τραγική ακόμη και μετά τη λήξη των τοπικών επαναστατικών δρώμενων, ακόμη και μετά την αναγνώριση του πρώτου μικρού ελληνικού κράτους. Αναφέρεται, χαρακτηριστικά, πως από το 1821 και μετά οι κάτοικοι που δεν εγκατέλειψαν την περιοχή οριστικά παρέμειναν για δεκαοκτώ περίπου χρόνια σε καλύβες μέσα στα δάση, περιμένοντας καλύτερες εποχές. Ανεξέλεγκτες ληστρικές ομάδες δρούσαν ανενόχλητες, εκμεταλλευόμενες τη γενική αναρχία που επικρατούσε. Πολλές από αυτές αποτελούνταν από χριστιανούς, βλαχόφωνους και ελληνόφωνους. Ενδεικτική είναι η καταγραφή πως, το 1831, ομάδες χριστιανών ληστών επιτέθηκαν στον Κλεινό, τον Πλατανιστό, τη Μηλιά Μετσόβου και τα Γρεβενά. Στο πέρασμά τους έκαψαν και λήστεψαν τα πάντα. Οι δολοφονίες και οι βιασμοί που διέπραξαν ήταν πρωτόγνωρες, παρόλες τις προηγούμενες δοκιμασίες³⁵. Ήταν επόμενο, μέσα σε αυτές τις τραγικές συνθήκες, να υπάρχει μία σταθερή ροή φυγάδων και προσφύγων. Αξίζει να αναφερθεί σε συνδυασμό πως, ανάμεσα στα 1830 με 1840, εκτός από τους Βλάχους, στις περιοχές πέρα από τον Αξίο και μέχρι τα ορεινά της Ροδόπης και του Αίμου, βρέθηκαν και πολλά απόλυτα νομαδικά τσελιγκάτα Σαρακατσαναίων. Κάποια από αυτά συνήθιζαν να περνούν τα καλοκαίρια στα βουνά του Ασπροποτάμου και των Αγράφων. Ωστόσο, η συμπεριφορά ορισμένων θεωρήθηκε προβληματική, καθώς φέρονται να διαπράττουν αδικήματα σε βάρος των εδραίων κατοίκων των ορεινών οικισμών. Έτσι, ύστερα από τις πιέσεις των συγχωριανών τους, κάποιοι προεστοί του Ασπροποτάμου και των Αγράφων ζήτησαν από τις οθωμανικές αρχές την απομάκρυνσή τους. Φαίνεται πως τελικά, παρά τις αντεγκλήσεις, τις αντίρροπες παρεμβάσεις και τις υποσχέσεις για μελλοντική

³² Παπανικολάου, Κ. Β., *Πύρρα*, Τρικαλινό Ημερολόγιο 1981. Νέος, Θ., *Νεραϊδοχώρι - Χατζηπέτριο*, Τρικαλινό Ημερολόγιο 1981. Χαμτσάς, Ε. Ν., *Περτούλι*, Τρικαλινό Ημερολόγιο 1981.

³³ WEIGAND, ό.π., σσ.198.

³⁴ Πουλιόπουλος, Νικ. Δημ., *Ο Βλάχικος Γάμος*, Αθήνα 1966, σσ.24-25, 40, 44.

³⁵ Πουρνάρας, ό.π., σσ.59-60.

καλύτερη συμπεριφορά, κάποιοι Σαρακατσαναίοι δεν μπόρεσαν να αποφύγουν την «εξορία».

Η αναζήτηση εγκατάστασης στην Ανατολική Μακεδονία δεν ήταν καθόλου τυχαία, τόσο πριν όσο και μετά την επανάσταση. Οι αγορές των πόλεων και των κεφαλοχωριών της περιοχής ήταν γνώριμες και οικίες στους Βλάχους, καθώς βρίσκονταν πάνω στο πέρασμα των караβανιών τους, τα οποία διέσχιζαν τα Βαλκάνια με κατεύθυνση την Κωνσταντινούπολη και τις αγορές και τις παροικίες πέρα από το Δούναβη και το Σάβο, ήδη πριν από τα χρόνια του Αλή. Επιπλέον, η στάση των Οθωμανών τοπαρχών των Σερρών στάθηκε αρκετά ευνοϊκή. Περιηγητές όπως ο W. M. Leake κι ο M. E. M. Cousinery αναφέρουν πως, στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, ο Ισμαήλ μπέης των Σερρών κι ο διάδοχος γιος του Γιουσούφ, αντίπαλοι κι οι δύο του Αλή Πασά, υπήρξαν προστάτες και υποστηρικτές των εμπορικών δραστηριοτήτων και της εγκατάστασης στην επικράτειά τους δραστήριων εμποροβιοτεχνών, νομαδοκτηνοτρόφων και πολεμιστών, Βλάχων και μη, από τα μέρη της επικράτειας του Αλή. Με αυτό τον τρόπο ενίσχυναν την οικονομία της περιοχής, αλλά και τα δικά τους ταμεία μαζί με την πολιτική τους δύναμη³⁶. Εξάλλου, την ίδια πορεία για ασφάλεια και προοπτική, μετά από περιόδους κρίσης, είχε ακολουθήσει ένα μεγάλο κι ετερόκλητο πλήθος Βλάχων φυγάδων κι από άλλες περιοχές. Προέρχονταν από τη Μοσχόπολη, την περιοχή του Γράμμου, τη Δυτική ή Άνω Μακεδονία (κυρίως Βλάστη και Νυμφαίο), τα βλαχοχώρια των Γρεβενών (κυρίως Αβδέλλα), του Ζαγορίου (κυρίως Βωβούσα) και του Ολύμπου (κυρίως Λιβάδι και Κοκκινοπλός).

Στην Ανατολική Μακεδονία, όπως και στην Πελαγονία, οι φυγάδες – πρόσφυγες από τον Ασπροπόταμο, μαζί με άλλους Βλάχους από τη Νότια Πίνδο, επικράτησε να είναι συλλογικά γνωστοί με το όνομα Μοτσαναίοι ή Μότσιανοι. Διασκορπιστήκαν σε μικρές ή μεγαλύτερες ομάδες σε όλες σχεδόν τις πόλεις της περιοχής και στα μεγαλύτερα από τα τότε κεφαλοχώρια. Οι περισσότερες από τις εγκαταστάσεις τους ήταν σταθερές κι αποκόμιζαν τα προς το ζην ασκώντας κυρίως εμποροβιοτεχνικά επαγγέλματα κι ασχολούμενοι πολύ λιγότερο με τη γεωργία από ό,τι οι παλαιότεροι και γηγενείς κάτοικοι. Σε πολλές περιπτώσεις, στις νέες τους εστίες βρέθηκαν μαζί με βλαχοφώνους κι ελληνόφωνους φυγάδες - πρόσφυγες από τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τις δυτικότερες περιοχές της Μακεδονίας. Εγκαταστάθηκαν

³⁶ LEAKE, W. M., *Travels in Northern Greece*, vol.III, σσ.200-203. COUSINERY, M. E. M., *Voyage dans la Macedoine*, βιβλίο Α', Paris 1831, σσ.149, 159, 163.

στο Σωχό, τη Νιγρίτα³⁷, τις Σέρρες και τα Δαρνακοχώρια (Άγιο Πνεύμα), την Ηράκλεια³⁸, το Σιδηρόκαστρο και τα ορεινά κεφαλοχώρια του (Άγγιστρο, Αχλαδοχώρι κ.ά), τα Άνω Πορόια³⁹, τη Ζίχνη, την Αλιστράτη⁴⁰, την Κορμίτσα, το Μαντίλι, το Ροδολίβος, τη Μεσολακκιά⁴¹, την Ελευθερούπολη, το Νευροκόπι (Γκότσε Ντέλτσεφ), το Περιθόρι Νευροκοπίου και τα γύρω κεφαλοχώρια (Εξοχή, Λευκόγεια, Παγονέρι, Βαθύτοπος, Κάτω Νευροκόπι), την Μικρόπολη, την Προσωτσάνη και τη Δράμα. Ως βασικοί συντελεστές στην εδραίωση και την ανάπτυξη μικρών, αλλά ιδιαίτερα δυναμικών, εγκαταστάσεων με τη μορφή οικογενειακών επαγγελματικών δικτύων αναφέρονται ομάδες προερχόμενες κυρίως από την Καστανιά και τον Αμάρνατο. Στην πορεία του 19^{ου} αιώνα ενίσχυσαν κατά πολύ το γηγενές ελληνόφωνο ή μη στοιχείο στη στελέχωση των τοπικών ρωμαϊκών-ελληνορθόδοξων κοινοτήτων. Σε κάποιες δε περιπτώσεις η οικονομική τους δεινότητα τους οδήγησε στα υψηλότερα κλιμάκια της κοινοτικής ιεράρχησης. Ωστόσο, ορισμένοι φαίνεται πως δεν μπόρεσαν να ξεφύγουν από την παραδοσιακή ενασχόληση με την κτηνοτροφία κι αφομοιώθηκαν με Γραμμουστιάνους Βλάχους, όπως στην περίπτωση του Παπά-Τσιαϊρ⁴² και της Ντρένοβας. Αξίζει να αναφερθεί, έστω κι επιγραμματικά, πως σε πολλές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα οι ομάδες των απογόνων των Ασπροποταμιτών, που βρέθηκαν εγκατεστημένοι σε διάφορα ορεινά κεφαλοχώρια, παρουσίαζαν έντονη αντίσταση στη φυσική διαδικασία της αφομοίωσης από τους γηγενείς και κατεξοχήν σλαβόφωνους κατοίκους. Κι ακόμη περισσότερο, υπήρξαν από τα βασικά στελέχη στα τοπικά δρώμενα του αγώνα, μέσα σε ένα ιδιαίτερα εχθρικό περιβάλλον, όπως στην περίπτωση του Περιθωρίου⁴³ και των γύρω κεφαλοχωριών του Νευροκοπίου.

³⁷ Δαμάνης, Δημήτριος Γ., *Νιγρίτα - Σύρπα, Μακεδονικό Ημερολόγιο* 1911, σσ.122-132.

³⁸ Καφατζής - Τενεκετζής, *ό.π.*, σσ.57-59.

³⁹ Πέννας, Πέτρος Θ. *Τα Άνω Πορόια Σερρών, το διαμάντι του Μπέλλες, ιστορία και λαογραφία*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών - Μελενίκου, Αθήνα 1989, σσ.14-19. Ένα τελευταίο κύμα μεταναστών και όχι προσφύγων φαίνεται πως έφτασε στα Άνω Πορόια μετά το 1881 και την ενσωμάτωση του Ασπροποτάμου στο ελληνικό κράτος, βλέπε: Ζιώγας, Παναγιώτης Χρ., *Άνω Πορόια, γενεαλογίες και εικόνες*, (ιδιωτική έκδοση), Θεσσαλονίκη 2006.

⁴⁰ Παπανικολάου, *ό.π.*, σσ.32-40. Γουγουλάκη Έφη, *Μύθια και αλήθεια απ' το μικρό χωριό μας*, βιβλίο Β', Τρίκαλα, σσ.17-18.

⁴¹ Γούσιος Αστέριος Δ., *Η κατά το Παγγαίον χώρα Λακκοβηκίων: τοπογραφία, ήθη, έθιμα και γλώσσα*, Λειψία 1894, (δεύτερη έκδοση, Καπάνι, Θεσσαλονίκη 1999), σσ.33-34. Σκαλιδής, Φώτης, *Κοντά στις ρίζες των Ελλήνων. Το Παγγαίο μέσα στην ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1981, σσ.158.

⁴² Ο κώδικας της τοπικής εκκλησίας, όπου υπάρχουν στοιχεία για την προέλευση των κατοίκων και την ιστορία του οικισμού, βρίσκεται στο Αρχείο Ινστιτούτου Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, αριθμός κώδικα 4, σσ.6-7.

⁴³ Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, 1908 Μακεδονικά, ΑΑΚ/Ζγ, Ο Νευροκοπίου Θεοδώρητος προς την Ιερά Μητρόπολη Σερρών, 28 Δεκεμβρίου 1903. Αρχείο Γενναδείου Βιβλιοθήκης - Αρχείο Οικογένειας Δραγούμη, Φ.209.1.6/εγγρ.168, Επιστολή Αθανάσιου Ιωαννίδη, εν Αθήναις τη 15 Οκτωβρίου 1907.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΩΝ ΒΛΑΧΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μεταξύ 1393 και 1395 οι Τούρκοι έγιναν κύριοι της Θεσσαλίας. Το 1444 οι Θεσσαλοί, με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, εξεγέρθηκαν και έδιωξαν τους Τούρκους, αλλά μετά από δύο χρόνια, το 1446, ο στρατηγός Τουραχάν βέης επέβαλε την οριστική τουρκική κυριαρχία στη Θεσσαλία, η οποία επρόκειτο να κρατήσει πάνω από τέσσερις αιώνες¹. Τότε οι Τούρκοι αρχίζουν τον εποικισμό της Θεσσαλίας, κυρίως της περιοχής Λαρίσης, με «Τούρκους» από τη Μ. Ασία (Ικόνιο) και καθιστούν τα Τρίκαλα προχωρημένη στρατιωτική βάση εναντίον των ανυπότακτων κατοίκων της Πίνδου και των Αγράφων. Τότε, επίσης, οι μεγάλες πεδινές εκτάσεις έπεσαν στα χέρια των Τούρκων και δημιουργήθηκαν τα πρώτα τσιφλίκια².

Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας παρατηρείται μια φυγή των κατοίκων των πεδινών περιοχών προς τα ορεινά και δύσβατα μέρη. Τότε τα βουνά της Θεσσαλίας γέμισαν από γραφικά χωριουδάκια, που έσφυζαν από ζωή. Από αυτά ξεπήδησαν οι ηρωικοί «κλέφτες», οι οποίοι αποτέλεσαν την κύρια δύναμη αντίστασης εναντίον των Τούρκων και πρωτοστάτησαν στους αγώνες της ανεξαρτησίας μερικούς αιώνες αργότερα³. Ωστόσο, μετά την πρώτη θύελλα της τουρκικής κατάκτησης έχουμε και το αντίστροφο φαινόμενο, δηλ. τις μετακινήσεις από τις ορεινές περιοχές προς τα αστικά κέντρα⁴.

¹ ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, *Τρίκαλα - Καλαμπάκα - Μετέωρα - Πίνδος -Χάσια*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1987, σσ. 65-66.

² ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠ., *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ.Α'*, Θεσσαλονίκη 1962, σσ. 274-278 * ΛΑΖ. Α. ΑΡΣΕΝΙΟΥ, *Η Θεσσαλία στην Τουρκοκρατία*, Αθήνα, Επικαιρότητα, 1984, σσ. 20 -21.

³ ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠ., ό.π., σσ. 109-116 * ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, *Τρίκαλα*, σσ. 67-68 * ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, "Η Θεσσαλία από τις αρχές της ως το, σ. 69 * R. I. LAWLESS, "Η οικονομία και ο χώρος της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία", *Τρικαλινά, 1* (1981), σ. 32.

⁴ ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠ., ό.π., σσ. 426-427.

Στον αγώνα για την εθνική αποκατάσταση η Δυτική Θεσσαλία, και ιδιαίτερα η περιοχή Ασπροποτάμου είχε σημαντική συμμετοχή. Η εξέγερση του μητροπολίτη Λαρίσης-Τρίκκης Διονυσίου Β' το 1600 ήταν η πρώτη αξιολογή επανάσταση του υπόδουλου Ελληνισμού⁵. Οι Τρικαλινοί έλαβαν μέρος στα Ορλωφικά και πλήρωσαν με βαρύν φόρο αίματος την κίνησή τους αυτή⁶. Το 1808 σημειώνεται η επανάσταση των Βλαχαβαίων στα Χάσια. Και φτάνουμε στη μεγάλη Επανάσταση του 1821, στην οποία συμμετέχει ενεργά η Θεσσαλία. Η περιοχή Ασπροποτάμου, στη Δυτική Θεσσαλία, και η Θετταλομαγνησία, στην Ανατολική, έδωσαν το αγωνιστικό παρόν⁷. Όμως μετά την αποτυχία τους οι Θεσσαλοί αγωνιστές κατεβαίνουν στη Νότια Ελλάδα και συνεχίζουν εκεί τον αγώνα. Μετά τη δημιουργία του πρώτου ελεύθερου Ελληνικού Κράτους το 1830, οι Θεσσαλοί χρειάστηκε να συνεχίσουν τους αγώνες τους για να πετύχουν και τη δική τους απελευθέρωση. Έτσι εκδηλώνεται επαναστατικό κίνημα το 1840-41 στη ΝΑ Θεσσαλία και ακολουθεί η μεγάλη Θεσσαλική Επανάσταση του 1854, η οποία, καίτοι νικηφόρα, δεν έφερε το ποθούμενο εξ αιτίας της επεμβάσεως των Μεγάλων Δυνάμεων⁸.

Το 1866-67 έχουμε άλλη μια εξέγερση, στα Άγραφα αυτή τη φορά, για να ακολουθήσει η τελευταία επανάσταση του 1878, η οποία έφερε, ύστερα από επίπονες διαπραγματεύσεις, την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στη μητέρα Ελλάδα το 1881⁹.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ο όρος “Ασπροπόταμον”, που απαντάται από τον 10^ο αιώνα, στο αρσενικό γένος σημαίνει τον ποταμό Αχελώο ή Άσπρο, ενώ στο ουδέτερο δηλώνει την περιοχή που βρίσκεται κοντά στον άνω ρου του ποταμού αυτού, προεπαναστατικά δε σήμαινε το ομώνυμο αρματολίκι, το οποίο εκτεινόταν από τα όρια της Ηπείρου (δυτικά), το βουνό Κόζικας (ανατολικά), τον ρου του Πηνειού (βόρεια) και τις βόρειες πλαγιές των Αγράφων (νότια). Το αρματολίκι αυτό ο Αλή πασάς το διαίρεσε σε δύο μέρη (κόλια), το νότιο με έδρα τα Κούτσαίνα (Στουρναραίικα) και αρματολό τον Ευθύμιο

⁵ ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1968, σσ. 338-341.

⁶ ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, “Τα απελευθερωτικά κινήματα στη Θεσσαλία κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας”, στο *Θεσσαλία, τ. Α', Θέματα Ιστορίας*, Λάρισα, Ε.Τ.Ε.Δ.Κ. Θεσσαλίας, 2006, σ. 75.

⁷ ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠ., *ΙΝΕ, τ.Ε'*, σσ. 456-463 * ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, “Τα απελευθερωτικά κινήματα”, σσ. 76-79* ΑΡΣΕΝΙΟΥ, ό.π., σσ. 280-286, 303-352.

⁸ ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, “Τα απελευθερωτικά κινήματα”, σσ. 80-85.

⁹ ΘΕΟΔ. Α. ΝΗΜΑΣ, “Τα απελευθερωτικά κινήματα”, σσ. 85-88 * ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, «Η διπλωματική πλευρά της απελευθερώσεως της Θεσσαλίας», *Τρικαλινά*, 1 (1981), σσ. 9-15.

Στουρνάρα ή Στορνάρη και το βόρειο με έδρα τον Κλεινοβό και αρματολό τον Γρηγόριο Λιακατά, γαμπρό του Στουρνάρα¹⁰. Σήμερα ως περιοχή Ασπροποτάμου θεωρούμε τα Βλαχοχώρια που υπάρχουν στη Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου και στον Δήμο Αιθίκων.

Η περιοχή Ασπροποτάμου, όπως και των γειτονικών Αγράφων, είναι από τις πιο δύσβατες στην Ελλάδα και γι' αυτό υπήρξαν σχεδόν πάντα ελεύθερες. Είναι χαρακτηριστική μια περιγραφή του Νικολάου Κασομούλη, του αγωνιστή και γραμματικού του αρματολού Νικολάου Στουρνάρα: «*Περιηγούμενος τα απότομα λιθάρια - βουνά όλα αυτά, τους φάραγγας, τας σπηλιαίς, τα στενά και τα ωραία και άπειρα νερά και δάση, είπα ότι η ελευθερία <αληθής> ενυπάρχει αφ' εναυτού εις εκείνα τα μέρη· διότι τοιαύτας χάριτας δεν είχαν όσα <βουνά> απέρασα και είδα έως τότες [1822], ή <τουλάχιστον> ότι δεν τα διέτρεξα <λεπτομερώς>, καθ' αυτού»¹¹.*

ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 1821

Ασφαλώς οι Ασπροποταμίτες είχαν συμμετοχή στα επαναστατικά κινήματα που έλαβαν χώρα πριν από τη μεγάλη Επανάσταση του 1821, αλλά δυστυχώς δεν έχουμε συγκεκριμένες μαρτυρίες για πρόσωπα.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821 ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Στις 5 Ιουλίου του 1821 κηρύσσεται η Επανάσταση στην περιοχή Ασπροποτάμου, όπου τα 67 χωριά της κατοικούνται αποκλειστικά από Έλληνες. Ονομαστοί καπεταναίοι στην περιοχή αυτή είναι ο Νικ. Στορνάρης ή Στουρνάρας, ο Αθαν. Μάνταλος, οι αδελφοί Λιακατά και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος, ο οποίος ήταν μνημένος στη Φιλική Εταιρεία από το 1819 και είχε κατηχήσει ο ίδιος πολλούς από τους άλλους καπεταναίους. Με αρχηγό τον Νικ. Στουρνάρα οι Ασπροποταμίτες και οι άλλοι κάτοικοι της Πίνδου επαναστατούν στην Πόρτα (Πύλη), Πρεβέντα (Διάβα), Καλαμπάκα και σ' όλον τον Ασπροπόταμο και καταφέρνουν μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα να ελέγχουν την περιοχή. Ετοίμασαν μάλιστα και επίθεση εναντίον των Τρικάλων αλλά προδόθηκαν από τον καπετάνιο των Αγράφων Σταμάτη Γάτσο, από τον οποίον είχαν ζητήσει βοήθεια. Ο Γάτσος έχοντας συνθηκολογήσει ο ίδιος με τους Τούρκους λίγο πριν, όχι μόνο αρνήθηκε να τους

¹⁰ Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Θεσσαλοί Αγωνιστές του 1821*, Αθήνα 1980, σ. 51. Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Το αρματολικί Ασπροποτάμου κι οι Στορναραίοι*, Αθήνα, ΕΜΟΤ, 1981, σσ. 23-24.

¹¹ ΝΙΚ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, *Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασως των Ελλήνων 1821-1833*, τ. Α', Αθήνα 1939, σ. 260.

βοηθήσει αλλά όπως γράφει ο Φιλήμων¹², ήταν έτοιμος να χτυπήσει τους ομοεθνείς του επαναστάτες πισώπλατα, εάν επιτίθεντο εναντίον των Τρικάλων. Έτσι το σχέδιο για την κατάληψη των Τρικάλων ματαιώθηκε και η Επανάσταση άρχισε να χάνει έδαφος. Οι Τούρκοι βρήκαν την ευκαιρία και με σύγχρονη επίθεση εναντίον του Λιακατά, του Χατζηπέτρου και του Στορνάρη κατάφεραν, με μεγάλη δυσκολία βέβαια, και αφού αποκρούστηκαν στην αρχή, να διώξουν τους επαναστάτες από τις θέσεις τους στα στενά του Κλεινοβού, της Πόρτας και του Προδρόμου. Η έκβαση των επιχειρήσεων υπέρ των Τούρκων κρίθηκε στις 29 Ιουλίου 1821 με την άφιξη της τουρκικής δύναμης, η οποία είχε καταλάβει το Συρράκο και τους Καλαρρύτες, καθώς επίσης και σώματος 2.000 πεζών και ιππέων από τα Τρίκαλα. Ενωμένοι οι Τούρκοι επιτέθηκαν εναντίον του Στορνάρη στην Πόρτα, ο οποίος τους αντιμετώπισε με επιτυχία μια ολόκληρη μέρα. Επειδή όμως πολλοί άνδρες λιποτάκτησαν, αναγκάστηκε να αποσυρθεί στα λημέρια του ψηλά στη δύσβατη Πίνδο. Το κλίμα ηττοπάθειας και φόβου που κατέλαβε τους Έλληνες ύστερα από τις απανωτές αποτυχίες τους στα Άγραφα, στους Καλαρρύτες, στο Συρράκο και στην Πόρτα, οδήγησε τον Στορνάρη σε συμβιβασμό με τους εχθρούς, με τους όρους τα μεν τουρκικά στρατεύματα θα αποσύρονταν από την περιοχή Ασπροποτάμου, οι δε κάτοικοι της περιοχής θα αναλάμβαναν την υποχρέωση να πληρώνουν ετήσιο φόρο στον σουλτάνο. Ακόμα ένα άδοξο τέλος σε μια ακόμη ηρωική προσπάθεια των Θεσσαλών, να αποκτήσουν την ελευθερία τους¹³.

ΟΙ ΑΓΩΝΙΣΤΕΣ

Είδαμε παραπάνω τους πρωταγωνιστές της Επανάστασης στην περιοχή Ασπροποτάμου, αλλά ποιοι ήταν εκείνοι που πολεμούσαν υπό τις διαταγές τους;

Δυστυχώς δεν είναι γνωστά τα ονόματα όλων, διασώθηκαν όμως αρκετά. Αναφέρουμε με αλφαβητική σειρά τους Ασπροποταμίτες Βλάχους¹⁴ αγωνιστές, για τους οποίους υπάρχουν στοιχεία:

¹² Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ, *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Δ', Αθήνα 1861, σ. 150 (και ανατύπωση 2003, Αθήνα, Ελευθέρη Σκέψις) * Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Θεσσαλοί Αγωνιστές*, σσ. 57-58.

¹³ Ι. ΦΙΛΗΜΩΝ, ό.π., σσ. 150-151 * ΝΙΚ. ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ, ό.π., σσ. 262-263, 325 κ.ε. * Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Θεσσαλοί Αγωνιστές*, σσ. 58-59 * ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ', Αθήνα 1975, σσ. 161-162.

¹⁴ Για την Επανάσταση στο Ασπροπόταμο και τους Ασπροποταμίτες αγωνιστές βλ. Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Θεσσαλοί Αγωνιστές*, σσ. 51-120, από όπου έχουν αντληθεί και τα σχετικά στοιχεία. Βλ. επίσης και ΑΡΧΟΝΤΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, "Ασπροποταμίτες και Τρικαλινοί αγωνιστές του 1821", *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τ. 11 (1987) 17-35 * Κ. ΣΠΑΝΟΣ, "Πέντε Ασπροποταμίτες Αγωνιστές του 1821", *Τρικαλινά*, 8 (1988) 371-383 * Γ. ΛΕΛΗΣ, "354 Ασπροποταμίτες Αγωνιστές του 1821 εγκατεστημένοι στη νότια Ελλάδα το 1833", *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 44 (2003) 307-323.

ΔΕΣΗ

Χατζής Αποστόλης, ιερέας, από Δέση. Συμμετείχε από την αρχή στον Αγώνα υπό τον Ν. Στουρνάρα αρχικά και μετά το 1823 υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο. Πολέμησε στο Νεόκαστρο (Πύλο) και το Μεσολόγγι, όπου εφονεύθησαν 19 σύντροφοί του και δύο πρώτα του ξαδέρφια. Απεβίωσε το 1828 στο Ναύπλιο. Απώλεσε μεγάλη περιουσία (Α.Μ. 6924, ν.μ. 2581).

ΚΑΣΤΑΝΙΑ (3)

Μπούσος Στέργιος, εκ Καστανιάς. Υπό τον Φωτομάρα «επολέμησε γενναίως, καρτεροψύχως εις όλας τας τότε γενομένας μάχας κατά των εχθρών, καθώς εις τους Μύλους κατά του Ιμπραΐμ και εις τα Βέρβена κατά του ίδιου», υπό δε τον Π. Ζαφειρόπουλο πολέμησε εναντίον του Δράμαλη μισθοδοτώντας εξ ιδίων 50 στρατιώτες. Έζησε άμπτωχος, αφού ξόδευσε όλη την περιουσία του στον Αγώνα (Α.Μ. 16441 και 359, ν.μ. 5131 και 197).

Πύρρος Διονύσιος, ιατροφιλόσοφος, εκ Καστανιάς. Έζησε κοντά στον πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε' κατά τις δραματικές ώρες προ του απαγχονισμού του. Ως ιατρός βοήθησε σημαντικά την Επανάσταση στην Πελοπόννησο κ.α. Στη Μάνη εσύστησε εξ ιδίων το πρώτο ελληνικό χαρτοποιείο, ενώ το 1827 ίδρυσε άλλο κοντά στο Άργος. Διασκεύασε την *Εξάβιβλο* του Αρμενοπούλου και την έδωσε στον Πανούτσο Νοταρά με σκοπό να τυπωθεί για την κάλυψη του νομικού κενού, δυστυχώς όμως τα χειρόγραφα χάθηκαν (Γ.Α.Κ., Υπ. Δικαίου, φ. 25).

Δημητρίου Δήμος. Καταγόταν από την Καστανιά και ήταν «ένας από τους πρώτους οικοκυραίους» του χωριού. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως. Εγκατέλειψε την περιουσία του και έλαβε μέρος στον αγώνα ως μπουλουξής υπό τον Γρ. Λιακατά ως το 1823 και κατόπιν υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο. Η ακίνητη περιουσία του περιήλθε στους Τούρκους, ενώ με χρήματά του συντηρούσε 15 με 20 στρατιώτες (Α.Μ. 17990, ν.μ. 5704).

ΚΛΕΙΝΟΒΟΣ (6)

Λιακατάς Γρηγόριος¹⁵. Σκηνίτης Σαρακατσάνος, αρματολός Κλεινοβού. Αφού υπήρξε εκ των ηγετών της Επαναστάσεως στο Ασπροπόταμο και ιδιαίτερα στη μάχη της Κρύας Βρύσης, μετά την καταστολή της το 1823 κατέβηκε στο Μεσολόγγι, μαζί με τον Νικ. Στουρνάρα. Σκοτώθηκε πολεμώντας στον Ντολμά στις 28 Φεβρουαρίου 1826. Εκεί "*Μέγα μέρος της φρουράς [...] ετάφη υπό τα ερείπια των προμαχώνων της θέσεως αυτής, ως*

¹⁵ Για τη ζωή και τη δράση του Γρηγόρη Λιακατά βλ. Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, "Γρηγόρης Λιακατάς (Το λιοντάρι της Πίνδου)", *Τρικαλινά*, 13 (1993) 129-170.

και ο αρχηγός στρατηγός Γρηγόριος Λιακατάς, τον οποίον έκλαυσεν όλος ο στρατός και ο λαός, διότι, εκτός των στρατιωτικών αρετών και προτερημάτων αυτού, ήτο και ο ωραιότερος πάντων των πολεμιστών της εποχής εκείνης της λεβεντιάς και του παλληκαρισμού»¹⁶. Και ο Κανέλλος Δεληγιάννης¹⁷ εξαιρεί με παρόμοιο τρόπο την γενναιότητά του: «Εις την πολιορκίαν του Αιτωλικού έπεσεν ενδόξως ο οπλαρχηγός Γρηγόριος Λιακατάς, πολεμών διά του ξίφους εν μέσω των εχθρών, άφησε παράδειγμα εντολμίας εις τας επερχομένας γενεάς των Ελλήνων». Ο Γρ. Λιακατάς είχε δράσει, συνεργαζόμενος με τον Νικ. Στουρνάρα, στην περιοχή Ασπροποτάμου, στο Μέτσοβο, τη Γότιστα κ.ά. Το 1825 του είχε απονεμηθεί ο βαθμός της στρατηγίας. Στον Ντολμά σήμερα λειτουργεί Σύλλογος Λιακαταίων!

Ζαρκάδας. Αναφέρεται στα *Ελληνικά Χρονικά* του Μεσολογγίου ως εξάδελφος του Γρ. Λιακατά. Σκοτώθηκε 13 Απριλίου 1825 στον Ελαιώνα του Μεσολογγίου πολεμώντας εναντίον του Κιουταχή¹⁸.

Λιακατάς ή Μπάκας Γεώργιος. Υπηρέτησε ως μπουλουξής του Γρ. Λιακατά. και έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες. Τραυματίστηκε βαριά στον Ντολμά (Α.Μ. 3225, ν.μ. 1509).

Λιακατάς Κώστας, εκ Κλεινοβού. Έλαβε μέρος στον Αγώνα από το 1821 έως το 1827 και το 1825 είχε λάβει τον βαθμό του χιλιάρχου. Αργότερα κατατάχθηκε στον βαθμό του λοχαγού. Και οι αδελφοί του Μήτρος και Σωτήρης είχαν ονομασθεί το 1825 αντιστράτηγοι (Α.Μ. 127, ν.μ. 560).

Οικονόμου Βάκης του Γιαννουσίου, εκ Κλεινοβού. Ήταν ο μεγαλύτερος νοικοκύρης του χωριού του. Πολέμησε στο Νεόκαστρο, στην Κλείσοβα και στην πολιορκία του Μεσολογγίου, όπου εφονεύθη κατά την Έξοδο στο Μποχώρι^{18α}

Οικονόμου Παπαθανάσιος Γ., εκ Κλεινοβού. Είχε μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία, ξόδευσε για τους σκοπούς της 17 χιλιάδες γρόσια και βοήθησε τον Γρ. Λιακατά. Μεσολάβησε για να συνεννοηθούν και συνεργαστούν εναντίον του Σκόνδρα πασά στη μάχη της Πέτρας οι καπεταναίοι Λιακατάς, Στουρνάρας, Χατζηπέτρος και Μάνδαλος. Από τη λύπη του για την ήττα ασθένησε και απέθανε καθ' οδόν προς Μεσολόγγι. Η οθωμανική κυβέρνηση τον αποκήρυξε και εδήμωσε την περιουσία του. Το αρχοντικό του στον Κλεινοβό πυρπολήθηκε (Α.Μ. 564, ν.μ. 1972).

¹⁶ Ν. Δ. ΜΑΚΡΗΣ, *Ιστορία του Μεσολογγίου*, Αθήνα 1957, σ.55-56 κε. Πρβλ. ΝΙΚ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Θεσσαλοί Αγωνιστές*, σσ. 74-75.

¹⁷ ΚΑΝ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ, *Απομνημονεύματα*, τ. Γ', Αθήνα 1957, σσ. 105-106.

¹⁸ Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, "Γρηγόρης Λιακατάς (Το λιοντάρι της Πίνδου)", *Τρικαλινά*, 13 (1993), σ. 158.

^{18α} Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Θεσσαλοί Αγωνιστές*, σ. 85.

Οικονομόπουλος Γεώργιος, εκ Κλεινοβού, γιος του Παπαθανασίου Οικονόμου. Αγωνίστηκε στην αρχή ως υπασπιστής του Γρ. Λιακατά και κατόπιν του Χρ. Χατζηπέτρου. Πολέμησε στο Μεσολόγγι, στο Δίστομο, την Αράχωβα, την Αθήνα κ.α. Κατατάχθηκε στον βαθμό του ανθυπολοχαγού· πέθανε πάμπτωχος (Α.Μ. 564, ν.μ. 1972).

ΚΡΑΝΙΑ

Ρέστης [=Ορέστης] Χρήστος, εκ Κρανιας. Μαζί με τρεις συγγενείς του ακολούθησε τον Γρ. Λιακατά και πολέμησε γενναία. Έπεσαν όλοι μαχόμενοι μαζί του στον Ντολμά. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως (Α.Μ. 6925, ν.μ. 2582).

ΝΕΡΑΪΔΟΧΩΡΙ (18)

Χατζηπέτρος Χριστόδουλος¹⁹. Γεννήθηκε στο Νεραϊδοχώρι το 1794. Γιος του κοτσάμπαση Γούσιου Χατζηπέτρου, υπηρετούσε ως γραμματέας του Αλή πασά στα Γιάννενα, όπου κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τους εξαδέρφους του Ι. Κωλέττη και Κων. Τουρτούρη. Μόλις κηρύχτηκε η Επανάσταση, συγκρότησε δικό του σώμα από συγγενείς και συγχωριανούς του, καθώς και άλλους Ασπροποταμίτες, το οποίο συντηρούσε εξ ιδίων. Χρήστηκε οπλαρχηγός με τους αγώνες του και εξελίχτηκε σε έναν εκ των σπουδαίων πρωτεργατών της Επανάστασης όχι μόνο στο Ασπροπόταμο αλλά και γενικότερα, αφού έλαβε μέρος σε όλες σχεδόν τις μάχες του Αγώνα και υπήρξε μία από τις ηρωικότερες μορφές αυτού. Στην αγκαλιά του ξεψύχησε ο Γ. Καραϊσκάκης. Πολύ σημαντική θεωρείται η συμβολή του στην άμυνα του Νεόκαστρου (Πύλου) εναντίον του Ιμπραήμ στις αρχές του 1825, όπου «ελευφημισθείς δε υπό πάντων των στρατηγών, εισήλθεν εις το φρούριον και επί 70 ημέρας συνέψε μετά των εχθρών διαφόρους μάχας πεισματώδεις. [...] Πριν όμως αναλάβη τας εαυτού δυνάμεις εκ τοιαύτης πολιτορκίας, λαμβάνει επιστολάς των συναδέλφων και συναγωνιστών του Καραϊσκάκη και Τζαβέλα να σπεύση εις συνδρομήν των πολιορκουμένων υπό του Κιουταχί, του πολιορκούντος το Μεσολόγγι»²⁰. Διακρίθηκε επίσης στις μάχες της Κλείσοβας, όπου κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου έχασε 45-50 άνδρες από τους 76 που είχε. Κατόπιν ενώθηκε με το σώμα του Καραϊσκάκη και έλαβε μέρος στις μάχες της Αράχωβας, των Αθηνών και της Πέτρας.

¹⁹ Για τη ζωή και τη δράση του Χρ. Χατζηπέτρου βλ. Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου και ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρος*, [Φ.Ι.Α.Ο.Σ. Τρικάλων - Σειρά: Κείμενα και Μελέτες, αρ. 6], Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1992.

²⁰ ΑΝ. ΓΟΥΔΑΣ, *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών, τ. Η'*, Αθήνα 1876, σ. 299 κε. Πρβλ. Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Τ' Ασπροπόταμο ...*, σ. 39. Στο Νεόκαστρο, μαζί με τον Χρ. Χατζηπέτρο, αγωνίστηκαν και άλλοι Ασπροποταμίτες, τρεις από τους οποίους έπεσαν εκεί.

Στο διάστημα 1821-1823 διέθεσε για τους μισθούς των στρατιωτών του και αγορά πολεμοφοδίων 230.000 γρόσια, από το 1823 έως 1825 δαπάνησε 85.000 γρόσια. Η αξία της αρπαγείσας περιουσίας του εκτιμήθηκε στα 100.000 γρόσια, απώλεσε δε 4.000 πρόβατα και 170 αλογομούλαρα, τα οποία άρπαξαν μετά την ήττα στην Πέτρα Στουρναραίκων το 1823 ο Γώγος Μπακόλας και οι Βαλτινοί. Η δημευθείσα ακίνητη περιουσία του εκτιμήθηκε ως εξής: 120.000 γρόσια για δυο σπίτια (στο Νεραϊδοχώρι και την Πόρτα), 30.000 για τρεις μύλους, ένα μαντάνι και δύο ντριστελέες, 12.000 για 80 στρ. αμπέλι, 50.000 για το τσιφλίκι του στο Βαθύρεμα, 30.000 για δύο μικρά τσιφλίκια στο Βαρδάρι και τη Μεσοχώρα, 20.000 για δυο μαντριά κ.ά. Συνολικά την περιουσία που έχασε ο ίδιος την υπολόγισε σε 1.700.644 γρόσια. «Ο Χρ. Χατζηπέτρος εισήλθεν εις τον αγώνα πλουσιώτατος και μετά πεντηκονταετείς υπηρεσίας προς την πατρίδα, απήλθεν του κόσμου τούτου πένης, πενέστατος»²¹. Εκτός από την ανδρεία του ξεχώριζε για το παρουσιαστικό του και ο Γάλλος αρχαιολόγος Λεόν Εζέ τον παρομοίασε με άγαλμα του Φαρνέσιου Ηρακλή²². Ο Χατζηπέτρος απεβίωσε ξαφνικά από αποπληξία στις 29 Οκτωβρίου 1869 και η κηδεία του έγινε στην Αθήνα την επομένη παρουσία πλήθους κόσμου²³, της κυβερνήσεως και του ίδιου του βασιλιά Γεωργίου Α', του οποίου υπήρξε υπασπιστής.

Δημητρίου Κων/νος. Καταγόταν από το Νεραϊδοχώρι. Έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες και έπεσε μαχόμενος. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως (Α.Μ. 2428).

Κόλιας Μήτρος, από το Νεραϊδοχώρι. Έλαβε μέρος στον Αγώνα υπό τον Χριστ. Χατζηπέτρο από το 1821 έως το 1825, οπότε σκοτώθηκε στο Νεόκαστρο.

Κουρκούνης Γιάννης, από το Νεραϊδοχώρι. Από το 1821 έλαβε μέρος στον Αγώνα υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο και έπεσε μαχόμενος στο Νεόκαστρο (Πύλο) το 1825. Κατετάχθη ως στρατιώτης (Α.Μ. 2417).

Κύστος Δημήτριος, από το Νεραϊδοχώρι. Εφονεύθη κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου. Κατετάχθη ως στρατιώτης (Α.Μ. 1488).

²¹ Εφ. Αλήθεια, φ. 31-10-1869.

²² ΛΕΟΝ ΗΕΥΖΕΥ, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858* [Φ.Ι.Α.Ο.Σ. Τρικάλων - Σειρά: Κείμενα και Μελέτες, αρ. 4], Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1991, σ. 131: "Όταν θαυμάζαμε, με τους συναδέλφους μου στην Αθήνα, τον εντυπωσιακό υπασπιστή του βασιλιά Όθωνα, την υπέροχη στολή του παλικαριού, τους φαρδείς του ώμους, το κυρτό στήθος του και τη δυνατή κορμοστασιά του, που θύμιζε Ηρακλή Φαρνέζε".

²³ "Αι οδοί Αιόλου και Ερμού υπερπληρούντο παντός κόσμου". Εφ. Αλήθεια, φ. 31-10-1869.

Μπαρταβάλης Κώστας, εκ Νεραϊδοχωρίου. Συμμετείχε από την αρχή στον Αγώνα υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο και εφονεύθη στο Νεόκαστρο. Κατατάχθηκε ως στρατιώτης (Α.Μ. 2388).

Ντανουζής Παύλος. Προφανώς από το Νεραϊδοχώρι. Πολέμησε υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο και εφονεύθη στο Νεόκαστρο, αφήνοντας 7 παιδιά ορφανά (Α.Μ. 3159, ν.μ. 1480)^{23α}.

Ντανουζής Τουρναβίτης, από Νεραϊδοχώρι. Πολέμησε από την αρχή του Αγώνα υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο και εφονεύθη στο Νεόκαστρο (1825) (Α.Μ. 2394).

Νταρναμάνης Γιάννης, από Νεραϊδοχώρι. Αγωνίστηκε εξ αρχής υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο (Α.Μ. 2391).

Παπαρδώνης Δημήτριος, ιατρός από Νεραϊδοχώρι. Έλαβε μέρος στον Αγώνα προσφέροντας τις ιατρικές του υπηρεσίες και αγοράζοντας εξ ιδίων φάρμακα κ.ά., συντηρούσε δε 5-6 στρατιώτες.

Σιάρικας Δημήτριος, πρόκριτος Νεραϊδοχωρίου. Αγωνίστηκε από την αρχή του Αγώνα υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο επικεφαλής 7-8 στρατιωτών. Έλαβε μέρος στις μάχες της Πόρτας, Κρύας Βρύσης και Μεσολογγίου (Α.Μ. 2897, ν.μ. 1347).

Χατζηπέτρος Γιαννάκης του Δημητρίου, από Νεραϊδοχώρι. Εξάδελφος του Χριστόδουλου, τον οποίο πολλές φορές αναπλήρωνε στη διοίκηση του σώματος. Πολέμησε στο Ασπροπόταμο, την Πόρτα, την Κρύα Βρύση και την Πέτρα, καθώς και στο Νεόκαστρο και το Μεσολόγγι, όπου εφονεύθη κατά την Έξοδο, στο Μποχώρι. Έχασε μεγάλη περιουσία. Κατατάχθηκε στον βαθμό του ανθυπολοχαγού. (Α.Μ. 78, ν.μ. 1765).

Χατζηπέτρος Δημάκης του Χατζίκου, από Νεραϊδοχώρι. Επικεφαλής 10-15 στρατιωτών πολέμησε υπό τον Χρ. Χατζηπέτρον (Νεόκαστρο και Μεσολόγγι). Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως (Α.Μ. 553, ν.μ.553).

Χατζηπέτρος Δημήτριος, από Νεραϊδοχώρι, θείος του Χριστόδουλου. Τραυματίστηκε στη μάχη της Πέτρας και εξ αιτίας του τραύματος απεβίωσε στα Καλάβρυτα, όπου είχαν καταφύγει πολλοί Ασπροποταμίτες. Κατατάχθηκε στον βαθμό του λοχαγού. Οι γιοι του Γιαννάκης και Σταθάκης συνέχισαν τον αγώνα στο πλευρό του Χρ. Χατζηπέτρου. Άφησε τη γυναίκα του και πέντε κορίτσια ορφανά. Ο γιος του Γιαννάκης εφονεύθη στην Έξοδο του Μεσολογγίου (Α.Μ. 77, ν.μ. 555).

Χατζηπέτρος Ευστάθιος (Σταθάκης) του Γούσιου, αδελφός του Χριστόδουλου, από Νεραϊδοχώρι. Έλαβε μέρος σε όλον τον Αγώνα. Συνεργά-

^{23α} Προς διερεύνηση αν πρόκειται για το ίδιο άτομο με τον Ντενατζή Παύλο που αναφέρεται παρακάτω.

στηκε με τον Αλ. Μαυροκορδάτο στο Μεσολόγγι και με τον Αυγουστίνο Καποδίστρια. Κατατάχθηκε στον βαθμό του ανθυπολοχαγού. Έχασε όλη την περιουσία του. Απεβίωσε από χολέρα το 1849 (Ιστ. Αρχείο Γ. Βλαχογιάννη, Υπ. Αστυνομίας, φ. 59).

Χατζηπέτρος Ευστάθιος του Δημητρίου, πρώτος εξάδελφος του Χριστόδουλου, από Νεραϊδοχώρι. Έλαβε μέρος σε όλον τον Αγώνα. Έχασε όλη την περιουσία του, την οποία άρπαξαν οι Τούρκοι και ο Γώγος Μπακόλας! (Α.Μ. 1903, ν.μ. 808).

Χατζηπέτρος Ιωάννης του Γούσιου²⁴, μεγαλύτερος αδελφός του Χριστόδουλου, από Νεραϊδοχώρι. Ήταν μεγαλέμπορος στις Σέρρες. Έλαβε μέρος στο πλευρό του Εμ. Παππά στο Άγιον Όρος και την Κασσάνδρα, αργότερα δε αγωνίστηκε κοντά στον Γ. Καραϊσκάκη. Εξόδευσε την περιουσία του για τον Αγώνα. Για την προσφορά του ο Δημ. Υψηλάντης βεβαίωσε: «Ο επιφέρων το παρόν κύριος Ιωάννης Χατζηπέτρος διά τον ζήλον τον οποίον έτρεφεν υπέρ της πολιτικής ανορθώσεως της πατρίδος ηγωνίσθη γενναίως, πιστώσ και σταθερώς με τον Εμμανουήλ Παπάν, αρχηγούντα της Κασσάνδρας και των εκεί μερών. Εις ένδειξιν λοιπόν της φιλογενείας, του ζήλου του και των υπέρ πατρίδος εκδουλεύσεών του δίδεται επί χείρας το παρόν ημέτερον ευνογόγραφον διά να αξιωθή, εν καιρώ τω προσήκοντι, τας ανηκούσας αμοιβάς. Εν Τριπόλει της Πελοποννήσου τη κβ' Δεκεμβρίου αωκγ' και γ' της Ελληνικής ανεξαρτησίας: Δημήτριος Υψηλάντης». Κατατάχθηκε στον βαθμό του αντισυνταγματάρχη (Α.Μ. 2369, ν.μ. 208), ενώ υπηρέτησε και ως γερουσιαστής. Σκοτώθηκε από έκρηξη που έγινε στο ατμόπλοιο «Ευνομία» με το οποίο ταξίδευε, στις 21 Ιουνίου 1871, σε ηλικία 86 ετών.

Χατζηπέτρος Πέτρος ή Πετράκος, αδελφός του Χριστόδουλου, από Νεραϊδοχώρι. Συμμετείχε από την αρχή στον Αγώνα στο πλευρό του Χριστόδουλου. Το 1823 μετέβη στη Βιέννη, όπου προστάτευσε πολλούς διωκόμενους Έλληνες ξοδεύοντας για τον σκοπό αυτό 3.000 φιορίνια. Το 1828 επέστρεψε στην Ελλάδα και ενοικίασε τις δημόσιες προσόδους της επαρχίας Κορίνθου. Το 1832 κατόπιν κυβερνητικής διαταγής έδωσε 12.450 φοίνικες ως μισθό στον ελληνικό στρατό (Α.Μ. 684, ν.μ. 2021).

ΠΥΡΡΑ

Παπαϊωάννου Αποστόλης, εκ Πύρρας. Πολέμησε αρχικά υπό τον Ν. Στουρνάρα και κατόπιν υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο στην Πέτρα, στο Μεσο-

²⁴ Ειδικότερα για τον Ιωάννη Χατζηπέτρο βλ. Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, “Ο Ασπροποταμίτης αγωνιστής του 1821 Γιαννάκης Χατζηπέτρος”, *Τρικαλινά*, 12 (1992) 79-86.

λόγγι, στο Νεόκαστρο και στην εκστρατεία του Καραϊσκάκη ως τη μάχη του Φαλήρου (Α.Μ. 655, ν.μ. 214).

Περγωτής Αδάμης, εκ Πύρρας. «Εις των ευκαταστάτων της επαρχίας του. Υπηρέτησε πολιτικώς και στρατιωτικώς καθ' όλον τον αγώνα». Επικεφαλής πολλών στρατιωτών έλαβε μέρος στον Αγώνα και απεβίωσε στο Μεσολόγγι (1826). Με την έναρξη της Επανάστασεως μετέβη στη Μακεδονία και συνεργάστηκε με τον Εμμανουήλ Παππά. Μετά γύρισε στο Ασπροπόταμο και συνεργαζόμενος με τον Χρ. Χατζηπέτρο πρωτοστάτησε στην κήρυξη της Επανάστασεως και εκεί στις 5 Ιουνίου 1821. Πολέμησε ο ίδιος αλλά και διέθεσε πολλά χρήματα για τον Αγώνα. Απεβίωσε στο Ναύπλιο. Η περιουσία του αρπάχτηκε από τους Τούρκους και άλλους (Α.Μ. 266).

ΧΑΛΙΚΙ (2)

Χαλικιώτης ή Ιατρός Γεώργιος, ιατροχειρουργός από Χαλίκι. Έδρασε κυρίως στην Εύβοια, όπου πρωτοστάτησε στην οργάνωση της Επανάστασεως. Εφονεύθη στη Σκόπελο από Σκοπελίτες. Το 1822 ο Άρειος Πάγος «Διά τας λαμπράς εκδουλεύσεις οπού έκαμεν ο κύριος Γεώργιος Χαλικιώτης εις το γένος αγωνισθείς εις τον ιερόν υπέρ ανεξαρτησίας αγώνα και πολεμήσας υπέρ πίστεως και πατρίδος τον τιμά με το λαμπρόν της πεντακοσιαρχίας αξίωμα». Το 1846 οι συνταγματάρχες Νικ. Κριεζώτης, Χρ. Χατζηπέτρος και Τσάμης Καρατάσος βεβαιώνουν ότι «...πεντακοσιάρχος εξ αρχής του ιερού υπέρ της ανεξαρτησίας της πατρίδος αγώνος έλαβε τα όπλα εις τας χείρας και παρευρέθη εις όλας τας κατά την Στερεάν Ελλάδα και Πελοπόννησον γεννηθείσας εκστρατείας οδηγών τους υπό την διεύθυνσίν του στρατιώτας κατά του εχθρού μ' όλον τον ζήλον και την ακούραστον προθυμίαν ενός γενναιόφρονος Έλληνος» (Α.Μ. 201, ν.μ. 1071).

Ζέρβας Χρήστος του Ιωάννη. Καταγόταν από το Χαλίκι. Πολέμησε κυρίως στην περιοχή της Εύβοιας υπό τις διαταγές των Β. Μαυροβουνιώτη, Γ. Ιατρού και Ν. Κριεζώτη από το 1821 έως το 1824. Από το 1825 υπηρέτησε υπό τον Χριστ. Χατζηπέτρον επικεφαλής 25 στρατιωτών. Έλαβε μέρος σε όλες σχεδόν τις μάχες (Νεόκαστρο, Μύλοι, Τρίπολη, Μεσολόγγι, Αράχωβα και Αθήνα, όπου έδειξε εξαιρετική ανδρεία. Τα παραπάνω βεβαιώνουν οι καπεταναίοι Κίτσος Τζαβέλλας, Χατζηχρήστος, Ιω. Κωλέττης, Χριστ. Χατζηπέτρος, Ι. Μακρυγιάννης και Ν. Κριεζώτης (Α.Μ. 15164).

ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΕΣ ΒΛΑΧΟΙ (κατ' εκτίμηση)

Βάκης Γεωργάκης. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Α' τάξεως. Πολέμησε ως μπουλουξής επικεφαλής 30 περίπου στρατιωτών και έλαβε μέρος σε πολλές μάχες. Μισθοδοτούσε εξ ιδίων τους στρατιώτες του, έπειτα δε

από διαταγή του Καραϊσκάκη πρόσφερε 25.000 γρόσια για τις ανάγκες του στρατοπέδου. Χρήματα πρόσφεραν το 1827 και άλλοι Ασπροποταμίτες (Αποστόλης Παύλου 275, Αναστάσιος Τρίκας 175, Γεωργάκης Βάκης 275, Αποστόλης Φιζόλης 65, Κωσταΐζης 125, Ζώης Καραμπασιώτου 150, Γιάννης Δερδελάσης 100, Στέριος Πάγκος 15, Απόστολος Σεζάρης 60 = 1240 γρόσια). (Α.Μ. 13000, ν.μ. 4267).

Βάκης Στέργιος του Γεωργάκη. Πολέμησε ως στρατιώτης του Χριστ. Χατζηπέτρου. Στην σχετική αναφορά του το 1865 μας δίνει την πληροφορία ότι έδωσαν χρήματα «διά τας ανάγκας του στρατοπέδου όλοι οι Ασπροποταμίται του χωρίου» του (Α.Α. 15587-15591).

Μακρής Χριστόδουλος, έμπορος στην Κωνσταντινούπολη. Προφανώς Βλάχος. Υπηρέτησε ως στρατιώτης στον Ιερό Λόχο του Αλέξ. Υψηλάντη και έλαβε μέρος στις μάχες στο Ντριγοβίστι, στο Δραγατσάνι και στο Σκουλένι. Διασωθείς ήλθε στην Ελλάδα και πολέμησε εναντίον του Ιμπραήμ (Α.Μ. 16286, ν.μ. 10751).

ΑΣΠΡΟΤΟΜΙΤΕΣ ΑΟΡΙΣΤΩΣ

Αγγελής ή Αγγέλου Τόλιος, ο οποίος κατατάχθηκε ως στρατιώτης από την Επιτροπή Αγωνιστών: «Πιστοποιείται διά του παρόντος ότι ο εξ Ασπροποτάμου Τόλιος Αγγέλου (νον δε κάτοικος Υπάτης) παρευρέθη εξ αρχής της Επαναστάσεως του ιερού αγώνος μέχρι τέλους εις διαφόρους μάχας και πολιτορκίας υπό τας διαταγάς των οπλαρχηγών Νικολάου Στορνάρη, Γρηγορίου Λιακατά και Χριστοδούλου Χατζηπέτρου, νον Συνταγματάρχου της Φάλαγγος· έδειξε πάντοτε ως υπαξιωματικός γενναιότητα και ευπείθειαν προς τους ανωτέρους του. Αθηναι 1844: (υπ.) Χριστόδουλος Χαζηπέτρου, Σπ. Μήλιος»²⁵. Ο Τόλιος Αγγέλου, στην αίτησή του, που συνέταξε στην Υπάτη το 1846, έγραφε: «Υπάρχω όλως ακτήμων, καθ' ότι τα πατρικά κτήματά μου κείμενα εις την επαρχίαν του Ασπροποτάμου δεσπόζονται υπό των Τούρκων, θεωρούντων εμέ έκτοτε ως αποστάτην και ως εκ τούτου δεν δύναμαι ήδη να μεταβώ εκείσε και διαχειρισθώ την περιουσίαν μου ταύτην άνευ κινδύνου της ζωής μου. Προς τούτοις εν καιρώ της Επαναστάσεως είχαν υπό την οδηγίαν μου και άνδρας, τους οποίους εμισθοδότουν εξ ιδίων μου... και ως εκ τούτου εθυσίασα δι' αυτούς ικανήν χρηματικήν περιουσίαν μου, αναβαίνουσαν τουλάχιστον εις δέκα χιλιάδας γρόσια Τουρκικά» (Α.Μ. 11519)²⁶.

²⁵ Α.Μ. 11519. Πρβλ. Ν.Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Θεσσαλοί Αγωνιστές*, σ. 59.

²⁶ Ο.π., σ. 59

Αδαμόπουλος ή Τίμπος Χρήστος, στον οποίο απενεμήθη ο βαθμός του υπαξιωματικού Α' τάξεως. Είχε υπηρετήσει ως στρατιωτικός επικεφαλής πάνω από εξήντα ανδρών καταγομένων από την ιδιαίτερα πατρίδα σε όλη την Επανάσταση, υπό την αρχηγία του Ν. Στουρνάρη, διατελών μάλιστα και χρέη γραμματέως. Υπηρέτησε επίσης και υπό τις διαταγές του Χρ. Χατζηπέτρου και του Νικ. Κοντογιάννη. Ο Χρ. Χατζηπέτρος βεβαίωσε ότι «*Ήτο ένας από τα πρωτόσπιτα νοικοκύρης καλός και έμπορος του Ασπροποτάμου*». (Α.Μ. 12761, ν.μ. 4202).

Ασπροποταμίτης Νικόλαος Δημ. Από το 1823 έως το 1829 έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες, κατά τις οποίες τραυματίστηκε στο δεξί πόδι. (Α.Μ. 12404).

Ασπροποταμίτης Σίτος. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες από το πρώτο έτος του Αγώνα υπό τον Ν. Στουρνάρα, ως μπουλουξής επικεφαλής 20-30 στρατιωτών, τους οποίους πολλές φορές μισθοδοτούσε εξ ιδίων (μάχες Πόρτας και Πέτρας). Κατόπιν υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο (Νεόκαστρο, Λιδωρίκι, Άγραφα, Μεσολόγγι, Φοντάνα, Δίστομο, Αράχωβα και στην πολιορκία των Αθηνών, όπου εφονεύθη το 1827) (Α.Μ. 11498, ν.μ. 382).

Βασιλείου ή Μήλιος Δημήτριος. Κατατάχθηκε ως στρατιώτης. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες υπό τους Γενναίο Κολοκοτρώνη (μάχη Νεοκάστρου), Αλέξ. Γαρδικιώτη (μάχη Αράχωβας), Χριστ. Χατζηπέτρο (μάχες Πέτρας, Ναυπάκτου και Θηβών) και Ι. Γκούρα (Α.Μ. 7332).

Γκόγκος Χρήστος. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως. Υπηρέτησε ως μπουλουξής επικεφαλής 10-15 στρατιωτών από το 1821 έως το 1827 υπό τους Χριστ. Χατζηπέτρο και Ν. Στουρνάρη και έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες (Α.Μ. 2893, ν.μ. 1344).

Δανατοής Δημήτριος. Πολέμησε ως απλός στρατιώτης και σκοτώθηκε σε μάχη. Του απονεμήθηκε ο βαθμός του στρατιώτη (Α.Μ. 2478).

Δημητρίου ή Ασπροποταμίτης Νικόλαος. Έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες (Μεσολόγγι, Αταλάντη κ.α.) και πληγώθηκε στο δεξί του πόδι (Α.Μ. 12404).

Ζορνατζής Μαργαρίτης. Υπηρέτησε ως μπουλουξής του Χριστ. Χατζηπέτρου και έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες, έπεσε δε μαχόμενος στη μάχη των Αθηνών. Την περιουσία εδήμευσαν και άρπαξαν οι Τούρκοι (Α.Μ. 3652, ν.μ. 1671).

Ζούκας Γιάννης. Έμπορος καποτών. Με την έναρξη της Επαναστάσεως κατέβηκε στη νότια Ελλάδα και μαζί με τους τρεις γιους του Κων/νο, Χρήστο και Γεώργιο έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες (Ιστορικό Αρχείο ΥΠΕΞ, 1830, φ. Διαβατήρια, 74/1).

Ιωάννου Κων/νος. Υπηρέτησε ως σαλπικτής υπό τον Νικ. Στορνάρη (μάχη Ασπροποτάμου εναντίον του Σκόδρα πασά, εκστρατεία Ραδοβιζίου, μάχη στο Βουργαρέλι, πολιορκία Μεσολογγίου), ως την πτώση του Μεσολογγίου (1826), όπου αιχμαλωτίστηκε. Μετά την απελευθέρωσή του υπηρέτησε υπό τον Κίτσον Τζαβέλλα (μάχες Ναυπάκτου και Κραβάρων) και αργότερα υπό τον Γαρδικιώτη Γρίβα. Είχε λάβει τον βαθμό του λοχία στο ΙΑ΄ τάγμα (Α.Μ. 15283).

Καζάνας Γάκης του Μαργαρίτη. Έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες υπό τον Χριστ. Χατζηπέτρον. Ο Χατζηπέτρος γράφει γι' αυτόν: *“από αρχής της επαναστάσεως ακολούθησε μαζί μου με πέντε έξ στρατιώτας ως μπουλουξής μου και επολέμησεν ανδρείως εις όλους τους πολέμους της Πέτρας (Στουρναραϊκών) και Κρύα Βρύση, εις δε την πολιορκίαν του Νεοκάστρου εφάνη ο ηρωικότερος εις τους καθημερινούς πολέμους και αφού εβγήκαμεν από το κάστρο απέρασα στο Μεσολόγγι και εκεί εφονεύθη ηρωικώς εις την Κλείσοβα. Έχασεν αρκετήν περιουσίαν εις Ασπροπόταμο”* (Α.Μ. 554).

Καλατζής Ιωάννης. «Παλαιός στρατιωτικός» έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες (Α.Μ. 9359).

Καλόγηρος Κώστας. Υπό τον Γρ. Λιακατά έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες εναντίον του Σκόνδρα και στον Ντολμά, όπου πληγώθηκε. Στην πολιορκία του Μεσολογγίου πολέμησε υπό τον Ν. Στορνάρη και σώθηκε κατά την Έξοδο. Συμμετείχε στην εκστρατεία του Γ. Καραϊσκάκη υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο (Α.Μ. 840, ν.μ. 468).

Κορομηλάς ή Κορομπλιάς Κων/νος. Ακολούθησε τον Νικ. Στουρνάρα από την αρχή του Αγώνα έως την πτώση του Μεσολογγίου. Κατόπιν υπηρέτησε υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο (Α. Μ. 9279, ν.μ. 3301). Μαζί με τον Κεφάλα είχε υποσχεθεί στον ανήμπορο Ν. Στουρνάρα ότι κατά την Έξοδο θα τον έπαιρναν στους ώμους (Κασομούλης, τ. Β΄, σ. 225).

Κορώνης Ιωάννης. Από την αρχή του Αγώνα πολέμησε «ανδρείως» ως μπουλουξής του Γρ. Λιακατά. Έλαβε μέρος στις μάχες της Πόρτας (1821), Κρύας Βρύσης και Μεσολογγίου (Α.Μ. 117, ν.μ. 2205).

Κωνσταντίνου Δήμος. Από την αρχή του Αγώνα πολέμησε υπό τον Γρ. Λιακατά και κατόπιν υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο. Έλαβε μέρος στις μάχες του Νεοκάστρου, Κρεμμυδίου, Αιτωλικού, Μεσολογγίου κ.ά. (Α.Μ. 486, ν.μ. 3187).

Κωνσταντίνου ή Ασπροποταμίτης Αποστόλης. Από το 1821 συμμετείχε στον Αγώνα υπό τον Νικ. Στουρνάρα (μάχες Πόρτας και Πέτρας), και υπό τον Χρ. Χατζηπέτρον (Νεόκαστρο εναντίον του Ιμπραήμ, και αλλού).

Διακρίθηκε ιδιαίτερος στην πολιορκία του Μεσολογγίου, καθώς και στην πολιορκία των Αθηνών, όπου εφονεύθη (Α.Μ. 11488).

Κωνσταντίνου Χρίστος. Από την αρχή του Αγώνα πολέμησε ως μπουλουξής. Έλαβε μέρος στις μάχες του Νεοκάστρου και Κρεμμυδιού, καθώς και στην εκστρατεία του Καραϊσκάκη (μάχες Αράχωβας, Διστόμου, Ναυπάκτου, Θηβών) (Α.Μ. 2984, ν.μ. 1400).

Λογοθέτης Γεώργιος. Πολέμησε ως μπουλουξής υπό τον Νικ. Στουρνάρα στην Πόρτα (1821), στην Πέτρα (1823) και στο Μεσολόγγι το 1826, καθώς και υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο στο Νεόκαστρο (1824), Αθήνα, Δίστομο, Αράχωβα κ.α. (Α.Μ. 1004, ν.μ. 547).

Λουγαράς Φώτιος του Κώστα. Πολέμησε στον Αγώνα ως υπαξιωματικός, δίπλα στον αδελφό του Δημήτριο. Τραυματίστηκε στις μάχες της Πόρτας (1821), του Μεσολογγίου και του Μακρυνόρους υπό τον Νικ. Ζέρβα (Α.Μ. 2915, ν.μ. 3023).

Λουγουράς ή Γρουμπογιάννης Δημήτριος του Κώστα. Ως πρώτος μπουλουξής του Νικ. Στουρνάρα έλαβε μέρος σε πολλές μάχες από το 1821 έως το 1828. Εφονεύθη στη Θήβα πολεμώντας ως υπολοχαγός της Χιλιαρχίας του Χρ. Χατζηπέτρου.

Μαργαρίτης Αργύριος. Πολέμησε στη Λιβαδιά, την Κόρινθο, την Τρίπολη, τον Μαραθώνα, τη Θήβα, το Χαϊδάρι, τα Δερβένια, την Αθήνα κ.α. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως (Α.Μ. 206, ν.μ. 103).

Μαργαρίτης Ζήσιμος ή Λουκάς. Υπηρέτησε ως μπουλουξής στη Λεβαδιά, την Κόρινθο, τα Δερβένια, την Αθήνα κ.α. (Α.Μ. 16035, ν.μ. 5022).

Μαργαρίτης Στέφος. Πολέμησε από την έναρξη της Επανάστασης υπό τους Νικ. Στουρνάρα και Χρ. Χατζηπέτρο. Εφονεύθη στη μάχη του Διστόμου το 1827 (Α.Μ. 3158, ν.μ. 1479).

Μήτσου Πάνος. Συμμετείχε από την αρχή στον Αγώνα ως μπουλουξής και κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως (Α.Μ. 1790, ν.μ. 928).

Μπασακάρης Δημήτριος. Μαζί με άλλους συμπατριώτες του ακολούθησε τον Νικ. Στουρνάρα και έλαβε μέρος στη μάχη της Πόρτας και στην πολιορκία του Μεσολογγίου. Υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο πολέμησε στο Νεόκαστρο, Αθήνα, Δίστομο, Αράχωβα κ.α. Μισθοδοτούσε εξ ιδίων την ομάδα του και έχασε όλη την περιουσία του (Α.Μ. 11478, ν.μ. 3852).

Μπέκος Κώστας. Πολέμησε ως μπουλουξής. Κατατάχθηκε ως ανθυπολοχαγός.

Ντενασής ή Ντανατζής Παύλος. Υπηρέτησε ως μπουλουξής επικεφαλής 20 στρατιωτών, τους οποίους μισθοδοτούσε εξ ιδίων. Υπό τον Νικ.

Στουρνάρα έλαβε μέρος στις μάχες της Πόρτας (1821) και της Πέτρας, ενώ υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο πολέμησε στο Νεόκαστρο, καθώς στις μάχες στο Λοιδωρίκι, στα Άγραφα, στον Καρβασαρά και στην πολιορκία του Μεσολογγίου. Αργότερα πολέμησε στη Φοντάνα, το Δίστομο, την Αράχωβα και στην Αθήνα, όπου εφονεύθη (Α.Μ. 11485, ν.μ. 3856).

Παιζάνος Αθανάσιος. Πολέμησε υπό τους Αθ. Διάκο, Οδ. Ανδρούτσο και Σκουρτανιώτη (α.ν.μ. 4327).

Πάνου Διαμαντής. Πολέμησε υπό τους Γ. Καραϊσκάκη, Ν. Στουρνάρα, Γρ. Λιακατά, Νάκου Πανουργιά κ.ά. ως μπουλουζής επικεφαλής 40-50 στρατιωτών. Έλαβε μέρος στις μάχες στο Μεσολόγγι, στο Χαϊδάρι, στην Αράχωβα και στην Άμπλιανη, όπου τραυματίστηκε (Α.Μ. 660, ν.μ. 374).

Παπαχατζής Γεώργιος. Έλαβε μέρος στον Αγώνα ως στρατιώτης (Α.Μ. 10597, ν.μ. 6537).

Πορτινός Αθανάσιος του Κ. Υπηρέτησε υπό τον Ν. Στουρνάρα και έλαβε μέρος στην πολιορκία του Μεσολογγίου. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως (Α.Μ. 9083, ν.μ. 3234).

Πορτινός Δημήτριος. Υπηρέτησε και αυτός υπό τον Ν. Στουρνάρα (Βουλγαρέλι και Μεσολόγγι) (Α.Μ. 9094).

Σταμπουλουτάς Νίκος του Δημητρίου. Στην αρχή υπό τον Ν. Στουρνάρα (μάχη Πόρτας), και κατόπιν υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο έλαβε μέρος σε πολλές μάχες (Κρεμμύδι Πελοποννήσου εναντίον του Ιμπραήμ, Δίστομο, Αράχωβα, Κερατσίνι, Αθήνα), καθώς και υπό τον Δημ. Υψηλάντη (Στεβενίκο, Πέτρα). Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Β' τάξεως.

Στέφος Γάκης του Μαργαρίτη. Υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο έλαβε μέρος στις μάχες του Νεοκάστρου, της Κλείσοβας και στην υπεράσπιση του Μεσολογγίου κατά την τελευταία πολιορκία του. Έχασε όλη την περιουσία του (Α.Μ. 555, ν.μ. 163).

Τασίκας Κυριάκος, εφοπλιστής στην Αίγυπτο. Μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από τον Τρικαλινό φιλικό Δημ. Ύπατρο.

Τζερεμές Δημήτριος. Πολέμησε υπό τους Χρ. Χατζηπέτρο, Μ. Κοντογιάννη, Σαφάκα, και Δ. Καλτσά (μάχες Νεοκάστρου, Αράχωβας, Αετού, Υπάτης κ.ά.) (Α.Μ. 11538).

Τζορτζότης Χρήστος. Έλαβε μέρος στον Αγώνα και εξόδευσε όλη την περιουσία του (Ιστ. Αρχ. Γ. Βλαχογιάννη, Γενική Γραμματεία, φ. 85).

Τουφεκτζής Κωσταντής. Βοήθησε τον Αγώνα προσφέροντας 70 γρόσια (Γ.Α.Κ. Υπ. Οικονομίας, φ. 85).

Τριανταφύλλου Γεώργιος του Δ. Έλαβε μέρος στον αγώνα υπό τους Χρ. Χατζηπέτρο, Χατζηχρήστο και Μακρυγιάννη. Κατατάχθηκε ως στρατιώτης (Α.Μ. 808, ν.μ. 273).

Τριπίλας Θεόδωρος. Από το 1821 έως το 1823 πολέμησε υπό τον Ν. Στουρνάρα ως μπουλουξής επικεφαλής 20 στρατιωτών, τους οποίους μισθοδοτούσε εξ ιδίων (μάχες Πόρτας, Κρύας Βρύσης και Πέτρας). Κατόπιν ετέθη υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο (μάχες Νεοκάστρου, Σαλώνων, Πετροχωρίου Καρπενησίου και Μεσολογγίου) και συμμετείχε στην εκστρατεία του Γ. Καραϊσκάκη. Εξόδευσε όλη την περιουσία του για των Αγώνα (Α.Μ. 10594, ν.μ. 3690).

Φάνιας ή Καραγιώργος Γεώργιος. Έλαβε μέρος σε πολλές μάχες (Καρπενήσι, Νεόκαστρο, Ζήρια κ.ά.). Υπηρέτησε ως μαγκατζής και σημαιοφόρος. Κατατάχθηκε ως στρατιώτης (Α.Μ. 929) και ως υπαξιωματικός Β' τάξεως (Α.Μ. 17814).

Χρηστίδης Αθανάσιος. Ως μπουλουξής πολέμησε στην Πόρτα, την Πέτρα και το Μεσολόγγι (υπό τον Ν. Στουρνάρα), στο Νεόκαστρο κατά του Ιμπραήμ, στο Δίστομο, την Αράχωβα και την Αθήνα (υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο). Θυσίασε μεγάλη περιουσία (Α.Μ. 11357, ν.μ. 3879).

Χρήστου Κων/νος. Πολέμησε στα Βρυσάκια και την Κασσάνδρα. Κατατάχθηκε ως στρατιώτης (Α.Μ. 14442).

ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΕΣ ΜΗ ΒΛΑΧΟΙ

ΚΑΛΟΓΗΡΟΙ

Τζιτζιρίκος Μαργαρίτης, από Καλογήρους. Επικεφαλής 20 ανδρών, τους οποίους μισθοδοτούσε εξ ιδίων, αγωνίστηκε υπό τον Γρ. Λιακατά ως το 1824 και κατόπιν υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο. Εφονεύθη στο Νεόκαστρο. Την περιουσία εδήμευσε το τουρκικό κράτος, ενώ τα σπίτια και τα εργαστήριά του πυρπολήθηκαν (Α.Μ. 6490).

ΜΟΣΧΟΦΥΤΟ

Σιχορτζανίτης Ζάχος, από Μοσχόφυτο. Υπηρέτησε υπό τον Χρ. Χατζηπέτρο. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Α' τάξεως (Α.Μ. 6838, ν.μ. 2556).

ΜΥΡΟΦΥΛΛΟ

Στρουματιάς Αθανάσιος, από Μυρόφυλλο. Πολέμησε υπό τους Στουρναρίους και τραυματίστηκε στο Μεσολόγγι (Α.Μ. 7364, ν.μ. 2739).

ΣΤΟΥΡΝΑΡΑΪΚΑ

Ζαρκαλής ή Στουρνάρας Κώστας, από τα Κούτσαϊνα (Στουρναραίικα), εξάδελφος του Νικ. Στουρνάρα. Έλαβε μέρος στον Αγώνα με τον βαθμό

του Υποχιλιάρχου και έπεσε μαχόμενος κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου. Του απενεμήθη ο βαθμός του ανθυπολοχαγού (Α.Μ. 1039, ν.μ. 2168).

Κοντοχρήστος Νικόλαος, από τα Κούτσαινα. Ακολουθώντας τους Νικ. Στουρνάρα, Χρ. χατζηπέτρο, Γρ. Λιακατά και Στέργιο Στουρνάρα συμμετείχε από την αρχή στον Αγώνα. Σκοτώθηκε στο Μεσολόγγι. Μετά θάνατον κατατάχθηκε στον βαθμό του Υπαξιωματικού Α' τάξεως (Α.Μ. 7373, ν.μ. 2744).

Κουτσοδαίμονας Αντώνιος, από τα Κούτσαινα. Υπό τον Ν. Στουρνάρα έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες, καθώς και στην πολιορκία του Μεσολογγίου. Έλαβε τον βαθμό του ανθυπολοχαγού (Α.Μ. 1036, ν.μ. 2167).

Κουτσοδαίμονας Γιάννης, από τα Κούτσαινα. Υπό τον Ν. Στουρνάρα έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες. Έλαβε τον βαθμό του υπαξιωματικού Α' τάξεως (Α.Μ. 1036, ν.μ. 2167).

Κουτσοδαίμονας Νάσιος, από τα Κούτσαινα. Υπό τους Ν. Στουρνάρα και Χρ. Χατζηπέτρο έλαβε μέρος σε διάφορες μάχες. Εφονεύθη στα Τρίκαλα από τους Τούρκους. Έλαβε τον βαθμό του υπαξιωματικού Α' τάξεως (Α.Μ. 7363, ν.μ. 2738).

Νταλαγιώργος Βασίλειος, από Κούτσαινα. Έλαβε μέρος στον Αγώνα υπό τους Στουρναραίους (Α.Μ. 1464, ν.μ. 786).

Στουρνάρας Αθανάσιος του Γεωργίου, από Κούτσαινα. Από την αρχή του Αγώνα πολέμησε ως αξιωματικός υπό τον εξάδελφό του Νικ. Στουρνάρα επικεφαλής εμπειροπολέμων ανδρών. Πέθανε στη διάρκεια της Επανάστασης, αφήνοντας τέσσερα κορίτσια και έναν γιο ορφανά. Κατατάχθηκε στον βαθμό του υπολοχαγού.

Στουρνάρας Αναγνώστης του Γιαννάκη, από Κούτσαινα. Έλαβε μέρος στον Αγώνα και κατατάχθηκε στον βαθμό του λοχαγού (Α.Μ. 1038, ν.μ. 692).

Στουρνάρας Γώγος, από Κούτσαινα. Έλαβε μέρος στον Αγώνα υπό τους Ν. Στουρνάρα και Χρ. Χατζηπέτρο. Κατατάχθηκε ως υπαξιωματικός Α' τάξεως (Α.Μ. 92, ν.μ. 47).

Στουρνάρας Θεόδωρος, από Κούτσαινα. Έλαβε μέρος στον Αγώνα και μισθοδοτούσε εξ ιδίων στρατιώτες. Κατατάχθηκε στον βαθμό του λοχαγού (Α.Μ. 144, ν.μ. 565).

Στουρνάρας Νικόλαος²⁷, αρματολός του Ασπροποτάμου από Κούτσαινα. Ως αρχηγός σώματος πολέμησε από το 1821 έως το 1826, οπότε εφονεύθη κατά την Έξοδο του Μεσολογγίου. Κατατάχθηκε στον βαθμό του στρατηγού (Α.Μ. 2086).

²⁷ Για τον Νικόλαο και τους άλλους Στουρναραίους βλ. περισσότερα στο Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Το αρματολικι Ασπροποτάμου κι οι Στουρναραίοι*, Αθήνα, ΕΜΟΤ, 1981, σ. 36 κε.

Στουρνάρας Στέργιος, από Κούτσαινα, αδελφός του Νικολάου. Έλαβε μέρος στον Αγώνα. Σκοτώθηκε έξω από τα Τρίκαλα από τους Τούρκους το 1829. Ήταν παντρεμένος με την κόρη του οπλαρχηγού Γώγου Μπακόλα. Είχε καταταχθεί στον βαθμό του ταγματάρχη (Α.Μ. 1045, ν.μ. 336).

Στουρνάρας Γεώργιος, από Κούτσαινα, αδελφός του Νικολάου. Έλαβε μέρος στον Αγώνα. Κατατάχθηκε στον βαθμό του λοχαγού (Α.Μ. 1041, ν.μ. 694).

Στουρνάρας Κώστας, από Κούτσαινα, αδελφός του Νικολάου. Έλαβε μέρος στον Αγώνα. Κατατάχθηκε στον βαθμό του λοχαγού (Α.Μ. 1815).

Στουρνάρας Μήτρος, από Κούτσαινα, αδελφός του Νικολάου. Έλαβε μέρος στον Αγώνα. Σκοτώθηκε στη διάρκεια του Εμφυλίου στο Άργος. Κατατάχθηκε στον βαθμό του λοχαγού (Α.Μ. 1040).

Στουρνάρας Ιακωβάκης, από Κούτσαινα. Έλαβε μέρος στον Αγώνα. “Απέθανεν επί της ψάθης, ουδέν άλλο εγκταλείψας” στη σύζυγο και τα τέκνα του, “ειμή την άκραν πενίαν και ένδειαν”. Κατατάχθηκε στον βαθμό του ταγματάρχη (Α.Μ. 1040).

Τουρτούνης Τόλιας, από Κούτσαινα. Πολέμησε υπό τους Ν. Στουρνάρα, Γρ. Λιακατά και Χρ. Χατζηπέτρο. Τραυματίστηκε δυο φορές στο Μεσολόγγι (Α.Μ. 872, ν.μ. 2113).

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το 1825 ήσαν εγκατεστημένοι στο Ναύπλιο οι εξής Ασπροποταμίτες²⁸: Αδάμ Θεόδωρος, καποτάς, ετών 25, ψυχές 4. Αναστασίου Γιάννης, καποτάς, ετών 65, ψυχές 3. Γεωργίου Μήτρος, καποτάς, ετών 25, ψυχές 4. Μαργαρίτης Αναστάσιος, καποτάς, ετών 32, ψυχές 3. Μπόμποφρος Μήτζος, καποτάς, ετών 35, ψυχές 3. Παπαδαμόπουλος Τριαντάφυλλος, καποτάς, ετών 32, ψυχές 4. Παπα-Τριαντάφυλλος, καποτάς, ετών 70, ψυχές 4. Χατζηπέτρου Ιωάννης, βουλευτής, ετών 40, ψυχές 3. Χατζηστερίος, σαλεπιτζής, ψυχές 2.

Επίσης από «Κατάλογο αριστείων διανομής των κατοικημένων Ασπροποταμιτών», που συντάχθηκε στην Αθήνα τον Μάιο του 1833, φαίνεται ότι 354 Ασπροποταμίτες, αγωνιστές στη Μεγάλη Επανάσταση, είχαν εγκατασταθεί στη Στερεά Ελλάδα (κυρίως στη Φθιώτιδα) και την Πελοπόννησο²⁹.

Παρά τη μεγάλη τους όμως συμμετοχή στην Ελληνική Επανάσταση, η περιοχή Ασπροποτάμου, όπως και ολόκληρη η Θεσσαλία, έμεινε εκτός των

²⁸ Βλ. ΧΡ. ΡΕΠΠΑΣ, “Τριανταέξι Θεσσαλοί στη γενική απογραφή του Ναυπλίου του 1825”, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 16 (1989) 146-147.

²⁹ Βλ. Γ. ΛΕΛΗΣ, “354 Ασπροποταμίτες αγωνιστές του 1821 εγκατεστημένοι στη Νότια Ελλάδα το 1833”, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 44 (2003) 307-318.

ορίων του πρώτου ελεύθερου ελληνικού κράτους. Ως την τελική δικαίωση χρειάστηκαν και άλλοι αγώνες, στους οποίους οι Ασπροποταμίτες Βλάχοι έδωσαν και πάλι το παρόν. Το ίδιο έκαναν αργότερα και στους απελευθερωτικούς αγώνες, που χάρισαν την ελευθερία σε άλλους αλύτρωτους Έλληνες, καθώς και στους αγώνες για την υπεράσπιση της πατρίδας μας και της τιμής της. Τα ηρώα πεσόντων με τα πάμπολλα ονόματα, που είναι χαραγμένα σ' αυτά είναι οι αδιάψευστοι μάρτυρες της συμμετοχής αλλά και της θυσίας τους. Με μία σημείωση: Δεν είναι μόνον αυτοί οι πεσόντες, είναι πολλοί περισσότεροι. Τα δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια ας μεριμνήσουν για τη συμπλήρωσή τους. Όποτε το αποφασίσουν, οι σχεδόν πλήρεις κατάλογοι ονομάτων πεσόντων Ασπροποταμιτών θα είναι στη διάθεσή τους.

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΤΟΥ ΧΑΛΙΚΙΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ: Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΒΟΣΚΗΣ ΤΩΝ ΚΟΠΑΔΙΩΝ ΣΤΑ ΘΕΡΙΝΑ ΒΟΣΚΟΤΟΠΙΑ

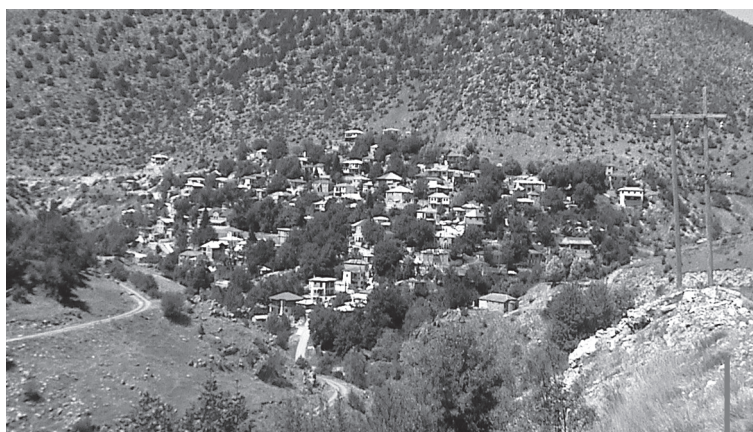
Τα δεδομένα στα οποία στηρίχτηκε η παρούσα μελέτη προέρχονται από τις επιτόπιες έρευνές μου στα χωριά της Διευρυμένης Κοινότητας Ασπροποτάμου. Η έρευνα στο Ασπροπόταμο, που βρίσκεται στο δυτικό άκρο του νομού Τρικάλων προς το νομό Ιωαννίνων, έγινε τα καλοκαίρια του 2003, 2004 και 2005 στα πλαίσια τριών εικοσαήμερων ενταταμένων λαογραφικών αποστολών του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Επισκέφθηκα το σύνολο των χωριών της περιοχής, αλλά, μετά τη δεύτερη αποστολή μου το 2004, εστίασα την έρευνά μου κυρίως στο Χαλίκι (υψόμετρο 1160 μ.), το οποίο εγκαταλείπεται ολοκληρωτικά από τους κατοίκους του κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Το Χαλίκι σε αντίθεση με τα περισσότερα χωριά του Ασπροποτάμου, τα οποία αποτελούν πλέον καλοκαιρινά θέρετρα, διαθέτει μια αξιοθαύμαστη κοινωνική συνοχή λόγω του έντονου κτηνοτροφικού χαρακτήρα του και του γεγονότος ότι η πλειονότητα των κατοίκων είναι μόνιμα εγκατεστημένοι στα Φάρσαλα και σε ορισμένα γειτονικά χωριά κατά τη χειμερινή περίοδο, όπου συνεχίζουν την κοινοτική τους ζωή¹.

Το Χαλίκι αναφέρεται ήδη σε έγγραφα των ετών 1336 και 1393, υπέρ της επισκοπής των Σταγών, στην οποία υπαγόταν εκκλησιαστικά και κατοικείται έκτοτε χωρίς διακοπή, όπως προκύπτει από την ιστορική έρευνα². Η κτηνοτροφία αποτελούσε παραδοσιακά για τους κατοίκους του την

¹ Σημειώνω ότι η έρευνά μου είναι ακόμη σε εξέλιξη. Για τα δεδομένα που χρησιμοποίηω στο κείμενο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους συνομιλητές μου στο Χαλίκι, αλλά ιδιαίτερα τους Γιώργο Βουρλίτση, Γρηγόρη Γκέβρο, Κώστα Μαυρογεώργο και Σωτήρη Κοσκοβίτη. Ο τελευταίος μελέτησε τα τοπωνύμια που είχα συλλέξει και το σχεδιάγραμμα και επέφερε πολύτιμες διορθώσεις. Ο Θεόδωρος Νημιάς είχε την καλοσύνη να διαβάσει το κείμενο και να προσφέρει τις παρατηρήσεις του.

² Συγκεκριμένα στο υπέρ της Επισκοπής Σταγών χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου, Μάρτ. 1336, ινδ. Δ' και στο υπέρ της επισκοπής Σταγών σιγίλλιο του Οικουμενικού Πατριάρχη Αντωνίου Δ', Μάρτ. 1393, ινδ. Α'. Βλ. Δ.Σ. Σοφινός, «Acta Stagorum. Τα υπέρ της Θεσσαλικής επισκοπής Σταγών παλαιά βυζαντινά έγγραφα (των ετών 1163, 1336 και 1393). Συμβολή στην ιστορία της επισκοπής», *Τρικαλινά*, 13 (1993), σ. 7-67. Για αναφορές στο Χαλίκι σε πηγές της Τουρκοκρατίας, βλ. Β. Κ. Σπανός, *Οι οικισμοί της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία (από τον 14' έως τον 19' αιώνα)*, Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 570-573.

κυριότερη παραγωγική δραστηριότητα. Όπως συμβαίνει συχνά στους ορεινούς πληθυσμούς της Πίνδου, είχε ημινομαδικό χαρακτήρα, καθώς κατά τους χειμερινούς μήνες το σύνολο των κατοίκων μαζί με τα ζώα τους εγκατέλειπαν το ορεινό χωριό και κατευθύνονταν προς την πεδιάδα της Θεσσαλίας και συγκεκριμένα προς την περιοχή των Φαρσάλων. Από τη δεκαετία του 1920 – λόγω της αγροτικής μεταρρύθμισης, που αποκατέστησε με γεωργικό κλήρο τους γηγενείς ακτήμονες και τους πρόσφυγες της Μικρασιατικής Καταστροφής και οδήγησε στη μείωση των βοσκοτόπων, την επέκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και την κατάργηση της αγρανάπαυσης, της επιβολής του ενοικιοστασίου, που τους ανάγκασε να παραμείνουν στα ίδια χειμερινά λιβάδια – οι Χαλικιώτες συνδέονται περισσότερο με τον τόπο στον οποίο παραχείμαζαν και εξακολουθούν να παραχειμάζουν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της αγοράς ενός κτήματος στο Δεντροχώρι (παλαιό Ντινόμπασι) Φαρσάλων το 1929, η οποία πραγματοποιήθηκε συλλογικά από τέσσερα αδέρφια μιας σημαντικής κτηνοτροφικής οικογένειας, έναν ξάδερφό τους και δύο άλλους συγχωριανούς. Οι επτά εταίροι το αγόρασαν εξ αδιαιρέτου, αλλά στη συνέχεια το χώρισαν σε ισάριθμα τεμάχια. Σε άλλους οικισμούς (Αχίλλειο, Γκιντίκι) οι Χαλικιώτες έχουν μόνο δικαιώματα νομής, ενώ στον Σταυρό επωφελήθηκαν από τη διαδικασία απαλλοτρίωσης. Στις περισσότερες πάντως περιπτώσεις στην πορεία των ετών πραγματοποίησαν αγορές γης.

Το Χαλίκι από τον δρόμο που έρχεται από τα Τρία Ποτάμια

Έχοντας αποκτήσει με αγορά χωράφια αλλά και εξοικειωθεί με την γεωργική καλλιέργεια κατά τον Μεσοπόλεμο, οι Χαλικιώτες μεταπολεμικά εγκαθίστανται πλέον μόνιμα στην περιοχή και επιδίδονται συστηματικά στην γεωργική καλλιέργεια των ιδιοκτησιών που είχαν αποκτήσει, αλλά και σε ποικίλα άλλα επαγγέλματα (έμποροι, χασάπηδες, τυροκόμοι κ.ά.). Συγκεκριμένα εγκαταστάθηκαν στα Φάρσαλα, στον Σταυρό (Δεμερλί), στο Αχίλλειο (Κακλεντζί), στο Γκιντίκι, στο Δεντροχώρι (Ντινόμπασι), στη Βρυσιά, στον Δομοκό, και στα γειτονικά του χωριά Βαρδαλή, Αγραπιδιά (Γιακαρόμπα), Βελεσιώτες. Μία μόνο οικογένεια εγκαταστάθηκε στην Φαρκαδόνα (Τσιότι) Τρικάλων. Οι περισσότεροι Χαλικιώτες σήμερα μένουν μόνιμα στα Φάρσαλα, όπου μάλιστα έχουν και συγκεκριμένο καφενείο, στο οποίο συχνάζουν. Στα χωριά που ανέφερα διαθέτουν οικίες, συνήθως παλαιές, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις είναι κατοικήσιμες και σε άλλες όχι. Η εγγύτητα των χωριών στην πόλη των Φαρσάλων (το πιο απομακρυσμένο δεν ξεπερνά τα 25 χιλιόμετρα) ενίσχυσε την τάση εγκατάστασής τους εκεί. Όσοι κατευθύνθηκαν μεταπολεμικά προς τις πόλεις, στο πλαίσιο της αγροτικής εξόδου, εγκαταστάθηκαν στα Τρίκαλα, την Λάρισα, την Αθήνα και σε μία περίπτωση στον Αλμυρό Μαγνησίας.

Το Χαλίκι από τον δρόμο που οδηγεί στο Μέτσοβο |

Το πεδινό χωριό τους αποτελεί μεταπολεμικά την κύρια οικονομική βάση των Χαλικιωτών και από εκεί ξεκινούν κάθε άνοιξη οι κτηνοτρόφοι για να ανεβούν στα ορεινά. Λίγο αργότερα, όταν καλοκαιριάσει, τους ακολουθούν και πολλοί άλλοι: συνταξιούχοι, αγρότες που τέλειωσαν τον θερισμό, αδειούχοι υπάλληλοι και επαγγελματίες. Κατά την εορτή της αγίας Παρασκευής αλλά και των αγίων Αποστόλων, του προφήτη Ηλία και του αγίου Μάμα – και τα τελευταία χρόνια κατά την βραδιά που οργανώνεται το river party στη Βρύση του Φίλου από τον πολιτιστικό σύλλογο του χωριού - όλοι θα φροντίσουν να είναι παρόντες, να εκκλησιαστούν και να χορέψουν στην πλατεία.

Κοπάδι σε βοσκή κοντά στον Μεγάλο Τράπο

Η κοινοτική έκταση του Χαλικίου είναι 35.000 στρέμματα, από τα οποία τα 20.000 είναι βοσκοτόπια. Χαρακτηριστικό των βοσκοτόπων είναι η υψομετρική διαφορά τους, που αρχίζει από τα 1160 μ. που είναι το υψόμετρο του οικισμού, αλλά ξεπερνά τα 2000 μ. (για παράδειγμα το μαντρί στην τοποθεσία Βερλίγκα βρίσκεται στα 2000 μ., ενώ η κορυφή του Περιστερίου υψώνεται στα 2294 μ. και αυτή του Μεγάλου Τράπου στα 2240 μ.).

Όταν, κατά τον Μάιο, τα κοπάδια ανεβαίνουν στο χωριό, τα λιβάδια που βρίσκονται σε μεγαλύτερο υψόμετρο είναι συχνά καλυμμένα από χιόνι και δεν είναι βοσκήσιμα. Δημιουργήθηκε έτσι η ανάγκη για ένα σύστημα ρύθμισης της βοσκής των κοπαδιών, ώστε να αποφεύγονται οι συγκρούσεις μεταξύ των κτηνοτρόφων, αλλά και να διαφυλάσσονται τα λιβάδια από την υπερβόσκηση.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν το φυσικό ανάγλυφο και την μορφολογία των βοσκοτόπων οριοθετήθηκαν εθιμικά συγκεκριμένα βοσκοτόπια. Αυτά που βρίσκονται σε χαμηλό υψόμετρο προορίζονται για βόσκηση την άνοιξη, ενώ τα αλπικά λιβάδια για το καλοκαίρι. Κάθε ανοιξιάτικο λιβάδι αντιστοιχεί σε ένα καλοκαιρινό, το οποίο είναι γειτονικό αλλά υψομετρικά βρίσκεται πιο ψηλά.

Κάθε λιβάδι έχει τη δυνατότητα να υποστηρίξει 1300 - 1500 πρόβατα. Αυτό σημαίνει ότι κάποιοι κτηνοτρόφοι που έχουν μικρότερα κοπάδια, θα πρέπει να σχηματίσουν μια παρέα για να συμπληρώσουν τον αντίστοιχο αριθμό ζώων. Παλαιότερα, όταν υπήρχαν μεγαλύτερα κοπάδια, ένα τσελιγκάτο μπορούσε να καταλάβει και δεύτερο βοσκοτόπι.

Η κατανομή των θερινών λιβαδιών κατ' αυτόν τον τρόπο ήταν συνήθης και στα γειτονικά χωριά, όπως οι Καλαρρύτες, το Κατάφυτο, η Ανθούσα κ.ά., αλλά και σε άλλα χωριά της Πίνδου, στα οποία τα οικολογικά χαρακτηριστικά της κοινοτικής έκτασης οδηγούν στην κατανομή των βοσκοτόπων σε δύο υψομετρικές ζώνες, μια σε χαμηλότερο υψόμετρο και εκείνη των αλπικών λιβαδιών³. Στην Ανθούσα (παλαιά Λεπενίτσα) το σύστημα αλλοιώθηκε λόγω της δραματικής μείωσης των ζώων. Αντίθετα στο Χαλίκι που έχει υπολογίσιμη κτηνοτροφία ως σήμερα, η σωστή κατανομή των βοσκοτόπων είναι αναγκαία. Η συνεννόηση γίνεται από την άνοιξη, πριν την αναχώρηση από την περιοχή των Φαρσάλων. Καταρχήν οι κτηνοτρόφοι θα πρέπει να συνεννοηθούν με ποιον θα σχηματίσουν παρέα το επόμενο καλοκαίρι. Εκεί οι επιλογές γίνονται κυρίως με βάση την δυνατότητα καλής συνεννόησης και συνεργασίας μεταξύ τους και κριτήριο είναι η προηγούμενη διαγωγή του καθενός αλλά και η καλή υγεία των ζώων του υποψήφιου συνεργάτη. Η εισαγωγή κοπαδιών με αγελάδες στους βοσκότοπους του Χαλικίου (αλλά και στην ευρύτερη περιοχή του Ασπροποτάμου) είναι ένα από τα θέματα που αντιμετωπίστηκαν τα τελευταία χρόνια.

Οι τελικές αποφάσεις παίρνονται σε μια, συνήθως θυελλώδη, συνάντηση όλων των εμπλεκόμενων κτηνοτρόφων που λαμβάνει χώρα στο γραφείο της Διευρυμένης Κοινότητας Ασπροποτάμου στα Φάρσαλα και τις οποίες ακολουθεί η παραχώρηση των λιβαδιών από την Κοινότητα για την θερινή περίοδο. Με την άφιξή τους στο Χαλίκι στο τέλος του Μαΐου, οι κτηνοτρόφοι εγκαθίστανται στα συγκεκριμένα ανοιξιάτικα λιβάδια που τους παραχωρήθηκαν. Τα ζεύγη των ανοιξιάτικων και καλοκαιρινών λιβαδιών έχουν ως εξής:

³ Για την περίπτωση της Αετομηλίτσας βλ. Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, Αθήνα 2003, σ. 59-64.

	Ανοιξιάτικα λιβάδια (ξανοιξιά)	Καλοκαιρινά λιβάδια (ξεκαλοκαιριά)
1.	Γκοργκολογκάνι	Ρόνα
2.	Μποβολάρου	Βερλίγκα
3.	Άγιοι Απόστολοι	Στήνια
4.	Κριθάρια	Παλιομάντρα
5.	Μπριτσίνγκου	Στουρνάρα
6.	Μονή Προφήτη Ηλία	Πλάκα

Τα κοπάδια των αγελάδων που εισήχθησαν πρόσφατα στους βοσκοτόπους, μένουν εκτός του συστήματος των βοσκοτόπων. Σημειώνουμε ότι στο Χαλίκι εκτρέφονται αγελάδες κρεατοπαραγωγής και όχι γαλακτοπαραγωγής. Η απαιτούμενη εργασία από τον κτηνοτρόφο δεν είναι μεγάλη, καθώς τα μεγάλα αυτά ζώα βόσκουν μόνα τους χωρίς αυστηρή επιτήρηση, και η φροντίδα τους κατά το θέρος δεν απαιτεί εγκαταστάσεις και ζωοτροφές. Η επιδότησή τους από την Ευρωπαϊκή Ένωση συμβάλλει ώστε οι κτηνοτρόφοι που τα εκτρέφουν να είναι ευχαριστημένοι από το εισόδημα που τους αποφέρουν.

Τα γελάδια φτάνουν στο Χαλίκι την άνοιξη, πριν από τα κοπάδια των προβάτων στις αρχές του Μαΐου και βόσκουν κοντά στο χωριό, στις περιοχές Πίτες, Γκουντρουμάρα και Ζιλέγκα. Τελευταία τους δόθηκε το λιβάδι Βουρτόπα στο οποίο βόσκουν αποκλειστικά. Όταν τα πρόβατα φεύγουν από τα ανοιξιάτικα λιβάδια για τα καλοκαιρινά, οι αγελάδες καταλαμβάνουν επίσης τα βοσκοτόπια στο Μποβολάρου και το Γκοργκολογκάνι.

Το σύστημα των λιβαδιών παρουσιάζει αρκετή ευελιξία και προσαρμόζεται από τους κτηνοτρόφους στις ανάγκες των κοπαδιών τους κάθε έτος. Έτσι, για το 2007, οι κτηνοτρόφοι αποφάσισαν στην συνέλευσή τους το ανοιξιάτικο μαντρί του μοναστηριού του προφήτη Ηλία να συνδυαστεί με καλοκαιρινό της Στήνιας και εκείνο των Αγίων Αποστόλων με εκείνο της Πλάκας.

Μετά τις 10 Οκτωβρίου το χορτάρι είναι πλέον άφθονο και κάθε κτηνοτρόφος μπορεί να οδηγήσει το κοπάδι του κατά βούληση. Τα κοπάδια των προβάτων αναχωρούν από το Χαλίκι για τον κάμπο τις 25 Οκτωβρίου το αργότερο, ενώ οι αγελάδες μένουν ως τις αρχές Νοεμβρίου.

Στο σημείο αυτό πρέπει να παρατηρήσουμε ότι κάθε *μαντρί* (ή *τιρούστι* στα βλάχικα) που ήταν εγκατεστημένο σε ένα βοσκοτόπι αποτελούσε παραδοσιακά την μονάδα γαλακτοπαραγωγής⁴. Τα παλαιά περιφραγμένα με πέτρες *μαντριά* (*τιρούστι ντι κιάτρα*) χρησιμεύουν για να διανυκτερεύουν τα πρόβατα τις νύχτες. Για το άρμεγμα χρησιμοποιούν τις στρούγκες, πολλές από τις οποίες είναι πετρόχτιστες (*στρούγκα ντι κιάτρα*). Βάζουν όλο το κοπάδι μέσα και στη συνέχεια διαλέγουν τις προβατίνες που έχουν γάλα και τις αρμέγουν στην έξοδο της στρούγκας όπου έχουν φτιάξει ένα πρόχειρο σκέπαστρο για να προστατεύονται από τον ήλιο⁵. Το γάλα του κοπαδιού παραδοσιακά μοιραζόταν στους σμίχτες μετά από το γαλομέτρημα.

Σύμφωνα με μια μαρτυρία:

Ε. Καραμανές: Με το γάλα πώς τα βρίσκουν; Καθένας αρμέγει τα δικά του;

- Όχι. Δεν τα σμίγουν. Παλιά όταν ήταν δυο τσελιγκάδες στο ίδιο *μαντρί* μετρούσαν το γάλα. Γαλομέτρημα. Στο τέλος έκαναν λογαριασμό πόσες οκάδες είχαν δώσει στον έμπορο. Μετά ρίχναν στην κάθε προβατίνα πόσο έβγαλε. Δέκα οκάδες; Είχες και τους τσοπάνους και ίσως έναν άλλο σμίχτη. Κι έλεγες: Κύριε έχεις τόσα πρόβατα, πάρε τόσα χρήματα, τόσο παίρνεις για κάθε προβατίνα. Με βάση τα γαλάρια πρόβατα όχι τα στέρφα.

Την άνοιξη όταν το χορτάρι είναι άφθονο τα ζώα χορταίνουν και μαζεύονται νωρίς το βράδυ στα *μαντριά*. Το καλοκαίρι, ιδιαίτερα για το διάστημα που αρμέγονται δύο φορές τη μέρα, τα πρόβατα βόσκουν ως τις

⁴ Τα τυροκομεία του Ασπροποτάμου, οι κασαρίες, ήταν και παραμένουν προσανατολισμένα στην παραγωγή του τυριού κασέρι. Το κασέρι παρουσίαζε το πλεονέκτημα ότι η τεχνική διαδικασία της παρασκευής του μπορούσε να ανασταλεί, όταν ολοκληρωνόταν το στάδιο της παρασκευής του τυροπήγματος (μιασκή). Έτσι, παραδοσιακά, συχνά το τυρόπηγμα παρασκευαζόταν στις στρούγκες, ορισμένες από τις οποίες βρισκόταν αρκετές ώρες μακριά από το χωριό και στη συνέχεια φορτωνόταν στα ζώα και μεταφερόταν στα τυροκομεία της Κρανιάς ή της Καλαμπάκας για την περαιτέρω επεξεργασία. Στις μέρες μας, μετά τις 20 Ιουλίου όταν η γαλακτοπαραγωγή μειώνεται παρασκευάζουν φέτα και σπανιότερα κεφαλοτύρι στα σπίτια τους. Βλ. Ε. Καραμανές, «Τα συστήματα τυροκομίας της Πίνδου: συνέχειες και ασυνέχειες», *Η ιστορία του ελληνικού γάλακτος και των προϊόντων του. Ι΄ Τμήμα Εργασίας*, Εάνθη, 7-9 Οκτωβρίου 2005, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Ίδρυμα Αριστείδης Δασκαλόπουλος, Αθήνα 2008, σ. 425-449.

⁵ Ενδιαφέρουσα η μαρτυρία του Γάλλου περιηγητή Heuzeuy που επισκέφτηκε το Χαλίκι στις αρχές Αυγούστου του 1858: «Το ραντεβού μας είναι στον σταθμό των βοσκών πάνω στο βουνό, στο *μαντρί*, όπως ονομάζουν αυτούς τους μεγάλους περιβόλους με ξερολιθιές, που οι ίδιοι οι βοσκοί χτίζουν για να κλείνουν μέσα τα πρόβατά τους. Κοντά εκεί φτιάχνουν επίσης και μια άθλια καλύβα με τον ίδιο τρόπο, με στέγη από καλάμιες και κλαδιά. Φτάνουμε τη στιγμή που αρμέγουν τις προβατίνες: ένας βοσκός κάθεται σε μια μεγάλη πέτρα κοντά στο μοναδικό άνοιγμα που χρησιμεύει σαν είσοδος και έξοδος του περιβόλου. Περνά τις προβατίνες μια-μια από το στενό άνοιγμα και τις αρμέγει, ενώ τα *μαντρόσκυλα* στο εσωτερικό συγκεντρώνουν και σπρώχνουν το κοπάδι. Μου θυμίζει το σημείο της Οδύσσειας όπου ο Πολύφημος βγάζει με τον ίδιο τρόπο τα πρόβατά του ψηλαφίζοντας το ένα μετά το άλλο. Έχουμε μπροστά μας ανακάτεμα από βελάσματα, φωνές, κινήσεις, γραφικά κουρέλια, ένα πραγματικό ειδύλλιο ανάμεσα στον Όμηρο και στον Θεόκριτο. Ποτέ δεν υπήρξε καλύτερη ευκαιρία για να φάμε αρνάκι ψημένο κλέφτικα. Δεν την αφήσαμε να χαθεί». L. Heuzeuy, *Excursion dans la Thessalie Turque en 1858*, Paris 1927, σ. 111-117. Ελληνική μετάφραση, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*, Μετάφραση Χ. Ι. Δημητρουλόπουλος, σχόλια-επιμέλεια Θ. Νημάς, Φ.Ι.Α.Ο.Σ. Τρικάλων 1991, σ. 138-145.

Κοπάδι αγελάδων σταλίζει στο Χαλίκι

22:00 ή και τις 24:00. Επίσης σηκώνονται σιγά-σιγά από το γρέκι όπου κοιμούνται, πολύ νωρίς, στις 3:30 και κατευθύνονται προς τη στρούγκα για το άρμεγμα ώστε με το χάραμα να φύγουν για βοσκή. Βόσκουν ως τις 11:00 περίπου, ανάλογα με την ζέστη που έχει. Αν έχει συνεφειά μπορούν να συνεχίσουν την βοσκή. Κατά την διάρκεια των πιο θερμών ωρών δηλαδή ως τις 16:00 – 17:00, σταλίζουν. Να σημειωθεί ότι οι παλιοί τσομπάνηδες σήκωναν τα πρόβατα να βοσκήσουν και τη νύχτα για να χορτάσουν και συναγωνίζονταν μεταξύ τους ποιος θα τα βοσκήσει περισσότερες ώρες. Η τοποθεσία του στάλου (*αμιρίτζου*) δεν είναι απαραίτητα σκιερή αλλά πρέπει να είναι ευάερη. Οι βοσκοί κοιμούνται σε μικρές πέτρινες καλύβες, ενώ χρησιμοποιούν και τα «ταμπούρια», θέσεις τριγυρισμένες από πέτρες, προστατευμένες από τον άνεμο για να «απαγκιάζουν» ενώ παρακολουθούν το κοπάδι.

Η κτηνοτροφία, κύρια οικονομική δραστηριότητα της κοινότητας, εγγράφεται στο χώρο όπως και στο χρόνο. Άλλωστε ο εξανθρωπισμός και η κοινωνικοποίηση του χώρου πραγματοποιείται μέσω της συστηματικής εκμετάλλευσης των φυσικών πηγών όπως έχει δείξει ο A. Leroi-Gourhan⁶. Η συμβολική οικειοποίηση του χώρου μέσω της γλώσσας, του τοπωνυμικού, είναι αδιαχώριστη από την ανάπτυξη των τεχνικών και τις επιλογές που αφορούν την οργάνωση της παραγωγής⁷. Τα τοπωνύμια που είναι

⁶ Βλ. A. Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole II*, Παρίσι 1964, σ. 139.

⁷ Η γλωσσική μελέτη των τοπωνυμίων - καθώς αυτά αποτελούν μία προβολή του χρόνου καταγραφής τους στο παρελθόν - είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική για την ιστορία του τόπου και έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών ειδικών μελετητών. Από την πλουσιότετη βιβλιογραφία ενδεικτικά αναφέρω, Ιω. Θωμόπουλος, *Τα τοπωνύμια μας. Η αξία τους και τα προβλήματά τους*, Θεσσαλονίκη 1958, σ. 33-48. Για μια σύγχρονη ιστορική προσέγγιση του τοπωνυμικού στον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου, κριτικά διακείμενη προς εκείνες τις παλαιότερες μελέτες που πρέσβευαν την αρχή της εθνικής συνέχειας από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη Ελλάδα, όπου παρατίθεται

γνωστά στα μέλη της κοινότητας, κοινά αποδεκτά και ως τέτοια μεταδίδονται προφορικά μέσα στο χρόνο παίζουν ένα κύριο ρόλο στην οικειοποίηση του χώρου. Η σημασία τους αποκαλύπτεται από την γλωσσολογική τους προσέγγιση, δηλαδή από την μελέτη της ετυμολογίας των όρων, αλλά και με βάση την επισήμανση και τη μελέτη των κριτηρίων σύμφωνα με τα οποία ένα συγκεκριμένο στοιχείο επιλέγεται από ένα απεριόριστο σύνολο στοιχείων φυσικής ή πολιτισμικής προέλευσης και θεωρείται κατάλληλο, ειδικό, για να χαρακτηρίσει έναν τόπο⁸. Υπάρχει μια σειρά από θεματικές σταθερές με βάση τις οποίες οργανώνεται ο πολιτισμικός πίνακας των τοπωνυμίων. Χαρακτηριστικά του γεωγραφικού αναγλύφου και της οικολογίας της περιοχής, ανθρωπώνυμια, αγιώνύμια, ονόματα φυτών και ζώων⁹. Όλα αυτά για τους κατοίκους της περιοχής συνοδεύονται από συγκεκριμένες παραδόσεις και ιστορικές μνήμες. Στη συνέχεια θα παραθέσουμε τα κυριότερα τοπωνύμια του Χαλικίου και θα συσχετίσουμε ορισμένα από αυτά με τις ζωντανές παραδόσεις της περιοχής.

πλούσια βιβλιογραφία, βλ. Δ. Δημητρόπουλος, «Τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια στα νησιά του Αιγαίου: όψεις της αντοχής της σήμανσης του τόπου στο χρόνο» στο Β. Παναγιωτόπουλος, Λ. Καλλιβερέτακης, Δ. Δημητρόπουλος, Μ. Κοκολάκης, Ε. Ολυμπίτου, *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου. Ιστορικά μελετήματα*, Αθήνα 2003, σ. 49-89.

Για μια λαογραφική και ανθρωπολογική προσέγγιση του θέματος βλ. το κλασικό κείμενο της Άλκης Κυριακίδου, «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου» στο *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Αθήνα 1989, σ. 15-40 καθώς επίσης Α. Φλωράκης, «Τοπωνυμία και ιερός χώρος. Η θέση Στύλος στο Φαλατάδο Τήνου», *Ονόματα*, 12, 1988, σ. 609-616 και «Ιστέρνια - «Υστέρνια» Τήνου. Τοπωνομασία, παρετυμολογία και Ιδεολόγημα», *Εθνομολογία*, 2, 1994, σ. 91-109.

Στο πλαίσιο της γαλλικής εθνολογικής σχολής, η εργασία του Β. Martinelli για την οργάνωση του κοινοτικού χώρου στο Rougrières της Προβηγκίας (Basse-Provence) αποτελεί εκτός από ένα ενδιαφέρον εθνογραφικό παράδειγμα και μια σημαντική μεθοδολογική πρόταση. Ο Β. Martinelli καταδεικνύει πως οι τόποι (lieux) του κοινοτικού χώρου σχηματίζουν μέσω των ονομάτων τους έναν οργανωμένο αστερισμό όρων. Οι όροι αυτοί παρουσιάζουν διαφορετική πυκνότητα κατά περιοχή, ορίζουν τις χωρικές ενότητες (espace) που αποτελούν την κοινοτική περιοχή, αλλά και δείχνουν στους ντόπιους την τοπογραφία, τις ζώνες γεωργικής καλλιέργειας, τις μορφές ιδιοκτησίας, τους καθιερωμένους τόπους και τις αποστάσεις. Τα τοπωνύμια είναι η προέκταση μέσα στη γλώσσα του τρόπου εγκατάστασης των ανθρώπων στο χώρο, η συμβολική οικειοποίηση αποτελεί δηλ. αναδιπλασιασμό της κοινωνικής οικειοποίησης του χώρου. Βλ. Β. Martinelli, «Toponymie et société. Contribution à l'étude de l'espace communautaire en Basse-Provence», *Etudes rurales*, janvier-mars 1982, 85, σ. 9. Για μια ανθολογία ανθρωπολογικών κειμένων για το χώρο, βλ. F. Paul-Levy, M. Segaud, *Anthropologie de l'espace*, Paris 1983. Βλ. επίσης J. Matras-Guin, Ch. Taillard, *Habitations et habitat d'Asie du Sud-Est continentale : pratique et représentations de l'espace*, Paris 1992, M. Auge, *Non lieux: introduction à une anthropologie de la surmodernité*, Paris 1992. Ενδιαφέρουσα είναι η έκδοση του Programme de Recherches Interdisciplinaires Etudes Urbaines de l'E.H.E.S.S., *Villes, espaces et territoires*, Travaux de l'E.H.E.S.S., Paris 1999.

⁸ Βλ. Β. Martinelli, *ό.π.*, σ. 15.

⁹ Βλ. Ε. Καραμανές, «Κοινωνική και συμβολική οικειοποίηση του κοινοτικού χώρου: η οργάνωση των τοπωνυμίων σε δύο ορεινές κοινότητες του νομού Γρεβενών», *Πρακτικά του συνεδρίου «Η Γη - Μήτρα Ζωής και Δημιουργίας»* που διοργάνωσε το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης στις 19-21 Μαρτίου 2004. Υπό δημοσίευση.

Κοπάδι αγελάδων σε δρόμο του Ασπροποτάμου

ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΧΑΛΙΚΙΟΥ

Τα τοπωνύμια που παραθέταμε καταγράφηκαν κατά τις επιτόπιες έρευνες στο Χαλίκι με την βοήθεια κυρίως των κατοίκων που αναφέραμε. Τον κατάλογο των τοπωνυμίων τον αντιπαραβάλαμε με τις δημοσιευμένες συλλογές παλαιότερων ερευνητών.

Βορειοανατολικά και ανατολικά του οικισμού

Γκοργκολογκάνι (μαντρί)

Γκάβρα ούρσα (τρύπα Αρκούδας)

Μουρτζιά (δέντρο)

Μαντάτου (κορυφή)

Βάλια αλ δαιμόνλου (ρέμα διαβόλου)¹⁰

Λιαροκάπι (άσπρη κάπα, κορυφή)

Βάλια σιάκα¹¹

¹⁰ Βλ. και Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις του Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 132-133.

¹¹ Ως «Βάλλε-σάκκα (ξηρά κοιλιάς)» αναφέρεται από τον Ν. Σχινά. Ο ταγματάρχης Ν. Σχινάς αναφέρει επίσης τα τοπωνύμια Ρόνα, Βορτόμπα, Τρυποσβώλου, Μάνδρα Χότζα, Στοβοτίτσα (όρος), Καπράρια (παραπόταμος Ασπροποτάμου), Μπουτάϊ (όρος), Γκουντρονμάρα, Καγκέλια, Πλάκα, Βάλλε δαιμονλόρ, Κριθάρια, Βερλίγκα, Καρβελού (πηγή), Τσουκαρέλα (όρος). Βλ. Ν. Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικοί σημειώσεις - Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Εν Αθήναις 1886, σ. 134-141.

Ο Ν. Σχινάς αναφέρει για το οικισμό του Χαλικίου: «Έχει 100 οικίας λιθοκτίστους, ων αι πλείστοι εισί καλώς διεσκευασμένοι, άνευ όμως υαλοπινάκων, διότι άπαντες οι κάτοικοι παραμένουσιν εν αυτώ από του μηνός Μαΐου μέχρι του Οκτωβρίου, οπότε μετά των εκ 15 χιλ. αιγοπροβάτων ποιμνίων των κατέρχονται εις τας χειμερινάς βοσκάς και κυρίως εις Φάρσαλα και Τρίκαλα, η δε χιών καλύπτει το πλείστον μέρος των διωρόφων οικιών των, ης ένεκεν και πάσα διά τούτου συγκοινωνία διακόπτεται. Έχει δύο μαγαζεία, υδρόμυλον, 2 νεροτριβάς και 2 μαντάνια, εκκλησίαν καλυπτομένην διά θόλου. Μεσημβρινώς δε του χωρίου και εις ¼ ώρας απόστασιν κείνται επί συνδένδρου λόφου η Μονή του Προφήτου Ηλία και η της Μεταμορφώσεως. Οι κάτοικοι παρά τας όχθας του ποταμού διατηρούσι κηπάρια, αφ' ων κατά το έαρ προμηθεύονται τα λαχανικά των. Τα περιβάλλοντα το χωρίον τούτο όρη και καλούμενα το προς βορράν Βάλλε-σάκκα (ξηρά κοιλιάς), το προς δυσμάς Στοβοτίτσα, το προς μεσημβρίαν Μπουτάια και το προς ανατολάς Κόντρο-Μάρε, εισίν όλως άδενδρα, εκτός του τελευταίου του οποίου η δυτική

Μποβολάρου¹² (μαντρί)

Ζιλέγκα (απέναντι από το Μποβολάρου)

Φουντάνα ασκούμα¹³ (κρυμμένη βρύση)

Φουντάνα στιάρπα (στείρα, βρύση χωρίς νερό)

Λα τιρούστι Ζαμάνη (μαντρί του Ζαμάνη. Λέγεται ότι εκεί σκοτώθηκε ο νεαρός Ζιώζιας από τον Ζαμάνη. Το συμβάν φαίνεται πως έγινε στα τέλη του 19ου αιώνα)

Μπιρτσίρ (ή μπριτζί) καρά (μαύρη πέτρα)

Γκουντρουμάρα¹⁴

Βίγλα

Βρύση Φίλου¹⁵

Μαντάνι

Νούκα (καρυδιά)

Κουλούρι

Νεράιδα

Αλγκίνα (μέλισσα)

Όχτια

Σκάλα Φίλου (καλντερίμι)

Παλιομονάστερο ή Μοναστήρι¹⁶ (εκεί βρισκόταν ο ένας από τους δύο οικισμούς από την ένωση των οποίων σύμφωνα με την παράδοση σχηματίστηκε το Χαλίκι, μαντρί)

Τραμπάντοβα (βρύση)

Νεράιδα (βρύση)

κλιτύς, ήτοι η προς το χωρίον Χαλίκι, καλύπτεται υπό δάσους κράνων, αγριομηλεών, λεπτοκαρυών και τινών άλλων, το οποίον μετά σεβασμού φυλάσσεται υπό των εντοπίων.

Το χωρίον τούτο έχει μίαν μεν γέφυραν επί του εκ της Ρώνας κλάδου, 2 δε παρ' αυτώ επί του μεσημβρινός τούτου και παρ' αυτό ρέοντος ποταμού Καπραϊρία». Ν. Θ. Σχινάς, *ό.π.*, σ. 127-128.

¹² «Σπανοπλαγιά με μαντριά και πολλές λάσπες... μέρος που βόσκουν αγελαδικά». Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά. Τ' Ασπροποτάμου Πίνδου*, Τρίκαλα 1950, σ. 141.

¹³ Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, *ό.π.*, σ. 150.

¹⁴ «Κοινή πετρωτή ράχη, με λίγα οπωροφόρα δέντρα... Κόντρον = κόθρος και μάρε = μεγάλος, ήτοι μεγάλη ράχη. Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, *ό.π.*, Τρίκαλα 1946, σ. 37. «Ακρώρεια ράχη», *ό.π.*, σ. 137. Σύμφωνα με τον Ν. Μαλαβάκη: «Γκουντρουμάρα: (πετρόραχη ανάμεσα Χαλίκι και Ανθούσα). Βλαχ. Κόντρον, πληθυντ. Κόντουρ, αλβαν. kodre (= λόφος) + βλαχ. μάρε (= μεγάλος, θηλυκό, μαρ). Ν. Μαλαβάκης, «Ετυμολογημένα τοπωνύμια Νομού Τρικάλων», *Τρικαλινά*, τομ. 21 (2001), σ. 111.

¹⁵ Για τον τσέλιγκα του Χαλικίου, Μιχαλάκη Φίλο στο οποίο αποδίδονται επίσης ένα γεφύρι (Γεφύρι Φίλου) αλλά και η κατασκευή στράτας με καλντερίμι στον βράχο για την διευκόλυνση της μετακίνησης των κοπαδιών προς τα χειμαδιά, βλ. σχετική παράδοση στο Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις...*, *ό.π.*, σ. 11-12.

¹⁶ Σύμφωνα με την παράδοση, όταν μετακινήθηκε το χωριό από το Παλιομονάστερο στην σημερινή του θέση και κατέρρευσε η παλαιά του εκκλησία, στο Χαλίκι έπεσε αρρώστια. Έτσι έχτισαν μια καινούργια εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Αθανάσιο πάνω στο δρόμο που οδηγούσε στο παλαιό χωριό για να «κλείσουν» με αυτό τον τρόπο τον δρόμο στην ασθένεια.

Γκιγκόρια¹⁷ (μαλακή πορώδης πέτρα, πουρί)
Γέφυρα Φίλου
Πίτις
Χωράφι του Μπαρούτα
Σάρα γκάλμπαινα (χώμα κίτρινο)
Βορτόμπα (μαντρί)
Πύργια Μιχαλάκη¹⁸ ή στα Σύνορα (του 1881)
Σαλεπιτόπι¹⁹
Τρυποσβώλου²⁰
Νοάολι φουντάνι (εννέα πηγές)
Ρόνα²¹ (κύρια πηγή του Ασπροπόταμου, μαντρί)
Μία
Γκούντρον μάρι²²
Πάντι λιπουράρου²³
Κούκος (κορυφή)
Ιουρσιάι²⁴ (αρκουδάκι)²⁵
Φουντίνα Τσέρμπου²⁶ (βρύση του ζαρκαδιού)

¹⁷ Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 131.

¹⁸ Σύμφωνα με τον Α. Χατζηγάκη «Πύργος του παλιού τσέλιγκα Μιχαλάκη ... (Μιχαήλ Τριανταφύλλου ή Φύλου)», Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 76 και 94. Αναφέρει επίσης σχετική παράδοση «Πύργος Αλήπασα: Όμορφη οροκοιλιάδα, πλαισιωμένη από ψικόμα δέντρα ελάτια ξανοίγεται πίσω από το Χαλίκι. Ανάμεσά της τα νερά της νερομάννας Τρυποσβώλου κατηφορίζοντας για να πέσουν στο Μετσοβίτικο παραποτάμι τ' Αράχθου, σχηματίζουν το μεγάλο ρέμα το γνωστό με το όνομα Βάλια ντι λα φάλε (ρέμα του Πύργου). Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις...*, ό.π., σ. 30. Ο ισχυρός τσέλιγκας Μιχάλης Φίλος φαίνεται πως έζησε στα τέλη του 17^{ου} αιώνα. Σε τοιχογραφία της Αγίας Παρασκευής και σε εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στο Χαλίκι διαβάζουμε δούλος θεού μυχάλυ φιλό αχυθ (1679).

Στην κοιλάδα αυτή υπήρχε μεγάλος ξύλινος πύργος, που ήταν ιδιοχτησία κάποιου Μιχαλάκη, πλούσιου Χαλικιώτη. Τον πύργο αυτό άρπαξε ο Αλήπασας και τον χρησιμοποίησε για καρακόλι, αφού η οροκοιλιάδα ήταν το μόνο δερβένι-διάβαση από Ήπειρο στ' Ασπροπόταμο, βάζοντας μαύρους αραπάδες για την φύλαξη του δερβεβιού. Το 1822 ο καπετάν Γρηγόρης Λιακατάς του αρματολικίου Κλεινοβού, έκαψε τον Πύργο και σκότωσε τους Αραπάδες. Από τότε τις νύχτες βγαίνουν εκεί μεγάλοι ήσκιοι και ακούγονται ακατάληπτες φωνές τρομαχτικά σφυρίγματα, γοεροί θρήνοι, απαίσιοι αλλαγαμοί. Λένε πως είναι οι σκοτωμένοι Αραπάδες», Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις...*, ό.π., σ. 30. Για άλλη μια παράδοση σχετικά με τον Φίλο βλ. ό.π., σ. 11-12.

¹⁹ Θέση όπου φυτρώνει δύο ειδών σαλέπι. Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 159.

²⁰ Νερομάνια τα νερά της οποίας καταλήγουν στον Αραχθο. Βλ. και Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις...*, ό.π., σ. 30 και *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 37.

²¹ Η κύρια πηγή του Ασπρου. Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 95.

²² Μεγάλη ράχη. Βλ. και Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 37.

²³ Δηλ. η λάκκα του λαγού.

²⁴ «Ελατοδάσος στο βουνό Κούκος... Ο αρκουδότοπος». Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 143.

²⁵ Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου (Ιστορικά)*, Τρίκαλα 1946, σ. 37.

²⁶ Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου (Ιστορικά)*, ό.π., σ. 37 και Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 154. Το τοπωνύμιο συναντάται και στην Ανθούσα όπου υπάρχει και σχετική παράδοση για την φαντν' α λα τσέρπουλ (βρύση του ελαφιού). Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις...*, ό.π., σ. 83.

Μικρή Γκούρα (ρέμα πίσω από το Ιουρσάϊ, αποτελεί το σύνορο με την Ανθούσα²⁷)

Σαλατούρα²⁸

Κανάλια

Μακρυγιάννης

Τσουκνίδα

Λάζαινα

Σκαντζούρης (λέγεται πως ο Σκαντζούρης ήταν Σαρακατσάνος βοσκός που έκλειψε μια γυναίκα στα μέσα της δεκαετίας του 1920. Κυνηγημένος δολοφονήθηκε, στα όρια της κοινοτικής περιοχής του Χαλικίου με εκείνης της Ανθούσας όπου και το τοπωνύμιο)

Γκρουστάικο (απέναντι από το μοναστήρι του Προφήτη Ηλία. Οι καλόγεροι καλλιεργούσαν εκεί κηπευτικά ενώ υπήρχε και αλώνι. Στην περιοχή υπήρχε επίσης και γεφύρι, σήμερα γκρεμισμένο).

Βόρεια και βορειοδυτικά του οικισμού

Μαντραχότζα²⁹

Μπάρνα

Τσιτσιμήτσιοι³⁰

Τραμπάλα

Στα Ονόματα (πάνω στο δρόμο Χαλίκι-Μέτσοβο. Οι βοσκοί γράφουν τα ονόματά τους στον μαλακό βράχο).

Πλακοπούλα

Σπανούρα

Βρύση των στρατιωτών (την έφτιαξαν στρατιώτες. Συνοριακό φυλάκιο 1881-1912)

Μαντρί Παπαγιάννη

Γκούστο διάσελο (στενό διάσελο)

Λάργκου διάσελου (φαρδύ διάσελο)

²⁷ Βλ. και Δ. Α. Αλεξίου, *Η Λίπιντζα Ασπροποτάμου*, Πολιτιστικός Σύλλογος Ανθούσης, 1998, σ. 24.

²⁸ «Σαλατούρα αλ φιάτιλορ, λάκκα σπανή διάσελο... Οι αλαταργίες των κοριτσιών... Η παράδοση αναφέρει ότι τις αυγές, σύθαμπα ακόμα, ερχόταν δω στη σπανόλακκα, τα κορίτσια, δηλαδή οι Νεράιδες και χόρευαν, παίζοντας βιολί, νταούλια κι άλλα παράξενα όργανα». Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 145. Αναφέρεται σε τόπο όπου παρείχαν αλάτι στα αιγοπρόβατα.

²⁹ Εκεί υπήρχαν συνοριακά φυλάκια κατά την περίοδο 1881-1912. Βλ. Ν. Θ. Σχινάς, ό.π., σ. 136. Βλ. Επίσης Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 73.

³⁰ Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία το 1878 ο ληστής Τσιτσιμήτσιοι (ή Τσουτσιμήτσιοι) έστειλε μήνυμα στον τσέλιγκα του Χαλικίου Μπρίκα, με έναν τσομπάνο του, να του στείλει χρήματα. Την βραδυά εκείνη έτυχε να φιλοξενείται στο σπίτι του τσέλιγκα αρβανίτικο (οθωμανικό) στρατιωτικό απόσπασμα. Ο τσέλιγκας τους έστειλε στο μαντρί του όπου ανέμενε ο ληστής και τον σκότωσαν. Έμεινε έκτοτε το τοπωνύμιο.

Κοάστα (η πλαγιά και το ύψωμα πάνω από το Χαλίκι. Κοάστα σημαίνει το πλευρό)

Κορνοφίλι (κρανιά της Φίλης, Φιλιάς)

Βουρτόπα³¹ (μαντρί)

Βορτόπ τσιοβάνι (κορυφή από δεξιά)

Πουλιάνες³² (μικρή και μεγάλη)

Πουλιάνα μάρε

Πουλιάνα νικά

Λα μόρτσες³³ (στους πεθαμένους)

Σοτοβίτσα (μαντρί)

Μαλγαριά

Λα φιάτι (στα κορίτσια)

Στήνια³⁴ (μαντρί)

Βρύση Γκατζάνι³⁵

Φαρμακόλακκα (δηλητηριάζονταν τα πρόβατα από ένα χορτάρι)

Χαιμαλί (κορυφή που μοιάζει με χαιμαλί)

Γκούβα (τρύπα)

Δυτικά και Νοτιοδυτικά του οικισμού

Καζάρμα (στρατιωτικό φυλάκιο στην μεθόριο του 1881)

Περιστέρι³⁶

Τσουκαρέλα (κορυφή του Περιστερίου, 2294 μέτρα υψόμετρο)

³¹ Ν. Μαλαβάκης, «Ετυμολογημένα τοπωνύμια Νομού Τρικάλων», *Τρικαλινά*, τομ. 21 (2001), σ. 108.

³² «Κάτω από το βουνό Σουτοβίτσα του Χαλικιού ανοίγεται μια τεράστια σπανή εδαφική έκταση σε σχήμα σκαφιδιού, μ' ένα ξηρόρεμα. Η έκταση αυτή χωρίζεται σε δύο μεγάλες γραφικές λάκκες, που οι Χαλικιώτες νοματίζουν Πούλιανη μάρι και Πούλιανη νικά ήτοι μεγάλο επίπεδο μεγάλη λάκκα και μικρό επίπεδο, μικρή λάκκα. Σ. Από την Πούλιανη-Πολίτσα = κάμπος, επίπεδο, οροπέδιο. Στο μέρος αυτό οι κτηνοτρόφοι χαλικιώτες, βάζουν κάθε άνοιξη δυο μαντριά με δύο χιλιάδες πρόβατα σε κάθε λάκκα, και γλεντούν με τα βιολιά, πίνοντας κρασί. Κάθε δε παραμονή των Αϊαποστόλων, οι άλλοι κάτοικοι του χωριού μη κτηνοτρόφοι πηγαίνουν τα βιδούρια και κακάβια στα σπίτια των τσελιγκάδων που κείνοι τα παίρνουν στα μαντριά τους, για να τα γεμίσουν γιαούρτη. Το πρωί της γιορτής, τα κορίτσια του χωριού τραγουδώντας, πηγαίνουν στα μαντριά προσφέρουν πίττες στους τσιοπάνηδες και παίρνοντας τη γιαούρτη γυρίζουν στο χωριό. Κατά το έθιμο πρέπει όλο το γάλα της μέρας των Αϊαποστόλων και της άλλης μέρας (αν δεν φτάνει το πρώτο) να δίνεται απ' τους τσελιγκάδες για την κατασκευή του γιαουρτιού, των κατοίκων που δεν έχουν πρόβατα». Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 129.

³³ Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 141.

³⁴ «Μέρος σπανό... Το μαντρί, η στάνη». Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 146.

³⁵ Σύμφωνα με τον Α. Χατζηγάκη πρόκειται για παραφθορά της λέξης «καζάνι» και αναφέρεται σε μια βρύση που βγάζει πολύ νερό. «Πάνω απ' το ψηλό Περιστέρι του Χαλικιού, ξεχύνεται σαν από καζάνι, το κατάψυχο νερό της ομώνυμης βρύσης, που κατά την παράδοση, δεν το πίνουν ούτε τα πρόβατα, γιατί γκριζοάσπρο στοιχειό με μεγάλα λευκά σγουρωμένα μάτια, στενόμακρα καφετιά αυτιά και πελώριο κατακόκκινο στόμα παραμονεύει, σκοτώνει και καταπίνει το ζώο που θα πλησιάσει στη βρύση για να πιει νερό». Βλ. Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις...*, ό.π., σ. 108 και Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 122.

³⁶ Με το όρος Περιστέρι που υψώνεται στα 2294 μέτρα όπως και με την περιοχή της Ρόνας συνδέεται η γνωστή παράδοση για τα τρία αδέρφια τον Άσπρο, τον Άραχθο και την Σαλαμπριά (Πηνεϊό) τα οποία χάνονται μεταξύ

Βερλίγκα³⁷ (δρακολίμνη, μαντρί)
 Φλώρα (βρύση άσπρη)
 Καρβελού³⁸ (πηγή της δρακολίμνης Βερλίγκας)
 Μεγάλος Τράπος³⁹
 Τσιουγκάνι (βράχος)
 Μικρός Τράπος
 Μπουτάι⁴⁰
 Κατσαρός (κορυφή το περίγραμμα της οποίας φαίνεται κατσαρό)
 Παλιομάντρα (μαντρί)
 Σκληκιάρα (βρύση)
 Πηγαδούλι
 Πλάκα (μαντρί)
 Πλακοπούλα (βοσκοτόπι)
 Μποσδογάνι (ύψωμα)
 Στουρνάρα (είδος πετρώματος, μαντρί)
 Σόποτος (σχηματίζεται καταρράκτης)
 Λάκκα του Αρβανίτη
 Στενή χούνι (στενή περιοχή, ανάμεσα σε δύο βουνά)
 Μούτα⁴¹ (σιγανή πηγή που δεν ακούγεται, μουγκή)
 Μπριτσίνγκου ή μπριτσίνγκαρου (έλατος μόνος, μαντρί)
 Καγκέλια (ελικοειδές μονοπάτι)
 Σύρμα (βοσκοτόπι)
 Μπουντάι (περιοχή με απότομη κλίση όπου βόσκουν μόνο αγριόγιδα)
 Τσούμα ρόσα (κορυφή)
 Κανάλι

τους καθώς καθένα παίρνει μια διαφορετική κατεύθυνση. Ο Άραχθος προς την Ήπειρο, η Σαλαμπριά κυλάει ήσυχα προς τη Θεσσαλία, ενώ ο Άσπρος, αλλόφρων για τον χαμό το δύο αδερφιών του, τα αναζητά κλαίγοντας γοερά και τρέχοντας με ταχύτητα προς τα κάτω. Βλ. Α. Κ. Χατζηγιάκης, *Παραδόσεις...*, ό.π., σ. 7-8. Μ. Κλιάφα, *Μύθοι και θρύλοι της Θεσσαλίας*, Κέδρος, Αθήνα 2006, σ. 133.

³⁷ «Βρύση που το νερό της στριφογυρίζει...» Α. Κ. Χατζηγιάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 150. Η ελικοειδής πορεία που ακολουθεί το νερό της Βερλίγκας πριν χαθεί μέσα σε καταβόθρα δημιούργησε σχετικές παραδόσεις: Ένας δράκοντας με μορφή φιδιού δημιούργησε το αυλάκι πηγαίνοντας προς την τρύπα στην οποία χάθηκε. Σε άλλη περίπτωση το στοιχείο της λίμνης παίρνει μορφή κριού το οποίο βατεύει τις προβατίνες που βόσκουν γύρω απ' αυτήν. Την επομένη χρονιά το κριάρι βγήκε και κάλεσε τα αρνιά που είχαν γεννηθεί. Αυτά το ακολούθησαν στην χοάνη της Δρακολίμνης.

³⁸ Α. Κ. Χατζηγιάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 28.

³⁹ «Σπανό μεγάλο πετρόβουνο». Βλ. Α. Κ. Χατζηγιάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 119 και 37. Βλ. και Ν. Μαλαβάκης, ό.π., σ. 145.

⁴⁰ Α. Κ. Χατζηγιάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 79.

⁴¹ Α. Κ. Χατζηγιάκης, *Τοπωνυμικά*, ό.π., σ. 152.

Γκουβατομάνι (τρύπα Τομάνη)

Λέουρδα⁴² (βολβοί)

Λα ουάρτζ⁴³ (στα κριθάρια, παλιά αλώνια, μαντρί)

Βίγλα

Κρανιές (εκεί βρισκόταν κατά παράδοση ο ένας από τους δύο οικισμούς από την ένωση των οποίων σχηματίστηκε το Χαλίκι⁴⁴)

Άγιοι Απόστολοι (ήταν σύμφωνα με την παράδοση η εκκλησία του οικισμού που βρισκόταν στην θέση Κρανιές⁴⁵)

Τρουφόλιου

Σικάρα (σίκαλη)

Κουντζέλου (πηγή)

Καλπαρία (παραπόταμος Ασπροποτάμου)⁴⁶

Βρύσες εντός του οικισμού⁴⁷

Χάβαλι

Ρούσσα (έχει εγκαταλειφθεί)

Στο χάνι (τα εκκλησιαστικά καταστήματα της σημερινής πλατείας τα λέγαν *χάνια*)

Τροχός (στον Πλάτανο του Δημάκη)

Βρύσες πλησίον του οικισμού αλλά εκτός του κτισμένου χώρου

Αυλότοπα

Φόνισκα (στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων)⁴⁸

Μπρίσκα (φημισμένη για το κρύο νερό της, στην θέση Πάτερος, δεν υπάρχει σήμερα)⁴⁹ του Φίλου

⁴² Βρίσκεται κάτω από τον Μικρό Τράπο. «Εδώ βγαίνει ένα χορτάρι που μοιάζει σαν αγριοκρόμμυδο ή αγριοσκόρδο, το οποίο οι κάτοικοι ονοματίζουν λέορδα». Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά, ό.π.*, σ. 69.

⁴³ «Σπέρναν άλλοτες εδώ κριθάρια». Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά, ό.π.*, σ. 152.

⁴⁴ Η θέση του σημερινού οικισμού οφείλεται στην θαυματουργή εύρεση εικόνας της Αγίας Παρασκευής στην θέση της σημερινής εκκλησίας στο κέντρο του οικισμού.

⁴⁵ Εκεί βρισκόταν σύμφωνα με ορισμένους κατοίκους και το νεκροταφείο ως το κτίσιμο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου.

⁴⁶ Ο παραπόταμος του Άσπρου που περνάει κάτω από το Χαλίκι. Σύμφωνα με την παράδοση ονομάστηκε έτσι από μια κυνηγημένη μαυρόγίδα που παρασύρθηκε και πνίγηκε στο ξεχειλισμένο ποτάμι όταν προσπάθησε να το διασχίσει. Όταν το ποτάμι την έβγαλε στην όχθη κανείς δεν την έθαψε και από τότε βρυκολάκιασε και τα βελάσματά της ακούγονται τις ασέληνες νύχτες μέσα στη μπόρα προκαλώντας τον φόβο. Α. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις...*, ό.π., σ. 160. Βλ. και Ν. Μαλαβάκης, ό.π., σ. 116.

⁴⁷ Οι βρύσες αποτελούσαν κομβικά σημεία του οικισμού με βάση τις οποίες προσδιορίζονταν και οι συνοικίες του.

⁴⁸ Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά, ό.π.*, σ. 37.

⁴⁹ Α. Κ. Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά, ό.π.*, σ. 33.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ, ΧΑΛΙΚΙ, ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2003

Παραθέτουμε εδώ απομαγνητοφωνημένα αποσπάσματα από συνεντεύξεις με κατοίκους του Χαλικίου. Οι παραδόσεις που αναφέρονται σε τοπωνύμια είναι ακόμη ζωντανές στο Χαλίκι. Σαν στοιχεία της προφορικότητας εμπλουτίζονται συνεχώς από τους αφηγητές και μεταλλάσσονται. Οι πηγές των αφηγητών και ο τρόπος της ενσωμάτωσης νέων στοιχείων θα αποτελέσουν το αντικείμενο μιας ξεχωριστής εργασίας.

Βερλίγκα

«Ήταν δυο στοιχειά που τσακώθηκαν για τα νερά. Το μεν ήθελε να τα γυρίσει προς την Ήπειρο και το άλλο προς το Χαλίκι, προς τη Θεσσαλία. Λέει ο ένας δράκος που ήταν με το μέρος των Χαλικιωτών, θα πας στο χωριό και θα φέρεις αλάτι εδώ και θα ξεκοιλιάσεις τα πρόβατα και θα βγάλεις τη σκέπη. Και θα τυλίγεις στη σκέπη το αλάτι και θα μου τη δίνεις. Έκανε αυτή τη διαδικασία και εκεί που τσακώθηκαν πέταγε τη σκέπη. Ο άλλος δράκος την έτρωγε αλλά από το πολύ αλάτι δίψασε και έσκυψε να πει νερό στη Δρακολίμνη και εκεί τον σκότωσε και όλα τα νερά γύρισαν προς αυτή τη μεριά.

Ε. Καραμανές: Ποιος πήγε να πάρει το αλάτι;

Έστειλε έναν τσοπάνο. Και αλάτιζε τις σκέπες και τις πετούσε στον άλλο δράκο σαν μπάλες κι εκείνος τις κατάπινε. Μετά βγήκε ένα μαύρο στοιχείο, ένα κριάρι. Την άλλη τη χρονιά βγήκε το κριάρι και τράβηξε όλα τα πρόβατα και χάθηκαν μέσα στην καταβόθρα [της Βερλίγκας]. Ήταν το στοιχείο, ο δράκος. Τα πρόβατα που είχαν γεννηθεί το χειμώνα από το σπέρμα του στοιχειού. Μόνο τα παιδιά, όχι οι μανάδες. Μόλις βέλαξε ο πατέρας πήγαν μαζί όλα τα μικρά.

[Ρόνα]

Για τον Ασπροπόταμο, υπήρχαν τρία αδέρφια στη Ρόνα. Και κοιμήθηκαν στο βουνό και τα δυο φύγαν τη νύχτα. Ο Πηνειός έφυγε προς τη Θεσσαλία, γι' αυτό και δεν ακούγεται επειδή έφυγε κρυφά. Μετά έφυγε ο Άραχθος που πήγε προς τα Γιάννενα. Μετά ξυπνά ο Αχελώος, δεν βρίσκει κανένα και βάζει τις φωνές για τ' αδέρφια του και πήγε ψάχνοντας προς το Μεσολόγγι. Είναι φοβερός ποταμός, αρχίζει η ιστορία του από τη μυθολογία».

Βερλίγκα

«Η πηγή που φεύγει από την Καρβελού κάνει σαν φίδι σε όλη την πεδιάδα. Εκεί έβοσκαν τα πρόβατα και ήρθε ο καιρός να μαρκαλιστούν να

Μαντρί στη Βερλίγκα

Κοπάδι σε βοσκή στη Βερλίγκα

γεννήσουν. Εκεί γέννησαν το χειμώνα και έτυχε ο κλήρος να ξαναπάνε εκεί τα αρνιά να βοσκήσουν. Εκεί που βοσκούσαν τ' αρνιά την άνοιξη γίνεται μια λιμνούλα εκεί που κάνει σαν φίδι και είναι πολύ το νερό και κάνει μια λιμνούλα 30-40 μέτρα. Και βγήκε το κριάρι και βέλαξε και όλα τα πρόβατα εξαφανίστηκαν μέσα στην τρύπα. Ήταν τα παιδιά του και το λένε και Δρακολίμνη. Κάνει αυτό το πράγμα και δεν ενώνεται. Έτσι το θυμάμαι και είμαι 80 χρονών. Και όταν έχει χιόνι λιώνει γίνεται λίμνη και εξαφανίζεται για μια βραδιά. Είναι πολύ μεγάλη. Είναι και 100 στρέμματα και γεμίζει νερό και άμα φυσήξει λίγο αν λιώσουν τα χιόνια ... εξαφανίζεται»⁵⁰.

50. Για την Δρακολίμνη του Χαλικίου ο Κ. Κρυστάλλης γράφει: «Η λίμνη ... είναι στρογγυλή και καλείται βλαχιστί, διότι βλάχοι και περί ταύτην βιούσι, Βρίγγα (κύκλος), είτε εκ του κυκλικού της σχήματος είτε διότι το ύδωρ αυτής, το οποίον εξέρχεται επί της επιφανείας της γης από βράχου και μετά ελικοειδή ρουν σχηματίζει αυτήν, χωνεύει εν τω πυθμένι της περιστρεφόμενον. Ως προς τον τοιούτον δε ρουν και την περιστροφήν του ύδατος της

ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΧΑΛΙΚΙΟΥ

«Ήταν λένε παλιά δυο χωριά, ένα στο Παλιομονάστηρο και ένα εδώ στις Κρανιές. Το Παλιομονάστηρο είναι όπως πας για Μέτσοβο. Παλιά φαινόταν ότι υπήρχε κτίσμα. Εδώ στις Κρανιές δεν φαίνονται κτίρια. Ήταν και η εκκλησία εδώ. Τώρα φαίνεται μόνο η εκκλησία που πρέπει να ήταν οι Άγιοι Απόστολοι. Κάποιος τώρα ήθελε να ενώσει τα χωριά και βρήκε μια εικόνα της αγίας Παρασκευής. Το βράδυ εξαφανιζόταν και το πρωί ξαναβρισκόταν εδώ κι έτσι αναγκάστηκαν και έκαναν εδώ το χωριό». (Κ. Μ., Γ. Χ.)

Τα τρία αδέρφια, η Δρακόλιμνη της Βερλίγκας, το δέντρο του Πατροκοσμά.

- Όπως λέει η παράδοση, ήταν τρία αδέλφια, που ζούσαν στα βουνά της βόρειας Πίνδου. Για να είναι Σαλαμπριά, η μια πρέπει να ήταν αδελφή. Και μετά ονομάστηκε Πηνεϊός. Ήταν ο Άσπρος, ο Άραχθος και η Σαλαμπριά, δυο αδέλφια και μια αδελφή. Ένα πρωί σηκώθηκαν και έφυγαν

Πηγή στην Βερλίγκα |

λίμνης ταύτης αναφέρουσιν οι περιοικούντες, ότι ο Δράκος αυτής εξελθών εν μορφή όφεως από του βράχου, αφού εκπηδά το ύδωρ, έρπων δε επί τι διάστημα ελικοειδώς, εισήλθε πάλιν υπό την γην εις το μέρος, ένθα η λίμνη χωνεύει, δηλ. εις το μέσον αυτής, και ότι αμέσως τότε ανεπήδησαν τα ύδατα, τα οποία, ακολουθούντα τα ίχνη του Δράκου, εσημάτισαν τον ελικοειδή ρουν των και την περιστρεφόμενην Δρακολίμνην. Αλλ' εκτός της οφειοειδούς μορφής ο Δράκος ούτος λαμβάνει και μορφήν κριού, διότι διηγούνται, ότι ενεφανίσθη ποτέ υπό τοιαύτην

Βοσκός δίπλα σε πηγή στην Βερλίγκα

τα δυο μεγαλύτερα. Ο Άραχθος πήρε το δρόμο Μέτσοβο και προς τα κάτω, η Σαλαμπριά πήγε νότια και βρήκε Καλαμπάκα και ο Άσπρος σηκώθηκε το πρωί, δεν βλέπει τ' αδέρφια του, ήταν και μικρός και έβαλε τα κλάματα. Και τώρα το ποτάμι έχει το θόρυβο που βουίζει. Ο Άσπρος είναι στο Χαλίκι, στις πηγές της Ρόνας.

Ε. Καραμανές: Με το δράκο η παράδοση πώς έχει;

- Στη Βερλίγκα. Βγήκε κάποιος και έγινε δράκος. Ήταν κάποιοι βοσκοί και έψησαν ένα ζώο. Αυτός έφαγε την καρδιά από το ζώο και έγινε δράκος. Είδε τον εαυτό του ότι μεταμορφώνεται σε δράκο και ήθελε να φύγει να εξαφανιστεί. Γιατί του είπαν μην την φας την καρδιά θα γίνεις δράκος. Αυτός δεν ήθελε και άρχισε να κάνει στροφές και χάθηκε στο βυθό, όπως λέει η παράδοση.

Ε. Καραμανές: Λένε για ένα μαύρο κριάρι που κάποια στιγμή βγήκε και πήρε στην τρύπα τα παιδιά του;

- Αυτά τα διάβασα στον Κρυστάλλη, στα άπαντα. Σαν παράδοση δεν το έχουμε εδώ. Εκεί φανερώθηκε ένα ζώο, ένα όμορφο και παράξενο, σαν κριάρι ή τραγί. Και το έπιασαν και το έφαγαν. Και είπαν την καρδιά να μην τη φάει κανένας. Και ένας από αυτούς σηκώθηκε το βράδυ και την έφαγε. Είναι 2 τόμοι του Κρυστάλλη ένας με τραγούδια κι ένας με παραδόσεις.

μορφή και εβάτευσε το περί την λίμνη νεμόμενον ποίμνιον προβάτων. Τα πρόβατα εγέννησαν εις τα χειμάδια ωραιστάτους αμνούς, αλλά κατά την άνοιξιν, ότε το ποίμνιον ανήλθεν εις τας θερινάς βοσκάς των βουνών, άπαντες οι αμνοί ούτοι επήδησαν εις την Δρακολίμνην του Λάκμωνος, εν η και απελιθώθησαν». Κ.Δ. Κρυστάλλης, «Τρεις Δρακολίμναι επί των κορυφών της Πίνδου», *Παρνασσός*, τόμ. ΙΓ', 1890, σ. 347-353.

Ε. Καραμανές: Διάβασα κάπου αλλού ότι το κριάρι εμφανίζεται μια χρονιά, μετά εξαφανίζεται, και έρχεται τη δεύτερη χρονιά και παίρνει όλα τα παιδιά του και μπαίνει στην Δρακόλιμνη.

- Τώρα αυτά δεν τα ξέρω. Αναλόγως πώς τα διηγήθηκαν. Εμείς όπως τα έχουμε ακούσει για το μαύρο κριάρι που φανερώθηκε τον πρώτη, τη δεύτερη και την τρίτη χρονιά. Και κάποιος είπε να μη φάτε την καρδιά γιατί θα γίνετε δράκοι. Εκείνος δεν πίστεψε και έφαγε και άρχισε να μεταμορφώνεται από την ουρά και μετά από τα πόδια. Αλλά επειδή δεν ήθελε να είναι δράκος, έφυγε. Παναγία μου, είπε, εξαφάνισέ με. Και είδες πώς είναι; Ποταμάκι. Και αυτό χάνεται στον πυθμένα και λένε ότι το νερό βγαίνει πίσω από τον Άη Γιώργη. Γιατί τα παλιά χρόνια λένε πως βάψαν μαλλιά κόκκινα και τα ρίζανε εκεί μέσα και τάχα βγήκε το νερό το κόκκινο.

Το δέντρο του Πατροκοσμά το είδες;

Ε. Καραμανές: Ναι στο ιερό, στον Άη Γιώργη.

- Ήταν μια μικρή εκκλησούλα και είπε ότι εδώ που βγάζω αυτόν τον λόγο θα χτιστεί μια εκκλησία και πίσω από το ιερό θα φυτρώσει μόνο του ένα δεντράκι. Μετά από χρόνια. Και θα γίνει ένας πόλεμος που θα πολεμάνε αδέρφια μ' αδέρφια και θα ξεραθεί το μισό. Και όταν θα ξεραθεί το άλλο, θα γίνει πόλεμος, η συντέλεια, θα περπατάμε 4 ώρες για να βρούμε έναν άνθρωπο να μιλάμε. Και τότε θα τρώμε με χρυσά κουτάλια. Αλλά η αρχόντισσα του χαλικιού δεν πήγε να παρακολουθήσει το λόγο του και του είπαν, μα είναι αρχόντισσα. Και λέει αυτός τι πάει να πει αρχόντισσα. Και ήταν έγκυος και είχε ένα μωρό. Και την ίδια στιγμή πέθανε το παιδί και αυτή απέβαλε. (Μ. Γ.)

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ Δ.Κ. ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ
ΕΚΤΑΤΙΚΗ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ
ΠΑΡΕΛΘΟΝ - ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ

Η Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποταμου βρίσκεται στην οροσειρά της Κεντρικής Πίνδου, προς τα Νοτιοδυτικά του Ν. Τρικάλων. Καταλαμβάνει το ψηλότερο μέρος της λεκάνης απορροής του ποταμού Αχελώου (Ασπροπόταμος).

Απαρτίζεται από οκτώ επί μέρους Δημόσια δάση (Δολιανών, Κρανιάς, Πολυθέας, Στεφανίου, Καλλιρρόης, Κατάφυτου, Ανθούσας, Χαλικίου) και το Κοινοτικό Δάσος της Αγίας Παρασκευής. Οκτώ δάση απαρτίζουν ένα μοναδικό κατάφυτο σύμπλεγμα σπάνιας βλάστησης και αισθητικής στη καρδιά του Ασπροποτάμου, νοτιοδυτικά του νομού Τρικάλων.

Το Δάσος είναι το δεύτερο παραγωγικό δάσος της Ελλάδος και το πρώτο σε παραγωγή Ελάτης. Προήλθε από την συνένωση οκτώ τέως κοινοτήτων της περιοχής και δύο συνοικισμών.

Η κοινότητα έχει ενταχθεί στον Εθνικό Κατάλογο του Ευρωπαϊκού Δικτύου Οικοτόπων NATURA ΦΥΣΗ 2000 με κωδικό περιοχής GR1440001.

Το χαμηλότερο σημείο της περιοχής είναι το σημείο της οριογραμμής κοντά στη γέφυρα «Τζιούρτζιας» με 800 μέτρα υψόμετρο και το ψηλότερο η κορυφή «Καταραχιάς» (υψομ. 2299 μ.)

Το έντονο ανάγλυφο επηρεάζει και διαφοροποιεί σημαντικά το γενικό κλίμα της περιοχής, ενώ την μεταμορφώνει σε ένα τόπο υψηλής αισθητικής αξίας. Η είσοδος στο Σύμπλεγμα στη θέση «Κιάτρα Μπρόστα» (Ορθή Πέτρα, υψόμετρο 1400μ.) παρουσιάζει ένα θέαμα φυσικού μεγαλείου.

Η συνολική έκταση του Δημοσίου Δάσους Ασπροποταμου ανέρχεται στα 272.386 στρέμματα και του Κοινοτικού Δάσους Αγίας Παρασκευής στα 29.820 στρέμματα. Η παραπάνω έκταση ανέρχεται περίπου σε 302.206 στρέμματα ή 30.220,6 Ha και κατανέμεται από άποψης μορφών εδαφοπονικής εκμετάλλευσης ως εξής:

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1: ΜΟΡΦΕΣ ΕΔΑΦΟΠΟΝΙΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ Δ.Κ. ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Στην περιοχή υπάρχουν δύο καταφύγια Άγριας ζωής:

στο Δημόσιο δάσος Στεφανίου , έκτασης 44.370 στρ.

στο Δημόσιο δάσος Καταφύτου-Ανθούσας, έκτασης 18.674 στρ.

Εδώ το κυνήγι αποτελεί μέτρο διαχείρισης του οικοσυστήματος και οι παραβάτες τιμωρούνται.

Τα ενδημικά και μεταναστευτικά είδη της άγριας πανίδας που απαντώνται στην περιοχή του υπό μελέτη δάσους προέκυψαν από καταγραφή - μελέτη της ευρύτερης περιοχής και είναι τα εξής:

Α' ΘΗΛΑΣΤΙΚΑ

Carnivora - Σαρκοφάγα

Ursus Arctos- Αρκούδα

Canis Lupus - Λύκος

Mustela nivalis - Νυφίτσα

Meles meles - Ασβός

Artiodactyla - Αρτιοδάκτυλα

Capreolus capreolus - Ζαρκάδι

Rupicapra-rupicapra

balcanica-Αγριόγιδο

(εμφανίζεται περιοδικά)

Rodentia - Τρωκτικά

Sciurus vulgaris - Σκίουρος

Apodemus sylvaticus - Δασοποντικός

Apodemus flavicollis - Κρικοποντικός

Microtus nivalis - Χιονοποντικός

Microtus quentheri - Αρουραίος

της Μεσογείου

Pitimys duodecimcostatus -

Ρυγχοσκαλποποντικός

Β' ΠΤΗΝΑ**Accipitridae**

Gyps fulvus - Όρνιο * ** ***

Aquila chrysaetos -

Χρυσαιτός * ** ***

Hieraetus pennatus -

Σταυραετός * ** ***

Accipiter nisus - Ξεφτέρι **

Falconidae

Falco peregrinus - Πετρίτης * **

Falco subbuteo - Δεντρογέρακος **

Falco tinnunculus -

Βραχοκιρκίνεζο **

Strigidae

Otus scops - Γκιώνης **

Strix aluco - Χουχουριστής **

Apodidae

Apus melba - Βουνοσταχτάρα **

Upidae

Upupa epops - Τσαλαπετεινός **

Certhidae

Certhia brachydactyla

Καμποδεντροβάτης **

Hirundinidae

Ptyuoprogrie - Πετροχελίδονο **

Delichon - Λευκοχελίδονο **

Motacillidae

Anthus trivialis - Δεντροκελάδα **

Motacilla cinerea -

Σταχτοσουσουράδα **

Troglodytidae

Troglodytes troglodytes -

Τρυποφράχτης **

Picidae

Picus viridis -

Πρασινοτσικλιτάρα **

Dryocopus martius -

Μαυροτσικλιτάρα * **

Corvidae

Pyrrhocorax graculus -

Κιτρινοκαλιακούδα **

Corvus corax - Κόρακας

Prunellidae

Prunella collaris - Χιονοψάλτης

Muscicapidae

Hippolais icterina - Κιτρινοστριτίδα **

Regulus ignicapillus -

Πυροβασιλίσκος **

Oenanthe oenanthe -

Σταχτοπετροκλής **

Oenanthe hispanica - Ασπροκωλίνα **

Saxicola torquata - Μαυρολαίμης **

Monticola saxatilis - Πετοκότουφας **

Phoenicurus ochruros -

Καρβουνιάρης **

Erithacus rubecula - Κοκκινολαίμης **

Alaudidae

Lullula arborea - Δεντροσταρήθρα *

Paridae

Parus ater - Ελατοπαπαδίτσα **

Sitta europaea - Δεντροτσιπανάκος **

Tichodroma muraria - Σβαρνίτσα **

Fringilidae

Fringilla coelebs - Σπίνος

Serinus serinus - Σκαρθάκι **

Carduelis chloris - Φλώρος **

Carduelis carduelis - Καρδερίνα **

Carduelis cannabina - Κοκκινόσπιζα **

Emberizidae

Emberiza cia - Βουνοσίχλονο **

Emberiza hortulana - Βλάχος *

Montifringilla nivalis - Χιονόστρουθος **

Γ' ΕΡΠΕΤΑ ΚΑΙ ΑΜΦΙΒΙΑ

Caudata - Αμφίβια με ουρά

Salamandra salamandra -

Σαλαμάνδρα

Anura - Αμφίβια χωρίς ουρά

Bombina variegata - Βομβίνη **

Bufo viridis -

Πρασινόφρυκος **

Rana graeca - Γραικοβάτραχος

Ophidia

Natrix natrix - Νερόφιδο

Coronella austriaca - Ασινόφιδο **

Vipera ammodytes - Οχιά **

* EEC: Νιρεκτίβα της ΕΟΚ για την προστασία των άγριων πουλιών.

** Σύμβαση Βέρνης: ανήκει στον κατάλογο των αυστηρά προστατευόμενων ειδών (Appendix II) σύμφωνα με την Σύμβαση για την Διατήρηση των Ευρωπαϊκών Βιοτόπων Άγριας Ζωής και Φυτικών Βιοτόπων.

*** Σύμβαση Βόννης: ανήκει στον κατάλογο II (Appendix II) της Σύμβασης για την διατήρηση των Μεταναστευτικών ειδών.

Εικόνα 1: Το είδος Ίταμος (*Taxus baccata*)

Ο Πετρίτης (*Falco peregrinus*) συμπεριλαμβάνονται στην ΚΟΚΚΙΝΗ ΛΙΣΤΑ των ειδών που κινδυνεύουν (RED DATA BOOK) (21).

Η διατήρηση βιώσιμων πληθυσμών αποτελεί δείκτη υγιούς οικοσυστήματος γεγονός που ενισχύει τη μοναδικότητα της περιοχής. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει:

Στην παρουσία του Ιτάμου (*Taxus baccata*) στο Κ.Δ Αγίας Παρασκευής. Το είδος είναι σπάνιο και εδώ εμφανίζεται εξαπλωμένο κατά ομάδες και λόχμες ενώ παρουσιάζεται σε ελάχιστες περιοχές της Ελλάδος.

Οι πηγές του Αχελώου στο Δ.δ Χαλικίου βρίσκονται στη θέση Βερλίγκα στο όρος Περιστέρι και είναι εντυπωσιακές λόγω των πολλών μαιάνδρων που σχηματίζουν.

Το μεικτό δάσος μικρής έκτασης Οξιás-Ελάτης, όπου η οξιά εισχωρεί στην ελάτη

Το μεικτό δάσος μικρής έκτασης Δρυός-Ελάτης, όπου η δρυς σταδιακά παραγκωνίζεται από την ελάτη

Η παρουσία της Άγριας Πέστροφας (*Salmo trutta macrostigma*) όπου στα ρέματα του Ασπροποτάμου βρίσκει τον ιδανικό βιότοπο, αφού προτιμά δροσερά, διαυγή, γάργαρα , τρεχούμενα και πολύ καλά οξυγονωμένα νερά , με χαλικώδη πυθμένα. Θεωρείται σπάνιο είδος ψαριού και την συναντάμε στα ποτάμια της περιοχής. Ο πληθυσμός της θεωρείται ο μεγαλύτερος στην Ελλάδα αλλά η υπερβολική και συνήθως παράνομη αλιεία έχει οδηγήσει σε ελάττωση του πληθυσμού της.

Στην τοποθεσία Κουκουφλί, λίγο πριν το χωριό Κρανιά, υπάρχει ιχθυοτροφείο άγριας πέστροφας.

Ο Αχελώος ή Ασπροπόταμος είναι γνωστός και για την οικολογική αξία των βιοτόπων που δημιουργεί γύρω από τις όχθες του

Αχελώος: Ο Αχελώος (ή Ασπροπόταμος όπως τον λένε οι ντόπιοι) είναι ο δεύτερος, σε μήκος, ποταμός της Ελλάδας (220 χλμ.). Το πρώτο τμήμα του Αχελώου ονομάζεται Ασπροπόταμος διότι τα νερά του έχουν λευκό, σχεδόν κρυστάλινο, χρώμα εξαιτίας της καθαρότητάς τους. Στα καθαρά κρυστάλλινα νερά, που έχουν πηγές μέσα στο ίδιο το χωριό ή λίγο πιο πάνω από αυτό και πέφτουν με ορμή και δυνατό θόρυβο προς τη φυσική τους κατάληξη σταυραετοί και γυπαετοί

Μέτρα προστασίας του δάσους
Διασφάλιση αειφορικής παραγωγής
Ικανοποίηση αναγκών ντόπιων & γειτονικών περιοχών σε καυσόξυλα,
βοσκή

Αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων των δασών προς όφελος της τοπι-
κής & κατ' επέκταση της ελληνικής οικονομίας

Προστασία & βελτίωση του δάσους με εφαρμογή ορθολογικής διαχεί-
ρισης ώστε να διασφαλίζεται ο κοινωφελής προορισμός τους

Εικόνα 2: Βοσκοτόπια στην περιοχή του Ασπροποτάμου

Κτηνοτροφία: Παρελθόν-Παρόν-Μέλλον

Αναπόσπαστο κομμάτι του δάσους είναι οι Βλάχοι που ζωντανεύουν με την παρουσία τους, κάθε άνοιξη τόσο το δάσος όσο και τα βλαχοχώρια. Συνύπαρξη αναλλοίωτη, σχέση ανάγκης και πραγματική συμβίωση απο-τελεί αυτός ο τόπος για αυτούς.

Κληρονομικό δικαίωμα για τους Ασπροποταμίτες η νομαδική κτηνο-τροφία, παραμένει ίδια και अपαράλλαχτη στο διάβα του χρόνου, όσο αφορά το μεράκι για την άσκησή της. Νέοι και γέροντες που με τον ερχο-μό της άνοιξης κάνουν σχέδια και προσμένουν καρτερικά την ώρα που θα φύγουν.

«Πήρε ο Μάρτης 12 κι ο Απρίλης 15, βγαίνουν οι Βλάχοι στα βουνά, βγαίνουν κι οι βλαχοπούλες, βγαίνουν τα λάϊα (μαύρα) πρόβατα με τα βαριά κουδούνια » Δημοτικό τραγούδι.

«Τζουμέρκα μου περήφανα, βουνά μου ξακουσμένα, λιώστε τα χιόνια γλήγορα, σκορπιστέ τις αντάρες, να λάμπει ο ήλιος στις κορφές και να βγει νιο χορτάρι. Να ξεκινήσουν τα νερά στις δροσερές βρυσούλες, να βγουν οι βλάχοι

Εικόνα 3

Εικόνα 4

Εικόνα 5

στα ψηλά, να βγουν κι οι βλαχοπούλες, να βγουν κοπάδια πρόβατα μ' ολόλαμπρα κουδούνια». Δημοτικό τραγούδι.

Κάθε χρόνο η ίδια τελετουργική διαδικασία. Να κουρευτούν τα πρόβατα, να ετοιμαστούν τα μαλλιά τους, να σημαδευτούν με το ίδιο σημάδι που αντιπροσωπεύει συγκεκριμένο τσέλιγκα, να περαστούν τα κουδούνια. Να «ρίξουν» κλήρο για να μοιραστούν τα βοσκοτόπια και να ξέρουν με ποιόν θα σμίξουν το κοπάδι τους αυτό το καλοκαίρι.

Και ύστερα να ξεκινήσει η προετοιμασία για τους ίδιους. Σακιά γεμάτα αλεύρι και αλάτι γιατί έτσι εξασφαλίζανε το φαγητό- υπήρχε πάντα ψωμί και τυρί. Να ξεκινάνε όλοι μαζί- φάλαγκα- ανάλογα με το ξεχειμαδιό του καθενός και να γεμίζουν οι βλαχόστρατες από πρόβατα, άλογα, μουλάρια, σκυλιά, ήχους από κουδούνια, παιδιά που ανάλογα με την ηλικία τους πηγαίνουν με τα πόδια ή καβάλα στα άλογα. Γυναίκες που μετράνε για άντρες, που σ' αυτό το ταξίδι μοιράζονται τις ίδιες ευθύνες και έχουν τα ίδιες δουλειές (Εικόνες 3, 4 & 5: Η κτηνοτροφία αναπόσπαστο κομμάτι των Βλάχων στην περιοχή).

Στο δρόμο, όπου τους πιάσει η νύχτα, στήνουν τα «κονάκια» και ξαποστάζουν για να συνεχίσουν τον γνωστό δρόμο την άλλη μέρα. Ταξίδια που διαρκούσαν και δεκαπέντε μέρες και κανένας δεν παραπονιόταν. Τόσο μεγάλη ήταν η λαχτάρα να φτάσουν στον δικό τους τόπο.

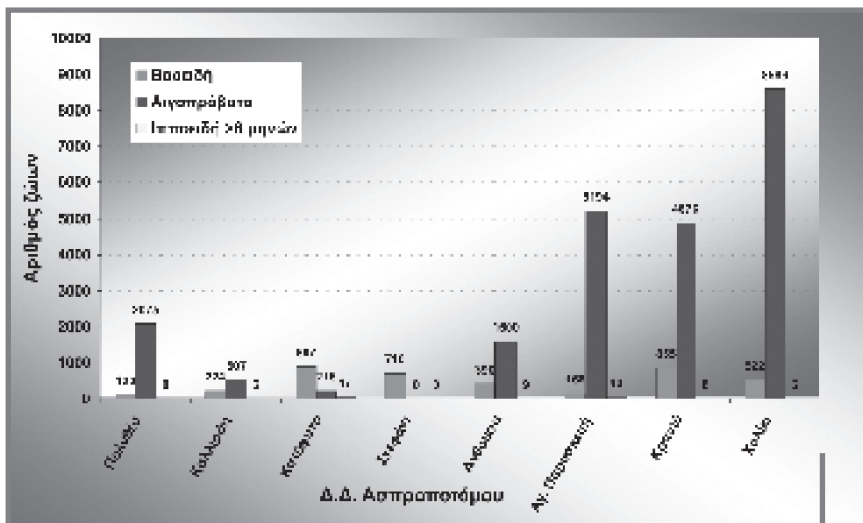
Και εκεί όλα συνέχιζαν το ρυθμό τους. Σαν να μη λείψανε το χειμώνα που πέρασε. Ο καθένας στην οικογένεια είχε την δική του εργασία και την εκτελούσε καθημερινά και αγόγγιστα.

Κοντά στο χωριό η κάθε οικογένεια κρατούσε γύρω στα τριάντα ζώα-γίδια συνήθως-που την αρμεγή είχαν αναλάβει οι γυναίκες και έτσι κάλυπταν τις καθημερινές τους ανάγκες.

Όλα τα ζώα ανεβαίνουν ψηλά στα βοσκοτόπια που διακρίνονται σε «ανοιξιάτικα» και «καλοκαιρινά». Χωρίζονται σε γαλαροτόπια, στερφοτόπια, και ζουροτόπια, ενώ ξεχωριστούς βοσκοτόπους έχουν τα γίδια και τα άλογα. Τα κοπάδια χωρίζονται και με βάση το χρώμα (άσπρα-μαύρα). Κάθε βοσκότοπος έχει την δικιά του καλύβα, όπου μένουν οι τσέλιγκες και οι τσοπάνηδες, ενώ ετοιμάζονται και τα τσαρδάκια που τα καλύπτουν μπάτσες για ίσκιο για τα ζώα.

Μαζεύουν το γάλα στα καρδάρια, και το πηζουν οι ίδιοι. Ο καθένας τους ήτανε ένας τυροκόμος. Το τυρί το μαζεύανε στα τουλούμια και το κατεβάζανε στο χωριό για να το συντηρήσουν στα υπόγεια-που ήταν πάντα κλειστά και δεν τα έβλεπε ο ήλιος για να έχουν χαμηλή θερμοκρασία.

Δεν φτιάχνανε όμως μόνο τυρί. Το κεφαλοτύρι (σε σακιά) ήταν ακόμη μια επιτυχία. Γεύσεις που δεν συγκρίνονται και που μοσχομυρίζουν ευωδιές. Πως όχι άλλωστε, αφού η τροφή είναι πλούσια σε αγνό χορτάρι και μοσχολούλουδα. Το χειμώνα που επιστέφανε στα ξεχειμαδιά το τυρί και

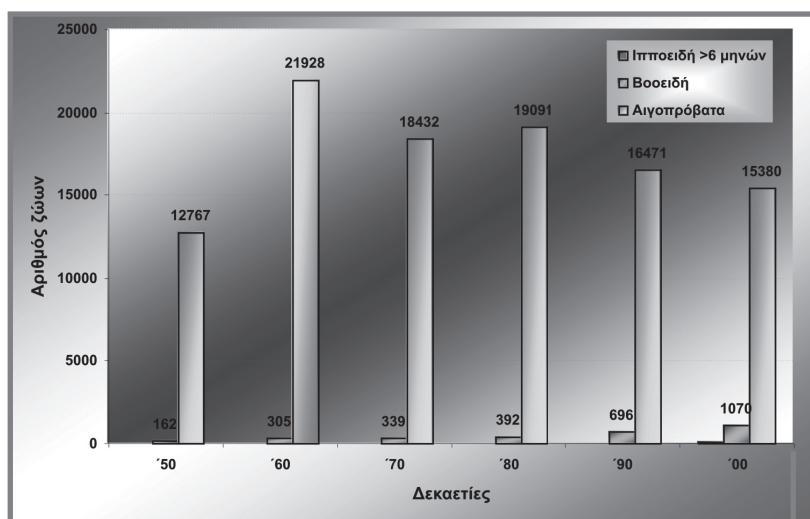
Διάγραμμα 2: Ζωικό κεφάλαιο στον Ασπροπόταμο

το κεφαλοτύρι έφτανε στις αγορές της Αθήνας και ήταν πηγή εισοδήματος για τους Βλάχους. Όμως υπήρχε πάντα καιρός και για γλέντια και ανταμώματα. Το κάθε χωριό έχει το δικό του πανηγύρι, πάντα συνδεδεμένο με τη θρησκεία αφού συμπίπτει με τη γιορτή της αντίστοιχης εκκλησίας του χωριού. Γιορτές υπήρχαν κι άλλες αφού οι Βλάχοι τιμάνε όλα τα εξωκλήσια τους. Οι τσοπάνηδες μοιράζουν τις μέρες και τις γιορτές ώστε όλοι να παίρνουν μέρος στα γλέντια και τις χαρές.

Σύμφωνα με τα περσινά στοιχεία της Δ.Κ.Α. το ζωικό κεφάλαιο που ανεβάνει στον Ασπροπόταμο είναι 23.054 αιγοπρόβατα, 3.966 βοοειδή και 108 ιπποειδή.

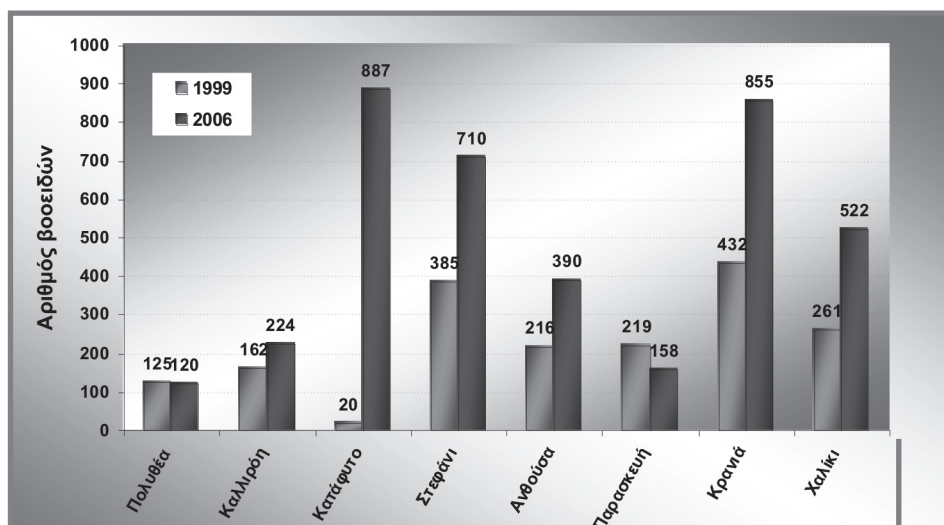
Ο αριθμός των κτηνοτρόφων είναι 152 αρκετοί εκ των οποίων, όμως, είναι μέλη της ίδιας οικογένειας.

Το ζωικό κεφάλαιο της περιοχής του Ασπροποτάμου τα τελευταία χρόνια κυμαίνεται ως εξής:

Διάγραμμα 3:
Ζωϊκό κεφάλαιο στα χωριά Ανθούσα, Αγία Παρασκευή & Χαλίκι

*Τα στοιχεία προέρχονται από τρία μόνο χωριά: Χαλίκι, Ανθούσα, Αγ. Παρασκευή, αντιπροσωπευτικά όμως αφού έχουν το μεγαλύτερο ζωικό κεφάλαιο

Διάγραμμα 4:
Αριθμός βοοειδών κατά τα έτη 1999 και 2006 στην περιοχή

Μέρος του ζωικού κεφαλαίου της περιοχής αποτελεί και η άγρια πέστροφα που υπάρχει σε αφθονία στα ρέματα και εκτρέφεται στο Δασικό Σταθμό στο Κουκουφλί.

Αριθμός κατεχόμενων ζώων 1950-2000

Αιγοπρόβατα: Όσον αφορά τα αιγοπρόβατα, παρατηρούμε αύξηση σχεδόν στο διπλάσιο μέσα σε μια δεκαετία από το '50 ως το '60. Στις επόμενες δεκαετίες υπήρξε μια σχετική μείωση στον αριθμό των μικρών ζώων (περίπου 10-15%), που όμως διατηρήθηκε σταθερή (δεκαετίες '70 & '80). Όμως μέσα στη δεκαετία του '90 και συγκεκριμένα κατά το έτος 1999 και έπειτα, σημειώθηκε περαιτέρω κάμψη στον αριθμό των αιγοπροβάτων (επιπλέον μείωση κατά 15%) και στην κτηνοτροφία της περιοχής γενικότερα. Έτσι, το έτος 2006 σημειώθηκε ο μικρότερος αριθμός αιγοπροβάτων των τελευταίων δεκαετιών.

Βοοειδή: Ο αριθμός των βοοειδών στην περιοχή παρουσιάζει συνεχή αύξηση ανά δεκαετία. Συγκεκριμένα, ο αριθμός των βοοειδών κατά το έτος 2006 αυξήθηκε κατά 6,6 φορές συγκριτικά με το μέσο αριθμό βοοειδών κατά τη δεκαετία του '60.

Προκειμένου να μιλήσουμε για το μέλλον της κτηνοτροφίας στον Ασπροπόταμο πρέπει να γίνει ανάλυση της σημερινής πραγματικότητας και να δούμε τι μπορούμε να αλλάξουμε.

Από τι εξαρτάται;

Σήμερα το 90% των κτηνοτρόφων είναι ηλικιωμένοι και έτοιμοι να πάρουν σύνταξη. Ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που συνεχίζει η οικογενειακή επιχείρηση, αφού υπάρχει έλλειψη διάθεσης για συνέχεια.

Πόσο καιρό βόσκουν στο βουνό;

Παλιά ανεβαίνανε αρχές Μαΐου και κατεβαίνανε Οκτώβρη, σήμερα ανεβαίνουνε για ακόμη μικρότερο χρονικό διάστημα. Το ζήτημα είναι πού βρίσκονται τον υπόλοιπο καιρό; Στα χειμαδιά. Οπότε πρέπει να υπάρξει οργάνωση της υποδομής των κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων το χειμώνα. Πρέπει να φροντίσουν να έχουν παραγωγικό ζωικό κεφάλαιο.

Μπορεί κανείς να εξασφαλίσει ότι οι επιδοτήσεις θα είναι εσαεί;

Σύμφωνα με τη νέα Κ.Α.Π οι επιδοτήσεις είναι εξασφαλισμένες μέχρι το 2013. Κάποιοι έχουν ενταχθεί και σε κάποιες επιπλέον-βιολογική κτηνοτροφία, βιολογική γεωργία, σπάνιες φυλές, εκτατικοποίηση κ.α. Αναμένουμε το 4^ο Κ.Π.Σ (μετονομάστηκε σε Ε.Σ.Π.Α) όπου μέσα Ιανουρίου κατατέθηκε στην Ε.Ε το αρχικό σχέδιο και εγκρίθηκε, αλλά δεν κατέληξε σε μέτρα και άξονες. Λογικά θα συνεχίσουν όλοι οι Περιβαλλοντικοί Άξονες του Υπουργείου Γεωργίας.

Φτάνει το θα για να ασκήσει το επάγγελμα του κτηνοτρόφου ένας νέος;

Μήπως ήρθε η ώρα οι κτηνοτρόφοι να θεωρούνται επαγγελματίες όπως στην Ε.Ε;

Μήπως πρέπει να στραφούμε προς:

Τη συγκρότηση ομάδας παραγωγών

Την εξασφάλιση προϊόντων ποιότητας

Τη χρήση και πραγματική εκμετάλλευση των βοσκοτόπων

Ατομική εκμετάλλευση

Πλεονεκτήματα

Απλότητα & ελευθερία στον τρόπο εκμετάλλευσης από το μοναδικό ιδιοκτήτη παραγωγό, ατομικό επιτυγχανόμενο κέρδος

Ευελιξία στη λήψη αποφάσεων (σχέδιο παραγωγής, τροποποιήσεις στη διάρκεια του παραγωγικού έτους)

Αγορά & πώληση περιουσιακών στοιχείων, προμηθειών & προϊόντων σε βραχύτερο χρονικό διάστημα

Μειονεκτήματα

Αποκλειστική επιβάρυνση του ιδιοκτήτη σε περίπτωση ζημιάς

Προσωπική επιβάρυνση του παραγωγού με τις υποχρεώσεις της εκμετάλλευσης, σε περίπτωση δανεισμού

Περιορισμός των δυνατοτήτων λήψης μεγάλου δανείου λόγω του μικρού μεγέθους εκμεταλλεύσεων → αδυναμία επίτευξης οικονομικών κλίμακας

Πιθανή αδυναμία ύπαρξης συνέχειας μετά από αποχώρηση ή φυσικό θάνατο του παραγωγού → μείωση παραγωγικότητας & εισοδήματος εκμετάλλευσης

Συνεταιριστική εκμετάλλευση-Ομάδες παραγωγών*Πλεονεκτήματα*

Αύξηση οικονομικότητας λόγω του σχετικά μεγάλου μεγέθους

Σχετικά μεγάλη πιστωτική επιφάνεια

Αύξηση συνολικής ικανότητας διοίκησης & διαχείρισης με συνένωση των διοικητικών ικανοτήτων των συνεταιίρων παραγωγών

Μικρό κόστος σύστασης & λειτουργία με περιορισμένες διατυπώσεις

Ευκολία σύστασης, αλλά & διάλυσης

Περιορισμένη τήρηση λογαριασμών

Δυνατότητα διατήρησης ατομικής ελευθερίας κάθε συνεταιίρου μέσω προσεκτικά διατυπωμένων συμφωνιών

Δυνατότητα περίληψης ποικίλων σχέσεων μεταξύ των συνεταιίρων παραγωγών

Μειονεκτήματα

Απεριόριστη ευθύνη κάθε μέλους-παραγωγού για οικονομικές υποχρεώσεις

Διάλυση σε περίπτωση θανάτου ή αποχώρησης ενός συνεταιίρου-παραγωγού

☑ Παράδειγμα αποτελεί η Ελασσόνα που ίδρυσε τον **Αγροτικό Συνεταιρισμό Παραγωγών Καπνών Πούρων «Η Ποταμιά»** όπου συμμετείχε σε διεθνής εκθέσεις και βραβεύτηκε, και τώρα προσπαθούν να πιστοποιήσουν και το κατσίκι Ελασσόνας.

☑ Άλλο παράδειγμα αποτελούν οι γειτονικοί Καλλαρύτες, όπου σήμα κατατεθέν της κοινότητας είναι το πρόβατο με την ονομασία μπούτσικο, που είναι Καλαρρυτινή ποικιλία, προστατευόμενη και επιδοτούμενη από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Οπότε πρέπει:

Να έχουμε Ξενοδοχεία με αυξημένες παροχές υπηρεσιών

Ντόπια προϊόντα, όπως κατσίκι, αρνί, τυρί φέτα, κεφαλοτύρι

Τυροκομείο, σφαγείο και κρεοπωλείο που να λειτουργούν σε ετήσια βάση. Ιδανικό θα ήταν οι χώροι να είναι επισκέψιμοι

Ευκολία πρόσβασης στα βουνά, όπου οι καλύβες αποτελούν πόλο έλξης-Πόσο μάλλον αν είναι λειτουργικές και επισκέψιμες

Οι Ασπροποταμίτες είναι από τους λίγους που το 80% περίπου έχουν δικά τους βοσκοτόπια και το χειμώνα. Το ζήτημα είναι να ασχοληθεί νέος κόσμος με μεράκι για δουλειά. Νέα παιδιά που με καθοδήγηση, βοήθεια

Εικόνα 6: Αιγοπρόβατα στα βοσκοτόπια της περιοχής

και ενημέρωση να πάνε μπροστά.

Οι Βλάχοι από ανέκαθεν ήταν τσέλιγκες, έμποροι και διακρίνονταν για τη φιλοξενία τους. Μήπως ήρθε η ώρα να επιστρέψουμε στις ρίζες μας; Να συνειδητοποιήσουμε ότι παράγουμε προϊόντα ποιότητας που προέρχονται από καθαρό φυσικό περιβάλλον και αν τα κατοχυρώσουμε, τα δι-

ασφαλίσουμε, και τα προσφέρουμε οι ίδιοι μπορούμε να πετύχουμε διπλάσια τιμή;

Η περιοχή αποτελεί φυσική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική κληρονομιά, την οποία οφείλουμε να διασώσουμε και να διαφυλάξουμε. Πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στη συνύπαρξη του ιστορικού παρελθόντος με τη σύγχρονη πραγματικότητα!

Βιβλιογραφία

Κιτσοπανίδης, Γ. και Καμενίδης, Χρ. *Άγροτική Οικονομική*, Β' έκδοση, Εκδόσεις Ζήτη, Θεσσαλονίκη, 1992

Πατσής, Π.Γ. *Όργάνωση και διαχείριση γεωργικών εκμεταλλεύσεων*, Εκδόσεις: Ίδρυμα Ευγενίδου, 1991

Gittinger, J.P. *Economic Analysis of Agricultural Projects*. John Hopkins University Press, Published for the Economic Development Institute of the World Bank, 2nd Edition, Completely Revised and Expanded, Baltimore and London, 1996

Διαχειριστική Έκθεση συμπλέγματος Δημοσίων Δασών Ασπροποτάμου περιόδου 2007-2016

Διαχειριστική Έκθεση Κοινοτικού Δάσους Αγίας Παρασκευής περιόδου 2004-2008

Αρχεία ζωικού κεφαλαίου Ασπροποτάμου για τα έτη 1950-2000, Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου (αρχεία πρώην κοινοτήτων)

Προσωπικό αρχείο φωτογραφιών Αλεξίου Ειρήνης

Ιστοσελίδες:

www.minagric.gr/greek/data/

www.agrotravel.gr/agro/site/AgroTravel/

www.elassona.com.gr/dhmoi/potamias/poura.php

www.aspropotamos.org

Βρύση Γκρέκου.

Τζουρτζιώτες

ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΣΕ ΑΣΤΙΚΑ ΚΥΡΙΩΣ ΚΕΝΤΡΑ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΤΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 19^{ος}-20^{ός} αι.

Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τους μετακινούμενους πληθυσμούς και τις ποικίλες εγκαταστάσεις τους, μόνιμες ή προσωρινές, εποχικές ή περιοδικές, οφειλόμενες σε οικονομικούς, επαγγελματικούς, ιστορικούς, πολιτικούς κ.ά. λόγους, έχουν σχέση προπαντός με τον τρόπο που ζούσαν και εργάζονταν παλαιότερα οι κοινωνίες αυτές. Είναι πληροφορίες που έχουν διασώσει κυρίως εθνολόγοι και λαογράφοι, όπως ο J. K. Campbell¹, οι Άγγλοι, επίσης, A. J. B. Wace και M. S. Thomson², ο Δανός C. Höeg³, οι δικοί μας Αγγελική Χατζημιχάλη⁴, Γ. Καββαδίας⁵ κ.ά. πολλοί, για να περιοριστώ σε μερικούς μόνο, που το έργο τους σχετίζεται με τις τακτικές μετακινήσεις κτηνοτροφικών πληθυσμών, νομάδων, όπως οι Σαρακατσάνοι, ή ημινομάδων, όπως οι βλαχόφωνοι Έλληνες. Όσο και αν έχει προχωρήσει η έρευνα στον 20^ό αιώνα, ιδίως στο δεύτερο μισό του, συχνά μας λείπουν αρκετά στοιχεία, ιδιαίτερα για τον 19^ο αιώνα, που θα μας επέτρεπαν να μελετήσουμε με επάρκεια πλευρές του νομαδισμού και του ημινομαδισμού, όπως, για παράδειγμα, στοιχεία σχετικά με τον αριθμό και το μέγεθος των ποιμνίων αλλά και των ανθρώπων, τις ακριβείς διαδρομές τους και τους τόπους και τους τρόπους εγκαταστάσεώς τους, προκειμένου για τις μετακινήσεις των κτηνοτροφικών πληθυσμών.

Όμως, παρά το γεγονός ότι συχνά «φρόντισαν» γι' αυτά τα κενά των σχετικών πληροφοριών, τουλάχιστον παλαιότερα, οι ίδιοι οι νομάδες με

¹ *Honour, Family, Patronage*, Oxford 1964.

² *The Nomads of Balkans*, London 1914 (και ανατύπωση, New York 1971), ελληνική μετάφραση: *Οι νομάδες των Βαλκανίων (περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου)*, εισαγωγή-σχόλια Νίκος Κατσάνης, μετάφραση Πάνος Καραγιώργος, έκδ. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1989.

³ *Les Saracatsans, une tribu nomade greque*, Paris-Copenhagen 1925 και πρόσφατη ελληνική μετάφραση: *Οι Σαρακατσάνοι, μια ελληνική νομαδική φυλή*, μετάφραση Ελένη Τσουμάνη-Γιαννάκη, επιμέλεια Βαγγέλης Π. Παπιγκιώτης, Ιωάννινα, έκδ. Αδελφότητας Σαρακατσάνων Ηπείρου, 2006.

⁴ *Σαρακατσάνοι*, τόμ. Α'. Αθήνα 1957 και επανέκδοση, επιμέλεια Τατιάνας Ιωάννου-Γιανναρά, Αθήνα, Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 2007.

⁵ *Σαρακατσάνοι, μια ελληνική ποιμενική κοινωνία*, μετάφραση Μαίρη Γ. Καββαδία, Αθήνα, Εκδόσεις Λούση Μπρατζιώτη, 1991.

τη δυσπιστία και καχυποψία, που τους διέκρινε για τον κόσμο που τους περιέβαλλε κατά τις δύσκολες βέβαια και επικίνδυνες σε παλαιότερες εποχές μετακινήσεις και εγκαταστάσεις τους, δυσπιστία που απευθυνόταν και προς την κρατική εξουσία και είχε ως αποτέλεσμα να μη δίδουν ούτε στις αρμόδιες υπηρεσίες ακριβή στοιχεία της κτηνοτροφικής τους δραστηριότητας. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν σήμερα και άλλες πηγές, πέραν των λαογραφικών-εθνογραφικών, που μπορούν σ' ένα βαθμό να συμπληρώσουν τα κενά της έρευνας, όπως ιστορικές (αρχεία, έγγραφα κ.λπ., κατάστιχα και στατιστικές), γεωγραφικές κ.ά. (κείμενα ταξιδιωτών, γεωγράφων και διαφόρων άλλων λογίων και τοπικών συγγραφέων).

Στην παρούσα ανακοίνωση θα αναφερθούμε σε μια άλλη πλευρά, όχι στην κτηνοτροφική, του νομαδισμού και των μετακινήσεων των ορεινών πληθυσμών, στον επαγγελματικό νομαδισμό των κατοίκων της περιοχής Ασπροποτάμου Τρικάλων κατά τον 19^ο και το πρώτο, κυρίως, μισό του 20^{ου} αιώνα.

Θα χρησιμοποιηθούν προς τούτο, πέραν της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και των πληροφοριών της επιτόπιας έρευνας, και πηγές λιγότερο προσιτές και γι' αυτό λιγότερο γνωστές και χρησιμοποιημένες, όπως είναι οι ειδήσεις των παλαιών εφημερίδων, πολύτιμες σήμερα, καθώς επίσης στοιχεία από παλαιά εκλογικά κυρίως κατάστιχα κ.λπ.

Οι πληθυσμοί που κατοικούσαν και εξακολουθούν σ' ένα βαθμό να κατοικούν μέχρι σήμερα στη Νότια Πίνδο και συγκεκριμένα στο τμήμα της που ανήκει στον νομό Τρικάλων, ιδιαίτερα στον γεωγραφικό και πολιτισμικό χώρο του Ασπροποτάμου, δεν ανήκουν, όπως είναι γνωστό, στους κυρίως νομάδες. Δεν είναι δηλαδή καθαρά νομαδικοί πληθυσμοί, όπως οι Σαρακατσάνοι, αφού είχαν και έχουν μόνιμη κατοικία στα Ασπροποταμικά χωριά τους έστω και για τους καλοκαιρινούς κυρίως μήνες. Είναι ημινομάδες, πληθυσμοί δηλαδή με μόνιμες αρχικά εστίες στα ορεινά χωριά και με κοινοτικά βοσκοτόπια, που δεν ήταν, βέβαια, πάντοτε επαρκή για τα κοπάδια τους⁶, ώστε συχνά να αναζητούν και αλλού θερινές βοσκές.

⁶ Για το Ασπροπόταμο γενικά από την παλαιότερη βιβλιογραφία της περιοχής πάντα χρήσιμα για την ιστορία, τη λαογραφία και τον πολιτισμό της είναι τα βιβλία του Αλέξ. Κ. Χατζηγάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου*. Α'. *Ιστορικά*, Β'. *Λαογραφικά*, Γ'. *Τοπωνυμικά*, με πρόλογο Νίκου Α. Βέη, Τρίκαλα 1946. *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου*. *Παραδόσεις*, Τρίκαλα 1948. *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου*. *Τοπωνυμικά*, πρόλογος Ν. Α. Βέη (Bees), Τρίκαλα 1950. *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου*. *Ιστορικά*, με πρόλογο Ν. Α. Βέη (Bees), Αθήναι 1961. Ο ίδιος έχει γράψει και πολλά σχετικά άρθρα σε περιοδικά κυρίως, όπως στη Νέα Εστία, Φιλολογική Πρωτοχρονιά, Μετέωρα (Τρικάλων), Θεσσαλικά Γράμματα (Λάρισας), Κρητική Εστία (Χανίων) κ.ά. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες η βιβλιογραφία του Ασπροποτάμου και ιδιαίτερα οι τοπικές ιστορικές-λαογραφικές μονογραφίες για χωριά και για ειδικότερα θέματα (λαϊκής τέχνης, γεφύρια, έθιμα, χλωρίδα, λαϊκές διηγήσεις κ.ά.) έχει εμπλουτισθεί σημαντικά.

Ο επαγγελματικός νομαδισμός, που αναφέρεται στις τέχνες και τα επαγγέλματα των μετακινούμενων Ασπροποταμιτών, είναι πολύ λιγότερο γνωστός από τον καθαρά κτηνοτροφικό (ημι)νομαδισμό των Ασπροποταμιτών, των Βλάχων, αλλά και των Σαρακατσάνων και των «Παλιοχωρίσιων».

Όπως έχει επισημανθεί από παλαιότερα, ιδίως κατά τον Μεσοπόλεμο⁷, οι ορεινοί πληθυσμοί των βλαχοχωριών δεν ασχολούνται, τουλάχιστον στα νεότερα χρόνια, μόνο με την κτηνοτροφία. Με αφετηρία την κτηνοτροφία στράφηκαν σταδιακά σε επαγγέλματα που σχετίζονται με αυτή, όπως ο αγωγιατισμός, το επάγγελμα του αγωγιάτη δηλαδή, κατ' εξοχήν επάγγελμα των Βλάχων⁸ σ' ολόκληρο τον Βαλκανικό χώρο και πέραν αυτού, τα επαγγέλματα του χαντζή, συναφούς με το προηγούμενο, του σαμαρά, του υφαντή, του τυροκόμου, τουπραματευτή-εμπόρου των προϊόντων της πρωτογενούς κτηνοτροφικής ή και της γεωργικής παραγωγής άλλων πληθυσμών, του ξυλογλύπτη, του χρυσοκόμου, και τελικά σε πλήθος τεχνικών και μεταπρατικών επαγγελμάτων, που ασκούσαν κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα όχι μόνο στον αγροτικό αλλά και στον αστικό χώρο⁹. Προκειμένου για τους Ασπροποταμίτες, που μας ενδιαφέρουν εδώ, ο επαγγελματικός νομαδισμός τους εξακτινώνεται στα μεγάλα αλλά και στα μικρότερα αστικά και αγροτικά κέντρα της Θεσσαλίας¹⁰ (κυρίως στις τέσσερις μεγαλύτερες πόλεις της και λιγότερο σε μικρότερες πόλεις και κωμοπόλεις), στα αστικά κέντρα της Στερεάς Ελλάδος (κυρίως στην Αθήνα και τον Πειραιά, αλλά και στη Λαμία, Θήβα, Χαλκίδα κ.λπ.) φθάνοντας στην Πελοπόννησο μέχρι την Πάτρα.

⁷ Ήδη το 1929 ο γνωστός λόγιος και δημοσιογράφος Κωνστ. Φαλτάιτς επισημαίνει ότι μόνο ένα μέρος των Βλάχων ασχολείται με την κτηνοτροφία, που δεν είναι νομαδική, και ότι οι Βλάχοι είναι πλέον πρώτα τεχνίτες και έμποροι και κατόπιν κτηνοτρόφοι (Κ. Φαλτάιτς, «Σαρακατσάνοι και Βλάχοι», *Ημερολόγιον της Ενώσεως Συντακτών «Το Ελληνικόν Έτος»*, Αθήνα, έτ. 1, 1929, σ. 247-251 και ιδίως σ. 249. Ο ίδιος μάλιστα έχει γράψει και για την ενασχόληση των γυναικών των Βλάχων με τεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες, όπως «Η Βλάχα γυναίκα, τεχνίτρα και έμπορος. Ο χαρακτήρ και το ήθος της», εφημ. «*Η Βραδυνή*», Αθήνα, έτ. Ε', 1928-29, αρ. φύλλ. 2449, 19-7-1928, σ. 5).

⁸ Για τον αγωγιατισμό των βλαχοφώνων Ελλήνων βλ. ενδεικτικά Λένας Γουργιώτη, «Οι Περιβολιώτες κираτζίδες του Βελεστίνου», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, Βελεστίνo 1986, επιμ. Παν. Καμηλάκης-Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, *Υπέρεια*, τ. 1 (1990), σ. 117-133.

⁹ Για τα είδη και την ποικιλία των επαγγελμάτων των βλαχοφώνων Ελλήνων βλ. ενδεικτικά Κ. Φαλτάιτς, «Σαρακατσάνοι και Βλάχοι», *Ημερολόγιον «Το Ελληνικόν Έτος»*, ό. π., σ. 249, όπου απαριθμούνται τα κυριότερα παραδοσιακά επαγγέλματά τους στον δευτερογενή, τα περισσότερα, αλλά και στον τριτογενή τομέα της οικονομίας, χωρίς να παραλείπεται και η αρχική, πρωτογενής απασχόλησή τους με την κτηνοτροφία, που τη θεωρεί ότι και τότε είχε ακόμη «σεβαστή αναλογία» στις ασχολίες τους.

¹⁰ Βλ. και Αλέξ. Κ. Χατζήγανη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*, Αθήνα 1961, σ. 88. Ο Κ. Φαλτάιτς αναφέρει και τη Θεσσαλονίκη ως τόπο χειμερινής εργασίας των πλανοδίων Ασπροποταμιτών τεχνιτών («Οι πλανοδίοι τεχνίτες στην Ελλάδα», *Ελληνικά Γράμματα*, τόμ. 3, 1928, σ. 9).

Όπως έχει σημειώσει εύστοχα ο Κ. Φαλτάιτς, ο πολυγραφότατος δημοσιογράφος, λογοτέχνης και συγγραφέας του Μεσοπολέμου με τις συχνά καιρίες επισημάνσεις του σε ποικίλα θέματα της λαογραφίας και ιδιαίτερα του υλικού βίου και πολιτισμού του νησιωτικού και του ηπειρωτικού ελληνικού χώρου, οι περισσότεροι Βλάχοι είναι τεχνίτες και έμποροι και αυτό είναι το κυριότερο χαρακτηριστικό των βλαχόφωνων Ελλήνων. Μετέρχονται σχεδόν κάθε είδους τέχνη, έχουν όμως ιδιαίτερη επίδοση σε ορισμένα προπαντός επαγγέλματα, όπως του υφαντουργού μάλλινων υφασμάτων, του ξυλουργού, του κτίστη (το τελευταίο κάπως λιγότερο διαδεδομένο και μόνο σε ορισμένα βλαχοχώρια, όπως το Μέτσοβο και το Λιβάδι Ολύμπου), του ράπτη εγχώριων ενδυμάτων, του χρυσικού (ασημουργού), του τσαρουχά (τσαρουχοποιού), του σαμαρά, του αγιογράφου, του ξυλογλύπτη, του τυροκόμου, του κουδουνά¹¹ κ.ά. Όσοι δεν είναι τεχνίτες, είναι αγωγιάτες ή έμποροι και όσοι δεν είναι ούτε τεχνίτες ούτε έμποροι, είναι κτηνοτρόφοι, όπως ήταν σχεδόν όλοι σε παλαιότερους αιώνες στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά χρόνια. Και όλα αυτά τα επαγγέλματα συνδέονται στενά με τον αποδημητισμό των Βλάχων.

Οι Ασπροποταμίτες στη διάρκεια τουλάχιστον του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα ανέπτυξαν κυρίως για λόγους οικονομικούς και δημογραφικούς και από μια παγιωμένη στον χρόνο κινητικότητα ένα ιδιαίτερα έντονο επαγγελματικό αποδημητισμό, με επαγγέλματα που συχνά ασκούσαν αυτοί σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στα αστικά κέντρα της Κεντρικής και Νότιας Ελλάδας ως μικροεπαγγελματίες και έμποροι. Μετέρχονταν τότε ορισμένα κυρίως μικροεπαγγέλματα, συχνά επαγγέλματα του δρόμου ή του ποδαριού, στα αστικά κέντρα, όπου αποδημούσαν κυρίως κατά τους χειμερινούς μήνες¹² (από τον Σεπτέμβριο μέχρι το τέλος της άνοιξης), ενώ το καλοκαίρι γύριζαν στα δροσερά Ασπροποταμίτικα χωριά τους. Πρόκειται

¹¹ Βλ. παραπάνω, υποσημ. 9.

¹² Οι αποδημούντες επαγγελματίες του Γαρδικιού, για παράδειγμα, αναχωρούσαν από το χωριό τους για τους τόπους εργασίας συνήθως μετά το μεγάλο πανηγύρι της Παναγίας του Δεκαπενταύγουστου, φορτωμένοι κατά την αναχώρηση με λουλούδια και βασιλικό και με συνοδεία μέχρι τα όρια του χωριού από τους οικείους, συγγενείς και φίλους, ακόμα και με μουσικά όργανα και πικνούς πυροβολισμούς, σύμφωνα με τον Γαρδικιώτη στην καταγωγή δημοσιογράφο και συγγραφέα Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιο, *Ιστορικά, λαογραφικά, παραδόσεις Γαρδικίου Αθαμάνων*, Τρίκαλα 1979, σ. 102. Για την αναχώρηση των ξενιτεμένων και τα σχετικά έθιμα, βλ. και Λεων. Κ. Μακρή, *Έθιμα και παραδόσεις της Αθαμανίας 1900-1925*, Τρίκαλα 1956, σ. 54-55.

για τα επαγγέλματα του στραγαλά¹³, του σαλεπιτζή¹⁴, του χαλβατζή¹⁵, του

¹³ Σύμφωνα με αθηναϊκή εφημερίδα του τέλους του 19ου αιώνα (*Ημέρα*, έτ. ΙΣΤ΄, 1896, αρ. φύλλ. 2055, 14-5-1896, σ. 2), πολλοί κάτοικοι των χωριών του Ασπροποτάμου και ιδίως του Γαρδικιού και της Μουτσιάρας (Αθαμανίας), αφού δανειστούν διάφορα χρηματικά ποσά στην πόλη των Τρικάλων, φεύγουν για την Αθήνα και τον Πειραιά, όπου ανοίγουν από ένα «βρωμοκατάστημα στραγαλατζίδικο και αφού εμπορευτούν τα στραγάλια τους επί δύο μήνας, κηρύττονται κατόπιν υπό μιας εταιρείας, σχηματισθείσης επί τούτω, εις κατάστασιν πτωχεύσεως, διά να καταχρασθούν ξένην περιουσίαν και, αφού λάβουν τα προπεμπτήρια, επιστρέφουν πάλιν εις την πατρίδα των». Και άλλη αθηναϊκή εφημερίδα κατηγορεί νωρίτερα, το 1874, τους πλανόδιους στραγαλατζήδες, που σταθμίζουν έξω από τα παρθεναγωγεία της Αθήνας προς άγραν μαθητών – πελατών, ότι παρενοχλούν με ανοικίες λέξεις τα διερχόμενα κορίτσια και εφιστά την προσοχή των αρμοδίων αστυνομικών κλητήρων (εφημ. «*Εφημερίς*», έτ. Α΄, 1873-74, αρ. φύλλ. 254, 11-6-1874, σ. 2). Οι Ασπροποταμίτες είχαν, φαίνεται, πολλά στραγαλοποιεία (στραγαλάδικα, στραγαλατζίδικα) και στην πόλη των Τρικάλων, όπου οι παλαιότεροι Τρικαλινοί γεύονταν ζεστά και φρέσκα στραγάλια μέσα από το κόσκινο του στραγαλά, αλλά και «ζαχαρομπίμπιλα» (Νεκτ. Κατσόγιαννου, *Τωρινά και περασμένα και τα παλιά στέκια των Τρικάλων*, τόμ. Α΄, Τρίκαλα 1998, σ. 16. Βλ. και Θεολ. Ι. Τριανταφύλλου, *Τα παλιά Τρίκαλα (αναμνήσεις και ιστορήματα)*, τόμ. Α΄, Τρίκαλα 1976, σ. 8).

¹⁴ Οι σαλεπιτζήδες, πλανόδιοι πωλητές, ιδίως τις κρύες νύκτες του χειμώνα και νωρίς το πρωί, σαλεπιού, παχύρρευστου αμυλώδους ροφήματος, παρασκευασμένου από ξηρούς βολβούς του φυτού σαλέπι με καυτό νερό, στο οποίο διαλύεται και γίνεται πολύ γευστικό το κύριο χαρακτηριστικό του, το άμυλο. Το σαλέπι στην Ανατολή (Μ. Ασία, Περσία), όπου και παράγεται σε ποιότητες ανώτερες των ευρωπαϊκών, είναι διαδεδομένο και καταναλώνεται επίσης ως θερμό ρόφημα, διαλυμένο σε γάλα ή αρωματισμένο νερό (*Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, λ. σαλέπι, τόμ. ΚΑ΄, 1932, σ. 467). Μεγάλες ποσότητες σαλεπιού παρήγε στη Μ. Ασία η περιφέρεια της Σαφράμπολης του νομού Κασταμονής (περ. «*Ξενοφάνης*», τ. 4, 1906-1907, σ. 129) και βέβαια η Περσία, που τον 19ο αιώνα ήταν από τα σημαντικότερα προϊόντα της (Ανδρ. Βάλβι, *Γεωγραφία εκτεθείσα μεν γαλλιστί, ερμηνυθείσα δε διά χρήσιν των Ελλήνων* υπό Κ. Μ. Κούμα, τόμος τρίτος, εν Βιέννη της Αυστρίας 1839, σ. 423). Οι σαλεπιτζήδες και οι καστανάδες είναι τα κατ' εσχόλην παραδοσιακά υπαίθρια επαγγέλματα των χειμερινών νυκτών. Το προσφερόμενο στον πελάτη ρόφημα σαλεπιού αρωματίζεται συνήθως με κανέλλα ή σκόνη από πιπερόριζα (ή τζιτζιμίρι).

Σε παλαιότερες εποχές, στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, κατά την περίοδο των παννυχίδων της Βουλής στην Αθήνα, οι σαλεπιτζήδες εμφανίζονταν εκεί τα ξημερώματα όχι μόνο στον περίβολό της, αλλά και μέσα στους διαδρόμους του βουλευτηρίου (*Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, λ. σαλεπιτζής, ό.π.). Για το επάγγελμα του σαλεπιτζή γενικά στον ελληνικό χώρο, βλ. και το σύντομο άρθρο της Μαρ. Μπινιάση, «Τεχνίτες στην αχλή του χρόνου: ο σαλεπιτζής», εφημ. *Ηπειρωτικά Νέα* (Αθηνών) έτ. 34, αρ. φύλλ. 159, Νοέμβρ.-Δεκέμβρ. 2007, σ. 7.

Σε νησιωτικές περιοχές, όπως η Κρήτη, όπου δεν έφθαναν παρά σπάνια οι Ασπροποταμίτες κ.ά. πλανόδιοι πωλητές του δρόμου της ηπειρωτικής Ελλάδος, στραγάλια και σαλέπι πουλούσαν οι μαύροι Αφρικανοί μουσουλμάνοι, οι γνωστοί ως «Χαλικούτηδες» στην τουρκοκρατία και τις πρώτες μετά την απελευθέρωση δεκαετίες. Στα Χανιά, σε κεντρικά μέρη της πόλης και της Σούδας το επάγγελμά του στραγαλά-σαλεπιτζή ασκούσε γυναίκα Χαλικούτισσα από τη Β Αφρική (Χαριδ. Α. Παπαδάκη, *Οι Αφρικανοί στην Κρήτη. Χαλικούτες*, Ρέθυμνο 2008, σ. 260).

¹⁵ Στο επάγγελμα του χαλβατζή (χαλβαδοποιού) ιδιαίτερη επίδοση από τα χωριά του Ασπροποτάμου είχαν, σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτουμε παρακάτω, οι κάτοικοι της Τζούρτζιας (Αγίας Παρασκευής), που ξενιτεύονταν στο τελευταίο τουλάχιστον τέταρτο του 19ου αιώνα αποκλειστικά στην Αθήνα για την άσκηση της τέχνης στο ως «Χαλικούτηδες» στην τουρκοκρατία και τις πρώτες μετά την απελευθέρωση δεκαετίες. Στα Χανιά, του Αμάραντου, όπου οι χαλβατζήδες αποτελούσαν το πρώτο σε αριθμό μελών επάγγελμα και εργάζονταν κυρίως στις θεσσαλικές πόλεις φτάνοντας μέχρι την Πάτρα, καθώς και της Μουτσιάρας (Αθαμανίας), απ' όπου ξενιτεύονταν σχεδόν όλοι οι χαλβατζήδες στην Αθήνα. Από τα κατάστιχα που παρουσιάζουμε παρακάτω δεν φαίνεται να είχε τότε χαλβατζήδες το Γαρδίκι. Επίσης μόλις ένας Ασπροποταμίτης χαλβατζής ήταν τότε στα Τρίκαλα, όπου φαίνεται ότι κυριαρχούσαν οι γνωστοί Αλβανοί Γκέκηδες χαλβατζήδες. Οι Γκέκηδες μετά την απελευθέρωση, προφανώς και πριν το 1881, πουλούσαν στους δρόμους των Τρικάλων, εκτός από χαλβά, σαλέπι καιμποζά, που τα διαλαλούσαν με δυνατή φωνή (Θεολ. Τριανταφύλλου, *Τα παλιά Τρίκαλα*, ό.π., σ. 8). Άλλωστε λίγα χρόνια αργότερα, το 1891, απεσταλμένος της αθηναϊκής εφημερίδας «Ακρόπολις» χαρακτήριζε την πόλη των Τρικάλων «χώρα των Βλάχων και των Γκέκηδων» (Μαρούλας Κλιάφα, *Τρίκαλα: Από τον Σείφουλλάχ ως τον Τσιτσάνη. Οι μεταμορφώσεις μιας κοινωνίας, όπως αποτυπώθηκαν στον τύπο της εποχής*, τόμ. Α΄, 1881-1910, Κέδρος, Αθήνα 1996, σ.110). Προφανώς τότε, δέκα μόλις χρόνια μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας, είχαν, όπως και άλλες θεσσαλικές πόλεις άλλωστε, πολλούς Γκέκηδες επαγγελματίες εγκατεστημένους εκεί. Μεταξύ αυτών ήταν και πωλητές του δροσιστικού ποτού μποζά, ροφήματος από αλεσμένο κεχρί και ανακατεμένο με πίτουρα και νερό. Τον πουλούσαν στους δρόμους των Τρικάλων κ.ά. θεσσαλικών πόλεων μέχρι τη δεκαετία του 1920-1930 (βλ. και Νεκτ. Κατσόγιαννου, *Τωρινά και περασμένα*, ό. π., σ. 38, 40). Ο μποζάς ή μπουζάς είναι και σήμερα δημοφιλές ποτό στην Αλβανία, όπως διαπιστώσαμε «ιδίως όμασι» τον Απρίλιο του 1987 σε σχετικά μαγαζιά των Τιράνων. Βλ.

πωλητή δαδιού¹⁶, φρέσκων σύκων, του καστανά¹⁷, του στιλβωτή υποδημάτων (λούστρου), του πωλητή καρπών και φρούτων εποχής¹⁸ και άλλα.

σχετικά και Παναγ. Ι. Καμηλάκη, «Η εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων. Ιστορική εξέλιξη-εθνογραφική θεώρηση», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. Γ' (1980), σ. 112, 120. Αργότερα όμως και μάλιστα λίγο μετά το 1920, οι Γκέκηδες φαίνεται ότι εγκαταλείπουν οριστικά τα Τρίκαλα. Έτσι το 1926 υπήρχαν στην πόλη τρία εργοστάσια χαλβαδοποιίας και ζαχαροπλαστικής, των Μπέλλα-Παυλάτου, του Μάτη και του Σταμουλάκη (Θεολ. Τριανταφύλλου, *Τα παλιά Τρίκαλα*, 1976, σ. 22). Για τον χαλβά στα θεσσαλικά πανηγύρια και τα είδη του βλ. Παναγ. Καμηλάκη, «Η εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων», ό. π., σ. 120 και *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. ΚΔ' (1933), σ. 415.

¹⁶ Πωλητές δαδιού υπήρχαν σε πολλά βλαχοχώρια όχι μόνο του Ασπροποτάμου, αλλά και της Βόρειας Πίνδου (Δίστρατο ιδίως της Κόνιτσας), όπως και σε άλλα ορεινά χωριά, που οι κάτοικοί τους έβγαζαν το δαδί από τις ρίζες των πεύκων και γύριζαν και το πουλούσαν για προσνάμμα, αλλά και για φωτισμό, αφού τοποθετούσαν κομμάτι δαδιού πάνω σε ειδικό μεταλλικό φεγγίτη.

¹⁷ Οι Ασπροποταμίτες καστανάδες κατέβαιναν (και ορισμένοι εξακολουθούν να κατεβαίνουν) στην Αθήνα και τις άλλες πόλεις από τις αρχές του φθινοπώρου (Σεπτέμβριο). Μόλις ο καιρός γίνει ψυχρός, αρχίζουν το ψήσιμο και την πώληση των καστανών. Είναι πολλοί οι συγγραφείς και λόγιοι, που κατά καιρούς έχουν γράψει άρθρα, χρονογραφήματα, ποιήματα κ.ά. για τους καστανάδες, ιδίως στους αθηναϊκούς δρόμους, όπως ο Δημ. Λαμπίκης («Οι πολυτεχνίτες καστανάδες», εφημ. *Πρωΐα*, Αθήναι, έτ. Δ', 1928-29, αρ. φύλλ. 1182, 30-3-1929, σ. 3), ο Κωνστ. Φαλταΐτης κ.ά. Ο τελευταίος σε σχετικό άρθρο του («Η πρώτη κάθοδος των καστανάδων», εφημ. «*Η Εθνική*», Αθήναι, έτ. Β', 1936-37, αρ. φύλλ. 689, 17-9-1937, σ. 3) σημειώνει ότι πολλές χιλιάδες βιοπαιλαιστών ζουν από τη δουλειά αυτή, ψήνοντας κάστανα, και ότι οι περισσότεροι πλανόδιοι σε όλη την Ελλάδα καστανάδες κατάγονται από τις ορεινές περιοχές των Τρικάλων και της Καλαμπάκας. Η άφιξη των Θεσσαλών καστανάδων στην Αθήνα των αρχών του 20ού αιώνα ήταν αξιοσημείωτο κοινωνικό γεγονός και οι χρονογράφοι των εφημερίδων της εποχής την χαιρετούσαν τακτικά με δημοσιεύματα, όπως τα χελιδόνια την άνοιξη (βλ. σχετικό χρονογράφημα: Δάφνης, Ο καστανάς, εφημ. *Χρονικά*, Αθήναι, έτ. 4, 1927-28, αρ. φύλλ. 149, 24-9-1927, σ. 4. Παρόμοιο χρονογράφημα και στον αριθμό 148, 23-9-1927, σ. 2). Στο πρώτο χρονογράφημα διαπιστώνεται ότι οι καστανάδες, όπως κι οι σαλεπιτζήδες του Μεσοπολέμου, δεν είχαν πια ως επάγγελμα τη σημασία που είχαν στις αρχές του 20ού αιώνα, καθώς η παλιά Αθήνα άλλαξε σιγά-σιγά και οι αναπόφευκτες αλλαγές της ζωής επέφεραν διαφοροποιήσεις και στις καθημερινές (διατροφικές κ.ά.) συνήθειες των κατοίκων. Στην πόλη των Τρικάλων οι καστανάδες έσερναν ένα καρότσι γεμάτο με αχνιστά κάστανα και πολλοί από αυτούς είχαν στέκι στο προαύλιο σχολείων, όπου είχαν εξασφαλισμένη μαζική πελατεία από τους μαθητές στα διαλείμματα (Θεολ. Τριανταφύλλου, *Τα παλιά Τρίκαλα*, ό.π., σ. 87). Οι καστανάδες πουλούσαν τα ψημμένα κάστανα με το κομμάτι, όπως και σήμερα, τα βραστά με την οκά (ή το κιλό μεταπολεμικά). Διάλεγαν και διαλέγουν ορισμένες γωνίες-περάσματα κεντρικών δρόμων ή πλατειών των πόλεων που εργάζονταν και τη θέση αυτή κάθε καστανάς ονομάζει «στέκι», το οποίο διατηρεί εθιμικά και κατά τα επόμενα χρόνια (Κ. Φαλταΐτης, *Καστανάς, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. Γ', 1930, σ. 956). Για τους καστανάδες στον δυτικό θεσσαλικό κάμπο, οι οποίοι άλλαξαν το εποχικό χειμερινό επάγγελμά τους γύρω στο Πάσχα με άλλο καλοκαιρινό, αυτό του παγωτατζή, βλ. Θάνου Κ. Αθανασόπουλου, *Σοφάδες, ο τόπος μας, μέρος Β': Επαγγέλματα*. Αθήνα 1998, σ. 193-195. Ακόμη και σήμερα υπάρχουν στην Αθήνα και λίγα χειμερινά επαγγέλματα του δρόμου, όπως οι σαλεπιτζήδες, οι οποίοι από τον Μάιο και μέχρι τις αρχές του φθινοπώρου μεταβάλλονται σε πλανόδιους παγωτατζήδες, πωλητές αναψυκτικών κ.ά., ιδίως στις εβδομαδιαίες αγορές και το παζάρι στο Μοναστηράκι.

¹⁸ Ο Δ. Λαμπίκης, σπουδαίος δημοσιογράφος και λόγιος του Μεσοπολέμου και των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, περιγράφει με παραστατικότητα τους Ασπροποταμίτες πωλητές διαφόρων καρπών και φρούτων εποχής: «Από το μπαλκόνι μου και από το παράθυρό μου [στη συνοικία του Μεταξουργείου, όπου διέμενε από πριν το 1940] βλέπω κάθε μέρα να παραλαύνει από λίγη-λίγη Θεσσαλία με τη συμπαθή της γραφικότητα, με την οικογενειακή της στοργή, με τη νοσταλγία της με το παρελθόν (...). Δεν είναι βέβαια μονάχα ο Γαρδικιώτης, ο Κλεινοβίτης, ο Πετρουλιώτης, ο Τζουρτζιώτης, ο Ασπροποταμίτης, που διαλαλεί στους δρόμους καρπούς και φρούτα εποχής. Όχι κάστανα που είναι είδος του τόπου του, αλλά τα πιο παράταιρα δώρα που προσφέρει το μεσημβρινό κλίμα-άγνωστα εκεί πάνω στον Κόζιακα και στα Τέμπη. Από νεράντζια για γλυκό ως τις μπανάνες και την κέρινη σουλτανιά (...). Τα απολαμβάνει όλη η πόλις, που βλέπει και ακούει το σαγιακοφορεμένο τέκνο της εριβώλακος [Θεσσαλίας] να διαλαλή μεγαλοκικά ανά τας ρύμας και τας αγνιάς τους μελιειδείς καρπούς της μεσημβρίας. Από το παράθυρο μου (...) βλέπω παιδιά και γυναicoύλες και κομψές δεσποινίδες, που μεταφέρουν το φτωχικό πλούτο του θεσσαλικού χωριού σε ταγάρια και δέματα στην οικογενειακή εστία, κάπου εκεί στην αθηναϊκή γειτονιά (...).» (Δ. Λαμπίκης, «Θεσσαλικές αναμνήσεις οίκοθεν», εφημ. *Θεσσαλικόν Μέλλον*, Αθήναι, έτ. Η', 1954-55, αρ. φύλλ. 193, 21-2-1955, σ. 1). Ιδιαίτερα για τους πλανόδιους Γαρδικιώτες μικροπωλητές στην Αθήνα βλ. τη μελέτη του Θ. Σπύρου, «Από το Γαρδικί στο Γαρδικάκι», *Δοκίμες*, τεύχ. 8 (φθινόπωρο 1999), σ. 82-83.

Αρκετοί σιγά-σιγά στον μεσοπόλεμο ή και νωρίτερα και κυρίως στα μεταπολεμικά χρόνια εξελίσσονται σε πραγματικούς εμπόρους¹⁹, με μόνιμα καταστήματα στην Αθήνα²⁰ και τον Πειραιά²¹, διακρινόμενοι ιδίως ως μπακάληδες και έμποροι τροφίμων, τυριών και άλλων τυροκομικών προϊόντων²²,

¹⁹ Οι βλαχόφωνοι Έλληνες, με αφετηρία στους πρώιμους αιώνες της τουρκοκρατίας την κτηνοτροφία και σταδιακά τον συνακόλουθο της αγωγιατισμό, ο οποίος τους οδήγησε με τα μεγάλα και οργανωμένα караβάνια τους στα σπουδαιότερα κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της Κεντρικής Ευρώπης, ήρθαν σε επικοινωνία με ευρύτερους εμπορικούς ορίζοντες, ώστε να γίνουν από τον 18ο αιώνα και εξής σπουδαίοι έμποροι και στη συνέχεια πλούσιοι αστοί (βλ. πρόχειρα Αλέξ. Χατζηγάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*, ό. π., σ. 88). Έτσι και οι Ασπροποταμίτες μικροεπαγγελματίες και μικροέμποροι των αστικών κέντρων και ιδιαίτερα των μεγαλύτερων (Αθήνας-Πειραιά) κατά τον 19ο και κυρίως τον 20ό αιώνα εξελίχθηκαν, ακολουθώντας και το πατροπαράδοτο βλάχικο εμπορικό δαιμόνιο, σε επιτυχημένους εμπόρους, συχνά μεγαλεμπόρους των αστικών κέντρων, όπου εγκαταστάθηκαν. Στον Πειραιά, τις συνοικίες και τα περιχωρά του, για παράδειγμα, των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων συναντούμε μεγάλα καταστήματα χονδρικής πωλήσεως αποικιακών και εγχώριων προϊόντων, παντοπωλεία κ.λπ., που ανήκουν σε παλαιούς Ασπροποταμίτες εμπόρους από διάφορα χωριά, όπως από την Καστανιά, τη Μουτσιάρα, το Τυφλοσέλι (σημ. Δροσοχώρι), το Γαρδίκι κ.ά. Βλ. ενδιαφέρουσα έρευνα καταγραφής των Θεσσαλών του Πειραιά, που ήταν σχεδόν όλοι τότε Ασπροποταμίτες, από την εφημ. *Θεσσαλικόν Μέλλον*, σε πολλές συνεχείς, που αρχίζει με τον τίτλο «Σύνδεσμος των εξ Αθαμανίας εν Πειραιεί Παντοπωλών και η Ένωσις Θεσσαλών "Ρήγας Φεραιός", Πειραιώς», έτ. Α' (1947-48), αρ. φύλλ. 10, 1-11-1947, σ. 3, όπου ο λόγος και για τα Καμίνια, όπου οι εκ του δήμου Αθαμανίας παντοπώλες επικρατούσαν αριθμητικά, αρ. 11, 10-11-1947, σ. 3, αρ. 13, 26-11-1947, σ. 3, αρ. 14, 6-12-1947, σ. 3, αρ. 15, 15-12-1947, σ. 3, όπου γίνεται λόγος και για τυρέμπορους από το Γαρδίκι, αλλά και από την Πύλη και το Μουζάκι Καρδίτσας, αρ. 16, 25-12-1947, σ. 3, αρ. 17, 1-1-1948, σ. 3, όπου αναφέρονται δύο έμποροι από τη Μουτσιάρα ως οι πρώτοι από τα χωριά του τ. δήμου Αθαμάνων παντοπώλες που εγκαταστάθηκαν στον Πειραιά το 1897 (αυτούς ακολούθησαν στη συνέχεια και άλλοι συμπατριώτες τους στον δρόμο προς τον Πειραιά), αρ. 18, 10-1-1948, σ. 3, αρ. 19, 19-1-1948, σ. 3, όπου και πολλοί άλλοι παντοπώλες με τα ονόματά τους από τα χωριά του τ. δήμου Αθαμάνων, αρ. 20, 27-1-1948, σ. 3, αρ. 21, 4-2-1948, σ. 3, αρ. 24, 1-3-1948, σ. 3, όπου πλήθος ονομάτων Ασπροποταμιτών εμπόρων του Πειραιά, που κατ'αγωγήν κυρίως από τα 3 από τα 7 χωριά του τ. δήμου Αθαμάνων: Μουτσιάρα, Γαρδίκι και Τυφλοσέλι (βλ. και στον αρ. 13, 26-11-1947, σ. 3, σχετική επισήμανση για την προέλευση των παντοπωλών κ.λπ. του Πειραιά από παλαιό πρόεδρο του «Συνδέσμου των εξ Αθαμανίας [δήμου Αθαμάνων] εν Πειραιεί παντοπωλών»).

²⁰ Στην Αθήνα είχαν εγκατασταθεί αναλογικά λιγότεροι, σε σχέση με τον Πειραιά, επαγγελματίες από τα χωριά Μουτσιάρα, Γαρδίκι και Τυφλοσέλι, όπως διαπιστώνουμε και από το φυλλάδιο που εξέδωσε το 1960 ο «Σύλλογος των εν Πειραιεί και απανταχού Μουτσιαιριτών "η Αγία Παρασκευή" το οποίο αναδημοσιεύουμε εδώ, εν είδει παραρτήματος, για το ποικίλο ενδιαφέρον του και τη σπανιότητα του. Αντίθετα, όλοι οι αναφερόμενοι στο φυλλάδιο αυτό και καταγόμενοι από την Τζουρτζία διέμεναν στην Αθήνα. Άλλωστε και στην έρευνα του «Θεσσαλικού Μέλлонτος» δεν καταγράφονται Τζουρτζιώτες (έμποροι, παντοπώλες κ.λπ.) στον Πειραιά των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων. Στην Αθήνα κυρίως φαίνεται ότι είχαν εγκατασταθεί οι επαγγελματίες και άλλων χωριών του Ασπροποτάμου που αποδημούσαν στην πρωτεύουσα, όπως της Κρανιάς και της Πολυθέας, οι οποίοι είχαν το 1950 σε λειτουργία τον «Σύνδεσμο των εκ Κρανιάς και Πολυθέας Καλαμπάκας "Ο Ασπροπόταμος"», ο οποίος οργάνωνε εορτές, εκδρομές κ.λπ. των μελών του και πολλών άλλων Θεσσαλών (Ασπροποταμιτών). Στις γιορτές αυτές, όπως στην Πάρνηθα, σε περιβάλλον ανάλογο με τα ασπροποταμίτικα ορεινά τοπία, με τα δικά τους μουσικά όργανα και έθιμα και τον πατροπαράδοτο οβελία, άφηναν την εντύπωση ότι βρίσκονται στα ορεινά χωριά τους, όπου κάθε καλοκαίρι τα πανηγύρια αποτελούσαν κορυφαίο κοινωνικό γεγονός για κάθε χωριό. Ανάλογες εκδηλώσεις - πανηγύρια έκαναν και άλλοι σύλλογοι αποδήμων των Τρικάλων, όπως η Αδελφότης Παχτουριανών Τρικάλων, με λειτουργίες, αρτοκλασία, γεύμα, χορούς και τοπικά τραγούδια με συνοδεία δικών τους μουσικών οργάνων στην Πεντέλη. Βλ. σχετικά άρθρα στην εφημ. *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ', 1949-50, αρ. φύλλ. 102, 6-8-1950, σ. 3.

²¹ Στον Πειραιά υπήρχαν το 1954 τουλάχιστον 83 Ασπροποταμίτες παντοπώλες σύμφωνα με τον Δ. Λαμπίκη (*Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Η', 1954-55, αρ. φύλλ. 188, 14-11-1954, σ. 1). Βλ. και την σημ. 20.

²² Από τα χωριά του Ασπροποτάμου ιδιαίτερα η Πολυθέα (τέως Δραγοβίσι) του τέως δήμου Χαλκίδος παρ' Ασπροποτάμω είχε μεγάλη επίδοση στην τυροκομία. Ακόμα και το 1950, ενώ είχε μεσοβόλθει στην Κατοχή η καταστροφή της από τους Γερμανούς και ο αναγκαστικός εκπατρισμός και διασκορπισμός των κατοίκων σε πολλά μέρη της Θεσσαλίας, υπήρχαν εκεί πέντε τυροκομεία, «κασσερίες» όπως λέγονται, που απασχολούσαν και κατοίκους της Κρανιάς και άλλων γύρω χωριών ως τεχνίτες τυροκόμους, ως βοηθούς και ως μεταφορείς (αγωγιάντες), που μετέφεραν τα γάλατα από τις στάνες (μαντριά) στα τυροκομεία για επεξεργασία και μεταποίηση. Τα τυριά μετέφερονταν κάθε χρόνο από τους ίδιους τους τυροκόμους στην Καλαμπάκα και προωθούνταν στα κέν-

κρασιών²³, αποικιακών ειδών, εγχωρίων προϊόντων κ.λπ. Συγχρόνως καταλαμβάνουν εξέχουσες επαγγελματικές και κοινωνικές θέσεις προπαντός στον Πειραιά²⁴.

Θα αναφέρουμε ορισμένα ποσοτικά στοιχεία, τα οποία, όσο κι αν είναι ξηρά κατ' αρχήν, είναι ενδιαφέροντα για τον επαγγελματικό καταμερισμό των κατοίκων του Ασπροποτάμου κατά χωριό και σε συσχετισμό με τους τόπους αποδημίας, για την ιδιαίτερη εξειδίκευση κάθε χωριού και για τη μεγάλη επαγγελματική τους κινητικότητα. Θα περιοριστούμε στα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση, με την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα το 1881, στοιχεία που σε μεγάλο βαθμό μας δείχνουν τις επαγγελματικές προτιμήσεις και μετακινήσεις των Ασπροποταμιτών και νωρίτερα, στην ύστερη τουλάχιστον τουρκοκρατία, αλλά και αργότερα. Προέρχονται από εκλογικά κατάστιχα της εποχής εκείνης και συγκεκριμένα από τους πρώτους πλήρεις εκλογικούς καταλόγους²⁵ της περιοχής, που συντάχθηκαν αμέσως μετά την απελευθέρωση για τις ανάγκες των εκλογών στη Θεσσαλία τότε.

Έτσι στο χωριό Τζούρτζια²⁶ (τη σημερινή Αγία Παρασκευή) σε σύνολο 189 ενηλίκων ανδρών το έτος 1883 οι 111, ποσοστό σχεδόν 60%, ήταν ποιμένες (από τους οποίους οι 77 παραχείμαζαν στα Φάρσαλα²⁷, 14 στον Δομοκό, 8 στα Τρίκαλα, 7 στο Καραλί²⁸ της Λάρισας, 4 στην Καρδίτσα και

τρα καταναλώσεως (Κωνστ. Γ. Γκίργκα, «Τα θέρετρα των αρμοδίων», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ' (1949-50), αρ. φύλλ. 103, 17-8-1950, σ. 3). Έτσι πολλοί Ασπροποταμίτες ασχοληθήκαν και με την εμπορία των τυριών της περιοχής τους και στα μεγάλα αστικά κέντρα.

²³ Πολλά παντοπωλεία των Ασπροποταμιτών στον Πειραιά ήταν και οινοπωλεία, διαθέτοντας και ιδιαίτερο χώρο για τους φίλους του Διονύσου με κρασιά και μεζέδες. Γι' αυτό συχνά αναφέρονται ως οινοπαντοπωλεία και υπήρχε και ο «Σύνδεσμος των εξ Αθαμανίας Οινοπαντοπωλών [η απλώς Οινοπωλών] Πειραιώς» (εφημ. *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ', 1949-50, αρ. φύλλ. 103, 17-8-1950, σ. 3, και Δημ. Λαμπίκη, «Από τον Πειραιά», *αυτόθι*, αρ. 187, 25-10-1954, σ. 1).

²⁴ Στον Πειραιά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου Αποικιακών και Εγχωρίων Προϊόντων και αντιπρόεδρος της Ενώσεως των εν Πειραιεί Θεσσαλών «Ρήγας Φεραίος» ήταν παλαιός έμπορος από την Καστανιά Ασπροποτάμου. Επίσης πρόεδρος τότε του Συνεταιρισμού Παντοπωλών Πειραιώς και γενικός γραμματέας του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Πειραιώς, καθώς και πρόεδρος της Ενώσεως «Ρήγας Φεραίος» ήταν άλλος παλαιός έμπορος από τη Μουτσιάρα Αθαμάνων (*Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Α', 1947-48, αρ. 10, 1-11-1947, σ. 3).

²⁵ Θα παρουσιάσουμε εδώ στοιχεία από χωριά δύο μόνο δήμων από τους τέσσερις δήμους που είχε το Ασπροπόταμο τότε, αμέσως μετά την απελευθέρωση, και συγκεκριμένα στοιχεία που περιέχει ο «Εκλογικός κατάλογος του δήμου Αθαμάνων της επαρχίας Καλαμπάκας του νομού Τρικάλων, καταρτισθείς μετά την εν έτει 1882 γενομένην ανανεώρησιν αυτού» και ο «Εκλογικός κατάλογος του δήμου Καστανέας της επαρχίας Καλαμπάκας...».

²⁶ «Οριστικός εκλογικός κατάλογος του χωριού Τζούρτζια», Τρίκαλα, 16 Μαρτίου 1883, σ. 1-4.

²⁷ Τα Φάρσαλα και η γύρω περιοχή τους, καθώς και ο Δομοκός, ήταν τόπος διαχείμασης των περισσότερων κτηνοτροφικών οικογενειών και του Χαλικιού Ασπροποτάμου με τα κοπάδια τους.

²⁸ Οικισμός Καραλί δεν υπάρχει στην περιοχή Λάρισας. Ή πρόκειται για το Καραλή Δερβέν (Σταθμός Παπαπούλλου ή Παπασούλιου) Αιγάνης, κοντά στις εκβολές του Πηνειού, ή για το χωριό Καραλήντερε (σήμ. Λυγαριά) Τυρνάβου Λάρισας, γνωστό χμεμαδιό των κοπαδιών των ορεινών κατοίκων της Θεσσαλίας και Δυτ. Μακεδονίας.

ένας στη Λάρισα). Από τους υπόλοιπους Τζουρτζιώτες 33 ήταν χαλβατζήδες²⁹ (σημειωτέον ότι όλοι αποδημούσαν τότε για εργασία στην Αθήνα), 14 ήταν γεωργοί (από τους οποίους 5 ήσαν εγκατεστημένοι στα Τρίκαλα και ένας στα Φάρσαλα), 6 ράπτες³⁰ (από τους οποίους 3 στην Καρδίτσα, 2 στα Τρίκαλα και 1 στα Φάρσαλα), 4 μυλωνάδες (δύο αδέρφια από την οικογένεια Πράσσου με τους γιούς τους στα Τρίκαλα), 19 μεταπράτες (προφανώς έμποροι, πιθανότατα γεωργικών προϊόντων, με διαμονή στα Τρίκαλα 7, στο Καραλί Λάρισας 6, στα Φάρσαλα 5 και στην Αθήνα ένας). Υπήρχε και ένας αρτοποιός στο Καραλί και ένας αδήλου επαγγέλματος³¹. Όπως φαίνεται, ιδιαίτερα σημαντικός ήταν τότε ο κτηνοτροφικός χαρακτήρας³² της Τζούρτζιας, καθώς και ο επαγγελματικός-βιοτεχνικός στη συνέχεια με πρώτους τους πολλούς χαλβατζήδες (ποσοστό 17,49%), που δραστηριοποιούνταν αποκλειστικά στην ελληνική πρωτεύουσα, ενώ οι γεωργοί ήταν μικρή μερίδα των κατοίκων, μόλις 7,4% των ανδρών³³.

Στη Μουστ(ι)άρα³⁴, την σημερινή Αθαμανία με τους αποκλειστικά ελληνόφωνους κατοίκους, στον ίδιο τότε δήμο Αθαμάνων, επί 150 ανδρών ήταν 32 ποιμένες (που παραχείμαζαν κυρίως σε χωριά του κάμπου των Τρικάλων και της Καρδίτσας, με τους περισσότερους, 12, στο Μοσχολούρι Σοφάδων), 57 ράπτες (δηλαδή πάνω από το 1/3 του συνόλου των κατοίκων, που είχαν ως τόπους προσωρινής διαμονής και εργασίας διάφορα χωριά της Καρδίτσας και των Τρικάλων μέχρι και το Μακροχώρι Λάρισας, αλλά και την Αθήνα). Ήταν επίσης 15 χαλβαντζήδες (από τους οποίους 14 στην Αθήνα και ένας στα Τρίκαλα), 9 εργάτες (σε Αθήνα, Τρίκαλα και διάφορα χωριά), 12 αγωγιάτες (με βάση εξόρμησης το Μοσχολούρι³⁵ κ.ά. χωριά του δυτικοθεσσαλικού κάμπου), 17 γεωργοί (από τους οποίους μόλις 3

²⁹ Βλ. παραπάνω, υποσημ. 15.

³⁰ Τους περισσότερους ράπτες απ' όλα τα γύρω χωριά τότε, αλλά και αργότερα στον 20° αιώνα, είχε το γειτονικό Γαρδίκι και στη συνέχεια η Μουτσιάρα.

³¹ Όταν ιδρύθηκε μετά δέκα χρόνια, το 1893, η γνωστή «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Τζούρτζιας της Αθαμανίας» (Φ. Α. Τ. Α.), οι περισσότεροι κάτοικοι συνέχιζαν να ασχολούνται με την κτηνοτροφία (Σωτ. Λαϊάκης, «Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Τζούρτζιας», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ', 1956-57, αρ. φύλλ. 223, 24-1957, σ. 3).

³² Παλαιότερα, στα χρόνια του Αλή Πασά, η Τζούρτζια είχε και χρυσικούς, όπως τον ονομαστό Θανάση Καλαμαρτζή, λεπτό τεχνίτη γυναικείων κοσμημάτων και προ παντός καλλιτεχνικών καλαμαριών (βλ. Αλέξ. Χατζηγάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*, Αθήνα 1961, σ. 231).

³³ Για τη Τζούρτζια γενικά βλ. και το σύντομο βιβλίο του Γ. Ι. Κούτσια, *Τζούρτζια: αναδρομή στο χρόνο*, Τρίκαλα 1986.

³⁴ «Οριστικός εκλογικός κατάλογος του χωριού Μουτσιάρας», Τρίκαλα, 15 Μαρτίου 1883, σ. 1-4.

³⁵ Το Μοσχολούρι βρίσκεται σε σταυροδρόμι των παλαιών δρόμων μεταξύ Βόρειας-Νότιας και Ανατολικής-Δυτικής Θεσσαλίας, γι' αυτό και είχε (στην τουρκοκρατία κυρίως) μεγάλη και ονομαστή εμποροπανήγυρη. Ήταν πέρασμα των κτηνοτρόφων της Πίνδου προς και από τα ξεκαλοκαιριά και τα χειμαδιά, όπως και των Βλάχων αγωγιάτων, ιδίως του Ασπροποτάμου. Βλ. το βιβλίο του Νίκου Καραφύλη, *Το Μοσχολούρι διηγείται τη δόξα του*, έκδ. Μορφωτικού Εκπολιτιστικού Συλλόγου Μοσχολουριωτών Η Αρνη, Μοσχολούρι 2005.

ήταν εγκατεστημένοι σε άλλα μέρη), 2 λεπτουργοί, 2 σαράτσηδες³⁶ στην Καρδίτσα, ένας σανδαλοποιός στα Μεγάλα Καλύβια Τρικάλων, ένας «γεωργοποιμήν» στην περιφέρεια Καρδίτσας, ένας καφεπώλης στα Τρίκαλα και ένας φοιτητής, που φέρεται εγκατεστημένος στους Καλαρρύτες των Δυτ. Τζουμέρκων³⁷.

Στο γειτονικό Γαρδίκι³⁸, για το οποίο δυστυχώς δεν αναγράφονται στον κατάλογο στοιχεία για τους τόπους αποδημίας και εργασίας των κατοίκων του, υπήρχαν τουλάχιστον³⁹ 87 ποιμένες⁴⁰, 11 σέλιγκες από 4 σόγια (αδελφοί Στεργιόπουλοι 4, αδελφοί Παπαθανασίου 3, Σιάφηδες 2 και Σκαντάληδες 2). Επίσης 74 ράφτες, 19 υπποκόμοι, ένα σπάνιο επάγγελμα⁴¹, 36 γεωργοί⁴², 9 διδάσκαλοι (οι 7 από την οικογένεια Φουσέκη), 9 αλιείς⁴³, 8

³⁶ Σαράτσης είναι ο κατασκευαστής σελών για τ' άλογα, εφιππίων, σελοποιός (τουρκ. *sarac*), κοινώς σελάς. Στον Ασπροπόταμο υπήρχαν, εκτός από τα πολυάριθμα μουλάρια των αγωγιστών, κτηνοτρόφων κ.λπ., τα κατ' εξοχήν μεταφορικά ζώα του ορεινού χώρου στην ηπειρωτική Ελλάδα τουλάχιστον μέχρι τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, και αρκετά άλογα, που τα είχαν προπαντός οι εύποροι (σελιγκάδες, ζωέμποροι κ.ά. έμποροι, γιατροί, κτηματίες κ.λπ., καθώς και οι Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι, οι οποίοι τα χρησιμοποιούσαν και ως επαγγελματίες αλωνιστές στον θεσσαλικό κάμπο, όπου εργαζόνταν στα κτήματα των γεωργών την περίοδο του αλωνισμού κάθε χρόνο). Έτσι ήταν απαραίτητη η παρουσία όχι μόνο του σαμαρά για τα κοινά σαμάρια, αλλά και του σαράτση - σελά. Η ύπαρξη ελάχιστων σελάδων στους εκλογικούς καταλόγους του Ασπροποτάμου πρέπει να οφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί ομότεχνοί τους υπήρχαν τότε στα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας κυρίως.

³⁷ Από τα επώνυμα των κατοίκων της Μουτσιάρας στον κατάλογο δέκα είναι επαγγελματικά (Ανυφαντής, Ζευγίτης, Οικονόμος, Παπαποστόλης, Παπά, Παπαπέτρου, Παπαχρήστου, Παπαδημητρίου, Παπαχριστοδούλου, Παπαχαλαλάμπου). Για τη Μουτσιάρα βλ. από την παλαιότερη βιβλιογραφία κυρίως το λαογραφικό βιβλίο του Λεων. Κ. Μακρή, *Ηθη, έθιμα και παραδόσεις της Αθαμανίας*, 1900-1925, Τρίκαλα 1956, όπου και για τα υπόλοιπα χωριά (Γαρδίκι, Τζούρτζια, Δέση, Τυφλοσέλι και Καμινάι) του τέως δήμου Αθαμάνων.

³⁸ «Οριστικός εκλογικός κατάλογος του χωριού Γαρδικίου...», Τρίκαλα, 16 Μαρτίου 1883, σ. 1-8.

³⁹ Λέμε τουλάχιστον, διότι από τον εκλογικό κατάλογο του 1883, που μελετήσαμε, λείπουν 3 σελίδες (σκισμένες) στην αρχή του με 120 από τους 398 άνδρες-εκλογείς του χωριού. Έτσι τα ποσοτικά στοιχεία που αντλήσαμε είναι ως ένα βαθμό αντιπροσωπευτικά, όχι όμως πλήρη και ακριβή (αφορούν τους 278 από τους 398 Γαρδικιώτες ψηφοφόρους).

⁴⁰ Το Γαρδίκι, πέραν της μεγάλης κτηνοτροφίας του, είχε περίσσεια βοσκών, τσοπαναριών - φτωχών κτηνοτρόφων κ.ά., που αναγκάζονταν να πηγαίνουν και να «ρογιάζονται» (να μισθώνουν την ποιμενική εργασία τους «με ρόγα», μισθό) σε κτηνοτρόφους και σελιγκάδες άλλων χωριών της Θεσσαλίας μέχρι τη Λάρισα και τον Όλυμπο (βλ. και Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, *Ιστορικά-λαογραφικά, παραδόσεις Γαρδικίου Αθαμάνων*, ό. π., σ. 106. Βλ. και σ. 96 για τις μεγάλες οικογένειες, τις φάρες, που αποτελούσαν τη μεγαλύτερη επαγγελματική τάξη του Γαρδικιού, τους κτηνοτρόφους).

⁴¹ Ιπποκόμους δεν βρήκαμε στους καταλόγους των άλλων χωριών του Ασπροποτάμου που μελετήσαμε.

⁴² Παρά την ύπαρξη σχετικά ικανοποιητικού αριθμού γεωργών για τα δεδομένα του πολύ ορεινού και σχεδόν άγονου χωριού, κτισμένου σε πετρώδες και απότομο έδαφος, οι περισσότεροι Γαρδικιώτες που είχαν χωράφια, έστω λίγα και φτωχά, δεν τα έσπερναν οι ίδιοι, αλλά τα έδιναν «μισιακά» (δηλ. έπαιρναν το μισό της παραγωγής) σε άλλους γεωργούς ιδίως από το Παλιοχώρι Αρματολικού, που τους έλεγαν κι εδώ κολήγους. Οι Γαρδικιώτες ταξίδευαν στις πόλεις ασκώντας πιο αποδοτικά επαγγέλματα. Ελάχιστοι ασχολούνταν με τη σπορά του καλαμποκιού κυρίως, βασικής τροφής τότε των ορεινών της Πίνδου (βλ. και Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, ό. π., σ. 101).

⁴³ Οι ψαράδες φαίνεται ότι ασχολούνταν συστηματικά με την ποτάμια αλιεία στα καθαρά νερά του Ασπροποτάμου (Αχελώου), που διασχίζει την Πίνδο κοντά στο Γαρδίκι, και των παραποτάμων του.

⁴⁴ Το Γαρδίκι είχε αρκετούς νερόμυλους, μαντάνια και ντριστετές στον παραπόταμο του Αχελώου κάτω από το χωριό. Έτσι αντιμετώπιζονταν παλαιότερα οι επισιτιστικές ανάγκες των κατοίκων (και παραθεριστών αργότερα κατά τους θερινούς μήνες) σε αλεύρι για ψωμί. Η ενασχόληση όλων σχεδόν των οικογενειών του χωριού με την υφαντική μαλλίνων ειδών (ιδίως βελεντζών, φλοκατών), ως αποτέλεσμα της μεγάλης κτηνοτροφίας και της πα-

μυλωνάδες⁴⁴, 5 παπουτσήδες, 5 έμποροι, 5 καφετζήδες, 4 ζωέμποροι, ένας τσαρουχάς, ένας ιατρός⁴⁵. Και εδώ κυριαρχούν αριθμητικά οι ποιμένες με τους τσελιγκάδες-μεγάλους κτηνοτρόφους, ενώ είναι αξιοσημείωτη η παρουσία ιδίως των ραφτάδων⁴⁶, αλλά και των ιπποκόμων, γεωργών, δασκάλων, ψαράδων και μυλωνάδων. Οι έμποροι, τότε τουλάχιστον, φαίνεται ότι ήταν λίγοι, ενώ στον 20^ο αιώνα είναι μεγάλη και σημαντική επαγγελματική τάξη των Γαρδικιωτών, ιδίως στην πόλη των Τρικάλων⁴⁷ μέχρι σήμερα, αλλά και στον Πειραιά και την Αθήνα. Δεν σημειώνεται παραδόξως στον κατάλογο η παρουσία αγωγιατών στο Γαρδίκι, ενώ είναι γνωστό ότι

ραγόμενης άφθονης πρώτης ύλης, δηλ. του μαλλιού, συνετέλεσε στη δημιουργία αρκετών υδροκίνητων υδροτριβείων (ντριστελών) και κοπανιστηρίων (μαντανιών), ιδιωτικών κυρίως εργαστηρίων και ενός βακούφικου, του ενοριακού ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Βλ. σχετικά και Λεων. Κ. Μακρή, ό. π., σ. 53, και Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, ό. π., σ. 97. Ιδιαίτερη επίδοση στην κατασκευή σκουτιών είχε και η Μουτσιάρα (L. Heuzey, *Οδοιπορικό στην τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία* το 1858, μετάφρ. Χρ. Ι. Δημητρούλοπουλος, σχόλια - επιμέλεια Θεόδ. Α. Νημάς, εκδ. Φ.Ι.Α.Ο.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1991, σ. 134).

⁴⁵ Για τους νεότερους επιστήμονες, κυρίως γιατρούς, δικηγόρους, αλλά και μηχανικούς, καθηγητές, υγειονομικούς, οικονομολόγους κ.ά. που ανέδειξε το Γαρδίκι μετά την απελευθέρωση, βλ. Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, ό.π., σ. 92-94.

⁴⁶ Οι ραφτάδες ήταν η μεγαλύτερη μετά τους ποιμένες-κτηνοτρόφους επαγγελματική τάξη των Γαρδικιωτών, οι οποίοι τον χειμώνα εργάζονταν στον θεσσαλικό κάμπο, στα χωριά και τις πόλεις του, και το καλοκαίρι ανέβαιναν στο Γαρδίκι για παραθερισμό, όπως και οι κτηνοτρόφοι στα θερινά λιβάδια του. Πολλοί ραφτάδες, που ασχολούνταν ειδικά με το πλούσιο κέντημα της φορεσιάς της Καραγκούνας, δούλευαν κυρίως στην πόλη της Καρδίτσας και λιγότερο στα Τρίκαλα και στα γύρω χωριά. (Βλ. Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, ό.π., σ. 94-96).

⁴⁷ Οι Γαρδικιώτες έμποροι, μπακάληδες και παντός είδους καταστηματαρχες, κατέχουν μεταπολεμικά κυρίως και μέχρι σήμερα σημαντική θέση, οικονομική και κοινωνική, στις επαγγελματικές τάξεις της πόλεως των Τρικάλων και αποτελούν την σημαντικότερη παροικία των Γαρδικιωτών ανά την Ελλάδα. Στην πόλη των Τρικάλων οι Βλάχοι των διαφόρων χωριών της Πίνδου (Ασπροποτάμου, Γρεβενών κ.λπ.) είχαν εγκατασταθεί, τουλάχιστον από τον δέκατο ένατο αιώνα και εξακολουθούν σε ένα βαθμό και σήμερα, σε συγκεκριμένες περιοχές-συνοικίες της πόλεως, στην προσπάθεια τους να διατηρήσουν την τοπική τους ταυτότητα, αλλά και τη συνοχή της κοινότητάς. Από τους Ασπροποταμίτες Βλάχους της πόλεως οι πολυπληθείς Γαρδικιώτες εγκαταστάθηκαν στα Παλιά Μνηματα, κοντά στη σημερινή συνοικία πλέον Γαρδικάκι, που πήρε το όνομα των οικιστών της (βλ. σχετικά Θ. Σπύρου, «Από το Γαρδίκι στο Γαρδικάκι», *Δοκιμές*, ό.π., σ. 75-104). Οι Κρανιώτες εγκαταστάθηκαν στις συνοικίες Άγιος Κωνσταντίνος, Τρικάιογλου και Βουβή. Για τις βλάχικες συνοικίες των Τρικάλων βλ. ενδεικτικά Ηλία Κωστόπουλου, «Οι Βλάχοι (οι Βλάχοι στα Τρίκαλα κ.λπ.)», *Τρικαλινό Ημερολόγιο*, χρόν. 8 (1984), σ. 93. Πολλές και ποικίλες είναι οι ευτράπελες διηγήσεις, τα ανέκδοτα κ.λπ. που διηγούνται οι παλαιότεροι Γαρδικιώτες έμποροι των Τρικάλων για την άσκηση του επαγγέλματος τους στην πόλη, όπως τις καταγράψαμε σε επιτόπια έρευνά μας στο Γαρδίκι στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Σε άλλη μελέτη θα παρουσιάσουμε αναλυτικά το σχετικό υλικό. Οι Γαρδικιώτες, όπως και άλλοι Ασπροποταμίτες έμποροι, ασχολήθηκαν συστηματικά από τον 19ο τουλάχιστον αιώνα με το εμπόριο ποιμενικών κ.ά. καπών και μάλλινων υφασμάτων, που κατασκεύαζαν στ' Ασπροποταμίτικα χωριά. Ορισμένοι, όπως ο Χρίστος Γαρδικιώτης, που αναφέρει ο Γάλλος περιηγητής και αρχαιολόγος L. Heuzey το 1858 που επισκέφτηκε το Γαρδίκι, απέκτησαν μεγάλο πλούτο από το εμπόριο αυτό. Ο Χρ. Γαρδικιώτης ήταν κατά τον Heuzey ο πλουσιότερος άνθρωπος του Ασπροποτάμου χάρη στο εμπόριο πανωφοριών (καπών) και χοντρών μάλλινων υφασμάτων που έκανε με την Κέρκυρα (L. Heuzey, ό.π., σ. 134-135. Πρβλ. Αλέξ. Χατζηγάκη, ό.π., 1961, σ. 294 και Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, ό.π., σ. 35). Το Ασπροπόταμο και πριν από την επανάσταση του 1821 φαίνεται ότι είχε στα χέρια με τους Χαλικιώτες και προπαντός τους Γαρδικιώτες εμπόρους (Θωμά Βινικίου, «Οι έμποροι Θεσσαλίας αγωνιστάι και παράγοντες της απελευθερώσεώς της», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Β' (1948-49) αρ. φύλλ. 43, 10-9-1948, σ. 1, όπου σημειώνεται και ότι οι Ασπροποταμίτες έδιναν κάθε χρόνο μια ποσότητα μάλλινων ειδών στον στρατό του Αλή πασά και μία άλλη επίσης σημαντική ποσότητα στον σουλτάνο για τον στρατό του. Έτσι, όπως παραδίδεται, κατόρθωσαν ν' απαλλάσσονται κυρίως από φόρους. Τη μεταφορά των μάλλινων ειδών προς Βελιγράδι και ως τη Βιέννη έκαναν Ασπροποταμίτες αγωγιάτες).

υπάρχουν, όπως άλλωστε και στα άλλα χωριά του Ασπροποτάμου, αφού ήταν από τα βασικότερα και πιο αναγκαία επαγγέλματα στην περιοχή μέχρι τουλάχιστον τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και λίγο αργότερα⁴⁸.

Στην Καστανιά⁴⁹ του ομώνυμου τότε δήμου επί 346 ανδρών περισσότεροι είναι οι υπηρέτες⁵⁰, 84 συνολικά, σκόρπιοι μέχρι Αθήνα, Οδησό, Βλαχία, Βουκουρέστι, Λάρισα, Βόλο, Φάρσαλα, Τρίκαλα κ.α.) και οι χαλβαντζήδες 48 (με εργασία στα Τρίκαλα 16, στον Βόλο 14, στη Λάρισα 6, στην Κρήτη 2 κ.λπ.). Ακολουθούν οι εργάτες 33 (εγκατεστημένοι στις περιοχές Τρικάλων και Καρδίτσας), οι κτηματίες 19 (εγκατεστημένοι κυρίως στα Τρίκαλα, αλλά μεμονωμένοι και στο Βουκουρέστι και την Οδησό), αγωγιάτες 17, παντοπώλες 13 (από τους οποίους 2 στη Βλαχία και δέκα σε άγνωστο τόπο), γεωργοί 12, έμποροι⁵¹ 11, ποιμένες μόλις 11, αμπελουργοί 9, αρτοποιοί 9 (όλοι ξενιτεμένοι, από τους οποίους 2 στα Τρίκαλα), χαλκείς 6 (οι τρεις στον Δομοκό), τεχνίτες 4 (αδήλου τέχνης), σιδηρουργοί 3, σαγματοποιοί 4, ράπτες 4, κρεοπώλες 3, μεταπράτες 3, τσαρουχάδες 2, μάγειροι 2, αμπελοφύλακες 2, βιολιτζήδες 2 (στα Φάρσαλα), ζυθοποιοί 2 (Τρίκαλα κ.α.), στρατιώτες 2, υπηρέτες εκκλησίας 2 και από ένας βαφεύς, παρεδρ. κλητήρ, μυλωνάς, καλατζής, καφετζής, νομικός, οπλοδιορθωτής, ρακοπώλης, παπουττής, κλειδοποιός, ιατρός, εμβλωματής, τελειόφοιτος (Αθήνα), μαθητής (Αθήνα), φοιτητής ιατρικής (Αθήνα), γραμματεύς, φαρμακοποιός (Αθήνα), άεργοι 12, «αγνώστου» επαγγέλματος 4, με αποσιωπητικά στη στήλη του επαγγέλματος 3, φρενοβλαβής ένας, καθώς και δύο γέροντες.

⁴⁸ Βλ. σχετικά Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, ό.π., σ. 97, όπου και ονόματα οικογενειών του Γαρδικιού με παράδοση στον αγωγιάτισμό. Αν φαίνεται περίεργη η απουσία αγωγιάτων από τον κατάλογο των επαγγελμάτων του Γαρδικιού, είναι φυσική η απουσία της νεότερης τάξης Γαρδικιωτών στον τομέα των μεταφορών, των οδηγών, αυτοκινήτου (φορτηγών, ιδίως λεωφορείων, ταξί, αλλά και λίγων αμαξάδων στα Τρίκαλα), οι οποίοι μεταπολεμικά αντικατέστησαν τους αγωγιάτες και αποτελούν ως σήμερα σημαντική μερίδα επαγγελματιών του Γαρδικιού. Βλ. σχετικά Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, ό.π., σ. 110-111, όπου και ονόματα αυτοκινητιστών και αμαξάδων του Γαρδικιού στην περιοχή Τρικάλων-Καρδίτσας.

⁴⁹ «Εκλογικός κατάλογος του δήμου Καστανέας της επαρχίας Καλαμπάκας του νομού Τρικάλων καταρτισθείς μετά την εν έτει 1882 γενομένην αναθεώρησιν αυτού. Οριστικός εκλογικός κατάλογος του χωρίου Καστανιά», Τρίκαλα, τη 16 Μαρτίου 1883, σ. 1-7.

⁵⁰ Πιθανόν οι υπηρέτες στη Καστανιά και τη γειτονική Βεντίστα (Αμάραντο) να προέρχονταν κυρίως από τις τάξεις των ντόπιων Γύφτων, που ήταν μόνιμα εγκατεστημένοι στην περιοχή.

⁵¹ Ο Κ. Σάμιος, που επισκέφτηκε ως δασολόγος το Ασπροπόταμο γύρω στο 1900, γράφει ότι η Καστανιά, αν και περιβάλλεται από τα μεγαλύτερα δάση καστανιάς στην Ελλάδα, δεν είναι δασικό χωριό. Το αποδίδει στην ενασχόληση των κατοίκων με τη γεωργία στα κτήματα που κατέχουν και στην πεδιάδα των Τρικάλων, αλλά και κυρίως στην ιδιαίτερη επίδοση των Καστανιωτών, ιδίως παλαιότερα στον 19^ο αιώνα, με το εμπόριο, από το οποίο πολλοί πλούτισαν, όταν ξενιτεύονταν ως έμποροι στη Βλαχία (Κ. Σαμίου, «Ανά τα χωριά του Ασπροποτάμου», εφημ. *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Ζ', 1953-54, αρ. φύλλ. 169, 20-11-1953, σ. 2). Μεταξύ των αποδήμων ήταν και ο Δημοστέργιος, ο οποίος από τη μεγάλη περιουσία του στη Ρουμανία έκτισε το σχολαρχείο Καστανιάς το 1826. Οι Καστανιώτες, έμποροι της τουρκοκρατίας εκτός από τη Ρουμανία ξενιτεύονταν και στη Μ. Ασία (Κ. Σαμίου, *Θεσσαλικόν Μέλλον*, ό.π., αρ. φύλλ. 181, 27-6-1954, σ. 2).

Διαπιστώνουμε ότι η Καστανιά, πατρίδα του πολυμήχανου Διονυσίου Πύρρου του Θετταλού, ιατροφιλοσόφου, ιδρυτή εργοστασίου χαρτοποιίας κ.λπ., είχε τουλάχιστον τότε μεγαλύτερη ποικιλία επαγγελμάτων από τα άλλα χωριά, ενώ εμφάνιζε και επαγγέλματα του τριτογενούς τομέα με επισημονικό χαρακτήρα, όπως του νομικού, ιατρού και του φαρμακοποιού⁵². Στον τριτογενή επίσης τομέα εντυπωσιακή αριθμητικά είναι η παρουσία των υπηρετών, που αντιπροσωπεύουν το 24,3% των ανδρών κατοίκων. Ήταν διασκορπισμένοι σε διάφορα αστικά κέντρα της Ελλάδας και του εξωτερικού⁵³.

Στον γειτονικό στην Καστανιά Αμάραντο⁵⁴ επί συνόλου 196 ανδρών ήταν 53 χαλβατζήδες (ποσοστό 37%, εγκατεστημένοι κυρίως στα θεσσαλικά κέντρα και κωμοπόλεις αλλά και την Πάτρα), 36 γεωργοί, 22 υπηρέτες, πολύ λιγότεροι από την Καστανιά και με αποδημίες εντός του ελληνικού χώρου⁵⁵, 11 εργάτες, 10 τεχνίτες, 7 κτηματίες, 7 ποιμένες, 6 έμποροι⁵⁶, 4 αγωγιάτες, 3 ράπτες, με άδηλο τον τόπο που ξενιτεύονταν, 3 χρυσοχόοι (3 αδέρφια στα Τρίκαλα), δύο μαθητές και από ένας αμπελουργός, μουσικός, σιδηρουργός, κτίστης, τσαρουχάς, βιολιτζής, τοκιστής, μεταπράτης, ξενόδοχος, χαντζής (με χάνι στα Τρίκαλα), παντοπώλης, εύζωνος, μυλωνάς, εμβλωματής και επαίτης. Υπάρχουν και 7 άνδρες αδήλου επαγγέλματος⁵⁷, καθώς και 9 που το επάγγελμά τους χαρακτηρίζεται «άγνωστον»⁵⁸.

Δεν θα παραθέσουμε στοιχεία για άλλα χωριά του Ασπροποτάμου, διότι δεν είναι εφικτό στο περιορισμένο πλαίσιο μιας ανακοίνωσης⁵⁹.

52. Σιδηρουργοί και οργανοπαίκτες ήταν οι Γύφτοι κάτοικοι, όπως συμβαίνει σε πολλά μέρη ιδίως της Κεντρικής και Βόρειας Ελλάδας.

53. Ενδιαφέροντα και με σχετική ποικιλία σε σχέση με τα άλλα γύρω χωριά είναι και τα επαγγελματικά ονόματα (επώνυμα) των κατοίκων της Καστανιάς, όπως εμφανίζονται στον εκλογικό κατάλογο: Βαϊνάς, Ιατρός (φαρμακοποιός στα επάγγελμα), Κερατζής (μεταφραστής), Οικονόμος, Οικονομίζτος, Παπαδήμος, Παπανίκος, Παπανικόλας, Παπαπολύμερος, Σαμαράς.

54. «Οριστικός εκλογικός κατάλογος του χωριού Βενδίστας», στον «Εκλογικό κατάλογο του δήμου Καστανέας...», Τρίκαλα, τη 16 Μαρτίου 1883, σ. 1-5.

55. Οι υπηρέτες του Αμάραντου ξενιτεύονταν στη Λάρισα, Τρίκαλα, Ελασσόνα, Αγιά, αλλά και στην Αλιστράτη Σερρών, με την οποία είχε ο Αμάραντος ιστορικούς δεσμούς, στην Αθήνα και άλλους «άγνωστους» τόπους.

56. Ο αρχικός οικισμός του Αμάραντου, το Παλαιοχώρι, αναφέρεται ότι είχε πλανόδιους εμπόρους, γυρολόγους-ψιλικαντζήδες προφανώς, και κिरατζήδες (Τριαντάφ. Δ. Παπαζήση, «Πολιτιστικός τουριστικός οδηγός επαρχίας Καλαμπάκας. Ιστορία, αρχαιότητες, μνημεία, διαδρομές», *Τρικαλινό Ημερολόγιο*, τόμ. 18 (1997-98), Τρίκαλα 1997, σ. 457).

57. Στη στήλη του επαγγέλματος στον κατάλογο υπάρχουν αποσιωπητικά (...).

58. Πρόκειται για ξενιτεμένους στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Βλαχία, Κωνσταντινούπολη κ.α.), που ίσως δεν είχαν πλέον επαφή με το χωριό. Επαγγελματικά επώνυμα των κατοίκων του Αμάραντου: Δάσκαλος, Μάστορης, Οικονόμος, Παπαθεόδωρος, Παπαδόπουλος, Παπαχρήστος.

59. Για τα υπόλοιπα χωριά του τέως δήμου Καστανέας σημειώνω ότι ήταν τότε (1883) κυρίως γεωργικά, όπως η Καλογριανή, η Κερασιά, το Λουζέστι (σημ. Ελάφι), οι Τσουραναίοι (Ορθοβούνι), εν μέρει οι Κουκλέοι (Ματονέρι), που είχαν και ποιμένες, υπηρέτες υφαντές κ.λπ., η Γουδοβάσδα (Καλομοίρα), που είχε και αρκετούς αμπε-

Οι επαγγελματικές κ.ά. μετακινήσεις και εγκαταστάσεις των Ασπροποταμιτών σε αστικά κέντρα, αλλά και στον αγροτικό χώρο, της Κεντρικής και Νότιας Ελλάδας, έχει μακρότατο και ενδιαφέρον παρελθόν στα χρόνια της τουρκοκρατίας. Αναφέρω ενδεικτικά ότι στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα, στη Φθιώτιδα (Υπάτη κ.α.) και στη Βοιωτία, ιδίως στην πόλη της Θήβας, εγκαταστάθηκαν πολλοί τουλάχιστον από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στο τέλος του ίδιου αιώνα, όταν ο Γερμανός ερευνητής G. Weigand επισκέφθηκε τη Θήβα, συνάντησε στον κεντρικό της δρόμο πολλούς Ασπροποταμίτες Βλάχους καταγόμενους από τα χωριά Κότορη (Κατάφυτο), Λεπενίτσα (Ανθούσα), Πύρρα κ.ά. Οι πλείστοι απ' αυτούς μόνο εξ ακοής γνώριζαν την ιδιαίτερη πατρίδα τους, τον τόπο καταγωγής τους, τον οποίο δεν είχαν επισκεφθεί ποτέ. Οι νεότεροι δεν μιλούσαν πλέον (το 1890) τα βλάχικα, αλλά μόνο τα κατανούσαν⁶⁰. Ο Weigand κάνει λόγο και για τους εγκατεστημένους το 1890 στην Αθήνα Βλάχους, των οποίων επίσης αναζητεί τα ίχνη. Έτσι σημειώνει ότι πωλούν εκεί ψημμένα κάστανα και γλυκά⁶¹ και κατάγονται από τον Άνω Ασπροπόταμο, δηλ. από τα πιο ορεινά χωριά του, για τα οποία κάναμε λόγο παραπάνω. Βιοτέχνες συνάντησε λίγους, όπως τσαγκάρηδες, ράφτες και αργυροχόους, ενώ δεν μπόρεσε να βρει εμπόρους⁶². Ανάλογες πριν από το 1821 μετακινήσεις Ασπροποταμιτών έγιναν και προς τη Βόρεια Ελλάδα, στις Σέρρες και τη

λουργούς, υπηρέτες, ποιμένες, χαλβατζήδες, ράφτες, βαρελοποιούς, παντοπώλες κ.λπ., ο Μπουροβίκος (Αμπελοχώρι) με πολλούς (30) υπηρέτες ιδίως στο Βουκουρέστι (16), κτηματίες, ποιμένες, αγωγιάτες κ.λπ.

⁶⁰ Ο Γερμανός μελετητής σημειώνει ακόμη ότι οι Βλάχοι στη Θήβα πιθανόν ήταν τότε η δεύτερη σε πληθυσμό ομάδα κατοίκων μετά του Αρβανίτες (Gustav Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι)*, τόμ. Α': *Ο χώρος και οι άνθρωποι*, μετάφρ. Th. Kahl, προλεγόμενα-σχόλια Αχ. Λαζάρου, φιλολ. επιμ. Θεόδ. Νημάς, έκδ. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2001, σ. 234-235. Βλ. και πρώτη μετάφραση του έργου του Weigand στα ελληνικά ένα μόλις χρόνο μετά τη γερμανική έκδοση της Λειψίας (1895): «Οδοιπορικά αναμνήσεις εξ Ελλάδος», εφημ. *Παλιγγενεσία*, Αθήνα, έτ. ΛΔ', 1896, αρ. φύλλ. 9 752, 25-1-1896, σ. 2).

⁶¹ Οι Ασπροποταμίτες πλανόδιοι επαγγελματίες ήταν γνωστοί και ως ζαχαροπλάστες, κάτι που δεν φαίνεται στους εκλογικούς καταλόγους του 1883. Ο Κ. Φαλτάιτς, που θεωρεί τα χωριά του Ασπροποτάμου κατ' εξοχήν χωριά πλανόδιων τεχνιτών, σημειώνει τις σημαντικότερες σχετικές εργασίες τους: ήσαν πλανόδιοι στραγαλάδες, ζαχαροπλάστες, σαλεπιτζήδες. Οι ίδιοι πωλούν दाδί, ψήνουν κάστανα και καλαμπόκια, κάνουν και τον λούστρο. Τον χειμώνα αφήνουν τα ορεινά χωριά τους και κατεβαίνουν στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Βόλο, Χαλκίδα, Πάτρα, στα μικρότερα κέντρα, μέχρι και στα μικρότερα χωριά, για να ζήσουν απ' αυτές τις τέχνες του δρόμου. Το καλοκαίρι, μετά του αγίου Γεωργίου, αφήνουν τους τόπους αποδημίας και επιστρέφουν στα δροσερά χωριά τους (Κ. Φαλτάιτς, «Οι πλανόδιοι τεχνίτες στην Ελλάδα», *Ελληνικά Γράμματα*, τόμ. 3, 1928, σ. 9). Στην Αθήνα ιδρύθηκε το 1888 με Β.Δ. ο «Εργατικός Σύνδεσμος των Ζαχαροπλάστων» (εφημ. *Παλιγγενεσία*, έτ. ΚΣΤ', 1888, αρ. φύλλ. 7 341, 17-9-1888, σ. 3), ο οποίος λίγο αργότερα εμφανίζεται να οργανώνει λειτουργία στην εκκλησία της Αγίας Ζώνης στην Κυψέλη για τα μέλη του (*Παλιγγενεσία*, έτ. ΚΗ', 1890, αρ. φύλλ. 7949, 30-8-1890, σ. 2). Μέλη του Συνδέσμου θα ήσαν προφανώς και οι Ασπροποταμίτες ζαχαροπλάστες, που τον ίδιο ακριβώς χρόνο αναφέρει ο G. Weigand ότι εργάζονταν στην Αθήνα. Ο Δημ. Λαμπίκης, «Απ' όσα γράψαμε (θεσσαλικές αναμνήσεις)», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Α' (1947-48), αρ. 37, 10-7-1948, σ. 1, αναφέρεται στο ζαχαροπλαστείο λουκουμοποιείο-κουφετοποιείο του Γώγου από την Καστανιά στην οδό Καλαμιώτου στην Αθήνα.

⁶² G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι*, ό.π., σ. 215. Πρβλ. Αλέξ. Χατζηγάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*, Αθήνα 1961, σ. 82.

Δράμα και ιδίως στην Αλιστράτη Σερρών, όπου ιδίως από τον Αμάραντο⁶³ και την Καστανιά⁶⁴ εγκαταστάθηκαν πολλοί.

Οι μαζικές όμως μετακινήσεις Ασπροποταμιτών προς τα αστικά κυρίως κέντρα της Κεντρικής και Νότιας Ελλάδας έγιναν, φαίνεται, μετά το 1881 και την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, οπότε παρατηρείται για διάφορους λόγους μεγάλη έξοδος ασπροποταμίτικων πληθυσμών, όπως φαίνεται και από τα ποσοτικά στοιχεία που παρουσιάσαμε.

Έτσι από το 1881 και εξής και στη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα, με την εξέλιξη της πρωτεύουσας και τη μεγάλη, παράλληλα, ανάπτυξη του Πειραιά ως πρώτου λιμανιού της χώρας, εγκαθίστανται πολλοί κυρίως στον Πειραιά κατ' αρχήν και αργότερα και στην Αθήνα, ασκώντας εκτός από τα γνωστά ασπροποταμίτικα υπαίθρια επαγγέλματα του δρόμου και σημαντικότερα από οικονομική άποψη επαγγέλματα, όπως του εμπόρου και ιδίως του παντοπώλη και γενικά επαγγέλματα του επισιτισμού (τυρέμποροι, έμποροι τροφίμων γενικά, οινοπώλες, ζαχαροπλάστες κ.λπ.), όπως ήδη προαναφέρθηκε. Στον Πειραιά πολυάριθμοι έμποροι εγκαταστάθηκαν κυρίως από τα χωριά Μουτσιάρα (Αθαμανία), Γαρδίκι, Πολυθέα, Τυφλοσέλι (Δροσοχώρι) κ.ά.

Οι Ασπροποταμίτες της Αθήνας και του Πειραιά είναι από τους πρώτους Θεσσαλούς της πρωτεύουσας, που οργανώθηκαν σε πατριδοτοπικές συσσωματώσεις (συλλόγους, συνδέσμους, αδελφότητες κ.λπ.). Η οργάνωσή τους αυτή έγινε πάντως μετά το 1912 και κυρίως στην περίοδο του μεσοπολέμου και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Έτσι το 1935 ιδρύθηκε στον Πειραιά ο «Σύλλογος των εν Πειραιεί και απανταχού Μουτσιαρικών “η Αγία Παρασκευή”», ο οποίος προσπάθησε να διατηρήσει στη μεγαλούπολη την τοπική ταυτότητα των μελών του οργανώνοντας εκδηλώσεις, εορτές, πανηγύρεις⁶⁵ κ.λπ. «κατά τα ήθη και έθιμα της ιδιαίτερας μας πατρίδος»,

⁶³ Ο Αμάραντος πριν από την επανάσταση του 1821 είχε 400 περίπου οικογένειες, που διασκορπίστηκαν τον 19ο αιώνα λόγω σιτοδείας και φόβου των ληστών και Τουρκαλβανών σε διάφορα μέρη και προπαντός στην Αλιστράτη και τις Σέρρες (Κ. Σαμίου, «Ανά τα χωριά του Ασπροποτάμου», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Ζ', 1953-54, αρ. φύλλ. 173, 7-2-1954, σ. 3).

⁶⁴ Η Καστανιά είχε επίσης πριν από το 1821 περίπου 1000 οικογένειες, αλλά για τους ίδιους λόγους ανασφάλειας και ελλείψεως ζωτικού χώρου για καλλιέργεια κ.λπ. αναγκάστηκαν πάρα πολλοί να μετοικήσουν στην Ανατ. Μακεδονία, ιδίως στις ορεινές περιοχές Σερρών-Δράμας και στην Αλιστράτη, όπου και σήμερα συναντά κανείς πολλούς με τα ίδια επώνυμα με Καστανιώτες, κάτοικοι που διατηρούν και αναμνήσεις του τόπου καταγωγής τους από το μεγάλο ασπροποταμίτικο κεφαλοχώρι. Μερικοί μετοίκησαν τότε και στην Ανατολική Ρωμυλία (Κ. Σαμίου, *Θεσσαλικόν Μέλλον*, ό.π., αρ. φύλλ. 176, 10-4-1954, σ. 3).

⁶⁵ Οι Μουτσιαρίτες του Πειραιά και της Αθήνας έκαναν εκεί που ζούσαν, όσοι δεν ήταν εύκολο τότε να παρευρεθούν στο πανηγύρι της αγίας Παρασκευής στο χωριό τους, πανηγύρι στις 26 Ιουλίου, το οποίο το 1950 έγινε στον ναό του Αγίου Γεωργίου Κερατσινίου. Κατά την εορτή μίλησε στους παρευρεθέντες ο πρόεδρος του Συλλόγου των απανταχού Μουτσιαρικών (*Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ', 1949-50, αρ. φύλλ. 102, 6-8-1950, σ. 2).

όπως σημειώνεται σε σχετικό φυλλάδιο του συλλόγου, που τυπώθηκε το 1960⁶⁶. Μεταπολεμικά απέβλεψε στην αναστήλωση των κατεστραμμένων κατά τον πόλεμο ναών της Μουτσιάρας και στη δημιουργία ξενώνα στο χωριό. Το 1960 είχε 190 μέλη, ενώ στο ίδιο φυλλάδιο καταγράφονται στη συνέχεια και οι Γαρδικιώτες της Αθήνας και του Πειραιά (263 ονόματα στην Αθήνα), όπως και οι καταγόμενοι από την Τζούρτζια (24) και το Τυφλοσέλι (σήμ. Δροσοχώρι του ίδιου δήμου Αθαμάνων) στον Πειραιά (10 άτομα). Το 1948 ιδρύθηκε και ο «Σύνδεσμος των εκ Τζιούρτζιας της Αθαμανίας “ο Άγιος Γεώργιος”» με έδρα την Αθήνα και με σκοπούς την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών του, τη συνεργασία, την οικονομική ενίσχυση των εχόντων ανάγκη Τζουρτζιωτών και την ηθική υποστήριξη των κτηνοτρόφων του χωριού τους⁶⁷.

Κάθε χρόνο την άνοιξη ο Σύνδεσμος των Τζουρτζιωτών οργάνωνε εκδρομές, όπως στον Διόνυσο της Πεντέλης, για να πανηγυρίσει την ετήσια γιορτή του προστάτη του αγίου Γεωργίου με μουσικά όργανα από το χωριό τους και τοπικούς χορούς⁶⁸. Μεταξύ των Ασπροποταμίτικων σωματείων της Αθήνας των πρώτων μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο χρόνων αναφέρω και τον «Σύνδεσμο των εκ Κρανιάς και Πολυθέας καταγομένων “ο Ασπροπόταμος”».

Υπήρχαν και σύλλογοι που δεν είχαν μόνο πατριδοτοπικό, αλλά και επαγγελματικό συγχρόνως χαρακτήρα, καθώς στην πρωτεύουσα είχαν συγκεντρωθεί σε ορισμένα επαγγέλματα πολυάριθμοι ομότεχνοι συγχωριανοί ή συμπατριώτες Ασπροποταμίτες γενικότερα. Έτσι το 1948 υπάρχει και δραστηριοποιείται ο «Σύλλογος των Θεσσαλών μικροπωλητών ξηρών καρπών και κασάνων»⁶⁹. Το 1957, αλλά και νωρίτερα, αναφέρεται η ύπαρξη του «Συνδέσμου των εξ Αθαμανίας (Οινο)παντοπωλών Πειραιώς»,

⁶⁶ Το φυλλάδιο, σχήματος 8ου μικρού, έχει τον τίτλο στο εσώφυλλο και το εξώφυλλο «Σύλλογος των εν Πειραιεί και απανταχού Μουτσιαρτών “Η Αγία Παρασκευή”», έτος ίδρύσεως 1935 εν Πειραιεί, και αποτελείται από 18 σελίδες. Στο τέλος περιέχει και φωτογραφία (γενική άποψη της Μουτσιάρας). Το μέγιστο μέρος του φυλλαδίου καταλαμβάνει «κατάλογος των εν Αθήναις και Πειραιεί Μουτσιαρτών» (σ. 5-9) με 190 ονόματα συγχωριανών-μελών του συλλόγου, τις διευθύνσεις τους και τα τηλέφωνα όσων είχαν τότε. Ακολουθεί «κατάλογος των εν Αθήναις και Πειραιεί Γαρδικιωτών» (σ. 10-16) με 263 ονόματα κ.λπ. Στην τελευταία σελίδα «οι εκ Τυφλοσελίου εν Πειραιεί διαμένοντες» (10 άτομα) και οι «εν Αθήναις Τζουρτζιωται» (24 άτομα).

⁶⁷ «Αναγνώρισις σωματείου», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Β' (1948-49), αρ. φύλλ. 55, 10-1-1949, σ. 3 και αρ. 69, 20-6-1949, σ. 3, για την εκλογή του πρώτου Διοικητικού Συμβουλίου.

⁶⁸ Ο Σύνδεσμος των Τζουρτζιωτών γιόρτασε στον ναό Αγ. Γεωργίου Διονύσου Αττικής τον Μάιο του 1950 την ετήσια πανηγυρή του με τοπικά όργανα και χορούς κατά τα έθιμα του χωριού τους. Στο πανηγύρι αντιπροσωπεύτηκαν από τους προέδρους τους ασπροποταμίτικα σωματεία Πειραιώς και Αθηνών: Ο Σύλλογος Θεσσαλών Πειραιώς «Ο Ρήγας Φεραίος», ο Σύνδεσμος των εξ Αθαμανίας Οινοπαντοπωλών Πειραιώς, ο Σύνδεσμος των εκ Κρανιάς και Πολυθέας «Ο Ασπροπόταμος» (*Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ', 1949-50, αρ. φύλλ. 97, 2-6-1950, σ. 3).

⁶⁹ *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Β' (1948-49), αρ. φύλλ. 55, 10-1-1949, σ. 3, όπου γίνεται λόγος και για παρέμβαση του συλλόγου προς τις αρχές, ώστε να μη χορηγούν άδειες σε μικροπωλητές ηλικίας κάτω των 15 ετών.

που γιόρτασε τότε την 40^η επέτειο από την ίδρυσή του⁷⁰ (1917 προφανώς, δηλ. ήταν από τα παλαιότερα, ίσως το παλαιότερο πατριδοτοπικό και συγχρόνως επαγγελματικό σωματείο Ασπροποταμιτών στην Αθήνα⁷¹. Στη Λάρισα επίσης ιδρύθηκε το 1956 ο «Σύνδεσμος των Ασπροποταμιτών νομού Λαρίσης»⁷².

Η σταδιακή εγκατάσταση των Ασπροποταμιτών πλανόδιων και μόνιμων επαγγελματιών ήδη από τον δέκατο ένατο αιώνα και με ιδιαίτερη ένταση στον εικοστό στα αστικά κυρίως κέντρα της Κεντρικής και της Νότιας Ελλάδας έχει διάφορες πτυχές, όπως και συνέπειες, θετικές και αρνητικές, τόσο για τους μέτοικους, όσο και για τα ορεινά κι απομονωμένα σ' ένα βαθμό χωριά τους. Οι επαγγελματικές τους ασχολίες, ιδίως των επαγγελματιών – βιοτεχνών κ.λπ. του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα, στις μεγάλες πόλεις (αλλά και σε μικρότερα ημιαστικά –αγροτικά κέντρα, ιδίως στη Θεσσαλία), το γενικότερο ρεύμα αστυφιλίας από τον εμφύλιο και εξής, που στο Ασπροπόταμο εντάθηκε και από την πυρπόληση πολλών χωριών από τους Γερμανούς στην Κατοχή⁷³, η ανυπαρξία συγκοινωνίας μέχρι και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες στα περισσότερα χωριά του Ασπροποτάμου, που απείχαν 70-100 χλμ. από τα Τρίκαλα, η ανασφάλεια παλαιότερα, ιδίως στον 19^ο αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου}, δημογραφικοί, οικονομικοί και άλλοι λόγοι, υπήρξαν οι παράγοντες που οδήγησαν το μέγιστο μέρος του πληθυσμού των άλλοτε ακμαίων πληθυσμιακά και οικονομικά χωριών στην έξοδο από τις προαιώνιες ορεινές κοιτίδες τους. Η αστικοποίηση των Ασπροποταμιτών ήταν έτσι αναπόφευκτη. Μ' αυτό τον τρόπο και η κτηνοτροφία έχει μειωθεί σημαντικά τις τελευταίες δεκαετίες, ενώ και πολλά από τα παραδοσιακά επαγγέλματά τους τείνουν να

⁷⁰ *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ' (1956-57), αρ. φύλλ. 226, 12-7-1957, σ. 4. Ο επαγγελματικός αλλά και εθνοτοπικός συγχρόνως αυτός σύνδεσμος είχε μέλη όχι μόνο τους καταγόμενους από τη σημερινή Αθαμανία (Μουτσιάρα) οινοπαντοπώλες κ.ά. εμπόρους τροφίμων και αποικιακών του Πειραιά, αλλά τους καταγόμενους απ' όλα τα χωριά του τέως δήμου Αθαμάνων (και τους διαμένοντες στην Αθήνα συναδέλφους τους). Τα μέλη του συνδέσμου το 1947 ήσαν περίπου 200 επαγγελματίες, ενώ υπήρχε τότε σκέψη να διπλασιαστούν με τη συμμετοχή και των συντοπιτών Αθαμάνων, που δεν ήταν παντοπώλες κ.λπ. («Σύνδεσμος των εξ Αθαμανίας εν Πειραιεί Παντοπωλών», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Α', 1947-48, αρ. φύλλ. 8, 17-10-1947, σ. 3). Πάντως οι Ασπροποταμίτες παντοπώλες του Πειραιά κατείχαν τότε τα πρωτεία στον επαγγελματικό χώρο τους στην πόλη. Στον Πειραιά κεντρικό σημείο συνάντησης των Ασπροποταμιτών Θεσσαλών ήταν το καφενείο του Γεωργ. Γαρδικιώτη στην οδό Δημ. Γούναρη («Σύνδεσμος των εξ Αθαμανίας εν Πειραιεί παντοπωλών», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Α', 1947-48, αρ. 9, 24-10-1947, σ. 3).

⁷¹ Η θεσσαλική παροικία του Πειραιά, αποτελούμενη στα μέσα του 20^{ου} αιώνα σχεδόν εξ ολοκλήρου από Ασπροποταμίτες επαγγελματίες, ήταν από τις μεγαλύτερες της πόλης, με χιλιάδες παροίκους εγκατεστημένους σ' αυτή. Τα δύο τρίτα περίπου αυτών των πολυάριθμων επαγγελματιών ήταν οι Ασπροποταμίτες παντοπώλες, έμποροι χονδρικής και λιανικής πωλήσεως τροφίμων, ποτών, αποικιακών κ.λπ. (Θεοδ. Καμπούρη, «Πώς είδα τους Θεσσαλούς στον Πειραιά», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Α' (1947-48), αρ. φύλλ. 28, 10-4-1948, σ. 3).

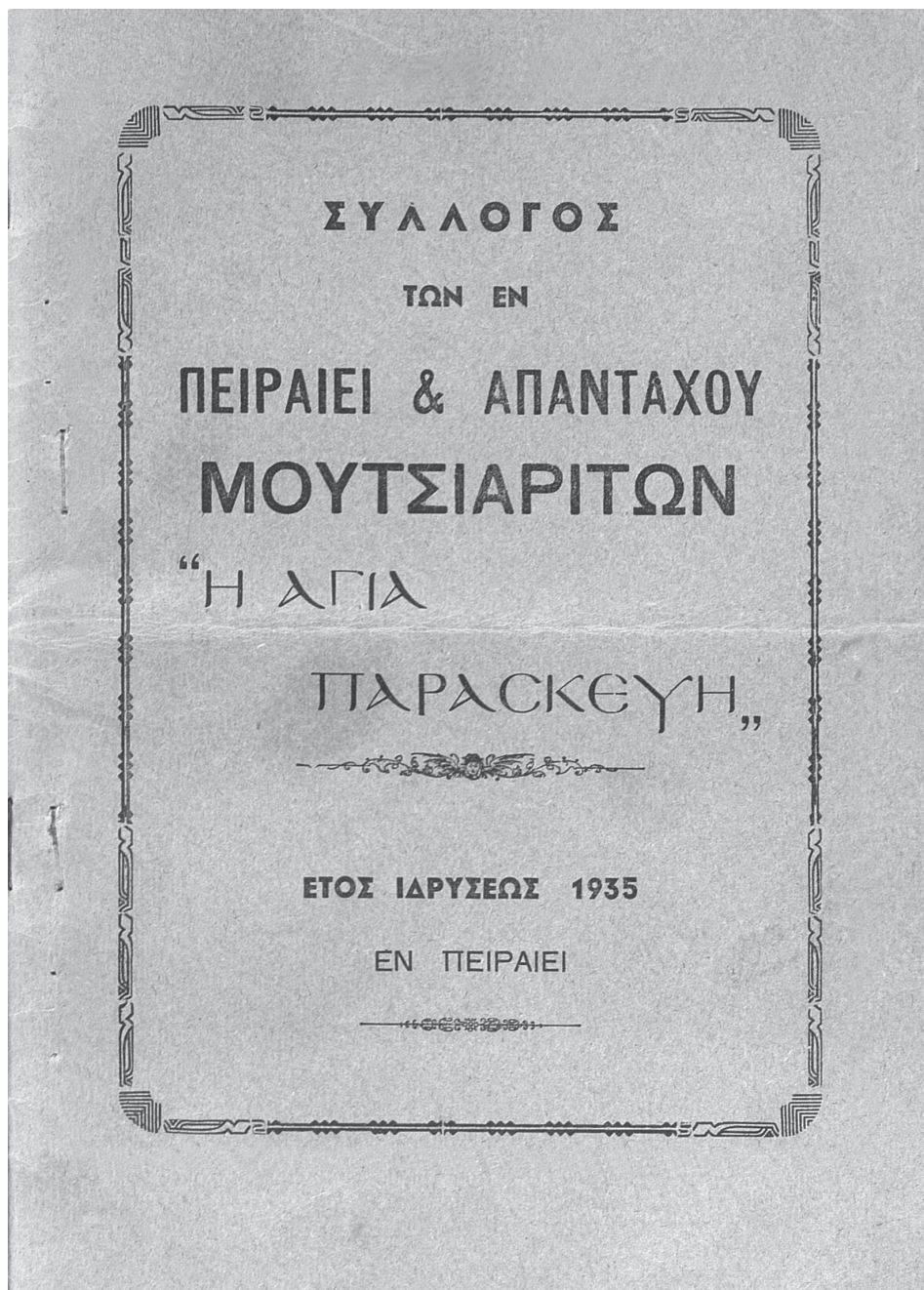
⁷² Το 1957 ο Σύνδεσμος αριθμούσε 150 περίπου μέλη και είχε ήδη διοργανώσει διάφορες πατριωτικές εκδηλώσεις («Οι Ασπροποταμίται Λαρίσης», *Θεσσαλικόν Μέλλον*, έτ. Γ', 1956-57, αρ. φύλλ. 226, 12-7-1957, σ. 1).

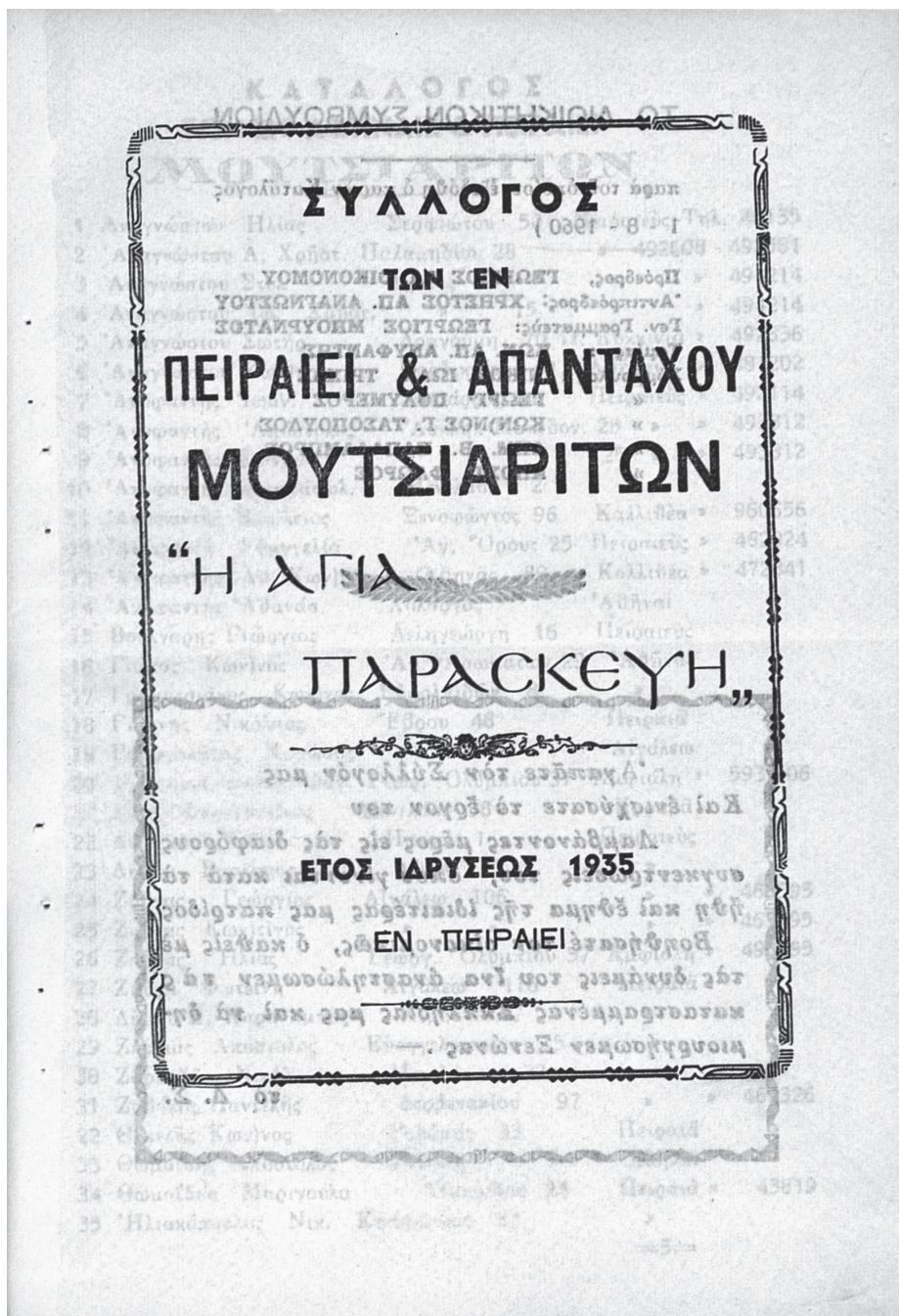
⁷³ Πυρπολήθηκαν τότε και λεηλατήθηκαν τα περισσότερα χωριά της περιοχής. Βλ. σχετικά Αχιλλ. Γρ. Καρανάσιου, «Η καταστροφή του Ασπροποτάμου», *Μετέωρα* (Τρικάλων), έτ. Β' (1948), σ. 19-20, 33-35, 58-60, 81-86, 115-117.

εξαφανιστούν ή έχουν ουσιαστικά εκλείψει πια, όπως συμβαίνει με σημαντικά άλλοτε επαγγέλματα του Ασπροποτάμου, όπως του αγωγιάτη, του σαμαρά, του τσαρουχά, του βαρελά, του υφαντή κ.ά. Τα μόνα αγροτικά επαγγέλματα, που ακόμα κρατούν είναι τα βασικά αγροτικά, του γεωργού και κτηνοτρόφου, καθώς και του υλοτόμου σε ορισμένα χωριά. Προς την κατεύθυνση της παρουσίας πτυχών αυτού του πολυποίκιλου και σημαντικού επαγγελματικού νομαδισμού και αποδημητισμού, πλανόδιου και μη, μερικών από τα Ασπροποταμίτικα χωριά απέβλεψε η παρούσα μελέτη⁷⁴.

⁷⁴ Άλλα θέματα του επαγγελματικού βίου των χωριών που παρουσιάσαμε εδώ, καθώς και τη μελέτη των επαγγελμάτων των υπόλοιπων χωριών του Ασπροποτάμου, στην προβιομηχανική κυρίως περίοδο, θα εξετάσουμε προσεχώς σε εργασία που ήδη ετοιμάζουμε. Ελπίζουμε να δώσουμε έτσι μια συνολική, θεματικά, τοπικά και χρονικά, εικόνα της εξέλιξης, ακμής και παρακμής ολόκληρου του μωσαϊκού των ασπροποταμίτικων επαγγελμάτων σ' όλους του τομείς της παραδοσιακής οικονομικής ζωής των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΙΤΩΝ
ΤΟΥ ΤΕΩΣ ΔΗΜΟΥ ΑΘΑΜΑΝΩΝ
ΕΓΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΩΝ ΣΤΟΝ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1960

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

παρά τοῦ ὁποίου ἐξεδόθη ὁ παρὼν Κατάλογος
1 - 8 - 1960)

Πρόεδρος, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΔ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
Ἀντιπρόεδρος: ΧΡΗΣΤΟΣ ΑΠ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ
Γεν. Γραμματεὺς: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΗΟΥΡΝΑΤΟΣ
Ταμίας : ΚΩΝ. ΑΠ. ΑΝΥΦΑΝΤΗΣ
Σύμβουλος : ΝΙΚΟΛ. ΙΩΑΝ. ΤΡΙΧΑΣ
» ΓΕΩΡΓ. ΠΟΛΥΜΕΡΟΣ
» ΚΩΝ)ΝΟΣ Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ
» ΔΗΜ. Β. ΠΑΠΑΔΑΜΠΡΟΣ
» ΑΠΟΣΤ. ΦΩΡΟΣ

*Ἀγαπᾶτε τὸν Σύλλογόν μας
Καὶ ἐνισχύσατε τὸ ἔργον του
Δαμβάνοντες μέρος εἰς τὰς διαφόρους
συγκεντρώσεις του, ὅπου γίνονται κατὰ τὰ
ἤδη καὶ ἔθημα τῆς ἰδιαιτέρας μας πατρίδος
Βοηθήσατέ τον οικονομικῶς, ὁ καθείς με
τὰς δυνάμεις του ἵνα ἀναστηλώσωμεν τὰς
καταστραμμένας Ἐκκλησίας μας καὶ νὰ δη-
μιουργήσωμεν Ξενώνας .—*

τὸ Δ. Σ.

Κ Α Τ Α Λ Ο Γ Ο Σ ΤΩΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ & ΠΕΙΡΑΙΕΙ ΜΟΥΤΣΙΑΡΙΤΩΝ

1	Αναγνώστου Ἡλίας	Σερφιώτου 50	Πειραιεύς	Τηλ. 40135
2	Ἀναγνώστου Α, Χρῆστ. Παλαμηδίου	28	»	492008 - 492581
3	Ἀναγνώστου Στυλ	Ἀγαίης 15	»	» 494214
4	Ἀναγνώστου Ἴω, Χρῆστ.	» 15	»	» 494214
5	Ἀναγνώστου Σωτήρ.	Δραγούμη 70	Π. Κοκκινιά	» 492836
6	Ἀναγνώστου Κων)νος	Κορδικτόνος 49	Ἀθῆναι	» 881202
7	Ἀνυφαντῆς Ἰωάν.	Χειμάρρας 24	Πειραιεύς	» 492114
8	Ἀνυφαντῆς Ἀπόστολος	Ἀσκληπ Μακεδον. 25	»	» 493812
9	Ἀνυφαντῆς Κων)νος	» 25	»	» 493812
10	Ἀνυφαντῆς Τριαντάφυλ.	Μενελάου 2	»	» 960656
11	Ἀνυφαντῆς Βασίλειος	Ξανοφώντος 96	Καλλιθέα	» 960656
12	Ἀνυφαντῆ Ἐυαγγελία	Ἀγ. Ὄρους 25	Πειραιεύς	» 462024
13	Ἀνυφαντῆς Ἀθ. Κων)νος	Ἀθηνᾶς 89	Καλλιθέα	» 472841
14	Ἀνυφαντῆς Ἀθανάσ.	Χολαργός	Ἀθῆναι	» 472841
15	Βούλγαρος Γεώργιος	Δεληγεώργη 16	Πειραιεύς	» 472841
16	Γιώγας Κων)νος	Ἀγ. Ἀσωμάτων 29	Ἀθῆναι	» 472841
17	Γραμοτσιάνος Κων)νος	Ἐυμολπιδῶν 8	»	» 472841
18	Γιάννης Νικόλαος	Ἔβρου 48	Πειραιᾶ	» 472841
19	Γεωργατάιος Νικόλαος	»	Αἰγάλεω	» 472841
20	Δημητρακόπουλος Εὐάγ. Γεωρ. Ὀλύμπιου	37	Ἀμφιάλη	» 5930 06
21	Δέδες Κωνσταντῖνος	Μενελάου 38	Κροβαῖ	» 5930 06
22	Διακάτος Σνέλ.	Πατρῶν 1	Πειραιεύς	» 5930 06
23	Δῆμου Βασίλειος	Αἴμου 77	»	» 5930 06
24	Ζιώγας Γεώργιος	Αἰγάλεω 106	»	» 463595
25	Ζιώγας Κων)τῖνος	»	»	» 463595
26	Ζιώγας Ἡλίας	Γεωργ. Ὀλυμπίου 37	Ἀμφιάλη	» 493595
27	Ζιώγα Φωτεινή	Αἰγάλεω 116	Πειραιᾶ	» 493595
28	Δῆμου Σ, Χαράλαμπος	Αἴμου 77	»	» 493595
29	Ζιώγας Απόστολος	Εὐαγγελιστρίας 75	»	» 493595
30	Ζαρχαδᾶς Νικόλ.	Μενελάου 22	»	» 493595
31	Ζαβᾶκος Παντελῆς	Δεοβενακίου 97	»	» 462326
22	Θεμελῆς Κων)νος	Ροδόπης 33	Πειραιᾶ	» 462326
33	Θωμαῖδης Ἀπόστολος	Φιλοθέη	Ἀθῆναι	» 462326
34	Θωμαῖδου Μαριγούλα	Ὀμηρίδου 24	Πειραιᾶ	» 43819
35	Ἡλιακόπουλος Νικ. Κηπαρισίας	33	»	» 43819

==5==

36	Καλος	Ἰωάννης	Αἰτωλικοῦ τέτραμα		Πειραιᾶ	
37	Καλύβας	Ἀλέξανδρο	Χρυσανθέμου	56	Ψυχικόν	
38	Καρανάσιος	Τηλέμαχ.	Φραγγιαδῶν	110	Πειραιᾶ	
39	Κίρκος	Σταῦρος	Αἴμου	79	»	
40	Κουφόπουλος	Παν.	Λόφος Φιλαρέτου	13	Καλλιθέα	
41	Λαζάρου	Κων)νος	Μαχαιῶνος	10	Πειραιᾶ	
42	Μπακάλης	Σωτήριος	Ἐπτανήσου	13	Κυψέλη	
43	Μπασδέκης	Ἰωάννης	Φλέσσα	26	Πειραιᾶ	
44	Μπασδέκης	Ἡλίας	Παπα-ἐλιές		Ἀμφιάλη	
45	Μπασδέκης	Κων)νος	»		»	
46	Μπαλάνης	Ἡλίας	»		»	
47	Μπαταλιτζῆς	Σωτήριος	Χαριλ. Τρικούπη	54	Κορυδαλός	
48	Μπαλαλῆς	Δημήτριος	Καραβᾶ	58	Πειραιᾶ	
49	Μπαλαλῆς	Εὐθύμιος	Κων)πόλεως	37	Ἀθήναι	
50	Μαλισσόβας	Κων.	Μαυρομιχάλη-Παλαμηδίου		Πειραιᾶ	
51	Μπαλαλῆς	Ἡλίας	ὁδ. Νικήτα	3	» Τηλ.	492115
52	Μαλισσόβας	Ἀθανάσιος	Ἀγκιάλου	63	»	
53	Μπαταγιάννης	Ἰωάννης	Λευκάδων		»	482866
54	Μπαπούρης	Γεώργιος	Ἀναπαύσ. - Βενιζέλου		Κερατσίνι	» 463358
55	Μπαταγιάννης	Γεώργιος	Στοᾶ Πολίτου		Πειραιᾶ	» 475470
56	Μπελούκας	Στέφ.	Δογάνη-Καλέργη		»	» 462787
57	Μπελούκας	Βασίλ.	Λακωνίας	49	»	» 492017
58	Μπελούκας	Ἰωάν.	τοῦ Βασ.	»	»	»
59	Μπελούκας	Ἀπόστ.	Καραϊσκού-Ζωίτη		»	» 43847
60	Μπελούκας	Σωτ.	Ἰωαν.	» 202	»	» 43847
61	Μπελούκας	Ἰωάν.	Σωφρονίου	6	Ἀθήναι	
62	Μπελούκας	Κων.	Τσαμαδοῦ	8	Πειρ.	» 40714
63	Μπελούκας	Στέφ.	Δογάνη - Καλέργη	228	»	
64	Μπελούκας	Γεώργ.	Ἰεροφαντιῶν	10	Ἀθήναι	
65	Μπελούκας	Ἀπ.	Καρούλου	25	Ἡλιούπολις	
66	Μπασδέκης	Παναγ.	Λεωφ. Ἀθηνῶν	12	Ἀμφιάλη	
67	Μπουρούσας	Ἰωάν.	Αἴμου	67	Πειραιᾶ	
68	Μπράχος	Ἰωάν.				
69	Μελίσσης	Ἀπόστολος				
70	Μπολάλης	Εὐάν.	Κων)πόλεως	39	Ἀθήναι	» 532761
71	Μπουρνάζος	Εὐάγ.	Καραολῆ Δημητρίου	86	Πειρ.	» 43628
72	Μπουρνάζος	Γεώρ.	»	» 86	»	» 43628
73	Μπουρνάζος	Κων.	Σωφρονίου	6	Ἀθήναι	
74	Ντουβέλης	Κων	Αἰγάλεω	141	Πειραιᾶ	» 462809
75	Οἰκονόμου	Ε.	Κων)νος	Ἀγ. Δημητρίου	151	» 462747

76	Οικονόμου Ε. Γεώργ. Ἁγ. Δημητρίου 151	Πειραιᾶ	Τηλ. 462747
77	Οικονόμου Ε. Πέτρος Χοροβοτίου 147	»	» 462890
78	Οικονόμου Ἀλέξανδρ. Ψαρρῶν-Μεθώνης	»	Τηλ. 462659 463803
79	Οικονόμου Α. Γεώρ.	»	» 462659 - 463803
80	Οικονόμου Δημ. Μακεδονίας-Δογάνης 181	Πειρ.	Τηλ. 462787
81	Οικονόμου Ἀπόστολος Ψαρρῶν 59	»	» 462659
82	Οικονόμου Σ. Χρῆστος Κορυδαλός	»	»
83	Οικονόμου Δέσπω Ψαρρῶν-Ροδόπης	»	» 462659
84	Οικονόμου Αλ. Κων)νος Δράμας-Θεομοπυλῶν	»	» 462659
85	Οικονόμου Κ. Εὐθύμιος Ἁγ. Δημητρίου 151	»	» 462747
86	Οικονόμου Κ. Σωτήριος	»	» [51] »
87	Παπαλάμπρου Ἀπόστ. Ἱατροείου 16	»	» 42686
88	Παπαλάμπρου Βάτιος Ἁγ. Δημητρίου 169	»	» 462841
89	Παπαλάμπρου Β. Δημ.	»	» 492180 - 462841
90	Παπαλάμπρου Θεόδωρ. Σωτήρος 63	Τηλ.	42686
91	Παπαλάμπρου Εὐγέν. Δερβενακίου-Ἐβρου	»	» 462326
92	Παπαλάμπρου Λάμπρος Νίκηταρᾶ 110	»	» 462841
93	Παπαχρήστου Γεώργ. Ὑπαπαντῆς - Βιτωλίων	»	» 462537
94	Παπαποστόλου Χρῆστ. Ρετσίνα 53	»	» 4951
95	Παυλίδης Παῦλος συν)σμός Δουραγούτη	Ἀθῆναι	
96	Παπακωνσταντίνου Αριστ. Ψαρρῶν-Σαλαμίνας 68	Πειρ.	» 462674
97	Παρισκευᾶς Δημ. Γαρδίκου 3	Ἀθῆναι	
98	Παπαδόπουλος Λεων. Μεθώνης 115	Πειραιᾶ	» 463803
99	Πλακιάς Θωμ. Ορφέως	Ἀθῆναι	
100	Πολύμερος Γεώργ. Δημοσθένους 73	Αἰγάλεω	» 525325
101	Πορέβης Σωτήρ. Δ. Γούναρη 27	Πειρ.	» 43473
102	Πορέβης Δημήτριος	»	» »
103	Περδίκη Γεώρ. Λυκούργου 3	»	» 40535
104	Πυκναδᾶς Ἀθανάσ. Θ. Ρετσίνα 54	»	» 471651
105	Πυκναδᾶς Παντελ. Προμενιτῆς 6	Παλ. Κοκκινιά	
106	Πλαίνης Βασίλ. ἀκτῆ Θεμιστοκλέους 108	Πειρ.	» 473120
107	Πλαίνης Χρῆστ. Φυλῆς - Εὐτυχίας	Ἀθῆναι	
108	Ράμος Ιωάν. Δεκελέων - Ὀρφέως	Ρούφ	
109	Ράμος Σωτήρ	Ἄσφατός	»
110	Ρουπακιάς Σωτήρ. Ἄσφωμάτων 29	Ἀθῆναι	
111	Ρουπακιάς Ἀπόστολ. Ἄσφωμάτων 29	»	»
112	Ριζος Σωτήρ. Δράμας	Πειραιᾶ	
113	Σταύρου Κων. Παλαμηδίου 21	»	» 492008
114	Σταύρου Γεώρ. Ἁγ. Σοφίας	»	» 492008
115	Στεργίου Ἰωάν. Λακωνίας 39	»	» 493078

- 116 Στεργίου Γεώργιος Κέχροπος 5 Πειραιά Τηλ. 40145
 117 Σφήνας Σωκρ. Δάσος Χαϊδαρίου 16 » 816958
 118 Σιόκος Κων. Ευλόκαστρον Κορίνθου » »
 119 Σεγκης Σταῦρ. Μακεδονίας 23 Κόρινθος » »
 120 Σκλέτζας Νικ. Χίου 12 Καμίνια » »
 121 Σδρένιος Δημ. Αντ. Θεοχάρη 30 Πειραιά » »
 122 Σφήνας Κων)νος Στεφ. Στρέιτ 65 Ἀθήναι » 470636
 123 Σοφαρης Σπυρ. Καρατσκού 182 Πειραιά » 43937
 124 Σοφαρης Σωκράτ Σεφίικτου 29 » » 43449
 125 Σωτηρίου Ἀπόστολος Θησέως Καλλιθέα » 969473
 126 Σωτηρίου Ἀπόστ. » 261 » »
 127 Στεριόπουλος Χρηστ. Καλοκαιρινοῦ-Μακεδονίας Πειραιά » 462787
 128 Σεγκης Γεώργιος Λαμμία » »
 129 Σφήνας Γρηγόριος Μενελάου 57 Ἀθήναι » »
 130 Τρίχας Γρηγόριος Β. Γεωργίου Μοσχάτον » »
 131 Τρίχας Ἀπ. Ἰωάνν. Αἰτωλικοῦ -Σφακτηρίας Πειραιά » 43868
 132 Τρίχας Ἀπ. Κων)νος Δεσβενακίων Σφακτηρίας » » 462597
 133 Τρίχας Ε. Ἰωάνν. Σπάοτης-Δράμης » »
 134 Τρίχας Γεώργιος Πλατεία Φρεατίδος » » 43819
 135 Τρίχας Σπύρος » Φρεατίδος » » 43619
 136 Τρίχας Ἰ. Γεώργιος Στρατήγη 33 Καραβᾶ » »
 137 Τρίχας Α. Βασίλειος Φ. Κορυτσᾶ 112 » »
 138 Τρίχας Ἀ. Γρηγόριος » » » »
 139 Τρίχας Η. Γεώργιος Πιπίνου - Φιλῆς 6 Ἀθήναι » 816833
 140 Τρίχας Η Ἀριστ. » » » » 816833
 141 Τρίχας Στέφανος Π. Φάληρον Ἀγία Βαρθάρα » »
 142 Τρίχας Γε. Ἰωάννης Σωκράτους 204 Καλλιθέα » »
 143 Τρίχας Κ. Ἀθανάσιος Σωτήρος Μοσχάτον » »
 144 Τρίχας Ἰ. Σωτήριος Φρουραρχεῖον Βουλῆς Ἀθήναι » 20206
 145 Τρίχας Ἰ. Περικλῆς Ἀγία Παρασκευῆ » 23775
 146 Τρίχας Ἰωάννης Καλλιθέα » »
 147 Τσικᾶκος Γεώργιος Βενιζέλου Τέρμα Πειραιά Τηλ 40332 - 42727
 148 Τζιαμάρας Γρηγόριος Χρυσοστόμου Συμόνης Καμίνια Τηλ. 40012
 149 Τζιαμάρας Κων)νος Ἀχαρνών 59 » » 40012
 150 Τρίχας Νικόλαος Αἰτωλικοῦ-Χορομοβίτου Πειραιά 462809 - 29323
 151 Τασιόπουλος Ἀθανάσιος Ἐβνιδῶν 9 Ἀθήναι » »
 152 Τασιόπουλος Χρηστ. ὁδός Χίου Καμίνια » »
 153 Τασιόπουλος Ἀ. Ἰωάνν. Κορυδαλοῦ 3 Αἰγάλεω » »
 154 Τασιόπουλος Ἀ. Γεώργ. Ἀθήναι » »
 155 Τασιόπουλος Ἀπόστολος Ἱερά ὁδός 29 » »

- 156 Τασιόπουλος Κων)νος Κροββατᾶ 112 Πειραιᾶ Τηλ.
- 157 Τασιόπουλος Ἰ. Γεώρ. Δεσβεννακ.-Σφακτηρίας » » 43868-463467
- 158 Τασιόπουλος Γ. Κων. » » » » 492862-463467
- 159 Τασιόπουλος Γ. Ἰωάν. » » » » 463467
- 160 Τασιόπουλος Γ. Ἀναστ. » » » » 463467
- 161 Τασιόπουλος Ἀ. Ἰωάν. Ἀγ. Ἰωάννη Ρέντη Καμίνια
- 162 Τασιόπουλος Α. Γεώργ. » » » »
- 163 Τασιόπουλος Ἰωάν. Σφακτηρίας-Δεσβεννακίον Πειρ. » 463467
- 164 Τασιόπουλος Εὐάγ. Ἰερά Ὀδός 29 Ἀθῆναι
- 165 Τσαντούλας Στελ. Καλλέργη 1 Πειραιᾶ Τηλ. 462829
- 166 Τσαντούλας Ἀπόστ. Ὀλίνθου Ζαίμη » 462829
- 167 Τσαντούλας Λεων. Καλλέργη - Καλοκαιρινοῦ 1 » 462829
- 168 Τριανταφύλλου Ὀλγα Χρυσανθέμων 56 Ψυχικό
- 169 Τσαβαλιάρης Γεώργιος Ζήνωνος 15 Περιστέρι
- 170 Τριγώνης Ἀπόστολ. Ψαρρῶν-Ροδόπης Πειραιᾶ » 462659
- 171 Τριγώνης Δ. Ἀθανάσ. Λακωνίας τέρμα » » 492051
- 172 Τριγώνης Σ. Ἀθανάσ. Ν. Σμύρνη
- 173 Τζαφόλιας Δημ. Ἀχαρνῶν 59 Καμίνια » 482630
- 174 Τζαφόλιας Κων)νος Χορμοβίτου 69 Πειραιᾶ
- 175 Τζαφόλιας Χαράλ. » 69 »
- 176 Τζαφόλιας Γεώργ. Καπετᾶν Γέρμα 63 »
- 177 Φλώρου Γεώργιος Προδῆλου 2 Ἀθῆναι » 525325
- 178 Φλώρου Ἀπόστολο Εὐνιδῶν 6 »
- 179 Φλώρου Ἰωάν. Μυκάλη 29 »
- 180 Φλώρος Ἀθανάσιος Εὐνιδῶν 6 »
- 181 Φλώρου Κων)νος Καπετᾶν Γέρμα 26 Πειραιᾶ
- 182 Φλώρου Θεόδωρος Πετρόμπεη-Μαυρομιχάλη 9 »
- 183 Φούντας Χρῆστ. Α. Θεοχάρους »
- 184 Χασιάκης Κων)νος Κίμωνος 3 Κορυδαλός »
- 185 Χασιάκη χῆρα τοῦ Ἀθανασίου Ἀσκληπιου 21 » » » 492180
- 186 Μουρκόγιας Γεώργιος Ζήνωνος 15 Περιστέρι
- 187 Μουρκόγιας Χαρίλαος » » »
- 188 Μουρκόγιας Ἀπόστολος » » »
- 189 Μπελούκας Εὐάγγελος Εὐνιδῶν 10 Ἀθῆναι
- 190 Μπελούκας Β. Ἰωάννης Ἐβρου 49 Πειραιᾶ

Κ Α Τ Α Λ Ο Γ Ο Σ ΤΩΝ ΕΝ ΔΟΗΝΑΙΣ & ΠΕΙΡΑΙΕΙ ΓΑΡΔΙΚΙΩΤΩΝ

1 'Αλεξίου Εϋθύμιος	Καζανόβα 68	Πειραιεύς
2 'Ακριβος Δημήτριος	'Αχαρῶν	»
3 'Αθανασούλας 'Απόστ.	Φιλαδελφίας 11	'Αθήναι
4 'Ακριβος Ζήσης	Νέστορος Λιόσια	»
5 'Ακριβος Βασίλειος	Μάγερ 14	»
6 'Ακριβος Απόστολος	Τέρμα Αϋλώνος	»
7 'Ακριβος 'Αθανάσιος	Παιωνίου 22	»
8 'Αμβροάζης 'Αναστάσιος	'Ιπποκράτους 4	»
9 'Αμβροάζης Γρηγόριος	Φιλαδελφίας 5	»
10 Βλαχκώστας Κωνστ.	Νικήτα	Πειραιεύς
11 Βλαχκώστας Τάκης	»	»
12 Βράκας Κωνσταντ.	Βενιζέλου 111	»
13 Βράκας Δημήτριος	»	»
14 Βράκας Εϋάγγελος	»	»
15 Βράκας Αντώνιος	Μακεδονίας 20	Ταμπούρια
16 Βράκας 'Αντ. Βασίλειος	»	»
17 Βράκας Βασίλειος	Καποδιστρίου 28	»
18 Βράκας 'Απόστολος	Μ. Χατζηκυριακού 50	»
19 Βράκας Κων(τι)νος	»	»
20 Βράκας Σωτήριος	Ραιδεστού 136	»
21 Βράκας Βάιος	Χατζηκυριακού 33	»
22 Βράκας 'Ιωάννης	Φιλικής 'Εταιρίας 8	»
23 Βράκας Στυλιανός	Λιοσίων 164	'Αθήναι
24 Γυφτάκης Εϋάγγελος	Σεπολίων 33	»
25 Γυφτάκης 'Ιωάνν.	»	»
26 Γυφτάκης Γεώργιος	Σινᾶ 50	»
27 Γυφτάκης 'Αριστείδης	Λιοσίων 291	»
28 Γιώτης Κων(νο)ς	Παιωνίου 21	»
29 Γκαγκανάτσιος Δημήτρ.	Εϋριπίδου	»
30 Γκαγκανάτσιος Κωνσταντ.	»	»
31 Γαρδικιώτης Γεώργ.	Δ. Γούναρη 27	Πειραιεύς
32 Γαρδικιώτης Κώστας	»	»
33 Γιώτης 'Αθανάσιος	» 22	»
34 Γιώτης Κωνστ.	Λευκάδος 21	»
35 Γιώτης Χρήστος	»	»

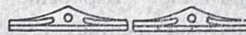
36	Παργολέτας Κωνστ.	Ροδόπης — Δογάνης	Πειραιεύς
37	Γκαλιάτας Ἀπόστολος	Φλέσσα 26	»
38	Γκαγκανάτσιος Γεώργ.	Ἀχιλλέως 12	»
39	Γκαγκανάτσιος Ἀθανάσιος	Ἀβέρωαφ 14	»
40	Γκαγκανάτσιος Ἰωάννης	»	»
41	Δήμητσας Χρήστος	Καρδίτσας 20	»
42	Δήμητσας Ἀπόστ.	Σεπολίων 33	Ἀθήναι
43	Ζαρκάδας Χρήστ.	Δογάνης	Πειραιεύς
44	Ζαρκάδας Ἰωάννης	»	»
45	Ζαρκάδας Ἀπόστολος	»	»
46	Ζαρκάδας Νικόλαος	Μυκηνῶν Καραβά	»
47	Καραμῆτρος Στέφαν.	Δ. Μουτσοπούλου 22	»
48	Κατσιμπας Γεώργιος	Αἰτωλικοῦ 152	»
49	Κατσιμπας Εὐάγ.	Λακωνίας 27	»
50	Κάκιας Εὐάγγ.	Χατζηκυριακοῦ 52	»
51	Καρατζούνης Δημ.	Κ. Στρατήγη 14	»
52	Καρανάσιος Ἀριστ.	Αἰτωλικοῦ 152	»
53	Κορομπίλης Βασίλειος	Δ. Γοῦναρη 30	»
54	Κουτσονάσιος Ἀθανάσ.	Λεβαδείας 47	»
55	Κωσταντάκος Σωτήριος	Σπάρτης 186	»
56	Καρθούνης Βησσαρίων	Γ. Θεοτότη 52	»
57	Κόσυβας Εὐάγγ.	Καλοκαιρινοῦ 194	»
58	Κοθώνης Γεώργ.	Ἀποστολῆ	»
59	Κοντογεώργος Γεώργιος	Ἀγ. Ἰωάν. Ρέντη 19	»
60	Καραγεώργος Ἀπόστολος	Σπάρτης 203	»
61	Κουτσονάσιος Κωνστ.	Εὐρυμέδοντος 28	»
62	Καρανάσιος Τηλέμαχος	Ἄσκησιδος 22	»
63	Κόσυβας Γεώργιος	Παιωνίου 21	Ἀθήναι
64	Κόσυβας Γρηγόριος	»	»
65	Καλαντζῆς Ἀθανάσιος	Μάγερ 14	»
66	Καλαντζῆ Χαρίκλεια	Ἀγ. Ασωμάτων 19	»
67	Καρανάσιος Ε. Ἰωάννης	Νικίου 9	»
68	Καρανάσιος Ε. Ἀθαν.	» 9	»
69	Κοντογεώργος Εὐθύμιος	Διομ. Κυριακοῦ	»
70	Κοντογεώργος Ἡλίας	»	»
71	Καρατζούνης Γεώργιος	Χωμοτιανοῦ 14	»
72	Καρατζούνης Νικόλαος	Σκυλίτση 17	»
73	Κάκιας Τάκης	Ἀδμήτου 68	»
74	Καραμῆτρος Νικόλαος	» 68	»
75	Λιάζης Χρήστος	Β. Σοφίας	Κορυθαλλός

76	Λάππας Στέφανος	Ἁγ. Δημητρίου	75	Πειραιᾶ
77	Μπαταγιάννης Ι. Νικόλαος	Μήλου	36	»
78	Μπαταγιάννης Εὐάγγελ.	Κιθαιρώνας	»	»
79	Μπαταγιάννης Κων(νος)	Ἀσκληπιού	84	»
80	Μπαταγιάννης Κ. Βασ.	Κομμωτινῆς	31	»
81	Μπαταγιάννης Κων(νος)	»	31	»
82	Μπαταγιάννης Εὐθύμιος	Γούναρη	22	»
83	Μπαταγιάννης Δ. Ἰωάν.	Ἑλλκῶνος	24	»
84	Μπαταγιάννης Στέλλιος	»	»	»
85	Μπαταγιάννης Ἄριστ.	Ἁγ. Ἰ. Ρέντη	82	»
86	Μπαταγιάννης Ἄθαν.	»	»	»
87	Μπαταγιάννης Ἀλέξ.	Χίου	35	»
88	Μπαταγιάννης Ἀπόστ.	»	»	»
89	Μπαταγιάννης Βασίλ.	Μυκόνου - Βοσπόρου	»	»
90	Μπαταγιάννης Γρηγ.	»	»	»
91	Μπαταγιάννης Γεώργιος	Στοᾶ Πολίτου	20	»
92	Μπαταγιάννης Ἀθ. Ἰωάν.	Λευκάδος	37	»
93	Μπαταγιάννης Λάμπρος	Ἀνδριανουπόλεως	11	»
94	Μπαταγιάννης Ἀπόστ.	Ἀθηνῶν	55	»
95	Μπαταγιάννης Χρῆστος	Λευκάδος	37	»
96	Μπαταγιάννης Ἀπ. Ἰωάν.	Κοποδιστρίου	28	»
97	Μπαταγιάννης Ε. Νικόλ.	Κολοκοτρώνη-Φιλελλήνων	»	»
98	Μπαταγιάννης Ἀπ. Ἀθ.	Καποδιστρίου	28	»
99	Μπαταγιάννης Ἀ. Ἀρ.	Ἀβδήρου	34	Ἀθῆναι
100	Μπαταγιάννης Ἀθανάσιος	Ἀκάμαντος	»	»
101	Μπαταγιάννης Ἀθ. Ἀρ.	»	»	»
102	Μπαταγιάννης Θρ. Ἀναθ.	Πειραιῶς	59	»
103	Μαλέγκος Ἀπόστ.	Ἁγ. Ἰ. Ρέντη	19	Πειραιᾶ
104	Μαλέγκος Ἀθανάσιος	»	19	»
105	Μαλέγκος Βασίλειος	Ἀλμυρίδος	21	»
106	Μαλέγκος Χρῆστ.	»	»	»
107	Μαλέγκος Βησσαρίων	Χίου	31	»
108	Μαλέγκος Κωνστ.	»	»	»
109	Μαλέγκος Δημήτρ.	Ἱατρός Δωδεκανήσου	31	»
110	Μπαλάνης Νικόλαος	Ἱατρός Μάρνης	7	»
111	Μπροζούνης Γεώργιος	»	»	Κορωπί
112	Μπαλάνης Ἀριστείδ.	Ἀναξαγύρα	30	Ἀμφιάλη Πειραιᾶ
113	Μπαούσης Δημήτρ.	Γ. Δεοτόκη	39	»
114	Μπαούσης Χρῆστος	Ζαννῆ	62	»
115	Μπαούσης Γεώργιος	Χατζηκυριακοῦ	53	»

116	Μπαμπούρης 'Αθαν.	Βενιζέλου - Φωκίδος	Πειραιᾶ
117	Μπαμπούρης Χρῆστ.	»	»
118	Μπαμπούρης Παναγιώτης	Βυζαντίου - Παλαμηδίου	»
119	Μπεμπέζας Δημήτριος	Τσαμαδοῦ 66	»
120	Μπαταβάνης Δημήτριος	Κανελλοπούλου 97	»
121	Μπαμπανίκας 'Αθαν.	Φωκίδος 3	»
122	Μπολοῦτσος Γεώργιος	Δομοκοῦ 19	»
123	Μπολοῦτσος Δημήτρ.	Εὐεργετῶν 27	»
124	Μαργαρίτης 'Απόστ.	Δ. Γούναρη 22	»
125	Μαργαρίτης Γεώργ.	»	»
126	Μαργαρίτης Χρῆστος	'Ασκληπιοῦ 56	Κορυδαλλός
127	Μαργαρίτης 'Ηλίας	'Αδ. Κοραῆ	»
128	Μπορούσας Σπυρίδων	Δογάνης - Παπαφλέσσα	»
129	Μπορούσας Γεώργιος	Ψαρρῶν - Παπαφλέσσα	»
130	Μπορούσας Χρῆστος	'Αρτεμησίου - Μακεδονίας	»
131	Μπαταβάνης Κωνστ.	'Αχαρνῶν 30	»
132	Μπαταβάνης Γεώργ.	Λυκούργου - 'Ατταλείας	Νίκαια
133	Μπέσσα Βασιλική	Παλαμηδίου - Χαϊδαρίου	Πειραιᾶ
134	Μπαμπανίκας Βασίλειος	'Αρης 16	»
135	Μπαμπούρης Γεώργιος	'Αγ. 'Αλεξάνδρου 92	Π. Φάληρον
136	Μπαταβάνης Χρῆστος	'Ορφέως 73	'Αθήναι
137	Μπαλᾶς Σωτήριος	Δημοσθένους 115	Καλλιθέα
138	Μπέσας 'Απόστολος	'Αλβανίας - Βοσπόρου	'Αθήναι
139	Μπορούσας Απόστολος	Ιβραευτέλους 37	»
140	Μπροζούκης Γεώργιος	Ν. Μεταξᾶ 1	»
141	Μπροζούκης 'Απόστ.	Λόφος 'Αξιωματικῶν	»
142	Μπορούσας Κων(νος	'Αβδήρον 34	»
143	Μπορούσας Μάνθος	» 34	»
144	Μπορούσας 'Ιωάννης	Παρασκευοπούλου 7	»
145	Μίλησης 'Απόστ.	'Αγ. Χαραλάμπους 10	»
146	Μπουνέλης 'Απόστολος	Σεπολίων 35	»
147	Μπουνέλης Κωνστ.	» 33	»
148	Μπουνέλης Βασίλειος	Καψάλη 8	»
149	Μπουνέλης Κωνστ.	»	»
150	Μπεμπέζας 'Απόστ.	Μάγερ 14	»
151	Μότσιος 'Απόστ.	Παρασκευοπούλου 7	»
152	Μότσιος Γεώργιος	'Αγ Χαραλάμπους 4	»
153	Μότσιος 'Αθανάσιος	Διοσίων 164	»
154	Μπαταβάνης Σταῦρος	Διομ. Κμριακοῦ 21	»
155	Μπαταβάνης 'Απόστ.	»	21

196	Παπαθανασίου	Ἀπόστολος	Γκύζη	38	Ἀθήναι
197	Πλεξίδα	Ἀλέξανδρος	Πειραιῶς	235	»
198	Ράμμος	Σωτήριος	Ορφεῶς	48	»
199	Ράμμος	Ἰωάννης	Δεκελίων	22	»
200	Ράμμος	Γεώργιος	Σωκράτους	7	»
201	Ράμμος	Βασίλειος	Ζαΐμη	19	Πειραιᾶ
202	Στεριόπουλος	Βησαρίων	Δικηγόρος	Σταδίου	38 Ἀθήναι
203	Στράτος	Κωνσταντῖνος	Ἴατρος	Ἰσιδώρου	55 »
204	Σκανδάλης	Βασίλειος	Λιτσιῶν	144	»
205	Σκανδάλης	Χρήστος	Πειραιῶς	59	»
206	Σαρακατσιᾶνος	Βασίλειος	Καποδιστρίου	28	Πειραιᾶ
207	Σαρακατσιᾶνος	Ἀριστ.	Αἰγάλεω	14	»
208	Σαρακατσιᾶνος	Ἰωάνν.	»	14	»
209	Σδρένιας	Εὐάγγελος	Κρεββατᾶ	80	»
210	Σδρένιας	Βασίλειος	Καραϊσκού	182	»
211	Σδρένιας	Ἀόστολος	Καραϊσκού	182	»
212	Σδρένιας	Ἀθανάσιος	Ἀντ. Θεοχάρη		»
213	Σδρένιας	Δημήτριος	»	30	»
214	Σδρένιας	Εὐάγγελος	Θερμοπυλῶν —	Μακεδονίας	»
215	Σδρένιας	Χρήστος	Ἀλκιβιάδου	223	»
216	Στεργιόπουλος	Χρήστος	Φ. Κορυτσᾶ -	Καλοκαιρινοῦ	»
217	Στεργιόπουλος	Ἰωάννης	Μακεδονίας	16	»
218	Στεργεόπουλος	Δημήτριος	Δογάνης -	Δημητρακοπούλου	»
219	Στεργιόπουλος	Γεώργιος	Ἀθηνᾶς -	Κορυδαλλός	»
220	Στουρνάρας	Εὐάγγελος	Δεοβενακίων	91	»
221	Στουρνάρας	Κωνστ.	Ἰσαβέλλα		»
222	Στουρνάρας	Γεώργιος	Πύλης	47	»
223	Στουρνάρας	Βασίλειος	Λεβαδείας	47	»
224	Σαφαιρίκας	Ἀπόστολος	Δράμας	195	πάροδος 3 »
225	Σαφαιρίκας	Κωνστ.	Δράμας	195	πάροδος 3 »
226	Σαφαιρίκας	Βασίλειος	Δράμας	195	πάροδος 3 »
227	Τσικᾶτος	Ἀθανάσιος	Εὐαγγελιστρίας -	Ζέας	»
228	Τσικᾶτος	Γεώργιος	Βενιζέλου	111	»
229	Τσικᾶτος	Δημήτριος	Ροδόπης -	Αἰγάλεω	»
230	Τζαμάρας	Γρηγόριος	Χρ. Σύμνης	18	»
231	Τζαμάρας	Στυλιανός	Σπ. Λάμπρου	24	»
232	Τζαμάρας	Νικόλαος	Αἰτωλικοῦ	146	»
233	Τζαμάρα	Κ. Ἀδελφοί	Χίου	71	»
234	Τολημένος	Τρύφων	Κῶ	13	»
235	Τολημένος	Ἀπόστολος	Κῶ	13	»

236	Τολημένος Σωτήριος	'Ασκληπιού - Φ. Κορυτσά	Πειραιά
237	Τολημένος Ι. 'Απόστολος	'Αγ. Παύλο 42	»
238	Τετριμίδας Χρήστος	Θερμοπυλῶν 94	»
239	Τόγελος Κων/νος'	Γούναρη 32 στοά Καστάνη	»
240	Τσακῆς Γρηγόριος	Πίνδου 74	Μοσχᾶτον
241	Τσιρογιάννης 'Αριστείδης	Δ. Ράλλη 46	Πειραιά
242	Τσιρογιάννης Εὐάγ.	» 46	»
243	Τσιρογιάννης 'Αθαν.	Σάμου 6	»
244	Τσιρογιάννης Βασίλειος	Μυκόνου - Βοσπόρου	»
245	Τσιρογιάννης 'Ιωάν.	Πιπίνου 65	'Αθήναι
246	Τάμπος Δημήτριος	Ζαγορίου 10	»
247	Τάμπος Σωτήριος	Παρασκευοπούλου 7	»
248	Τάμπος Παναγ.	Διομ. Κυριακού 21	»
249	Τρικόπουλος 'Απόστ.	Βαρβάκη 51	»
250	Τσικᾶτος 'Απόστολ.	Μεσογείων 33	»
251	Τόγελος Εὐάγγ.	Λιοσίων 291	»
252	Φούντας Βάϊος	Σκυλίτση 17	»
253	Φούντας Βασίλειος	» 17	»
254	Φυσικόπουλος Βασίλειος	Κονίτσης 10 - Γουδί	»
255	Φούντας 'Ηλίας	'Αντ. Θεοχάρη 42	Πειραιά
256	Φούντας Χρυσ.	» » τέμμα	»
257	Φούντας Δημήτριος	Κοτζιαδῶν 16	»
258	Φυσικόπουλος Δημήτρ.	Δελφῶν-Αιγάλεω Κορυδαλλός	»
259	Χολέβας Γρηγόριος	§ Σειστοῦ 43 Νίκαια	»
260	Χολέβας Δημήτρ.	Καρδίτσης 20	»
261	Χολέβας Χρήστ.	Διομ. Κυριακού 21	Αθήναι
262	Χολέβας 'Αναστάσιος	'Αγ. 'Ασωμάτων 29	»
263	Χαλιαμάνης Γεώργιος	Γιαννιτσῶν 26	»

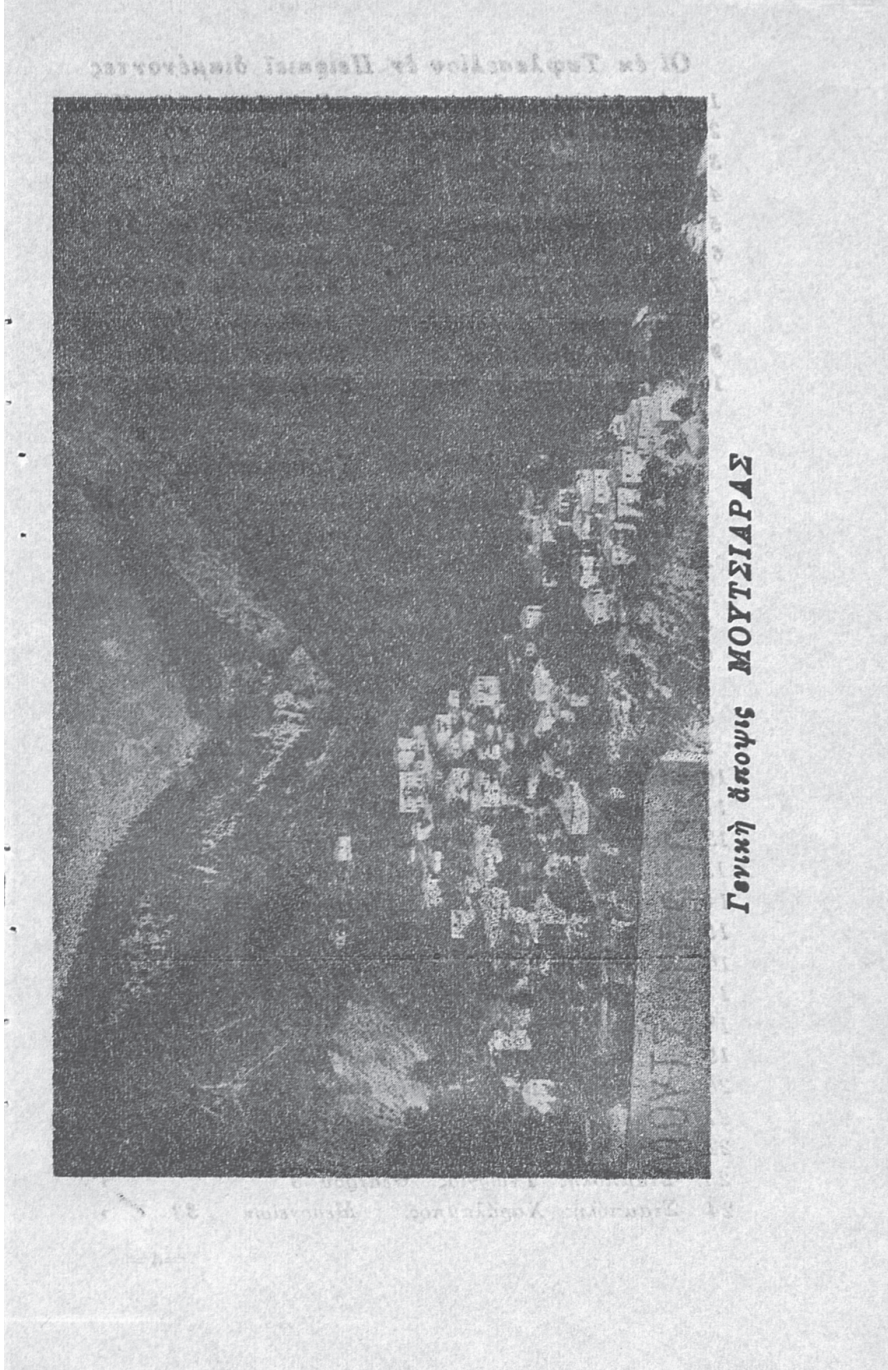

Οἱ ἐκ Τυφλοσελίου ἐν Πειραιεῖ διαμένοντες

1	Ἀγγελόπουλος Δημήτριος	Γεωργίου Α'	40	Πειραιᾶ
2	Ἀγγελόπουλος Ἀπόστολος	>	>	40
3	Ἀγγελόπουλος Ἰωάννης	Σωτήρος	67	>
4	Βόλας Κωνστ.	Τζαβέλλα		>
5	Βούλαρης Ἰωάννης	Εὐαγγελιστρίας	23	>
6	Βούλαρης Ἀνάργυρος	Σωτήρος	34	>
7	Βούλαρης Γεώργιος	Δεληγέωργη	16	>
8	Βούλαρης Ἀπόστολος	Δεληγέωργη	16	>
9	Ζόλιας Ἀπόστολος	Εὐαγγελιστρίας	75	>
10	Ζόλιας Παῦλος	Εὐαγγελιστρίας	75	>

Ἐν Ἀθήναις Τζουρτσιώται

1	Ἀλεξίου Ἀπόστολος	Σακράτους	7	Ἀθῆναι
2	Γιαννίτσος Νικόλαος	Σόλωνος	142	>
3	Γιαννίτσος Δημήτριος	>	>	>
4	Κούτσια Ἀδελφοὶ	Σκουφᾶ	67	>
5	Κλεισοῦρας Δημ.	Λιοσίων	64	>
6	Κούτσιας Δημ.	Ἀγ. Στυλιανὸς Γκούζη		>
7	Κλεισοῦρα Ἀδελφοὶ	Πατησίων	272	>
8	Κλεισοῦρας Κωνστ.	Ἀχαρνῶν		>
9	Κούτσιας Θεόδωρος	Χαρακόπου	75	Καλλιθέα
10	Δαϊάκης Ἀπόστολος	τέρμα Ἴπποκράτους		>
11	Δεπενιώτης Χρῆστος	Ἀλωπεκῆς	40	>
12	Δεπενιώτης Ἰωάννης	Ξανθίππης	103	>
13	Μαλέμης Γεώργιος	Λήμνου	9	>
14	Μαλέμης Γεώργιος	Πατησίων	296	>
15	Μπάκας Κωνστ.	Εὐνχίου	2	>
16	Μουχασίρης Εὐάγγ.	>	2	>
17	Μουχασίρης Χρῆστος	Ἀμαρούσιον		>
18	Ντίκος Ἀθανάσιος	Πριραιῶς	59	>
19	Ντάκος Γεώργιος	Φυλῆς	237	>
20	Ντάκος Ἰωάννης	Πατησίων	112	>
21	Ντάκος Σπυρίδων	Κυθήρων	11	>
22	Σιμητζῆς Ἰωάννης	Ἀχαρνῶν	165	>
23	Σταμπόλης Γεώργιος	Θεάτρου	3	>
24	Σταμπόλης Χαράλαμπος	Μεσογειῶν	33	>

ΟΙ ΕΝ ΤΟΥΤΟΙΣ ΕΤΕΡΟΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΑΣΙΝ

ΣΥΝΔΙΣΙΜΟΝ ΜΟΥΤΣΙΔΑΡΑΣ
Γενική άποψη

24 ΣΥΝΔΙΣΙΜΟΝ ΜΟΥΤΣΙΔΑΡΑΣ

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

Ο ΠΟΛΥΤΟΠΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΒΛΑΧΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ.

Η ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΚΡΑΝΙΑΣ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ¹

Η Κρανιά Ασπροποτάμου, περισσότερο από σημείο στο χάρτη -γεωγραφικά συγκεκριμένη θέση-, ένα από τα χωριά δηλαδή που συγκροτούνται, μετατοπίζονται, παρακμάζουν και ανασυγκροτούνται στη διάρκεια του ιστορικού χρόνου, είναι πρώτα από όλα ένας βιωμένος, ένας κοινωνικοποιημένος χώρος. Συμβολίζει σχέσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές, μεταφέρει μνήμες και ιστορία, εκφράζοντας τη δυναμική στη σχέση του ανθρώπου με το χώρο, ορίζει έναν συγκεκριμένο τόπο ταυτότητας.

«Λα Κόρνου» στα Βλάχικα, η Κρανιά (Κρανειά ή Κρανέα κατά καιρούς η επίσημη ονομασία της)² είναι ένα από τα βλαχοχώρια του Νομού Τρικάλων, χτισμένη στις πλαγιές της Κεντρικής Πίνδου, κάτω από την κορυφή Τριγγιά, δεξιά και αριστερά στις όχθες του Κρανιώτικου ποταμού, έναν από τους παραπόταμους που μαζί με το Σκληνιασίτικο στην ένωση τους στα Τρία Ποτάμια με τα νερά των πηγών του ποταμού από το Χαλίκι, σχηματίζουν τον άνω ρου του Αχελώου, γνωστού ως Ασπροπόταμου σε αυτό το τμήμα.

¹ Η ανακοίνωση στηρίζεται σε επιτόπια έρευνα για την εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής στον Τομέα Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων υπό την εποπτεία του καθηγητή Λαογραφίας κ. Β. Νιτσιάκου, βλ. Παρασκευάς Ποτηρόπουλος, *Πολιτισμικές Ταυτότητες στην Πίνδο*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Τομέας Λαογραφίας, Ιωάννινα 2007.

² Η Κρανιά αναγράφεται ως Κρανειά μετά την ενσωμάτωσή της στο ελληνικό κράτος το 1881, όταν ο οικισμός αποτελεί θερινή έδρα του Δήμου Χαλκίδας του νομού Τρικάλων με χειμερινή έδρα τον Κλεινοβό με το Βασιλικό Διάταγμα της 31ης Μαρτίου 1883, βλ. Υπουργείον Εσωτερικών, *Πίνακες των επαρχιών Ηπείρου και Θεσσαλίας κατά την απογραφήν του 1881*, τυπ. Αφών Περρής, εν Αθήναις 1884, σελ. β' και 31. Με τις αλλαγές του 1912 στην τοπική αυτοδιοίκηση γίνεται έδρα της κοινότητας Κρανιάς, συμπεριλαμβάνοντας στη δικαιοδοσία της τους οικισμούς Παλιοχώρι και Δολιανά, ως το 1965 και 1967 αντίστοιχα. Συγκεκριμένα με την Υπουργική απόφαση της 31/08/1912 επικυρώνεται η σύσταση της ομώνυμης κοινότητας και αποφασίζεται η προσάρτηση του οικισμού της Μονής Δολιανών ενώ με αντίστοιχη της 01/06/1916 αποφασίζεται η προσάρτηση στην κοινότητα του οικισμού Παλιοχωρίου. Στις 31/05/1965 αποσπάται το Παλιοχώρι και στις 21/11/1967 ο οικισμός των Δολιανών, βλ. *Λεξικό Διοικητικών Μεταβολών των Δήμων και των Κοινοτήτων (1912-2001)*, ηλεκτρονική έκδοση, Νομός Τρικάλων, κοινότητα Κρανιάς, στην επίσημη σελίδα της Ελληνικής Εταιρείας Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, (<http://www.eetaa.gr/>). Από το 1940 η επίσημη ονομασία της «διορθώνεται» σε κοινότητα Κρανέας, διοικητικό όνομα που διατηρείται στον οικισμό μέχρι σήμερα, μέρος της διευρυμένης κοινότητας Ασπροποτάμου, από το 1997.

Η κοινότητα κατοικείται τους θερινούς μήνες, στο παρελθόν από ημινομάδες κτηνοτρόφους που είχαν τα χειμαδιά τους στη Θεσσαλία, δραστηριότητα που ακολουθούν ακόμη, σε περιορισμένη κλίμακα, οι Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι, παλιότερα σμίχτες και βοσκοί στην υπηρεσία των Βλάχων τσελιγκάδων, με το δικό τους ξεχωριστό οικισμό, τα Κονάκια³.

Η Κρανιά, σχετικά πλούσιο χωριό στην ύστερη περίοδο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση από τον 18ο και κυρίως το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, χάρη στην εκμετάλλευση των κτηνοτροφικών προϊόντων, το εμπόριο δηλαδή των γαλακτοκομικών αλλά ιδιαίτερα από την εξαγωγή των σκουτιών της τοπικής οικοτεχνίας προς την Κύπρο. Αυτό αντανακλάται στη δημογραφική διακύμανση του χωριού, καθώς ο σχετικά μειωμένος, όπως υποστηρίζεται, αριθμός των 150 σπιτιών που καταγράφεται το 1820⁴, στην απογραφή του 1881 φθάνει τους 2.444 κατοίκους. Η σταδιακή εγκατάσταση πολλών κατοίκων του, από τις πλουσιότερες οικογένειες του χωριού, στα αστικά κέντρα της Θεσσαλίας, κυρίως στα Τρίκαλα, ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, εντείνεται τις πρώτες δεκαετίες του 20ου (στην απογραφή του 1896 καταγράφονται 1185 κάτοικοι)⁵. Άλλωστε στη συλλογική μνήμη των Κρανιωτών το χωριό έχει το χαρακτήρα παραθεριστικού κέντρου ήδη από τη δεκαετία του 1920.

Η πλειονότητα των απογραφών του 20^{ου} αιώνα αδυνατούν να αποτυπώσουν το πληθυσμιακό δυναμικό, καθώς διεξάγονται τους χειμερινούς μήνες, που δεν κατοικείται ο οικισμός, είναι ενδεικτικές ωστόσο της δημογραφικής διακύμανσης (1920: 185, 1928: 209, 1940: 337, 1951: 105, 1961: 9, 1971: 0, 1981: 136, 1991: 94, ενώ το 2001 243 και για πρώτη φορά ξεχωριστή απογραφή στα Κονάκια: 66).

³ Οι Σαρακατσάνοι της Κρανιάς αποτελούν από τις λίγες περιπτώσεις Σαρακατσάνων που ξεχειμάζουν στον κάμπο της Λάρισας και είναι εγγεγραμμένοι στον ορεινό τόπο διαμονής τους με δικαιώματα βοσκής στα κοινοτικά λιβάδια. Καθοριστικό ρόλο σε αυτή την εξέλιξη στη δεκαετία του 1950 διαδραμάτισαν οι Βλάχοι μεγαλοτσελιγκάδες της Κρανιάς που εξασφάλισαν με αυτόν τον τρόπο βοσκούς για τα κοπάδια τους, μέσα από το σύστημα των πελατειακών σχέσεων, βλ. Α. Γουργιώτη, «Σαρακατσάνοι κτηνοτρόφοι – γεωργοί στην περιοχή της Λάρισας» στο *Σαρακατσάνοι, ένας ελληνικός νομαδικός κτηνοτροφικός πληθυσμός*, Πρακτικά Συνεδρίου Σερρών 1-3 Οκτωβρίου 1983, Αθήνα, 1985, σελ. 48 – 59. Η Κρανιά είναι από εκείνες τις περιπτώσεις συνεργασίας και συνύπαρξης Βλάχων και Σαρακατσάνων, με διακριτούς και άνισους ωστόσο κοινωνικούς, πολιτισμικούς και πολιτικούς ρόλους, με ιδιαίτερη ένταση στο παρελθόν αλλά ακόμα ισχυρούς.

⁴ Στον Κώδικα Τρίκκης που συντάχτηκε για φορολογικούς λόγους κατ' εντολή του Αλή Πασά, βλ. Μ. Κλιάφα, *Μούλι χειρετίματι ντι λα Κόρνου: μικρό χρονικό της Κρανιάς Ασπροποτάμου*, Γένεσις, Τρίκαλα 2003, σελ. 9. Αντίθετα ο Φ. Πουκεβίλ κατά την επίσκεψή του στην περιοχή το 1814, με όλες τις επιφυλάξεις για την ορθότητά του, εκτιμά σε 300 οικογένειες τον πληθυσμό του χωριού, βλ. Φ. Πουκεβίλ, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Ήπειρος*, μτφ. Παναγιώτα Κώτσου, Αφοί Τολιδή, Αθήνα 1994, σελ. 332.

⁵ Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί ότι η απογραφή διεξάγεται μεταξύ 6-10 Οκτωβρίου, περίοδο που ήδη πολλοί έχουν αναχωρήσει για τα χειμαδιά. Για τον ίδιο λόγο, την ημερομηνία διεξαγωγής τους, οι απογραφές στις 15-16/4/1889 και 27/10/1907 καταγράφουν 27 και 6 κατοίκους αντίστοιχα, βλ. Μ. Χουλιαράκης, *Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971*, τόμος πρώτος, μέρος δεύτερον, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1974, σελ. 171, 241 και 328.

Ο γεωγραφικός εντοπισμός της κοινότητας σε συνδυασμό με τις πρακτικές κατοίκησης, οργάνωσης και χρήσης του χώρου από τους κατοίκους της, τα συγκεκριμένα δηλαδή «πολιτισμικά» χαρακτηριστικά της τοπικής κοινωνίας αναδεικνύουν την Κρανιά σε μια από τις ιδιαίτερες παραστάσεις που συνθέτουν την τοπιογραφία της Πίνδου, έναν από τους λόγους που συντάσσουν την τοπολογία της.

Σχετικά με την ιστορία της κατοίκησης - συγκεκριμένα εδώ στον ορεινό χώρο, στην Πίνδο - ιδιαίτερα σε ότι αφορά στη δημιουργία των τοπικών ταυτοτήτων, πολλές απόψεις εστιάζουν στη στατικότητα των οικισμών, την ταύτιση δηλαδή χώρου, ιστορίας με τον πολιτισμό, τα στοιχεία που διαμορφώνουν αυτό που αποκαλείται τόπος⁶. Ωστόσο, όπως είναι φανερό και στη χωρική επικράτεια της Πίνδου - ιδιαίτερα σε περιπτώσεις βλάχικων χωριών αλλά όχι μόνο - μια άλλη κύρια μορφή κατοίκησης στο χώρο και διαμόρφωσης τοπικών ταυτοτήτων, αφορά στη μετακίνηση ανάμεσα σε διαφορετικούς χώρους. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η πρακτική της μετακινούμενης κτηνοτροφίας, η σταθερή και επαναλαμβανόμενη στο χρόνο μετακίνηση ανάμεσα σε διαφορετικούς χώρους -και εκτός των ορίων του ορεινού συμπλέγματος της Πίνδου στην προκειμένη περίπτωση-, το κατέβασμα στα χειμαδιά δηλαδή, ως μέρος ενός ιστορικά διαμορφωμένου τρόπου ζωής, μια επιλογή προσαρμογής στο γεωγραφικό περιβάλλον, αποτέλεσμα συγκεκριμένων οικολογικών, πολιτικών και κοινωνικών -ιστορικών με μια λέξη- παραγόντων.

Τέτοιου τύπου μετακινήσεις διαφοροποιούν και διευρύνουν τον προσδιορισμό της έννοιας του τόπου, από τη σταθερότητα της κατοίκησης σε ένα συγκεκριμένο χώρο στην πολλαπλότητα των χώρων εγκατάστασης. Η Κρανιά στην προκειμένη περίπτωση αντιστοιχεί σε ένα συγκεκριμένο χώρο όπου επιστρέφει η κοινωνική ομάδα και προσλαμβάνει την ταυτότητα του τόπου, ωστόσο η «Κρανιά», ως μετωνυμία μιας συγκεκριμένης τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας, μεταφέρεται στο σύνολο των χώρων της μετακίνησης των μελών της κοινότητας.

⁶ Ο ισομορφισμός χώρου, τόπου, πολιτισμού ερμηνεύει μονοσήμαντα τις τοπικές κοινωνίες, καθώς κάθε πολιτισμός θεωρείται εντοπισμένος, διακριτός και οριοθετημένος σε συγκεκριμένα γεωγραφικά πλαίσια, χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια και σταθερότητα στα χαρακτηριστικά του και παράγει ένα συνεκτικό πολιτισμικό τοπίο, βλ. E. Hirsch, "Landscape: Between Place and Space", στο E. Hirsch - M. O'Hanlon, *The Anthropology of Landscape. Perspectives on Place and Space*, Clarendon Press, Oxford 1995, σελ. 1. Επίσης βλ. A. Gupta - J. Ferguson, "Beyond 'Culture': Space, Identity and the Politics of Difference", στο A. Gupta - J. Ferguson (eds), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*, Duke University Press, Durham and London 1997, σελ. 33-37. Για τη φιλοσοφική προσέγγιση των εννοιών της ισομορφίας αλλά και της ετερομορφίας βλ. Ζ.Φ. Λυστάρ, *Η Μεταμοντέρνα Κατάσταση*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα 1993. Για τη συγκρότηση της τοπικότητας, ως έκφρασης της κοινωνικής οντότητας σε συγκεκριμένο χώρο βλ. K. Olwig, *Landscape, Nature and the Body Politic: From Britain's Renaissance to America's New World*, University of Wisconsin Press, Madison 2002, σελ. 17.

Με αυτή την αντίληψη διευρύνονται τα πρότυπα και οι κυρίαρχες διατυπώσεις για την έννοια και το περιεχόμενο του τόπου, τόσο στην αντίληψή τους όσο και στο χρόνο. Οι σταθεροποιημένες κωδικοποιήσεις των χωρών ως συμπαγών και αναλλοίωτων στο χώρο και στο χρόνο κοινοτήτων, μεταβάλλονται καθώς διαπιστώνεται ότι όχι μόνο στη σύγχρονη εποχή αλλά και στο ιστορικό παρελθόν, οι μετακινήσεις, οι μεταναστεύσεις, οι πολλαπλοί χώροι αναφοράς διαμορφώνουν μια διαφορετική αντίληψη του τόπου και της τοπικής ταυτότητας.

Στον οικιστικό ιστό της Πίνδου γενικότερα, συνυπάρχουν, αλληλοσυμπληρώνονται και ανταγωνίζονται οι σταθεροί τόποι με την πολλαπλότητα στους χώρους και στους χρόνους. Μια πολλαπλότητα που διαφοροποιεί και διευρύνει τον προσδιορισμό της έννοιας του τόπου. Οι συνεχείς μετακινήσεις από και προς τις κοινότητες της Πίνδου, οι διαδοχικοί και ποικίλοι αποχωρισμοί, όχι μόνο συμβάλλουν στη συγκρότηση και τους μετασχηματισμούς, στην ιστορική διαμόρφωση της τοπογραφίας της οροσειράς αλλά διευρύνουν πρότυπα και κυρίαρχες διατυπώσεις για την έννοια και το περιεχόμενο του τόπου.

Ούτως ή άλλως, οι πολλαπλές μετατοπίσεις στο γεωγραφικό χώρο, αναδεικνύουν τη διασπορά σε συστατικό στοιχείο της ταυτότητας στις Βλάχικες συλλογικές οντότητες. Στις σταθερές μεταβάσεις στα χειμαδιά, στις πρόσκαιρες αναζητήσεις εναλλακτικών θερινών βοσκών μακριά από την κοινοτική περιφέρεια, στα κέντρα των εμπορικών μετακινήσεων, στους μεταναστευτικούς τόπους, τους προσωρινούς εκτοπισμούς, ο θερινός οικισμός διαμονής, ο τόπος τους, αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς, ο κεντρικός άξονας οργάνωσης των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, η χωρική έκφραση της πολιτισμικής διαφοροποίησης ακόμα και στο πλαίσιο συγγενών πληθυσμιακών ομάδων. Ωστόσο οι συγκεκριμένες περιοχές στις οποίες μετακινούνται αποτελούν τα χωρικά σημεία στα οποία διαχέεται η τοπική τους ταυτότητα, σε αυτούς τους τόπους, τα χειμαδιά, τα κέντρα των εμπορικών δραστηριοτήτων τους, στους τόπους μετανάστευσης, μεταφέρεται ο κοινωνικός και συμβολικός χώρος της κοινότητας τους.

Εστιάζοντας στην Κρασιά και σε μια ιστορική επισκόπηση του χώρου, οι ιστορίες καταγωγής, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις και οι αποδημίες υποδηλώνουν τον πολυκεντρικό χαρακτήρα στις χωρικές αναφορές των κατοίκων του.

Στη μεταβατική κίνηση στους χώρους και στους χρόνους και στην ποικιλία των μορφών διαμονής στο χώρο που διαμορφώνονται, το καθοριστικό

στοιχείο που μεταλλάσσει τη μετακίνηση σε διαφορετικούς χώρους σε κίνηση με άξονα ένα σταθερό σημείο αναφοράς, είναι η οικιστική εγκαθίδρυση και η συνακόλουθη αίσθηση του τόπου που δημιουργείται με βάση τη διάρκεια στη σχέση χώρου, κοινωνικής ομάδας, πολιτισμού.

Στις αφηγήσεις για την ίδρυση του χωριού οι πληθυσμιακές ανταλλαγές με το Παλιοχώρι, από την άλλη πλευρά της Τριγγίας, και γενικότερα οι μετακινήσεις από τη θεσσαλική πεδιάδα και τα «παλιοχώρια» στις υπώρειες τις Πίνδου προς τα ορεινά χαρακτηρίζουν τις διαδικασίες συγκρότησης της Κρανιάς.

Ένας από τους κεντρικούς δομικούς άξονες των αφηγήσεων για την οικιστική εγκατάσταση στην περιοχή, είναι η αναζήτηση εκεί καταφύγιου για να προφυλαχθούν είτε από τις φυσικές καταστροφές είτε από πολεμικές επιδρομές και τις πολιτικές και οικονομικές πιέσεις. Στις περισσότερες αφηγήσεις η εγκατάσταση στην περιοχή οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στις επιδημίες που πλήττουν τις γειτονικές, χαμηλότερες υψομετρικά, περιοχές⁷:

«Παλιά το χωριό ήταν στο Παλιοχώρι, τότε το λέγαν Γκορτσιά. Μετά ο κόσμος έφυγε από κει και ήρθαν εδώ. Φύγαν από κει γιατί το κλίμα δεν ήταν υγιεινό, αρρώσταιναν τα μικρά παιδιά και πέθαιναν. Γι' αυτό οι παλιοί φύγαν από κει. Εκεί ήταν το παλιό χωριό, για αυτό το λέμε Παλιοχώρι. Τους λέμε όμως και Παλιοχωρίτες γιατί όλοι αυτοί που μείναν εκεί μετά από μας, ήρθαν πέρα από τη Μεσοχώρα, τα Παλιοχώρια που τα λέμε εδώ. Αυτούς τους είχαμε βαλμάδες σε μας»⁸.

«Κοίταξε να δεις, εμείς ήρθαμε από το Παλιοχώρι. Ακόμα εκεί έχουμε χωράφια δικά μας. Φύγαμε από κει για την πανούκλα. Ο κόσμος πέθαινε και ήρθαμε δω για να σωθούμε, πιο υγιεινό το μέρος βλέπεις. Έκανε ο τόπος και για τα ζώα, σηκώνει πολλά κοπάδια εδώ πέρα...»⁹.

Στην πλοκή των διηγήσεων η εγκατάσταση στην Κρανιά συνδέεται με το στερεότυπο της ερήμωσης των πεδινών εκτάσεων και της φυγής στα ορεινά εξαιτίας της Οθωμανικής κατάκτησης και των πιέσεων που ασκούνταν στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Στο αφηγηματικό μοτίβο, οι πιέσεις των Τούρκων, όταν δεν συνιστούν τη βασική αιτία, συντείνουν στην

⁷ «Κάποια επιδημία, ίσως στα τέλη του 17ου αιώνα, κατέστρεψε το χωριό Γκορτσιά, που υπήρχε στη θέση του Παλιοχωριού Κρανιάς. Πολλοί κάτοικοι φέρονται να μετακινήθηκαν τότε στην Κρανιά, δίνοντάς της δυναμικότερη διάσταση», Α. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999 σελ. 69. Η μετακίνηση από ελληνόφωνα χωριά, χαμηλότερα στην Πίνδο, προς την περιοχή του Ασπροποτάμου αποτελεί χαρακτηριστικό μοτίβο ιστορίας καταγωγής στα περισσότερα χωριά τη περιοχής, βλ. Α. Κουκούδης, *ό.π.*, σελ. 38 και 69.

⁸ Αφηγητής, Α. Ψ. 30-07-2004, Κρανιά.

⁹ Αφηγητής, Κ. Μ. 07-08-2003, Κρανιά.

εγκατάλειψη των θεσσαλικών υπωρειών της Πίνδου και στην αναζήτηση ασφαλούς εγκατάστασης στην περιοχή. Στις διάφορες παραλλαγές της ιστορίας, στην Κρανιά βρίσκουν καταφύγιο καταδιωκόμενες οικογένειες από την περιοχή της Ηπείρου αλλά και Βλάχοι που αναζητούν νέα εστία μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης¹⁰.

Κατά τη διάρκεια των διεργασιών συγκρότησης της κοινότητας και το πρώτο διάστημα της υπόστασής της, φαίνεται ότι σε περιόδους κρίσεων, η μετακίνηση στο Παλιοχώρι και τις γειτονικές ορεινές περιοχές του Κόζιακα αποτελούσε τη διέξοδο για τους κατοίκους της. Ακόμα και στην ταρχώδη περίοδο στο τέλος του 18ου και στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όπου κυριαρχεί και εδώ η απόπειρα πολιτικής και οικονομικής ηγεμονίας του Αλή Πασά, η αντιπαράθεση με τους πρόκριτους και τους αρματολούς της περιοχής, οι αντιδικίες μεταξύ των οπλαρχηγών¹¹ και στο τέλος η ελληνική επανάσταση, οι κάτοικοι της Κρανιάς δεν συμμετέχουν, τουλάχιστον σε συγκροτημένες ομάδες, στις μαζικές μετακινήσεις και τις οργανωμένες μετοικήσεις που παρατηρούνται από τα Βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου προς την περιοχή της Μακεδονίας ή ακόμα και νοτιότερα προς την περιοχή της Στερεάς Ελλάδας¹².

Για τους μεταβατικούς κτηνοτρόφους της Κρανιάς ο οικονομικός τους χώρος στη διάρκεια του χειμώνα εκτείνεται, ιστορικά, στο θεσσαλικό κάμπο. Οι κοντινές πεδινές περιοχές των Τρικάλων και της Καλαμπάκας αποτελούσαν τους τόπους των χειμαδιών για μερικούς από αυτούς, ωστόσο το γεωγραφικό δίκτυο των μετακινήσεων απλώνεται προς την περιοχή των Φαρσάλων στο Χατζόμπασι (Υπέρεια), το Τικελί (Μικρό Βουνό) και το Ψυχικό Λάρισας, για να έρθουν πολύ αργότερα οι Σαρακατσάνοι να το διευρύνουν προς το Δοξαρά, τη Φαρκαδόνα και αλλού. Η κύρια δίοδος που ενώνει το χωριό με τον κάμπο διέρχεται από το πέρασμα της Μπάμπας στο βουνό Τριγγία που οδηγεί στο χωριό του Κλεινοβού από την άλλη πλευρά του βουνού και στη συνέχεια στη Διάβα, στο πέρασμα του

¹⁰ Για την τελευταία εκδοχή βλ. Μ. Κλιάφα, *Μούλι χειρετίματι ντι λα Κόρνου*, ό.π., σελ. 8 και γενικότερα για τη μετακίνηση των κατοίκων της Μοσχόπολης προς την περιοχή του Ασπροποτάμου βλ. Α. Κουκούδης, ό.π., σελ. 234.

¹¹ Πρόκειται για τη διαμάχη του Γ. Καραϊσκάκη με τον Ν. Στουρνάρη και το γαμπρό του και τοπικό οπλαρχηγό Γ. Λιακατά για τον έλεγχο της περιοχής, που έχει ως αποτέλεσμα τη λεηλασία της Κρανιάς το 1824, βλ. Ν. Κασομούλης, *Στρατιωτικά ενθυμήματα της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. Α', Αθήνα 1940, σελ. 262 και Θ. Νημάς, *Τρίκαλα-Καλαμπάκα-Μετέωρα-Πίνδος-Χάσια (Γεωγραφία-Ιστορία-Μνημεία-Τουρισμός)*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 73-76.

¹² Για τις μετακινήσεις των Βλάχων και, στη διάρκεια του 19ου αιώνα, των Σαρακατσάνων του Ασπροποτάμου βλ. Α. Κουκούδης, ό.π., σελ. 71-81.

¹³ Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως για το φόβο των ληστών, χρησιμοποιούσαν και άλλες διαδρομές όπως από το πέρασμα Γκουράσια προς την Πύρρα.

Πηγειού, ακολουθώντας από κει και πέρα συγκεκριμένη πορεία για κάθε ξεχωριστό προορισμό¹³. Για παράδειγμα, η ανάβαση από την περιοχή του Χατζόμπασι προς το χωριό διαρκούσε έξι με επτά ημέρες με βασικούς σταθμούς στην πορεία το Πέτρινο Καρδίτσας, το Παλιογαρδίκι κοντά στο Πετρωτό Τρικάλων, τη Ράξα Τρικάλων, την περιοχή Γκορτσιές δίπλα στη Διάβα, το Σιακαμπέντη, όπου και το ομώνυμο χάνι στον Κλεινοβό, την ανάβαση στην Μπάμπα και μετά τη διανυκτέρευση εκεί ακολουθούσε η κάθοδος στην Κρανιά. Το δρομολόγιο πρόσβασης και αναχώρησης από το χωριό παραμένει σταθερό, στο πέρασμα του χρόνου, ωστόσο, οι συνθήκες της νεωτερικότητας κάνουν αισθητή την παρουσία τους ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα με τη χρήση του τρένου για τη μεταφορά των κοπαδιών στον κάμπο από και προς το σιδηροδρομικό σταθμό της Καλαμπάκας. Αντίθετα παρά τη διάνοιξη αμαξιτής οδού προς το Παλιοχώρι το 1911 και προς την Καστανιά το 1938, η οδική μετάβαση προς και από τον κάμπο αποτελεί σύγχρονο φαινόμενο, εδραιώνεται αρκετά χρόνια μετά το τέλος του Β' παγκοσμίου πολέμου.

Ωστόσο και το καλοκαίρι, οι Κρανιώτες επέκτειναν τον οικονομικό τους χώρο εκτός της κοινοτικής τους περιφέρειας, νοικιάζοντας βοσκοτόπια στο Παλιοχώρι, όπου άλλωστε πολλοί από αυτούς κατέχουν ιδιόκτητες εκτάσεις, το Αϊβάν και την Καλογριανή, όταν δεν επαρκούν τα λιβάδια στην κτηματική περιφέρεια της κοινότητας, ή προμηθευόμενοι ξυλεία από την περιοχή του Κόζιακα (Περλιάγκο)¹⁴. Σε περιόδους οικονομικής ακμής, άλλωστε, όπως αναφέρει η προφορική παράδοση, ο παραγωγικός χώρος επεκτεινόταν εκτός των ορίων της περιφέρειας του Ασπροποτάμου, καθώς αναζητούνταν διαθέσιμες βοσκές στην περιοχή του Γράμμου.

Στην Κρανιά, όπως και σε άλλα Βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου, η εξειδίκευση στην επεξεργασία του μαλλιού και στην παραγωγή σκουτιών σηματοδεύει την ιστορική της πορεία. Η οικιακή βιοτεχνία γνωρίζει, μάλιστα, ιδιαίτερη ανάπτυξη από τον 18^ο ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, με κύριο αποδέκτη του εξαγωγικού εμπορίου την Κύπρο. Η βιοτεχνική παραγωγή των σκουτιών, διαδικασία που δεν περιορίζεται στα όρια της κοινότητας αλλά συνεχίζεται στους τόπους διαχείμασης και ιδιαίτερα στα Τρίκαλα, είναι η δραστηριότητα που διευρύνει το χωρικό ορίζοντα των κατοίκων της Κρανιάς. Τα δρομολόγια των κираτζίδων προς Καλαμπάκα και Τρίκαλα, με «στέκια» κατά την πορεία τη Σαρακίνα, την Κοτσιλιά και τον

¹⁴ Πρακτική που συνεχίζουν και οι Σαρακατσάνοι προμηθευόμενοι ξύλα από κει για το ετήσιο «στήσιμο» των καλυβιών τους στα Κονάκια.

Κλεινοβό, είναι το πρώτο στάδιο της διαδρομής των εμπόρων και των προϊόντων τους. Τα Τρίκαλα απορροφούν το μεγαλύτερο μέρος των γαλακτοκομικών προϊόντων, ενώ από το τέλος του 19^{ου} αιώνα κι έπειτα είναι ο χώρος των εμπορικών συμφωνιών για τη διάθεσή τους σε χοντρεμπόρους από την Αθήνα. Σε αυτή την εξέλιξη η Καλαμπάκα αποτελεί το διαμετακομιστικό κέντρο, καθώς στο σιδηροδρομικό της σταθμό μεταφορτώνεται η παραγωγή για να καταλήξει σιδηροδρομικώς μέσω των Παλιοφαρσάλων στην Αθήνα.

Η διάθεσή τους κατά κύριο λόγο στην Κύπρο –ενώ υπάρχουν προφορικές μαρτυρίες και για τη διάθεσή τους στην Αίγυπτο– εγκαθιδρύει σταθερές εμπορικές σχέσεις με το νησί από τον 18^ο ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, που προς το τέλος τους διευρύνονται με την εμπορία και άλλων προϊόντων όπως ο καπνός: είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του καπνέμπορου Πατίκη με πεδίο εμπορικής δραστηριότητας την Κύπρο.

Παράλληλα και στην Κρανιά, όπως και στα άλλα μεγάλα βλαχοχώρια, η ενασχόληση με το εμπόριο γενικότερα τροποποιεί τους χρονικούς ρυθμούς «παρουσίας - απουσίας» στο χώρο, που καθορίζονται πλέον από τους ρυθμούς του εμπορίου και τις συνθήκες μετακίνησης στο χώρο. Επιπλέον, και σε έναν ύστερο χρόνο, για ένα τμήμα του παραγωγικά ενεργού πληθυσμού σηματοδοτεί τη μετατόπιση από το βιωμένο χώρο της κοινότητας, τη μετανάστευση δηλαδή σε μεγάλα εμπορικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης.

Στο γενικότερο δίκτυο των χωρικών σχέσεων της Κρανιάς, η απουσία ενός μεγάλου διοικητικού και οικονομικού κέντρου στον Ασπροπόταμο υποκαθίσταται από την παρουσία των Τρικάλων, ένα υπερτοπικό και διαπεριφερειακό κέντρο. Η πόλη των Τρικάλων αποτελεί σημείο αναφοράς, καθώς εκτός από τον κομβικό της ρόλο στην κατανομή της εξουσίας, τον κοινωνικό έλεγχο του χώρου και τη διοικητική διαχείριση, αποτελεί σημείο συνάντησης ομάδων, ανταλλαγής προϊόντων, μεσολαβεί δηλαδή ανάμεσα στον κάμπο, τις υπώρειες και το βουνό. Με την πάροδο του χρόνου τα Τρίκαλα συνιστούν για την Κρανιά ένα διαρκή πόλο έλξης καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, διευρύνοντας την ρυθμιστική τους λειτουργία και στους χειμερινούς τόπους διαμονής του πληθυσμού της¹⁵.

Ο ρόλος των Τρικάλων για την Κρανιά και την ευρύτερη περιοχή, είναι προϊόν της νέας διάταξης των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων,

¹⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι από τον 19ο αιώνα κι έπειτα αποτελεί ένα σταθερό τόπο συνάντησης των χωριανών και λήψης κρίσιμων αποφάσεων για το μέλλον της κοινότητας.

που διαμορφώνονται από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα κι ύστερα, όταν οι πεδινές περιοχές και τα αστικά κέντρα αναπτύσσονται σταδιακά σε βάρος του ορεινού αγροτικού χώρου. Ο αστικός χαρακτήρας και ο κεντρικός ρόλος των Τρικάλων στη χωρική οργάνωση της ευρύτερης περιοχής προσελκύουν από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, κυρίως, πολλούς Κρανιώτες για μόνιμη εγκατάσταση. Η σταδιακή αύξηση αυτής της κίνησης, ιδιαίτερα μετά το 1881, καθιστά την πόλη των Τρικάλων εναλλακτικό γεωγραφικό τόπο των Κρανιωτών. Ο συνεχώς αυξανόμενος αριθμός των χωριανών που μεταφέρουν σε μόνιμη βάση τις επαγγελματικές, βιοτεχνικές και εμπορικές τους δραστηριότητες στην πόλη, περιορίζοντας αισθητά το χρόνο παραμονής και άσκησης των επαγγελματιών τους στο χωριό, συνιστά μια μορφή αστικοποίησης που αναπτύσσεται εις βάρος ακόμα και της κτηνοτροφίας και δημιουργεί ένα παράλληλο κέντρο με σημαντικό βαθμό παρέμβασης στα κοινοτικά θέματα. Ενώ δηλαδή στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα το χωριό σταδιακά ανασυσταίνεται και γνωρίζει μια σχετική οικονομική ανάπτυξη, παρατηρείται μια συνεχής ροή κατοίκων για μόνιμη εγκατάσταση στην πόλη των Τρικάλων και άλλες περιοχές του θεσσαλικού κάμπου, κίνηση που εντείνεται μετά το 1881 και τις αλλαγές που σημαδεύουν σταδιακά τον ορεινό χώρο για να γενικευτεί πλέον τον 20^ο αιώνα, μεταβάλλοντας το χωριό από σταθερό τόπο διαμονής και παραγωγικό χώρο για αυτούς, σε παραθεριστική κατοικία.

Οι Κρανιώτες δημιουργούν στα Τρίκαλα τις δικές τους «παροικίες» στις συνοικίες Τρικαίογλου και στον Άγιο Κωνσταντίνο και αποτελούν μια από τις δυναμικές ομάδες τις πόλεις. Ο G. Weigand κατά την επίσκεψή του στα Τρίκαλα το 1889 αναφέρει ότι το 1/3 του μόνιμου πληθυσμού της είναι Βλάχοι από την περιοχή του Ασπροποτάμου, ενώ το χειμώνα ο πληθυσμός αυξάνεται εντυπωσιακά από την κάθοδο των υπόλοιπων Βλάχων, μεταξύ αυτών ως μια από τις πολυπληθέστερες ομάδες αναφέρει τους Κρανιώτες εκτιμώντας τον πληθυσμό τους σε 200 οικογένειες¹⁶.

Η συνοχή της κοινότητας επιβεβαιώνεται και αναπαράγεται μέσα από εθιμικές πρακτικές που τελούνται κι «εδώ» στην πόλη, όπως είναι ο χορός των Κρανιωτών τη δεύτερη μέρα του Πάσχα στη θέση Κουκουτζάμι. Τα παραδείγματα που παραθέτει η Μ. Κλιάφα, σταχυολογώντας τον Τρικαλινό τύπο από το 1881 ως το 1960 στο βιβλίο της για την Κρανιά¹⁷, αποτελούν τη γραπτή συνδρομή στις προφορικές αφηγήσεις των κατοίκων του

¹⁶ Βλ. G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι)*, μτφ. Th. Kahl, Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 211-2.

¹⁷ Βλ. Μ. Κλιάφα, *Μούλιτι χερετίματι ντι λα Κόρνου*, ό.π. Για τα παραδείγματα που αναφέρονται βλ. ειδικότερα σελ. 17, 27-28, 42-44, 47.

χωριού για τη σχέση του οικισμού και των Τρικάλων. Οι πολιτικές διεργασίες αναπτύσσονται παράλληλα και στους δύο χώρους, όπως πανηγυρίζονται αντίστοιχα και οι εκλογικές νίκες. Στα Τρίκαλα λαμβάνονται οι σημαντικότερες αποφάσεις για την ανάπτυξη της κοινότητας και της ευρύτερης περιοχής του Ασπροποτάμου. Εκεί δραστηριοποιούνται οι κοινοτάρχες της περιοχής για τη διεκδίκηση περισσότερων πόρων, λαμβάνουν χώρα οι ζυμώσεις των επαγγελματιών ομάδων αλλά και των κατοίκων των χωριών για τη σύσταση κτηνοτροφικού συνεταιρισμού το 1910 και της Ένωσης Ασπροποταμιτών το 1923, ιδρύεται η «Φιλοπρόοδος Αδελφότητα Κρανέας» το 1911 με στόχο την ανάπτυξη της κοινότητας, που επαναδραστηριοποιείται το 1927, διεξάγονται έρανοι για διάφορα έργα κοινοτικού χαρακτήρα, όπως η αποπεράτωση του ναού του Αγίου Δημητρίου το 1925 κ.λπ.

Σε μια παράλληλη διαδικασία που σχετίζεται με τις κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που επιφέρει η ένταξη στο ελληνικό κράτος και είναι σύμφωνη με τη συγκεντρωτική δομή ανάπτυξής του, παρατηρείται ένας σταθερός προσανατολισμός της χειμερινής μετακίνησης σημαντικού μέρους των κατοίκων προς την Αθήνα όπου απασχολούνται ως μικροπωλητές¹⁸, κοινή πρακτική και σε άλλα χωριά του Ασπροποτάμου¹⁹.

Την εγκατάσταση μικροεπαγγελματιών στην Αθήνα στα τέλη του 19ου αιώνα ακολουθούν στη διάρκεια του Μεσοπολέμου και άλλοι συγχωριανοί²⁰. Εγκατεστημένοι σε ομάδες στην περιφέρεια, τότε, της πόλης -για παράδειγμα στην περιοχή των Αμπελοκήπων-, επιδίδονται σε εμπορικές δραστηριότητες και άλλες επαγγελματικές ασχολίες. Εκεί μέσα από το δίκτυο κοινωνικών επαφών και σχέσεων αλληλοβοήθειας (με την αλληλοϋποστήριξη σε επαγγελματικά ζητήματα), τους νέους κοινωνικούς χώρους αναπαραγωγής της κοινοτικής ταυτότητας, όπως τα καφενεία, δημιουργούν έναν νέο γεωγραφικό χώρο επέκτασης της τοπικότητας, παρεμβαίνοντας με τη σειρά τους στα τεκταινόμενα του χωριού τους. Οι προεκλογικές διεργασίες το καλοκαίρι του 1932 με τη διανομή προκηρύξεων από τους «Αθηναίους» Κρανιώτες στην πόλη των Τρικάλων, με τις οποίες καλούν τους συμπατριώτες τους να λάβουν μια συγκεκριμένη πολιτική θέση,

¹⁸ Βλ. Μ. Κλιάφα, *ό.π.*, σελ. 14.

¹⁹ Για το Γαρδίκι βλ. Θ. Σπύρου, «Από το Γαρδίκι στο Γαρδικάκι», *Δοκίμες* 8 (1999), σ. 82-83. Γενικά για τα χωριά του Ασπροποτάμου είναι χαρακτηριστική η αναφορά του G. Weigand, το 1889, βλ. G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι)*, *ό.π.*, σελ. 215. Επίσης γενικότερα για τα χωριά του Ασπροποτάμου βλ. Κ. Φαλταίτς, «Οι πλανόδιοι τεχνίτες στην Ελλάδα», *Ελληνικά Γράμματα*(1928), τ. 3, σελ. 9.

²⁰ Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των αδελφών Ζαφόλια από την Κρανιά Ασπροποτάμου που εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα το 1916 και δημιούργησαν μια Ομόρρυθμη Εταιρεία τυροκομικών προϊόντων λιανικής πώλησης με την επωνυμία «Αφοί Ζαφόλια» που υπάρχει ακόμα στην οδό Σοφοκλέους.

²¹ Βλ. Μ. Κλιάφα, *ό.π.*, σελ. 58-59.

αποτελούν παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο ο «τόπος» της κοινότητας διαχέεται σε πολλαπλούς γεωγραφικούς χώρους²¹.

Ο Β' παγκόσμιος πόλεμος και ο εμφύλιος, η δεκαετία του 1940 γενικότερα, αποτελεί μια οριακή περίοδο για τις τοπικές κοινωνίες, μια χρονική τομή που οι διαστάσεις της αποτυπώνονται και χωρικά. Για πολλές από τις ορεινές κοινότητες της Πίνδου συνδέεται με τη μερική ή ολοσχερή καταστροφή των οικιστικών εγκαταστάσεων. Η Κρανιά καταστρέφεται ολοκληρωτικά το 1943 από τις γερμανικές δυνάμεις κατοχής²².

Οι τοπικές παρεκκλίσεις στους ρυθμούς και τους χρόνους ανταπόκρισης στο κανονιστικό σχήμα των μετασχηματισμών εκφράζουν τις επιμέρους ιδιαιτερότητες και δυναμικές κάθε τοπικής κοινωνίας, ως γενική διαπίστωση καταγράφεται ωστόσο η διεύρυνση της μετατόπισης και της διασποράς του γεωγραφικού χώρου των κοινοτήτων, η επέκταση των νέων κοινωνικών χώρων έκφρασης της συλλογικής ταυτότητας, η αύξηση του ρόλου των ήδη υφισταμένων ή η δημιουργία νέων παράλληλων τόπων αναφοράς της τοπικότητας.

Στην Κρανιά η ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων χωριών και η ανασύσταση, σε πρώτη φάση, της κοινωνικής ζωής στο χωριό συνδέεται άμεσα με την κτηνοτροφική πρακτική. Οι κτηνοτρόφοι αποτελούν με αυτό τον τρόπο και για μια ακόμη φορά, το δίαυλο επαναφοράς της τοπικότητας από τους χώρους διάχυσής της.

Η καταστροφή, ωστόσο, του χωριού ολοκληρώνει τις διαδικασίες διασποράς των κατοίκων που παρατηρούνται ήδη από το τέλος του 19ου αιώνα. Οι αργοί ρυθμοί ανάκαμψης της κοινότητας, επιβραδύνονται ακόμη περισσότερο από τη σταδιακή στροφή στον κάμπο και στα μεγάλα αστικά κέντρα και πολλών οικογενειών από εκείνες που είχαν επιστρέψει την κρίσιμη περίοδο της δεκαετίας του 1960.

Παράλληλα με τη μετατόπιση του χώρου της τοπικής κοινωνίας στα Τρίκαλα και στην Αθήνα, αναδύονται δύο νέοι πόλοι οργάνωσης του οικονομικού, κοινωνικού και πολιτισμικού χώρου της κοινότητας, στα όρια

²² Για την καταστροφή των χωριών του Ασπροποτάμου και της Κρανιάς το 1943 από τα Γερμανικά στρατεύματα κατοχής βλ. Αχ. Καρανάσιος: «Η καταστροφή του Ασπροποτάμου», *Μετέωρα*, έτος β', Τρίκαλα 1948, σελ. 19-117, Αλ. Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο της Πίνδου, Ιστορικά*, Μαυρίδης, Αθήνα 1961, σελ. 347-350, και αφηγήσεις των Κ. Χατζηγάκη και Χ. Ντάφη, στο Μ. Κλιάφα, *Σιωπηλές φωνές, Μαρτυρίες Θεσσαλών για τον 20ο αιώνα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, σελ. 117 και 139 αντίστοιχα. Για την Κρανιά ειδικότερα Μ. Κλιάφα, *Μούλιτι χερετίματι...*, ό.π., σελ. 62-66, Δ. Κωνσταντινίδης, *Κρανιά Ασπροποτάμου. Η Ιστορία, Ο Τόπος, Οι Άνθρωποι*, Τρίκαλα 2007 όπου επίσης περιλαμβάνονται στοιχεία για την ιστορική διαδρομή του χωριού, τα τοπωνύμια και τα κρανιώτικα οικογενειακά επώνυμα. Γενικά για το χωριό βλ. επίσης την έκδοση του Πολιτιστικού Συλλόγου Κρανιάς Ασπροποτάμου, *Μνήμες και παράδοση*, Λεύκωμα Κρανιάς Ασπροποτάμου, 2005, επιμέλεια Δ. Γκαργαγκούνης, φωτογραφίες Γ. Πολύσης.

της περιφέρειάς της αυτή τη φορά. Ο πρώτος αφορά τη σύσταση του οικισμού της Δασικής Υπηρεσίας στη θέση Κουκουφλί, στα σύνορα με τα Δολιανά, μια κίνηση που ενισχύει την τοπική οικονομία με την απασχόληση των κατοίκων σε υλοτομικές εργασίες. Ο δεύτερος σχετίζεται με την εγγραφή των Σαρακατσάνων στα δημοτολόγια του χωριού. Στο σύνθετο πλέγμα των οικονομικών εξαρτήσεων, των κοινωνικών ανισοτήτων και των πολιτισμικών διαφοροποιήσεων υπεισέρχεται και ο χωρικός παράγοντας. Τα κονάκια των Σαρακατσάνων αποτελούν, σε ένα ιδιόμορφο καθεστώς χρήσης αλλά όχι ιδιοκτησίας του χώρου, συνοικισμό της Κρανιάς και συνιστούν έναν ετερογενή πόλο προσδιορισμού της τοπικότητας, τόσο στα όρια της κοινοτικής περιφέρειας όσο και στο θεσσαλικό κάμπο, στους χειμερινούς τόπους διαμονής. Εκεί που στις περισσότερες περιπτώσεις συνυπήρχαν, ακολουθούσαν ή διαδέχτηκαν τα βλάχικα κρηνιώτικα τσελιγκάτα και με τη πάροδο του χρόνου απέκτησαν τη δική τους αυτόνομη υπόσταση με την κατασκευή μόνιμων οικιών και εγκαταστάσεων και την αγορά γεωργικής γης.

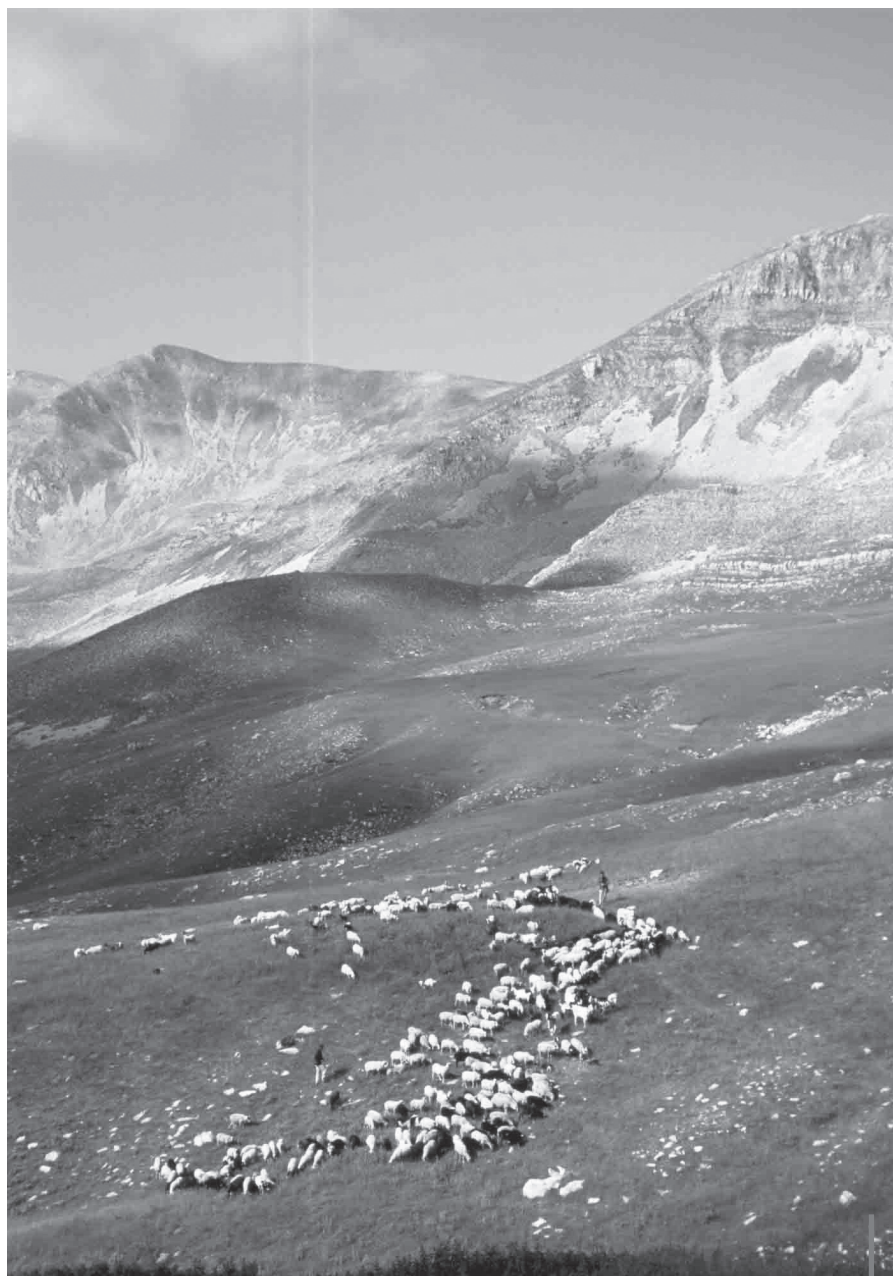
Καταγράφοντας τις επεκτάσεις και τις μετατοπίσεις της τοπικής κοινωνίας στους πολλαπλούς χώρους διασποράς της, διαπιστώνεται ο διαρκώς μεταβαλλόμενος χαρακτήρας της κοινότητας. Με άξονα την κινητικότητα στο διευρυμένο «κοινωνικό» και «γεωγραφικό» χώρο των κατοίκων της Κρανιάς, μια σειρά από νεωτερικά στοιχεία συναρθρώνονται με ό,τι συνιστά τον «παραδοσιακό» τρόπο ζωής και μεταβάλλουν το χαρακτήρα των χωρικών, κοινωνικών και οικονομικών τους σχέσεων. Πολύ περισσότερο η διάχυση του κοινοτικού χώρου σε πολλαπλά σημεία αναφοράς «φαίνεται» να αμφισβητεί την κυριαρχία του γεωγραφικού χώρου τη κοινότητας ως συστατικό χαρακτηριστικό, διαφοροποιητικό γνώρισμα, συμβολικό πεδίο, υπόστρωμα και όριο της τοπικής ταυτότητας.

Ωστόσο, οι μετατοπίσεις του κοινωνικού χώρου της κοινοτικής ομάδας –τα δίκτυα κοινωνικών, συγγενικών και πολιτικών σχέσεων στις περιοχές εγκατάστασης–, οι πολλαπλές προεκτάσεις του κοινοτικού της χώρου –οι μετακινήσεις ανάμεσα στους χώρους εγκατάστασης και στον τόπο καταγωγής, στην εμπειρία και τη μνήμη του γεωγραφικού χώρου–, συνιστούν μια διευρυμένη κοινοτική ενδοχώρα, σταθερά προσανατολισμένη στον τόπο της συλλογικής οντότητας. Η κεντρομόλος δύναμη που συνέχει το δίκτυο των μετατοπισμένων χώρων είναι ο γεωγραφικός, ταυτόχρονα υλικός και συμβολικός, χώρος της κοινότητας. Αντιπαραβάλλοντας τη δυνα-

μική της τοπικότητας στην κατάτμηση και τη διασπορά σε πολλαπλούς χώρους, αναδεικνύεται ο πολύκεντρος χαρακτήρας του τόπου.

Συμπερασματικά, στην «ιστορική» του μορφή ο οικισμός της Κρανιάς, το χωριό, εκφράζει την υλική υπόσταση της κοινότητας, καθορίζει την κοινωνική της δομή, τις οικονομικές σχέσεις των μετεχόντων σε αυτήν, την πολιτισμική και κοινωνική τους ταυτότητα. Είναι η κεντρομόλος δύναμη στον οργανικό ιστό των χώρων μετακίνησης, των μεταναστεύσεων, των τόπων διαχείμασης. Ουσιαστικά η «μεταφορά» της κοινότητας στους χώρους πρόσκαιρης, εποχιακής ή μονιμότερης διαμονής, μέσα από τα δίκτυα κοινωνικών, συγγενικών και πολιτικών σχέσεων, αναδεικνύει τον πολυτοπικό χαρακτήρα της Κρανιάς, ευρύτερα των βλάχικων κοινοτήτων.

Σε μια ευρύτερη θεώρηση, στην οποία η Κρανιά αποτελεί μια από τις περιπτώσεις που συνθέτουν τη «γεωγραφία» της κατοίκησης της Πίνδου, οι μετακινήσεις από και προς το χωριό, οι διαδοχικοί και ποικίλοι αποχωρισμοί, που παρατηρούνται στον ιστορικό χρόνο, αναδεικνύουν τους τόπους της κίνησης, τους πολλαπλούς χώρους αναφοράς και τις χρονικές «παύσεις» που χαρακτηρίζουν τις μορφές κατοίκησης και μεταβάλλουν το κανονιστικό πρότυπο της τοπικότητας, θεμελιωμένο στην αντίληψη μιας σταθερής -χωρικά και κοινωνικά- κοινότητας, πολύ πριν την επικράτηση των σύγχρονων αλλαγών και τάσεων της νεωτερικότητας.

Κοπάδι Ευαγγέλου Χρ. Κούτσια Σαλατούρα Τζούρτζιας. Ιούλιο 2007.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟ ΓΑΡΔΙΚΙ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ²

ΑΕισαγωγή. Στο παρόν άρθρο μάς απασχολεί η διαδικασία συγκρότησης των συλλογικών ταυτοτήτων στο Γαρδικί Ασπροποτάμου. Βέβαια τόσο το «Γαρδικί», όσο και ο «Ασπροπόταμος», όροι μέσω των οποίων επιχειρούμε την τοπολογική οριοθέτηση του εθνογραφικού μας πεδίου, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν καταρχήν συμβατικά. Και αυτό γιατί αποτελούν περισσότερο υλικά και συμβολικά σημεία σύγκλισης ή και απόκλισης δυναμικών διαδικασιών, μέσω των οποίων παράγονται, αναπαράγονται, συνεπώς και μεταβάλλονται ιστορικά οι συλλογικές ταυτότητας μιας ομάδας υποκειμένων, των Γαρδικιωτών, παρά δεδομένες και αμετάβλητες γεωγραφικές ή πολιτισμικές κατηγορίες.

Στο πλαίσιο των ιστορικών διαδικασιών παραγωγής των συλλογικών ταυτοτήτων των Γαρδικιωτών, σημαντικός υπήρξε ο ρόλος δυο παραμέτρων. Αφενός της οριακής θέσης τού Γαρδικίου και αφετέρου της κινητικότητας των Γαρδικιωτών³. Αν και οι δύο αυτές παράμετροι παραπέμπουν στη γεωγραφία, σε καμία περίπτωση αυτήν η τελευταία δεν ταυτίζεται με τον «φυσικό χώρο». Αποτελεί αντίθετα το συνδυασμένο αποτέλεσμα των διαδικασιών υλικής, φαντασιακής και συμβολικής οικειοποίησης του φυσικού χώρου από τα υποκείμενα και τις συλλογικότητες. Υπό αυτήν την έννοια, αν η «τοπική γεωγραφία» αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για να κατανοήσουμε το πολιτισμικό περιεχόμενο, αλλά και τις κοινωνικές λειτουργίες των συλλογικών ταυτοτήτων των Γαρδικιωτών, χρήζει και η ίδια κοινωνιολογικής και ανθρωπολογικής ερμηνείας.

¹ Ο Θ. Σπύρος έχει σπουδάσει Κοινωνική Ανθρωπολογία, Κοινωνιολογία, Ιστορία και Τουριστική Διοίκηση στην Ελλάδα και την Γαλλία

² Το παρόν άρθρο παρουσιάστηκε σε μια πρώτη μορφή στο 9^ο Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας, Βλάχικης παραδοσιακής μουσικής και χορού, Τρία Ποτάμια Ασπροποτάμου, 11-13 Μαΐου 2007. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα για την ευγενική τους πρόσκληση την Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας Αθαμανίας (Φ.Α.Τ.Α.) και ιδιαίτερα τον πρόεδρό της κων Αθανάσιο Μουστάκα. Επίσης, εκφράζουμε την ευγνωμοσύνη μας για την θαυμάσια φιλοξενία τους στους Γιάννη και Αποστολία Κούτσια.

³ Για την κινητικότητα και την διασπορά των Γαρδικιωτών βλ. Θ. Σπύρος, «Από το Γαρδικί στο Γαρδικάκι: διαδικασίες αστικοποίησης μιας βλάχικης κοινότητας των Τρικάλων», *Δοκίμες*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Σπουδών, τ. 8, 1999.

Εδώ μας απασχολεί κυρίως η πρώτη παράμετρος, δηλαδή η «οριακότητα». Στην παραπάνω προοπτική θα αναλύσουμε την συμβολική σημασία του «Αθαμανιάς» και του «Ασπροποτάμου» στη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας των Γαρδικιωτών. Βασικό μας επιχείρημα είναι πως αν και οι Γαρδικιώτες αποτελούν από μια άποψη αναπόσπαστο τμήμα του Ασπροποτάμου, ως γεωγραφικής ενότητας και ως ταυτότητας, οι ιδιαίτερες συνθήκες που χαρακτηρίζουν ιστορικά την κοινωνική συγκρότηση και την εδαφική οργάνωση της κοινότητάς τους οδηγούν στην ανάδυση μιας άλλης μικρο-περιφερειακής ταυτότητας, της «Αθαμανικής». Αυτή η τελευταία, ενώ σε ορισμένα πλαίσια λειτουργεί συμπληρωματικά, σε άλλα ανταγωνίζεται την «ασπροποταμίτικη ταυτότητα» των Γαρδικιωτών.

Στην ανάλυση τού συγκεκριμένου ζητήματος πολύ χρήσιμη είναι η σύγκριση των Γαρδικιωτών με τις γειτονικές τους κοινότητες της Τζούρτζιας (Αγία Παρασκευή) και της Μουτσιάρας (Αθαμανία). Και αυτό γιατί οι Τζουρτζιώτες και οι Μουτσιαρίτες αποτελούν τους «κοντινότερους άλλους-ξένους» των Γαρδικιωτών. Υπό αυτήν την έννοια αποτελούν για αυτούς τις οικειότερες μορφές «ετερότητας», που σύμφωνα με τον Γάλλο ανθρωπολόγο J.-F. Gossiaux⁴ προηγείται και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την συγκρότηση της «ταυτότητας».

Β. Οι μικρο-περιφερειακές ταυτότητες των Γαρδικιωτών: μεταξύ Ασπροποτάμου και Αθαμανιάς

Όπως έχουμε επισημάνει σε ένα προηγούμενο άρθρο μας⁵, η ευρύτερη περιοχή του Γαρδικίου αποτελεί ένα πολλαπλό όριο: γεωφυσικό, διοικητικό αλλά και εθνο-πολιτισμικό. Ιδιαίτερη σημασία για το θέμα που διαπραγματευόμαστε εδώ έχει το γεγονός πως το χωριό βρίσκεται σε ένα σημείο στο οποίο συναντιούνται δύο ιστορικές υπο-περιοχές, ο *Ασπροπόταμος* και η *Αθαμανία*, αμφότερες στις οποίες εντάσσεται το Γαρδίκι.

Σημειώνουμε πως στους Γαρδικιώτες, το τοπωνύμιο *Αθαμανία* αντιστοιχεί πρώτα από όλα στον Δήμο Αθαμάνων, που λειτούργησε μεταξύ 1883 και 1914. Περιελάμβανε 3 βλαχόφωνες [Γαρδίκι, Τζούρτζια (σήμερα Αγία Παρασκευή) και Δέση] και 3 ελληνόφωνες [Μουτσιάρα (σήμερα Αθαμανία), Τυφλοσέλι (σήμερα Δροσοχώρι) και Καμνάι (σήμερα Άγιος Νικόλαος)] κοινότητες και είχε ως έδρα το Γαρδίκι. Ωστόσο, αν η κρατική χωροτα-

⁴ J.-F. Gossiaux, «Introduction», στο *L'autre dans le Sud-Est Européen*, Ειδικό Αφιέρωμα του *Etudes Balkaniques* (Cahiers Pierre Belon), τ. 9, 2002.

⁵ Θ. Σπύρος, Ανθρωπολογία ενός ασύ(λλυ(π)του χώρου: «τόπος» και «κοινότητα» σε έναν πρώην ημι-νομαδικό πληθυσμό, *Δοκίμες*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Σπουδών, τ.13-14, 2005, σελ. 101-135.

ξία έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην συγκρότηση της *Αθαμανίας* ως θεσμοθετημένης, ονοματοδοτημένης και οριοθετημένης χωρικής ενότητας, αυτήν ενσωματώνει και προγενέστερες μορφές οικειοποίησης του χώρου και αντίστοιχες μορφές ταύτισης και διάκρισης. Στο πλαίσιο αυτό, η ιδέα της *Αθαμανίας* παράγεται ιστορικά στους Γαρδικιώτες σε άμεση συνάρτηση με την ιδέα του *Ασπροποτάμου*.

Στην οικεία βιβλιογραφία ο όρος *Ασπροπόταμος* δεν έχει πάντα το ίδιο γεωγραφικό και πολιτισμικό περιεχόμενο⁶. Σε γενικές γραμμές, οι διάφοροι ορισμοί του *Ασπροποτάμου* κινούνται μεταξύ δύο ιδεατών άκρων. Έτσι, στο πλαίσιο ενός «ευρύ» ορισμού, που υιοθετείται από τους τοπικούς λόγιους, όπως ο Α. Χατζηγάκης⁷, τις εθνικές αφηγήσεις της Ιστορίας, την επίσημη αλλά επίσης την τουριστική γεωγραφία, το τοπωνύμιο *Ασπροπόταμος* αντιστοιχεί στο σύνολο σχεδόν του ορεινού όγκου στο δυτικό τμήμα του νομού Τρικάλων. Σε ό,τι αφορά στους τοπικούς λόγιους αλλά και στις εθνικές ιστορικές αφηγήσεις, αυτήν η «ευρεία» οριοθέτηση του «*Ασπροποτάμου*» που προτείνουν μοιάζει να συνδέεται με τα όρια του ομώνυμου αρματολικιού κατά την οθωμανική περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, στο πλαίσιο αυτού του «ευρύ» ορισμού, η περιοχή του τέως Δήμου Αθαμάνων στο σύνολό της προσλαμβάνεται ως τμήμα του *Ασπροποτάμου*, άποψη που υιοθετούν στα έργα τους οι τοπικοί λόγιοι Α. Καρανάσιος και Λ. Μακρής⁸. Ωστόσο, με βάση έναν πιο «στενό» ορισμό, που είναι κυρίαρχος στους πληθυσμούς της ευρύτερης περιοχής των Τρικάλων, το τοπωνύμιο *Ασπροπόταμος* αναφέρεται μόνο στο βορειοδυτικό τμήμα του νομού Τρικάλων. Με άλλα λόγια, αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στην σημερινή Διευρυμένη Κοινότητα *Ασπροποτάμου*, καθώς και στο δυτικό τμήμα του τέως Δήμου Αθαμάνων, που περιλαμβάνει το Γαρδίκι, τη Τζούρτζια και λιγότερο, για λόγους που θα δούμε παρακάτω, τη Μουτσιάρα.

Ο «στενός» ορισμός του *Ασπροποτάμου* συνδέεται κατά τη γνώμη μας με την συγκρότηση μιας ιδιαίτερης πολιτισμικής ταυτότητας στην περιοχή. Όπως έχουμε αναφέρει και αλλού, τα πρωταρχικά υλικά και συμβολικά θεμέλια αυτής της «ασπροποταμίτικης ταυτότητας» είναι τα εξής:

⁶ Το πολλαπλό περιεχόμενο του *Ασπροποτάμου* συνδέεται κατά την γνώμη μας αμφίδρομα και με την διπλή ονομασία του ομώνυμου ποταμού. Στο πλαίσιο αυτό, η αντίστιξη «*Ασπροπόταμου*» και «*Αχελώου*» δεν εκφράζει απλά την «επίσημη» μετονομασία ενός «εντόπιου» τοπωνυμίου, αλλά επιπλέον διαφορετικού τύπου συμβολικές σχέσεις και ταυτοτικές κατασκευές.

⁷ Βλ. Α. Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου-Ιστορικά*, Τρίκαλα, 1946.

⁸ Βλ. αντίστοιχα Α. Καρανάσιος (Άλκης Περαστικός), *Ιστορικά-Λαογραφικά, Παραδόσεις Γαρδικίου Αθαμάνων*, Τρίκαλα, 1979 και Λ. Μακρής, *Ήθη-Έθιμα και Παραδόσεις της Αθαμανίας 1900-1925*, Τρίκαλα, 1956.

α) η βλαχοφωνία, που διακρίνει τους Βλάχους, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, κατοίκους του «στενού» Ασπροποτάμου από τους Ελληνόφωνους (όχι μόνο του κάμπου αλλά και των ορεινών Παλιοχωριών που επίσης γειννιάζουν με τον Αχελώο),

β) η άμεση γειννίαση με τις πηγές του ποταμού Αχελώου, ο οποίος αποτελεί έμβλημα της Ασπροποταμίτικης ταυτότητας. Ενδεικτικό για αυτό είναι το γεγονός πως «ο ποταμόθεος (όπως αποκαλείται στο οικείο καταστατικό) Αχελώος» επιλέγεται ως έμβλημα της Ο.Α.Σ.Π.Ε. Η συμβολική αυτή σημασία του ποταμού (κυρίως των πηγών του και της περιοχής «τρί-α ποτάμια» όπου αυτός «γεννιέται») φαίνεται και από τις αφηγήσεις ορισμένων ηλικιωμένων Γαρδικιωτών που απέδιδαν τη βλαχοφωνία τους στο νερό του Αχελώου. Όπως χαρακτηριστικά μας είπε ένας από αυτούς «όσοι είμαστε δυτικά από το Άσπρο μιλάμε βλάχικα. Αυτοί που είναι από την άλλη πλευρά, όχι, δεν ήπιαν νερό από το ποτάμι». Αν και η οριοθέτηση του συνομιλητή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική πολιτισμική γεωγραφία της περιοχής (αφού βλαχόφωνοι, αλλά και ελληνόφωνοι υπάρχουν και από τις δύο όχθες του Αχελώου), είναι ενδεικτική για την συμβολική σημασία του Άσπρου για τους Βλάχους.

γ) το ημι-νομαδικό παρελθόν των κατοίκων της περιοχής, που τους διακρίνει από τους επίσης Βλαχόφωνους, αλλά όχι ημι-νομάδες, της ορεινής Καλαμπάκας. Αυτή η τελευταία διαφοροποίηση είναι σημαντική για την συγκρότηση της βλάχικης ταυτότητας στην περιοχή των Τρικάλων και της Θεσσαλίας, στο βαθμό που ως ημι-νομάδες οι «Ασπροποταμίτες» θεωρείται πως αντιπροσωπεύουν έναν «αυθεντικό βλάχικο τρόπο ζωής».

Στο παραπάνω πλαίσιο, ο «Ασπροπόταμος» και οι «Ασπροποταμίτες» μετατρέπονται σε εμβληματικές αναφορές της βλάχικης, αλλά ευρύτερα και μιας «ορεινής» ταυτότητας, διακριτής από αυτής των «πεδινών». Ενδεικτικό αυτής της διαφοροποίησης είναι το γεγονός πως οι Γαρδικιώτες, αλλά και οι άλλοι Βλάχοι της περιοχής, χρησιμοποιούν κάπως απαξιωτικά το εθνώνυμο «Καραγκούνης» αδιάκριτα για όλους τους κατοίκους της θεσσαλικής πεδιάδας. Η συγκεκριμένη διάκριση εκφράζεται και με γεωγραφικούς όρους. Έτσι, ο «κάμπος» προσλαμβάνεται από τους Γαρδικιώτες και τους άλλους Βλάχους ως ένας «τόπος ξένος» (σε αντίθεση με τον «δικό τους τόπο των βουνών»), που χαρακτηρίζεται από το «ανθυγιεινό κλίμα» του (σε αντίθεση με τον «καθαρό αέρα των βουνών»). Στην ίδια προοπτική, η χειμερινή διαμονή των ημι-νομάδων σε αυτόν κατά το παρελθόν συνδέεται με μια πικρή αίσθηση (προσωρινής αλλά σε κάποιες

περιπτώσεις και πιο μόνιμης) αποστέρησης της γενέθλιας γης και της «κοινοτήτας», αλλά και με τις δυσάρεστες μνήμες μιας «σκληρής ζωής»⁹.

Ωστόσο, αν η γειτνίαση με τις πηγές του Αχελώου και τα υπόλοιπα ασπροποταμιακά χωριά, ο ημι-νομαδισμός και η κοινή βλάχικη γλώσσα συνδέουν τους Γαρδικιώτες με τον «Ασπροπόταμο» και τους κάνουν φορείς μιας κοινής βλάχικης-ασπροποταμιακής ταυτότητας, υπάρχουν ορισμένα άλλα στοιχεία που τους διακρίνουν από τους υπόλοιπους Ασπροποταμίτες (ως ένα βαθμό και από τους γείτονές τους Τζουρτζιώτες, με τους οποίους μοιράζονται την μνήμη και την κοινή κληρονομιά της *Αθαμανίας*) και τους συνδέουν με τις υπόλοιπες κοινότητες του Δήμου Αθαμάνων. Τα στοιχεία αυτά είναι αφενός η ιδιαίτερη θέση του χωριού τους στο νότιο άκρο της βλαχόφωνης ζώνης του Ασπροποτάμου και, αφετέρου, η γεωγραφία των κτηνοτροφικών μετακινήσεων και των γαμήλιων ανταλλαγών.

Σε ό,τι αφορά στις κτηνοτροφικές μετακινήσεις, σημειώνουμε πως σε αντίθεση με τις υπόλοιπες ημι-νομαδικές κοινότητες του Άνω Ασπροποτάμου, που χρησιμοποιούσαν τον δρόμο μέσω Καλαμπάκας και Καστανιάς, οι Γαρδικιώτες χρησιμοποιούν ιστορικά για τις μετακινήσεις τους από και προς τον κάμπο τον δρόμο μέσω Πύλης και Ελάτης. Αν κατά το παρελθόν αυτές συνδέονται κυρίως με την κτηνοτροφία, σταδιακά αφορούν όλο και περισσότερο άλλου τύπου μετακινήσεις. Έτσι ακόμα και σήμερα οι Γαρδικιώτες χρησιμοποιούν τον αυτοκινητόδρομο μέσω Πύλης και Ελάτης¹⁰.

Σε ό,τι αφορά στα διακοινοτικά δίκτυα γαμήλιων ανταλλαγών, οι Γαρδικιώτες, παρότι αποτελούσαν μια από τις πλέον ενδογαμικές κοινότητες της περιοχής, είχαν σημαντικές γαμήλιες ανταλλαγές κατά το παρελθόν όχι μόνο με την βλαχόφωνη Τζούρτζια, αλλά και με την ελληνόφωνη Μουτσιάρα. Η ιστορική εμπλοκή των Γαρδικιωτών στο συγκεκριμένο διακοινοτικό δίκτυο γαμήλιων ανταλλαγών, στο οποίο εκτός από το Γαρδίκι, τη Τζούρτζια και τη Μουτσιάρα συμμετέχουν, σε μικρότερο βαθμό, το Τυφλοσέλι, η Δέση και το Καμνάι, αποτελεί έναν άλλο παράγοντα για την ιστορική διαμόρφωση της «αθαμανικής» τους ταυτότητας. Έτσι, ενώ οι

⁹ Οι δυσάρεστες μνήμες των πρώην ημι-νομάδων συνδέονται στο λόγο τους τόσο με τις ιδιαίτερες απαιτήσεις της μετακινούμενης κτηνοτροφίας, όσο όμως και με τις εναντίον τους διακρίσεις από την πλευρά των εδραίων. Οι διακρίσεις αυτές εκφράστηκαν και χωρικά, στο βαθμό που οι ημι-νομάδες εγκαταστάθηκαν σε ξεχωριστούς συνοικισμούς στις παρυφές ή και έξω από τα πεδινά χωριά.

¹⁰ Σημειώνουμε πως κατά τις δεκαετίες 1950-1970 οι Γαρδικιώτες χρησιμοποιούσαν και τον δρόμο μέσω Καλαμπάκας-Καστανιάς. Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως τον συγκεκριμένο δρόμο, μοναδικό αυτοκινητόδρομο στην ευρύτερη περιοχή κατά την εποχή αυτή, ακολουθούσε το λεωφορείο που ένωσε τα Τρίκαλα με τον Ασπροπόταμο. Ωστόσο, η χρήση του συγκεκριμένου δρόμου από τους Γαρδικιώτες ήταν προσωρινή. Έτσι, μετά την επέκταση του αυτοκινητόδρομου μέσω Ελάτης-Πύλης προς την περιοχή τους επέστρεψαν στην «παραδοσιακή» τους διαδρομή.

Γαρδικιώτες στο πλαίσιο ορισμένων αφηγήσεων της *Ιστορίας* και της *Γεωγραφίας* αναγνωρίζουν τον εαυτό τους, αλλά και αναγνωρίζονται από τους άλλους, ως τμήμα του «Ασπροποτάμου», όπως μαρτυρά και η συμμετοχή τους στην Ο.Α.Σ.Π.Ε., αλλά και η ενεργή συμμετοχή τους στο πρόσφατο συμπόσιο για τον Ασπροπόταμο¹¹, στο πλαίσιο άλλων αφηγήσεων δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στην «αθαμανική» τους ταυτότητα.

Ενδεικτική για αυτό είναι και η στάση της πλειοψηφίας αυτών έναντι του σχεδίου Καποδίστριας. Έτσι, αν και η ένταξη στην Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου αποτελούσε για την πλειοψηφία τους μια σαφώς καλύτερη λύση από την ένταξή τους στον Δήμο Αιθίων, με πολλά χωριά του οποίου οι Γαρδικιώτες δεν αισθάνονται να έχουν ιδιαίτερους ιστορικούς και πολιτισμικούς δεσμούς, φαίνεται να υπολείπεται δύο άλλων λύσεων. Η πρώτη, που ήθελε το Γαρδίκι να παραμένει αυτόνομη παραχειμάζουσα κοινότητα, θεμελιώνεται στην ιδέα της «κοινοτικής αυτονομίας». Η υπεράσπισή της δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση μια γαρδικιώτικη πρωτοτυπία, αφού με τον έναν ή τον άλλον τρόπο αντίστοιχες διεκδικήσεις προέβαλε η συντριπτική πλειοψηφία των τοπικών κοινωνιών στα Τρίκαλα αλλά και την υπόλοιπη χώρα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ωστόσο η δεύτερη πρόταση, με βάση την οποία ζητούνταν η ανασύσταση του Δήμου Αθαμάνων με έδρα το Γαρδίκι.

Όπως αναφέραμε, η σύγκριση με τη Τζούρτζια και την Μουτσιάρα είναι χρήσιμη για να κατανοήσουμε την πολιτισμική και κοινωνική σημασία της Αθαμανικής ταυτότητας στους Γαρδικιώτες. Και αυτό γιατί τόσο οι Τζουρτζιώτες, όσο και οι Μουτσιαρίτες είναι, όπως και οι Γαρδικιώτες, φορείς μιας «αθαμανικής ταυτότητας», που συνδέεται με τη δική τους συμμετοχή στον Δήμο Αθαμάνων μεταξύ 1883 και 1914.

Σε ότι αφορά στους Τζουρτζιώτες, ενδεικτικός για αυτήν την ταυτότητα είναι καταρχήν ο τίτλος της Αδελφότητας τους (Φ.Α.Τ.Α), όπου η Τζούρτζια προσδιορίζεται ως ένα χωριό της *Αθαμανίας*. Την σημασία αυτής της ταυτότητας μαρτυρά επίσης το γεγονός πως και οι Τζουρτζιώτες διεκδίκησαν σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο του σχεδίου Καποδίστριας την επανασύσταση του Δήμου Αθαμάνων. Μπορούμε ωστόσο να διακρίνουμε μια σημαντική διαφορά μεταξύ Τζουρτζιωτών και Γαρδικιωτών σε ό,τι αφορά στις αναπαραστάσεις της Αθαμανίας, καθώς και τρόπο σημασιολογικής σύνδεσης και ιεράρχησης Αθαμανίας και Ασπροποτάμου.

¹¹ Το συμπόσιο αυτό πραγματοποιήθηκε από 11-13 Μαΐου 2007 στην Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου και στον Δήμο Αιθίων.

Σε ό,τι αφορά στο πρώτο, συνδέεται και σε αυτήν την περίπτωση με τη γεωγραφία των κτηνοτροφικών μετακινήσεων και των κοινωνικών ανταλλαγών. Σημειώνουμε πως οι Τζουρτζιώτες κτηνοτρόφοι χρησιμοποιούσαν κατά το παρελθόν για τις μετακινήσεις τους προς και από τον κάμπο τον δρόμο μέσω Καλαμπάκας και Καστανιάς, όπως και οι υπόλοιποι Ασπροποταμίτες. Τον ίδιο δρόμο χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό και σήμερα, παρότι πρέπει να διανύσουν περισσότερα χιλιόμετρα. Μάλιστα, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ένας Τζουρτζιώτης συνομιλητής, προφανώς με σκωπτική διάθεση, «πάμε από αυτόν τον δρόμο γιατί από εκεί πηγαίναμε πάντα... αλλά και για να μην συναντούμε τους Γαρδικιώτες!». Το παραπάνω γεγονός, σε συνδυασμό με τη γεωγραφική θέση της Τζούρτζιας, είχε ως αποτέλεσμα τα διακοινοτικά δίκτυα γαμήλιων και ευρύτερων κοινωνικών ανταλλαγών των Τζουρτζιωτών να προεκτείνονται περισσότερο προς τα χωριά της σημερινής Διευρυμένης Κοινότητας Ασπροποτάμου, παρά προς τα τρία υπόλοιπα χωριά του Δήμου Αθαμάνων (Καμνάι, Δέση και Τυφλοσέλι), όπως αυτά των Γαρδικιωτών.

Το παραπάνω γεγονός ερμηνεύει πιθανώς την στενότερη αντίληψή περί του γεωγραφικού περιεχομένου της *Αθαμανίας* που έχουν οι Τζουρτζιώτες σε σχέση με τους Γαρδικιώτες. Έτσι, ενώ οι δεύτεροι στο πλαίσιο των αντιδράσεων στο σχέδιο Καποδίστριας διεκδικούσαν σε μεγάλο βαθμό την ανασύσταση του Δήμου Αθαμάνων στην ιστορική του μορφή (και με τα έξι χωριά), οι Τζουρτζιώτες διεκδικούσαν την ανασύσταση μιας Αθαμανίας πιο στενής που θα περιελάμβανε το χωριό τους, το Γαρδίκι και την Μουτσιάρα.

Οι διαφορετικές αναπαραστάσεις των Γαρδικιωτών και των Τζουρτζιωτών για την *Αθαμανία* συνδέονται με τη σταδιακή μεταβολή της φανταστικής και συμβολικής σχέσης μεταξύ αυτής της τελευταίας και του *Ασπροποτάμου*. Βέβαια, σημαντικό ρόλο σε αυτό έπαιξε και η πρόσφατη διοικητική χωροταξία της ευρύτερης περιοχής. Με βάση αυτήν η Τζούρτζια εντάχθηκε στην Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου, ενώ το Γαρδίκι όχι. Το γεγονός αυτό μοιάζει να απολήγει στην επαναδιαπραγμάτευση των ορίων του *Ασπροποτάμου* και της «ασπροποταμίτικης ταυτότητας». Στο πλαίσιο των νέων ταυτοτικών προσλήψεων και αφηγήσεων, ορισμένοι Τζουρτζιώτες συνομιλητές αμφισβητούν κατά πόσο οι Γαρδικιώτες είναι «Ασπροποταμίτες» όσο και αυτοί, επικαλούμενοι ακριβώς το γεγονός πως το Γαρδίκι δεν ανήκει, στον ομώνυμο Οργανισμό Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

Η σύγκριση των Γαρδικιωτών με τους Μουτσιαρίτες αποτελεί προνομιακό πεδίο για την ανάδειξη ενός διαφορετικού πλέγματος συμβολικών σχέσεων και ιεραρχήσεων μεταξύ *Αθαμανίας* και *Ασπροποτάμου*. Σημειώνουμε πως η μετονομασία του χωριού τους σε «Αθαμανία» είχε ως αποτέλεσμα οι Μουτσιαρίτες να διεκδικούν σήμερα πως είναι αν όχι οι αποκλειστικοί, τουλάχιστον οι προνομιακοί κληρονόμοι της «αθαμανικής παράδοσης». Από την άλλη, η γεωγραφική θέση του χωριού τους αλλά και το γεγονός πως ακολουθούσαν τους ίδιους κτηνοτροφικούς δρόμους με τους Γαρδικιώτες, είχε ως αποτέλεσμα οι Μουτσιαρίτες, σε αντίθεση με τους Τζουρτζιώτες, να αναπτύξουν κοινωνικές ανταλλαγές περισσότερο με τα υπόλοιπα χωριά του τέως Δήμου Αθαμάνων, παρά με αυτά του «κυρίως Ασπροποτάμου». Έτσι, αν και αυτοί εντάσσονται κατά βάση σε ένα διακοινοτικό δίκτυο γαμήλιων ανταλλαγών που μέσω του Γαρδικίου τους ενώνει με τη Τζούρτζια, οι Μουτσιαρίτες συνδέονται ιστορικά, έστω και σε μικρότερο βαθμό, επίσης με τη Δέση, το Τυφλοσέλι και το Καμνάι, πολύ περισσότερο από ό,τι η Τζούρτζια.

Και σε αυτήν την περίπτωση, οι διεκδικήσεις έναντι του σχεδίου *Καποδίστριας* μπορούν να μας αποκαλύψουν τους τρόπους πρόσληψης και σημασιοδότησης της *Αθαμανίας*. Και σε αυτήν την περίπτωση, οι βασικές προτάσεις της τοπικής κοινωνίας ήταν είτε η παραμονή της Μουτσιαράς ως αυτόνομης κοινότητας, είτε η επανασύσταση του τέως Δήμου Αθαμάνων. Σε ό,τι αφορά στο επιθυμητό εύρος της *Αθαμανίας*, οι Μουτσιαρίτες προκρίνουν στην πλειοψηφία τους τη «διευρυμένη-ιστορική» μορφή της (που περιλαμβάνει και τα έξι χωριά του τέως Δήμου Αθαμάνων), μάλλον περισσότερο και από ό,τι οι Γαρδικιώτες. Από την άλλη, σε αντίθεση με αυτούς τους τελευταίους, οι Μουτσιαρίτες δεν φαίνεται να υποστήριζαν ιδιαίτερα την προοπτική ένταξής τους στην Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου. Αυτό συνδέεται πιθανώς και με τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους. Όπως αναφέραμε, σε αντίθεση με το Γαρδίκι και τη Τζούρτζια, η Μουτσιαάρα αποτελεί μια ελληνόφωνη κοινότητα. Το γεγονός πως οι υπόλοιπες βλαχόφωνες κοινότητες της περιοχής θεωρούν μάλλον τη Μουτσιαάρα ως «λιγότερο ασπροποταμίτικο χωριό» από ό,τι το Γαρδίκι και η Τζούρτζια, εγγράφεται κατά τη γνώμη μας ακριβώς στην πρόσληψη του *Ασπροποτάμου* ως εμβληματικού τύπου των Βλάχων. Στο πλαίσιο αυτό, η Μουτσιαάρα μοιάζει να συνδέεται με τον *Ασπροπόταμο* μάλλον έμμεσα, λόγω της σχέσης της με το Γαρδίκι και τη Τζούρτζια, παρά άμεσα. Έτσι, η *Αθαμανία* δεν αποτελεί απλά την πρωταρχική αναφορά της μικρο-περιφερειακής ταυτότητας των Μουτσιαριτών, αλλά επιπλέον μια αναφορά απο-

συνδεδεμένη από τον *Ασπροπόταμο* σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι στις περιπτώσεις του Γαρδικίου και της Τζούρτζιας.

1. Επιστρέφοντας στους Γαρδικιώτες, μπορούμε να υποθέσουμε πως ο θεσμικός αποκλεισμός τους από την Διευρυμένη Κοινότητα Ασπροποτάμου έχει ως αποτέλεσμα αυτοί να υπερασπίζονται σήμερα εντονότερα από τους Τζουρτζιώτες την ιδέα της *Αθαμανίας* ως μιας προνομιακής, αλλά και αδιαμφισβήτητης, μικρο-περιφερειακής ταυτότητας. Η προνομιακή σχέση των Γαρδικιωτών με την Αθαμανία συνδέεται χωρίς αμφιβολία με την κυρίαρχη θέση και τον συνδεδετικό ρόλο του Γαρδικίου ως πρωτεύουσας στο πλαίσιο του Δήμου Αθαμάνων. Στην προοπτική αυτή, το γεγονός πως οι Μουτσιαρίτες κληρονόμησαν το όνομα της *Αθαμανίας* αντιμετωπίζεται από τους Γαρδικιώτες ως ένα είδος «σφετερισμού», αφού θεωρούν πως είναι οι ίδιοι που το δικαιούνται περισσότερο. Έτσι, οι Γαρδικιώτες προβάλλονται ως οι κατεξοχήν θεματοφύλακες της «αθαμανικής ταυτότητας», την οποία προσλαμβάνουν την ίδια στιγμή ως γεωγραφική, πολιτικο-διοικητική, αλλά επίσης κοινωνική και «πολιτισμική»¹². Σημειώνουμε πως παρά την γλωσσική διαφοροποίηση, οι Γαρδικιώτες διακρίνουν τους κατοίκους των ελληνόφωνων χωριών της Αθαμανίας από τους πεδινούς Καραγκούνηδες και τους Ελληνόφωνους των Παλιοχωριών. Τους θεωρούν «πολιτισμικά», αλλά και «φυλετικά» πιο κοντά τους, λόγω του κοινού ημι-νομαδικού παρελθόντος ή/και μιας (υποθετικής ή πραγματικής) προγενέστερης βλαχοφωνίας τους. Βέβαια θα πρέπει να σημειώσουμε πως αυτήν την άποψη δεν την δέχεται το σύνολο των συνομιλητών.

Οι ιστορικές διαδικασίες που περιγράψαμε πριν έχουν ως αποτέλεσμα την σταδιακή μετατροπή του Γαρδικίου σε έναν «οριακό τόπο», στον οποίο συναντιούνται όχι μόνο η *Αθαμανία* και ο *Ασπροπόταμος*, αλλά επίσης διαφορετικές προσλήψεις και σημασιοδοτήσεις τόσο του ενός όσο και του άλλου τοπωνυμίου. Έτσι, το Γαρδίκι αποτελεί καταρχήν το κέντρο και τον συνδεδετικό κρίκο ενός ευρύτερου διακοινοτικού δικτύου, που ενώνει την Μουτσίαρα με τη Τζούρτζια. Στο πλαίσιο αυτό, αν η Τζούρτζια αποτελεί τον συνδεδετικό κρίκο του Γαρδικίου με τα υπόλοιπα βλαχόφωνα χωριά του Ασπροποτάμου, η Μουτσίαρα αποτελεί τον συνδεδετικό του κρίκο με τα υπόλοιπα, ελληνόφωνα στην πλειοψηφία τους, χωριά του τέως Δήμου Αθαμάνων. Το αποτέλεσμα αυτής της διπλής πολιτισμικής έλξης είναι η

¹² Ενδεικτικό για τον ισχυρό συμβολικό δεσμό των Γαρδικιωτών με τον Δήμο Αθαμάνων είναι το γεγονός πως ορισμένα δημοτικά βιβλία της κοινότητας Γαρδικίου (δημοτολόγια, κλπ.) που μελετήσαμε, είχαν σφραγιστεί κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 με την σφραγίδα του τέως Δήμου Αθαμάνων, παρότι αυτός είχε καταργηθεί.

ιστορική διαμόρφωση μιας αμφίσημης «ασπροποταμίτικης ταυτότητας» στους Γαρδικιώτες.

Ενδεικτική για αυτήν την αμφισημία είναι και η ιστορία του «Συνδέσμου των εξ Αθαμανίας παντοπωλών 'Ο Ασπροπόταμος'», τον οποίον ιδρύουν το 1917 οι Γαρδικιώτες, οι Μουτσιαρίτες και οι Τυφλοσελίτες οινοπαντοπώλες του Πειραιά. Αν η γεωγραφική σύνθεση του συνδέσμου μαρτυρά τους ισχυρούς κοινωνικούς και συμβολικούς δεσμούς των Γαρδικιωτών με την Αθαμανία, το γεγονός πως ο σύνδεσμος ονομάζεται «Ασπροπόταμος» μαρτυρά τον πολλαπλό και ρευστό χαρακτήρα των αντίστοιχων χωρικών αναπαραστάσεων και ταυτοτήτων.

Γ. Η Σημαιολογική Πολλαπλότητα της Αθαμανίας και η Σχέση της με τον Ασπροπόταμο: η «κοινότητα» μεταξύ «μικρής» και «μεγάλης παράδοσης»

Όπως μπορούμε να δούμε από την προηγούμενη ανάλυση, όχι μόνο ο Ασπροπόταμος αλλά και η Αθαμανία αναδύεται στο λόγο των συνομιλητών με διαφορετικά πρόσωπα:

α) άλλοτε ως τμήμα ενός στενού και σχεδόν αποκλειστικά «βλάχικου» Ασπροποτάμου, όπως στην περίπτωση της στενής οριοθέτησής της από την πλειοψηφία των Τζουρτζιωτών,

β) άλλοτε ως τμήμα ενός λιγότερο στενού, κατά βάση αλλά όχι αποκλειστικά «βλάχικου Ασπροποτάμου», όπως στην περίπτωση της ευρύτερης οριοθέτησής της από την πλειοψηφία των Γαρδικιωτών,

γ) άλλες φορές πάλι ως τμήμα ενός ευρύτερου και «δια-πολιτισμικού Ασπροποτάμου», όπως στην περίπτωση της οριοθέτησης και της πρόσληψής της από τους Μουτσιαρίτες,

Η σημαιολογική αυτή πολλαπλότητα εκφράζει κατά τη γνώμη μας τις αμφισημίες του τρόπου με τον οποίο οι Γαρδικιώτες, αλλά και οι άλλες κοινότητες της περιοχής, προσλαμβάνουν και διαχειρίζονται τις υλικές και συμβολικές τους σχέσεις (σχέσεις ταυτοποίησης αλλά ταυτόχρονα διάκρισης και ανταγωνισμού) με τους γείτονές τους. Στο πλαίσιο αυτό, όπως επισήμανε σε ανακοίνωσή του¹³ και ο καθηγητής Ε. Αυδίκος, ο μύθος του βασιλιά Αθάμαντα αποτέλεσε ένα στοιχείο συμβολικής ενοποίησης του ευρύτερου ορεινού χώρου της Πίνδου. Ειδικά σε ό,τι αφορά στο παράδειγμά μας, όπως έχουμε επισημάνει και σε προηγούμενη ανακοίνωσή¹⁴, η μυθική γενεαλογική σχέση μεταξύ των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής του Γαρ-

¹³ Ε. Αυδίκος, «Ασπροπόταμος: πολιτισμική ταυτότητα και αναπαραστάσεις», ανακοίνωση στο 9^ο Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας, Βλάχικης παραδοσιακής μουσικής και χορού, Τρία Ποτάμια Ασπροποτάμου, 11-13 Μαΐου 2007.

δικίου και των αρχαίων Αθαμάνων δημιουργεί διασυνδέσεις που τέμνουν και υπερβαίνουν τον «Ασπροπόταμο» (ή και τον «νομό Τρικάλων») και συνδέουν συμβολικά τους Γαρδικιώτες και τις υπόλοιπες κοινότητες του τέως Δήμου Αθαμάνων με τον χώρο των Ηπειρωτικών Τζουμέρκων (Αθαμανικών Ορέων).

Στην προοπτική αυτή, μπορούμε να υποθέσουμε πως ο *Ασπροπόταμος* εκφράζει κατά βάση μια «μεσαία παράδοση», δηλαδή την ιδιαίτερη πολιτισμική-περιφερειακή ταυτότητα των Γαρδικιωτών ως Βλάχων. Βέβαια, πρόκειται για μια, σε μεγάλο βαθμό, φαντασιακή «περιφερειακή» ταυτότητα¹⁵. Και αυτό, γιατί οι Βλάχοι ζουν διάσπαρτοι σε διάφορες περιοχές του ελληνικού, αλλά και του ευρύτερου βαλκανικού χώρου και δεν εντοπίζονται σε μια μόνο περιφέρεια. Κατά τη γνώμη μας, είναι πιθανώς αυτή η γεωγραφική τους διασπορά που κάνει περισσότερο αναγκαία την ιστορική παραγωγή εμβληματικών (πραγματικών, συμβολικών ή φαντασιακών) *τόπων καταγωγής* στους βλαχόφωνους. Στο πλαίσιο αυτό, ο «Ασπροπόταμος» ανάγεται ιστορικά σε μια από τις μυθικές κοιτίδες τους¹⁶. Από την άλλη, η «Αθαμανία» ως μυθικός καταγωγικός τόπος και ο «Δήμος Αθαμάνων», ως ιστορικό προϊόν των κρατικών θεσμών και αναπαραστάσεων, εκφράζουν κυρίως την «μεγάλη παράδοσή» των Γαρδικιωτών, δηλαδή την ελληνική τους εθνική ταυτότητα και την συμμετοχή τους, ως αναπόσπαστο τμήμα, στο ελληνικό εθνικό κράτος. Την ίδια στιγμή, το «Γαρδίκι», ή ο όρος «χωριό», εκφράζει την «μικρή παράδοση» της γαρδικιωτικής συλλογικότητας ως «τοπικής κοινότητας»¹⁷.

Σημειώνουμε πως στους βλαχόφωνους Έλληνες αυτήν η διάκριση μεταξύ «μικρής», «μεσαίας» και «μεγάλης παράδοσης» εκφράζεται και θρησκευτικά. Έτσι, ενώ η λατρεία της Παναγίας συμβολίζει την ελληνική τους εθνική ταυτότητα, η λατρεία της Αγίας Παρασκευής, προστάτιδας

¹⁴ Βλ. Θ. Σπύρος, «Πίσω από την Κακαρδίτσα: αναπαραστάσεις των Ηπειρωτικών Τζουμέρκων στην θεσσαλική πλευρά του βουνού (Γαρδίκι Τρικάλων)», Υπό δημοσίευση στα Πρακτικά του συνεδρίου: «Τζουμέρκα: ο τόπος, η κοινωνία, ο πολιτισμός. Διάρκειες και τομές», Ιστορική Λαογραφική Εταιρία Τζουμέρκων (Ι.Λ.Ε.Τ.) και Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 23-25 Ιουνίου 2006, Επιμέλεια Β. Νιτσιάκος.

¹⁵ Μια αντίστοιχη παρατήρηση έχει κάνει η Δ. Λαφαζάνη, σχετικά με την «τοπική ταυτότητα» των προσφύγων στην Ανατολική Μακεδονία. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί πρόκειται για μια «τοπική ταυτότητα» σε αναστολή, λόγω του ξεριζωμού από τους τόπους καταγωγής τους. Βλ. Δ. Λαφαζάνη, «Μεικτά χωριά του κάτω Στρυμώνα: κοινότητα, εθνότητα, εντοπιότητα», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 63, 1997.

¹⁶ Βλ. Α. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη, 2000 και Th. Spyros, *Valaques et visions de l'Histoire: Mutations économiques et sociales, image et représentations de l'identité à la fin du 18ème et au début du 19ème siècles*, mémoire de D.E.A., Paris I, 1996

¹⁷ Όπως έχουμε σημειώσει και αλλού, λόγω του ημι-νομαδισμού και της αστικής διασποράς τους, οι Γαρδικιώτες χρησιμοποιούν τον όρο «χωριό», αλλά και το τοπωνύμιο «Γαρδίκι», ως δηλωτικό όχι μόνο της κοινοτικής τους επικράτειας, αλλά με ένα ευρύτερο περιεχόμενο που ενσωματώνει το σύνολο των σχέσεων μεταξύ των μελών της

των Βλάχων, συμβολίζει την περιφερειακή-πολιτισμική τους ταυτότητα. Την ίδια στιγμή, ορισμένες άλλες θρησκευτικές γιορτές, όπως της «Αγίας Σωτήρας» ή των «Αγίων Αναργύρων» στο Γαρδίκι, ή της Αγίας Μαρίας στην Τζούρτζια¹⁸, αποτελούν στοιχεία της «μικρής παράδοσης», δηλαδή συμβολική έκφραση της (κάθε) «κοινότητας» και της αντίστοιχης τοπικής ταυτότητας¹⁹.

Η συγκεκριμένη ανάγνωση δεν μπορεί, βέβαια, παρά να είναι σχηματική. Και αυτό γιατί οι πολλαπλές σημασιοδοτήσεις του Ασπροποτάμου και της Αθαμανίας, συνεπώς και η πολλαπλή τους διασύνδεση, συνεπάγεται και άλλου τύπου αναγνώσεις. Έτσι για παράδειγμα, η ευρεία οριοθέτηση του *Ασπροποτάμου* από τους τοπικούς λόγιους και την επίσημη γεωγραφία, αλλά και η κυρίαρχη θέση τού ομώνυμου αρματολικιού στο πλαίσιο των εθνικών ιστορικών αφηγήσεων, μαρτυρούν την δική του μετατροπή σε συμβολικό στοιχείο της «μεγάλης παράδοσης». Στο πλαίσιο αυτό, η διπλή ονομασία του ποταμού (Αχελώος και Ασπροπόταμος) μαρτυρά και συμβολίζει την ταυτόχρονη και πολυ-επίπεδη ένταξή του τόσο στις εθνικές όσο και στις περιφερειακές ή τοπικές αφηγήσεις της Ιστορίας. Αντίστροφα, οι στενές οριοθετήσεις της *Αθαμανίας* και οι προσπάθειες οικειοποίησής της από την κάθε κοινότητα μαρτυρούν πως, σε ορισμένα συμφραζόμενα, αυτήν εγγράφεται σε μια περιφερειακή (όχι απαραίτητα «βλάχικη») «μεσαία παράδοση», ή και στην «μικρή παράδοση» της κάθε κοινότητας, αντίστοιχα.

Αυτή η μετατόπιση των ορίων μεταξύ «μικρής», «μεσαίας» και «μεγάλης παράδοσης» εκφράζεται επίσης στο θρησκευτικό επίπεδο. Έτσι στο Γαρδίκι, αν η λατρεία της Παναγίας γενικά εκφράζει την «μεγάλη παράδοση», η «Παναγία του Γαρδικιού»²⁰ αποτελεί στοιχείο της «μικρής» αλλά και της «μεσαίας παράδοσης» της γαρδικιώτικης κοινότητας²¹. Το γεγονός αυτό εκφράζεται και τελετουργικά: α) από τη μία, το πανηγύρι της Παναγίας, προστάτιδας και πολιούχου του χωριού, τον δεκαπενταύγουστο συμβολίζει την συμμετοχή της κοινότητας στο έθνος, β) από την άλλη, η γιορ-

κοινότητας αλλά και μεταξύ των διαφορετικών «τόπων» παραγωγής και συμβολικής έκφρασης της κοινοτικής εμπειρίας. Βλ. Θ. Σπύρος, «Από το Γαρδίκι στο Γαρδικάκι», ό.π.

¹⁸ Για την σημασία της λατρείας της Αγίας Μαρίας, προστάτιδας της Φ.Α.Τ.Α., και της Αγίας Παρασκευής, προστάτιδας της Τζούρτζιας, στην συγκρότηση και την αναπαραγωγή της τζουρτζιώτικης κοινότητας βλ. Ε. Αυδίκος, «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζουρτζιας Αθαμανίας (Φ.Α.Τ.Α.): Μετάβαση από τη μεθωριακότητα του άλλου τόπου στην αναπαραγωγή της τζουρτζιώτικης συλλογικότητας», *Τρικαλινά*, τ. 26, 2006.

¹⁹ Για τη διάκριση μεταξύ «μικρής» και «μεγάλης παράδοσης» βλ. R. Redfield, *Peasant Society and Culture*, University of Chicago Press, 1956.

²⁰ Είναι γνωστό πως σε κάθε περιοχή της Ελλάδας η Παναγία παίρνει τοπικά χαρακτηριστικά και, πολλές φορές αντίστοιχα ονόματα. Έτσι για παράδειγμα η Παναγία Σουμελά αποτελεί προστάτιδα του ποντιακού ελληνισμού και σύμβολο της ιδιαίτερης πολιτισμικής-περιφερειακής του ταυτότητας. Στο Γαρδίκι, η Παναγία κατέχει πρώτα-

τή της Παναγίας στο ομώνυμο μοναστήρι κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου συμβολίζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και το ημι-νομαδικό παρελθόν της γαρδικιώτικης κοινότητας και την διάκρισή της από τον «έξω κόσμο». Ενδεικτικό για αυτό είναι πως κατά την διάρκεια της συγκεκριμένης γιορτής οι Γαρδικιώτες διανυκτέρευαν σε κονάκια που κατασκεύαζαν έξω από το μοναστήρι, γεγονός που δείχνει τη σημασία της για την συμβολική αναπαραγωγή της κτηνοτροφικής-νομαδικής τους κοινότητας και, κατά συνέπεια, την επιβεβαίωση του δεσμού τους με τις υπόλοιπες ημι-νομαδικές κοινότητες του Ασπροποτάμου. Από την άλλη, ο χρόνος της γιορτής, που συμπίπτει με την αρχή της περιοδικής εξόδου των Γαρδικιωτών προς τα πεδινά και τις πόλεις, μας οδηγεί στην υπόθεση πως αυτήν έθετε ένα συμβολικό όριο ανάμεσα στην κοινότητα και την ευρύτερη κοινωνία.

Δ. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως η διοικητική ιστορία του χωριού τους, η γεωγραφία των γαμήλιων ανταλλαγών αλλά και των κτηνοτροφικών τους διαδρομών, είχε ως αποτέλεσμα την μερική διαφοροποίηση, υλική και συμβολική, των Γαρδικιωτών από τους υπόλοιπους Βλάχους του Ασπροποτάμου. Στο πλαίσιο αυτό, αν ο *Ασπροπόταμος* ως περιοχή αλλά και ο ομώνυμος ποταμός αποτελούν για τους Γαρδικιώτες πρώτα από όλα έναν εμβληματικό τόπο της βλάχικης πολιτισμικής-περιφερειακής τους ταυτότητας, η *Αθαμανία*, στον βαθμό που αναφέρεται τόσο σε βλαχόφωνες όσο και σε ελληνόφωνες κοινότητες, αποτελεί κυρίως έναν συμβολικό *τόπο* που, υπερβαίνοντας τις γλωσσικές και πολιτισμικές διακρίσεις, εγγράφεται ιστορικά στο δια-πολιτισμικό χαρακτήρα των δια-κοινοτικών τους δικτύων και στην «μεγάλη παράδοση» της ελληνικής εθνικής τους ταυτότητας.

Ωστόσο, σε ένα άλλο επίπεδο, η έμφαση των Γαρδικιωτών στην *Αθαμανία* και την *Κακαρδίτσα* ως εμβληματικό της τόπο, αποτελεί πιθανώς έκφραση της «υπεροχής» που αυτοί διεκδικούν, ως η πολυπληθέστερη κοινότητα

γωνιστικό ρόλο στις διαδικασίες συμβολικής συγκρότησης της κοινότητας, αφού σύμφωνα με τους ιδρυτικούς μύθους των Γαρδικιωτών είναι η εικόνα της που υπέδειξε την σημερινή θέση του χωριού.

²¹ Αυτήν η ιεράρχηση μεταξύ των διαφόρων «επιπέδων παράδοσης» στο πλαίσιο των θρησκευτικών γιορτών φαίνεται και από μια αναφορά του Ε. Αυδίκου για την Τζούρτζια. Όπως μας λέει, οι Τζουρτζιώτες ονομάζουν το πανηγύρι της Αγίας Μαρίνας «μικρό πανηγύρι», ενώ αυτό της Αγίας Παρασκευής (προστάτιδας της κοινότητας) «μεγάλο πανηγύρι». Βλ. Ε. Αυδίκος, ό.π. σελ. 586-587.

αλλά και ως ιστορικό κεφαλοχώρι της περιοχής, έναντι των άλλων κοινοτήτων του Ασπροποτάμου και της τρικαλινής Πίνδου γενικότερα. Στην προοπτική αυτή, αν σε ορισμένα συμφραζόμενα η *Αθαμανία* διακρίνει τους Γαρδικιώτες από τους άλλους Ασπροποταμίτες και διασπά το χώρο του Ασπροποτάμου, από μια άλλη άποψη αποτελεί πιθανώς όχημα διεκδίκησης μιας προνομιακής σχέσης τους με αυτόν.

Επιστρέφουμε, λοιπόν, εκεί από όπου ξεκινήσαμε, στην γεωγραφική οριακότητα του Γαρδικίου. Μπορούμε να πούμε πως είναι ακριβώς αυτή η ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά διαμορφωμένη οριακότητα που επιτρέπει στους Γαρδικιώτες να κινούνται με ευκολία ανάμεσα στην «αθαμανική» και την «ασπροποταμίτικη» ταυτότητα, υιοθετώντας άλλοτε τη μία, άλλοτε την άλλη, άλλες φορές και τις δύο ταυτόχρονα. Η ευελιξία αυτή συνοδεύεται από έναν δυναμικό μετασχηματισμό του συμβολικού περιεχομένου της «Αθαμανίας» και του «Ασπροποτάμου», αλλά και των μεταξύ τους σημασιολογικών διασυνδέσεων, ανάλογα με τα πολιτισμικά συμφραζόμενα ή τα κοινωνικά διακυβεύματα που τα υποκείμενα έχουν να διαχειριστούν κάθε φορά.

«ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ»

ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΑΛΕΞ. ΧΑΤΖΗΓΑΚΗ¹

Παράδοση, από το ρήμα παραδίδω, σημαίνει στην ιστορία του πολιτισμού το κεφάλαιο των υλικών και πνευματικών αγαθών που μεταβιβάζεται ως κληρονομιά από μια γενιά σε άλλη. Ο Νικόλαος Πολίτης χρησιμοποίησε τον όρο για τις λαϊκές διηγήσεις που μεταδίδονται με τον προφορικό λόγο από γενιά σε γενιά². Ανάλογος όρος, ο θρύλος, χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να χαρακτηριστεί φανταστική ιστορία με ιστορικό πυρήνα που μεταδίδεται από τόπο σε τόπο κι από γενιά σε γενιά, υποχώρησε μπροστά στη χρήση του όρου παράδοση. Βεβαίως συχνά οι δύο όροι θεωρούνται συνώνυμοι ή συμπληρωματικοί (παραδόσεις και θρύλοι). Η παράδοση ορίζεται ως «μυθική διήγηση, η οποία συνδέεται με ορισμένο τόπο και χρόνο και με ορισμένο πρόσωπο και την οποία ο λαός πιστεύει ως αληθινή»³ συνδυάζοντας μυθικά και ιστορικά στοιχεία, συχνά προσωπικό βίωμα ενός υπαρκτού προσώπου, αποδίδοντας νέα διάσταση στην πραγματικότητα. Ο ρεαλισμός της αφήγησης στον οποίο εντάσσονται τόσο ο τόπος, τα ιστορικά όσο και τα βιωματικά στοιχεία της, είναι απαραίτητος προκειμένου να ενισχυθεί η αληθοφάνεια και η εγκυρότητα της πληροφορίας. Όσο διευρύνεται η απόσταση από τα ιστορικά στοιχεία της αφήγησης, τόσο προβάλλονται τα στοιχεία του μύθου και ο συμβολικός, άρα υπερχρονικός, χαρακτήρας της.

¹ Αλέξανδρος Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Παραδόσεις*, Τρίκαλα 1948, σελ. 168. Στο εξής Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις.

² Ν. Γ. Πολίτης, «Η Λαογραφία», περ. *Λαογραφία*, τ. 1 (1909), σ. 10. Ο Νικόλαος Πολίτης ορίζει ότι παραδόσεις είναι «μυθώδεις διηγήσεις πιστευόμενες ως αληθείς, αναφερόμενες δε εις τόπους ή πρόσωπα, εις ουράνια σώματα, εις μετεωρολογικά φαινόμενα, εις τον Χριστόν και εις τους αγίους εις δαιμόνια και εις άλλα φανταστικά όντα». Ο ορισμός περιγράφει επαρκώς την έννοια και το περιεχόμενο του όρου, εφ' όσον πρόκειται για διηγήσεις οι οποίες αναφέρονται σε γεγονότα που τοποθετούνται σε τόπο και χρόνο και επομένως εμπερικλείουν την έννοια του προσωπικού βιώματος (πιστευόμενες ως αληθείς) και της διαρκούς ανανεώσεως μέσω της προφορικής παραδόσεως.

³ Γ. Α. Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήνα 1972, σ. 190-191. Βλ. και Στ. Δ. Ήμελλος, *Λαογραφικά Α', Δημώδεις Παραδόσεις*, Αθήνα 1988, σ. 7 εξ., όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, «Το ζήτημα της κατάταξης των παραδόσεων και οι παραδόσεις του Λαογραφικού Αρχείου», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 29-30 (1999-2003), σ. 147-162.

Οι παραδόσεις, λοιπόν, σύντομες αφηγήσεις, οι οποίες αναφέρονται σε γεγονότα που τοποθετούνται σε χώρο και χρόνο, αποτελούν είδος ζωντανό και εξελισσόμενο και στις σύγχρονες κοινωνίες. Η ανάγνωσή τους ως βραχέων χρονικών ιστορικού συμβάντος, χαραγμένου στη μνήμη του λαού, με συμβολικό συχνά χαρακτήρα, με όσα στοιχεία είναι απαραίτητα για να μπορεί να ταξιδεύει στο χρόνο, μπορεί να μας δώσει σημαντικές πληροφορίες για την φυσική εξέλιξη του χώρου αλλά και τις παρεμβάσεις του ανθρώπου σ' αυτόν κατά τη διάρκεια του χρόνου.

Η ανακοίνωσή μας αποτελεί μέρος ευρύτερης μελέτης των παραδόσεων που αναφέρονται στη δημιουργία – εξέλιξη ή καταστροφή οικισμών στον ελληνικό χώρο⁴.

Για την επιλογή του χώρου στον οποίο πρόκειται να εγκατασταθεί ένας οικισμός στην παραδοσιακή κοινωνία, είναι γνωστό ότι απαραίτητες προϋποθέσεις είναι η εξασφαλισμένη ύδρευσή του, η οχυρή θέση (φυσική ή τεχνητή) και η δυνατότητα επικοινωνίας του με άλλο οικισμό σε απόσταση μέχρι μια ημέρα. Η ασφάλεια ενός οικισμού, η οποία συμβάλλει στην ομαλή εξέλιξή του, επιτυγχάνεται με την φύσει οχυρή του θέση ή την τεχνητή οχύρωσή του (κάστρα, πύργοι), τους ελεγχόμενους δρόμους επικοινωνίας (βίγλες, कारαούλια), την εξασφαλισμένη ύδρευση. Χωρίς αυτά τα βασικά στοιχεία δεν είναι δυνατή, ιδιαίτερα σε ασταθείς περιόδους, η επιβίωση και εξέλιξή του. Η εγκατάλειψη εξ άλλου ενός οικισμού και η ερήμωσή του⁵ μπορεί να οφείλεται σε μια σειρά από αίτια, όπως οι επιδρομές εχθρών, οι θανατηφόρες επιδημίες, η ύπαρξη δηλητηριωδών φιδιών, ακρίδας κ.ά. Οι παραδόσεις διασώζουν συνήθως τους λόγους δημιουργίας ενός οικισμού σε συγκεκριμένο χώρο και τα αίτια για την καταστροφή του και λιγότερο την πορεία του ως ιστορία των ανθρώπων που έδρασαν στον συγκεκριμένο χώρο και χρόνο. Εδώ θα μας απασχολήσουν οι παραδόσεις του Ασπροποτάμου, όπως τις κατέγραψε ο Αλέξ. Χατζηγάκης και όπως αυτές διαμορφώθηκαν στην προφορική παράδοση μέχρι σήμερα. Παραδόσεις για τον χώρο, τα φυσικά και υπερφυσικά φαινόμενα και όντα, τις

⁴ Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμψλάκη, «Πηγές, υδραγωγεία, οικισμοί. Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις» *Πρακτικά Επιστημ. Συνάντησης, «Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού»*, (12-14 Δεκεμβρίου 1997). έκδ. Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 1999, σ. 171-188, όπου γίνεται εκτενής λόγος για τον προγραμματισμό και τον σχεδιασμό των οικισμών στις παραδοσιακές κοινωνίες. Βλ. επίσης Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμψλάκη, «Τα διαβολογιόφυρα ή η τεχνολογία του διαβόλου», *Πρακτικά του Β' Συνεδρίου Περί Πετρογέφυρων* (στο τυπογραφείο).

⁵ Για τα ερημωμένα χωριά βλ. Ελένη Αντωνιάδου-Μπιμπίκου, Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα, ένας πρώτος απολογισμός, στο *Οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών* (επιμ. Σπ. Ασδραχά), Αθήνα, 1979, σσ. 193-259.

παρεμβάσεις των ανθρώπων στο φυσικό και οικισμένο περιβάλλον, τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο κ.ά.

Ο Αλέξ. Χατζηγάκης «ο πιστός υπηρέτης της Λαογραφίας», όπως δηλώνει ο ίδιος, περιγράφει και διασώζει τον πολιτισμό του Ασπροποτάμου στο έργο του⁶. Ειδικότερα στο δημοσιευμένο το 1948 στα Τρίκαλα βιβλίο του «Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Παραδόσεις», συγκέντρωσε μεθοδικά και κατέταξε, με παρότρυνση και κατά το υπόδειγμα του Νικ. Γ. Πολίτου, τις προφορικές διηγήσεις στα χωριά του Ασπροποτάμου.

Γνώρισε, όπως ο ίδιος γράφει, τον Καθηγητή Νικ. Πολίτη, όταν ήταν φοιτητής στην Αθήνα, μέσω του συμπατριώτη του, γνωστού φιλόλογου Βασ. Βήκα. Ο Βασ. Βήκας εργαζόταν στο γραφείο του Νικ. Γ. Πολίτου. Συγκέντρωνε, με την καθοδήγηση του δασκάλου του, λαογραφικό υλικό και δημοσίευε στο περιοδικό Λαογραφία⁷. Το επώνυμο Χατζηγάκης, της γνωστής οικογένειας του Ασπροποτάμου, εκίνησε το ενδιαφέρον του Ν. Γ. Πολίτη και παρότρυνε τον νεαρό Αλέξανδρο να ασχοληθεί με την συγκέντρωση λαογραφικού υλικού από τον τόπο του. Οι συμβουλές του είναι καθοριστικές για την μετέπειτα εργασία του νεαρού Αλέξ. Χατζηγάκη: «*Να μαζέψτε, να σημειώσετε, να καταγράψετε τις παλιές ιστορίες που υπάρχουν και σώζονται ακόμη στην πατρίδα σας, στ' άλλα χωριά. Τους θρύλους, τις παραδόσεις, τα ήθη και έθιμα, κάθε άλλη ιστορία που αφορά την ψυχική, πνευματική, κοινωνική ζωή του λαού μας. Προσοχή όμως, να σημειώσετε ό,τι θα σας αφηγηθούν οι γερόντοι με το δικό τους τρόπο. Να περιγράψετε με σαφήνεια, με ακρίβεια και λεπτομερώς κάθε τι που εκείνοι θα σας διηγηθούν. Με τον Βασ. Βήκα θα σας στείλω γενικό ερωτηματολόγιο, με οδηγίες και υποδείξεις των θεμάτων*».⁸ Οι συμβουλές συνοδεύτηκαν από ερωτηματολόγιο με υποδείξεις των θεμάτων, πράγμα που ακολούθησε ο Αλέξ. Χατζηγάκης, αν κρίνουμε από την διάρθρωση της ύλης των παραδόσεων που δημοσίευσε. Βεβαίως ο ίδιος είχε την έφεση και την αγάπη για τη λαογραφία. Γιατί

⁶ Χατζηγάκης Αλέξ. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Α'. Ιστορικά, Β'. Λαογραφικά, Γ' Τοπωνυμικά*, με πρόλογο Νίκου Α. Βέη, Τρίκαλα 1946. Του ίδιου, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τοπωνυμικά*, πρόλογος Ν. Α. Βέη (Bees), Τρίκαλα 1950. Του ίδιου, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*, με πρόλογο Ν. Α. Βέη (Bees), Αθήναι 1961. Του ίδιου, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Παραδόσεις*, Τρίκαλα 1948. Και άρθρα του στο περιοδικό *Θεσσαλικά Χρονικά* της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών (ιδρύθηκε το 1929): «Από το Περιοίλι του Ασπροποτάμου. Α' Πρόγονοι οικογενείας Χατζηγάκη», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 5(1935), σ. 139-147. «Πώς επιδόθηκα στη Λαογραφία», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 7 (1959), σ. 282-286. «Η παιδεία στ' Ασπροπόταμο Πίνδου Τρικάλων», *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτ. έκδ. (1881-1961) 1965, σ. 270. «Ασπροποταμίτικα λαογραφικά», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 10 (1971), σ. 187-189. Ο ίδιος έχει γράψει και πολλά σχετικά άρθρα σε περιοδικά όπως η Νέα Εστία, Φιλολογική Πρωτοχρονιά, Μετέωρα (Τρικάλων), Θεσσαλικά Γράμματα (Λάρισας), Κρητική Εστία (Χανίων) κ.ά.

⁷ Β. Ι. Βήκας, «Ο γάμος παρά τοις Βλαχοφώνοις», *Λαογραφία*, τ. 4 (1912-1913), σ. 540-558. Του ίδιου, «Έθιμα παρά τοις Βλαχοφώνοις», *Λαογραφία*, τ. 6 (1917), σ. 169-188.

⁸ Αλεξ. Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τραγούδια και ποιήματα*, Αθήναι 1964, σ. 66.

όπως εξομολογείται: «πριν τον γνωρίσω, πριν μου δώσει τις σοφές συμβουλές του, κάθε καλοκαίρι που το σχολειό μου αργούσε, ανέβαινα στ όμορφο και γραφικό χωριό της γέννησής μου, στο Περούλι, όπου μ' άρεσε να παρακολουθώ τις ιστορίες που λέγανε οι γέροι. Αργότερα σαν έβγαλα το Γυμνάσιο, έγραφα ό,τι είχα ακούσει μικρός. Έγραφα την προεπαναστατική αρματολική στιχομύθια, τη διαθήκη του προύχοντα του Περούλιού, προσάλλπου μου, Γάκη Χατζή και μετέβαλα θρύλους του χωριού μου σε πρωτόλεια διηγήματα. Έπειτα όμως από τη συνάντησή μου με τον Πολίτη, κάθε γιορτή των Χριστουγέννων, του Πάσχα και ιδίως τα καλοκαίρια που αφήνα την Αθήνα, ανέβαινα-πετούσα κριολεκτικά- στην Πίνδο, στα χωριά, τότε μόνος μου και τότε με τον μακαρίτη πατέρα μου, σε προεκλογικές περιοδείες, για να σώσω ό,τι υπήρχε ακόμα ζωντανό στο στόμα του λαού μας. Μπήκα κι έμεινα σ' αρχοντόσπιτα. Φιλοξενήθηκα σε φτωχόσπιτα. Δημέριασα σε σανιδοκαλόβες. Ξαπλώθηκα και κοιμήθηκα σε καλά στρωσίδια μα και κατάχαμα. Σκεπάστηκα με ολόασπρες προικιάτικες βελέντζες, με πλουμιστές μπατανίες, που μοσχοβολούσαν το μύρο του βουνίσιου αγέρα και νερού, αλλά και με χοντρά χράμια κι ακόμη με τραγίσιες κάλπες, που ανάδιναν τη βαρεία μρωδιά της άδολης ποιμενικής ζωής. Τα βράδυα αυτά, καθισμένος σταυροπόδι στη γωνιά του τζακιού ακούγοντας το τριζοβολιό που άφινε το ελάτινο κούτσουρο, το κέδρινο αρωματικό κλωνάρι, οι στραβόριζες του πουρναριού, που όλα τα περιτριγύριζαν, σαν παιγνίδι, οι κοκκινοκίτρινες φλόγες, προσπαθούσα μ' ερωτήσεις ν' ακούσω από τους συνομιλητές νοικοκοραίους παλιές ιστορίες... Όταν είχα μπροστά μου εκατοστήρηδες γέρους, καθώς το μαθουσάλα γέρο-Σούκια, όταν είχα γριές σαν τη Ροίδω Μπάτζιου, όταν είχα τριγύρω μου, στ' ασπροποταμίτικα χωριά, ένα πλήθος γερόντων και γεροντισσών, που τόσο απλά, τόσο αφίαστα, μα και τόσο χαριτωμένα, διηγούνταν τα παλιά τους, πως ήταν δυνατό να αιστάνουμε την ανάγκη να παραδοθώ στις αγκάλες του Μορφέα;»

Όπως λοιπόν, ο ίδιος ομολογεί «χάρης στην παρότρυνση και τις συμβουλές τ' αθάνατου Πολίτη, χάρης στ' ατέλειωτα ταξίδια στα χωριά μας, σε επικίνδυνες ορειβασίες, σε γιδόστρατα και μονοπάτια, στις ράχες των βουνών, στ' απότομα τσουγκάνια, σε βαθουλές καταβόθρες, σε παγερά σπήλια, σε χαριτωμένες στάνες, σε χιλιοτραγουδισμένες βρύσες, σε μαρμαίρουσες χαράδρες, σε όμορφες βουνοπλαγιές, σε πικνά δαση ελατιού, κέδρου, πεύκου, οξράς, σε ιστορικούς τόπους, που κρύβανε τα λημέρια των κλεφτών και αρματολών μας, σ' απόμερα μοναστήρια, σε ερημικά ξωκλήσια, σε νερόμυλους, μαντάνια, ντριστερές... μάζενα και γιόμοζα τη Λαογραφήθρα μου, σαν το καλό κι εργατικό μελίτσι, με το πολύτιμο εκείνο μέλι, που άφθονο παρείχε ο Ασπροποταμίτικος Πίνδος, έστω και κατά τι αλλοιωμένο από τη διήγηση, από στόμα σε στόμα,

από τον τόσο χρόνο που πέρασε άγονος στη συλλογή και καταγραφή των λαογραφικών θεμάτων, από τον πανδαμάτορα εκείνον χρόνο που αφανίζει και σβήνει τα πάντα και που δυστυχώς πήρε μαζί του και πολλά απ' τα παλιά μας εθνικά κειμήλια, απ' τα παλιά μας κλέη»⁹. Στον πρόλογο του βιβλίου του «Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά» που δημοσιεύτηκε το 1961 με πρόλογο του ερευνητή των Μετεώρων ακαδημαϊκού Νίκου Βέη «μεγάλην σχέσιν έχοντος με την περιοχήν των Τρικάλων», ο Χατζηγάκης ομολογεί ότι «δια την επιτυχή συμπλήρωσιν των υπάρχόντων κενών και δια την καλλιτέραν εμφάνισιν του έργου υπεβλήθην εις μόχθους και διέτρεξα κινδύνους αναρριχώμενος αλλεπαλλήλους σειράς βουνών του Ασπροποταμίτου Πίνδου. Η εργασία μου αυτή δεν υπήρξε τόσοσ εύκολος, όπως την εφανατιζόμενη κατ' αρχάς. Είχον ν' αντιπαλαίσω με την περιέργη τω όντι επιφύλαξιν των κατοίκων, αρουμένων ν' απαντήσουν εις τας ερωτήσεις μου και προσποιομένων άγνοιαν γεγονότων».

Από τη φράση που παραθέτει στην αρχή του βιβλίου του για τις Παραδόσεις του Ασπροποτάμου φαίνεται πως υιοθετεί για τη σημασία της συλλογής που δημοσιεύει την άποψη του Στίλπωνα Κυριακίδη¹⁰, Καθηγητή της Λαογραφίας τότε στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: «Αι παραδόσεις είναι τα κατ' εξοχήν εθνικά μνημεία εκείνα, τα οποία καλύτερον παντός άλλου απεικονίζουν την ψυχήν εκάστου λαού». Ο ίδιος εγκρατής, όπως φαίνεται, της λαογραφικής βιβλιογραφίας επισημαίνει ότι «οι παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου πολλές και ποικίλες σε περιεχόμενο – μυθολογικές, ιστορικές, θρησκευτικές και τοπωνυμικές – μας δίνουν το βαθμό της φαντασίας του ασπροποταμίτικου λαού»¹¹. Στον σύντομο αλλά περιεκτικό πρόλογό του περιγράφει την περιοχή με λυρικό τρόπο αφήνοντας να διαφανούν οι λόγοι για τους οποίους έχουν δημιουργηθεί τόσες πολλές παραδόσεις. Δημοσιεύει 340 παραδόσεις από τις οποίες μόνο μία εντοπίζεται δημοσιευμένη στο βιβλίο του Ν. Γ. Πολίτη «Παραδόσεις»¹². Ακολουθεί την κατάταξή του Ν. Γ. Πολίτη. Παλιές ιστορίες: 34, η Πόλη κι Αγία Σοφία: 2, Χώρες και τόποι: 5, Βουλιαγμένοι τόποι-πολιτείες: 5, Βασιλιάδες και ρηγάδες: 15 παραδόσεις, Έλληνες αντρωμένοι γίγαντες: 29 παραδόσεις, Αρχαία κτίρια και μάρμαρα: 9, Αρχαίοι θεοί και ήρωες: 3, Ο Χριστός και τα πάθη του: 3, Άγιοι: 26, Εκκλησίες: 13, Ο ουρανός και τ' άστρα: 5, Οι καιροί: 2, Μαρμα-

⁹ Αλεξ. Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τραγούδια και ποιήματα*, Αθήναι 1964, σ. 67-68

¹⁰ Στίλπ. Π. Κυριακίδου, *Ελληνική Λαογραφία, μέρος Α'. Μνημεία του Λόγου*, εν Αθήναις 1965, σ. 172.

¹¹ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 6, σημ.1.

¹² Ν.Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. Α', Αθήναι 1904, σ. 622, αρ. 999. Πρόκειται για την παράδοση «Στα βουνά του Σίμου». Αντιστοίχως Αλεξ. Χατζηγάκης, *ό.π.*, σ. 6, σημ.1.

ρώματα: 9, Φυτά: 3, Ζώα: 13, Θηρία: 5, Δράκοντες και όφεις: 2, Δράκοι: 9, Θησαυροί και αράπηδες: 3, Στοιχεία και στοιχειωμένοι τόποι: 17, Στοιχεία και στοιχειωμένοι τόποι της θάλασσας: 2, Χαμοδράκια, ποιμενικοί δαίμονες: 5, Καλλικάντζαροι: 4, Ανασκελάδες: 2, Νεράιδες: 25, Λάμιες: 2, Στρίγγλες: 2, Ημέρες: 3, Μάγοι και μάγισσες: 5, Διάβολος: 11, Φαντάσματα: 15, Βραχνάς: 2, Ασθένειες: 4, Μοίρες: 4, Νεκροί και ψυχές: 19, Βρυκόλακες: 16, Θάνατος - Κάτω Κόσμος - Χάρος: 1, Αίτια: 6.

Με όσα γράφει στον πρόλογο περιγράφει συνοπτικά και ουσιαστικά την ποικιλία των παραδόσεων: «*Αν κανείς επισκεφθεί τ' Ασπροπόταμο-σύμπλεγμα από γιγάντια βουνά, χωρισμένα από γραφικότερες οροκοιλιάδες, βαθειά γούπατα, στενά και επικίνδυνα μονοπάτια, ακτινοβόλες χαράδρες, απαίσια φαράγγια, άσπρους ξεριάδες, πολύκλαδα ρέματα, μεγάλες κεφαλομένες κι απέραντα δάση, θα δικαιολογήσει τη ζωνρή μυθοπλαστική φαντασία, που κατέχει έντονα το βουνίσιο κάτοικό του. Δω ψηλά, σε τούτα τα βουνά το πνεύμα εξεγείρεται ποικιλότροπα, ο νους σπινθηροβολεί, η φαντασία δουλεύει τόσο, ώστε πετώντας πάει να φτάσει και να ξεπεράσει τις πιο ψηλές κορφές των βουνών... Ο αγέρας που περνά ανάμεσα από τις φυλλωσιές των ελατιών και των οξιών... οι ψιθυρισμοί, οι γόοι, τα κλαυθμιρίσματα, οι φοβεροί γδούποι, τ' ανάλαφρα σιγομιλήματα, που δημιουργεί ο αχός αυτός του αγέρα, εξάπτουν τη φαντασία του βουνίσιου, προκαλούν χαρά, τέρψη, ερεθίζουν συγκινούν προκαλούν φόβο... Οι νερομάννες, τα ρέματα με τα νερά... προκαλούν άλλους παράξενους ήχους, ο ένας διαφορετικός από τον άλλο. Ο βουνίσιος φαντάζεται να παθαίνει ψευδαισθήσεις, πως βλέπει νεράιδες, πως ακούει κιόλας τα σιγομιλήματά τους... τα δέντρα¹³, τα κοτρώνια, τα κούτσουρα παίρνουν διάφορες μορφές, του αράπη, του κλέφτη που έχει στήσει καρτέρι, του αγίου, που στέκει κάπου για να προστατεύσει, για να διώξει το δαιμονικό... Τα νυχτοπούλια, τα τρογώνια, οι σαύρες αφήνουν παράξενες φωνές τους και το αντιλάλημά*

¹³ Διδακτική για το περιεχόμενό της και τη δροσερή φαντασία του βουνίσιου είναι η παράδοση για την έριδα μεταξύ των δέντρων: «Παλιός γελαδάρης του χωριού, ξαπλωμένος κάτω από σύμπλεγμα ελατιού και πλατανιού, στο μεγάλο ρέμα της αγίας Κυριακής Περτουλιού, άκουσε τα κλαριά να κουβεντιάζουν. Η ιτιά η κλαίγουσα παραπονιέταν κι έλεγε. –Τι μι γελάς, ουρέ πλάτανε; Είμαι χαμπλή μα και συ είσ' χαμπλότερος απ' του ελάτι. Συ ουρέ πλάτανε είσαι σα γ'νέκα έτσι π' αγκαλιάζεις του ελάτι...Και το πλατάνι περιφρονητικά απάντησε: / Μη χαζουλιάζεις μουρή. Κάτσι αυτού στην ακρορεματιά και ολημερίς και οληνυχτίς κλάψε τη μοίρα σου. Τότε μίλησε το περήφανο ελάτι και είπε: Βρε παιδιά, τι έχετε να χωρίσετε και μαλώνετε; Άλλος ψηλός, άλλος χαμπλός, άλλος όμορφος κι άλλος άσχημος, είμαστε όλοι αδέρφια σε τούτο τον κόσμο. Δεν μας φτάνει που οι άνθρωποι μας πελεκάνε, οι γίδες και τα γελαδινά μας κουτσουρεύουν και μαλώνουμε συνατίμα μας; Ας αφήσουμε τις γκρινιές και ας τραγουδήσουμε το δικό μας αθάνατο τραγούδι. Δεν ακούτε πως ο γελαδάρης βαράει τη φλογέρα του; Έλα ιτιά μου άπλωσε τις ρίζες σου στο νερό, χαμήλωσε τα κλαριά σου να το γλείψουν. Το νερό κρούοντας πάνω σου θα κελαρώσει γλυκά. Σύ πλάτανε μου, ανέμισε τις φυλλωσιές σου για να θροϊσουν απαλόγλυκα. Κι εγώ θα αρχίσω να βουίζω, βουή μεγάλη, σαν την θάλασσα. Έτσι τα κλαριά σταματήσανε να γκρινιάζουν και αρχίσανε να παίζουν την αιώνια συμφωνία τους, που αποδιώχνει τις έγνοιες, παίει τους πόνους κάθε ανθρώπου, γλυκαίνει το είναι του, τον κάνει να νιώσει και να εκτιμήσει την αξία του κλαριού». (Αλεξ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρικαλα 1948, σ. 81, αρ. 162).

τους αλλοιωμένο, έρχεται σαν υπόκωφος γρυλλισμός, σαν ανατριχιαστικό σφύριγμα που βγαίνει απ' το στόμα μεγάλου φιδιού, δράκου που περνά και πάει να βλάψει ανθρώπους ανθρώπους και ζώα... Τα αγρίμια του βουνού... προκαλούν στον τσοπάνη την ψευδεντύπωση πως περνούν διαβόλοι, φαντάσματα, ζωτικά»¹⁴. Τις παραδόσεις καταγράφει με προσοχή, συχνά με τις παραλλαγές τους και τις σχολιάζει στοιχειωδώς.

Το σώμα των παραδόσεων που κατέγραψε ο Αλέξ. Χατζηγάκης είναι χρήσιμο να επανεκδοθεί. Σ' αυτό πρέπει να περιληφθεί το Β' τεύχος των «Παραδόσεων τ' Ασπροποτάμου», που αναφέρεται μεταξύ των «μη εκδοθέντων» στον κατάλογο των έργων του στο βιβλίο του «Τ' Ασπροπόταμο. Τραγούδια και ποιήματα» του 1964. Μικρός μόνον αριθμός παραδόσεων εξακολουθεί να καταγράφεται μέχρι πρόσφατα από ερευνητές, όπως η υπογράφουσα και ο ερευνητής του Κέντρου Λαογραφίας Ευάγγελος Καρμανές σε αποστολές τους στην περιοχή.

Η περιοχή του Ασπροποτάμου, μια χωρική και πολιτισμική ενότητα, κατοικημένη κυρίως από Βλάχους και δευτερευόντως από Σαρακατσάνους

¹⁴ Αλέξ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 6.

¹⁵ Ο Αλέξ. Χατζηγάκης αναφέρει ότι ο πληθυσμός του Ασπροποτάμου αποτελείται από τρεις ελληνικές φυλές: α) Από τους πιο παλιούς ντόπιους κατοίκους (ελληνόγλωσσους), β) Από τους Ελληνόβλαχους ή Κουτσόβλαχους, που μιλούν ελληνικά και βλάχικα (*Latina rustica*) και γ) από τους Σαρακατσαναίους σκηνίτες (ελληνόγλωσσους). Οι δύο καλούνταν γενικά Ασπροποταμίτες, οι Βλάχοι. Αλέξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 6, σημ. 1. Παράδοση αναφέρει ότι «στη βιβλιοθήκη του μοναστηριού Χρυσίνου Κλεινοβού υπήρχε άλλοτε αρχαίο χειρόγραφο, που μιλούσε για την καταγωγή των Βλάχων» (Χατζηγάκης, ό.π., σ. 10, αρ. 5). Για τη γλώσσα των Βλάχων βλ. Αχιλ. Λαζάρου, *Η αρωμουνική και αι μετά της ελληνικής σχέσεις αυτής: ιστορική, φιλολογική μελέτη*, β' έκδ., 1986.

¹⁶ Αλέξ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 12, αρ. 10. Αιτιολογεί την ονομασία του αρματολού Στορνάρη.

¹⁷ Ο άρχοντας Φίλος «παραδίδεται» ότι απολάμβανε σεβασμού στα Τρίκαλα όχι μόνο μεταξύ των συμπατριωτών του αλλά και των Τούρκων (Αλέξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 11, αρ. 9).

¹⁸ Η παράδοση αναφέρεται στον άρχοντα του Χαλικίου Δημάκη, τον πιο μεγάλο αγωγιάτη της περιοχής. Η απόκτηση πλούτου αποδίδεται, όπως συμβαίνει συχνά, στην εύρεση θησαυρού κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού. Ειδικότερα παραδίδεται: «Μεταφέροντας από την Άρτα στις Καλαρύτες αλάτι για ν' αναπαυτεί αυτός και τα μούλαριά του, ξεφόρτωσε, σε λειβάδι, πλάι του δρόμου, βάζοντας τα φορτώματα και τα σαμάρια πάνω στα χαλάσματα παλιού κτίσματος. Όταν πήγε να ξαναφορτώσει τα ζώα του, ένα μέρος από τις πέτρες του κτίσματος, σάρισε και αποκάλυψε ένα αγγείο, γεμάτο χρυσά φλουριά. Χαρούμενος πήρε τα χρήματα και μόλις ετοιμάστηκε ξεκίνησε και πήγε στην Πόλη, όπου χάρισε στο Σουλτάνο ένα μέρος από τα φλουριά. Ο σουλτάνος τον ανώμασε «Σούττητο», ήτοι ελεύθερο άνθρωπο, ραγιά που απαλλάσσει από την πληρωμή του κεφαλιώτικου φόρου του χαρτζιού. Με τον θησαυρό αυτό, απόκτησε μεγάλη κοινωνική θέση. Γίνηκε επίσημος άρχοντας Χαλικίου και δημογέροντας Τρικάλων. Το μέρος που βρήκε τα φλουριά, οι κάτοικοι το νοματίζουν «Στου Δημάκη το θησαυρό» (Αλέξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 55-57). Η παράδοση εξακολουθεί να ζει στη μνήμη των κατοίκων του Ασπροποτάμου έχει καταγραφεί επανειλημμένα από ερευνητές.

¹⁹ Αλέξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 13, αρ. 13 η παράδοση από την Καστανιά αναφέρει: «Όταν ο Αλήπασας τον κάλεσε στα Γιάννενα, ζητώντας ν' αγοράσει το χωριό του, αυτός απάντησε ότι δεν μπορεί να υπογράψει τον τίτλο ιδιοκτησίας, γιατί δεν είχε τη συγκατάθεση της δημογεροντίας. Αργότερα ο Βελής τον φυλάκισε. Υστερ' από τρεις μέρες βρέθηκε κρεμασμένος στο γιοφύρι της Λάρισας. Για τον απαγχονισμό του οι δημογέροντες Καστανιάς παραπονεθήκανε στο σουλτάνο, που απάντησε ότι γίνηκε κατά λάθος!».

²⁰ Αλέξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 13, αρ. 12.

αλλά και «παλιοχωρίσιους», όπως οι Βλάχοι ονομάζουν τους κατοίκους της Αθαμανίας, Μηλιάς κ.ά. χωριών, υπήρξε κατά την τουρκοκρατία και μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα ιδιαίτερα ανεπτυγμένη περιοχή¹⁵. Αυτό δείχνουν οι οικισμοί με τα καλοκτισμένα αρχοντικά και τις πλούσια διακοσμημένες εκκλησίες. Άρχοντες, όπως ο Στορνάρης¹⁶, ο Φίλος¹⁷, ο Δημάκης¹⁸, ο ηρωικός Κωνσταντίνος Παπαπολυμέρου (Καστανιά)¹⁹, ο Γάκης Χατζηπετρούλης²⁰, τσελιγγάδες, όπως ο Γκόγκος Αλιμήτρος²¹, ήρωες, όπως ο Καραϊσκάκης²², ο Κατσαντώνης²³, ο Μπακόλας²⁴, ο Γιάννης Μπούλμπος²⁵, η Λένω του Μπότσαρη²⁶, η Δέσπω Λιακατά²⁷, λήσταρχοι, όπως οι Περιστεραίοι, ο Σπανοβαγγέλης, ο Μαργιόλης Στούπας, ο Λύγκος-Φαρμάκης, ο Καλόγερος, ο Τσιάκαλος, ο Γκάρτζος από τη Τζιούρτζια²⁸, βουνά, βρύσες, σπηλιές με ονόματα και ιστορίες ανθρώπων (Αρέν-

¹⁵ Αλεξ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 13, αρ. 14.

²² Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 34-35, αρ. 63. Σύμφωνα με δύο εκ διαμέτρου αντίθετες διηγήσεις ο Καραϊσκάκης άρπαξε τριάντα γυναίκες από το Δραγοβίσι και τους έκοψε τα στήθη για εκδίκηση ή ζήτησε λύτρα. Παράλληλα έκαψε τον γυναικωνίτη της εκκλησίας.

Ο Χατζηγάκης ελέγχει τις παραδόσεις ως ψευδείς. Αναφέρει μάλιστα ότι «οι ψευδοπαραδόσεις είναι πλάσμα μεταγενέστερο. Οι άδικες πράξεις του Δραγοβιστιού εξακριβωμένα γίνανε το 1854 και 1874 από τους ληστές Καλόγερο και Τσιοτσιομήτρο.

²³ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 35-36, αρ. 65. Παράδοση που αναφέρεται στην σωτηρία Κλεινοβίτισσας από την εισαγωγή της στα χαρέμια του Αληπασά με τη βοήθεια του Κατσαντώνη.

²⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 36, αρ. 66.

²⁵ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 14-15, αρ.15 και σ. 36-37, αρ. 67

²⁶ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 37, αρ. 68. Η Λένω Μπότσαρη, καπετάνισσα, πνίγηκε το 1804 ύστερα από μάχη του μοναστηριού Σέλτσου, μεταξύ Σουλωιτών και Τουρκαλβανών του Αλήπασα. Έτσι «όταν οι γυναίκες, οι Μυροκοβίτισσες ή Γκορφαριώτισσες περνούν τον Άσπρο, στο μέρος που πνίγηκε η Λένω, σταματούν, σκύβουν και παίρνουν ένα χαλί, που ρίχνουν στο νερό, προφέροντας λυπητερά: Θεός χωρέσει την Καπετάν Λένω».

²⁷ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 37, αρ. 69. «Στη Τζιούρτζια ο Δερβέναγας του Αλήπασα αναζητούσε την αδελφή του Γρηγόρη Λιακατά Δέσπω για το χαρέμι του Αλή. «Οι δικοί της σπεύσανε να την ειδοποιήσουν να φύγει στα βουνά ή να κρυφτεί σε σπηλιά. Για να μην καταδιωχθούν οι δικοί της, η Δέσπω δεν έφυγε. Ήξερε ότι το χορτάρι γαλατσίδα άμα χτυπηθεί πάνω σε πλάκα, βγάζει γαλακτερό χυμό. Ήξερε ακόμα ότι, αν έβαζε απ' το χυμό αυτό είτε στο πρόσωπο, είτε στο σώμα, τα μέρη αυτά θα καιγότανε κι η επιδερμίδα σουφρωμένη θ' άρχιζε να πέφτει. Δεν σκέφτηκε πολύ. Άλειψε τη βελουδένια επιδερμίδα και σε λίγο το πρόσωπο εμφάνισε φοβερή ασχήμια. Κουκουλωμένη με μαντίλι, παρουσιάστηκε στον Δερβέναγα, που βλέποντας την μορφή την έδωξε. Έτσι χάρη στην εξυπνάδα της σώθηκε».

Ο Χατζηγάκης σημειώνει ότι πρόκειται για παράδοση, που δεν στηρίζεται σε ιστορικό γεγονός. Ιστορικά είναι γνωστό ότι η Δέσπω Λιακατά ήταν μια από τις γυναίκες που στόλισαν το χαρέμι του Αληπασά και πνίγηκε μαζί με τις άλλες στη Λίμνη των Ιωαννίνων κατά διαταγή του Αλή Πασά. Πρόκειται για μια παράδοση γνωστή για διάφορες γυναίκες που κατέφυγαν στην παραμόρφωση του προσώπου τους για να μη παραδοθούν σε κάποια χαρέμια. Η βάση τους είναι ανάλογες ιστορίες αγίων γυναικών, όπως η αγία Βαρβάρα.

²⁸ Ο κλέφτης Γκάρτζος, όπως ο θρύλος μέχρι σήμερα διασώζει, δεν συνελήφθη ποτέ. Πήγε στην Αθήνα και ήπιε καφέ σε μεγάλο καφενείο και φεύγοντας, ενώ ήταν επικηρυγμένος, άφησε σημείωμα με το όνομά του, περιπαίζοντας τους διώκτες του.

²⁹ Οι παραδόσεις για τον Αλή Πασά είναι πολλές και αναφέρονται στη σχέση του με την περιοχή και τους κατοίκους, αλλά και τις σχετικές με αυτόν προφητικές ρήσεις του Πατροκοσμά του Αιτωλού. Μια παράδοση αναφέρει ότι ο Αλής «πριν γίνει δερβέναγας των Τρικάλων ήταν φύλακας στον δημακείο πύργο, στο Χαλίκι, όπου ο διαβατικός Πατήρ Κοσμάς προείπε στο Δημάκη ότι ο Αλήπασας μια μέρα θα γίνει μεγάλος άνθρωπος. Όταν πραγματοποιήθηκε η προφητεία ο Αλήπασας είχε το Δημάκη σε εξαιρετική εκτίμηση» (Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 29, αρ. 49. Άλλες παραδόσεις για τον Αλή Πασά, *αυτ.*, σελ. 28-30).

τας, Χήρα, Κρεμασμένος, Βρύση Γκρέτσι, Βρύση Παππού, Σπηλιά Κεπτε-νέλου), η έντονη παρουσία του Αλή πασά των Ιωαννίνων²⁹, παραδόσεις για τη σοφία των γέρων³⁰ και την αναγκαιότητα να συνυπάρχουν με τους νέους και δυνατούς, η προσπάθεια των βουνίσσιων να προσεγγίσουν ή να κοροϊδέψουν την εξουσία και να εξυτηρητήσουν οικογενειακά ή εθνικά συμφέροντα³¹, Παλιοχώρια σε ερείπια χωριών, που εγκαταλείφθηκαν εξαι-

³⁰ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 21-22, αρ.33.

³¹ Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του άρχοντα του Χαλικιού Φίλου (σ. 11-12), του Νάσιου Μπούλμπου (σ. 14-15), αλλά και του ανώνυμου Ασπροποταμίτη που διέδιδε ότι μπορεί να αδειάσει τη θάλασσα για να προκαλέσει το ενδιαφέρον του βασιλιά με σκοπό να τον δει από κοντά (σ. 22).

³² Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 144-145, αρ. 291-294. Η πανώλης (πανούκλα), όπως και η χολέρα και η οστρακία αποτελούν ασθένειες που έχουν αποδεκατίσει πληθυσμούς πολλών περιοχών. Η πανούκλα στον Ασπροπόταμο φαίνεται ότι ευθύνεται για την μείωση του πληθυσμού και την ερήμωση ολόκληρων οικισμών. Το 1720 «η πανούκλα σκόρπιζε το φοβερό θάνατο στ' Ασπροποταμίτικα χωριά. Τα χωριά ρημάζανε. Ολάκερα караβάνια από τρομαγμένους ανθρώπους φεύγανε εγκαταλείποντας τα χωριά τους. Η παράδοση αναφέρει ότι η πανούκλα πρωτοπαρουσιάστηκε με μορφή μεγάλης μαύρης γάτας που ξεπετάχθηκε μέσα απ' τα ελάτια και πήδησε και κάθισε στα καπούλια της μούλας της κυράς Ντόμπραινας απ' το Περτούλι». Το ίδιο παραδίδεται και για το χωριό Μουρταζά στη θέση της σημερινής Πύρρας. Εκεί «παρουσιάστηκε με μορφή λυσσασμένης λύξας, που δάγκωνε αδιάκριτα ανθρώπους και ζώα (αυτ. σ. 144-145). Η εμφάνιση των επιδημικών ασθενειών με τη μορφή δυσμόρφων γυναικών ή ζώων είναι συνήθης. Βλ. Αικατερίνης Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Η προσωποποίηση ασθενειών. Φόβος, πανικός και αντιμετώπισή τους». *Περ. Αρχαιολογία*, τεύχ. 104, Σεπτ. 2007, σ. 36-44, όπου και πρόσφατη βιβλιογραφία.

Εκτός των ανθρωπονόσων υπήρχαν και ζωονόσοι, οι οποίες αποδεκάτιζαν τα κοπάδια αλλά επηρέαζαν και τους τσοπάνηδες. Ορισμένες φορές οι ασθένειες αυτές δαιμονοποιούνταν, όπως ο τσιούλος, που θεωρήθηκε δαιμόνιο που έμπαινε μέσα στους βοσκούς. Στην πραγματικότητα ήταν μια μικρή χρυσοκίτρινη μύγα, που γύριζε στη στάβλη. Όταν αρμέγονταν τα πρόβατα πλησίαζε τον καθένα και του έρριχνε με φόρα τα σκουλήκια της, που φωλιάζουν στη μύτη, στο στόμα και στα μάτια του ανθρώπου. Αλλοίμονο στον τυχερό που θα έπαιρνε μαζί του τα σκουλήκια της. Την άλλη μέρα του φανεωνόταν πονόματος, δακρόρροια, δυνατό συνάχι και τρομερός βήχας. Φάρμακο δεν υπήρχε, περνούσε μόνη της. Υπάρχει όμως το προφυλακτικό. Οι τσοπάνηδες στην ώρα του αρμέγματος, βαστούσαν στο στόμα τσιγάρο ή κλαδάκι ελατιού. Ο τετραπέρατος τσιούλος στην περίπτωση αυτή δεν έρριχνε τα σκουλήκια του (Αυτ. σ. 145, αρ. 294).

³³ Στο μέρος που συνοικίστηκε το σημερινό χωριό Γαρδίκι υπήρχε παλιά, σύμφωνα με την μέχρι σήμερα γνωστή παράδοση, μια ελατοκαλύβα, όπου καθότανε μια γριά για να αποφύγει τα φιδιά του παλιού χωριού (Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 39, αρ. 40). Άλλη παράδοση από την ίδια περιοχή κάνει λόγο για φιδιά «που ανεβαίνανε στα μπισίκια (κούνιες) των παιδιών, τα τσιμπούσανε ή μπαίνανε απ' το στόμα τους στην κοιλιά. Έτσι το μεγάλο θανατικό που έπεσε στο χωριό, ανάγκασε τους κατοίκους, να φύγουν απ' το δαιμονισμένο μέρος και να χτίσουν αλλού το χωριό τους, απ' τον φιδότοπο (Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. σ. 25, αρ. 41).

³⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 33, αρ. 51. Πρόκειται για ερείπια κάστρου μεταξύ Καρβουνολεπενίτσας (Πιαλίας) και Ξυλοπάρκου.

³⁵ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 24-25, αρ. 38. Στο Βετερικό η παράδοση αναφέρει ότι κάποτε υπήρχαν τα Χατζηπετρέικα σπίτια. «Ήταν ένας μεγάλος λαβύρινθος, με μυστικές πόρτες, μικρές πορτοπούλες, απόρθητα μπουρτζία, ολοπέτρινες σκαλιστές ζεματίστρες, γερές σιδερένιες πόρτες που κλειδωνόταν με αμπάρες, καστανίσους μαντάλους, γύφτινες κλειδωνίες, χοντρούς ξύλινους σύρτες. Λένε ότι στα χαλάσματα, γυρίζουν πολλά καλά στοιχεία».

³⁶ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 25, αρ. 39. Στο χωριό Κωθώνι υπάρχει, σύμφωνα με την παράδοση, «ερειπωμένο μεγάλο χτίσμα, άλλα παλαιά ερείπια, σπασμένα πιθάρια, βυζαντινά κεραμίδια, που αποτελούσαν το ανάχτορο κάποιου Βασιλιά Κώθωνα, που βασίλεψε εκεί στα παλιά χρόνια». Για το ίδιο παλάτι διηγούνται ότι «πολλά χρυσά στολίδια, ειδώλια από ανθρωπάκια και ζώα κοσμούσαν τους χώρους του...Κάτω από τα χαλάσματα του αναχτόρου, πολλές φορές τις έναστρες καλοκαιριάτικες νύχτες ακούγεται να βγαίνει απ' τα ερείπια υπόκωφη φωνή των πουλιών της τσίου τσίου τσίου» (Αυτ., σ. 332-33, αρ. 60). Πρόκειται για πολύ γνωστή και από άλλες περιοχές παράδοση, η οποία συνδέεται με αρχαιολογικούς χώρους και χρυσά ευρήματα. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις, τ. Β'*, σ. 1019, αρ. 408, εν Αθήναις 1904. Βλ. και Άννας Παπαμιχαήλ, «Δημώδεις Παραδόσεις εκ Θεσσαλίας», *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτακτ. έκδοση 1965, σ. 452.

τίας ασθενειών³², φιδιών³³, σεισμών και άλλων φυσικών αιτίων, ερείπια κάστρων³⁴, σπιτιών³⁵, αρχαιοτήτες³⁶, παραδόσεις για την Αγία Σοφιά³⁷ και άλλες διηγήσεις συγκροτούν την εικόνα των οικισμών του Ασπροποτάμου συνδυάζοντας την πραγματικότητα με τη φαντασία «καθώς από την Ασπραπή, την πιο ψηλή κορφή του Κόζιακα, ο θεατής έχει μπρος του ένα πανοραμικό ημικύκλιο μέσα στο οποίο κλείνονται οι κοιλάδες του Περτουλιού, Χρυσομηλιάς και Τύρνας. Η κοιλάδα Περτουλιού άγρια, μεγαλόπρεπη, πλαισιωμένη από πυκνότατο δίκτυο πολύμορφων βουνών, μεγάλες ράχες: Μπουντούρα, Βίγγα, Μπισάρκα, Μαρόσα, Λοπάτα, Αβγό ορθώνονται τότε άσπρες, γαλάζιες με νεφέλες ελατοδάσους με αγριόδενδρα. Ανάμεσα ο Άσπρος. Ο Ξεριάς. Η Κοιλάδα της Τύρνας πιο μαλακή με τον Πορτιάτη ανάμεσα. Η κοιλάδα της Χρυσομηλιάς είναι πιο απαλή, πιο ήμερη. Μεγάλο ρέμα ξεκινά διχαλωτό απ' τα βουνά. Το ένα από τη Βίγγα και το άλλο από τη Χουτιάνα του Κόζιακα. Τα ρέματα ενώνονται πιο κάτω από το μοναστήρι των Ταξιαρχών και τα νερά χύνονται στον Κλεινοβίτη, παραπόταμο της Σαλαμπριάς»³⁸.

Η πρώτη παράδοση που ανήκει στην κατηγορία «Παλιές ιστορίες» αναφέρεται στον Πίνδο, γιό του Μακεδόνα, που κυνηγημένος από τα αδέρφια του κατοικεί στο βουνό και κυνηγάει ζαρκαδία, μοιράζοντας την τροφή του με δράκοντα, φύλακα και προστάτη της περιοχής. Πρόκειται για θεσσαλική παράδοση γνωστή και από την αρχαιότητα, αναφερόμενη στη φιλία δράκοντα προς τον βασιλιά Αλεύα και παραπέμπει στον κρηνίτη δράκοντα, τον φύλακα των πηγών της περιοχής³⁹.

Τα χωριά των Βλάχων είναι κτισμένα σε απρόσιτα υψώματα και σε τρομακτικούς γκρεμούς, παρατηρούν οι περιηγητές. Στο Γαρδίκι, για παράδειγμα, οι κάτοικοι αφηγούνται πως πολλά παιδιά κινδύνεψαν να κυλήσουν στον γκρεμό και σώθηκαν, όπως πιστεύουν, χάρη στην παρέμβαση αγίου. Γι' αυτό και πολλές φορές οι γυναίκες τα έδεναν στην αυλή για να μην κυλήσουν στο γκρεμό. Βεβαίως και οι δρόμοι ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνοι, καθώς πολλές φορές ιδιαίτερα στενοί οδηγούσαν τους διαβάτες στο

³⁷ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 23, αρ. 36. Η παράδοση παρουσιάζει ενδιαιεφρον. Αναφέρεται σε έναν μυθικό σχεδόν χώρο που συγκλονίζεται από μια ταραχή, που θα λάβει τέλος μόλις περιέλθει ξανά στους Έλληνες: «Από τον κIRO που ου μεγάλους βασιλιάς μας πουλιμώντας τσ' Αγαρηνούς, βαρέθηκε και λαβουμένους έπεσε στού χούμα, κάτ' στα μουράγια, απού τότες που τα σκυλιά οι Τουρκοί μήχαν στην Πόλη. Τραντάζουντ' οι κολόνες τσ' Αγιάς Σοφιάς, τριέμ' η σκεπή, βορίζουν τα ντουβάρια, σιώτ' του πάτουμα, κουνιέντ' δώθε πέρα τα τρικέρια, κλαίν' οι Αγίοι, λυγάει του τέμπλου, άνθρουπους δεν κρατιέται ουλόρθους στα πόδια. Κι τότε μονάχα θα σταματήσουν ούλα κι δεν θα κουνιέντ' σαν γίνιει πάλι δικιά μας η τρανή μας εκκλησιά».

³⁸ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*, Αθήνα 1964.

³⁹ Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τ. 2, σελ. 1094-95, αρ. 451.

γκρεμό. Το υποδηλώνει μια παράδοση που αναφέρεται στην Σαρακατσάνα Ασήμω η οποία φορτωμένη, προσπαθώντας να περάσει στα βλαχοκόνακα στο Βαθύρεμα, γκρεμίστηκε κι ο τόπος έμεινε να θυμίζει το κακό «Σ' τσ' Ασήμω»⁴⁰. Μια άλλη παράδοση αιτιολογεί την παρουσία των ανθρώπων σ' αυτή την ορεινή και δύσβατη περιοχή. Τα βουνά του Σίμου Τρικάλων είναι ο τίτλος της παράδοσης και αναφέρει: «Όταν έχτισε ο Θεός τα βουνά τον ρώτησαν, -Τι τα θέλεις τα βουνά; Ποιος θα ῥθη να κάτση στα βουνά; Και αυτός τους είπε. -Τα βουνά τὰ ἔχω για να καθήσουν οι ζουρλοί». Και όσοι δεν είχαν μυαλό ήρθαν κι έκατσαν στα βουνά, κι επήραν κ' εμάς τα παιδιά τους στο λαϊμό τους. Γιατί αν είχαν μυαλό και νου δεν θα ῥχονταν να κάτσουν εδώ στα ξεροβούνια»⁴¹. Η αιτιολογική αυτή παράδοση, σχολιάζει ο Αλέξ. Χατζηγάκης, είναι προφανώς υστερογέννημα πολυβασανισμένου Ασπροποταμίτη, ο οποίος μετακινούμενος κάθε χρόνο προς τον κάμπο της Θεσσαλίας διέθετε συγκριτικά στοιχεία. Πέρα ωστόσο από το δύσβατο του ορεινού εδάφους της περιοχής η επόμενη παράδοση, όπως τη διέσωσε ο Αλ. Χατζηγάκης⁴² και όπως την καταγράψαμε (1984), στην Αγία Παρασκευή δείχνει τη στενότητα της γης, των βοσκοτόπων:

«Ο Μίχας ή Μητρούσης, αρχιτοσέλιγγας Τζουρτζιώτης, κυνηγημένος κάποτε από τον Αληπασά έφυγε στη Μακεδονία με το βιός του. Όταν ο Μίχας, μετά τον θάνατο του Αληπασά θέλησε να γυρίσει στο χωριό του οι συγχωριανοί του δεν τον δέχτηκαν, γιατί είχε πολλά γιδοπρόβατα. Με ψευτιές ότι δεν είναι Τζουρτζιώτης, πέτυχαν να τον διώξουν από το χωριό. Τότε ο Μίχας πειστωμένος ζήτησε από τον Δεσπότη να διαβάσει αφορεσμό. Έτσι κι έγινε. Ύστερα από πολλά χρόνια σήκωσε τον αφορεσμό και επέστρεψε το αφοριστήριο έγγραφο. Δυό μέρες διάβαζαν στην εκκλησία για το λύσιμο του αφορεσμού. Παρά ταύτα οι Τζουρτζιώτες φαίνεται ότι ακόμη δεν έχουν ξεχάσει το θέμα. Αφορεσμός λέγεται ότι διαβάστηκε και στο Λειβάδι, που διεκδικούσαν οι Βετερνικιώτες από τους Λαντζονίτες. Το μέρος κερδήθηκε από τους Βετερνικιώτες. Το ελάτι κάτω από το οποίο διαβάστηκε ο αφορεσμός, λέγεται ότι ξεράθηκε αμέσως. Από τότε τα γύρω χωριά χαρακτηρίζουν τους Βετερνικιώτες αφορεσμένους».

⁴⁰ Αυτ., σ. 20, αρ. 31.

⁴¹ Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τ. Α', σελ. 622, αρ. 999. Ωστόσο ο Κοσμάς ο Αιτωλός θεωρούσε τα βουνά το καταφύγιο του ελληνισμού.

⁴² Αλέξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 15, αρ. 16Βλ. και Γ. Ι. Κούτσια, *Τζούρτζια. Αναδρομή στο χρόνο*, Τρίκαλα 1986, σ. 66-69.

Από τον Ασπροπόταμο αναφέρεται ότι πέρασε ο Πατρο-Κοσμάς. Οι προφητείες του για το μέλλον του κόσμου και για τη συμβολή των βουνών στην επιβίωση του ελληνικού έθνους, που διαφέρουν τελείως από την προηγούμενη παράδοση, μεταδίδονται μέχρι σήμερα από στόμα σε στόμα⁴³. Στο Μυρόκοβο, λένε, πως «αποτάθηκε, κηρύχοντας σε δύο δέντρα που ήταν κοντά του, μία κρανιά κι ένα ελατάκι. Και είπε: Τον καιρό που θα γίνει ο πόλεμος η κρανιά θα έχει δείγμα. Σου δε θα να 'σαι. Η κρανιά, αν και γέρικη εξακολουθεί ακόμη να βγάζει ένα δυό βλαστάρια. Το ελάτι έβγαλε δυό κλωνάρια που σχηματίζουν το σχήμα του σταυρού»⁴⁴.

Οι παραδόσεις για ελάφια που προσέρχονται εθελοντικά για θυσία κατά την εορτή της Αγίας Μαρίας ή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου είναι γνωστές και από άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου: «Στις 29 Αυγούστου που γιορτάζει η εκκλησία του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, λένε ότι τα παλιά χρόνια ερχόταν ένα λάφι και το σφάζανε οι χωριανοί. Μια χρονιά το λάφι ήρθε κουρασμένο. Το σφάζανε και όταν το βάλανε στο καζάνι για να βράσει, ζωντάνεψε και έφυγε. Έκτοτες δεν ξαναήρθε, δεν τρώνε πια λαδωμένα φαγητά την ημέρα αυτή. Το ίδιο και με το ελάφι της Αγίας Μαρίας»⁴⁵. Πρόκειται για ιδιαίτερα διαδεδομένη παράδοση στον βόρειο ελληνικό χώρο και την Κύπρο, η οποία αναφέρεται κυρίως σε ελάφι και δευτερευόντως σε άλλα ζώα (κριάρι, τραγί, ταύρος κ.ά.), που συμβιώνουν σε παλιότερες περιοχές με τους ξωμάχους κοντά στις στάνες και τα ξωκλήσια, καταλύματά τους τους βαρείς χειμώνες. Η παρουσία τους στους χώρους των εξωκλήσιων καλοκαιρινών πανηγυριών, θεόσταλτη και ευπρόσδεκτη για τις λατρευτικές και διατροφικές ανάγκες των πανηγυριστών, συνδυάστηκε με την εθελουσία τους προσέλευση. Η διεκδικητική και επιθετική παρουσία του ανθρώπου στους ίδιους χώρους απομάκρυνε τα άκακα ελάφια από αυτούς. Έτσι το κουρασμένο ελάφι που οι ανυπόμονοι πανηγυριώτες σφάζουν δεν ξανάρχεται πια αλλά κρύβεται βαθιά στο δάσος ή φεύγει κνηγμένο για αλλού. Το βαθιά οικολογικό μήνυμα συμπληρώνει η παράδοση «τα λάφια του Χριστού»: «Γύρω από το Μεγάλο Ρέμα Ντόβα, ανάμεσα από το Περτούλι και Παν' Περνιάγκο, στις υπώρειες του όμορφου βουνού Βίγγα, ξαπλωνόταν στα παλιά χρόνια, το πιο καλό παρθένο ελάτινο δάσος. Εδώ γυρί-

⁴³ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 55-57. Τις καταγράψαμε το 1984 αλλά και το 2003.

⁴⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 80.

⁴⁵ Βλ. Στεφ. Δ. Ημέλλου, «Η παράδοση για το ζώο που προσέρχεται οικειοθελώς να θυσιασθή και το πρόβλημα της καταγωγής της», *Λαογραφικά, τ. Γ'*. Ποικίλα, Αθήνα 1994, σ. 344-375, όπου από ένα μεγάλο αριθμό παραδόσεων, μεταξύ των οποίων και αυτές του Ασπροποτάμου, και την αξιοποίηση της διεθνούς βιβλιογραφίας για το θέμα, επιχειρείται ερμηνεία της προέλευσης της παράδοσης.

ζαν, εδώ βοσκούσαν, εδώ φωλιάζαν τα λάφια. Η παράδοση αναφέρει πως κυνηγοί Περιοιλιώτες, ανήμερα των Χριστουγέννων στήσανε καρτέρι και βάρεσαν δώδεκα λάφια. Λένε ότι ο Χριστός πειστωμένος για το έγκλημα των κυνηγών, διέταξε τα άλλα λάφια, που σωθήκανε από το καρτέρι, ν' αφήσουν τον τόπο αυτό και να πάνε σ' άλλα ήμερα μέρη. Έκτοτες δεν ξαναφάνηκε λάφι στο Περιοίλι». Αυτό συμβαίνει ωστόσο, όχι μόνο στο Περιοίλι αλλά σχεδόν παντού όπου η ανθρώπινη αθηφαγία έδιωξε και εξαφάνισε τα άγρια ζώα. Έτσι για τις θυσιαστικές του ανάγκες αναγκάστηκε να χρησιμοποιεί ήμερα ζώα από το κοπάδι.

Σε άλλη παράδοση που αναφέρεται ως «το ιερό λάφι», διασώζεται ο απόηχος της θυσίας της Ιφιγένειας. Εδώ «θρήσκα κοπέλα του Περιοιλιού μαζέοντας ξύλα, πλάι στο ζωκκλήσι της Αγίας Κυριακής για να προφυλαχτεί από τη μπόρα που πλάκωσε ξαφνικά μπήκε στην κουφάλια γεροπλάτανου. Τρομαγμένη απ' τ' αστροπελέκια και τα ουρλιάσματα των λύκων παρακαλούσε την αγία να τη σώσει. Λένε πως η κοπέλα δεν ξαναγύρισε στο χωριό. Λένε πως η αγία Κυριακή τη μεταμόρφωσε σε λάφι»⁴⁶. Η αγία Κυριακή, γυναικεία ιερή μορφή, σαν άλλη Άρτεμις, γλυτώνει την κόρη από τα άγρια θηρία, μεταμορφώνοντάς την σε ελάφι.

⁴⁶ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου, Τρίκαλα 1948, σ. 61.

⁴⁷ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 23.

⁴⁸ Η δοξασία περί καταχώσεως θησαυρών κάτω από αρχαία μνημεία είναι παλαιά και κοινή σε πολλούς λαούς. «Και παρ' ημίν δε πολλαχού οι απαίδευτοι χωρικοί υπολαμβάνουσιν, ότι είναι καταχωσμένοι θησαυροί θησαυροί υπό αρχαία μνημεία ή ευρίσκονται εντός αυτών, και εκ της παραλόγου ταύτης ιδέας κινούμενοι πολλοί επεχείρησαν ανασκαφάς και επήνεγκον πολλές βλάβας. Αλλά προ πάντων οι εν ταις ελληνικαίς χώραις πλησίον λειψάνων της αρχαιότητος οικούντες Τούρκοι κατέχονται υπό της πλάνης ταύτης και καταστρέφουσιν αρχαία μνημεία εξ απληστίας. Οι αρχαιολόγοι ερευνηταί υπολαμβάνονται ως θησαυροθήραι, υποτίθεται δ' ότι πεπαιδευμένοι όντες μανθάνουσιν εκ βιβλίων που είναι κεχωσμένοι θησαυροί και έρχονται προς τούτο εκ της μακρινής πατρίδος των, όπως, λάθρα ανασκάψωσι και αποκομίσωσιν αυτούς. Οι ξένοι δε πάντες υποτίθενται ότι είναι Άγγλοι, μυλόρδοι ή λόρδοι, και ότι κατέχονται χάρτας εις τους οποίους δηλούνται σαφώς, πού κείται οι θησαυροί». (Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τ. Β', εν Αθήναις 190, σ. 1019, αρ. 408). σ. 10-12, αρ. 7. Στην παράδοση για τον άρχοντα του Χαλκιεού Δημάκη και προκειμένου να εξηγήσουν την οικονομική και κοινωνική του πρόοδο, αναφέρεται ότι «μεταφέροντας από την Άρτα στις Καλαρρύτες αλάτι... βρήκε τα φλουριά, οι κάτοικοι το νοματίζουν «Στον Δημάκη το θησαυρό». (Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ.10-12, αρ.7).

Από την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας οι σχετικές παραδόσεις είναι πολλές. Παραθέτουμε δύο ενδεικτικά δημοσιευμένες στα Θεσσαλικά Χρονικά: «Σ' ένα μέρος, στα Ελληνικά (τοπ. νοτ. του χωριού) είναι ένας τοίχος πολύ αρχαίος. Το λένε όλ', στον Ελληνικό τον τοίχον. Κει είναι δύο καζάνια κρυμμένα. Έτσ' λέγαν παλιοί μας. Κι μεις σήμρα που γίναμι παλιοί τα λέμι, το 'να έχ' μέσα χρήματα, λίρις κι τ' άλλου φίδα μι σιδιρένιες μύτις (ρύγχος). Κανείς δε ψάχ' να τα βρη, γιατί φοβάτι τα φίδα. Πρέπ' να ξέρ' ακριβώς του καζάν' μι τ'ς λίρες που είναι, για να πάη να ψάξ'». (Άννας Παπαμιαχάη, *ό.π.*, σ. 452. Αργιθέα Καρδίτσας-Πληρ. Βασ. Γιαννακάκη). «Άμα 'νιρευτούμι θησαυρό στον ύπνου μας πρέπ' να μην του πούμι, γιατί άμα του πούμι, χάντι, γίνιτι κάρβουνου ου θησαυρός. 'Τω είδα στον ύπνου μου θησαυρό, που 'νιρευτ'κα ότι ήταν κουντά στον σπίτι μ' μέσα σι κάτ' χαλλάσματα κάτ' απού ένα δέντρον. 'Τω όμως δεν ήζιρα ότι δεν έπριπι να του πούμι κι γι αυτό του 'πα κ' έβαλα ένα εργατή κ' έσκαπι κι απού έσκαπι' κει που είδα τον θησαυρό βρήκαμι κάρβουνα αυτά ήσαν έτσ' καταή, δεν ήταν μέσα σι ντενεκέ» (Άννας Παπαμιαχάη, *ό.π.*, σ. 452. Βατσουνιά Καρδίτσας).

Ο Ζωσιμάς Εσφιγενίτης στο περιοδικό του Προμηθέυς (τ. ΙΗ', σ. 146) σχολιάζει είδηση σύμφωνα με την οποία «Ο νομαάρχης Τρικάλων απέστειλεν εις το Υπουργείον των Εσωτερικών αίτησιν κατοίκου τινός, Γούση Μισίου Γρηγόρη καλουμένου, ζητούντος άδειαν να διατήρηση βράχον τινα, εν ώ δισχυρίζεται ότι υπάρχει κεκλεισμένος θη-

Χώρος κατοικημένος από αιώνες διασώζει ζωντανούς μέχρι σήμερα θρύλους για την Πόλη και την Αγία Σοφία⁴⁷, για αρχαίους τάφους και θησαυρούς, που τους προστατεύουν δράκοντες⁴⁸, για τους αρχαίους Έλληνες (οι Έλληνι και τα μνήματά τους, ο Πετρωμένος Δίας, ο Ασκληπιός) κ.ά. Μοναστήρια και ναοί, όπως των Δολιανών, της Παναγίας στο Χαλίκι, του Προφήτη Ηλία και τόσα άλλα δείχνουν ότι άνθισε ένας ιδιαίτερος πολιτισμός στην περιοχή.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παραδόσεις για τον θεό Ασκληπιό. Η μία από αυτές αναφέρεται στον θρυλούμενο τάφο του Ασκληπιού στην Καρβουνολεπνίτσα, τη σημερινή Πιαλία. Οι κάτοικοί της πιστεύουν ότι είναι πατρίδα του Ασκληπιού και ότι οι ίδιοι κληρονόμησαν από αυτόν την ιατρική τέχνη. Η παράδοση αναφέρεται στην προσπάθεια του Ασκληπιού να κατακτήσει την αθανασία, όπως συνέβη, κατά την παράδοση, με τον Μεγαλέξανδρο και το θάνατο νερό⁴⁹. Βεβαίως, όπως και με τον Αλέξανδρο, ένα τυχαίο, αλλά ταυτόχρονα μοιραίο γεγονός, όπως συμβαίνει πάντα στους μύθους, του στερεί την πολυπόθητη αθανασία. «Ο Ασκληπιός διέταξε τον υπηρέτη του να τον σκοτώσει και να βάλει τ' όνομά του σ' ένα κουτί, μέσα στο οποίο ο Ασκληπιός κάτι πέταξε. Κατά τη θέληση του Ασκληπιού, ο υπηρέτης θα έθαβε το σώμα σαν κάτι το άχρηστο. Και το κουτί παράγγειλε να το ανοίξει ύστερα από σαράντα ημέρες, οπότε θά βρισκε μέσα, τον Ασκληπιό μικρό βρέφος. Ο υπηρέτης όμως δεν υπολόγισε καλά κι άνοιξε το κουτί, αφού περάσανε 39 ημέρες και 40 νύχτες. Ανοίγοντας το κουτί είδε ένα μικρό νήπιο. Ήταν ο Ασκληπιός, που κινώντας τα χείλια του ξεψύχισε. Ο υπηρέτης είχε ανοίξει πρόωρα το κουτί. Λείπανε μερικές ώρες για να ωριμάσει. Έπειτα ο υπηρέτης πήρε το χαρτί που είχε ρίξει στην αρχή ο Ασκληπιός κι έφυγε. Στο χαρτί αυτό ήταν γραμμένες οι συνταγές για τις διάφορες αρρώστιες. Οι Καρβουνολεπνιώτες πιστεύουν ότι κάποτε θα βρεθεί το χαρτί αυτό και προσδιορίζουν στην Αλμπινίτσα τον τάφο του Ασκληπιού»⁵⁰.

Η παράδοση περιέχει στοιχεία γνωστά από ανάλογους μύθους για το εντός σαράντα ημερών ξύπνημα κοιμωμένου-κοιμωμένης (βασιλόπουλο, βασιλοπούλα). Η σπουδή και η αδυναμία ολοκλήρωσης της θυσίας του αγρυπνούντος στο πλευρό του επί σαράντα ημερονύκτια, οδηγεί στην

σαυρός». Με το γνωστό δηκτικό του ύφος σημειώνει: «Πολλοί τοιοῦτοι θησαυροί, κατά τα παρόντα ἔτη ἀνεκαλύφθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ, ἀλλ' ἅπαντες ἐγένοντο ἀνθρακες. «Ὅποιοι πεινάει κομμάτια ονειρεύεται».

⁴⁹ Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τ. Α', ἐν Αθήναις 1904, σ. 9, ἀρ. 3.

⁵⁰ Αλεξ. Κ. Χατζηγιάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Παραδόσεις*, Τρίκαλα 1948, σ. 9.

⁵⁰ Γ. Κ. Σπυριδάκης, ο αριθμός τεσσαράκοντα παρά τοις Βυζαντινοῖς και νεωρόροις Ἑλλήσι, ἐν Αθήναις 1939.

αποτυχία του σκοπού της θυσίας. Όσον αφορά στη σημασία του αριθμού των ημερών είναι γνωστή η χρησιμοποίηση του αριθμού σαράντα^{50α} στις λαϊκές δοξασίες και την εθιμολογία (σαράντισμα λεχώνας, σαρανταήμερο μνημόσυνο, σαράντα κύματα κλπ.). Ο Ασκληπιός ο οποίος, σύμφωνα με την παράδοση, είχε ανακαλύψει το φάρμακο για όλες τις αρρώστιες, δεν εμπιστεύτηκε τα μυστικά του στους ομοτέχνους του, όπως άλλωστε κάνουν κατά παράδοση και οι πρακτικοί γιατροί και οι γιάτρισσες, αλλά στον υπηρέτη του, ο οποίος δεν είχε την υπομονή να ακολουθήσει τις υποδείξεις του και να διαφυλάξει τα επιτεύγματά του για τους επόμενους.

Στην πραγματικότητα η παράδοση αυτή συνδυάζεται με την ευρύτερη αντίληψη στην περιοχή για πρακτικούς γιατρούς, που κληρονόμησαν την τέχνη τους από τον Ασκληπιό. Οι γυναίκες της περιοχής, -κάτι που γίνεται, βεβαίως, σε όλο τον αγροτικό χώρο-, θεωρούν σημαντική και απαραίτητη απασχόληση την συγκέντρωση κατά την άνοιξη διάφορων βοτάνων απ' τον Κόζιακα, θεραπευτικών για διάφορες ασθένειες, τα οποία πωλούν στα Τρίκαλα και στα παζάρια του κάμπου. Η παράδοση αναφέρει ότι έχουν εξασφαλίσει μυστικά της βοτανοθεραπείας από τον Ασκληπιό.

Σύμφωνα με άλλη παράδοση «ο Ασκληπιός γιάτρευε τη βλογιά και τη λέπρα. Λέγεται ότι ένας λεπριασμένος πήγε στον Ασκληπιό να τον γιατρέψει. Αυτός απάντησε, ότι ξέρει το φάρμακο, αλλά που να το βρει; Ο λεπριασμένος απελτισμένος πήγε και κλείστηκε σε σπηλιά περιμένοντας το θάνατο. Εκεί όμως είδε μια οχιά. Τη σκοτώνει και παίρνοντας το φάρμακι της το καταπίνει για να πεθάνει μια ώρα γρηγορότερα. Ενώ περίμενε το θάνατο, παράδοξα γιατρεύτηκε. Αφήνει τότε τη σπηλιά και τρέχει να σκοτώσει τον Ασκληπιό που του είπε ότι δεν μπορεί να βρει το φάρμακο. Μόλις έφτασε κοντά του, ο Ασκληπιός του λέει: «Πού τον βρήκες τον εμετό του όφι; Έκπληχτος ο λεπριασμένος διηγείται το περιστατικό της γιατρίας του. Και τότε ο Ασκληπιός του λέει: Το γνώριζα αυτό το φάρμακο μα που μπορούσα να βρω τον εμετό του όφι για να σε γιάνω!»⁵¹

Οι επισκέψεις περιηγητών, οι οποίοι έρχονται εφοδιασμένοι με χάρτες και βιβλία και αναζητούσαν κυρίως αρχαιότητες σε διάφορες περιοχές, προκαλούσαν το ενδιαφέρον στους ντόπιους και δημιουργούσαν εντυπώσεις, οι οποίες διασώζονται στις προφορικές παραδόσεις. Οι σχετικές παραδόσεις αφορούν στην έρευνά τους, τον τρόπο συμπεριφοράς τους, τις δικές τους διαπιστώσεις για την περιοχή. Τις διαπιστώσεις τους συζητού-

⁵¹ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις*, σ. 51. Για τη λαϊκή ιατρική γενικότερα βλ. Αγλαΐας Μπίμπη - Παπασπυροπούλου, *Παραδοσιακή ιατρική στην Πελοπόννησο*, Αθήνα 1985.

⁵² Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις*, σ. 12, αρ. 11.

σαν με τον χαντζή, τον αγωγιάτη, τους γέροντες στο καφενείο. Τον Ασπροπόταμο επισκέφθηκε ο Γάλλος Πουκεβίλ⁵², μετά από πρόσκληση του καπετάν Νικολού Στορνάρη. Την επίσκεψή του διηγούνται ως εξής:

«Ο Στορνάρης, έστειλε στην Πόρτα, για να τον μεταφέρει στο χωριό, τ' άτι του σελωμένο με χρυσοποίκιλτη σέλα και ασημοκέντητα χαλινάρια. Μαζί με τ' άλογο, πήγανε στην Πόρτα για συνοδοί του Πουκεβίλ τα αδέρφια και τα ξαδέλφια του Στορνάρη πολλά παλικάρια του, όλα ομορφοντυμένα τις καλές και πλούσιες φορεσιές τους»⁵³.

Οι παραδόσεις αναφέρονται στους κλεφταρματολούς που αγωνίστηκαν εναντίον των Τούρκων, στους ληστές αλλά και σε μακρινά σύμβολα, όπως ο Αλέξανδρος και ο Άι Γιώργης. Στο Δραγοβίστι ο θρύλος αναφέρεται στο Πάτημα του Μεγαλέξανδρου, γνωστό ως «Πατμασιάου»⁵⁴. Εδώ ο Μεγαλέξανδρος συγχέεται με τον Άι Γιώργη. Καβαλλάρηδες, νέοι, ωραίοι και πολεμιστές και οι δύο. Ο Άι Γιώργης, γνωστός από τις εικόνες του στους ναούς είναι οικείο πρόσωπο που κυκλοφορεί ανάμεσά τους. Έτσι στην παράδοση «το Λιγκέρι»⁵⁵ αναφέρεται «Πάτημα τ' αλόγου του Άιγιώργη. Λένε ότι ο Αιγιώργης πότιζε τ' άλόγο του στην κοπάνα αυτή. Οι χωριάτες πολλές φορές είδανε τον Άι Γιώργη καβάλλα στ' άλόγο του να περνά σαν αστραπή και να χάνεται στο ελάτινο δάσος». Ο Μεγαλέξανδρος άφησε μόνο τα ίχνη από το πάτημα του αλόγου του.

Μια μεγάλη κατηγορία διηγήσεων αφορά στα υπερφυσικά όντα που θρυλείται ότι συχνά παρουσιάζονταν στους ανθρώπους μέσα στην άγρια φύση του Ασπροποτάμου, όπως προσφυώς επισημαίνει ο Χατζηγάκης στον πρόλογό του. Οι μοίρες⁵⁶, η τύχη⁵⁷, οι νεράιδες⁵⁸, τα φαντάσματα⁵⁹, που παραπέμπουν στις μοίρες των αρχαίων Ελλήνων και στις νύμφες των δα-

⁵³ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 12.

⁵⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 31, αρ. 5.

⁵⁵ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 62, αρ. 128.

⁵⁶ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις τ' Ασπροποτάμου*, Τρίκαλα 1948, σ. 146-147, αρ. 295-296. «Όταν οι μοίρες αφήσουν τα πέτρινα παλάτια τους, για να πάνε να μοιράνουν τα μωρά, μπουρμπουλώνονται με λερωμένα φλώρα ή μαύρα μαντήλια, παίρνουν στον ώμο σακκούλια και τρουβάδια, κρατούν ροζιάρικο γερό ξύλο για ακουμπιστήρι... Σαν νυχτώσει αλλάζουν μορφή. Γίνονται αερικά, νυχοπεταλούδες. Έτσι μπαίνουν στα σπίτια που έχουν μικρά, πλησιάζουν ελαφριά το χέρι ή τα μάγουλα του μωρού, ρίχνουν μερικές σταλαγματιές απ' το βοτάνι μοιραίνουν το παιδί. Όταν σταλάζουν το μοίραμα στο μωρό, η μοίρα με τη ρόκα γνέθει με βία μαλλί, ή άλλη με το αδράχτι σπένδει να τυλίξει το νήμα και η τρίτη με το ψαλλίδι, κόβει τη νηματοκλωστή. Η μικρή, η Πλούμπου βιδώνει και σφαλάει τ' αγγείο για να μη ξεθυμάνει το μοίραμα. Το παιδί μοιρωμένο ζει τόσο, όσα είναι τα τυλίγματα γύρω από το αδράχτι».

⁵⁷ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, αρ. 296.

⁵⁸ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 113-122.

⁵⁹ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 136-142, αρ. 274-288.

⁶⁰ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 116. Ο Αλ. Χατζηγάκης γράφει ένα δισέλιδο λογοτεχνικό κείμενο με τίτλο «Νερά-

σών και των νερών είναι ακόμη ζωντανές στον Ασπροπόταμο, τουλάχιστον όταν ο Αλ. Χατζηγάκης συγκεντρώνει τις πληροφορίες για το βιβλίο του.

Στο Πετρούλι οι νεράιδες ή Καλομοίρες (Καλότηρες)⁶⁰ βγαίνουν, σύμφωνα με την παράδοση, από τις σπηλιές και το δάσος, όταν βραδυάσει, και κατεβαίνουν στο ποτάμι. Λούζονται, πλέκουν τις μακριές πλεξούδες τους, ανάβουν φωτιές, γνέθουν μαλλί με μαρμαροσφόντυλα ή νεραϊδοσφόντυλα κι ύστερα χορεύουν ως την αυγή. Ακούγονται όλη τη νύχτα τα νταούλια και τα βιολιά τους. Τοπωνύμια για νεραϊδοπαρμένους ή νεραϊδοπαρμένες είναι πολλά στην περιοχή. Νεράιδες, λάμιες⁶¹, στρίγγλες⁶², μάγισσες⁶³ δημιουργούν μια μυστηριακή ατμόσφαιρα, όπου η πάλη για επιβίωση σ' ένα χώρο όμορφο αλλά δύσβατο και επικίνδυνο έπλασε παραδόσεις για εξίσου επικίνδυνα στοιχεία, για διαβολοπεράσματα (Βάλε Δαίμονε⁶⁴, ο Βιρός της Χαίδως⁶⁵) κ.λπ.

Μια από τις ωραιότερες παραδόσεις της περιοχής είναι αυτή που αναφέρεται στα τρία ποτάμια. Τον Πηνεϊό, τον Αχελώο και τον Άραχθο. Η παράδοση, όπως σημειώνει ο Χατζηγάκης «είναι διάχυτη και παραλλαγμένη στ' Ασπροπόταμο. Είναι δε προϊόν συναισθήματος της φύσης που κατέχει το είναι του βουνίσιου»⁶⁶. Πρόκειται για παράδοση που με διάφορες παραλλαγές διασώζεται μέχρι σήμερα στη μνήμη των κατοίκων του Ασπροποτάμου. Όπως είναι γνωστό, ο Άσπρος πηγάζει από τα βουνά Περιστερί και Ρόνα. Ο θρύλος μέχρι σήμερα αναφέρει ότι ήταν τρία αγαπημένα αδέρφια. Ο Άσπρος, ο Άραχθος και η Σαλαμπριά. «Μια μέρα ανέβηκαν στην κορυφή του Περιστεριού για ν' αγναντέψουν. Για μια στιγμή η Σαλαμπριά χάθηκε. Τα παιδιά ανήσυχια σπεύσανε να τη βρουν, τρέχοντας το ένα αντίθετα του άλλου και κλαίγανε πολύ τ' αδέρφια για το χαμό της αδελφής. Κι όσο κατηγορίζανε πιο πολύ δυνάμωνα το κλάμα τους. Η Σαλαμπριά η αδελφή τους, είχε πάρει το δρόμο, που οδηγούσε στο θεσσαλικό κάμπο. Έτρεχε ήρεμα, εντελώς αθόρυβα»⁶⁷. Ο ίδιος ο Χατζηγάκης δια-

ιδες», που δημοσιεύεται στο βιβλίο «Τα' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τραγούδια και ποιήματα», Αθήναι 1964, σ. 61-62 επιμελήθηκε η νύφη του Πόπη Χατζηγάκη.

⁶¹ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 123-124, αρ. 255-256.

⁶² Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 125, αρ. 253-254.

⁶³ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 128-130, αρ. 258-262

⁶⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 132, αρ. 268.

⁶⁵ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 319, αρ. 319,

⁶⁶ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 7-8, αρ. 2.

⁶⁷ Αλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις*, σ. 8.

⁶⁸ Leon Heuzey, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*, Paris 1927, σ. 105. Μετάφρ. Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858, Μετάφραση Χρ. Ι. Δημητρουλόπουλος, Σχόλια - επιμέλεια Θ. Α. Νημάς, έκδ. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων 1991, σ. 141.

σώζει πέντε παραλλαγές. Ο Θεός λυπήθηκε τα τρία αδέρφια και τα μεταμόρφωσε σε ποτάμια. Η Σαλαμπριά, θηλυκό ποτάμι, κυλάει ήρεμα στον θεσσαλικό κάμπο. Τ' άλλα δυό, ο Άσπρος (Αχελώος) και ο Άραχθος ή ο Αώος, (όπως εσφαλμένα γράφει ο Heuzey⁶⁸) θρηνούν και χτυπιούνται στα φαράγγια της Πίνδου για τον χαμό της αδερφής τους⁶⁹. Οι κάτοικοι περιγράφουν μέχρι σήμερα αυτή την πορεία προσωποιώντας τα τρία μεγάλα ποτάμια που κατεβαίνουν τις χαράδρες κλαίγοντας σαν μικρά παιδιά, παρόμοια, όπως εκείνοι στις πολυήμερες μετακινήσεις τους από τα ορεινά προς τα χειμαδιά και αντίστροφα. Πρόκειται για τον αρχέγονο μύθο της ανθρωπομορφικής απεικόνισης φυσικών φαινομένων⁷⁰ και ιδιαίτερα των ποταμών και των πηγών, στοιχείων ζωντανών της φύσης.

Στοιχεία και τόποι στοιχειωμένοι από φυσικές καταστροφές (Πέντε Αδέρφια στο Μπούκορο)⁷¹, νύφες στοιχειωμένες (Γουδοβάσδα)⁷², στο Μπιρμπίλι⁷³, η Σπηλιά Σουκόπα⁷⁴, το Γκιντούρι⁷⁵ (περιστέρια), η Χουλιάρα στο Παχτούρι (μελόπιττες)⁷⁶, η Βρύση στα κορίτσια⁷⁷, τα στοιχεία (η ζωντανή γριά στα θεμέλια του γεφυριού), η Βρύση του Γκρέκου⁷⁸, ο Αρβανίτης⁷⁹ που τιμωρήθηκε, γιατί δεν σεβάστηκε το στοιχείο της πηγής είναι μερικές από τις παραδόσεις που σηματοδοτούν τον τόπο.

Άγιοι, αγιονέρια, ιερά σφάγια (ελάφια, πρόβατα), παλιοκλήσια, ιερά αλύλια (κουριά), μοναστήρια με άγια και θαυματουργά λείψανα (Μυρόκοβο)⁸⁰, εικόνες που μετακινούνται μέχρι να βρουν τον κατάλληλο χώρο για την μόνιμη εγκατάστασή τους (Περνιάγκο)⁸¹, σε συνδυασμό δείχνουν την έντονη θρησκευτική ζωή στην περιοχή, αν κρίνει κανείς και από τον

⁶⁹ Την παράδοση έχει καταγράψει ο Δημ. Λουκόπουλος. Βλ. και Αλεξίου, *Λιπινίτσα*, σ. 12-13.

⁷⁰ Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Πηγές, υδραγωγεία, οικισμοί: Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις», *Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαριού. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης*, Αθήνα, έκδ. Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, 1999, σ. 171-188. Της ίδιας, Προσωποποιήσεις του ανέμου", *Η Καθημερινή* "Επτά Ημέρες", αρ. 32, *Περί Ανέμων*", 26 Αυγούστου 2003, σ. 16-19. Της ίδιας, «Ο Κυρ-Βοριάς παράγγειλε... Η προσωποποίηση του ανέμου». *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης με θέμα «Ο αέρας πηγή ζωής, κίνησης και Καθαριού»*. Οργάνωση Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, Αθήνα 2003, σ. 23-34.

⁷¹ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 99, αρ. 195

⁷² Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 99, αρ. 196.

⁷³ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 99-100, αρ. 197

⁷⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 100-101, αρ. 200

⁷⁵ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 100, αρ. 199.

⁷⁶ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, *ό.π.*, σ. 197-199

⁷⁷ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 102, αρ. 204.

⁷⁸ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 103, αρ. 206.

⁷⁹ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 102, αρ. 203.

⁸⁰ Αλεξ. Χατζηγάκη, *ό.π.*, σ. 65, αρ. 136

⁸¹ Βλ. Βασιλόπουλος Χαρ., *Θαύματα της Παναγίας*, Αθήνα 1980. Ανάλογη παράδοση βλ. Δημ. Λουκοπούλου, *Στ' Άγραφα. Ένα ταξίδι*, εν Αθήναις 1928 (:), σ. 118, 119 για την εύρεση της εικόνας της Παναγίας σε βάτο στο μοναστήρι της Τατάρνας.

μεγάλο αριθμό των ναών αλλά και την προσπάθεια του ανθρώπου να αξιοποιήσει προς όφελός του το φυσικό περιβάλλον και να το προστατεύσει από την καταστροφή, αφιερώνοντάς το σε υπερφυσικές δυνάμεις και αγίους. Η παρουσία των ιερών (πηγών, ναών, δένδρων, δασών, αλσυλίων-κουριών) εξασφαλίζει ως ένα μεγάλο βαθμό την προστασία τους από την ανθρώπινη βουλιμία. Ότι ανήκει σε άγιο είναι ιερό και προστατεύεται. Η ανεξέλεγκτη εξ άλλου υλοτομία συνεπικουρούμενη από τις δυνατότητες μεταφοράς της ξυλείας μέσω των ποταμών οδήγησε στην καταστροφική εκμετάλλευση των δασών. Ο Α. Philippson, που περιηγήθηκε τον Ασπροπόταμο, παρατηρεί ότι από την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα ο Ασπροπόταμος, που είχε πάντα μεγάλο ρεύμα. Ήταν τα μόνο ποτάμι που μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τη μεταφορά των κορμών. Με τον τρόπο αυτό μεταφέρονταν μέχρι την ακτή του Ιονίου οι κορμοί των δένδρων, που υλοτομούσαν οι ξυλοκόποι για λογαριασμό των επιχειρηματιών των Τρικάλων και της Πάτρας. Σύντομα, παρατηρεί ο Philippson, τα έλατα θα έχουν εξαφανισθεί από την περιοχή: τα κωνοφόρα ήταν τα δένδρα που χρησιμοποιούνταν περισσότερο, ενώ η οξυά ερχόταν σε δεύτερη μοίρα⁸². Ωστόσο και μέσα από τις καταστροφές, η αποψίλωση των δασών στον Ασπροπόταμο δεν έχει προχωρήσει τόσο όσο θα περίμενε κανείς. Η δυσκολία μεταφοράς έσωσε τα περισσότερα δάση.

Παραδόσεις για κοσμικά φαινόμενα και αστερισμούς όπως η Μεγάλη Άρκτος, ο αστραπόβολος, το φεγγάρι, η πούλια, οι καιροί, μαρμαρώματα εξαιτίας κάποιων συμβάντων, συχνοί βιασμοί κοριτσιών (κοριτσαμπήδημα, η Γιάννω, η Μπράικω), ιστορίες για την ήμερη και άγρια χλωρίδα και πανίδα του Ασπροποτάμου, για θηρία και φίδια, όπως ο φοβερός *λάκος* «ολόασπρο κολοβό φίδι, μήκους μιας σπιθαμής με δυνατό φαρμάκι. Όπου κεντρίζει δεν χαϊρώνει, δεν κάνει προκοπή, δεν ζει»⁸³, παρουσιάζουν μεγάλη διάδοση στην περιοχή. Χαρακτηριστική είναι η διήγηση για το φίδι του Γοργογυριού: «*Στη γιορτή τ' Άη Δημήτρη. Κάθε χρόνο πανηγύριζε κι ένα πελώριο φίδι κατέβαινε απ' τον Κόζιακα κι έτρωγε πάντα τον πρώτο του χωριού. Έτσι ο χορός χαλούσε και την άλλη χρονιά δεν τολμούσε κανείς να χορέψει. Μια χρονιά στον περίβολο της εκκλησιάς φάνηκε μια γυναίκα με γλυκειά φυσιογνωμία να έχει στη μασχάλη ρόκα με το γνέμα και είπε στους Γοργογυριάτες να χορέψουν και κανείς δεν πρόκειται να πάθει κακό. Ύστερα απ' τη διαβεβαίωση αυτή ένα παλληκάρι του χωριού, γιομάτο πίστη στα λόγια της*

⁸² A. Phillipson, *The Thessalien und Epirus*, Berlin 1897, σ. 283. Wace A. J. B. - Thompson M. S., *The Nomads of the Balkans*, 1914. σ. 73.

⁸³ Αλεξ. Χατζηγιάκη, *ό.π.*, σ. 91, αρ. 181.

γυναίκας, έτρεξε και μπήκε στο χορό. Το φίδι παραμόνευε, κρυμμένο πιο πάνω, κατηφόρισε με γρηγοράδα για να φάει το παλληκάρι, αλλ' η γυναίκα με υψωμένη την ρόκα, το κνήγησε. Έντρομο το φίδι πήρε το δρόμο και φτάνοντας πιο ψηλά, τρύπησε το μεγάλο βράχο, που κλειούσε το δρόμο του. Από τότες το μέρος που πέρασε το φίδι, ανοίγοντας τρύπα, λέγεται Τρύπιο Λιθάρι. Οι Γοργογυριάτες ΄ξηγήσανε πως η γυναίκα που έκαμε τον άθλο ήταν η Παναγία»⁸⁴.

Επίσης είναι γνωστή η παράδοση για τον Δράκο της Μουτσιάρας. «Στο πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής, κάθε χρόνο κατέβαινε από το βουνό ένας δράκος κι έτρωγε μια γυναίκα. Αφού έφαγε τρεις γυναίκες, οι χωριανοί αποφασίσαν την χρονιά που ερχόταν να μην κάνουν το πανηγύρι, Την παραμονή της γιορτής, μια απλοντουμένη ξένη γυναίκα παρουσιάστηκε σ' ένα παιδί και του είπε να να εξακολουθήσει να γίνεται πανηγύρι και δεν θα πάθουν τίποτε, αφού θα 'ναι κι αυτή εκεί. Οι κάτοικοι είχαν φόβο αλλ' η γυναίκα παρουσιάστηκε άλλες δυο φορές και τους διαβεβαίωσε πως δεν θα πάθουν τίποτε. Έτσι αποφάσισαν να κάνουν πανηγύρι. Το χορό τον έσυρε η γυναίκα αυτή. Τότε έρχεται και ο δράκος και πιάνει τη γυναίκα. Την σφίγγει αλλ' εκείνη τον σφίγγει πιο δυνατά. Ο δράκος νιώθει την ανώτερη δύναμη και ανήμπορος αποχωρεί, ενώ η γυναίκα του ρίχνει μια μεγάλη πέτρα που δεν τον χτυπά. Η γυναίκα παίρνει τρία χαλίκια και τα πετάει στο δράκο. Ο δράκος φεύγοντας ανέβηκε στο βουνό Παχτουρνιάτσα και τρύπωσε σε μια μεγάλη τρύπα. Το ένα χαλίκι θεριό, μπήκε κι αυτό στην τρύπα, ενώ τα άλλα δυό τρέξαν κάτω στο ποτάμι όπου κατέβαινε το βουνό. Ο Δράκος τρύπησε το βουνό και βγήκε κάτω στον Άσπρο, κοντά στην Παλιοκάμαρα. Μόλις βγήκε εκεί τον κνηγήσανε τα άλλα δυό χαλίκια Θεριά. Πάει να φύγει, γραπατσώνοντας τον απόκρημνο βράχο δεν μπορεί να φύγει. Τον καταφτάνουν τα τρία θεριά και τον κατασπαράζουν. Λένε ότι η γυναίκα αυτή ήταν η αγία Παρασκευή»⁸⁵. Το γεγονός ότι και στις δύο παραδόσεις την δρακοντοκτονία πραγματοποιεί γυναικεία μορφή, η Παναγία ή η αγία Παρασκευή, και όχι άγιος, όπως ο άγιος Γεώργιος, άγιος Ρηγίνος κ.ά. χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο παραδόσεις για τεράστια φίδια (το βαλόφιδο⁸⁶ και το φίδι τ' Αγιονόρους⁸⁷) που απειλούν ναυτικούς και καράβια. Τις παραδόσεις μετέφεραν κατά την σημείωση του Χατζηγά-

⁸⁴ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, *ό.π.*, σ. 92-93.

⁸⁵ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις*, σ. 94-95.

⁸⁶ *Ο.π.*, σ. 106, αρ. 212

⁸⁷ *Ο.π.*, σ. 106, αρ. 213

⁸⁸ *Ο.π.*, σ. 106, αρ. 213, σημ.

κη⁸⁸ ταξιδεμένοι στην Τεργέστη, την Πόλη και τα Ιεροσόλυμα, προσκυνητές και αγωγιάτες, βλάχοι και ντόπιοι κάτοικοι του Ασπροποτάμου. Από τους ίδιους μεταφέρθηκε και ένα τραγούδι που αφορά στη Μαύρη Θάλασσα.

Επανερχόμενη στην παράδοση για την παρουσία στην περιοχή ενός μικρού φιδιού με την ονομασία *λάκος*, που ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, θα ήθελα να κάνω μια γενικότερη αναφορά στο θέμα της παρουσίας φιδιών στον ευρύτερο χώρο της Ηπειροθεσσαλίας. Προϋπόθεση για την παραμονή των κατοίκων του σε συγκεκριμένο χώρο, τη σύμπληξη οικισμού αλλά και για την εξέλιξή του αποτελούσε η αντιμετώπιση προβλημάτων στο φυσικό περιβάλλον πριν από την ίδρυσή του. Η ύπαρξη για παράδειγμα έλους στην ευρύτερη περιοχή αποτελούσε πάντοτε πρόβλημα για την επιβίωση του πληθυσμού των γύρω οικισμών και η αποξήρανσή του αποτελούσε ευεργεσία. Ευεργέτης και ήρωας κατά την αρχαιότητα υπήρξε ο Ηρακλής ο οποίος δίδαξε πρώτος την αποξήρανση με τη φωτιά του έλους της Λέρνης, που μάλιστα την περιοχή. Με τον ίδιο ή ανάλογο τρόπο αντιμετωπίζονταν τα δηλητηριώδη ερπετά, ιδιαίτερα στα νησιά, πολλά από τα οποία είναι γνωστά ως Οφιούσσες⁸⁹, Φιδούσσες. Στην Τήνο, που, όπως αναφέρει η παράδοση, «ήταν ακατοίκητη, κι είχε μεγάλα ρουμάνια και πολλά θηρία»⁹⁰, οι πρώτοι οικιστές της «*ηβάλαν φωτιά στα ρουμάνια, κι όσο καιγόταν τα ρουμάνια τα φίδια ησφυρίζαν κ' ηφεύγαν στα β' νά*»⁹¹. Ο οικολογικός τρόπος της εξαφάνισης των φιδιών από τους πελαργούς, γνωστός από την αρχαιότητα⁹², φαίνεται να επιφέρει την ισορροπία στον ελληνικό χώρο με την αισθητή μείωση των επιβλαβών ερπετών⁹³. Στη Θεσσαλία, μάλιστα, όπου το πρόβλημα εξαιτίας των ερπετών ήταν ιδιαίτερα μεγάλο, οι πελαργοί απολάμβαναν ιδιαίτερες τιμές και προστατεύονταν από τους κατοίκους⁹⁴. Όπως αναφέρει ο Πλούταρχος (74) στο «περί Ίσιδος και Οσίριδος» «*Θεσσαλοί πελαργούς, ότι πολλούς όφεις της γης αναδιδούσης επιφανέντες εξώλεσαν άπαντας. Διό και νόμον έθεντο φεύγειν, όστις αν αποκτείνη*

⁸⁹ Η Κύθνος, η Ρόδος, η Τήνος, Χίος, Κύπρος κ.ά. μικρά νησιά, όπως παραδίδουν οι αρχαίοι συγγραφείς ήταν γνωστές για τα πολλά και φαρμακερά φίδια και τους σκορπιούς. Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τ. Β', σ. 692 και Στεφ. Δ. Ημέλλου, «Η απουσία θηρίων και φιδιών από τα νησιά», *Λαογραφικά*, τ. Α', σ. 191-192 και 199-200.

⁹⁰ Φίδια

⁹¹ Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τ. Α', σ. 29, αρ. 44 (Χώρες και Τόποι).

⁹² Κατά τον μύθο ο Ποσειδών, που λατρευόταν ιδιαίτερα στην Τήνο, έστειλε στο νησί τους πελαργούς και κατάφαγαν και εξαφάνισαν τα πολυπληθή φίδια, τα οποία αποτελούσαν πληγή για τους κατοίκους. Βλ. Στεφ. Δ. Ημέλλου, *ό.π.*, σ. 199, όπου και βιβλιογραφία για το θέμα.

⁹³ Στέφ. Δ. Ημέλλος, *ό.π.*, σ. 199. Ο Πλούταρχος αναφέρει ότι ο πελαργός «τα επίβουλα και πολέμια των ανθρώπων, φρνύνους και όφεις, αναιρεί περιών». Και βεβαίως οι όφεις είναι επικίνδυνοι για τον άνθρωπο. Οι βάτραχοι σε τί τον βλάπτουν;

⁹⁴ Στέφ. Δ. Ημέλλος, «Θεσσαλοί πελαργούς ετίμησαν, ότι πολλούς όφεις εξώλεσαν», *Λαογραφικά* τ. Α', σ. 209-214.

πελαργόν». Ο Ψευδο-Αριστοτέλης (164) παραδίδει ότι «Ὁρθρος ὄρος ἐστὶ Θετταλίας, ὃ φέρει ὄφεις, τοὺς λεγομένους σήπας... δάκνοντες δε ἐμποιοῦσι δίψος. ἐστὶ δε αὐτῶν τὸ δῆγμα οὐ τραχύ και ἐμπυρον, ἀλλὰ κακὸήθες». Ο ἴδιος (151) αναφέρεται σε ἱερό φίδι, τὸ ὁποῖο σκοτῶνει ὄχι μόνο ὅποιον δαγκῶσει ἀλλὰ και ὅποιον ἀκουμπήσει. «Διὸ και ὅταν φανή και τὴν φωνὴν ἀκούσωσι-φαίνεται δε σπανίως-φεύγουσι και οἱ ὄφεις και οἱ ἔχεις και τάλλα πάντα θηρία. Τῷ δε μεγέθει οὐκ ἐστὶ μέγας, ἀλλὰ μέτριος». Πρόκειται, ὅπως φαίνεται, γιὰ γνωστὸ μέχρι σήμερα, ἐρπετὸ με τὸ ὄνομα σαπίτης, που ζεῖ στα βουνά της Θεσσαλίας (Πήλιο, Ὄθρυ, Κίσσαβο, Πίνδο) και τοῦ ὁποῖου τὸ δῆγμα εἶναι θανατηφόρο, ὅπως δείχνει τὸ παροιμιακὸ δίστιχο, που ἐπιχωριάζει στο Πήλιο κ.α.:

Ἀν σε φάω ἐγὼ ἡ οχιά βάλε μέλι κι αλατάκι
ἀν σε φάει ὁ γιὸς μου ὁ σαπίτης (ἢ ἀστρίτης)
τὸ τσαπί και τὸ φτυαράκι (=πεθαίνεις).

Τὸ ἐρπετὸ «σηπεδών» που ἀναφέρει ὁ Αἰλιανός⁹⁵, τὸ ὁποῖο ἐξολοθρεῖται και τὰ ἄλλα ἐρπετά και γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ κάτοικοι τὸ θεωροῦσαν ἱερό και τὸ τιμοῦσαν ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σαπίτη ἢ ἀστρίτη. Προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο ἐρπετὸ γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ παράδοση τοῦ Ἀστροποτάμου ἀναφέρει: «Τὸν κακοποιὸ δαίμονα κανεῖς δὲν μπόρεσε νὰ τὸν περιγράψει ὡς τὰ σήμερα. Ἡ φαντασία τῶν τσοπάνηδων τὸν παρέστησε ἔτσι: *Εἶναι ἓνα ολόασπρο κολοβὸ φίδι, μᾶκρος μιας σπιθαμῆς, με δυνατό φαρμάκι. Ὅπου κεντρίζει δὲν χαῖρώνει, δὲν κάνει προκοπή, δὲν ζεῖ*»⁹⁶. Οἱ Θεσσαλοί, λοιπόν, παθόντες ἀπὸ τὴν παρουσία δηλητηριωδῶν φιδιῶν δίδαξαν και σε ἄλλους τὴν καταπολέμησή τους. Ἐτσι ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐνόχληση ἀπὸ τὴν παρου-

⁹⁵ Περί ζῶων ιδιότητος 15,18 «κακὸν ἐρπετόν.. δεινὸν δε ἄρα τὸ ἐξ αὐτῆς τραῦμα. Πρόεισι γουν και υποσῆπει ...ο γουν ἰός ἐπὶ παν ὠθεῖται τὸ σῶμα, τάχει ἀμάχω και μέντοι και ἡ θριξ και ἐκείνη μυδῶσα ἀφανίζεται, λείβονται δε αἱ οφρῦς και αἱ βλεφαρίδες, και τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀχλὺς κατέχει και ἐφηλοὶ γίνονται».

⁹⁶ Ἀλεξ. Χατζηγάκη, *Παραδόσεις*, σ. 91, ἀρ. 181

⁹⁷ Βλ. Στέφ. Δ. Ἡμελλος, ὁ.π., σ. 211 κ.εξ. ὅπου λεπτομερῆ στοιχεῖα γιὰ τὴν χρησιμοποίηση ἀπὸ τοὺς νεώτερους Ἕλληνας ἀλλὰ και ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Θεσσαλοὺς τρόπων γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τῶν φιδιῶν. Λόγω, μάλιστα, τῆς ἐμπειρίας που οἱ Θεσσαλοὶ εἶχαν ἀποκτήσει ἐναντίον τῶν φιδιῶν, φαίνεται ὅτι τοὺς καλοῦσαν ὡς ἐιδικοὺς οφιοκτόνους και σε ἄλλες περιοχές, πῶς στη Ρόδο (αὐτ., 213-214).

⁹⁸ Πρόκειται γιὰ τὸν μῦθο τοῦ Φόρβαντος, θεσσαλικῆς ἥρωα, και τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς Ρόδου ἀπὸ τὰ δηλητηριώδη φίδια, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Διόδωρο τὸν Σικελιώτη και στο ἀστρονομικὸ ἔργο που ἀποδίδεται στὸν Υἱνὸ. Τὸν μῦθο προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσει ὁ καθηγητὴς τῆς Λαογραφίας Στέφ. Ἡμελλος στὴν ἀναφερθεῖσα μελέτη (σ. 213-214, ἀπ' ὅπου και τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Διοδώρου Σικελιώτη που παρατίθεται ἀμέσως παρακάτω). Σύμφωνα λοιπὸν με τὸν μῦθο: «Τῆς Ροδίας γῆς ἀνείσης ὄφεις υπερμεγέθεις συνέβη πολλοὺς τῶν ἐγχωρίων ὑπὸ τῶν ὄφειων διαφθαρήναι, διὸπερ οἱ περιληφθέντες ἐπέμψαν εἰς Δῆλον τοὺς ἐπερωτήσαντας τὸν θεὸν περὶ τῆς τῶν κακῶν ἀπαλλαγῆς. Τοῦ δ' Ἀπόλλωνος προστάξαντος αὐτοῖς παραλαβεῖν Φόρβαντα μετὰ τῶν συνακολουθούντων αὐτῶ και μετὰ τούτων κατοικεῖν τὴν Ρόδον. Οὗτος δ' ἦν υἱὸς μὲν Λαπίθου, διέτριβε δε περὶ Θετταλίαν μετὰ πλειόνων, ζητῶν χῶραν εἰς κατοίκησιν. Τῶν δε Ροδιῶν μεταπεμψαμένων αὐτὸν κατὰ τὴν μαντείαν και μεταδιδόντων τῆς χῶρας, ὁ μὲν Φόρβας ἀνείλε τοὺς ὄφεις, και τὴν νῆσον ἐλευθέρωσας τοῦ φόβου κατώκησεν ἐν τῇ Ροδίᾳ, γενόμενος δε και τάλλα ἀνὴρ ἀγαθὸς ἔσχε τιμὰς ἠρωικὰς μετὰ τὴν τελευτήν».

σία δηλητηριωδών ερπετών για τους κατοίκους ορισμένων περιοχών ήταν τόσο μεγάλη που, εκτός των πελαργών, χρησιμοποίησαν, κατά το παράδειγμα των Θεσσαλών⁹⁷ μαγικά μέσα ή κάλεσαν, σύμφωνα με τον μύθο⁹⁸, Θεσσαλό για να εφαρμόσει τα μαγικά του μέσα. Ανάλογος μύθος αναφέρεται στην μετάκληση στη Χίο, γνωστή επίσης ως Οφιούσσα, για τον ίδιο λόγο του περίφημου κυνηγού Ωρίωνα από τη Βοιωτία. Το σημαντικό και στις δύο περιπτώσεις είναι ότι οι δύο μυθικοί ήρωες για τις σημαντικές υπηρεσίες τους στους ανθρώπους «κατηστερίσθησαν», δηλ. μετά το θάνατό τους δόθηκε τιμητικά το όνομά τους σε αστερισμούς.

Στην περιοχή του Ασπροποτάμου, όπου η εξόντωση των φιδιών στάθηκε αδύνατη η παράδοση αναφέρει ότι εγκαταλείφθηκαν οικισμοί και επανιδρύθηκαν αλλού, όπως έγινε με το Γαρδίκι.

Η λίμνη του Κόζιακα⁹⁹, το Τρύπιο Λιθάρι¹⁰⁰ (διάβαση), Ο Δράκος του Κόζιακα¹⁰¹ είναι μερικές από τις παραδόσεις που αναφέρονται σε δράκοντες, υπερμεγέθη ερπετά, τα οποία αποτελούσαν το φόβητρο ανθρώπων και ζώων. Ο Χατζηγάκης δεν διακρίνει, όπως και πολλοί άλλοι, τους δράκους από τους δράκοντες. Εδώ, όπως ήδη αναφέρθηκε, θηλυκές υπερφυσικές δυνάμεις, αγία Παρασκευή¹⁰², η Παναγία είναι εκείνες που νικούν τον δράκοντα και αναλαμβάνουν να απαλλάξουν την περιοχή από την παρουσία τους. Ο άγιος Γεώργιος, ο οποίος συνδέεται με την φύλαξη των νερών, ως Δρακοντοκτόνος απουσιάζει.

Λίμνες ή χάσματα του εδάφους (Καταβόθρες Καστανιάς), εντός των οποίων άλλοτε υπήρχαν οικισμοί, οι οποίοι καταποντίστηκαν εξαιτίας σεισμών ή υποχωρήσεως του εδάφους ή για άλλη φυσική αιτία, έχουν συνδεθεί με παραδόσεις αιτιολογικές οι οποίες αποδίδουν σε θαυμαστό συμβάν τη γένεσή τους. Ο καταποντισμός πόλεων αποδόθηκε τις περισσότερες φορές από την αρχαιότητα¹⁰³, τον μεσαίωνα¹⁰⁴ και τους νεωτέρους Έλληνες στα ανομήματα των κατοίκων του. Βεβαίως οι παραδόσεις αυτές δεν είναι

⁹⁹ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις*, σ.94

¹⁰⁰ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, *Παραδόσεις*, σ. 95-96

¹⁰¹ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Παραδόσεις*, Τρίκαλα 1948, σ. 96

¹⁰² Δημ. Οικονομίδου, *Η Αγία Παρασκευή*

¹⁰³ Ο καταποντισμός, για παράδειγμα της Ελίκης το 373 π. Χ. συνέβη κατά τη λαϊκή αντίληψη: «κατά μήνιν Ποσειδάωνος» (Στράβ. Α', σ. 58. Βλ. και Ν. Γ. Πολίτου, *Παραδόσεις*, τ. Β', σ. 702-703, όπου εκτενής αναφορά σε ανάλογες αρχαίες παραδόσεις.

¹⁰⁴ Χρήσιμοι περί του καταποντισμού της Κωνσταντινουπόλεως (Κωνδινός, *Περί Κτισμάτων*, σ. 118, έκδ. Bonn), της Θεσσαλονίκης, της Σμύρνης, της Κύπρου και της Ιερουσαλήμ μαρτυρούν την επικράτηση της αντίληψης ότι ο Θεός (εδώ ο Χριστός ή οι άγιοι στη θέση των αρχαίων θεών) τιμωρούν τις ανόσιες πράξεις των κατοίκων του οικισμού. Στη διάπλαση των παραδόσεων αυτών πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο η βιβλική διήγηση (Γένεσις, κεφ. 19) για την καταστροφή των Σοδόμων και Γομόρρων .

¹⁰⁵ Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. Β', σ. 703-704, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

γνωστές μόνο στον ελληνικό κόσμο αλλά και στους ασιατικούς και ευρωπαϊκούς λαούς¹⁰⁵. Σύμφωνα με αυτές ο Χριστός ή άλλος άγιος καταποντίζουν ολόκληρο χωριό ή πόλη, που κατοικείται από αμαρτωλούς ανθρώπους, αφήνοντας ένα μόνο ζευγάρι ή μιά οικογένεια. Η παράδοση που διασώζει ο Νικ. Πολίτης για τη λίμνη της Κωπαΐδας αναφέρει ότι πριν η Κωπαΐδα γίνει λίμνη (την οποία κατόπιν αποξήραναν) ήταν κάμπος στον οποίο έβοσκαν κοπάδια και διακόσια μεγάλα χωριά. Όλα αυτά ανήκαν σ' ένα βασιλιά με δύο γιούς. Ο Βασιλιάς αυτός πεθαίνοντας μοίρασε την περιουσία του στους γιούς του. Στον ένα έδωσε τα χωράφια και στον άλλο τα κοπάδια. Με μιά χειμωνιά ο ένας γιός έχασε το κοπάδι του και ζήτησε τη βοήθεια του άλλου. Εκείνος τον έδιωξε. Τότε ο αδικημένος αδερφός έφραξε τις καταβόθρες του κάμπου και το χειμώνα πλημμύρισε κι έγινε λίμνη και έπνιξε όλα τα χωριά¹⁰⁶.

Ο Επίσκοπος ή ο ιερέας συκοφαντείται από τους κατοίκους ενός οικισμού. Αυτός καταριέται να καταστραφεί το χωριό, κάτι που πιστεύεται ότι συμβαίνει: «Πέτρα σε πέτρα να μη μείνη // κι ελαιόδενδρα να γίνη»¹⁰⁷. Αλλά και όταν ο ιερέας παραβιάζει την αργία αγίου εργαζόμενος και μάλιστα προκλητικά, παρασύροντας και το ποίμνιό του, τιμωρείται το σύνολο του οικισμού με αφανισμό¹⁰⁸.

Στον Ασπροπόταμο «Κοντά στη μεγάλη βρύση Γκούρα του Πλοπιού, ανάμεσα από ελάτια υπάρχει μιά βαθειά γούρνα. Λένε πως ο τόπος βούλιαξε μαζί μ' ένα Πλοπιώτη που κτηνοβάτησε σε γίδα. Τις νύχτες λένε ακούνε να βγαίνουν από τη γούρνα βελάσματα γίδας».

Στην ίδια περιοχή σε πετρωτό μέρος στο Μυρόκοβο, στα Πάν' Λακκώματα, ανοίγονται βαθιές καταβόθρες μες στις οποίες πέφτουν τα βρόχινα καθώς κι εκείνα που προέρχονται απ' το λυωμένο χιόνι νερά. Τα νερά αυτά περνώντας υπόγεια αυλάκια και διαδρόμους βγαίνουν και χύνονται αλλού, σχηματίζοντας νερομάννες, βρύσες, ρυάκια.

Η παράδοση αναφέρει ότι πάνω στο μέρος αυτό υπήρχε μιά καλύβα στην οποία κατοικούσε ένα αντρόγυνο πως η καλύβα αυτή βούλιαξε γιατί ο άντρας έκλεψε απ' το Μυροκοβίτικο Μοναστήρι τα μαζεμένα χρήματά του.

¹⁰⁶ Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. Α', σ. 35-36, αρ. 59. Βλ. και τ. Β', σ. 701-703, όπου ενδιαφέροντα σχόλια για τους βουλιαγμένους τόπους. Ανάλογη προς την παράδοση για την Κωπαΐδα λίμνη είναι η παράδοση για τη λίμνη Οζερό από την Άρτα που αναφέρεται στην εξαφάνιση του χωριού Βαλιτίσα, που εβούλιαξε «γιατ' ωργίστηκεν ο Θεός». Στην περίπτωση του Οζερού αντί για τους δύο αδελφούς αναφέρονται δύο αδελφές, μία πλούσια και κακή και μία φτωχή και εργατική. Ο Θεός αποφασίζει να διορθώσει την αδικία με την καταστροφή του οικισμού. (Ν. Γ. Πολίτου, *ό.π.*)

¹⁰⁷ ΚΛ, αρ. 23-4, σ. 339-340 (Μήλος, 1959) [=Στ. Δ. Ημέλλου, *Λαογραφικά*, τ. Α', σ.37]

¹⁰⁸ Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις*, τ. Α', σ. 37-38, αρ. 61.

Παραδόσεις αναφέρονται στις υπόγειες διαδρομές νερών σε μεγάλες αποστάσεις: Ένας Γοργουριάτης ρογιάστηκε στα Γιάννενα τσιομπάνος. Φύλαγε τα πρόβατα, πάνω σε μιά μεγάλη γκούρα νερού. Μιά μέρα παίζοντας τη φλογέρα του έπεσε στη βαθειά τρύπα της γκούρας. Ύστερ' από καιρό γύρισε στο χωριό του και παραξενεύτηκε βλέποντας τη φλογέρα του στα χέρια της γυναίκας του. Όταν ξαναγύρισε στα Γιάννενα, κοντά στα πρόβατα, άρχισε να σφάζει από ένα πρόβατο κάθε 2-3 μέρες και να το ρίχνει στην τρύπα της Γκούρας. Το σφαχτό έβγαινε στο χωριό του και το παίρνει η γυναίκα του. Τ' αφεντικό του ανακάλυψε την κλεψιά. Τον πιάνει, του κόβει το κεφάλι και το ρίχνει στην τρύπα της Γκούρας. Το κεφάλι βγήκε στο Γοργούρι. Το βρήκαν οι χωριάτες και από τότες, ονόμασαν το παραποτάμι τους «Κεφαλοπόταμο»¹⁰⁹.

*Χαμοδράκια*¹¹⁰ και ποιμενικοί *δαίμονες*, ενοχλούν τους βοσκούς και τα κοπάδια στις δασωμένες πλαγιές του Κόζιακα, στο Βαλόρεμα¹¹¹ (σε μια από τις πηγές του Άσπρου), όπου οι καλόγεροι του Δουσίκου ξεκαλοκαίριαζαν με τα βουβάλια και όπου μια χρονιά, λέγεται πως «ένα ολόμαυρο βάλι με τέσσερα κέρατα παρουσιαζότανε και βάτευε βάλια και βάλες, που έπειτα ψοφούσαν»¹¹². Έτσι σε καιρό επιζωστίας, οι κάτοικοι του Βαθυρέματος μαζεύανε τα γελάδια σε ορισμένο μέρος και κάνανε αγιασμό με τα λείψανα του αγίου Μοδέστου. Οι χωρικοί λέγανε πως κάποιος δαιμονικό πείραζε τα γελάδια. Κανένας όμως δεν είχε δει το δαιμονικό αυτό. Μονάχα το φανταστήκανε σαν ένα άγριο φίδι με άσπρες βούλες στο κορμό. Αυτό το δαιμονικό ήταν που κέντριζε στη βοσκή τα γελάδια και ψοφούσαν»¹¹³. Αλλού ο «Λύξας», αρσενική σαρκοβόρα λάμια, σκότωνε τα πρόβατα με τα νύχια του¹¹⁴, ενώ στη Βρύση Γκατζάνι (πάνω από το ψηλό Περιστέρι του Χαλικιού) παραμόνευε ένα θηρίο με μεγάλα λευκά γουρλωμένα μάτια, στενόμακτρα καφετιά αυτιά και πελώριο κατακόκκινο στόμα, που σκότωνε και κατάπινε το ζώο που θα πλησίαζε να πιεί νερό¹¹⁵.

¹⁰⁹ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Παραδόσεις, Τρίκαλα 1948, σ. 101-102

¹¹⁰ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 107-108, αρ. 214-218.

¹¹¹ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 107, αρ. 214

¹¹² Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις, σ.107

¹¹³ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις, σ. 107

¹¹⁴ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις, σ. 107-108.

¹¹⁵ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις, σ.108

¹¹⁶ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις, σ.109-111

¹¹⁷ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις, σ.143.

Καλλικαντζάρια¹¹⁶ στους μύλους και στα σπίτια, ανασκελάδες και ατελείωτες ιστορίες για νεράιδες, στρίγγλες, λάμιες, φαντάσματα και βαρυνάδες-βραχνάδες¹¹⁷, που ενοχλούν τους ξωμάχους στον καλοκαιρινό τους ύπνο κάτω από βαθύσκια δέντρα, στις πηγές και τα πηγάδια έχουν τη θέση τους στη συλλογή του Αλεξ. Χατζηγάκη. Νεράιδες της Πύρρας¹¹⁸ που αρπάζουν όποιο μικρό παιδί βρεθεί στο δρόμο τους, οι νεράιδες και οι νέραϊδοι του Γαρδικιού από το σύρραχο της Κακαρδίτσας, στις θέσεις Σανούρα, Ουραγκίνα, Λάκκου, Πετράλωνο, Γουλά, Άσπρο, Ταμπούρια. με κλαρίνα και βιολιά πηγαίνοντας στη Νεραϊδόβρυση του Κάπ Γκράς τραγουδώντας:

*Αν ήξεραν οι μάνες, τα παιδιά, ποιο είναι το βοτάνι,
θρούμπι, αρίγανη κι άλλο ένα βοτάνι.*

Το άγνωστο αυτό βοτάνι δεν το μαρτυράνε οι νεράιδες γι αυτό κι όποι- οι έχουν πρόβλημα σπασμών παραμονεύουν να δουν το χορό αυτόν και καλοπιάνουν τις νεράιδες με γλυκίσματα. Οι νεράιδες του Περτουλιού ή Καλομοίρες ή Καλότυχες κατεβαίνουν στο ποτάμι να παίξουν, να πλυθούν και να γνέσουν το μαλλί με νεραϊδοσφόντυλα¹¹⁹. Νεράιδες της Καλογριανής¹²⁰, Ξωτικά του Κωθωνιού¹²¹, η Διαμάντω του Κουρνεσιού¹²², η Νεραϊδόβρυση¹²³, η Αλγκίνα της Βεντίτσας¹²⁴, η Ξυπόλητη νεράιδα¹²⁵, γυναικείες μορφές στα όρια των οικισμών, εξωτικές, που σαγηνεύουν και παρασύρουν τη φαντασία των ζωτάρηδων βοσκών.

Οι στρίγγλες, οι δρίμες¹²⁶, οι μάγοι¹²⁷ και οι μάγισσες με τα κομποδέματα¹²⁸ και τα μάγια, οι ξεματιάστρες¹²⁹ και τα φυλαχτά, οι αφορισμοί¹³⁰ και οι συνεργασίες με τον διάβολο¹³¹ για την εξασφάλιση κέρδους, βρυκόλακες¹³² και ψυχοπομποί¹³³ είχαν μεγάλη θέση στη ζωή των Ασπροποταμιτών.

¹¹⁸ Αλεξ. Κ. Χατζηγάκης, Παραδόσεις, σ.115

¹¹⁹ Χρήστος Οικονομόπουλος, Τα νεραϊδοσφόντυλα,

¹²⁰ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 117, αρ. 235.

¹²¹ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 117, αρ. 236

¹²² Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 118, αρ. 238

¹²³ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 118, αρ. 241

¹²⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 119, αρ. 242

¹²⁵ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 121-122, αρ. 250

¹²⁶ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 1126-127, αρ. 256

¹²⁷ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 128-130, αρ. 258-261

¹²⁸ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 128-129, αρ. 259-260

¹²⁹ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 130, αρ. 262

¹³⁰ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 133-134, αρ. 270-271

¹³¹ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 131-135, αρ. 263-273

¹³² Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 319, αρ. 318

¹³³ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 162, αρ. 334

¹³⁴ Αλεξ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις, σ. 123-124, αρ. 252

Οι λάμιες, το φόβητρο των παιδιών, τρώνε ανθρώπους. Ωστόσο η Λάμια της Τύρνας¹³⁴ που κατοικούσε στο Κακόρεμα, είχε ένα γιό με πόδια τράγου. Σαν άλλος Πάνας δεν έτρωγε ανθρώπινο κρέας ούτε κατσικίσιο. Έπινε γάλα των αγριογιδιών, μασούσε νάνες κι άλλα χορταρικά, γλύκαινε το στόμα του με μέλι αγριομελισσιού. Έβασκε τα αγριόγιά του και δεν τολμούσε κυνηγός να σκοτώσει αγριόγιο. Τότε αυτόν τον έπνιγε και τον έρριχνε στα κατάβραθα της σπηλιάς. Όμως κάποτε ο Λάμιος εξαφανίστηκε. Λένε ότι τον έκαψε κεραυνός. Από τότε που αστραποκάηκε ο Λάμιος χάθηκαν και τα αγριόγιο του Κόζιακα.

Για τον Ασπροπόταμο, που κατοικήθηκε από χιλιάδες ψυχές, που σκόρπισαν στο πέρασμα του χρόνου, ότι απομένει είναι τα έργα τους και τα ίχνη από το πέρασμά τους στο τοπίο. Οι παραδόσεις που έχουν καταγραφεί κατά το παρελθόν και διατηρούνται εν μέρει στη μνήμη των λιγοστών πλέον κατοίκων μέχρι σήμερα συγκροτούν ένα σύστημα αντιλήψεων, απόψεων και συμπεριφορών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η επανέκδοση του βιβλίου του Αλεξ. Χατζηγάκη θα δώσει τη δυνατότητα στους μελετητές της περιοχής, που πρέπει να επισημανθεί ότι είναι ανερεύννητη, να προσεγγίσουν μέσα από τα πλήρη κείμενα των παραδόσεων άγνωστες πλευρές του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Αγγέλου Άλκης, «Περί αγίων, εικόνων και θαυμάτων», *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*, αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1995, σ. 59-85.

Αναστασίου Ιω., «Η επίσκεψη του λόρδου Robert Curzon στα Μετέωρα το 1831», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 15 (1984), σ. 207-217.

Cambell J. K., *Honour, Family, Patronage*, Oxford 1964.

Γιωτάκος Απόστολος, «Δημοτικά θεσσαλικά τραγούδια», *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτ. έκδ. (1881-1961), 1965, σ. 724.

Γουργιώτη Λένα, «Τελευταία φάση εξέλιξης του θεσσαλικού παραδοσιακού τσελιγκάτου (Γκιούλμπερη)», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 15 (1984), σ. 417-430.

Heuzey Leon, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*, Paris 1927, σ. 105.

Hoeg Karsten, *Les Saracatsans, Une tribu nomade greque*, Paris-Copenhagen 1925 και πρόσφατη ελληνική μετάφραση: *Οι Σαρακατσάνοι, μια ελληνική νομαδική φυλή*, μετάφραση Ελένη Τσουμάνη-Γιαννάκη, επιμέλεια Βαγγέλης Π. Παπιγκιώτης, Ιωάννινα, έκδ. Αδελφότητας Σαρακατσάνων Ηπείρου, 2006.

Καββαδίας Γεώργιος, *οι Σαρακατσάνοι*, Αθήνα 1993β'.

Καμηλάκης Παναγιώτης, «Η εμποροπανήγυρη των Φαρσάλων». Ιστορική εξέλιξη-εθνογραφική θεώρηση, *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 13 (1980), σ. 95-130.

Καραβίδας Κ., *Τα αγροτικά*, Αθήνα 1931, φωτ. ανατ. 1977.

Κολιόπουλος Γιάννης, «Το πρόβλημα της ληστείας στην κεντρική Στερεά Ελλάδα σε σχέση με το «στρατιωτικό σύνορο» στην περιοχή (1833-1881)», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 15(1984), σ. 251-259.

Λαζάρου Αχιλλεύς. *Βαλκάνια και Βλάχοι*, εκδ. Φιλολογ. Συλλ. Παρνασσός, Αθήνα 1993.

Μπάρμπαλη Χρίστου Β., *Το Χαλίκι. Ιστορικά σημειώματα*, Τρίκαλα 1953.

Πολιτιστικός Σύλλογος Ανθούσης, *Η Λιπινίτσα. Ιστορικά, λαογραφικά του χωριού μας*, Αθήνα 1985.

Sivignon M., *Η Θεσσαλία*, μετάφρ. Γιούλη Αναστασοπούλου, εκδ. Μορφ. Ινστιτ. Αγροτ. Τραπέζης, Αθήνα 1992.

Συράκης Δ., «Η νομαδική κτηνοτροφία εν Ελλάδι», *Γεωργικόν Δελτίον της Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας*, τ. ΧΙΙ, τεύχ. 169, σ. 651-777.

Τσιτσάς Σεραφεΐμ Κ., «Η δασική Θεσσαλία», *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτ. έκδ. (1881-1961), 1965, σ. 478-482.

Φαλτάιτς Κ., «Οι Βλάχοι της Ελλάδος», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, αρ. φύλλ. 150, 30-9-1928, σ 5-6.

Κ. Φαλτάιτς, «Σαρακατσάνοι και Βλάχοι», *Ημερολόγιο «Το Ελληνικόν Έτος»*, Αθήναι, έτ. Α' (1929), σ. 247-251

Χατζηγάκης Αλέξ. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Α'. Ιστορικά, Β'. Λαογραφικά. Γ' Τοπωνυμικά*, με πρόλογο Νίκου Α. Βέη, Τρίκαλα 1946.

Χατζηγάκης Αλέξ. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τοπωνυμικά*, πρόλογος Ν. Α. Βέη (Bees), Τρίκαλα 1950.

Χατζηγάκης Αλέξ. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*, με πρόλογο Ν. Α. Βέη (Bees), Αθήναι 1961.

Χατζηγάκης Αλέξ. Κ., *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Παραδόσεις*, Τρίκαλα 1948.

Χατζηγάκης Αλέξανδρος, «Από το Περτούλι του Ασπροποτάμου. Α' Πρόγονοί οικογενείας Χατζηγάκη», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 5 (1935), σ. 139-147

Χατζηγάκης Αλέξ. Κ., «Πώς επιδόθηκα στη Λαογραφία», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 7 (1959), σ. 282-286.

Χατζηγάκης Αλέξ. Κ., «Η παιδεία στ' Ασπροπόταμο Πίνδου Τρικάλων», *Θεσσαλικά Χρονικά*, έκτ. έκδ. (1881-1961) 1965, σ. 270

Χατζηγάκης Αλέξ. Κ. , «Ασπροποταμίτικα λαογραφικά», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 10 (1971), σ. 187-189.

Χατζηγάκης Παν., «Από το Περτούλι του Ασπροποτάμου», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 4 (1934), σ. 146-161.

Χατζημιχάλη Αγγελ., *Σαρακατσάνοι*, τόμ. Α'. Αθήνα 1957 και επανέκδοση, επιμέλεια Τατιάνας Ιωάννου-Γιανναρά, Αθήνα 2007, Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη.

Χουλιάρης Αθαν. Γ., «Οι βοσκότοποι της Θεσσαλίας», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 14 (1982), σ. 217-225.

Ψυχογιός Δημ.-Παπαπέτρου Γεωργία, «Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 53 (1984), σ. 3-23.

Wace A. J. B.-Thompson M. S., *The Nomads of Balkans*, London 1914 (και ανατύπωση, New York 1971), ελληνική μετάφραση: *Οι νομάδες των Βαλκανίων (περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου)*, εισαγω-

γή-σχόλια Νίκος Κατσάνης, μετάφραση Πάνος Καραγιώργος, εκδ. Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.
Τρικάλων, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 1989

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΣΤΗΝ ΚΕΝΤΗΜΕΝΗ ΣΟΥ ΠΟΔΙΑ ΜΩΡ' ΒΛΑΧΑ

ΜΙΑ ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑΣ ΦΟΡΕΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ,
ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΟΝ ΡΟΛΟ ΤΗΣ ΠΟΔΙΑΣ'

Η φορεσιά ενός λαού, εκφράζει άμεσα – όπως είναι γνωστό- το αισθητικό επίπεδο και τις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες τις οποίες βιώνει σε κάθε χρονική περίοδο. Τα χωριά του Ασπροποτάμου δεν αποτελούν εξαίρεση και οι φορεσιές των κατοίκων μαρτυρούν όχι μόνο τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου αλλά και τα επαγγέλματα των κατοίκων και τις κοινωνικές και οικονομικές τάξεις του. Η γυναικεία φορεσιά του Ασπροποτάμου παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με αυτή άλλων ορεινών χωριών της Ελλάδας με βλαχόφωνους πληθυσμούς, με χαρακτηριστικότερη τη φορεσιά του Μετσόβου. Μετά από μια σύντομη περιγραφή των κύριων τμημάτων και εξαρτημάτων της φορεσιάς, θα ακολουθήσει μια ενδεικτική ανάλυση του πολυδιάστατου ρόλου της ποδιάς.

Η φορεσιά λοιπόν του Ασπροποτάμου αποτελείται από το φουστάνι που είναι συνήθως σκούρου χρώματος, έχει μακριά μανίκια που διπλώνονταν και βαθύ στρόγγυλο άνοιγμα στο στήθος. Στο τελείωμα του φουστανιού καθώς και στην άκρη των μανικιών και του λαιμού υπάρχει κέντημα, το οποίο στις επίσημες φορεσιές είναι με χρυσή κλωστή. Κάτω από το φόρεμα φοριόταν ένα εφαρμοστό πουκάμισο που το μπροστινό του μέρος που φαινόταν κάτω από το άνοιγμα του φορέματος ήταν συνήθως σκουρόχρωμο βελούδο, ενώ τα μανίκια που πρόβαλαν κάτω από τα αναδιπλωμένα του φορέματος ήταν από άλλο ύφασμα και είχαν μύτες στο τελείωμα (*εικόνα 1*). Σε νεότερες εκδοχές της φορεσιάς, τα μανίκια του πουκάμισου δεν φαίνονται κάτω από αυτά του φορέματος. Τον χειμώνα –κυρίως- η φορεσιά συνοδευόταν από το 'φλοκάτο', ένα είδος κάπας χωρίς μανίκια που σκέπαζε μόνο την πλάτη, από πυκνοϋφασμένο μάλλινο ύφασμα που γύρω-γύρω είχε μια κόκκινη φάσα. (*εικόνα 2*) Η ποδιά ήταν απαραίτητο συμπλήρωμα της φορεσιάς, τόσο της καθημερινής όσο και της επίσημης και της νυφιάτικης, όπως απαραίτητο ήταν και το μαντίλι στο κεφάλι. Τα διάφορα χρυσά κοσμήματα στο στήθος καθώς και η ασημένια συνήθως ζώνη ολοκλήρωναν την επίσημη φορεσιά. Είναι εντυπωσιακή η

διαπίστωση ότι οι Ασπροποταμίτισες είχαν υιοθετήσει πολύ νωρίς το δυτικότροπο ένδυμα, όπως μαρτυρούν προπολεμικές φωτογραφίες της δεκαετίας του '30. Αυτό οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι οι Ασπροποταμίτες κατέβηκαν νωρίτερα στις πόλεις, όπου περνούσαν μεγάλα διαστήματα, και η αστικοποίηση ήταν αναπόφευκτη σε όλους τους τομείς. Έτσι, σε φωτογραφίες της εποχής βλέπουμε γυναίκες με μακρόταλο φόρεμα αλλά σχεδόν πάντα με το μαντίλι στο κεφάλι, που φαίνεται να είναι το τελευταίο εξάρτημα της παραδοσιακής φορεσιάς που αποχωρίστηκαν, εκτός από την ποδιά που παρέμεινε στον χρηστικό της κυρίως ρόλο (εικόνα 3). Αυτός και οι άλλοι ρόλοι της ποδιάς θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

Η ποδιά είναι ένα από τα κυρίαρχα εξαρτήματα της Ελληνικής τοπικής γυναικείας ενδυμασίας, νησιώτικης και ηπειρωτικής. Αποτελεί επίσης την ταυτότητα της φορεσιάς, μια που πολλές φορές είναι η ποδιά που διαφοροποιεί και ξεχωρίζει παρόμοιες ενδυμασίες από γειτονικές περιοχές. Επιπλέον, η ποδιά διαφοροποιεί και διαχωρίζει τις ηλικίες και την κοινωνική τάξη των γυναικών που την φοράνε, την καθημερινή /εργατική από την επίσημη φορεσιά, την αστική από την αγροτική κλπ.

Εικόνα 1:
Παραδοσιακή φορεσιά Ασπροποτάμου

Εικόνα 2: Το «φλοκάτο» της φορεσιάς

Εικόνα 3: Αστικοποιημένη ενδυμασία

Ακριβώς λόγω των παραπάνω πολλαπλών ιδιοτήτων αυτού του εξαρτήματος της ελληνικής ενδυμασίας, και ο ρόλος του είναι επίσης πολλαπλός και ποικίλος. Μπορούμε λοιπόν να προσδιορίσουμε τέσσερις βασικούς ρόλους που παίζει η ποδιά και αυτοί είναι οι εξής:

A. Πρακτικός - Χρηστικός

Καθώς η ποδιά φοριέται πάνω από το φουστάνι, λειτουργεί ως προστατευτικό στρώμα. Είναι γνωστό ότι η διαδικασία κατασκευής των φορεμάτων, τόσο των καθημερινών και πολύ περισσότερο των 'καλών' είναι και χρονοβόρα και δαπανηρή. Καθώς το μπροστινό μέρος του φορέματος είναι το περισσότερο εκτεθειμένο, με αποτέλεσμα να λερώνεται και να φθείρεται πιο εύκολα, είναι ευνόητο ότι η ποδιά το προφυλάσσει και το προστατεύει, μια που είναι πιο εύκολο και να πλυθεί και -αν χρειαστεί- να αντικατασταθεί. Αυτό δεν σημαίνει ότι η διαδικασία ή το κόστος κατασκευής της ποδιάς είναι αμελητέα, αλλά οπωσδήποτε είναι πολύ χαμηλότερα απ' αυτά που απαιτούνται για το φόρεμα.

Στις παλιότερες εποχές που οι ζυγαριές δεν ήταν τόσο διαδεδομένες, η καθημερινή ποδιά χρησίμευε και ως μέτρο χωρητικότητας ή βάρους. Οι γυναίκες μπορούσαν να υπολογίσουν την αναγκαία γι' αυτές ποσότητα οσπρίων ή αλευριού για παράδειγμα, ανάλογα με το πόσο απ' το είδος αυτό μπορούσε να χωρέσει στην κατάλληλα διπλωμένη ποδιά τους. Έτσι οι εκφράσεις 'μία ποδιά φασόλια' ή 'μία ποδιά αλεύρι' ακούγονταν συχνά όταν οι γυναίκες πήγαιναν στον μπακάλη ή για να ζητήσουν δανεικά από τη γειτόνισσα.

Τέλος, η ποδιά δρούσε και ως μια επιπλέον προστασία στην ευαίσθητη γυναικεία περιοχή της κοιλιακής χώρας. Είναι γνωστές οι συμβουλές των μεγαλύτερων γυναικών προς τις νεότερες 'να φυλάν την κοιλιά τους για να μη πάθουν μητρικά!', και σίγουρα έχουν μεγάλη δόση αλήθειας αν αναλογιστεί κανείς τις σκληρότερες συνθήκες ζωής και εργασίας τα παλιά χρόνια και την έλλειψη καλής θέρμανσης στο σπίτι σε συνδυασμό με το ψυχρό ορεινό κλίμα. Έτσι, η μάλλινη υφαντή -κυρίως-ποδιά παίζει και αυτόν τον προστατευτικό ρόλο, που είναι ιδιαίτερα σημαντικός.

B. Κοινωνικός

Εκτός από τον πρακτικό και χρηστικό ρόλο, η ποδιά έχει και κοινωνικό ρόλο, που κάθε άλλο παρά μονοδιάστατος είναι. Ανάλογα με το υλικό κατασκευής, το σχέδιο και το χρώμα της, διαφοροποιούνται οι ηλικίες των γυναικών που την φοράνε, οι κοινωνικές τάξεις στις οποίες ανήκουν, καθώς και το κοινωνικό γεγονός στο οποίο φοριούνται.

Στα χωριά του Ασπροποτάμου, μέχρι και τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, μπορούσε κανείς να διακρίνει τρεις κοινωνικές τάξεις. Στην 'κατώτερη' τάξη ανήκαν άτομα που ασχολούνταν με οικονομικώς 'κατώτερα' επαγγέλματα, όπως αγωγιάτες, μικροεπαγγελματίες, ξυλουργοί κλπ. Οι

γυναίκες που ανήκαν σ' αυτή την τάξη, φορούσαν στις καθημερινές τους εργασίες κατ' εξοχήν ντρίλινη ή απλή πάνινη ποδιά ενώ τις Κυριακές ή γιορτές η ποδιά τους ήταν υφαντή 'δίμητη' ή τσόχινη, γνωστή στα Βλάχικα ως 'πουάλα ντι τσουάχα'. Η ποδιά αυτή ήταν πυκνοϋφασμένη στον αργαλειό, μονόχρωμη, με μια γιρλάντα -κυρίως με φυτικό διάκοσμο- στο πάνω και στο κάτω μέρος της. Το χρώμα στις ποδιές των μεγαλύτερων και παντρεμένων γυναικών αυτής της τάξης ήταν συνήθως καφέ του καρυδιού ή μπλε λουλακί, ενώ των νεαρότερων και ανύμφευτων γυναικών ήταν συχνά κόκκινο -κυρίως κόκκινη τσόχα-.

Στη μεσαία κοινωνική θέση ανήκαν οι κτηνοτρόφοι αλλά και όσοι ασχολούνταν με το εμπόριο ή άλλα ελεύθερα επαγγέλματα που απέδιδαν ένα ικανοποιητικό εισόδημα. Οι γυναίκες της μεσαίας αυτής τάξης φορούσαν κυρίως καλοδουλεμένες υφαντές ποδιές, σε αποχρώσεις του μπλε, του σκούρου κόκκινου (μπορντό), του καφέ και του πράσινου, με φυτικό διακοσμητικό μοτίβο στο τελείωμα, και συχνά πλεχτή με το βελονάκι δαντέλα κάτω-κάτω (εικόνα 4).

Εικόνα 4: Μάλλινες υφαντές ποδιές

Τέλος, οι ποδιές των γυναικών που ανήκαν στην ανώτερη οικονομική και κοινωνική τάξη, ξεχώριζαν τόσο από το υλικό της κατασκευής τους (που ταίριαζε με αυτό της όλης φορεσιάς) όσο και από τα διακοσμητικά τους μοτίβα. Οι ποδιές αυτές, αν μεν ήταν μάλλινες, τότε ήταν υφασμένες με φίνο, λεπτό μαλλί ποικιλίας 'μερινό' και ήταν γνωστές ως 'πουάλα ντι μερινό'. Όσο για τις ποδιές που φοριόντουσαν με την επίσημη φορεσιά, αυτές ήταν φτιαγμένες από ατλάζι και τα διακοσμητικά τους μοτίβα, που ήταν παρμένα κυρίως από τον κόσμο των φυτών και των πουλιών, ήταν εντυπωσιακά και κεντημένα με μεταξωτές ή χρυσές κλωστές. Οι 'επίσημες' αυτές ποδιές ήταν γνωστές με το όνομα 'πουάλα ντι ατλάζι'. (εικόνα 5)

Εικόνα 5: Εξαρτήματα επίσημης φορεσιάς

Εκτός από τις παραπάνω κατηγορίες των ποδιών, που είναι ενδεικτικές κάποιας κοινωνικής ομάδας, υπάρχει άλλη μία που φοριόταν μόνο τις μέρες πριν τον γάμο από νεαρές φίλες και συγγενείς της νύφης. Η ποδιά αυτή μπορούσε να ήταν αγοραστή βαμβακερή με κόκκινο και λευκό κάρο, ή και μάλλινη υφαντή στον αργαλειό, και χαριζόταν από την νύφη σε όλες τις φίλες και συγγενίσσες της (τις λεγόμενες 'βλάμισσες') που θα την βοηθήσουν στην προετοιμασία του γάμου της και κυρίως στις λεπτομέρειες των τελευταίων ημερών. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι στον Ασπρο-

Εικόνα 6: Η ποδιά των βλάμηδων

πόταμο, η ποδιά των βλάμηδων φοριόταν και από άνδρες, όπως δείχνει μια πολύ ενδιαφέρουσα φωτογραφία από παλιό γάμο.(εικόνα 6)

Βλέπουμε λοιπόν ότι η ποδιά στην περίπτωση αυτή δρούσε ως μια δημόσια κοινοποίηση ενός χαρμόσунου γεγονότος, για το οποίο -μ' αυτό τον τρόπο- ενημερωνόταν όλο το χωριό και έμμεσα καλείτο να συμμετάσχει στη χαρά της κοπέλας που παντρευόταν.

Γ. Αποτροπαϊκός

Είναι γνωστή η σημασία που δίνει η λαϊκή δοξασία στο 'κακό μάτι', ή 'μάτιασμα', ή 'βασκανία', και τις ολέθριες -μερικές φορές- επιπτώσεις που μπορεί αυτό να έχει στο άτομο προς το οποίο απευθύνεται. Έτσι, για να αποτραπεί το 'κακό μάτι', κυρίως από άτομα που θεωρούνται ευάλωτα, όπως τα μικρά παιδιά και οι όμορφες γυναίκες, έχει 'επιστρατευτεί' μια σειρά από 'ματάκια', φυλαχτά και κρεμαστάρια που πιστεύεται ότι δρουν σαν ασπίδα προστασίας. Η ιδέα είναι ότι τα φυλαχτά θα τραβήξουν αυτά πάνω τους το κακό μάτι και έτσι δεν θα πάθει τίποτα το πρόσωπο που ελκύει την προσοχή, τον θαυμασμό και ακόμα και τον φθόνο των γύρω του.

Η ιδέα της βασκανίας δεν αφορά μόνο τα έμψυχα όντα αλλά και τα υλικά αγαθά, κυρίως έργα χειροτεχνίας που μπορεί κι αυτά, λόγω της ομορφιάς τους, να τραβήξουν πάνω τους το κακό μάτι. Έτσι, συχνά ράβεται ένα είδος φυλαχτού σε μια άκρη των υφαντών, και ιδίως αυτών που θα σταλούν στη δριστελά ή το μαντάνι και άρα θα εκτεθούν στην κοινή θέα, ή γίνεται επίτηδες ένα λάθος σε κάποιο σχέδιο του υφαντού, ώστε το κομ-

μάτι να μην είναι άψογο και ως εκ τούτου να μην αξίζει να ελκύει τον θαυμασμό ή την ζήλια.

Βάσει λοιπόν της παραπάνω ισχύουσας δοξασίας, δεν θα ήταν άτοπο και 'τολμηρό' να θεωρήσουμε ότι η ποδιά, εκτός των άλλων, παίζει και αποτροπαϊκό ρόλο και προστατεύει ποικιλοτρόπως την γυναίκα που την φοράει. Είναι γνωστό ότι η ποδιά, ανάλογα με την φορεσιά της συγκεκριμένης περιοχής, φοριέται έτσι ώστε να καλύπτει το μπροστινό μέρος του γυναικείου σώματος, και δένει ψηλά κάτω από το στήθος, όπως στην περίπτωση του Ασπροποτάμου, στην μέση, ή χαμηλά κάτω από τον αφαλό, όπως η 'παναγούλα' των Σαρακατσάνων. Σε όλες τις περιπτώσεις όμως η ποδιά καλύπτει την ευαίσθητη αναπαραγωγική ζώνη της γυναίκας, και εκεί ακριβώς έγκειται ο αποτροπαϊκός της ρόλος, ειδικά αν η γυναίκα που την φοράει είναι νιόπαντρη ή έγκυος, οπότε θα τραβάει περισσότερα βλέμματα επάνω της. Θαυμάζοντας την όμορφη ποδιά, το 'μάτι' θα μείνει εκεί και δεν θα διεισδύσει πιο μέσα όπου θα μπορούσε ίσως να 'βλάψει' αυτό που καλύπτεται πίσω απ' την ποδιά, και έτσι 'προφυλάσσει' αυτή που την φοράει.

Δ. Διακοσμητικός

Η ομορφιά και η αισθητική στην εμφάνιση, και συγκεκριμένα στο ένδυμα, είναι ίσως αυτό που κυρίως λαμβάνεται υπ' όψη όταν κατασκευάζονται τα διάφορα κομμάτια και εξαρτήματα της γυναικείας παραδοσιακής φορεσιάς. Έτσι, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται και στην εμφάνιση της ποδιάς, η οποία καθώς δεσπάζει στο κέντρο της φορεσιάς, παίζει -συν τοις άλλοις- και σημαντικό διακοσμητικό ρόλο.

Από τις ποδιές που συναντούμε στον Ασπροπόταμο, οι καθημερινές, απλές, σκουρόχρωμες βαμβακερές που φοριούνται από τις γυναίκες για τις δουλειές του σπιτιού δεν έχουν κανένα διάκοσμο, πέρα από ένα μονό ή διπλό σειριτάκι γαζωμένο στο τελείωμά τους. Όμως, τόσο οι υφαντές όσο και (κυρίως αυτές) οι ατλαζένιες και μεταξωτές ποδιές, έχουν χαρακτηριστικά διακοσμητικά μοτίβα, δουλεμένα με μεράκι και τέχνη.

Οι μάλλινες υφασμένες στον αργαλειό ποδιές είναι -όπως προαναφέρθηκε- αρκετά λιτές, συνήθως σε χρώματα μπορντό, καφέ, και πράσινο. Στο κάτω μέρος τους, περίπου δέκα εκατοστά πριν το τελείωμά τους, υπάρχει πάντα γιρλάντα με λουλούδια, ενώ κάτω στο τελείωμά τους έχουν κάποτε δαντέλα στο ίδιο χρώμα με το φόντο τους, πλεγμένη με το βελονάκι. Άλλοτε η δαντέλα αυτή είναι πλεγμένη με μάλλινο νήμα σε ένα από τα χρώματα της γιρλάντας, που συνήθως κάνει αντίθεση με το φόντο της ποδιάς (εικόνα7)

Εικόνα 7: Διακοσμητικά μοτίβα σε υφαντές ποδιές

Οι ποδιές που παρουσιάζουν τον πιο πλούσιο διάκοσμο, και που απαιτούν και χρόνο και χρήμα για την κατασκευή τους, είναι αυτές που συνοδεύουν το 'καλό' φουστάνι και είναι φτιαγμένες από ατλάζι ή μεταξωτό. Τα υφάσματα αυτά, τα παλιά χρόνια τα αγόραζαν από τα αστικά κέντρα ή και το εξωτερικό οι άνδρες που ταξίδευαν και οι γυναίκες τα κεντούσαν οι ίδιες ή τα έδιναν σε γνωστές κεντήστρες να τα κοσμήσουν. Τα διακοσμητικά μοτίβα στις ποδιές αυτές είναι, ως επί το πλείστον, απεικονίσεις λουλουδιών ή πουλιών, ή συνδυασμός και των δύο. Είναι δε τόσο παραστατικές αυτές οι απεικονίσεις, ώστε η ομορφιά της ποδιάς της βλάχας έγινε αντικείμενο θαυμασμού στο γνωστό δημοτικό τραγούδι, όπου παινεύεται με τα εξής λόγια:

*“Στην κεντημένη σου ποδιά, μωρ’ βλάχα,
λαλούν αηδόνια και πουλιά, μωρ’ βλάχα!”*

Τα λουλούδια και τα πουλιά που κοσμούν τις ποδιές είναι κεντημένα, κυρίως με σταυροβελονιά, πάνω στο ύφασμα με φίνες βαμβακερές ή μεταξωτές κλωστές σε έντονα και πολύ ζωντανά χρώματα, όπως κόκκινο, κίτρινο, πορτοκαλί, γαλάζιο, πολλές αποχρώσεις του πράσινου, κλπ. Τα διακοσμητικά θέματα κυριαρχούν κυρίως στο κάτω μέρος της ποδιάς, ενώ στις περιπτώσεις που υπάρχει κέντημα στο πάνω μέρος και στα πλάγια, αυτό είναι πολύ πιο λεπτό και περιορίζεται σε μια γιρλάντα με λουλούδια (φωτο 8). Τα λουλούδια κεντιούνται συνήθως σε μπουκέτα, και τρία, πέντε ή επτά επαναλαμβανόμενα μοτίβα καταλαμβάνουν το κάτω μέρος της ποδιάς. Τα πουλιά, αηδόνια και παγώνια, κεντιούνται συνήθως αντικριστά

ανά δύο και 'κάθονται' πάνω σε μία συνεχόμενη γιρλάντα ή σε ξεχωριστό μπουκέτο το κάθε ζευγάρι.

Φαίνεται λοιπόν από όλα τα παραπάνω πως ο ρόλος της ποδιάς στην παραδοσιακή Ασπροποταμίτικη γυναικεία φορεσιά, αλλά και σε όλες τις παραδοσιακές ελληνικές φορεσιές, είναι πράγματι πολλαπλός και πολυδιάστατος και ο κάθε ένας είναι ξεχωριστός μεν, αλλά συνυφασμένος και εξ' ίσου σημαντικός με τους άλλους.

Εικόνα 8: Επίσημη φορεσιά με μεταξωτή ποδιά

Ο ΗΧΟΣ ΤΩΝ ΤΟΠΩΝ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ ΝΟΤΙΑΣ ΠΙΝΔΟΥ

Η ιδέα πως κάθε τόπος έχει τον ήχο του, είναι αρκετά παλιά (θα τη βρούμε με κάποιο τρόπο και στους αρχαίους Έλληνες) δεν είναι, ωστόσο, όσο αξίζει μελετημένη στην εποχή μας. Λίγο, αν όχι καθόλου, οι ασχολούμενοι με τη μουσική παράδοση του τόπου μας έχουν αναλύσει το ζήτημα που αφορά στη μουσική των τόπων σε σχέση με το φυσικό τους περιβάλλον. Πώς και πόσο, δηλαδή, αυτό επιδρά και διαμορφώνει τον ήχο της μουσικής.

Η περιοχή της Νότιας Πίνδου αποτελεί ένα από τα πλέον πρόσφορα πεδία για μια παρόμοια μελέτη, καθώς εδώ παρατηρούνται εξαιρετικά ενδιαφέροντα και ιδιάζοντα χαρακτηριστικά. Πρίν επιχειρήσουμε μια πρώτη “επίσκεψη” σε μερικά από τα χαρακτηριστικά αυτά, επιτρέψτε μου δυο λόγια σχετικά με την έννοια του ήχου, όπως θα τη μεταχειριστούμε εδώ.

Στη μουσική, ο “ήχος” είναι ένας πολυσήμαντος όρος. Εκτός από την κοινή σημασία του (ο ήχος του τυμπάνου, του βιολιού, του κλαρίνου) περιγράφει και άλλα φαινόμενα και ιδιαιτερότητες που παρουσιάζονται. Λέμε λ.χ. όταν αναφερόμαστε στον τρόπο που παίζουν οι μουσικοί: “ο ήχος του τάδε οργανοπαίχτη” και τον διακρίνουμε από τον ήχο ενός άλλου ομότεχνου του. Πρόκειται για ένα σύνολο ιδιοτήτων, γνωρισμάτων και τρόπων που ο κάθε μουσικός έχει και φανερώνει με το παίξιμό του.

Εκτός τώρα από αυτές τις σημασίες, ο όρος περιγράφει επίσης κι ένα πιο σύνθετο φαινόμενο: την ηχητική φυσιογνωμία ενός ορχηστρικού σχήματος, λ.χ. ο ήχος της συμφωνικής ορχήστρας, ο ήχος της μπάντας, ο ήχος της ζυγιάς. Για να φτάσουμε τέλος και στο ζήτημα που μας ενδιαφέρει, δηλαδή στο πιο πολύπλοκο, απ’ όλα, φαινόμενο, που αφορά κυρίως στην παραδοσιακή μουσική και είναι ο ήχος της μουσικής ενός συγκεκριμένου τόπου, τόσο από φυσική άποψη (πώς ηχούν τα όργανα και τα συγκροτήματα) όσο κι από πνευματική – καλλιτεχνική, από άποψη

δηλαδή μουσικής ουσίας - περιεχομένου, με άλλα λόγια από άποψη σύνθεσης της μελωδίας και μελοποίησης του ποιητικού λόγου.

Η συνολική ηχητική εικόνα της μουσικής ενός τόπου διαμορφώνεται από τους όρους της ζωής, από τη μορφή της κοινωνικής οργάνωσης, από τη φύση, από την ιστορία και από τους μύθους. Με άλλα λόγια από την παράδοση του τόπου. Το περιβάλλον, όπως είναι γνωστό, ορίζει τις συνθήκες ζωής και διαμορφώνει τις γενικές γραμμές του χαρακτήρα και του ψυχισμού των κατοίκων. Ο γνήσιος λαϊκός τεχνίτης εκφράζοντας αυτόν το χαρακτήρα, αποτυπώνει στο έργο του την κοινή συνείδηση και την κοινή συγκίνηση από τα έργα και τις ημέρες της κοινότητας.

Οι παραδοσιακές μουσικές μορφές αναπτύσσονται και υλοποιούνται σε συνάφεια με τις εντυπώσεις από το ευρύτερο κοινωνικό αλλά και από το φυσικό περιβάλλον. Στον τομέα λοιπόν του ήχου μπορούμε να πούμε πως δεν είναι τυχαίος ο τρόπος που ηχεί η μουσική ενός τόπου κι ακόμα οτι στη μουσική του κάθε τόπου αντιστοιχεί μια ηχητική φυσιογνωμία αναπόσπαστο - και αυτή - μέρος της παράδοσής του.

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να εξηγήσει κανείς σήμερα σε νέους, κυρίως, που βομβαρδίζονται από ένα μεγάλο πλήθος μουσικών ακουσμάτων, το γιατί και το πώς ένα στολίδι λ.χ. της φωνής, ή του οργάνου που γίνεται, είτε για εκφραστικούς λόγους (για να πλουτίσει τη μελωδία) είτε απλώς για παιχνίδι, είναι χαρακτηριστικό μιας τοπικής (πολλές φορές αναφέρεται σε συγκεκριμένα χωριά) παράδοσης και οτι το γεγονός οτι επέζησε και καθιερώθηκε δεν ήταν απλή επιλογή του οργανοπαίχτη που το επινόησε, αλλά έχει κάποιο νόημα, έχει ιστορία και κυρίως έχει σχέση με τον τόπο. Συχνά οι οργανοπαίχτες, όταν έχουν την ευκαιρία να αυτοσχεδιάσουν (σε κάποιο βέρσο ή σε άλλες ευκαιρίες) εκθέτουν τέτοιου είδους στολίδια αλλά και φράσεις, ή μιμήσεις ιδιωμάτων, (προφοράς) επίτηδες για να αναφερθούν σε χαρακτηριστικά της μουσικής φυσιογνωμίας συγκεκριμένων τόπων.

Η διαπίστωση πως ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της μουσικής ενός τόπου, είναι αντανάκλαση και έκφραση του ιδιαίτερου χαρακτήρα των κατοίκων αυτού του τόπου, είναι όπως ήδη αναφέραμε αρχαία. Συστηματοποιώντας τη μουσική εκπαίδευση, οι θεωρητικοί και οι φιλόσοφοι διατύπωσαν και ανέπτυξαν, μεταξύ άλλων, και τη θεωρία περί του ήθους των ρυθμών, των μελωδιών και των αρμονιών. Αφετηρία της μελέτης αυτής είναι η παρατήρηση της σχέσης των ηχητικών με τα ψυχικά φαινόμενα.

Η λέξη «ήθος», ως μουσικός όρος, εσήμαινε τον χαρακτήρα, ή τη διάθεση, που τείνει να εμπνεύσει στην ψυχή η μουσική.

Σύμφωνα με την περί ήθους θεωρία, οι νότες, οι αρμονίες, τα μουσικά γένη, οι ρυθμοί και οι μελωδίες έχουν ηθικό σκοπό και δύναμη. Ακόμα και ο απλός φθόγγος (η νότα) δεν στερείται από ένα σχετικό χαρακτηριστικό. Πολλοί θεωρητικοί (Αριστόξενος, Κλεονίδης, Βακχείος, Νικόμαχος) δεν παρέλειψαν να ορίσουν τι είναι φθόγγος, αλλά ο Αριστείδης (*Περί μουσικής* 12-13 *Mb*) διακρίνει ανάμεσα στους φθόγγους πέντε διαφορές, μια από τις οποίες, αναφέρεται ακριβώς στο ήθος (διαφορά κατά ήθος) λέγοντας πως το ήθος ποικίλλει ανάλογα με το ύψος των φθόγγων.

Αν οι απλοί φθόγγοι διαθέτουν μια παρόμοια ιδιότητα, πόσο μάλλον μια ορισμένη σειρά (αλληλουχία) από φθόγγους. Και πράγματι η ανάπτυξη της αρχαίας θεωρίας διαμόρφωσε αλληλουχίες φθόγγων, αρμογές, ή αρμονίες (με μια έννοια μουσικές κλίμακες) που διακρίνονται για την ηθοποιητική τους ιδιότητα. Έτσι κάθε αλληλουχία, κάθε αρμονία του αρχαίου θεωρητικού συστήματος έχει ξεχωριστό ήθος. Ο ήχος της δηλαδή, δημιουργούσε ένα συγκεκριμένο κλίμα μια, ατμόσφαιρα, που αντιστοιχούσε, ή προκαλούσε, συγκεκριμένες διαθέσεις. Ο τρόπος που οι αρμονίες (οι μουσικές κλίμακες) πήραν τα ονόματά τους, δείχνει άλλωστε ακριβώς την ιδιότητα αυτή. Παρέπεμπαν δηλαδή στο χαρακτήρα και τις ιδιότητες φυλών ή τόπων.

Αναφέρω ενδεικτικά:

Αρμονία **Δωρική** διότι το άκουσμά της και οι συνθέσεις με βάση αυτήν, «θύμιζαν» το χαρακτήρα των Δωριέων. Το ήθος της αρμονίας αυτής περιγράφεται κατά τον Ηρακλείδη τον Ποντικό, εις τον Αθήναιο ΙΔ 624D, 19) ως μεγαλοπρεπές, σοβαρό, ανδρώδες, αλλά και σκοτεινό και ορμητικό “αξιωματικόν, σφοδρόν, σκυθρωπόν, σεμνόν”, ενώ στον Αριστοτέλη (*Πολιτικά Η', 7,10*) αναφέρεται: “περί δε της δωριστί (αρμονίας) πάντες ομολογούσιν ως στασιμωτάτης ούσης και μάλιστα ήθος εχούσης ανδρείον”.

Αρμονίες **Φρυγική** και **Λυδική** που, όπως γράφει ο Αθήναιος, έγιναν γνωστές στους Έλληνες από του βαρβάρους, γιαυτό και η μεν πρώτη καθιερώθηκε ως η κατεξοχήν διονυσιακή αρμονία, με ήθος βίαιο, οργανιστικό και παθητικό, η δε δεύτερη, όπως περιγράφεται από πολλούς συγγραφείς, με ήθος απαλό και ευχάριστο. Ο Πλάτων λέει ήθος «συμποτικόν» και «μαλακόν».

Η θεωρία περί του ήθους των μουσικών τρόπων κληρονομήθηκε (μαζί με όλη την επιστήμη της μουσικής) από τους μελουργούς της χριστιανικής εκκλησίας. Είναι ενδιαφέρον ότι η θεωρία αυτή διατηρήθηκε ως αξία και όπως ακριβώς οι αρχαίοι τρόποι, έτσι και οι ήχοι της εκκλησιαστικής μουσικής, συνάπτονται, ο καθένας, με συγκεκριμένο περιεχόμενο, ως προς τα εκφραστικά και τα ηθοποιητικά τους χαρακτηριστικά.

Ενας από τους πρωτεργάτες της ελληνικής καλαισθησίας από τα αρχαία χρόνια, υπήρξε το φυσικό περιβάλλον. Από τη μια, ένα τραχύ ορεινό έδαφος επιβάλλει στους κατοίκους σκληρή εργασία που δεν επιτρέπει την οκνηρία ή τις ονειροπολήσεις και την ηδυπάθεια των θερμών και υγρών χωρών του νότου. Από την άλλη η πλούσια μεταλλαγή της χώρας ανάμεσα σε θαυμάσια βουνά και μεγαλοπρεπείς θάλασσες, σε συνδυασμό με το πολυποίκιλο ελληνικό φώς, ασκούν τη φαντασία και την καλαισθησία και γίνονται πρώτης τάξεως όπλο εναντίον της επιτόλαιας και μέτριας πρακτικής, εναντίον μιας “λελογισμένης νηφαλιότητας”, θα λέγαμε, που είναι ο θάνατος κάθε τέχνης.

Αν και η Θεσσαλία, κατά παράδοσιν, κατοικείται από έναν ενιαίο σε γενικές γραμμές ανθρώπινο πληθυσμό, έχουμε, εν τούτοις, περιοχές που μας δίνουν πραγματικά ίδια μορφολογικά χαρακτηριστικά. Η μουσικοχορευτική λαϊκή παράδοση στο χώρο της Θεσσαλίας, εμφανίζεται κατ’ αρχήν διαφορετική ανάμεσα στους ανθρώπους του κάμπου, κι σ’ εκείνους που κατοικούν στα ορεινά της Πίνδου

Στην ορεινή Θεσσαλία, στα χωριά της Νότιας Πίνδου, όπως φαίνεται ακόμη και από πρόχειρες παρατηρήσεις, η μουσική παράδοση μοιάζει με απόρθητο φρούριο. Εδώ, όσο σε λίγες άλλες περιοχές, διατηρούνται στοιχεία που ανάγονται σε ένα απώτατο παρελθόν. Στο άκουσμα ενός δημοτικού τραγουδιού, από την ιδιομορφία της δομής του μπορούμε να εντοπίσουμε την προέλευσή του. Τα στοιχεία που διαμορφώνουν το ύφος, το χρώμα, και την όλη αρχιτεκτονική των τραγουδιών είναι κατά πρώτο και κύριο λόγο στοιχεία που αφορούν στο ρυθμό (επομένως και στο χορό) και στοιχεία που αφορούν στην κατασκευή και την απόδοση του μέλους (τρόποι - κλίμακες, μουσικά διαστήματα).

Τραγούδια με έντονο, όλως ιδιάζοντα, τοπικό μελωδικό και ρυθμικό χαρακτήρα είναι τα τραγούδια των βλαχόφωνων της Πίνδου. Οι τονικές μεταπτώσεις και οι ρυθμικές εναλλαγές στους χορευτικούς σκοπούς, παρουσιάζουν εδώ ειδικό επιστημονικό ενδιαφέρον αφού, όπως φαίνεται, πρόκειται για σπάνιες περιπτώσεις στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανί-

ων. Πρόκειται για μουσικά ιδιωματικά στοιχεία που σώζονται εδώ και αιώνες και αποτελούν εθνολογικά γνωρίσματα των ανθρώπων του τόπου.

Με βάση τις λίγες, ομολογουμένως, παλαιότερες ηχητικές καταγραφές της Ελληνικής Ραδιοφωνίας, (περίπου από τα μέσα της δεκαετίας του 60) και από τις μαρτυρίες (και εγγραφές) οργανοπαιχτών και τραγουδιστών, με τους οποίους συνεργάστηκα ειδικά για τη μελέτη της μουσικής αυτής, καθώς και από ηχογραφήσεις χορευτικών σκοπών της περιοχής, συγκέντρωσα ορισμένες παρατηρήσεις μουσικολογικού κυρίως ενδιαφέροντος. Θα αναφερθώ σε δύο εξ αυτών, στις οποίες, πιστεύω, συνομίζονται τα πιο σπουδαία ιδιωματικά χαρακτηριστικά. Κατά το δυνατόν, θα αποφύγω να χρησιμοποιήσω ειδικούς μουσικούς και τεχνικούς όρους και εν πάσει περιπτώσει όπου αυτό δεν είναι δυνατόν, και χρειαστεί, είμαι στη διάθεσή σας, να τους εξηγήσουμε.

Η πρώτη παρατήρηση αφορά στο είδος της μελοποιίας, στον τρόπο του μελίζειν, στο πώς δηλαδή είναι «κατασκευασμένες» οι μελωδίες των τραγουδιών. Παρατηρούμε μια ποικιλία μουσικών ήχων, τρόπων (δρόμων στη γλώσσα των οργανοπαικτών) που περιλαμβάνει ακόμα και πεντατονικά δείγματα. Ιδιαίτερος, ως προς το μέλος, βρίσκουμε εδώ κάποια μουσικά κομμάτια που μπορούν να χαρακτηριστούν αριστουργήματα σύνθεσης, και ας μου επιτραπεί να πώ μελωδικώς καθαρόαιμα, δηλαδή όπως φαίνεται, ανέγγιχτα από τις εν γένει ποικίλες επιρροές που έχει δεχτεί και δέχεται συνεχώς και νομοτελειακώς η παραδοσιακή μουσική. Θα μπορούσαμε να τα παρομοιάσουμε με κάποια μνημεία που διασώθηκαν από τη φθορά και τις αλλαγές που επιβάλλει ο χρόνος: όπως λ.χ. λέμε «σώζεται το αρχοντικό του τάδε σ'εκείνο το χωριό» έτσι μπορούμε να θεωρήσουμε και κάποια μουσικά κομμάτια, της ευρύτερης περιοχής της Πίνδου, πως είναι ηχητικά μνημεία, ή κειμήλια, όπως για παράδειγμα το «Μετσοβίτικο» ή «Χανιώτικο», το «Κίνικ», η «Μηλιά» και βέβαια το τραγούδι του Δημάκη που με βάση αυτό πλάστηκαν άλλα παρόμοια σε άλλες περιοχές. Αυτό το τελευταίο προτείνω να ακούσουμε ως παράδειγμα μελωδικού μνημείου από μια δική μου ηχογράφιση στα 1985 με τον Κυριάκο Κωστούλα που παίζει κλαρίνο και τραγουδά. Μια και θα το ακούσουμε, ας αναφέρουμε ότι πρόκειται για ένα ιστορικό τραγούδι του 1770 που αναφέρεται στον αρχιπροεστό του Ασπροποτάμου αντίπαλο του Τρικκαίου, αρχιπροεστού των Τρικάλων. Κατά το 1770 που έγιναν οι σφαγές και οι αρπαγές στη Θεσσαλία,

ο Δημάκης πήγε στο Μέτσοβο, αλλά οι Τούρκοι που τον θεωρούσαν συνεργάτη των επαναστατών, μόλις επέστρεψε στα Τρίκαλα τον σκότωσαν μαζί με το γιό του. Ο Δημάκης καταγόταν από το χωριό Χαλίκι και η εγγονή του ήταν η μητέρα του Ιωάννου Κωλέτη, πρωθυπουργού της Ελλάδος. (Αραβ. 5 σελ. 7).

CD ΕΝΑΣ ΠΑΣΑΣ ΔΙΑΒΑΙΝΕΙ – Κυριάκος Κωστούλας

Η δεύτερη παρατήρηση, αφορά στο σπουδαιότερο ζήτημα των ρυθμών που παρουσιάζει πολύπλευρο ενδιαφέρον τόσο σε σχέση με τη μουσικοχορευτική παράδοση του τόπου όσο και ως αντικείμενο καθεαυτού. Οι πολυσύνθετοι ρυθμοί που παρουσιάζονται εδώ φανερώνουν πρώτα πρώτα μια αξιοζήλευτη ιδιομορφία λαού που συντηρεί μια παράδοση ανεπτυγμένων μορφών. Ο χαρακτηριστικότερος τύπος ρυθμικού σχήματος είναι αυτός του συγκαθιστού χορού που βασίζεται σε ένα οκτάσημο μουσικό μέτρο (3+2+3). Ένα σχήμα σύνθετο και ιδιαίτερος δύσκολο για όσους μουσικούς δεν έχουν βιώσει την παράδοση του τόπου κι ακόμα για όσους αντιλαμβάνονται τους ρυθμούς με τη μέθοδο της ευρωπαϊκής μουσικής που μετρά και λογαριάζει ισόχρονες κινήσεις. Κανένας άλλος δηλαδή δεν μπορεί να αποδώσει τον ειδικό αυτό ρυθμικό παλμό σε τόση τελειότητα όσο οι ντόπιοι μουσικοί. Οι σκοποί των συγκαθιστών, με τα ιδιόχρωμα ρυθμικά και μελωδικά χαρακτηριστικά αξιολογούνται ως τα πιο πλούσια σε μουσικά συστατικά δείγματα μουσικής της περιοχής αυτής.

Θα παραθέσω εδώ ως παράδειγμα ένα μέρος ενός από τα πιο χαρακτηριστικά τραγούδια, το «Λα πάτρου τσίντσε μάρμαρε» (Σε τέσσερις πέντε πέτρες – μάρμαρα) που, ως αναφέρουμε εν παρενθέσει, ότι, όπως φαίνεται, είναι μια παλαιότερη εκδοχή, στη βλαχική γλώσσα, τραγουδιού που ανήκει στην κατηγορία των παραλογών, αφού απαντάται σε πολλά τραγούδια με μικρές διαφορές στο περιεχόμενό του. Αναφέρω ενδεικτικά την πιο παλιά καταγραφή που υπάρχει (στο βιβλίο του Γεωργίου Χασιώτη «Συλλογή των κατά την Ηπειρον δημοτικών ασμάτων» Αθήνα 1866) που αρχίζει με το στίχο «Κάτω στα έξη μάρμαρα και στις Κρύες βρυσούλες». Ο Γιώργος Ιωάννου που το συμπεριέλαβε στην ανθολογία του «Παραλογές» (Εκδόσεις Ερμής Αθήνα 1970) το κατατάσσει σε μια ομάδα με κοινό θέμα «Θάνατος λίγο πριν από το γάμο».

CD ΛΑ ΠΑΤΡΟΥ ... (Αυγέρας)

Το ρυθμικό αυτό σχήμα, παρά το γεγονός ότι είναι οκτάσημο ρυθμού, δηλαδή αρτίου αριθμού μερών, δεν παρουσιάζεται ως ένα

κανονικό και ομαλό ρυθμικό σύστημα που κινείται σε ευθεία (όπως για παράδειγμα στους χασάπικους χορούς) αλλά δίνει την αίσθηση της πλάγιας κίνησης. Δίνει την εντύπωση των ρυθμών με περιττό αριθμό μερών κάτι που προφανώς δεν οφείλεται σε κάποια «ιδιοτροπία» του μουσικού ή των μουσικών που το δημιούργησαν, αλλά μάλλον πρόκειται για σχήμα που ανταποκρίνεται στις ανάγκες της κίνησης του χορού.

Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το γεγονός ότι το ρυθμικό αυτό σχήμα, ανταποκρίνεται ακριβώς στους δόχμιους ρυθμούς των αρχαίων ποιητικών μέτρων (δεν είναι βέβαια η μοναδική περίπτωση εντοπισμού στοιχείων του αρχαίου πολιτισμού στην παράδοσή μας). Δεν θα ήθελα να μακρυγορήσω αλλά πως να μην παρατηρήσουμε πως, πράγματι, ένας χαρακτηριστικός δόχμιος μετρικός πους είναι οκτάσημος και αποτελείται από μια βραχεία συλλαβή, δύο μακρές, μια βραχεία και μια μακρά. (υ - - υ -). Ο Αριστείδης Κοϊντιλιανός¹ λέει ότι «δόχμιοι εκαλούντο δια το ποικίλον και ανόμοιον και μή κατ' ευθύ θεωρείσθαι της ρυθμοποιΐας». Έχει υποστηριχτεί² πως τους δόχμιους επινόησε ο Αισχύλος, αλλά κι έτσι να μην είναι, πουθενά αλλού δε βρήκαν τόση χρήση και καλλιέργεια όσο στην τραγωδία. Ρυθμός κατάλληλος για την έκφραση έντονων συγκινήσεων. Παραδείγματά του απαντούν σε όλες τις σωζόμενες τραγωδίες. Για την ακρίβεια έξω από τη δραματική ποίηση δεν απαντώνται σχεδόν καθόλου.

Θα ήθελα, πριν ολοκληρώσω τη σύντομη αυτή αναφορά μου στον ήχο των τόπων, να μην παραλείψω μια σημαντική - κατά τη γνώμη μου - ρυθμική εκδοχή του συγκαθιστού χορού της περιοχής την οποία γνωρίζω από μια ανακοίνωση του μουσικολογράφου Παντελή Καβακόπουλου που έγινε το 1985 στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης. Εκδοχή πολύ σημαντική καθώς πρόκειται για 12σημο ρυθμό ο οποίος δεν εμφανίζεται παρά μόνο στην περιοχή του Ασπροποτάμου (σπανίως στη δυτική Μακεδονία) και πουθενά αλλού, στον ελληνικό τουλάχιστον χώρο. Θα ακούσουμε το παράδειγμα αυτό, δυστυχώς όμως όχι τόσο καθαρή γιατί είναι γραμμένη από τα μεγάφωνα της αίθουσας που έγινε η ομιλία του κ. Καβακόπουλου.

Το μέτρο της μελωδίας του πολυσύνθετου αυτού ρυθμού, στον οποίο λέγεται το «Λα πάτρου τσίντσι μάρμαρε» αλλά και άλλα συγκαθιστά, αποτελείται (για όποιον θέλει να το μετρήσει) από ένα πεντάσημο παιωνικό (υ υ υ -) κι έναν επίτριτο επτάσημο (- υ - -), ή αλλιώς 3+2 και 3+4

Με αυτό το μικρό δείγμα και ελπίζοντας οτι δεν σας κούρασα πολύ θα ήθελα να σας ευχαριστήσω για την υπομονή που είχατε να με ακούσετε.

CD ΛΑ ΠΑΤΡΟΥ από Καβακόπουλο 12 σημος

Ο
ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΣ
ΣΤΟ ΧΩΡΟ
ΚΑΙ
ΤΟ ΧΡΟΝΟ

ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ (ΤΖΟΥΡΤΖΙΑΣ) ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

ΟΝΕΙΡΟΠΟΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΧΕΙΜΩΝΑ ~ ΓΛΕΝΤΙΑ ΤΟΥ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΟΥ
ΜΙΑ ΒΙΩΜΑΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Βίος ανέορταστος μακρά ὁδός ἀπανδόκευτος. Ζωή που δεν τη διακόπτουν χαρές και γιορτές γίνεται ένα μακρύς, ατέλειωτος δρόμος, όπου ο οδοιπόρος δεν βρίσκει πουθενά ένα χάνι, ένα πανδοχείο να ξεκουράσει το κορμί του και να απολαύσει δυο μπουκιές ψωμί ή ν'ανταλλάξει λίγες κουβέντες με έναν συνοδοιπόρο και συνάνθρωπο. Μια τέτοια ζωή δεν είναι άξια δυστυχώς να τη ζει κανείς. Γι'αυτό οι άνθρωποι από τα αρχαιότατα χρόνια επινόησαν τρόπους ανάπαυσης και ευχαρίστησης για το σώμα και την ψυχή τους. Στον «Επιτάφιο» του ο μεγάλος πολιτικός της αρχαίας Αθήνας, ο Περικλής, προσπαθώντας να αποδείξει με στοιχεία το μεγαλείο της Αθήνας, δεν αναφέρεται μόνο σε πολιτικά και ιστορικά γεγονότα, όπως συνήθως κάνουν τα ιστορικά εγχειρίδια. Δίνει μεγάλο βάρος στην καθημερινότητα και την ποιότητα ζωής των Αθηναίων. Γράφει λοιπόν: «Καί μὴν καί τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καί θουσίαις διαιτησίαις νομίζοντες, ἰδίαις δέ κατασκευαῖς ἐδπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἢ τέρψις τό λυπηρόν ἐκπλήσσει...» (Θουκ. Ιστορία, II, 38). Σε μετάφραση: «Αλλά και για το πνεύμα μας φροντίσαμε και βρήκαμε πάρα πολλούς τρόπους ξεκούρασης, με τη συνήθεια να τελούμε αγώνες και γιορτές όλον τον χρόνο και να 'χουμε ο καθένας μας το καλοσυγυρισμένο νοικοκυριό του` η καθημερινή ευχαρίστηση που δίνουν αυτά αποδιώχνει τη στενοχώρια...»

Σ' αυτές λοιπόν τις πανάρχαιες ανάγκες του ανθρώπου για ποικιλία και ψυχαγωγία ανταποκρινόμενοι και οι νεότεροι, οι σύγχρονοί μας, εποίκιλαν τη ζωή τους με γιορτές και πανηγύρια προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες συνθήκες των ασχολιών, των αναγκών και των καιρικών συνθηκών.

Οι κάτοικοι των ορεινών περιοχών της Πίνδου, στους οποίους είναι αφιερωμένη σήμερα αυτή η αναφορά μας, είναι άνθρωποι που δεν διέθεταν και πολλές επιλογές όσον αφορά τις επαγγελματικές τους ενασχολήσεις. Στα κακοτράχαλα εδάφη της περιοχής μόνο η κτηνοτροφία μπορούσε να ευδοκιμήσει κι έτσι στην πλειοψηφία τους οι άνθρωποι ήταν κτηνοτρόφοι,

κάποιοι –λιγότεροι αυτοί– έμποροι και καταστηματάρχες κυρίως στην Αθήνα και μερικοί μετανάστες στην Αμερική.

Τον χειμώνα τα χωριά σχεδόν ερήμωναν. Ο χειμώνας εδώ ήταν τραχύς και απειλούσε σοβαρά ανθρώπους και κοπάδια. Έτσι οι περισσότεροι, αναζητώντας πιο ήπιες καιρικές συνθήκες, κατηφόριζαν προς τα χειμαδιά και ξεχόνονταν στους κάμπους της θεσσαλικής γης ώσπου να περάσουν οι μήνες της κακοκαιρίας, μα όλον τον χειμώνα ονειρεύονταν «πότε θα έρθει η άνοιξη, θάρθει το καλοκαίρι, να βγουν οι βλάχοι στα βουνά». Την άνοιξη λοιπόν όλοι οι κάτοικοι ανηφόριζαν από τον κάμπο με μια φλόγα που την έτρεφαν όλον τον χειμώνα στην καρδιά τους με λαχτάρα και όλοι μαζί, παππούδες, γιαγιάδες, γονείς, παιδιά, εγγόνια και δισέγγονα, ένα πλήθος πολύχρωμο, όλοι με έναν κοινό πόθο στην ψυχή τους περπατούσαν τρία και τέσσερα μερόνυχτα ώσπου να φτάσουν στο αγαπημένο τους χωριό, στην αγαπημένη τους πατρίδα, γιατί, όποιον και να ρωτούσες από αυτούς από πού κατάγεται, δεν θα σου έλεγε ποτέ τον τόπο της χειμερινής διαμονής του, αλλά το ορεινό του χωριό, όπου περνούσε τον μισό χρόνο. Αυτό ήταν η Ιθάκη τους και, σαν τον Οδυσσέα, με την ίδια λαχτάρα, ατένιζαν λίγο μετά τη Σμίξη τα πρώτα σπίτια και το καμπαναριό της εκκλησίας και το νεκροταφείο, όπου οι νεκροί τους περίμεναν – ύστερα από έξι μήνες ερημιάς – με τα πρώτα λουλούδια της άνοιξης πάνω στους τάφους τους, να γυρίσουν οι δικοί τους άνθρωποι και να φέξει το βράδυ ένα αχνό καντήλι, σημάδι πως στο χωριό άρχισε κι αυτή τη χρονιά η ζωή ύστερα από τον μαρασμό του χειμώνα.

Ξεχόνονταν στους κάμπους της θεσσαλικής γης, ώσπου να περάσουν οι μήνες της κακοκαιρίας

Την άνοιξη όλοι οι κάτοικοι ανηφόριζαν από τον κάμπο παππούδες, γιαγιάδες, γονείς, παιδιά, εγγόνια και δισέγγονα

Τζούρτζια

Οι νεκροί τους περίμεναν με τα πρώτα λουλούδια της άνοιξης

Εδώ πρέπει να διευκρινίσω ότι η ζωή αυτών των ανθρώπων ήταν χωρισμένη σε δυο μεγάλες περιόδους: του χειμώνα και του θέρους. Του κάμπου και του βουνού. Επειδή λοιπόν οι άνθρωποι παλαιότερα ζούσαν με πιο φυσικούς ρυθμούς, γι' αυτό και η ζωή τους και οι εκδηλώσεις τους ήταν πιο εναρμονισμένες με τις καιρικές συνθήκες και τη διαδοχή των εποχών. Για τους ορεινούς πληθυσμούς ειδικότερα θα ήταν αδιανόητο να αναζητήσουμε αρραβώνες, γάμους και πανηγύρια από το φθινόπωρο μέχρι την άνοιξη. Όλα αυτά τα μετέθεταν στους θερμούς μήνες του έτους, τότε που και πιο κατάλληλες ήταν οι καιρικές συνθήκες, αλλά και οι επαγγελματικές τους υποχρεώσεις το επέτρεπαν, γιατί το καλοκαίρι τα πρόβατα βοσκούσαν πάνω στα μαντριά, στα βοσκοτόπια των υψηλών ορεινών

όγκων και απασχολούσαν ελάχιστα τους κτηνοτρόφους, δίνοντάς τους τη δυνατότητα για κοινωνικές εκδηλώσεις, για τις οποίες το χειμώνα ούτε λόγος δεν μπορούσε να γίνει. Εξάλλου τον χειμώνα επειδή οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν νομάδες, ζούσαν σε καλύβες και πάλευαν μέρα και νύχτα να ξεχειμωνιάσουν το κοπάδι τους, δουλειά δύσκολη και επίπονη. Πού καιρός για πολυτέλειες.

Το καλοκαίρι τα πρόβατα βοσκούσαν πάνω στα μαντριά

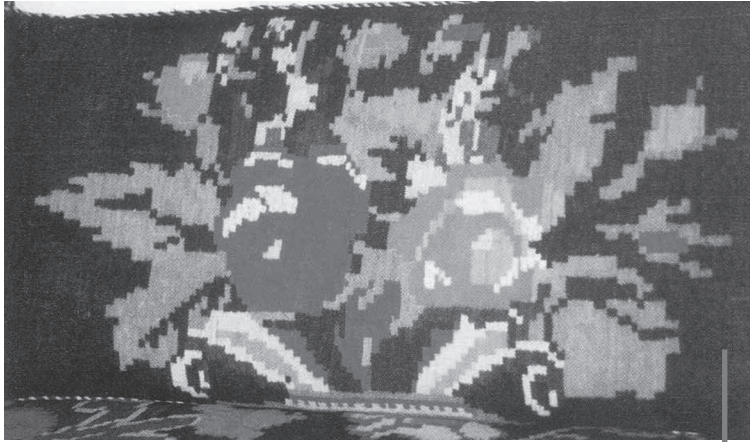
Το καλοκαίρι λοιπόν ήταν γι' αυτούς μια όαση, η χαρά της ζωής. Ξανά-νιωναν μέσα στην αναγέννηση της φύσης. Φρεσκάριζαν τα όμορφα πέτρινα σπίτια τους, τ' ασβέστωναν, έστρωναν τα πολύχρωμα - κεντημένα στον αργαλειό - στρωσίδια τους, παντού καθαριότητα, τάξη, φρεσκάδα, νοικοκυροσύνη και ομορφιά. Τώρα η ζωή τους άλλαζε ρυθμούς, αποκτούσε μια ποικιλία που τους ήταν άγνωστη τον χειμώνα και την ζούσαν μόνο τα καλοκαίρια. Κεντρικό σημείο αυτής της μεταβολής ήταν το μεγάλο πανηγύρι στο μέσον του καλοκαιριού, ένας μεγάλος ήλιος που φώτιζε και ζέσταινε τις ψυχές τους όλον τον χρόνο, που το ονειρεύονταν όλον τον χειμώνα στις κακουχίες που περνούσαν, που τους κρατούσε ζωντανούς να τα βγάλουν πέρα, και να ξανάρθει η άνοιξη, να γλυκάνει ο καιρός, να λιώσουν τα χιόνια, να ανηφορίσουν για τα βουνά και ν' ανοίξουν τις εκκλησίες τους που ξεχειμώνιασαν έρημες, ν' ανάψουν πάλι τα καντηλάκια τους, ν' ακουστεί η καμπάνα πρωί-βράδυ και το χωριό να ζωντανέψει ξανά!

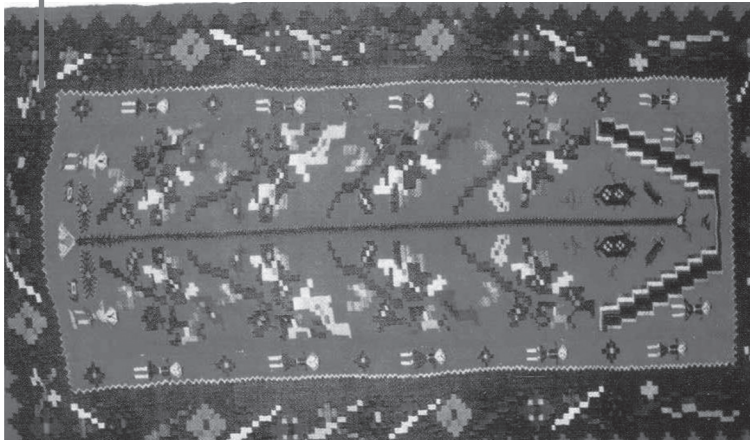
Φρεσκάριζαν τα όμορφα πέτρινα σπίτια τους

Έστρωναν τα πολύχρωμα, κεντημένα στον αργαλειό, στρωσίδια τους

Έστρωναν τα πολύχρωμα, κεντημένα στον αργαλειό, στρωσίδια τους

Το χωριό έχει πολλές εκκλησίες, αλλά η θρησκευτική και κοινωνική ζωή κινείται γύρω από την κεντρική εκκλησία της Αγ. Παρασκευής. Την Αγία τους οι κάτοικοι δεν την λατρεύουν απλώς. Την θεωρούν δική τους, σαν να έχουν την αποκλειστικότητα στην αγάπη της, στην προστασία της, σαν να είναι συγγενής τους, μάνα τους, γιαγιά τους, κάτι τέτοιο. Συχνά δεν την αποκαλούν Αγία Παρασκευή αλλά «μάια» δηλαδή γιαγιά! Την αγαπούν και τη φοβούνται συγχρόνως. Η Αγία απελευθερώνει από μέσα τους με τη γλυκύτητά της όλα τα αισθήματα σεβασμού και αγάπης και συγχρόνως τους αποθαρρύνει, όταν το πονηρό πνεύμα τους βάζει σε πειρασμούς και με το αυστηρό της βλέμμα τους αποτρέπει και τους κρατά στον ίδιο δρόμο. Έτσι έχουν μάθει να τη ζουν την Αγία. Πότε ως προστάτιδα μάνα και πότε ως αυστηρή τιμωρό. Σ' αυτή λοιπόν την Αγία έχουν αφιερώσει το χωριό

τους - ονομάζεται ως γνωστόν Αγία Παρασκευή - και τις ωραιότερες στιγμές της ζωής τους, το κεντρικό μεγάλο πανηγύρι τους, στις 26 Ιουλίου. Η βλάχικη ονομασία της είναι St [Santa] Viniri, προερχόμενη από την αρχαία θεά Αφροδίτη, που στα λατινικά καλούνταν Venus (-eris).

Ως τη μέρα της γιορτής της οι βλάχοι έχουν δυο μήνες σχεδόν που ανέ-

Η θρησκευτική και κοινωνική ζωή κινείται γύρω από την κεντρική εκκλησία της Αγ. Παρασκευής

βηκαν από τους κάμπους και έχουν βάλει για καλά σε δρόμο και τα σπίτια τους και τις δουλειές τους. Όμως για το πανηγύρι χρειάζονται ιδιαίτερες και επιπλέον δουλειές. Τίποτα δεν μπορεί να είναι σαν τις καθημερινές. Έτσι, την εβδομάδα που προηγείται του πανηγυριού, παρατηρείται μεγάλη κινητικότητα. Το ποτάμι γεμίζει απο καπνούς και καζάνια και νοκοκυρές που κουβαλούν τα ρούχα και τα στρωσίδια για πλύσιμο. Παλιά δεν υπήρχε δίκτυο ύδρευσης και, όταν η περίπτωση απαιτούσε ιδιαίτερη καθαριότητα, αυτή γινόταν επί τόπου, στο ποτάμι.

Την παραμονή άναβαν τα σίδερα με κάρβουνα για να σιδερωθούν τα καλά τα ρούχα. Τα σοκάκια σκουπίζονταν απ' τις κοπέλες με περισσή φροντίδα, οι γλάστρες με τις γκουντουφίτσες και τα βασιλικά ποτίζονταν, οι κληματαριές καθαρίζονταν, τα σπίτια είχαν ήδη ασβεστωθεί. Ο αέρας μύριζε από φρέσκα ψημένα ψωμιά και πίτες που έψηναν στη γάστρα - στο πανηγύρι μπορεί να έρχονταν και τίποτα μουσαφिरαίοι, κουμπάροι, φίλοι, γνωστοί από κοντινά χωριά και έπρεπε να υπάρχει καλό κουμάντο, για να μην ντροπιάσουν το σπίτι τους, γιατί ούτε σουπερμάρκετ, ούτε

φούρνος, ούτε ζαχαροπλαστέιο υπήρχε, ο καθένας παρασκεύαζε τα πάντα μόνος του. Το ψωμί τους, τις πίτες τους, τα γλυκίσματά τους. Και το τυρί μόνι τους το έπηζαν στην τσαντήλα με το δικό τους γάλα. Μια κοινωνία με κλειστή οικογενειακή οικονομία, αλλά αυτάρκης και ήρεμη.

Από τα μαντριά, όπου βοσκούσαν τα πρόβατα, πολλές ώρες έξω απ' το

Ο αέρας μύριζε από φρέσκα ψημένα ψωμιά και πίτες που έμηναν στη γάστρα

χωριό, κατέβαζαν οι τσομπαναραίοι γάλα και πρόβατα που θα έσφαζαν για το πανηγύρι. Οι μπακαλάδες στην πλατεία ετοιμάζαν τα μαγαζιά τους, τις ψησταριές, τα τραπέζια, όχι όμως και τις μικροφωνικές εγκαταστάσεις. Παλιότερα είχαμε την ευτυχία να απολαμβάνουμε το φυσικό ήχο του κλαρίνου και του λαούτου και του βιολιού. Όλοι λοιπόν επί ποδός.

Άφησα τελευταία στις προετοιμασίες την εκκλησία. Αυτή ήταν το κεντρικό σημείο αναφοράς, ήταν το σαλόνι του χωριού στη μεγάλη δεξίωση του έτους, ήταν ο καθρέφτης του πολιτισμού τους, της πίστης τους, του επιπέδου τους. Η αξιοπρέπεια και η υπόληψη του καθενός χωριστά και του χωριού τους ολόκληρου εξαρτιόταν πολύ απ' τη δημόσια εικόνα της εκκλησίας τους, όπως βέβαια και άλλων χώρων δημόσιων που τους φρόντιζαν ιδιαίτερα. Μερικές μέρες πριν από τη γιορτή κοπέλες του χωριού δεν άφηναν ούτε μια γωνιά που να μην την επιμεληθούν. Έπλεναν τα καντήλια, καθάριζαν τις εικόνες, σκούπιζαν, έστρωναν, έφερναν λουλούδια στα βάζα, «γάλα να έχουνες θα το μάζευες» κατά την προσφιλή έκφραση του λαού. Έτσι η εκκλησία της Αγ. Παρασκευής με τις καλοπελεκημένες πέ-

τρεις και τα δυο καμπαναριά της, με τα αφιερώματα των πιστών, μετρώ-
 τας περισσότερα από εκατό χρόνια ζωής (1896) ήταν το αληθινό στολίδι
 του χωριού. Για την ιστορία του πράγματος να αναφέρουμε εδώ ότι η ση-
 μερινή εκκλησία χρονολογείται το 1896 χτισμένη πάνω σε παλαιότερο να-
 ό του 1788. Είναι έργο του πρωτομάστορα Σταυρούλα από τα Πράμαντα
 Ιωαννίνων που έκανε τρία χρόνια για την ολοκλήρωσή της. Για να τον
 τιμήσουν οι Τζουρτζιώτες τον ενέγραψαν ως τακτικό μέλος στους καταλό-
 γους της ΦΑΤΑ, αυτόν που έκτισε την «Cassa ali Mai [= το σπίτι της Γρι-
 άς» όπως ονομάζουν οι κάτοικοι του χωριού την εκκλησία της Αγ. Παρα-
 σκευής (βλ. Γ. Ι. Κούτσια, *Τζούρτζια, Αναδρομή στο χρόνο*, Τρίκαλα 1986).

Το επίσημο πανηγύρι κρατούσε τρεις ημέρες, στις 26, 27 και 28 Ιουλίου.
 Έτσι όπως ήταν όμως σκασμένοι οι άνθρωποι απ' όλον τον χειμώνα, ξεκι-
 νούσαν δειλά-δειλά το ξεφάντωμα απ' την παραμονή. Και επειδή θρη-
 σκεία και κοινωνική ζωή πήγαιναν μαζί, το απόγευμα γινόταν ο εσπερι-
 νός, χτυπούσαν οι καμπάνες, γέμιζε ψαλμωδίες η εκκλησία, κι ύστερα ο
 θηλυκός πληθυσμός όδευε προς τα σπίτια για να αποσώσουν τις δουλειές
 κι ο ανδρικός έπαιρνε θέση στα μαγαζιά της πλατείας για γλέντι και όχι
 μόνο. Οι αντρικές κουβέντες αυτές τις μέρες ήταν αποφασιστικής σημασί-
 ας για ένα σωρό κοινωνικές ζυμώσεις που ήταν από τα πιο φλέγοντα θέμα-
 τα του καλοκαιριού και συνήθως κορυφώνονταν μέσα στο πανηγύρι. Οι
 προσxenίες και τα παντρολογήματα έδιναν κι έπαιρναν αυτές τις μέρες. Βέ-
 βαια είχε πρηγηθεί το παρασκήνιο, είχαν πάει κι είχαν έρθει οι προσxenή-
 τρες και οι προσxenητάδες μέσα στο σκοτάδι της νύχτας, με άκρα μυστικό-
 τητα, από το ένα σπίτι στο άλλο, μα ίσως έμεναν ακόμη λεπτομέρειες που
 έπρεπε να τακτοποιηθούν, ώσπου το παρασκήνιο να μετατραπεί σε προ-
 σκήνιο. Στο στενό, ανάμεσα στην εκκλησία και στο σχολείο, δίπλα στην
 πλατεία, γινόνταν οι μυστικές συναντήσεις στο σκοτάδι. Η Δ.Ε.Η. μας έκα-
 νε τότε ακόμα τη χάρη με την απουσία της να καλύπτει αυτές τις συναν-
 τήσεις. Εκεί συναντιόντουσαν οι άντρες, πάντα οι άντρες, για να συζητή-
 σουν τις τελευταίες λεπτομέρειες. Μη φανταστείτε τίποτα συμφωνίες χαρα-
 κτήρων, κοινά ενδιαφέροντα και άλλα παρόμοια. Αυτά ήταν άγνωστα θέ-
 ματα. Κυρίως στο θέμα της προίκας έπρεπε να καταλήξουν. Κι έπρεπε
 βέβαια να βιαστούν για να μην τους προλάβει κανένας άλλος και γιατί το
 πανηγύρι ερχόταν και ο χρόνος πίεζε. Αυτές οι δουλειές τελείωναν ή δρο-
 μολογούνταν σοβαρά με το πανηγύρι γιατί άλλες ώρες ήταν δύσκολο να
 βρεθούν όλοι συγκεντρωμένοι. Την παραμονή αντηχούσαν και οι πρώτοι
 ήχοι από τα όργανα προς μεγάλη τέρψη όλων των κατοίκων. Κι αυτό δεν
 είναι σχήμα λόγου. Για μας σήμερα που βομβαρδιζόμαστε από ήχους μέ-

ρα-νύχτα έχει φτάσει η μουσική να είναι συνώνυμη της ηχορρόπανσης. Όχι μόνο δεν μας λείπει, αλλά μας ενοχλεί κιόλας. Για φανταστείτε όμως αυτούς τους ανθρώπους που άκουγαν τον ήχο του κλαρίνου μια φορά στο πανηγύρι και καναδυό φορές ακόμα σε γάμους και αρραβώνες. Ευφραίνονταν η ψυχή τους.

Έτσι τελειώνει η παραμονή και η νύχτα που ερχόταν δεν ήταν σαν τις άλλες. Οι γυναίκες ήταν κουρασμένες, οι άντρες χορτάτοι κουβέντα και τραγούδια και οι νέοι και οι κοπέλες γεμάτοι όνειρα για τις μέρες που θ' ακολουθούσαν, γιατί, ειδικά τα κορίτσια, δεν είχαν παλιά και πολλές ευκαιρίες να βγουν από το σπίτι καλλωπισμένες να δουν και να τις δουν. Και μέσα τους, όσο και να πεις, κάποιο κρυφό μυστικό θα έκρυβαν. Ένα βλέμμα, ένας χαιρετισμός δεν ήταν και στο καθημερινό τους πρόγραμμα.

Το πανηγύρι λουπόν, όπως αντιλαμβάνεστε, δεν ήταν μόνο μια θρησκευτική υπόθεση, και θα έλεγα, δεν ήταν κυρίως θρησκευτική υπόθεση. Ήταν η ζωή ολόκληρη. Το γλέντι, η έξοδος, η συνάντηση, η επαφή, ο έρωτας, η προετοιμασία αρραβώνων, η επιστροφή των ξενιτεμένων στην πατρίδα. Ήταν ένα βουβό και άτυπο ραντεβού όλων των συμπατριωτών για όλα αυτά.

Ανήμερα της Αγ. Παρασκευής απ' τα χαράματα όλοι ήταν στο πόδι. Ήταν η πιο σπουδαία μέρα του χρόνου. Ούτε το Πάσχα δεν γιορτάζονταν έτσι, γιατί δεν το επέτρεπαν οι συνθήκες στους ταλαιπωρημένους κτηνοτρόφους. Οι καμπάνες συνόδευαν ως ουράνια μουσική υπόκρουση τη χαρά που ήταν παντού διάχυτη και την ένιωθες με όλες σου τις αισθήσεις. Την έβλεπες, την άκουγες, την οσμιζόσουν, την άγγιζες, τη διαισθανόσουν. Μόνο οι πολύ γέροι έμεναν στο σπίτι. Όλοι οι άλλοι ξεχύνονταν στους δρόμους προς την εκκλησία. Η ατμόσφαιρα πανηγυρική. Η προσωπική μου εκτίμηση είναι ότι αυτή τη μέρα δεν ένιωθες να αιωρείται στην ατμόσφαιρα γύρω σου μια θρησκευτική κατάνυξη, αλλά μια χαρά ζωής και διάθεση για ξεφάντωμα. Τα θρησκευτικά καθήκοντα όμως όλοι τα εκτελούσαν στο ακέραιο. Άλλο το ένα κι άλλο το άλλο. Έτσι, μετά την πανηγυρική λειτουργία, όλο το πλήθος των πιστών συγκεντρωνόταν στην πλατεία. Ο καιρός συνήθως ήταν ζεστός και ο τεράστιος πλάτανος πρόσφερε θαυμάσιες υπηρεσίες με τα πυκνά του φυλλώματα. Στην πλατεία θα έβγαζαν σε λίγο την εικόνα της Αγ. Παρασκευής σε λαϊκό προσκόνημα, θα «σήκωναν» την εικόνα όπως έλεγαν οι ντόπιοι. Ήταν μεγάλη τιμή και ευλογία γι' αυτόν που θαξιωνόταν να κρατήσει στα χέρια του την εικόνα. Πώς θα γινόταν όμως η επιλογή; Μα με δημοπρασία. Για τους ξένους που

δεν είναι εξοικειωμένοι με το έθιμο ίσως φανεί παράξενο, αλλά για τους ντόπιους ήταν πολύ φυσικό και αναγκαίο βέβαια. Οι άνθρωποι που αποφάσιζαν να σηκώσουν την εικόνα συνήθως εκτελούσαν ένα τάμα που είχε δρομολογηθεί από νωρίτερα. Άλλος ερχόταν από την Αμερική μετά από χρόνια κι ήθελε να ευχαριστήσει την Αγ. Παρασκευή που τον αξίωσε, άλλος είχε μια περιπέτεια ζωής και πολλά άλλα. Όποιος έδινε τα περισσότερα λοιπόν, έπαιρνε την εικόνα. Δεν είχε πάντως οπωσδήποτε την έννοια της προβολής του πλούτου αυτή η χειρονομία. Αφού ανακοινώνονταν οι προσφορές, που δίνονταν προφορικά και δημόσια στην πλατεία, κατακυρώνονταν η εικόνα στον πλειοδότη. Είπα παραπάνω πως ήταν και αναγκαίο αυτό που γινόταν. Ήταν λοιπόν, γιατί μ' αυτόν τον τρόπο συγκέντρωνε η εκκλησία κάποιο υπολογίσιμο ποσό, απαραίτητο για τη συντήρησή της. Αυτά τα χρήματα πήγαιναν εξ' ολοκλήρου στην εκκλησία. Η λέξη αδιαφάνεια ήταν άγνωστη. Εξάλλου είπαμε: η Αγ. Παρασκευή δεν ήταν μόνο ο καλός άγγελος που τους προστάτευε κάτω από τα φτερά του, αλλά και ο αυστηρός κηδεμόνας που δε θα δίσταζε να τιμωρήσει κάθε εκτροπή τους από τον ορθό δρόμο. Αυτά τα χρήματα λοιπόν ήταν ιερά και έπρεπε να τα προστατεύσουν και να τα αποδώσουν εκεί που ανήκαν, στην Αγία. Εδώ θα αναφέρω ένα περιστατικό παλιό για να δείτε πόσο δικά τους τα θεωρούσαν και πόσο τα υπερασπίζονταν για χάρη της δικής τους επίσης Αγίας Παρασκευής. Όταν κάποτε έγιναν οι δρόμοι εδώ πάνω στα χωριά και ήρθε το αυτοκίνητο, - γιατί παλιά ερχόμασταν με τα άλογα -, προγραμματίστηκε επίσκεψη και ο δεσπότης των Τρικάλων μια χρονιά. Η πρώτη φορά ίσως που επισκεπτόταν το χωριό δεσπότης στο πανηγύρι. Ως γνωστόν η μητρόπολη εισπράττει ένα μέρος από τα έσοδα των εκκλησιών, αλλά οι ορεινοί κάτοικοι της Τζούρτζιας δεν ήταν διατεθειμένοι να του παραχωρήσουν τίποτα από τα χρήματα της δημοπρασίας της εικόνας. Εκείνη την ημέρα λοιπόν άρχισε μια συνωμοτική δημοπρασία. Άλλος απασχολούσε τον Δεσπότη κι άλλος στην πλατεία χαμηλόφωνα έπαιρνε και ανακοίνωνε τις προσφορές. Ελληνικά δεν άκουγες. Όλη η διαδικασία διεκπεραιώνονταν στα βλάχικα. «Κάρι βα σκουάλ μάρια;» ρωτούσε ο επιτροπος. «Ιό ντάου τρέι» ο ένας, «Ιό ντάου πάτρου» ο άλλος και πάει λέγοντας (σε μετάφραση: Ποιος θα σηκώσει τη γριά; Εγώ δίνω τρία, εγώ δίνω τέσσερα κλπ). Έτσι γλίτωσαν το δεσποτικό χαράτσι. Τελικά έβγαζαν πανηγυρικά την εικόνα στην πλατεία - ο πλειοδότης δηλαδή - κάτω από τυμπανοκρουσίες και ψαλμωδίες, την ασπάζονταν με σεβασμό όλοι οι χωριανοί και τη συνόδευαν και πάλι πίσω στην εκκλησία. Οι ευχές και τα «χρόνια πολλά» έδιναν κι έπαιρναν. Τελείωναν έτσι οι διαδικασίες της

πρώτης ημέρας και κυρίως το θρησκευτικό μέρος του πανηγυριού. Το απόγευμα δεν υπήρχαν εκδηλώσεις επίσημες. Κάποια ανεπίσημα και προαιρετικά γλέντια από τους άντρες μόνο. Το παρασκήνιο για επικείμενους αρραβώνες συνεχίζεται και εντείνεται. Έτσι τελειώνει η πρώτη μέρα χαρακτηριστή κυρίως θρησκευτικού και προπαρασκευαστικού για τις επόμενες δύο που αποτελούν το κατ' εξοχήν κοσμικό μέρος του πανηγυριού.

Η δεύτερη μέρα, 27 Ιουλίου, συμπύπτει με τη γιορτή του Αγ. Παντελεήμονος. Μετά το τέλος της λειτουργίας ο κόσμος συγκεντρωνόταν και πάλι

Μετά την πανηγυρική λειτουργία, όλο το πλήθος των πιστών συγκεντρωνόταν στην πλατεία

στην πλατεία για να τιμήσουν αυτή τη φορά τους νεκρούς των πολέμων, που τα ονόματά τους είχαν αναγραφεί στη μαρμάρινη στήλη του μνημείου των πεσόντων. Αυτό το μνημόσυνο το έχει αναλάβει και συνεχίζει να το τελεί με πρωτοβουλία της η ΦΑΤΑ. Η ατμόσφαιρα τώρα ήταν βαριά, γιατί υπήρχαν πρόσφατοι νεκροί, από τους τελευταίους πολέμους, και στο άκουσμα των ονομάτων τους ξεσπούσαν λυγμοί και κλάματα. Είναι όμως τα παραπάνω ένα δείγμα της κοινωνικής οργάνωσης και των προτεραιοτήτων της κοινότητας που πριν αρχίσουν οι χοροί και τα γλέντια επιθυμούσε να έχει τακτοποιήσει τις υποχρεώσεις της και απέναντι σ' αυτούς που δεν κατάφεραν να είναι παρόντες στη χαρά του πανηγυριού γιατί έβαλαν πάνω από το ίδιο όφελος, το κοινό καλό και το χρέος προς την πατρίδα.

Το μνημείο με τα ονόματα των νεκρών των πολέμων

Ένα έθιμο που δεν πρέπει να παραλείψουμε αλλά να αναφερθούμε και στην αναγκαιότητά του ήταν η δημιουργία ομίλων από νέους φουστανελοφόρους, οι γνωστές και περίφημες «παρέες». Επειδή, όπως προαναφέραμε, τα κορίτσια δεν πολυέβγαιναν και δεν είχαν ιδιαίτερες ευκαιρίες επομένως να γνωριστούν οι νέοι μεταξύ τους, γι' αυτό υπήρχε στο πανηγύρι η πρόβλεψη μιας τέτοιας επαφής μέσα βέβαια από τα έθιμα πάντα που εξυπηρετούσαν βασικές ανάγκες της κοινωνικής ζωής. Οι παρέες λοιπόν των νέων με τη συνοδεία των οργανοπαιχτών γύριζαν από σπίτι σε σπίτι όπου χόρευαν τόσο οι νεαροί της παρέας όσο και τα μέλη της οικογένειας. Τα παλαιότερα χρόνια οι παρέες επισκέπτονταν μόνο σπίτια όπου υπήρχαν υποψήφιας κοπέλες και τα επισκέπτονταν με τη συγκατάθεση και σχεδόν την πρόσκληση του οικοδεσπότη, διότι μόνο ένα συγγενικό ή φιλικό πρόσωπο μιας υποψήφιας κοπέλας συμμετέχοντας στην παρέα μπορούσε να ζητήσει να επισκεφθούν το σπίτι της. Να γιατί έπρεπε και οι ξενιτεμένοι να επιστρέφουν στην πατρίδα τους τις μέρες του πανηγυριού. Έπρεπε με την παρουσία τους να στηρίξουν τις κόρες, τις αδελφές, τις εξαδέλφες τους. Δεν λειτουργούσε διαφορετικά το σύστημα. Μια κοπέλα χωρίς ισχυρούς άνδρες γύρω της ήταν σε πολύ δύσκολη διαπραγματευτική θέση. Οι άνδρες αποτελούσαν οικονομικό, κοινωνικό, ηθικό στήριγμα υπολογίσιμο για μάνες, αδελφές και κόρες.

Πριν ακόμα δύσει ο ήλιος, οι παρέες άφηναν τις επισκέψεις στα σπίτια – όσα δεν προλάβαιναν, θα τα επισκέπτονταν την επόμενη μέρα – και κατευθύνονταν στην πλατεία όπου σχηματίζονταν οι πρώτοι χοροί. Από άνδρες. Στο τέλος του ανδρικού χορού πιάνονταν σιγά-σιγά και οι γυναίκες. Οι άνδρες στη συνέχεια αποσύρονταν και έμεναν να χορεύουν μόνο

γυναίκες, μπροστά οι παντρεμένες και πιο πίσω οι ανύπαντρες. Σε παλαιότερες εποχές οι κοπέλες απ' τις πόλεις (Τρίκαλα, Αθήνα) σχημάτιζαν διαφορετικό χορό απ' τις κοπέλες των κτηνοτροφικών οικογενειών. Τότε η διαφορά των κτηνοτρόφων απ' τους κατοίκους των πόλεων ήταν πολύ εμφανής. Αργότερα αυτές οι διαφοροποιήσεις αμβλύθηκαν.

Σκηνές παλιών πανηγυριών

Ο καθένας που έφερνε πρώτος το χορό παράγγελλε στα όργανα το τραγούδι που επιθυμούσε να χορέψει. Είναι βέβαια και φορές που τα όργανα γνώριζαν από μόνα τους ποιο τραγούδι ταιριάζει σε κάποιον, γιατί αν και δεν ήταν Τζουρτζιώτες οι οργανοπαίχτες, όμως ήταν οι μόνιμοι διασκεδαστές του χωριού και αυτοί «έβγαζαν πέρα» κατά τη λαϊκή έκφραση όλα τα

κοινωνικά γεγονότα, γάμους, αρραβώνες, γιορτές, νεανικά γλέντια και πανηγύρια. Γνώριζαν λοιπόν πολύ καλά τους κατοίκους, ήταν πληροφορημένοι για την κατάσταση, τους καημούς, τα μεράκια και τους κρυφούς πόθους του καθενός και με περισσή ευστοχία, χωρίς παραγγελιά, του 'παιζαν το κατάλληλο τραγούδι. Δεν έπαιζαν λ.χ. σε μια κοντούλα το «δε μπόρεσα βρε νταϊλιάνα μου να βρω καμιά σαν τη δική σου τη λεβεντιά». Θα ήταν ύβρις και ειρωνεία. Όταν χόρευαν όλοι με τη σειρά μπροστά, ο χορός τελείωνε και διαλύονταν.

Τα έσοδα των οργανοπαιχτών προέρχονταν από τα κεράσματα. Οι φίλοι και οι συγγενείς κερνούσαν (χρήματα) προς τιμήν αυτού που έσερνε πρώτος τον χορό. Οι οργανοπαίχτες αποτελούσαν έναν πολύ ουσιαστικό και βέβαια απολύτως απαραίτητο παράγοντα του πανηγυριού. Μπορεί κανείς μας να φανταστεί ελληνικό παραδοσιακό πανηγύρι χωρίς όργανα; Η Τζούρτζια δεν διέθετε δικούς της οργανοπαίχτες. Στα πανηγύρια έρχονταν κομπανίες από διπλανά χωριά. Οι άνθρωποι τούς αγαπούσαν ιδιαίτερα, γιατί σε μια εποχή που δεν υπήρχε κανένας άλλος τρόπος να ακούσεις μουσική, ούτε ραδιόφωνο, ούτε πικάπ, η μόνη μουσική που έτερπε και διασκέδαζε τους ανθρώπους ήταν η ζωντανή των οργανοπαιχτών. Αυτοί διέθεταν ένα έμφυτο χάρισμα και ταλέντο και συχνά γενιές ολόκληρες της ίδιας οικογένειας ασχολούνταν με τη μουσική. Μη φαντασθείτε νότες, δασκάλους και ωδεία βέβαια.

Σαν τέλειωνε ο μεγάλος χορός στο κέντρο της πλατείας, έπαιρναν όλοι θέση στα μαγαζιά - πέντε λειτουργούσαν - και με τα όργανα πάλι έτρωγαν, διασκέδαζαν και χόρευαν ως τις πρώτες πρωινές ώρες. Τίποτα νεαροί μερακλήδες μπορεί και να ξημέρωναν τραγουδώντας. Την επόμενη μέρα, στις 28 Ιουλίου επαναλαμβάνονταν η ίδια διαδικασία με τις παρέες, τους χορούς και τα γλέντια στην πλατεία. Εδώ πρέπει να αναφερθώ και σε μια άλλη λεπτομέρεια. Στο μνημείο των Ηρώων, που βρίσκεται στην πλατεία, όλες αυτές τις ημέρες κυμάτιζαν οι σημαίες της Αγ. Παρασκευής, της ΦΑΤΑ και η ελληνική. Την Τρίτη ημέρα όμως, την ώρα που έδυε ο ήλιος σταματούσαν τα πάντα, χοροί, κουβέντες, όργανα. Όλος ο κόσμος σηκωνόταν και σε στάση προσοχής τιμούσε τη Σημαία που εκείνη την ώρα γινόταν η υποστολή της υπό τους ήχους του εθνικού μας ύμνου, που ελλείπει μπάντας τον έπαιζε ο πιο έμπειρος κλαριτζής. Το γλέντι συνεχιζόταν κατόπιν ως αργά το βράδυ, οπότε και έληγε το ωραίο αυτό τριήμερο του πανηγυριού.

Γυναικείος χορός στο πανηγύρι

Παλιές αναμνήσεις

Χορός σε μαγαζί αργά το βράδυ

Έτσι κάπως διαδραματίζονταν τα γεγονότα αυτές τις κορυφαίες ημέρες και πολύ συχνά τελείωναν με την αναγγελία αρραβώνων που καμιά φορά ενσωματώνονταν και αυτοί στο πανηγύρι.

Σήμερα έχουν αλλάξει οι διαδικασίες και δεν τηρείται βέβαια τόσο αυστηρά το πρωτόκολλο του πανηγυριού. Φυσικό είναι. Σήμερα οι άνθρωποι έχουν χορτάσει και από μουσικές και από γλέντια. Παρόλα αυτά το πανηγύρι ακόμη τους σαγηνεύει και φέρνει κοντά φίλους και συγγενείς. Ίσως άλλαξε κάπως η αποστολή του, η θέση που κατείχε στη ζωή εκείνων των ανθρώπων, οι οποίοι, όπως είδαμε, το ονειρεύονταν έναν ολόκληρο χρόνο και αυτό το όνειρο γλückαινε και την πίκρα του αβάσταχτου σκληρού χειμώνα των κτηνοτρόφων και την πίκρα της ξενιτιάς και θέρριε τον πόθο τους να ανηφορίσουν με τα πρώτα ζεστά μηνύματα της άνοιξης κατά τα βουνά, να αντικρύσουν το σπίτι τους, να το ξαναγεμίσουν ζωή, να βάλουν τα καλά τους, να ζητήσουν την προστασία της Αγίας τους, να γίνει για λίγους μήνες η ζωή τους ανθρώπινη για να έχουν το κουράγιο να παλέψουν τους επόμενους δύσκολους μήνες που θα ακολουθήσουν. Κι έτσι κυλούσε η ζωή των ανθρώπων διαιρεμένη κατά τον φυσικό τρόπο σε θέρη και χειμώνες, όπως από τα πανάρχαια χρόνια τη διαιρούσαν οι άνθρωποι, που ζούσαν ενταγμένοι απόλυτα στο περιβάλλον και στις κλιματολογικές συνθήκες, όπως την είχε διαιρέσει και ο Θουκυδίδης επινοώντας μ' αυτόν τον τρόπο ένα χρονολογικό σύστημα για τα γεγονότα που περιλάμβανε στο ιστορικό του έργο. Έτσι λοιπόν κυλούσε η ζωή τους, κατά θέρη χαρούμενα και κατά χειμώνες δύσκολους και σκληρούς.

Η Τζούρτζια: το θέατρο των θερινών δραστηριοτήτων

Ο ΧΟΡΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ο Ασπροπόταμος ανήκει στο Νομό Τρικάλων και γεωγραφικά βρίσκεται στη βορειοδυτική του πλευρά. Η έρευνα έγινε στην ‘καρδιά’ του Ασπροποτάμου, εξετάζοντας το παρόν θέμα σε 12 χωριά. Αυτά τα χωριά είναι: 1.Η Αγία Παρασκευή (Τζούρτζια), 2.Η Μηλιά (Αμέρου) 3.Η Πολυθέα (Ντράουσι), 4.Το Κατάφυτο (Κότουρη), 5.Η Ανθούσα (Λίπιντσα), 6.Το Χαλίκι (Χάλικι, 7.Η Καλλιρρόη (Βιλίτσανα), 8.Η Κρασιά (Κόρνου), 9.Τα Δολιανά (Ντόλιανι), 10.Το Στεφάνι (Σκλινιάσα), 11.Το Γαρδίκι (Γκάρντιστι) και 12.Η Αθαμανία (Μουτσάρα).

Τα 10 πρώτα χωριά απαρτίζουν σήμερα την Διευρυμένη κοινότητα Ασπροποτάμου, τα υπόλοιπα δύο ανήκουν σήμερα στον Δήμο Αιθίων, μεταξύ πολλών άλλων όμορων χωριών. Όλα τα παραπάνω χωριά αν και ανήκουν σε διαφορετικούς διοικητικούς οργανισμούς, πολιτιστικά ανήκουν στην ίδια πολιτισμική κοινότητα γι’ αυτό και συμπεριλήφθηκαν στο ερευνητικό δείγμα. Αυτό βέβαια προκύπτει και ως αποτέλεσμα μέσα και απ’ αυτή την εργασία.

Οι κάτοικοι των 10 εκ του συνόλου των 12 χωριών είναι δίγλωσσοι στο σύνολό τους, δηλαδή εκτός της ελληνικής γλώσσας ομιλούν και το βλάχικο γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής τ’ Ασπροποτάμου, εκτός των κατοίκων δύο χωριών που δεν ομιλούν σήμερα τα βλάχικα. Αυτά τα χωριά είναι η Μηλιά (Αμέρου) και η Αθαμανία (Μουτσάρα). Από προφορικές μαρτυρίες διαφαίνεται καθαρά ότι παλιότερα οι κάτοικοι αυτών των χωριών σε άλλες εποχές εκτός από τα ελληνικά ομιλούσαν και τα βλάχικα. Βέβαια αυτό το γεγονός αποτελεί άλλο θέμα ξεχωριστό απ’ αυτό που ασχολείται η παρούσα ερευνητική εργασία, γι’ αυτό γίνεται μόνον επιγραμματική αναφορά.

Το έθνος του ελληνισμού απαρτίζεται από πολλές πολιτισμικές κοινότητες όπως: Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Πόντιοι, Μικρασιάτες, Μακεδόνες, Αρβανίτες, Θρακιώτες, Ανατολικορωμιλιώτες, Ρουμελιώτες, Μοραΐτες κ.α.

Οι καταγόμενοι από την περιοχή του Ασπροποτάμου ανήκουν στη πολιτισμική κοινότητα των Βλάχων.

Οι Βλάχοι του Ασπροποτάμου στο σύνολό τους ήταν και είναι μετακινούμενος πληθυσμός, όπου με βάση τον Ασπροπόταμο μετακινούνταν προς τα χειμαδιά που ήταν κυρίαρχα ο κάμπος της Θεσσαλίας, την περίοδο (Νοέμβριος-Μάρτιος). Χαρακτηριστικό παράδειγμα μας αναφέρει το δημοτικό τραγούδι 'Πήρε ν' ο Μάρτης 12 κι ο Απρίλης 15 και τα κοπάδια κίνησαν ...'. Μέχρι τη δεκαετία του 1940 οι Ασπροποταμίτες ζούσαν στα χωριά τους το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του χρόνου διότι παρέμεναν στον Ασπροπόταμο για επτά και οκτώ μήνες περίπου (Μάρτιος - Οκτώβριος, Νοέμβριος), εκτός ορισμένων οικογενειών που ζούσαν μόνιμα στα χωριά τους, χειμώνα καλοκαίρι. Επίσης πρέπει να αναφερθεί ότι την ίδια χρονική περίοδο οι έμποροι και οιπραματευτάδες ζούσαν το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του ετήσιου κύκλου στους χώρους εργασίας και επέστεφαν στο χωριό (στο χρόνο ή στα δύο χρόνια) κατά την καλοκαιρινή περίοδο Ιούλιος Αύγουστος. Οι επαγγελματικές δραστηριότητες αυτών ήταν προς τα μεγάλα αστικά ή εμπορικά κέντρα της εποχής όπως ήταν η Αθήνα αλλά κυρίως σε εμπορικές πόλεις εκτός Ελλάδας. Υπάρχουν μαρτυρίες που αναφέρουν για επαγγελματικές εμπορικές μετακινήσεις προς: Οδησό, Σωζόπολη, Βιέννη, Βουδαπέστη και γενικά στην κεντρική Ευρώπη, όπως επίσης υπάρχουν μαρτυρίες για μετακινήσεις στην Αίγυπτο και την Κύπρο.

Σήμερα οι Ασπροποταμίτες ζουν και δραστηριοποιούνται ως μόνιμοι κάτοικοι εκτός του Ασπροποτάμου σε αστικά κέντρα (Τρίκαλα, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Φάρσαλα, Λάρισα κ.α.) και σε χωριά του κάμπου της Θεσσαλίας ανάλογα με τις επαγγελματικές τους ασχολίες. Για κάθε Ασπροποταμίτη οι δεσμοί του με τον Ασπροπόταμο ως περιβάλλον γενικά, την μικρή - μεγάλη κοινωνία της περιοχής και το χωριό καταγωγής του είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τον εσωτερικό του κόσμο, και την πολιτισμική ταυτότητα της περιοχής, ακόμη και σήμερα σε μεγάλο βαθμό. Γι' αυτό παρατηρείται μια διαρκής ανοικοδόμηση και συντήρηση των ορεινών κατοικιών σε όλα τα χωριά του Ασπροποτάμου.

Μετά το 1950 μέχρι σήμερα η χρονική σχέση επικοινωνίας και διαβίωσης των Ασπροποταμιτών στα χωριά τους σιγά-σιγά προσαρμόστηκε σε δύο χρονικές περιόδους σύμφωνα με τις επαγγελματικές τους ασχολίες και τις πραγματικές ανάγκες διαβίωσης της κάθε εποχής.

α) Την κτηνοτροφική περίοδο, Μάιος έως Σεπτέμβριος-Οκτώβριος. Περίοδος όπου κυρίαρχα μένουν οι κτηνοτρόφοι, οι υλοτόμοι, οι οικοδόμοι και ορισμένοι καταστηματαρχες.

β) Την παραθεριστική περίοδο, μέσα Ιουλίου έως τα τέλη Αυγούστου. Περίοδος όπου στα χωριά ανεβαίνουν οι παραθεριστές. Πολλοί Ασπροποταμίτες την παραθεριστική περίοδο (και ορισμένοι και την χειμερινή περίοδο) ανοίγουν-λειτουργούν τα σπίτια τους και ανεβοκατεβαίνουν προς και από τον Ασπροπόταμο, με βάση το μόνιμο τόπο κατοικίας. Έτσι παρατηρείται το γεγονός την καλοκαιρινή περίοδο κάθε Σαββατοκύριακο γιορτή και σχόλη, να ανεβαίνουν στον Ασπροπόταμο και τα χωριά να σφύζουν από ζωή και δραστηριότητα.

Οι Ασπροποταμίτες σήμερα διαβιούν κυρίαρχα στην περιοχή της δυτικής Θεσσαλίας (Τρίκαλα, Φάρσαλα) και την περιοχή Αττικής-Αθήνα.

Κοινοτικός χορός - Κρανιά 1927

ΕΡΕΥΝΑ - ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ

Στην παρούσα έρευνα η μέθοδος και τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν ήταν η συμμετοχική παρατήρηση, οι επιτόπιες συνεντεύξεις, η ηχογράφηση και η βιντεοσκόπηση. Επίσης πρέπει να αναφερθεί ότι ο εισηγητής είναι γέννημα θρέμμα Ασπροποταμίτης (από το χωριό Τζούρτζια) και ως εκ τούτου γνωρίζει πολιτισμικά την περιοχή και από την πλευρά της βιωματικής γνώσης.

Η έρευνα έγινε σε συνεργασία με το πανεπιστήμιο Θεσσαλίας και συγκεκριμένα με το Τ.Ε.Φ.Α.Α. που εδρεύει στη πόλη των Τρικάλων. Εκεί επεξεργάστηκαν όλα τα δεδομένα σε συνεργασία με τους Φοιτητές της ειδικότητας Χορολογία Ελληνισμού - Παραδοσιακοί Χοροί υπό την καθοδήγηση του υπευθύνου μαθήματος που στην προκείμενη περίπτωση είναι ο εισηγητής του παρόντος θέματος.

Ο ΧΟΡΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ο χορός σε συνδυασμό με την τοπική μουσική στην παράδοση τ' Ασπρο-

Κοινοτικός χορός, διπλός - Ανθούσα 1953

ποτάμου έπαιξε και παίζει μέχρι σήμερα σημαντικό ρόλο στην πολιτισμική ταυτότητα της περιοχής. Ευτυχώς που μέχρι σήμερα ακόμη συναντά κανείς ορισμένα γλέντια 'παρέας' και σε ορισμένες περιπτώσεις 'κοινοτικούς χορούς' με τοπικούς μουσικούς. Επίσης συναντάται κάποιες φορές να παίζουν τα παραδοσιακά μουσικά όργανα φυσικά, χωρίς την υποστήριξη ηλεκτρονικής ηχητικής εγκατάστασης. Έτσι το τοπικό ηχόχρωμα των μελωδιών και των τραγουδιών σε σχέση με την αυθεντική χορευτική έκφραση των τοπικών χορών, ευτυχώς μέχρι σήμερα δεν χάθηκε τελείως.

Είδη χορών:

Στην περιοχή του Ασπροποτάμου συναντάμε πέντε είδη χορών:

1. Τους κοινοτικούς χορούς.
2. Τους οικογενειακούς χορούς.

3. Τους χορούς της παρέας.
4. Τους θρησκευτικούς χορούς.
5. Τους χορούς (Χοροεσπερίδες) των πολιτιστικών συλλόγων.

Κοινοτικός χορός γυναικών - Τζούρτζια 1937

ΚΟΙΝΟΤΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Οι κοινοτικοί χοροί είναι οι χοροί που γινόντουσαν και γίνονται την περίοδο του καλοκαιριού κατά την διάρκεια της ετήσιας πανήγυρης του χωριού ή σε κάποιο εξωκλήσι κατά την ημέρα της γιορτής του. Οι κοινοτικοί χοροί γινόντουσαν για όλη την κοινωνία του χωριού υπό την φροντίδα του Δ.Σ. της (παλιάς) κοινότητας του κάθε χωριού ή με την φροντίδα εκπροσώπων της κοινωνίας κάθε χωριού. Από παράδοση κάποιοι ικανοί άνθρωποι που έχαιραν της εκτίμησης και εμπιστοσύνης του κοινωνικού συνόλου φρόντιζαν τα οργανωτικά των χορών-εκδηλώσεων από αγάπη για το χωριό τους και την τοπική παράδοση, αμισθί. Συνήθως τα οικονομικά έξοδα για τέλεση του κοινοτικού χορού αφορούσαν την κοινοτική αρχή. Αυτό δεν θεσμοθετήθηκε τυχαία στο χρόνο, γιατί με αυτόν τον τρόπο δινόταν η δυνατότητα στο κάθε μέλος της κοινότητας, αλλά και στους επισκέπτες να συμμετάσχουν στο κοινοτικό χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να φιλοδώρησουν την μουσική κομπανία. Για παράδειγμα στη Τζούρτζια υπάρχουν αναφορές ότι πριν το 1940, το κόστος εξόδων των μουσικών για την λειτουργία του ετήσιου κοινοτικού χορού, τα κάλυπτε η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας της Αθαμανίας. (Φ.Α.Τ.Α.). Βέ-

βαια γινότανε και κοινοτικοί χοροί που στηριζόταν οικονομικά στο φιλοδώρημα του κάθε πρωτοχορευτή ή του συζύγου όταν έσερνε το χορό γυναίκα παντρεμένη ή του πατέρα όταν έσερνε το χορό ανύπαντρη κοπέλα.

Ο κοινοτικός χορός φέρνει όλα τα μέλη μιας κοινότητας πιο κοντά, συνδέει τους ανθρώπους, εξισώνει και εξομαλύνει κατά κάποιον τρόπο τις κοινωνικές διαφορές. Διαπιστώνει κανείς ιδανική κοινωνική συνοχή, όταν όλοι μαζί πιασμένοι χέρι - χέρι τραγουδούν και χορεύουν, στον ίδιο χορευτικό ρυθμό. Ο κοινοτικός χορός συναντάται στον Ασπροπόταμο σε ορισμένες περιπτώσεις και με το όνομα ως 'Τρανός χορός', ενώ στις υπόλοιπες κοινωνίες των Βλάχων ανά τον ελληνοισμό (εντός και εκτός των σημερινών ελλαδικών συνόρων) συναντάται κυρίως με το όνομα Τρανός χορός' και λιγότερο ως κοινοτικός χορός. Όπως όμως και να συναντάται, με την πρώτη ή την δεύτερη ονομασία, έχει τους ίδιους στόχους και υπηρετεί ακριβώς τα ίδια πράγματα, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις. Ένα μεγαλοπρεπές έθιμο που η δημιουργία του ιστορικά χάνεται στα βάθος του χρόνου. Δυστυχώς την τελευταία εικοσαετία μειώθηκε τόσο δραματικά που σε ορισμένα χωριά έχει σταματήσει τελείως η τέλεση του εθίμου, ενός εθίμου που ήταν ένα από τα βασικά και τα κυρίαρχα συστατικά στοι-

Κοινοτικός χορός, μικτός τριπλός - Κρανιά 1950

χεία ομαδικής συνοχής και ομαδικής έκφρασης της κοινότητας.

Εκεί κυριαρχούσε το συλλογικό εμείς, εκεί η κοινότητα δια μέσω του κοινοτικού χορού, κάθε χρόνο δήλωνε παρούσα!, εδώ είμαστε!, υπάρχουμε!. Στον κοινοτικό χορό ο καθένας ήθελε να συμμετάσχει, δηλώνοντας άμεσα ότι είναι παρόν στο χωριό και συνεχίζει να είναι ενεργό μέλος της κοινότητας. Εδώ η κοινότητα δηλώνει την κοινωνική της συνοχή και την κοινωνική της διάρκεια στο χρόνο και το χώρο. Αυτοί οι χοροί γινόντουσαν κυρίως στο μεσοχώρι (πλατεία) του χωριού ή στον αύλιο χώρο εκκλησιών ή εξωκκλησιών κατά την ημέρα της εορτής των, ή σε κάποιο πλάτωμα του χωριού. Στους κοινοτικούς χορούς υπήρχε πάντα μεγάλη συμμετοχή. Ο χορός ξεδιπλωνόταν σε τρεις χορευτικές διατάξεις. Την πρώτη, την δεύτερη και την τρίτη όπως αναλύονται παρακάτω, στην παράγραφο 'Χορευτικές διατάξεις'.

Κοινοτικός χορός γυναικών, διπλός - Τζούρτζια δεκαετία 1950

Ο κοινοτικός χορός είχε και άλλες κοινωνικές διαστάσεις, όπως για παράδειγμα το νυφοδιάλεγμα. Στον κοινοτικό είχαν την ευκαιρία οι νέοι να δούνε ο ένας τον άλλον. Συνηθιζόταν όπως μας λέγει η τοπική προφορική παράδοση να γίνεται το διάλεγμα της νύφης από τον γαμπρό, χωρίς όμως να αποκλείετε και το αντίθετο. Γι' αυτό όμως το δεύτερο η τοπική κοινωνία δεν έκανε ανοικτό λόγο και αυτό γιατί άντρας έπρεπε να ήταν αυτός, που θα είχε τον πρώτο λόγο σ' αυτά τα θέματα. Στην πορεία του χρόνου σε ορισμένα χωριά παρατηρείται μια μετεξέλιξη του μικτού κοινοτικού χορού, από μικτός κοινοτικός χορός αντρών γυναικών, σε καθαρά κοινοτικός χορός γυναικών. Αυτό συνέβη γιατί οι άντρες άρχισαν σταδιακά να συμμετέχουν ολοένα και λιγότερο. Έτσι παρατηρείται το γεγονός οι άντρες

να συμμετέχουν μόνον ως θεατές, όπου οι νέοι παρατηρούσαν τις ελεύθερες κοπέλες της κοινότητας με στόχο να 'διαλέξουν προφανώς την μελλοντική τους γυναίκα'.

Όταν λέμε κοινοτικό χορό (και γενικά χορό) φυσικά δεν εννοούμε μόνον την ρυθμική χορευτική κίνηση των ποδιών, αλλοίμονο!!! Ο κοινοτικός χορός και γενικά ο χορός εμπεριέχει όλα τα κοινωνικά στοιχεία μιας κοινότητας ή μιας ομάδας ανθρώπων. Στο χορό χωράνε όλες οι ηλικίες όλες οι κοινωνικές τάξεις, όλοι οι άνθρωποι ντόπιοι και επισκέπτες.

Κοινοτικός χορός - Κρανιά 1928.
Χοράρχης ο Γ. Παπαχρήστος η Ντριστελάς

Κοινοτικός χορός γυναικών, διπλός - Κρανιά 1958,,
υπό την εποπτεία του Χοράρχη (Λεωνίδα Ζαραμπούκα).
«Η κάθε μια στη θέση που της πρέπει»

Η κοινωνική διάσταση του απόλυτου σεβασμού προς την κοινή προσπάθεια, απορρέει κυρίαρχα από αυτά τα μέλη της κοινότητας που συμμετείχαν στο έθιμο καθήμενοι στα πεζούλια ή όρθιοι, παρακολουθώντας το όλο δράσιμο με απόλυτο σεβασμό, προσδίδοντας έτσι σοβαρότητα, βαρύτητα και ιδιαίτερη αξία στο κοινωνικό και πολιτισμικό γίγνεσθαι της κοινότητας.

Κοινοτικός χορός γυναικών - Χαλίκι 1930

Άλλη μια κοινωνική διάσταση του κοινοτικού χορού ήταν ο χοράρχης, (ή ο δραγουμάνος του χορού όπως λεγόταν απ' τα χρόνια της τουρκοκρατίας). Το άτομο αυτό ήταν ένα σεβαστό πρόσωπο που οριζότανε από την τοπική κοινότητα να κάνει κουμάντο στο κοινοτικό χορό. Ο ρόλος του ήταν καθοριστικός για την επιτυχή έκβαση του κοινοτικού χορού. Αυτός καθόριζε την διάταξη του χορού, όπως επίσης και την σειρά τοποθέτησης του κάθε συμμετέχοντα.

Οι άγραφοι τοπικοί νόμοι ήθελαν στον κοινοτικό χορό να προηγούνται οι γεροντότεροι, να έπονται οι μεσήλικες και να ακολουθούν στη συνέχεια οι νεότεροι. Όπως ακριβώς γινότανε και στην ελληνική αρχαιότητα. Στη σειρά της χορευτικής διάταξης ρόλο έπαιζε η κοινωνική και όχι η βιολογική ηλικία ενός ατόμου. Παράδειγμα, προηγείτο στη χορευτική σειρά η γυναίκα που παντρεύτηκε νωρίτερα και όχι αυτή που παντρεύτηκε αργότερα και έτυχε να είναι λίγο μεγαλύτερη σε ηλικία από την προαναφερόμενη γυναίκα. Ο χοράρχης ήξερε τα πάντα, π.χ. την κοινωνική θέση του καθενός στο χωριό και ανάλογα τον τοποθετούσε στο χορό. Επίσης ήξερε τα πάντα σε σχέση με τα τραγούδια, τις μελωδίες, τους χορούς και τις χορευτικές διατάξεις, τους τοπικούς χορευτικούς ρυθμούς και χορευτικούς σχηματισμούς. Ήταν αυτός που

οδηγούσε τους μουσικούς στον τρόπο και στο ύφος παιξίματος, όταν τύχαινε αυτοί να είναι νέοι στη δουλειά, ή ήταν καινούργιοι ως μουσικοί στην περιοχή. Αυτός καθόριζε τα πάντα. Ήταν, θα 'λεγε κανείς σήμερα, οργανωτικά ένας άριστος τοπικός 'ανεπίσημος χοροδιδάσκαλος'.

Κοινοτικός χορός γυναικών, διπλός - Γαρδίκι 1935

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Οικογενειακοί χοροί είναι οι χοροί που γινόντουσαν και γίνονται συνήθως σε στενό οικογενειακό περιβάλλον. Τέτοιο είδος χορού έχουμε συνήθως σε βάφτιση, σε αρραβώνα ή με την αφορμή κάποιας επαγγελματι-

Κοινοτικός χορός ανδρών - Ανθούσα 1957

κής επιτυχίας. Οι οικογενειακοί χοροί σε ορισμένες περιπτώσεις παλιότερα μετατρέπονταν σε χορό για όλη την κοινότητα όταν σε ένα γάμο ήταν καλεσμένο όλο το χωριό. Έχουν μείνει ονομαστά κάποια μεγάλα γλέντια (απ' όλες τις πλευρές) σε Ασπροποταμίτικους γάμους άλλων εποχών, όταν οι νεόνυμφοι προέρχονταν από οικογένειες οικονομικά εύπορες.

ΧΟΡΟΙ ΤΗΣ ΠΑΡΕΑΣ

Οι χοροί της παρέας ήταν και είναι το αποτέλεσμα μιας ομάδας ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους φιλικά και οργανώνουν γλέντια παρέας. Συνήθως εδώ κάποιοι αναλαμβάνουν πρωτοβουλία και καλούν μια παραδοσιακή ορχήστρα για να γλεντήσουν με τους φίλους τους ιδιωτικά. Εδώ συνήθως οι μουσικοί καλούνται να παίξουν σκέτα φυσικά, χωρίς τεχνική ηχητική υποστήριξη. Πράγματι εδώ χαίρεται να συμμετέχει κανείς διότι όλα εξελίσσονται φυσικά όπως τον παλιό καλό καιρό. Τα τραγούδια οι μελωδίες και οι χοροί ως αποτέλεσμα του κεφιά είναι προσεγμένα και το τελικό αποτέλεσμα είναι συνήθως άριστο.

Γλέντια και χοροί παρέας - Τζούρτζια 1934

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΧΟΡΟΙ

Θρησκευτικοί χοροί είναι οι χοροί που συναντώνται κατά την διάρκεια των χριστιανικών μυστηρίων του γάμου και της βάφτισης. Αναφερόμαστε: α) Στην εκκλησιαστική ψαλμωδία «...Ήσαΐα χόρευε ...» κατά την διάρκεια της στέψης

όπου οι νεόνυμφοι καλούνται συνοδεία του ιερέα να τον ακολουθήσουν στην 'τριπλή περικύλιση' της αγίας τράπεζας του μυστηρίου του γάμου.

Επίσης κατά την βάπτιση όταν ο ιερέας, ο ανάδοχος και το νεοβαφτισμένο παιδί κάνουν τριπλή κυκλική περιφορά, γύρω από την κολυμβήθρα, ενώ ακούγεται η εκκλησιαστική ψαλμωδία «... τον Κύριο ως μπροστάρη στο χορό της ζωής ...». Βέβαια οι δύο συγκεκριμένοι τελετουργικοί χοροί των χριστιανικών μυστηρίων γάμου και βάπτισης ως γνωστό συναντώνται σ' όλο τον ορθόδοξο ελληνισμό.

Κοινοτικός χορός ανδρών - Κρανιά 1950

ΧΟΡΟΙ Η ΧΟΡΟΕΣΠΕΡΙΔΕΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ

Οι Χοροί ή Χοροεσπερίδες των πολιτιστικών συλλόγων είναι οι χοροί που οργανώνονται από τους κατά τόπους πολιτιστικούς συλλόγους σε τακτά χρονικά διαστήματα από μία έως τέσσερες φορές ετησίως. Την χειμερινή περίοδο οργανώνουν χοροεσπερίδες σε περιόδους που προσδοκούν ότι θα συγκεντρώσουν τον περισσότερο κόσμο, απευθυνόμενοι σ' όλους τους πατριώτες (συγχωριανούς) αλλά και στους φίλους αυτών. Αυτού το είδος του χειμερινού χορού διοργανώνει ο πολιτιστικός σύλλογος του κάθε χωριού ξεχωριστά, σταθερά μια φορά το χρόνο, κατά το χρονικό διάστημα από τέλη του μηνός Δεκεμβρίου έως τέλη Φεβρουαρίου.

Ένα δεύτερο χειμερινό χορό διοργανώνουν αποκλειστικά για τις γυναίκες με τον τίτλο απογευματινό γυναικών. Αυτό συνήθως γίνεται την εαρινή περίοδο εντός του μηνός Μαρτίου κάθε χρόνο.

Την καλοκαιρινή περίοδο πάλι ο κάθε πολιτιστικός σύλλογος διοργανώνει έναν καλοκαιρινό χορό στο χωριό. Εδώ συνήθως γίνεται το αδιαχώρητο διότι όλες οι συνθήκες συντελούν προς την επιτυχή έκβαση του καλοκαιρινού χορού.

Τα τελευταία δεκαετία άρχισαν να οργανώνουν την θερινή περίοδο άλλο 'καλοκαιρινό' απογευματινό γυναικών, ταυτόσημο με εκείνο το απογευματινό γυναικών που κάνουν την εαρινή περίοδο του μηνός Μαρτίου.

Οι δύο πρώτοι χειμερινοί χοροί γίνονται σε κλειστό χώρο στις πόλεις όπου διαβιούν οι κάτοικοι του χωριού του αντίστοιχου πολιτιστικού συλλόγου που διοργανώνει το χορό.

Οι δύο καλοκαιρινοί χοροί γίνονται στο αντίστοιχο χωριό του κάθε συλλόγου την καλοκαιρινή περίοδο σε ανοικτό χώρο, συνήθως στο μεσοχώρι (πλατεία) του κάθε χωριού.

Πρέπει να αναφερθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν ακυρωθεί χοροί λόγω κάποιου βαρύ πένθους που 'έπεσε' στο χωριό. Αυτό το γεγονός τηρείται με παραδοσιακή ευλάβεια.

Κοινοτικός χορός γυναικών, διπλός - Τζούρτζια 1938

Σημείωση:

Στον Ασπροπόταμο όλοι οι πολιτιστικοί φορείς και των 12 χωριών είναι δραστήριοι με αξιόλογο έργο. Αξίζει όμως να σημειώσουμε ότι δύο από αυτούς τους φορείς έχουν ιδρυθεί τον 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Αυτοί οι πολιτιστικοί φορείς είναι:

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας της Αθαμανίας με έτος ίδρυσης το 1893 και ο Ενεργητικός Σύλλογος Γαρδικίου Αθαμάνων 'Οι Άγιοι Ανάργυροι' με έτος ίδρυσης το 1904.

Το καταστατικό ίδρυσης της Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Τζούρτζιας της Αθαμανίας, όπως υπογράφεται από τον βασικό ιδρυτή και πρώτο πρόεδρο Χρήστο Β. Δήμα, προέβλεπε οργάνωση και διοίκηση σε όλους τους τομείς της ζωής, σε επίπεδο οικονομικό, κοινωνικό, εκπαιδευτικό και πολιτιστικό. Αξίζει να αναφερθούν επιγραμματικά τα παρακάτω παραδείγματα. Λειτουργούσε τράπεζα για οικονομικές συναλλαγές, πρόγραμμα συνταξιοδότησης γέρων, προικοδότηση απόρων κορασιδών, ο παπάς και ο δάσκαλος της ελληνικής παιδείας ήταν αμειβόμενοι από το ταμείο της Αδελφότητας. Αυτά λειτουργούσαν οργανωτικά σε ένα ορεινό βλαχοχώρι της Πίνδου, την Τζούρτζια, σε εποχές που η μισή Ελλάδα στέναζε ακόμη κάτω από τον τουρκικό ζυγό.

ΧΟΡΕΥΤΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ:

Χορευτική διάταξη είναι ο τρόπος και η σειρά με την οποία τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας, καταλαμβάνουν θέση στις χορευτικές διαδικασίες μιας κοινότητας. Στον Ασπροπόταμο συναντάμε πέντε χορευτικές διατάξεις:

1. Μονός χορός. Τοξοειδής χορευτική διάταξη σε ένα ημικύκλιο. Δηλαδή μπροστά στο χορευτικό ημικύκλιο οι άντρες και οι γυναίκες να ακολουθούν στη συνέχεια, σε επόμενο χορευτικό ημικύκλιο. Ο καθένας στην αρμόζουσα σειρά, σύμφωνα με τη βιολογική ή την κοινωνική του ηλικία.

2. Διπλός χορός. Τοξοειδής χορευτική διάταξη σε δυο ομόκεντρα ημικύκλια, δηλαδή οι άντρες στο έξω χορευτικό ημικύκλιο και οι γυναίκες στο μέσα χορευτικό ημικύκλιο.

Κοινοτικός χορός γυναικών, διπλός - Αθαμανία 1939

Κοινοτικός χορός, διπλός - Καλλιρρόη δεκαετία 1960

Χορός γυναικών, διπλός - Μηλιά 20.08.1965 στην αυλή τ' Άη Νικόλα

Κοινοτικός χορός μικτός τριπλός - Κρανιά 1950

3. Τριπλός χορός. Τοξοειδής χορευτική διάταξη σε τρία ομόκεντρα ημικύκλια, δηλαδή οι άντρες στο έξω χορευτικό ημικύκλιο και οι γυναίκες μέσα σε δύο χορευτικά ημικύκλια.

Κοινοτικός χορός μικτός τριπλός - Καλλιρρόη δεκαετία 1960

4. Μονός χορός. Τοξοειδής χορευτική διάταξη σε ένα ημικύκλιο, όπου οι άντρες με τις γυναίκες εναλλάσσονται σε μικτές χορευτικές θέσεις. Αυτή την χορευτική διάταξη την συναντάμε στους οικογενειακούς χορούς και στους χορούς της παρέας, όπου τα πρόσωπα που συμμετέχουν στο χορό είναι συγγενικά και οικεία μεταξύ τους.

5. (Ε)λέφτερος χορός. Ελεύθερη χορευτική διάταξη σε συγκεκριμένο χώρο

Κοινοτικός χορός γυναικών - Στεφάνι δεκαετία 1960

Κοινοτικός χορός μικτός τριπλός - Καλλιρρόη δεκαετία 1960

Επιδράσεις στο μουσικό και χορευτικό ρεπερτόριο

Ο Ασπροπόταμος γενικά ως ένα κομμάτι του όλου πολιτισμικού γίγνεσθαι του ελληνισμού στη ροή του χρόνου και της εξελικτικής πορείας της ζωής ακολούθησε κατά ένα ποσοστό το γενικό κλίμα της κάθε εποχής. Με το σκεπτικό ότι πολιτισμός δεν έχει σύνορα παρατηρούμε σήμερα επηρεασμούς από άλλες περιοχές κυρίως στην τοπική μουσική του παράδοση και λιγότερη στην τοπική του χορευτική έκφραση.

Ενδεικτικά στοιχεία γι' αυτούς του επηρεασμούς έχουμε από την μεταπολεμική εποχή, όπου το ραδιόφωνο κάνει την εμφάνιση του 'σε λαϊκή βάση' στα χωριά του Ασπροποτάμου. Σταδιακά από τις δεκαετίες 1950-1960 αρχίζουν να εισχωρούν στον Ασπροπόταμο τραγούδια από άλλες περιοχές του ελληνισμού, όπου κυριαρχεί ως μουσικό όργανο το κλαρίνο. Έτσι συναντάμε σήμερα τραγούδια και μελωδίες που έλκουν την προέλευσή τους κυρίως από τη Στερεά Ελλάδα και την Ήπειρο. Πολλά από αυτά τα τραγούδια και τις μελωδίες έχουν μπει στο βασικό ρεπερτόριο των μουσικών της περιοχής, οι δε Ασπροποταμίτες τα έχουν βιώσει σ' όλες τις εκφράσεις του κοινωνικού τους βίου, γι' αυτό σήμερα μπορούμε να πούμε ότι θεωρούνται κτήμα του λαϊκού πολιτισμού της περιοχής.

Στην ενότητα «οι χοροί του Ασπροποτάμου», σε κάθε χορό ξεχωριστά, θα αναφερθούν ορισμένα χαρακτηριστικά τραγούδια που παραγγέλνουν

οι Ασπροποταμίτες για να χορέψουν σήμερα και φυσικά οι μουσικοί τα παίζουν ως τοπικά τραγούδια, ενώ ένα μέρος απ' αυτά τα τραγούδια έχουν την βάση τους σε άλλη περιοχή.

ΟΙ ΧΟΡΟΙ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

ΠΑΤΙΝΑΔΕΣ

Οι πατινάδες ήταν δρομικές μετακινήσεις της παρέας των νέων με σκοπό την επίσκεψη σε σπίτια όπου υπήρχαν κοπέλες υποψήφιες για γάμο το συγκεκριμένο καλοκαίρι, σύμφωνα με τα τοπικά έθιμα. Όταν γινόταν κάποιος γάμος, η μεταφορά της προίκας καθώς και οι μετακινήσεις των συμπεθερών προς την εκκλησία και το σπίτι του κουμπάρου, γινόταν με πατινάδα. Οι πατινάδες τραγουδιόντουσαν χαρακτηριστικά αργά, όπως είναι φυσικό λόγω της διαρκούς μετακίνησης στη λιθόστρωτη στράτα (γκαλετερίμι), στην ρυθμική ταχύτητα της ανθρώπινης ανάσας. Οι πατινάδες συνήθως παιζότανε σε μουσικό μέτρο 4/4 π.χ. Κυρά Γιώργαινα, 7/8 π.χ.

Πατινάδα για κοινοτικό χορό - Τζούρτζια δεκαετία 1960

Πατινάδα για κοινοτικό χορό. - Καλλιρρόη δεκαετία 1950

Πατινάδα γάμου - Τζούρτζια δεκαετία 1980

Μεταφορά προίκας με πατινάδα - Τζούρτζια δεκαετία 1980

Πατινάδα την ημέρα της Αγίας Μαρίας - Τζούρτζια 17.08.1981

Το μάθатаν τι έγινε και 2/4 σε Καγκέλι π.χ. Κιτρολεμονιά και μαντζουράνα μου. Ή σε ελεύθερο μουσικό μέτρο ολόκληρη η μελωδία ή μισή μελωδία σε ελεύθερο μουσικό μέτρο και η υπόλοιπη μισή σε μουσικό μέτρο 4/4 όπως π.χ. είναι το Κυρατζίδικο. Συνηθιζόταν επίσης να ακούγονται τα τραγούδια Κάποια Γαλαξιδιώτισσα (ή προσαρμοσμένο τοπικά ανάλογα όπως το κάποια βλάχα Τζουρτζιώτισσα κ.ο.κ.), Κάτω στο ρέμα το βαθύ, Μια κοντή κοντούλα ν' εδώ στη γειτονιά, κ.α.

ΚΑΘΙΣΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΩΔΙΕΣ

Σε κάθε γλέντι κοινοτικό ή οικογενειακό δεν ξεκινούσε ποτέ ξαφνικά με χορευτική κίνηση. Πάντα υπήρχε μια προετοιμασία γι' αυτό. Είτε με πατινάδες εκφραζόμενες με συγκεκριμένες μελωδίες ή συγκεκριμένα τραγούδια την κάθε φορά, είτε με καθιστικά τραγούδια πάντα ανάλογα με το γεγονός που θα ακολουθούσε. Τα καθιστικά τραγούδια προετοίμαζαν την ατμόσφαιρα της κοινότητας και την προσωπική διάθεση του καθενός, όπου οι μερακλήδες και οι χορευταράδες άρχιζαν να ξεδιπλώνονται στο χορό.

Τα καθιστικά τραγούδια μιλούσαν για ιστορικά γεγονότα και εξέχοντα πρόσωπα της περιοχής του Ασπροποτάμου, όπως π.χ. το τραγούδι του Δημάκη. Δυστυχώς τα τελευταία χρόνια το ιστορικό καθιστικό τραγούδι μετατράπηκε σε κυκλικό χορό από ορισμένους «επίδοξους αυτοχριζόμενους χοροδιδασκάλους» στην περιοχή των Τρικάλων, (καταγραφή βίντεο παραστάσεων χορευτικών ομάδων). Δυστυχώς δεν άλλαξαν μόνον την χρήση του τραγουδιού από καθιστικό σκοπό σε χορευτικό σκοπό, άλλαξαν ακόμη και τον τίτλο του, δηλαδή από καθιστικό τραγούδι του Δημάκη σε χορό του

«Πασά...». Η παράδοση του Ασπροποτάμου με το συγκεκριμένο τραγούδι προσέδιδε τιμή στον Δημάκη, προεστό του Χαλικίου, και στους δημογέροντες του Ασπροποτάμου. Με την αλλαγή του τίτλου και την αλλαγή της χρήσης του τραγουδιού, πού προσδίδεται πλέον η πρέπουσα τιμή;

Υπάρχουν πολλά τραγούδια που τραγουδιόντουσαν ως καθιστικά, χαρακτηριστικά αναφέρονται τα παρακάτω: Ν' εσείς βουνά-βουνά τ' Ασπροποτάμου, Στις κορυφές στον Όλυμπο, Τα' αρμέξανε τα πρόβατα, Σαράντα χρόνια ασκητής, Του Τσέλιου, Τα ματάκια, Η Σιάνα, Ντι νάπαρτι ντι βάλι τριάτσι ουν κάρβάνι κ.α.

ΧΟΡΟΣ: ΣΥΓΚΑΘΙΣΤΟ

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στον συγκεκριμένο χορό ανήκουν στην κατηγορία των μελωδιών 'Μπεράτια' και παίζονται σε μουσικό μέτρο 7/8. Το συγκαθιστό είναι ένας ελεύθερος χορός και χορεύεται σε ζευγάρια ή σε παρέα ελεύθερα μικτά από άντρες και γυναίκες ή μόνον από άντρες ή μόνον από γυναίκες. Χορεύεται σε συγκεκριμένο χώρο, χωρίς να υποτάσσεται σε συγκεκριμένη χορευτική διάταξη με βάση το χορευτικό ημικόκλιο. Είναι ένας ελεύθερος χορευτικός αυτοσχεδιασμός των χορευτών με βάση την χορευτική και κοινωνική ταυτότητα του τόπου. Συγκαθιστό είναι ο πρώτος χορός των 'σιβασμένων. *Στην Ασπροποταμίτικη ντοπιολαλιά' σιβασμένοι=αρραβωνιασμένοι. Σιβασμένοι από το ρήμα σέβομαι και κατ' επέκταση στο ζευγάρι που σέβεται απόλυτα ο ένας τον άλλον, με ταυτόχρονη ηθική προσωπική δέσμευση, που σκοπό έχει τον γάμο.*

Τραγούδια που τραγουδιούνται σε συγκαθιστό χορό χαρακτηριστικά αναφέρονται τα παρακάτω: Κοντούλα βλάχα απ' τα ι βουνά, Μπαίνω μεσ' τ' αμπέλι, Για πάρε με για πάρε με καθώς και σε διάφορα άλλα δίστιχα. Την τελευταία δεκαετία στο συγκεκριμένο χορό συναντάμε και τραγούδια που ήρθαν από άλλες περιοχές, όπως το τραγούδι στο βλάχικο γλωσσικό ιδίωμα Λάι (ή Λιά) βιτσίνά Το τραγούδι αυτό ήρθε από το ονομαστό βλαχοχώρι της περιοχής Γρεβενών το Περιβόλι.

Η χορευτική φόρμα του χορού έχει δύο κινητικά μοτίβα με ρυθμοκινητική ανάλυση: Μεγάλο-μικρό-μικρό, όπως κατά το αρχαιοελληνικό ρυθμικό σχήμα: μακρόν-βραχύ-βραχύ.

ΧΟΡΟΣ: ΓΥΡΙΣΜΑ ΣΥΓΚΑΘΙΣΤΟΥ Η ΓΥΡΙΣΜΑ

Μετά από κάθε συγκαθιστό χορό πάντα ακολουθεί ως συνέχεια ο χορός *Γύρισμα Συγκαθιστού ή Γύρισμα*, χωρίς φυσικά να διακόπτεται η μου-

σική και κατ' επέκταση η χορευτική ροή. Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στο συγκεκριμένο χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 2/4 και είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω: *Ντουάου λάι φιάτι* = Δύο κορίτσια, σήμερα δυστυχώς δεν χορεύεται σε αυτή την χορευτική φόρμα σχεδόν καθόλου. Ευτυχώς επιβιώνει χορευτικά σε μια άλλη χορευτική φόρμα που αποτελεί ξεχωριστό χορό, γι' αυτό αναλύεται παρακάτω. *Τασιά*, που κυριαρχεί ως τραγούδι στον συγκεκριμένο χορό. Επίσης διάφορα ελεύθερα δίστιχα όπως το 'Πέντε έξι βλαχοπούλες χαμηλωζώνουνε, Μαχαίρι μαυρομάνικο, κ.α.' όπως επίσης διάφορες οργανικές μελωδίες.

Η χορευτική φόρμα του χορού έχει δύο κινητικά μοτίβα με ρυθμοκινητική ανάλυση: μικρό-μικρό-Μεγάλο.

ΧΟΡΟΣ: ΝΤΟΥΑΟΥ ΛΑΪ ΦΙΑΤΙ = ΔΥΟ ΚΟΡΙΤΣΙΑ.

Το τραγούδι που τραγουδιέται στον ιδιαίτερο αυτό χορό παίζεται σε μουσικό μέτρο 2/4. Αναφέρθηκε παραπάνω ότι το τραγούδι *Ντουάου λάι φιάτι* χορευόταν παλιότερα ως χορός σε *Γόρισμα Συγκαθιστού η Γόρισμα*. Χορευόταν επίσης και σε κυκλικό χορό σε μια πολύ ωραία χορευτική φόρμα, που σήμερα δυστυχώς χορεύεται ολοένα και λιγότερο. Αυτή η χορευτική φόρμα που χορεύεται στον χορευτικό κύκλο είναι ιδιαίτερα ωραία και έχει τέσσερα κινητικά μοτίβα με ρυθμοκινητική ανάλυση:

μικρό-μικρό-Μεγάλο(Δπ-Απ-Δπ), μικρό-μικρό-Μεγάλο(Απ-Δπ-Απ), διάσταση-προβολή(Δπ-Απ), διάσταση-μάζεμα(Απ-Δπ).

ΧΟΡΟΣ: ΠΑΡΕ ΤΑ ΓΚΙΟΥΜΙΑ ΚΙ ΕΛΑ

Το τραγούδι που τραγουδιέται στον συγκεκριμένο χορό παίζεται σε μουσικό μέτρο 8/4. Ζευγαρωτός χορός σε ζευγαρωτή χορευτική διάταξη με συγκεκριμένη κατεύθυνση που αλλάζει την κάθε φορά, μέσα στην κάθε χορευτική φόρμα του χορού. Παλιός χορός των 'σιβασμενων' ωραίος εντυπωσιακός και δύσκολος χορός, δυστυχώς σήμερα δεν χορεύεται σχεδόν καθόλου. Πιστεύω ότι χάθηκε στο χρόνο για δύο λόγους:

α) Λόγω του ότι σήμερα δεν γίνονται «σιβάσματα» (αρραβώνες) όπως γινόταν παλιότερα στον Ασπροπόταμο. Όλοι οι συμπέθεροι κατέβαιναν στο μεσοχώρι για να κάνουν γνωστό κοινωνικά το γεγονός των αρραβώνων, όπου το ζευγάρι καλούνταν να χορέψει παρουσία σχεδόν όλου του χωριού τον συγκεκριμένο χορό.

β) Λόγω της δύσκολης χορευτικής του φόρμας που έχει υποδιαιρέσεις και παύσεις πάνω στην μετρική βάση του μουσικού μέτρου των 8/4.

Κοινοτικός χορός - Πολυθέα 1930

ΧΟΡΟΣ: ΛΑ ΠΑΤΡΟΥ ΤΣΙΝΤΖΙ ΜΑΡΜΑΡΙ (ΣΤΑ ΤΕΣΣΕΡΑ ΠΕΝΤΕ ΜΑΡΜΑΡΑ) - ΧΑΝΙΩΤΙΚΟ

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στον εν λόγω χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 12/4 ή και σε 8/4. Κυκλικός χορός σε αργή κίνηση. Η χορευτική φόρμα του χορού καθώς και τα κινητικά του μοτίβα είναι ιδιαίτερα και δύσκολα. Πιστεύω ότι ο συγκεκριμένος χορός και γενικά οι βλάχικοι χοροί που απαντώνται σε μουσικό μέτρο 12/4 και 8/4. είναι από τους 'δυσκολότερους ελληνικούς χορούς'. Ο χορός αυτός αν και ιδιαίτερα δύσκολος δεν χάθηκε στο χρόνο διότι είναι ιδιαίτερα αγαπητός στην περιοχή και χορεύεται στα παραδοσιακά λαϊκά γλέντια μέχρι σήμερα στα χωριά Χαλίκι, Ανθούσα, Κατάφυτο. Επίσης χορεύεται λιγότερο στο χωριό Καλλιρρόη και Πολυθέα, ενώ στα υπόλοιπα χωριά του Ασπροποτάμου σήμερα δεν συναντάς αυτόν το χορό στα παραδοσιακά λαϊκά γλέντια και παρουσιάζεται μόνον μέσα απ' τις οργανωμένες χορευτικές ομάδες των πολιτιστικών συλλόγων.

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που συναντώνται στο χορό, αυτό είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω: Λα πάτρου τσίντζι μάρμαρι λα σάσι κιτριτσιάλι = Στα τέσσερα πέντε μάρμαρα στα πέντε λιθαράκια, Χανιώτικο σε οργανική μελωδία, Η Βιργινάδα, Η Μηλιά, Το πράσινο μαντήλι.

ΧΟΡΟΣ: ΣΤΑ ΤΡΙΑ

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στον εν λόγω χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 4/4 και 2/4. Κυκλικός χορός σε αργή κίνηση.

Η χορευτική φόρμα του χορού είναι απλή και μπορεί να χορευτεί από όλους. Ο χορός έχει 6 βασικές βηματικές χορευτικές κινήσεις όπου επάνω σ' αυτές οι καλοί χορευτές μπορούν να αυτοσχεδιάσουν και κατά την εκτέλεση του αυτοσχεδιασμού να μεγαλώσουν την αρχική χορευτική φόρμα του χορού, την οποία όμως στη συνέχεια την επαναφέρουν στην αρχική βασική της μορφή. Πρέπει να αναφερθεί ότι παλιότερα, αλλά σήμερα ορισμένοι γεροντότεροι, ξεκινάνε το χορό με πάτημα-άρση-πάτημα-άρση (Δπ-Απ-Απ-Δπ) και στη συνέχεια πάνε βήματα προς τη φορά.

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που συναντώνται στο χορό αυτό, είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω: Βαγγιλίτσα ή Μαρ ντι κουνία νι' τ' αστιπτάει = Βαγγιλίτσα από μικρή σε περίμενα, τραγούδι που τραγουδιέται στο βλάχικο γλωσσικό ιδίωμα. Ζαχαρούλα. Καντάρας. Λεβέντης είσαι μάτια μου λεβέντικα χορεύεις. Μια κοντή κοντολιανή. Παιδιά βλαχόπουλα, νεότερο τραγούδι που ήρθε από το βλαχοχώρι των Γρεβενών την γνωστή Σαμαρίνα. Βίνι ουάρα σι φουτζιμου' Μάρω μωρ' μουσάτα, Μάρω κου όκλιου λάιλου = Ήρθε η ώρα να φύγουμε Μάρω όμορφη, Μάρω μαυρομάτα. Αυτό το τραγούδι, προφανώς, ήρθε από την κοντινή πολιτεία των Βλάχων το ιστορικό Μέτσοβο.

Σημείωση:

α) Η χορευτική φόρμα του χορού Στα Τρία γίνεται πιο ενδιαφέρουσα ερευνητικά από την πλευρά της χορολογίας (όπως επίσης απλά θεαματικά) διότι μεταλλάσσεται και γίνεται πιο εντυπωσιακή, όταν χρησιμοποιείται στο συγκεκριμένο χορό το τραγούδι *Βαγγιλίτσα ή Μαρ ντι κουνίκα νι' τ' αστιπτάει* και το χορεύει γυναίκα που είναι άριστη χορεύτρια. Εδώ η χορεύτρια 'παίζει βηματικά' με υποδιαίρεσεις των χορευτικών χρόνων του μουσικού μέτρου 4/4, κάνοντας μικρότερα και περισσότερα βήματα, χωρίς να 'χαλάει' (να μεγαλώνει ή να μικραίνει) τη φόρμα του χορού. Βέβαια αυτό το ωραίο βηματικό χορευτικό παιγνίδι μπορεί να γίνει και σε άλλο τραγούδι, αλλά με το προαναφερόμενο τραγούδι *Βαγγιλίτσα ή Μαρ ντι κουνίκα νι' τ' αστιπτάει*, το κινησιολογικό χορευτικό αποτέλεσμα θεωρείται ιδανικό

β) Το τραγούδι και το χορό της Ζαχαρούλας το συναντάμε σχετικά παραλλαγμένο σε ταχύτητα εκτέλεσης και με αλλαγμένο το μουσικό του μέτρο από 4/4 σε 2/4 και στους Βλάχους της Μακεδονίας, κυρίαρχα στην περιοχή της Βέροιας και των Σερρών. Πιστεύω ότι ο χορός αυτός για τους Βλάχους της Μακεδονίας αρχικά ήταν ως χορός στο χορευτικό δρόμο Στα Τρία και σιγά - σιγά στην πορεία του χρόνου επηρεάστηκε προφανώς από κινητικά μοτίβα των περιοχών που μετοίκησαν έζησαν και ζούνε οι Βλάχοι της Μακεδονίας.

Έτσι συναντάται σήμερα κυρίαρχα σε περιοχές της Μακεδονίας να χορεύεται σε μια άλλη τελείως διαφορετική χορευτική φόρμα από αυτή που επιβιώνει μέχρι σήμερα στον Ασπροπόταμο. Αυτό θεωρώ ότι είναι μια φυσική εξέλιξη του χορού (για τους Βλάχους της Μακεδονίας), σύμφωνα με την εξελικτική πορεία της κάθε κοινότητας στο χρόνο και στο χώρο.

ΧΟΡΟΣ: ΓΕΡΟΝΤΙΚΟΣ

Τα τραγούδια που τραγουδιούνται στον Γερόντικο χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 4/4. Ο χορός στηρίζεται στον χορευτικό δρόμο Στα Τρία και έχει 6 χορευτικά βήματα. Τα τραγούδια και οι μελωδίες που συναντώ-

Γέροντας σέρνει το χορό - Ανθούσα 1953

Ο χορός των γερόντων - Γαρδίκι δεκαετία 2000

νται στο χορό αυτό είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω: Όπαλα βρε γέροντα, το συγκεκριμένο τραγούδι χρησιμοποιείται σχεδόν σε όλα τα χωριά του Ασπροποτάμου, ενώ τα δυο επόμενα όπως: Μα τον σταυρό από 'κανα, Ποιος είναι άξιος και γρήγορος, χρησιμοποιούνται κυρίαρχα στο Γαρδίκι, στον ετήσιο χορό των γερόντων.

ΧΟΡΟΣ: ΤΣΑΜΙΚΟ

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στον εν λόγω χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 6/8. Κυκλικός χορός στη γνωστή βασική χορευτική φόρμα του τσάμικου όπου χορεύεται ανά τον ελληνισμό. Αυτή τη βασική χορευτική φόρμα τη χορεύουν οι άντρες, οι γυναίκες χρησιμοποιούν μια άλλη χορευτική φόρμα καθαρά γυναικείου ύφους. Αυτή τη γυναικεία χορευτική φόρμα την συναντάμε και σε άλλα χωριά, κυρίως στη δυτική Θεσσαλία. Στον Ασπροπόταμο με βάση τις προαναφερόμενες χορευτικές φόρμες δημιουργήθηκε μια καινούρια χορευτική φόρμα που είναι ένα μίγμα των δύο παραπάνω. Αυτή η νέα Ασπροποταμίτικη χορευτική φόρμα εμπεριέχει, από τον 10 μέχρι τον 70 χορευτικό χρόνο (με δεδομένο τις 15 βασικές χρονικές αξίες, που χρησιμοποιούνται για ολοκληρωθεί η κάθε χορευτική φόρμα του χορού.) το χορευτικό βήμα της γυναικείας χορευτικής φόρμας και από τον 80 μέχρι τον 150 χορευτικό χρόνο εμπεριέχει, το χορευτικό βήμα της ανδρικής χορευτικής φόρμας. Αυτή η νέα μικτή χορευτική φόρμα χορεύεται σήμερα και από άντρες και από γυναίκες ως τοπικό Ασπροποταμίτικο χορευτικό δεδομένο. Αυτό το νέο χορευτικό

Μετά τον κοινοτικό χορό - Γαρδίκι 1918

δεδομένο συναντάμε κυρίως σήμερα στα χωριά Τζούρτζια, Γαρδίκι και Αθαμανία.

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που συναντώνται σήμερα στο χορό Τσάμικο, είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω: Παιδιά απ' τον Ασπροπόταμο κί από τα βλαχοχώρια. Για μένα βρέχουν τα ί βουνά. Ιτιά με τραγούδι αλλά κυρίως σε ένα ιδιαίτερο μελωδικό σόλο που απαιτεί χορό στον τόπο. Ψηλά βουνά κι απάτητα. Στου Γράμμου στα ψηλά βουνά. Ξενιτεμένο μου πουλί. Νταλιάνα. Είσαι καμπίσια μικρή Γιωργούλα. Τα μάγια. Η Μοχαήτισσα (Βοχαήτισσα). Στάζουν τα κεραμίδια σου.

ΧΟΡΟΣ: ΣΥΡΤΟ

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στον εν λόγω χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 7/4 και 2/4. Κυκλικός χορός σε στρωτή ή 'πεταχτή' χορευτική κίνηση ανάλογο με το μουσικό μέτρο που παίζεται το αντίστοιχο τραγούδι ή η μελωδία και την διάθεση του χορευτή. Ο χορός στηρίζεται στον χορευτικό δρόμο γνωστού πανελλήνια κλασικού Συρτού χορού, με τα 12 χορευτικά βήματα, όπου τα σταυρώματα (στους χορευτικούς χρόνους 80-120) στον Ασπροπόταμο κυρίαρχα γίνονται μέσα έξω, με βάση τον χορευτικό κύκλο.

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που συναντώνται στο Συρτό χορό με μουσικό μέτρο 7/8 'καλαματιανά', χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω:

Βούλω Τσιβούλω σοράνι Παρασκιβούλω = Βούλω Τσιβούλω αδελφή μου, (μεταφορικά αγαπημένη μου) Παρασκιβούλω. Όσα πουλάκια στα βουνά. Σιγαλά βρέχει ουρανός.

Επίσης χαρακτηριστικά τραγούδια που συναντώνται με μουσικό μέτρο 2/4 είναι: Κιτρολεμονιά και Μαντζουράνα μου. Στείλε με μανούλα μ' στο πηγάδι. Σκάρνατα βλάχαμ' σκάρνατα τα έρημα τα γίδια. Ολές οι παπαρούνες μωρ' Παναγιούλα μου. Στις πλαγιές και στα λιβάδια.

Σημείωση.

Έχει επικρατήσει στον Ασπροπόταμο, όπως και σχεδόν σε όλη την Ελλάδα, τον χορό Συρτό να τον ονομάζουν τα τελευταία χρόνια ως 'Καλαματιανό', από το εξής γεγονός. Η ονομασία Καλαματιανό έχει καθιερωθεί από την πλευρά των μουσικών και όχι από την πλευρά των χορευτών. Η ονομασία αυτή επηρέασε ονοματολογικά σχεδόν καθολικά και το όνομα του από Συρτός χορός ως 'Καλαματιανός χορός'. Τι έγινε! Οι πρακτικοί μουσικοί στον μεταξύ τους επαγγελματικό κώδικα επικοινωνίας, αντί να ονομάζουν το μουσικό μέτρο 7/8 με το πραγματικό του όνομα με βάση την μετρική των ρυθμών (επειδή δεν γνώρισαν

μετρική ενώ μετρικά έπαιζαν άριστα) χαρακτήρισαν το μουσικό μέτρο με τίτλο λεκτικό, που ήταν η λέξη 'καλαματιανό' διότι το τραγούδι 'καλαματανό' παίζετε αποκλειστικά με μουσικό μέτρο 7/8. Η ονομασία ως 'καλαματιανό' προήλθε από το γνωστό τραγούδι πανελλαδικά, 'Μαντήλι καλαματιανό'. Έτσι όταν έπρεπε να παίξουν ένα ρυθμό σε μουσικό μέτρο 7/8 χρησιμοποιώντας τραγούδια και μελωδίες που ανήκανε σε συγκεκριμένη «μελωδική οικογένεια» έλεγαν ότι τώρα «παίζουμε καλαματιανά» και φυσικά οι χορευτές χόρευαν Συρτό χορό, προσαρμοσμένο πάντα στην ταχύτητα το ύφος της τοπικής χορευτικής έκφρασης. Συμπερασματικά δηλαδή καταλήγουμε στο εξής: η λέξη «καλαματιανό» προσδιόριζε μουσικό τρόπο παιξίματος και όχι τρόπο χορού.

Αντίστοιχα το ίδιο ακριβώς συνέβαινε, όταν οι μουσικοί για τον ίδιο χορό δηλαδή τον Συρτό, έπρεπε να παίξουν σε διαφορετικό μουσικό μέτρο δηλαδή 2/4, όταν το απαιτούσαν οι συνθήκες της στιγμής. Τι κάνανε δηλαδή: παίζανε το μουσικό μέτρο 2/4, χωρίς να γνωρίζουν ότι αυτό ονομάζεται 2/4, χρησιμοποιώντας τραγούδια και μελωδίες που ανήκανε στη μελωδική οικογένεια 'καγκέλια' όπως οι ίδιοι τα χαρακτήριζαν. Τα 'καγκέλια, παίζονται αποκλειστικά στο μουσικό μέτρο 2/4. Έτσι ονομάζοντας όλα αυτά τα τραγούδια στον δικό τους επαγγελματικό κώδικα επικοινωνίας ως 'καγκέλια', ουσιαστικά παίζανε το επιζητούμενο μουσικό μέτρο 2/4, ενώ οι χορευτές συνέχισαν να χορεύουν πάνω στην ίδια χορευτική φόρμα, στον ίδιο χορευτικό δρόμο, στον ίδιο χορό που χόρευαν πριν και ήταν ο Συρτός χορός.

Η μόνη αισθητή διαφορά μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης μουσικής-χορευτικής επιλογής ήταν η ρυθμική διαφορά μεταξύ του 7/8 και 2/4. Όπως είναι φυσικό (λόγω της διαφοράς του μουσικού μέτρου) στην περίπτωση χρήσης του 7/8 η όλη χορευτική έκφραση ήταν πιο στρωτή, σε αντίθεση με την περίπτωση χρήσης του 2/4 όπου η χορευτική έκφραση ήταν πιο ζωνρή. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι μουσικοί επειδή γνώριζαν άμεσα τους χορευτές όταν τους παράγγελναν *Συρτό χορό*, συνήθως στις μεγαλύτερες ηλικίες παίζανε 'καλαματιανά' δηλαδή 7/8 που απαιτούσε πιο στρωτή κίνηση, ενώ στις νεότερες ηλικίες παίζανε 'καγκέλια' δηλαδή 2/4, όπου απαιτείτε ζωνρή χορευτική κίνηση.

ΧΟΡΟΣ: ΓΑΜΗΛΙΟΣ

Σε κάθε κοινωνία υπάρχουν ιδιαίτερη γαμήλιοι χοροί. Έτσι και η ασπροποταμίτικη κοινωνία είχε καθιερώσει ειδικά τραγούδια και χορούς γ' αυτό το κορυφαίο κοινωνικό γεγονός.

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στον εν λόγω χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 4/4. Κυκλικός χορός σε αργή ιεροτελεστική

κίνηση. Η χορευτική φόρμα του χορού είναι απλή, εκείνο όμως το σημείο που κάνει τον χορό ιδιαίτερα ξεχωριστό και 'ιεροτελεστικό' είναι το ύψος και η απόλυτα όρθια χορευτική στάση των νεόνυμφων με το βλέμμα τους σταθερό ('καρφωμένο' θα 'λεγε κανείς) στο κέντρο του κύκλου, εκφράζοντας απόλυτα την σοβαρότητα της στιγμής που απέρρευε από την καθολική σοβαρότητα, που διδόταν παλιότερα από την τοπική κοινωνία στο γαμήλιο δρώμενο.

Οικογενειακός γαμήλιος χορός - Τζούρτζια 1957

Τη χορευτική φόρμα του Γαμήλιου χορού τη συναντάμε σε τρεις χορευτικές φόρμες:

α) Την παλιά φόρμα που έχει συνολικά 8 χορευτικές κινήσεις και βασίζεται στο χορευτικό δρόμο *Στα Τρία* (με διπλή προβολή) σε ρυθμοκινητική ανάλυση: Βήμα(Δπ) - Βήμα(Απ) - Διάσταση(Δπ) - Προβολή(Απ) με ελάχιστη μεκακίνηση του κέντρου βάρους του σώματος στο πόδι προβολής - Απλή προβολή(Απ) - Διάσταση(Απ) - Προβολή(Δπ) με ελάχιστη μετακίνηση του κέντρου βάρους του σώματος στο πόδι προβολής - Απλή προβολή(Δπ). Δύσκολη χορευτική φόρμα, αλλά πολύ ωραία και εντυπωσιακή. Απαιτεί πολύ καλό χορευτή, για να την χορέψει σωστά και στην συνέχεια να την αποδώσει εκφραστικά. Αυτή η παλιά φόρμα χάθηκε στην πορεία του χρόνου, πιστεύω, λόγω της δυσκολίας της.

β) Η χορευτική φόρμα του χορού *Στα Τρία* με τις 6 κλασικές χορευτικές κινήσεις που είναι ένα αποτέλεσμα της παραπάνω παλιάς και δύσκολης χορευτικής φόρμας των 8 χορευτικών κινήσεων. Αυτό παρατηρείται σε

πολλούς χορούς πανελλαδικά, δηλαδή παλιές χορευτικές φόρμες σύνθετες και δύσκολες αλλά ταυτόχρονα πολύ ωραίες, να έχουν μεταλλαχθεί στην πορεία των χρόνων, σε νεότερες πιο απλές.

γ) Η χορευτική φόρμα των 4 σχεδόν επιτόπιων χορευτικών κινήσεων που στηρίζεται στον 'Χορευτικό δρόμο του Κλειδωτού'. 4 απλές χορευτικές κινήσεις με ρυθμοκινητική ανάλυση: Βήμα(Δπ) - Προβολή(Απ) - Φυσική προσοχή(Απ) - Προβολή(Δπ). Το χαρακτηριστικό αυτής της φόρμας είναι το ότι η κινητική της δομή επιτρέπει ελάχιστα την μετακίνηση των χορού προς τη φορά του χορευτικού κύκλου, προσδίδοντας στο χορό μια 'ερετ-λεστικότητα'.

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που συναντώνται στο Γαμήλιο χορό, είναι χαρακτηριστικά τα παρακάτω: Άγουρος από σειρά κόρη απ' την ανατολή-ιά, (συναντάτε με πολλές παραλλαγές στην φωνητική έκφραση των τραγουδιστών όπως το: Αγορούσα από σειρά, κόρη απ' την ανατολή). Επίσης για τον ίδιο σκοπό συναντάτε και το τραγούδι: Πέρα στον πέρα μαχαλά.

ΧΟΡΟΣ: ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ

Όπως αναφέρθηκε στην ενότητα: «Επιδράσεις στο μουσικό και χορευτικό ρεπερτόριο του Ασπροποτάμου» οι επηρεασμοί ήταν αρχικά στο μουσικό και κατ' επέκταση στο χορευτικό ρεπερτόριο. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος ήταν να καθιερώσουν χορευτικά οι Ασπροποταμίτες μια καινούργια χορευτική φόρμα για την περιοχή τους. Αυτή η νέα χορευτική φόρμα δομήθηκε πάνω στο μουσικό ρεπερτόριο των τραγουδιών και των μελωδιών που ήρθαν από την άμεσα κοντινή ήπειρο που συνορεύει με τον Ασπροπόταμο και οι σχέσεις των κατοίκων ήταν πάντα καλές σε όλα τα επίπεδα. Εξάλλου οι ηπειρώτικοι στοίχοι των τραγουδιών και τα μελωδικά ηπειρώτικα μελωδικά τσακίσματα και γυρίσματα είναι ιδιαίτερα αρεστά στην περιοχή.

Έτσι όταν οι Ασπροποταμίτες επιχειρήσαν να χορέψουν αυτά τα τραγούδια από καθαρή διάθεση, πάνω στο κέφι του γλεντιού, φυσικό ήταν να τα αποδώσουν πάνω στα κινητικά μοτίβα που υπάρχουν στην περιοχή τους και που ήδη γνώριζαν, με βάση το δικό τους χορευτικό ρεπερτόριο. Αυτά τα κινητικά μοτίβα και η χορευτική φόρμα που τους ταίριαζε καλύτερα ήταν όλα αυτά που στηρίζονται στον χορευτικό δρόμο *Στα Τρία*. Λογικό ήταν να τα χορέψουν Στα Τρία, όπου σ' ορισμένες περιπτώσεις προσέθεταν ή όχι, άλλες δύο χορευτικές κινήσεις. Δημιούργησαν έτσι μια νέα χορευτική φόρμα των 8 χορευτικών κινήσεων που στηρίζεται στο χορευτι-

κό δρόμο Στα Τρία. Γι' αυτό σήμερα συναντάται το εξής, όταν ακούγεται τραγούδι και μελωδία σε ηπειρώτικο σκοπό άλλοι να το χορεύουν με 6 κινήσεις και άλλοι με 8 κινήσεις, πάντα στο χορευτικό δρόμο Στα Τρία. Συνήθως οι γυναίκες χρησιμοποιούν τη φόρμα των 8 χορευτικών κινήσεων περισσότερο.

Τα τραγούδια και οι μελωδίες που τραγουδιούνται στον συγκεκριμένο χορό παίζονται σε μουσικό μέτρο 4/4 και 3/4 και χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω:

4/4: Δέβινο και Τσαμουριά. Βασιλικός θα γίνω στο παραθύρι σου. Γιάννη μου το μαντήλι σου. Στης πικροδάφνης τον ανθό.

3/4: Άσπρο τριαντάφυλλο κρατώ μωρ' Γιαννιοτοπούλα μου, Δελή παπά λεβέντη. Στέλλα μωρ' Στέλλα. Εμπάτε αγόρια στο χορό. Μαρία λέν την Παναγιά.

Σημείωση.

Στο Χαλίκι και την Ανθούσα όταν ακούγεται ηπειρώτικος σκοπός σε μουσικό μέτρο 4/4 ορισμένοι κάτοικοι, σε ορισμένες περιπτώσεις, το χορεύουν σε μια άλλη χορευτική φόρμα. Το χορεύουν σε 'Στρωτό χορό' στο χορευτικό δρόμο *Στα Δύο*, που είναι και η πραγματική χορευτική φόρμα του χορού, όπως δηλαδή χορεύετε στην περιοχή απ' την οποία προήλθε ο συγκεκριμένος σκοπός.

ΧΟΡΟΣ: ΚΑΡΑΠΑΤΑΚΙ

Το μοναδικό τραγούδι που τραγουδιέται στον αναφερόμενο χορό παίζετε σε μουσικό μέτρο 7/8. Κυκλικός χορός 'Στρωτός χορός' σε 'στρωτό χορευτικό βήμα' στο χορευτικό δρόμο Στα δύο. Συναντάται το συγκεκριμένο τραγούδι να χορεύεται και σε Συγκαθιστό χορό, αλλά σε χορευτικό βήμα λίγο πιο έντονο.

ΧΟΡΟΣ: ΠΩΣ ΤΟ ΤΡΙΒΟΥΝ ΤΟ ΠΙΠΕΡΙ

Το τραγούδι που τραγουδιέται στον αναφερόμενο χορό έχει σκωπτικό στίχο και παίζεται σε μουσικό μέτρο 4/4 με εναλλασσόμενη ταχύτητα παιξίματος, σε αργό και γρήγορο μέρος. Κυκλικός χορός σε μιμητική έκφραση, σύμφωνα με το νόημα των στίχων του τραγουδιού. Εδώ οι χορευτές μιμούνται κινητικά ακριβώς ότι ακριβώς λένε τα λόγια του τραγουδιού. Στην χορευτική παρέα υπάρχει συνήθως και ένας χοράρχης (δραγουμάνος) ο οποίος με το

λουρί (ζώνη) στα χέρια του, υπό την απειλή να τους δείρει αν δεν εκτελέσουν αυτό που παραγγέλνουν οι στίχοι του τραγουδιού, «αναγκάζει» τους χορευτές να συμμετέχουν στην μιμητική κίνηση, όποια κι αν είναι αυτή. Αυτό το σκωπτικό χορευτικό δρώμενο γίνεται στο τέλος του γλεντιού, δηλαδή τις πρώτες πρωινές ώρες, που συνήθως τα μικρά παιδιά βρίσκονται στα σπίτια τους και κοιμούνται, έτσι οι ενήλικες μπορούν να δρουν «ελεύθερα».

ΧΟΡΟΙ: ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΙ

Όπως προαναφέρθηκε στην ενότητα «Επιδράσεις στο μουσικό και χορευτικό ρεπερτόριο», οι Ασπροποταμίτες ήταν αδύνατο 'ξεφύγουν' από τον συρμό της εποχής όταν οι χοροί που προέρχονταν από την Ευρώπη (Ταγκό και Βαλς) είχαν κατακλύσει τα Αθηναϊκά σαλόνια. *(Διευκρίνιση. Το ταγκό κατ' ονομασία θεωρούνταν ευρωπαϊκός χορός. Στην πραγματικότητα όμως ο χορός έχει Αργεντινική καταγωγή και έφτασε στην Ελλάδα χορευτικά, δια μέσου της Ευρώπης).* Ένας άλλος σημαντικός λόγος είναι γιατί οι Ασπροποταμίτες ταξίδευαν επαγγελματικά προς όλες τις κατευθύνσεις του τότε γνωστού κόσμου, όπου ζούσαν για το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του έτους. Έτσι μέσα από τις κοινωνικές τους επαφές γνώριζαν ήδη αυτούς τους χορούς πριν επίσημα αυτοί οι χοροί γίνουν μέρος της αστικής ζωής των μεγαλουπόλεων της Ελλάδας. Έτσι ο ερευνητής βρίσκει σήμερα προφορικές μαρτυρίες, αλλά και αντικείμενα σε παλιά αρχοντικά σπίτια που έχουν έρθει από: Βιέννη, Παρίσι, Οδησό, ακόμη και από την Αλεξάνδρεια και το Κάιρο της Αιγύπτου. Οι χοροί Ταγκό και βαλς συναντώνται κυρίως στο χωριό Κρασιά. Ονομαστοί Ασπροποταμίτες ήταν έμποροι και πραματευτάδες και ταξίδευαν πολύ μακριά για την εποχή τους.

Ευρωπαϊκοί χοροί - Κρασιά δεκαετία 1930

Ευρωπαϊκοί χοροί - Κρανιά δεκαετία 1950

Κιθάρα και αστικό τραγούδι - Κρανιά δεκαετία 1950

Ευρωπαϊκοί χοροί - Χαλίκι δεκαετία 1950

Αυτοί οι δύο ξεχωριστοί χοροί είναι οι γνωστοί χοροί στην απλή τους χορευτική φόρμα ο καθένας όπως χορεύτηκε αστικά στον ελληνισμό. Αυτοί οι χοροί χορεύτηκαν κυρίως από νέους σε εκδρομές που συνήθισαν να κάνουν πολύ την δεκαετίες 1960-1970. Εκεί στα πλατώματα και λίγο πιο μακριά από το χωριό, με την συνοδεία του πικάπ της εποχής, οι νέοι με στόχο την γνωριμία μεταξύ τους χόρευαν σε ρυθμούς βάλς και ταγκό. Ορισμένοι νέοι που τα κατάφερναν χορευτικά λίγο παραπάνω από τους υπόλοιπους, επιδίδονταν και σε άλλους ανάλογους χορούς όπως το ήθελε η τάση (μόδα) της εποχής.

Πρέπει να αναφερθεί ότι σήμερα δεν συνηθίζεται οι νέοι Ασπροποταμίτες να χορεύουν στις εκδρομές τους τέτοιους χορούς. Εξάλλου η παραμονή τους στο χωριό είναι πολύ μικρότερη απ' ό,τι παλιότερα, οπότε οι τέτοιου είδους χορευτικές διασκεδάσεις γίνονται κυρίως στις πόλεις όπου ζουν και δραστηριοποιούνται.

Ευρωπαϊκοί χοροί - Τζούρτζια δεκαετία 1950

Η τελευταία φωτογραφία απεικονίζει χορευτικά ζευγάρια σε ρυθμούς 'ευρωπαϊκών χορών' που χορεύουν σε κεντρικό κατάστημα (καφενείο) εντός του χωριού Τζούρτζια την δεκαετία 1950. Πολύ προοδευτικό αυτό εντός του χωριού για εκείνη την εποχή. Γεγονός όμως είναι ότι στην ψυχοσύνθεση των νέων της τότε εποχής ως κυρίαρχη πολιτισμική ταυτότητα υπήρχε η μουσικοχορευτική παράδοση του τόπου, αλλά με τάση γνώσης και προόδου προς τα νεοφερμένα μουσικοχορευτικά στοιχεία της εποχής.

ΧΟΡΟΙ ΠΟΥ ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥΣ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥΝΤΑΙ ΣΤΟ ΒΛΑΧΙΚΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ

Στους χορούς του Ασπροποτάμου τα τραγούδια κυρίαρχα είναι στην ελληνική γλώσσα εκτός ορισμένων που οι στίχοι τους αποδίδονται στο βλάχικο γλωσσικό ιδίωμα.

Αυτά τα τραγούδια συνοπτικά είναι τα παρακάτω:

1. Λα πάτρου τσίντζι μάρμαρι λα σάσι κιτρισιάλι = Στα τέσσερα πέντε μάρμαρα στα πέντε λιθαράκια
2. Βαγγλίτσα ή Μαρ ντι κουνίκα νι' τ' αστυπάει = Βαγγλίτσα από μικρή σε περίμενα, τραγούδι που τραγουδιέται στο βλάχικο γλωσσικό ιδίωμα.
3. Βούλω Τσιβούλω σοράνι Παρασκιβούλω = Βούλω Τσιβούλω αδελφή μου, (μεταφορικά αγαπημένη μου) Παρασκιβούλω.
4. Ντουάου λάι φιάτι = Δύο κορίτσια

Επίσης άλλα δύο τραγούδια που ακούγονται τα τελευταία χρόνια στο Ασπροπόταμο

5. Βίνι ουάρα σι φουτζίμου Μάρω μωρ' μουσάτα, Μάρω κου όκλιου λάιλου = Ήρθε η ώρα να φύγουμε Μάρω όμορφη, Μάρω μαυρομάτα. Αυτό το τραγούδι προφανώς ήρθε από το κοντινή πολιτεία των Βλάχων το ιστορικό Μέτσοβο ή το χωριό Μαλακάσι απ' όπου κατάγονται και μεγάλες οικογένειες μουσικών.

6. Λάι (ή Λιά) βιτσίνâ. Το τραγούδι αυτό ήρθε από το ονομαστό βλαχοχώρι της περιοχής Γρεβενών το Περιβόλι

Φωνητικές εκφράσεις βλάχικων του βλάχικου γλωσσικού ιδιώματος

Η συλλαβή νι ακούγεται όπως ακριβώς ακούγεται η κατάληξη της λέξης μπάνιο χωρίς το γράμμα ο, (δηλαδή μπάνι-ο).

Όπου συναντάται το γράμμα â η φωνητική του έκφραση στο βλάχικο γλωσσικό ιδίωμα είναι κάτι ενδιάμεσα μεταξύ των γραμμάτων α και ε σε μικτή φωνητική απόδοση.

Συντομογραφίες:

Όπου συναντώνται συντομογραφίες αυτές επεξηγούνται ως:

Όπου: Απ = αριστερό πόδι.

Όπου: Δπ = δεξί πόδι.

Επεξηγήσεις:

Όπου συναντάται ο όρος χορευτικός δρόμος. Αυτός ο όρος είναι ένας ειδικός επιστημονικός όρος που καθιέρωσε ο εισηγητής του παρόντος θέματος, μέσα από την επιστημονική του έρευνα στο Τ.Ε.Φ.Α.Α. του πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΡΟΝΤΟΣ ΘΕΜΑΤΟΣ

Όλη η παρούσα θεωρητική ανάλυση του θέματος είναι κατ' ουσία το 50% του περιεχομένου από αυτό που παρουσιάστηκε από τον εισηγητή στο 9ο Συμπόσιο Ιστορίας, Λαογραφίας, Βλάχικης παραδοσιακής μουσικής και χορού. «Ο Ασπροπόταμος στο χώρο και το χρόνο» 11-13.5.2007. Αυτό συμβαίνει διότι υπήρξε από το εισηγητή άλλη μία πρακτική εισήγηση-παρουσίαση-διδασκαλία των χορών με πλήρη επιστημονική χορολογική ανάλυση, ρυθμολογικά και κινησιολογικά του κάθε χορού. Επίσης παρουσιάστηκε η πλήρης χορευτική απόδοση των χορών συνοδεία ντόπιων κατοίκων, για την πιστή και αυθεντική τους απόδοση. Αυτή η πρακτική εισήγηση παρουσιάστηκε σε όλους τους χοροδιδασκάλους και ορισμένους έμπειρους χορευτές των πολιτιστικών συλλόγων μελών της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων που συμμετείχαν στο συμπόσιο. Είναι γεγονός ότι η παρούσα θεωρητική προσέγγιση του συγκεκριμένου θέματος, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να αντικαταστήσει με τίποτε το πρακτικό μέρος, είτε στην καθατού πράξη, είτε στο θεωρητικό μέρος της διδακτικής και της ανάλυσης του χορού από κάθε πλευρά, που υπηρετεί την πράξη.

Ευχαριστίες.

Ευχαριστώ απ' το βάθος της καρδιάς μου τους τοπικούς πολιτιστικούς φορείς, καθώς και τους συντοπίτες μου Ασπροποταμίτες, που άμεσα ή έμμεσα με βοήθησαν στην παρούσα ερευνητική εργασία, κυρίως για το φωτογραφικό υλικό. Ευχαριστώ τους:

1. Το Δ.Σ. της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Τζούρτζιας της Αθαμανίας
2. Το Δ.Σ. του Πολιτιστικού Συλλόγου Κρανιάς
3. Τον κ. Τάκη Καραγκούνη
4. Την κ. Μαρούλα Κλιάφα
5. Τον κ. Γεώργιο Ντάντο
6. Την κ. Γεωργία Δήμα
7. Τον κ. Ιωάννη Κούτσια
8. Τον κ. Σωτήρη Γοργογέτα
9. Τον κ. Σωτήρη Μάκα
10. Τον κ. Αλέξανδρο Σαρμά
11. Την κ. Σωτηρούλα Τύμπα-Βουρλίτση
12. Την κ. Λένα Ζαχαρή
13. Τον κ. Τάκη Λεοντάρη
14. Την κ. Ρουμπτίνα Νικολάου

Ο ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΑΚΡΗΣ ΩΣ ΛΑΟΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Το έργο του Λεωνίδα Μακρή, λογοτεχνικό και λαογραφικό, αποτελεί λόγω της ιδιορρυθμίας και της ποικιλομορφίας του πραγματική πρόκληση για έναν σύγχρονο μελετητή, ο οποίος εύκολα μπορεί να διαπιστώσει ότι έχει να κάνει με μια ενδιαφέρουσα προσωπικότητα. Αυτή η πρόκληση με έκανε να ασχοληθώ με τον Λεωνίδα Μακρή, μια προσωπικότητα που πολλοί Τρικαλινοί θα θυμούνται λόγω της ιατρικής του ιδιότητας και της κοινωνικής του προσφοράς.

Ο Λεωνίδας Μακρής γεννήθηκε στην Αθαμανία Ασπροποτάμου το 1897. Αριστούχος του Πανεπιστημίου και εξάίρετος γιατρός κατόπιν, διετέλεσε πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου Τρικάλων και της Φιλαρχαίου Εταιρείας Τρίκκης. Έλαβε μέρος στις εκστρατείες της Κριμαίας, της Θράκης και της Μ. Ασίας και τραυματίστηκε στις μάχες του Σαγγαρίου ποταμού. Τιμήθηκε με το «Χρυσούν Αριστείον Ανδρείας». Ο Λ. Κ. Μακρής υπήρξε μια σπουδαία και ξεχωριστή προσωπικότητα. Η προσφορά του στον χώρο της Υγείας ήταν πολύπλευρη. Άσκησε το επάγγελμα του ιατρού με ζήλο και ξεχωριστή αγάπη για τον συνάνθρωπο. Διάγοντας μοναχικό βίο αλλά πλούσιο σε κοινωνική προσφορά, απεβίωσε το 1977, αφήνοντας πίσω του αξιόλογο έργο. Ολόκληρη την περιουσία του διέθεσε, με διαθήκη, για τη σύσταση ενός ιδρύματος με την επωνυμία «ΙΔΡΥΜΑ ΛΕΩΝΙΔΑ ΜΑΚΡΗ-ΙΑΤΡΟΥ» με κοινωφελείς σκοπούς, όπως την βοήθεια των πασχόντων και απόρων, τη χορήγηση χρηματικών βραβείων σε “διαγωνισμούς γραμμάτων, αθλημάτων, καλών τεχνών και κοινωφελών σκοπών”.

Όμως ο Λ. Μακρής υπήρξε και ένας πολυγραφότατος συγγραφέας και πνευματικός άνθρωπος. Έδωσε πολλές διαλέξεις και δημοσίευσε μελέτες ιατρικού, ιστορικού, λαογραφικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος. Καθιερώθηκε στην τρικαλινή κοινωνία και έγινε αποδεκτός ως ο πνευματώδης και ευχάριστος χιουμορίστας που με τις ομιλίες και τις διαλέξεις του, αλλά και με τα δημοσιεύματά του, πολλές φορές διασκέδαζε τους ακροατές και τους αναγνώστες του.

Το έργο του απαρτίζεται από ποικιλία συγγραμμάτων λογοτεχνικών και λαογραφικών, τα περισσότερα εκ των οποίων έχουν δημοσιευτεί είτε σε περιοδικά και αφιερώματα είτε σε αυτοτελή βιβλία, όπως το Έθιμα και Παραδόσεις της Αθαμανίας 1900-1925, που εκδόθηκε στα Τρίκαλα το 1956 και ανατυπώθηκε από τον Σύλλογο απανταχού Αθαμάνων «Η Αγία Παρασκευή» στον Πειραιά το έτος 1990. Η έκταση του έργου του είναι 103 σελίδες και χωρίζεται στα εξής κεφάλαια:

1. Επαρχία Ασπροποτάμου

(Δέση, Καμινάι, Τυφλοσέλι, Τζούρτζια, Μουτσιάρα, Γαρδίκι, Ασπροπόταμος).

2. Αθαμανία

(χλωρίδα, πανίδα, κυνήγι, βρύσες, αριθμός κατοίκων, γλώσσα, σχολεία, επίδοσις των κατοίκων, λαϊκά όργανα, θρησκευτικό αίσθημα, εθνικό φρόνημα, ταχυδρομική επικοινωνία, αλληλεγγύη, σπίτια των χωρικών, πυροβολισμοί, συγκοινωνία, ασχολία και επαγγέλματα των κατοίκων, ράπται, κτηνοτρόφοι, γεωργία, ξηνητεμένοι και μετανάσται, πολυτεκνία -μακροζωία, χοροί, επισκέψεις κοινωνικά, πανηγύρεις, σιβάσματα (αρραβώνες) γάμος, απαγωγήι, προικιά, ενδυμασία, χειροτεχνία, κλιτσογλυπτική-κλιτσολογία, γεννήσεις- βαπτίσεις).

3. Παραδόσεις

(Μουτσιάρα, Τζούρτζια, τραγούδια ευτράπελα, διηγήσεις ευτράπελαι, δημόδης ιατρική, πολιτική, ονομασία τοποθεσιών, ευχές - κατάρες - βλασφημίες, μνημόσυνα, κηδείες).

Στην αρχή του έργου του αναφέρεται στον λαϊκό μύθο που συνδέεται με την ονομασία του ποταμού και της ευρύτερης περιοχής: «Κατά την λαϊκήν παράδοσιν τρία αγαπημένα αδέρφια, ο ήρεμος και σοβαρός Άραχθος, η ωραία και σιγανοπερπατούσα Σαλαμπριά (Πηνειός) και ο νεαρός, πεντακάθαρος ασπροντυμένος και εκ γεννητής ατίθασος, Ασπροπόταμος, έπεσαν να κοιμηθούν κάποτε, επειδή τους πήρε η νύχτα μακριά από κατοικιμένο χωριό, στην υψηλότερη κορυφή της Πίνδου, στο “Περιστέρι”. Τη νύχτα η Σαλαμπριά, για λόγους που μόνο μια όμορφη γυναίκα είναι δυνατό να ξεύρη, παράτησε τα αδέρφια της και προφυλακτικά και αθόρυβα κατηφόρισε στον κάμπο της Θεσσαλίας για να καταλήξη στα ρομαντικά Τέμπη του Ολύμπου όπου -ήλπιζε κατά την παράδοση να συναντήσει κάποιον από τους 12 Θεούς του Ολύμπου. Προδοθείσα όμως από την προσδοκίαν της και απογοητευθείσα, επνίγηκε στο Αιγαίο. Τη φυγή της αδερφής του αντελήφθη, νύχτα ακόμη, ο Άραχθος, που ανήσυχος και λυ-

πημένος ετράπη εις αναζήτησίν της προς την Ήπειρον, ψάχνοντας δε ασκόπως έφθασε και έπεσε λόγω της απελπισίας του από το χαμό της αδερφής του, στο Ιόνιο Πέλαγος.

Στα χαράματα αντελήφθη τελευταίος και ο Ασπροπόταμος τον αναπάντεχο χαμό των αδερφών του, ξαφνιασμένος δε τότε και έξαλλος από την λύπη και την απελπισία του, κατακύλησε, όπως ήτο ασπροντυμένος προς Νότον, πηδώντας γκρεμούς και χαράδρες, διασχίζων βουνά και λαγγάδια και παρασύρων εις τον φρενήρη δρόμο του κάθε εμπόδιο φυσικόν ή τεχνητόν, αναζητώντας από τότε μέχρι σήμερα με γοερές κραυγές τα χαμένα αδέρφια του».

Η ενασχόλησή του με θέματα λαογραφικά, τότε που δεν είχε αρχίσει ακόμη η λαογραφική έρευνα στην περιοχή μας, σκοπό έχει «την διαφύλαξιν μερικών εκ των εθίμων και παραδόσεων αι οποίαι επεκράτουν κατά το πρώτον τέταρτον του αιώνος μας, -από του 1900 έως 1925 δηλαδή,- και μερικών λαϊκών τραγουδιών τα οποία εχρησιμοποιούντο κατά την εποχήν αυτήν, υπό των κατοίκων της ακραίας περιφερείας του τέως Δήμου Αθαμάνων του Ασπροποτάμου». Απευθύνεται σε όσους θέλουν να ταξιδέψουν στο παρελθόν, επιστρατεύοντας ταυτόχρονα επινοητικότητα και κουράγιο για το μέλλον. Θεωρεί τη συλλογή αυτή ιερή αποστολή και την καταχώρηση και φύλαξή της «εθνικό κειμήλιο». Μέσα από τη συνειδητοποίηση της ιστορικότητας του λαϊκού πολιτισμού δίνει μια σημαντική ώθηση στην επιστήμη της λαογραφίας. Ενδιαφέρθηκε να καταγραφούν οι καθημερινές εμπειρίες και ασχολίες των φορέων του λαϊκού πολιτισμού, των απλών χωρικών. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο ίδιος ενδιαφέρεται να καταγράψει τα επαναλαμβανόμενα γεγονότα της καθημερινής ζωής, όλα αυτά που συμβαίνουν μέσα σε μια μέρα ή σε έναν χρόνο και τα οποία απομνημονεύονται από τις κοινωνίες χωρίς γραφή. Σύμφωνα με την Άλκη Κυριακίδου Νέστορος «οι σύγχρονοι ιστορικοί παραδέχονται (και αυτό οφείλεται κυρίως στον Φρόυντ) ότι πίσω από τη συνειδητή, καταγεγραμμένη ιστορία, υπάρχει μια ασυνείδητη ή υποσυνείδητη ιστορία που δεν έχει καταγραφεί: πρόκειται για την αδιάκοπη ροή της καθημερινής ζωής, για τα λόγια που ειπώθηκαν και ξεχάστηκαν, για τις πράξεις που δεν υπαγορεύονται όλες από τους κανόνες και τις συνήθειες. Ύστερα από τον Φρόυντ, αυτή η 'σιωπηλή ζωή' δεν μπορεί πια να παρασιωπηθεί». Αυτές οι απόψεις οριοθέτησαν στα μέσα περίπου του 20ού αιώνα το αμέριστο ενδιαφέρον ιστορικών, λαογράφων, εθνολόγων και ανθρωπολόγων για τη μελέτη της προφορικής ιστορίας και της παράδοσης.

Ο Λ. Μακρής λοιπόν προηγήθηκε όλων αυτών με το λαογραφικό του έργο και με τα όσα προλογίζει ο ίδιος σ' αυτό «Θα έπρεπε τα ήθη και τα έθιμα όσον και οι παραδόσεις και τα λαϊκά τραγούδια των κατοίκων κάθε περιφέρειας να συλλέγονται, να καταχωρούνται κάπου και να φυλάσσονται σαν εθνικά κειμήλια πριν ξεχασθούν και καλυφθούν και πριν αντικατασταθούν ...».

Η δομή του έργου του είναι αξιοζήλευτη. Ο πλούτος της παράδοσης ξετυλίγεται σε όλο του το μεγαλείο. Περιγράφει τα χωριά του Ασπροποτάμου, το τοπίο, την χλωρίδα, την πανίδα, τον αριθμό των κατοίκων, τη γλώσσα, τα σχολεία, τα επαγγέλματά τους, την μεταξύ τους επικοινωνία, τη δομή των σπιτιών, αλλά και θέματα που πραγματικά θα μπορούσαν να βοηθήσουν έναν σύγχρονο λαογράφο ή εθνογράφο μελετητή, όπως το θέμα των πυροβολισμών, των κοινωνικών επισκέψεων, της πολυτεχνίας και της μακροζωίας και άλλα. Μας δίνει χρήσιμες πληροφορίες που αφορούν την οργάνωση του χώρου στη γεωργία σε σχέση με τη γαιοκτησία, το μοίρασμα των νερών, συμφωνίες για την καλλιέργεια χωραφιών αλλά και την οργάνωση του χώρου και του χρόνου σε σχέση με την κτηνοτροφία όπως το κατέβασμα στα χειμαδιά ή οι σχέσεις κτηνοτρόφων -γεωργών στα χειμαδιά. Μέσα από τις σελίδες του έργου του πραγματικά ζωντανεύει η αμιγώς ελληνική κοινωνία της υπαίθρου από το 1900 έως το 1925 με σκοπό την καλύτερη γνώση του απλού και καθημερινού ανθρώπου της υπαίθρου αυτής της εποχής. Κάθε λεπτομέρεια αποτελεί πολύτιμο στοιχείο και αποδίδεται με την τοπική διάλεκτο, παρεμβάλλονται δε και στίχοι δημοτικών τραγουδιών που αντιστοιχούν στο κεφάλαιο το οποίο πραγματεύεται, καθόσον αυτά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της παραδοσιακής ζωής. Στο τέλος του έργου παρατίθεται ένα κεφάλαιο με επεξηγήσεις των λέξεων που χρησιμοποιήθηκαν, είτε επειδή πολλές από αυτές ανήκουν στο τοπικό ιδίωμα και μπορεί να είναι άγνωστες στον αναγνώστη ή επειδή έχουν πέσει σε αχρησία. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι το έργο του αυτό εμπλουτίζεται με πλούσιο φωτογραφικό υλικό που αναφέρεται στην χρονική περίοδο από το 1900 έως το 1925.

Στο αντίστοιχο κεφάλαιο του έργου του που τιτλοφορείται 'ΣΧΟΛΕΙΑ' παραθέτει στοιχεία από την καθημερινή σχολική ζωή της περιοχής του Ασπροποτάμου, με αναφορές στις σχέσεις δασκάλων - μαθητών αλλά και των διδακτικών μεθόδων που αναγκάζονταν να χρησιμοποιήσουν ορισμένοι δάσκαλοι, όπως για παράδειγμα «ο Μπαρμα-Θανάσης Παπάς ή Μπουζίκας, χρόνια δάσκαλος Γαρδικίου, που από τότε ακόμη με την διαίσθηση

που τον διέκρινε εδίδασκε το ελληνικό αλφάβητο στην κουτσοβλαχική με ζωντανές εικόνες και παραστάσεις εφαρμόζων από τότε σαν προφήτης το μετέπειτα εφαρμοσθέν εποπτικόν σύστημα των σύγχρονων μεγάλων παιδαγωγών. Και εδίδασκε ο αγαθός εκείνος δάσκαλος και καλός άνθρωπος στους γόνους των Γαρδικιωτών που εστέλλοντο στο Σχολείο για να μάθουν την ελληνική:

“Αυτό που είναι σαν τον κάβουρα	είναι το α μικρ<ό>.
Αυτό που είναι σαν την σκάλα	είναι το Α κεφ.
Αυτό που είναι σαν τα γιαλιά του παππού	είναι το β
Αυτό που είναι σαν το ψαλίδι	είναι το γ
Αυτό που είναι σαν τον πελεκάνο	είναι το δ
Αυτό που είναι σαν το καπέλο του παπά	είναι το Π κλπ”.

Παραθέτοντας και τα αντίστοιχα στην τοπική διάλεκτο

“ατσιά τσί ιάτσι κά κάβρου ιάτσι άλφα μικρό κλπ” ».

Για το έθιμο των πυροβολισμών που απαντάται στα χωριά αυτά συνήθως στις γιορτές, στα πανηγύρια, σε αρραβώνες, γάμους ή σε διάφορες διασκεδάσεις τα λεγόμενα ‘γλέντια’, αναφέρει χαρακτηριστικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο και το εξής περιστατικό: «Ένα έγγραφο εστάλη εκ Γαρδικίου παρά χωροφύλακος του αστυνομικού σταθμού Γαρδικίου προς τον εις γειτονικό χωριό ευρεθέντα αστυνομικόν σταθμάρχη μια Κυριακή κατά την οποία έγινοντο στο Γαρδίκι 5 γάμοι συγχρόνως. Το έγγραφο έλεγε: “πυκνοί πυροβολισμοί ακούονται από κάθε σπίτι του χωριού. Διατάξατε”. Και ο πολύπειρος Σταθμάρχης απήντησεν... “να προσκολληθείς εις ένα μόνο γάμο για να μη... ακούς τους πυροβολισμούς εκ των άλλων”».

Χαρακτηριστικές επίσης είναι οι λεπτομερείς περιγραφές, όπως για παράδειγμα στο κεφάλαιο «Κτηνοτρόφοι», όπου περιγράφεται μια σκηνή από τα χειμαδιά: «Οι γερόντοι με τα παιδιά πέφτοντα και σηκώνοντα προχωρούν σιγά σιγά ποδεμένοι κι αυτοί και τα μικρά με τα ‘γουρνοτσάρουχα’ ή τα προπόδια, αν υπάρχουν κι αυτά, και με τα ‘ταλαγάνια’ και με την ‘κατσιούλα’ στο κεφαλάκι τους, όλα δε αυτά σημειωτέον υπό ραγδαία βροχή ή και χιόνια που είναι σύνηθες φαινόμενο την εποχή αυτή στα βουνά. Το καθένα από τα παιδιά έχει στον ώμο του και το ‘τροβαδάκι’ του, με ψωμί τα μικρότερα και με λίγο βάρος τα μεγαλύτερα, και κατ’ αυτόν τον τρόπο νυχτώνουν κάπου για ‘κονάκι’ δηλαδή για να ξενουχτήσουν. Στήνεται τότε η ‘τέντα’ (μεγάλο αντίσκηνο με ύφασμα από τραγόμαλλο για να στραγγίζει γρηγορότερα), ανάβεται μεγάλη φωτιά και αρχίζει το

στέγνωμα και οι καψάλες και τέλος τους παίρνει όλους ο ύπνος 'περίκοπα' (γύρω-γύρω) στη φωτιά και ξημερώνει».

Ο επίλογος του έργου του επιβεβαιώνει τα όσα προαναφέρθηκαν όπως και ο ίδιος τονίζει χαρακτηριστικά: «Αφορά δε η περιγραφή αυτή, την εποχή που οι άνθρωποι ταξίδευαν με τους κυρατζίδες, οπότε τους εδίδετο καιρός να σκεφθούν, να παρατηρήσουν, να προσαρμοσθούν, να λάβουν οπτική αφή του τοπίου που διασχίζουν και με μια λέξη να "συγκεντρωθούν". Ενώ σήμερα με τα αυτοκίνητα τα οποία χρησιμοποιούν για να επικοινωνήσουν με την πρωτεύουσα του Νομού τα Τρίκαλα, και αύριο που θα χρησιμοποιήσουν τα πιο συγχρονισμένα μεταφορικά μέσα, οι άνθρωποι δεν θα ταξιδεύουν αλλά απλώς θα μεταφέρονται ως άψυχα όντα με βασικό γνώρισμα μόνον την ταχύτητα. Άλλο ζήτημα αν ο βιαστικός άνθρωπος εγέννησε τα ταχύτατα μεταφορικά μέσα ή τα μεταφορικά μέσα δημιούργησαν τον... βιαστικό άνθρωπο».

Αυτή η πολυσχιδής και πολυδιάστατη προσωπικότητα, εκτός από το αξιόλογο αυτό λαογραφικό εγχείρημα, διέθεσε όλη του την περιουσία για τη σύσταση του «ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΛΕΩΝΙΔΑ Κ. ΜΑΚΡΗ-ΙΑΤΡΟΥ» που μεταξύ των άλλων κοινωφελών του σκοπών έχει υποχρέωση να προωθήσει και να προαγάγει με οποιονδήποτε πρόσφορο τρόπο την λαϊκή παράδοση και τον λαϊκό πολιτισμό. Η δε οικία του ιατρού Μακρή, ένα ωραιότατο αρχιτεκτόνημα, το οποίο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Γαριβάλδη και Βύρωνος και αποτελεί κόσμημα για την πόλη των Τρικάλων, παραχωρήθηκε και αυτό στον Δήμο Τρικκαίων με σκοπό την αξιοποίησή του από τον Δήμο ως πολιτιστικού κέντρου. Ήδη σήμερα έχουν αρχίσει εργασίες συντηρήσεώς του.

Με την παρούσα ανακοίνωση επιχειρήθηκε μια πρώτη προσέγγιση στο λαογραφικό έργο του Λεωνίδα Μακρή, το οποίο αν και μικρό σε έκταση, έχει να δώσει όμως πολλά στοιχεία ιστορικά, λαογραφικά, εθνολογικά και ανθρωπολογικά στον μελλοντικό ερευνητή της ευρύτερης περιοχής του Ασπροποτάμου, καθώς είναι η παλαιότερη, πολύ μακράν των επομένων, λαογραφική εργασία για την περιοχή.

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:
Θρασύβουλος Βογιατζόγλου
3ο χλμ Τρικάλων - Καρδίτσα
Τρίκαλα 42100
Τηλ.: (24310) 26635, 36485
Fax: (24310) 36484